

XVII International
Scientific
Conference

**Competitive
Enterprises in
a Competitive
Country**

ISSN 1691-6069

March 31, 2016

XVII Turība University Conference

**COMPETITIVE ENTERPRISES
IN A COMPETITIVE COUNTRY**

Rīga, 31 March 2016

XVII Turība University Conference
COMPETITIVE ENTERPRISES IN A COMPETITIVE COUNTRY

Riga, 31 March 2016

Organizing Committee

Prof. Dr. iur. Jānis Načisčionis, Turība University, Latvia

Prof. Dr. oec. Vita Zariņa, Turība University, Latvia

Assist. Prof. Dr. paed. Aldis Baumanis, Turība University, Latvia

Mg. oec. Ieva Bruksle, Turība University, Latvia

MBA, Mg. sc. ing. Ivars Namatēvs, Turība University, Latvia

Scientific Committee

Prof. Dr. hab. Waldemar Dotkuś, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Poland

Prof. Dr. iur. Aivars Endziņš, Turība University, Latvia

Prof. Dr. paed. Ineta Lūka, Turība University, Latvia

Prof. Dr. iur. Jānis Načisčionis, Turība University, Latvia

Prof. Dr. oec. Vita Zariņa, Turība University, Latvia

Assoc. Prof. Dr. oec. Anna Ābeltiņa, Turība University, Latvia

Assoc. Prof. Dr. Suat Begec, Çağ University Mersin, Turkey

Assoc. Prof. Dr. soc. Renata Legenzova, Vytautas Magnus University, Lithuania

Assoc. Prof. Dr. iur. Kristina Miliauskaite, Mykolas Romeris University, Lithuania

Assoc. Prof. Dr. Kamel Rouibah, College of Business Administration, Kuwait

Assoc. Prof. Dr. oec. Rosita Zvirgzdiņa, Turība University, Latvia

PhD in Economics Christos Cabolis, Chief Economist of the IMD World Competitiveness Center, Switzerland

Assist. Prof. Dr. paed. Anna Stavicka, University of Latvia, Latvia

Turība University

Telephone: +371 67622551,

e-mail: turiba@turiba.lv

ISSN 1691-6069

© SIA "Biznesa augstskola Turība", Riga, 2016

Head of the Publishing House Daiga Rugāja

e-mail: izdevnieciba@turiba.lv

Konkurētspēja ir būtisks priekšnosacījums Valsts ekonomikas atlabšanai un katra uzņēmuma izdzīvošanai un attīstībai. Valsts ekonomiskās attīstības rezultāti ir atkarīgi no uzņēmumu darbības rezultātiem, bet uzņēmumu konkurētspēja ietekmē valsts ekonomiskās attīstības līmeni. Uzņēmumi ir ekonomikas virzītājspēks, tādēļ ikvienas valsts politikas veidotājiem būtu jāveicina apstākļi, lai tiktu ieguldīti līdzekļi labvēlīgas uzņēmējdarbības vides un veidu radīšanā. Ekonomikas attīstības pieredze visā pasaulē ir pierādījusi, ka konkurētspēju ietekmē daudzi un dažādi faktori. Par būtiskiem faktoriem tiek uzskatītas investīcijas kapitālā un infrastruktūrā, tomēr ne mazāk svarīgs ir cilvēku un sociālais kapitāls, tehnoloģiskais progress un inovācijas, biznesa saistība ar apkārtējās vides attīstību, pieprasījums, produktu un tirgus diversifikācija un daudz citu faktoru. Vienlīdz svarīga ir uzņēmuma konkurētspēja iekšējā tirgū un spēja darboties eksporta tirgos. Nenoliedzami, ka šie faktori, kas ietekmē konkurētspēju, ir savstarpēji saistīti un izvērtējami kopējā kontekstā.

*Prof. Dr. oec. Vita Zariņa,
Biznesa augstskola Turība, Latvija*

Competitiveness is an essential precondition for the country's economic recovery, and each company's survival and development. The country's economic development results depend on performance of companies, while the competitiveness of companies is affected by the economic development level. Companies are the drivers of economy, so policy makers of every country should promote conditions for investment in favourable business environment and modes. Economic development experience worldwide has shown that competitiveness is influenced by many different factors. The key factors are considered to be investment in capital and infrastructure, but as important are the human and social capital, technological progress and innovation, the relationship between business and environmental development, demand, product and market diversification and a lot of other factors. Equally important is the company's competitiveness in the internal market and the ability to operate in export markets. It is undeniable that these factors affecting competitiveness are interrelated and are to be evaluated in a common context.

*Prof. Dr. oec. Vita Zariņa,
Turība University, Latvia*

CONTENTS

<i>Jeļena Alfejeva</i> APDROŠINĀŠANAS LĪGUMS KĀ APDROŠINĀTĀJA UN CITU APDROŠINĀŠANĀ IESAISTĪTU PERSONU SAISTĪBU PAMATS	6
<i>Ieva Broka</i> CIVILTIESISKU DARĪJUMU APSTRĪDĒŠANA MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ	14
<i>Jānis Broks</i> PĒC-MODERNITĀTES KOMUNIKATĪVIE IZAICINĀJUMI	25
<i>Ieva Bruksle, Anna Ābeltiņa, Vita Zariņa</i> KONKURĒTSPĒJAS FAKTORI LATVIJAS BIZNESA VIDĒ.....	35
<i>Iona Eiduka, Ieva Bruksle</i> LICENCĒTAS KOMERCDARBĪBAS VEICINĀŠANAS MODELIS RĪGAS BRĪVOSTĀ	48
<i>Ingus Gailums</i> ZĀĻU PARALĒLĀ IMPORTA UN EKSPORTA TIESISKĀ REGULĒJUMA GROZĪJUMU PROBLĒMAS	62
<i>Iveta Golta</i> KARAVĪRA UN TĀ TIESISKĀ STATUSA JĒDZIENS UN BŪTĪBA	71
<i>Edgars Golts</i> PIERĀDĪJUMI, PIERĀDĪŠANA UN PIERĀDĪŠANAS NASTAS TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI NODOKĻU STRĪDOS.....	81
<i>Inita Henilane</i> THE ROLE OF BENEFIT ASSESSMENT IN THE DECISION MAKING PROCESS.....	92
<i>Māris Jurušs, Elīze Kūma</i> BEPS: IMPACT OF INTERNATIONAL TAX MEASURES ON BUSINESS ENVIRONMENT IN LATVIA	104
<i>Aldona Kipāne</i> EKONOMISKĀ NOZIEDZĪBA KĀ KRIMINOLOĢISKA KATEGORIJA EKONOMISKĀS DROŠĪBAS KONTEKSTĀ.....	113
<i>Līga Kļaviņa</i> PĒRSONĪBAS SEKMĪGA IZAUGSME UN ATTĪSTĪBA IZGLĪTĪBAS PROCESĀ.....	126
<i>Barba Lielbārde, Ieva Bruksle</i> NORĒĶINU KARŠU IZMANTOŠANAS SPECIFIKA LATVIJĀ.....	133
<i>Iveta Liniņa</i> PATĒRĒTĀJU ATTIECĪBU VADĪBAS (CRM) PIELIETOJUMS MAZUMTIRDZNIECĪBAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ	146
<i>Gints Majors</i> TRANSFORMATĪVĀS LĪDERĪBAS UN ORGANIZĀCIJAS KULTŪRAS PROFILA MIJIEDARBĪBAS TEORĒTISKĀ ANALĪZE	155
<i>Līga Mirlina</i> SOCIĀLO MEDIJU NOZĪME LATVIJAS VALSTS PĀRVALDES KOMUNIKĀCIJĀ	163
<i>Jānis Načisčionis, Una Skrastiņa</i> PUBLISKĀS PĀRVALDES REFORMAS PĒCKRĪZES PERIODĀ	170
<i>Giedrius Nemeikšis</i> LEGAL REGULATION OF FIRST DEMAND GUARANTEE IN THE LITHUANIAN LAW: PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS	179
<i>Kamila Perederenko</i> CREATIVITY IN TOURISM FOR BUSINESS COMPETITIVENESS	188

<i>Ainārs Persidskis</i> SANKCIJAS IETEKME UZ NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU IDEĀLĀS KOPIBAS KVALIFIKĀCIJU	195
<i>Andris Pētersons</i> LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VĒRTĪBAS	204
<i>Chutinon Putthiwanit</i> THE EFFECT OF GUANXI ORGANIZATIONAL CULTURE ON WORLD'S COMPETITIVE PERSONAL COMPUTER PRODUCER	213
<i>Dace Saliņa</i> DARBINIEKU VĒRTĪBU IZPĒTES NOZĪME UZŅĒMUMA PERSONĀLA VADĪŠANĀ.....	221
<i>Una Skrastiņa, Džeina Gaile</i> BRĪVA KONKURENCE PUBLISKAJOS IEPIRKUMOS	232
<i>Sandra Smilga</i> PATSTĀVĪGO STUDIJU VEICINĀŠANAS IESPĒJAS OTRĀS SVEŠVALODAS APGUVES PROCESĀ	242
<i>Natalija Sotikova, Marina Gunare, Diana Zagulova</i> EDUCATIONAL TOURISM: OPPORTUNITIES OF LATVIA AS A DESTINATION FOR ACADEMIC MOBILITY ..	251
<i>Daiga Sproģe</i> KREDITORU INSTITŪTA ĪPATNĪBAS PĀRROBEŽU MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ.....	259
<i>Dace Vārna</i> PIESPIEDU DALĪTĀ ĪPAŠUMA REGULĒJOŠO TIESĪBU NORMU NEPIECIEŠAMĪBA	268
<i>Ilona Vilcina, Ineta Luka</i> HIGHER EDUCATION INTERNATIONALIZATION PROCESS: COMPARATIVE ANALYSIS OF ANADOLU UNIVERSITY AND TURIBA UNIVERSITY	278
<i>Kristaps Zariņš</i> LIKUMDOŠANAS PILNVEIDOŠANAS PROCESI UZŅĒMĒJDARBĪBAS JOMĀ.....	295
<i>Ināra Ziemele</i> ATBILDĪBA, KVALITĀTE UN KONKURĒTSPĒJA ĒKU BŪVNICĪBĀ	303
TĒZES	
<i>Oskars Onževs, Elita Ardava, Jana Brodecka, Juris Ozols, Inga Sīle</i> APTIEKAS KLIENTU FARMACEITISKĀS APRŪPES LAIKA ANALĪZE	312
<i>Anna Medne</i> FIZISKU PERSONU SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS VEICĒJU NODOKĻU APLIKŠANAS ATTĪSTĪBA NEATKARĪGAJĀ LATVIJĀ	313

APDROŠINĀŠANAS LĪGUMS KĀ APDROŠINĀTĀJA UN CITU APDROŠINĀŠANĀ IESAISTĪTU PERSONU SAISTĪBU PAMATS

INSURANCE CONTRACT AS BASIS FOR OBLIGATIONS OF INSURERS AND OTHER PERSONS INVOLVED IN INSURANCE

Jelena Alfejeva, Dr. iur.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The Latvian society including legal professionals perceive insurance law not as contractual obligations with rights and obligations determined by the contract concluded, but as guarantee by the law that provides the opportunity to receive assistance in problem situations. Problems also stem from the Latvian law on insurance contracts and even more from the mandatory Motor Third Party Liability Insurance Act regulations which sometimes not clearly identified.

There are also problems concerning the proper interpretation of provisions and their formulation.

Thus, the interpretation of the provisions of the insurance contract is considerably more difficult as can be seen from case law. Often courts also incorrectly perceive that insurance stakeholders based on the law and not the insurance contract must carry out commercial transactions within the meaning of the Commercial Law.

The third party liability insurance is an even greater problem – in contrast to civil liability issues which should be specified by civil law regulations rather than the insurance contract, the insurer's obligations that have been entered into through the insurance contract can only if they concern civil liability of the insured.

So modernization of the insurance contract regulations is needed, clearly formulating the contractual basis of obligations of the insurance and other stakeholders.

Atslēgas vārdi: apdrošināšanas līgums, apdrošināšanas komercdarījums, apdrošinātājs, civiltiesiskās atbildības apdrošināšana

Ievads

Ekonomikas attīstība Latvijā ir cieši saistīta ar komercdarbības vides stāvokli un izpratni sabiedrībā par to. Apdrošināšana savukārt ir viens no komercdarbības veidiem. Saskaņā ar *Komerclikuma* 1. panta otro daļu komercdarbība ir atklāta saimnieciskā darbība, kuru savā vārdā peļņas gūšanas nolūkā veic komersants. Komercdarbība izpaužas kā preču pārdošana vai pakalpojumu sniegšana par atlīdzību, kas var attīstīties tikai uz tiesisku darījumu pamata. Kaut arī praksē attiecībā uz apdrošināšanu tas bieži netiek uztverts atbilstoši apdrošināšanas attiecību īpatnību dēļ.

Līgums ir viens no visvairāk izplatītajiem civilo tiesību un pienākumu rašanās pamatiem. Apdrošinātājam jāveic tikai tādas apdrošināšanas atlīdzības izmaksas, kuras ir paredzētas noslēgtajā apdrošināšanas līgumā.

Liela sabiedrības daļa neapzinās, ka, apdrošinātājam veicot nepamatotas izmaksas, zaudējumus cieš ne tikai apdrošinātāji, kā pieņemts domāt, bet visi apdrošinājuma ņēmēji, kas līdz ar to solidāri maksā neadekvāti augstu cenu par apdrošināšanu.

Ņemot vērā minēto, rakstā apskatīto jautājumu aktualitāte ir neapšaubāma. Rakstā tiks veikta šobrīd esošajā tiesu praksē pastāvošo problēmu analīze saistībā ar apdrošināšanas strīdiem, tai skaitā piemēroto tiesību normu atbilstība praktiskajiem apstākļiem. Arī Eiropas Savienībā kā aktuāls šobrīd apskatīts jautājums par apdrošināšanas līgumtiesību unifikāciju, lai samazinātu dalībvalstu tiesību aktu atšķirību

ietekmi uz pārrobežas darījumiem un novērstu šķēršļus vienotas licences principa īstenošanai apdrošināšanā.

Pētījuma objekts ir tiesību normu piemērošana apdrošināšanas strīdos, it īpaši par apdrošināšanas līguma būtību un sastāvdaļām. Pētījuma priekšmets ir apdrošināšanas līguma tiesiskā regulējuma un tā piemērošanas problēmjauditājumu noteikšana Latvijā, vispārēji apskatot risinājumu iespējas.

Raksta vispārējais mērķis ir veicināt un pilnveidot informācijas apkopošanu sabiedrībai par Latvijas apdrošināšanas tiesībām kā civiltiesību un komerciesību sastāvdaļu. Minētais savukārt sekmētu izpratnes vienotību par apdrošināšanu, tādējādi nostiprinot un veicinot sabiedrības augstu uzticības līmeni Latvijas finanšu sistēmai kopumā. Pētījuma uzdevums ir atklāt apdrošināšanas līguma būtību, tā sastāvdaļas, norādīt uz līdzšinējiem šā jautājuma risinājumiem tiesu praksē, kas ļautu novērst neskaidrības saistībā ar to nākotnē.

Izstrādē tiek izmantotas vispārzinātniskās, kā arī speciālās juridiskās izziņas metodes. Pētījuma bāze ir dažādu dokumentu, atziņu, viedokļu, normatīvo aktu analīze un situāciju modelēšana. Galvenokārt tika izmantotas analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metodes, salīdzinošā metode, kā arī vēsturiskā metode.

Interpretējot tiesību normas, lai noteiktu to jēgu, piemērošanas īpatnības un noformulētu priekšlikumus normatīvā regulējuma uzlabošanai, izmantotas tiesību normu analīzes metodes – gramatiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā un vēsturiskā metodes.

Nemot vērā šā raksta apjomu, autore apzinās, ka apskatīt visus problēmjauditājumus apdrošināšanas tiesībās Latvijā nav iespējams. Rakstā konteksts tiek ierobežots ar apdrošināšanas līguma būtības izprašanu un norādi uz problēmām ar šīs būtības izziņāšanu tiesvedībās.

1. Apdrošināšanas līguma saturs un tā būtiskas sastāvdaļas

Tiesiska darījuma institūts ir paredzēts Latvijas *Civillikuma* (turpmāk CL) sadaļā Saistību tiesības, kur 1403. pants paredz tiesiska darījuma definīciju – “tiesisks darījums ir atļautā kārtā izdarīta darbība tiesisku attiecību nodibināšanai, pārgrozišanai vai izbeigšanai”.

CL 1511. pants paredz, ka līgums plašākā nozīmē ir ikkatra vairāku personu savstarpēja vienošanās par kādu tiesisku attiecību nodibināšanu, pārgrozišanu vai izbeigšanu, bet līgums šaurākā nozīmē ir vairāku personu savstarpējs ar vienošanos pamatots gribas izteikums, kura mērķis ir nodibināt saistību tiesību. Nodibinot savā starpā šīs saistību tiesības, vienai personai – līguma pusei rodas pienākums izdarīt par labu otrai personai – arī līguma pusei zināmu darbību, kam ir mantiska vērtība. Arī otrai pusei attiecīgi rodas pienākums – veikt samaksu vai izpildīt kādas darbības (atkāpes no šā principa var saskatīt tā saucamajos bezatlīdzības darījumos, bet šis raksts šo jomu neaptver, un turpmāk tas netiks ņemts vērā). Būtībā šai otrai pusei vai nu jāsamaksā atlīdzība par darbu, pakalpojumiem vai nododamu mantu vai jāveic darbība, kas šo atlīdzību nosedz.

Savukārt CL 1533. pants paredz, ka līgums uzskatāms par galīgi noslēgtu tikai tad, kad starp līdzējiem notikusi pilnīga vienošanās par darījuma būtiskām sastāvdaļām ar nolūku savstarpēji saistīties. Būtisks darījumā ir viss tas, kas nepieciešams tā jēdzienam un bez kā arī pats nodomātais darījums nav iespējams. (CL 1470. pants)

Ekstrapolējot CL noteikto uz apdrošināšanas līgumu, ir vispārēji secināms, ka apdrošināšanas līgums ir vienošanās par pakalpojumu sniegšanu par atlīdzību.

Apdrošināšanas līguma definīcijas CL nav. Apdrošināšanas līgums likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 1. panta 5. punktā ir definēts, kā apdrošinātāja un apdrošinājumaņēmēja vienošanās, saskaņā ar ko apdrošinājumaņēmējs uzņemas saistības maksāt apdrošināšanas prēmiju līgumā noteiktajā veidā, termiņos un apmērā, kā arī izpildīt citas līgumā noteiktās saistības un apdrošinātājs uzņemas saistības, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, izmaksāt līgumā norādītajai personai apdrošināšanas atlīdzību atbilstoši apdrošināšanas līgumam.

Tādējādi pakalpojums, kuru sniedz apdrošinātājs, izpaužas, kā apdrošināšanas atlīdzības izmaksa, iestājoties līgumā paredzētajam gadījumam (apdrošināšanas). Bet atlīdzība par apdrošinātāja pakalpojumu ir

apdrošināšanas prēmija, kuru ir pienākums samaksāt apdrošināšanas līguma slēdzējam (apdrošinājumaņēmējam).

Kaut arī apdrošināšanas līguma regulējums Eiropas Savienībā (ES) nav unificēts, Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) vairākkārtīgi ir definējusi apdrošināšanas darījuma (līguma) būtību, norādot, ka **apdrošināšanas darījumu raksturo apdrošinātāja pienākums, iepriekš iekasējot prēmiju, apdrošinātajai personai, ja ir iestājies apdrošināšanas gadījums, sniegt pakalpojumus, par kuriem ir panākta vienošanās, noslēdzot līgumu** (EST spriedumi C-349/96 17. punkts, C-240/99 37. punkts, C-556/13 28. punkts). Tādējādi atbilstoši saistošajai EST atziņai apdrošinātājs, pirmkārt, sniedz pakalpojumus apdrošinātajai personai, otrkārt, sniedzami pakalpojumi ir tikai tādi, par kuriem slēgšanas brīdī ir panākta vienošanās līgums un par kuriem iepriekš ir samaksāta apdrošināšanas prēmija.

No šīm apdrošināšanas līguma definīcijām, kā arī no likuma *Par apdrošināšanas līgumu* tiesību normām izriet, ka apdrošināšanas līguma būtiskās sastāvdaļas – līdzīgi, piemēram, kā pirkuma līgumā tā būs pirkuma maksa un pretī tam pirkuma objekts – ir apdrošināšanas prēmija (kas ir maksa par apdrošinātāja pakalpojumiem) un pretī tam apdrošinātāja apsolījums (saistības) veikt tādu naudas summu izmaksu, kura sedz līgumā atrunātos zaudējumus, ja šie zaudējumi ir radušies. Līdzīgi kā tas ir pirkuma līgumā – kad pirkuma objektam ir jābūt skaidri definētam, arī apdrošināšanas līgumā ir svarīgi skaidri un viennozīmīgi paredzēt, kādus zaudējumus un ar kādiem ierobežojumiem (apdrošinājuma summa, atbildības limits – kas ir apdrošinātāja saistību maksimālais apmērs, izņēmumi) apdrošinātājs apņemas segt. Šeit arī ir svarīgi paredzēt zaudējumu rašanas notikumus, ko attiecībā uz apdrošināšanas līgumu, to slēdzot, dēvē par apdrošināmiem riskiem.

Apdrošināšanas līgumu slēdz, lai nodrošinātos pret noteiktajiem riskiem. Apdrošinātais risks ir apdrošināšanas līgumā paredzētais no apdrošinātā gribas neatkarīgs notikums, kura iestāšanās iespējama nākotnē.

Nav apdrošināti riski, kuri apdrošināšanas līgumā nemaz nav aprakstīti. Latvijā apdrošināšanas produkti ilgu laiku tika veidoti kā apdrošināšana pret noteiktiem apdrošināšanas līgumā nosauktiem riskiem. Latvijas apdrošinātāji mēģināja definēt šos riskus pēc iespējas šauri, tā, lai izvairītos no neprognozējamām situācijām, jo pieredzes un statistiskā materiāla aprēķiniem nebija. Taču, slēdzot apdrošināšanas līgumu, cilvēki gaidīja no apdrošinātājiem aizsardzību pret jebkuru nelabvēlīgu notikumu, ignorējot apdrošināšanas līgumā paredzēto, kas pēdējo divdesmit gadu laikā radīja pārpratumus un domstarpības. Tātad apdrošināt var tikai pret pēkšņiem, neparedzētiem notikumiem, kuru iestāšanās var notikt un var arī nenotikt nākotnē. Apdrošināšanas līgums nav slēdzams par kaut ko viennozīmīgi paredzamu. Apdrošinātie riski ir apdrošināšanas līguma būtiska sastāvdaļa un veido apdrošināšanas līguma priekšmetu.

Viena no būtiskām apdrošināšanas līguma sastāvdaļām ir apdrošināšanas objekts – tas ir tas, kas tiek apdrošināts. Apdrošināšanas objekts veido apdrošināšanas līguma priekšmetu. Apdrošināšanas objekts ir:

- mantas un saistību apdrošināšanā – mantiskas vērtības vai intereses saistību izpildē;
- civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā – personas civiltiesiskā atbildība;
- personu apdrošināšanā – personas dzīvība, veselība vai fiziskais stāvoklis.

Apdrošināšanas līgums ir spēkā tikai tad, ja pastāv likumīga apdrošināmā interese, kas ir interese neciest zaudējumus, iestājoties apdrošinātajam riskam.

Šī principa ietvaros jāņem vērā tas, ka persona nevar saņemt apdrošināšanas atlīdzību par mantas bojājumiem, ja manta neatrodas šīs personas valdījumā un viņai līdz ar to nav radušies zaudējumi. Zaudējumi parasti būs radušies mantas īpašniekam. Piemēram, persona, kas nav dzīvokļa īpašnieks, bez dzīvokļa īpašnieka piekrišanas nevar saņemt apdrošināšanas atlīdzību saistībā ar bojājumiem dzīvoklī. Izņēmums no šā principa ir situācija, kad apdrošināšanas līgums ir noslēgts par labu apdrošināšanas objekta īpašnieka kreditoram kā apdrošinātajam. Šādi noslēgto apdrošināšanas līgumu izmanto kā nodrošinājumu apdrošināšanas objekta īpašnieka saistībām, kad pats apdrošināšanas objekts jau ir šo saistību nodrošinājums (piemēram, attiecībā uz apdrošināšanas objektu ir noslēgts hipotēkas līgums, nodrošinot saņemtā aizdevuma atmaksu, un šā objekta īpašnieks slēdz apdrošināšanas līgumu aizdevuma izsniedzēja – kredītiestādes labā, kas ir norādāms kā apdrošinātais apdrošināšanas līgumā).

Kaut arī termins “apdrošināšanas aizsardzība” šobrīd no Latvijas likumdevēja puses nav definēts, šis termins ir svarīgs, jo, apdrošināšanas līgumu parakstot, pusēm rodas saistības kaut ko izdarīt nākotnē, bet ir

iespējams, ka apdrošinātājs aizsardzību pret riskiem sāk nodrošināt ne vienlaicīgi ar līguma noslēgšanu, bet ar līgumā paredzētu brīdi nākotnē. Apdrošināšanas aizsardzība (*angl. – insurance cover, insurance coverage*) pēc būtības ir apdrošinātāja saistības izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību, iestājoties apdrošināšanas līgumā paredzētajiem gadījumiem.

Ņemot vērā, ka apdrošināšanas līgums tiek slēgts par apdrošināšanas pakalpojumu nodrošināšanu no apdrošinātāja puses, pretēji šīm apdrošinātāja saistībām klienta pienākums ir šos pakalpojumus atbilstoši apmaksāt. Klienta veicamās iemaksas apdrošinātājam par apdrošināšanas pakalpojumiem tiek sauktas par apdrošināšanas prēmiju.

Apdrošināšanas prēmija ir apdrošināšanas līgumā noteiktais maksājums par apdrošināšanu. No apdrošināšanas prēmijas samaksas ir atkarīga apdrošināšanas aizsardzības spēkā esamība. Apdrošināšanas aizsardzība stājas spēkā apdrošināšanas līgumā norādītajā datumā ar nosacījumu, ka apdrošināšanas prēmija vai tās pirmā daļa, ja apdrošināšanas līgumā ir paredzēta apdrošināšanas prēmijas samaksa pa daļām, ir samaksāta apdrošināšanas līgumā norādītajā termiņā un apmērā, bet gadījumā, ja apdrošināšanas prēmija vai tās pirmā daļa ir samaksāta ar nokavējumu – ja apdrošinātājs ir pieņēmis ar nokavējumu samaksāto apdrošināšanas prēmiju.

Apdrošināšanas aizsardzība nestājas spēkā gadījumā, ja apdrošināšanas prēmija vai tās pirmā daļa ir samaksāta ar nokavējumu un līdz apdrošināšanas prēmijas samaksai ir iestājies apdrošinātais risks. Apdrošināšanas prēmija līdzīgi kā pirkuma maksa pirkuma līgumā neapšaubāmi ir būtiskākā apdrošināšanas līguma sastāvdaļa un veido apdrošināšanas līguma priekšmetu.

Papildus būtu jāapskata jautājums, vai apdrošināšanas līgums ir komercdarījums. *Komerclikuma* 388. pants nosaka, ka komercdarījumi ir komersanta tiesiskie darījumi, kas saistīti ar komercdarbību. Savukārt šā likuma 389. pants nosaka, ka darījums ir komercdarījums tikai vienam no darījuma dalībniekiem, šā likuma noteikumi par komercdarījumiem ir vienlīdz piemērojami arī pārējiem darījuma dalībniekiem, ciktāl normatīvajos aktos patērētāju tiesību aizsardzības jomā vai citos likumos nav noteikts citādi. Apdrošināšanas līguma viena puse vienmēr ir apdrošinātājs, kurš ir komersants. Piemēram, atbilstoši *Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likuma* 1. panta pirmās daļas 3. punkta "a" apakšpunktam apdrošinātājs ir Latvijas Republikā reģistrēta komercsabiedrība akciju sabiedrības formā vai Eiropas komercsabiedrība vai savstarpējās apdrošināšanas kooperatīvā biedrība, kurai saskaņā ar šo likumu ir tiesības veikt apdrošināšanu. Līdzīgs regulējums ir iekļauts 2016. gadā spēkā stājušos *Apdrošināšanas un pārapsdrošināšanas likumā*. Ņemot vērā minēto, apdrošināšanas sabiedrība ir komersants *Komerclikuma* izpratnē. Tādējādi apdrošinātāja noslēgtais apdrošināšanas līgums vienmēr būs komercdarījums *Komerclikuma* izpratnē, un no tā arī ir konstatējams, ka apdrošināšana arī ir pakalpojumu sniegšana par atlīdzību.

Latvijā darbojas 22 apdrošinātāji (astoņas apdrošināšanas sabiedrības un 14 ārvalstu apdrošinātāju filiāles – skat. www.fktk.lv). Nevienam apdrošinātājam nav dominējošais stāvoklis, kas spētu ievērojami kavēt, ierobežot vai deformēt konkurenci. Tādējādi secināms, ka apdrošināšanas tirgus ir konkurences tirgus, kur maksa par apdrošināšanas pakalpojumiem tiek noteikta konkurences ietekmē.

Pretēji apdrošināšanas līguma tiesiskajam regulējumam – apdrošinātāja komercdarbība, sniedzot apdrošināšanas pakalpojumus, ES ir pakļauta striktai un detalizētai unifikācijai (skat. atsauces uz ES tiesību aktiem *Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likumā* un *Apdrošināšanas un pārapsdrošināšanas likumā*).

Var pieņemt, ka apdrošināšanas strīdu risināšanā ir problēma ar līguma saistību noskaidrošanu, vadoties pēc vispārējiem darījuma principiem (līguma interpretācija), kā arī pēc apdrošināšanas attiecību regulējuma pamatprincipiem un uz līgumu attiecināmām imperatīvām likuma normām, turklāt ņemot vērā, ka pats līgums ir komercdarījums. Saistībā ar šo pieņēmumu nākamajā sadaļā tiks apskatīta tiesu prakse.

2. Apdrošināšanas strīdu izskatīšanas problemātika uz publicētas judikatūras pamata

Šobrīd judikatūras sadaļā Augstākās tiesas mājaslapā apakšsadaļā "Nolēmumi, kas izriet no apdrošināšanas līguma" ir publicēts trīsdesmit viens Augstākās tiesas spriedums.

Judikatūras atziņas saistībā ar apdrošināšanas strīdiem – kaut arī pareizi nosaukumā norāda uz to, ka pamats strīdam ir apdrošināšanas līgums – ar nepieciešamo precizitāti nesniedz priekšstatu, kā noskaidrot līguma saturu, nemeklē kolīzijas starp apdrošināšanas līguma noteikumiem un imperatīvām likuma normām, kā arī atsevišķos gadījumos arī kļūdaini definē apdrošināšanas līguma sastāvdaļas.

Tā, kaut arī pēc būtības pareizs, bet uz parastu pierādījumu vērtēšanu vērsts 14.02.2014. spriedums lietā Nr. SKC-17/2014 par apdrošinātāja pienākumu, pamatojot atteikumu izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību. Turklāt likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 24. panta sestās daļas norma par šo apdrošinātāja pienākumu netika apskatīta kopsakarā ar apdrošinātā pienākumu sniegt apdrošinātājam visu savā rīcībā esošo informāciju par iespējamo apdrošināšanas gadījumu (likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 21. pants), kas ir svarīgi, jo šā pienākuma neizpildes rezultātā apdrošinātājam rodas tiesības atteikt apdrošināšanas atlīdzības izmaksu vai samazināt tās apmēru (likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 22. pants).

Par apdrošināšanas līguma būtisko sastāvdaļu nenoskaidrošanu liecina 12.03.2014. spriedums lietā Nr. SKC-184/2014, kur apdrošināšanas prēmijas samaksas pienākums attiecināts pie nebūtiskiem apdrošināšanas līguma noteikumiem. Nav arī pamatota tiesas vēlēšanās pilnībā atteikties no likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmās un otrās daļas normu gramatiskā tulkojuma, tā vietā izmantojot citas tiesību normu interpretācijas metodes. Gramatiskais tulkojums, kuram vajadzēja šajā gadījumā dot priekšroku, minētā panta otro daļu liek piemērot visos gadījumos, kad tas nav saistīts ar paziņojuma iesniegšanu par apdrošināšanas gadījumu, kurš ir paredzēts panta pirmajā daļā. Turklāt apdrošināšanas prēmija ir samaksa par pakalpojumiem. Tai ir līdzīgs statuss apdrošināšanas līgumā, kā pirkuma maksai pirkuma līgumā. Var pat teikt, ka apdrošināšanas prēmijai ar likumu ir piešķirta lielāka nozīme nekā pirkuma maksai, jo no tās samaksas ir atkarīgs apdrošināšanas līguma spēkā stāšanās (likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 7. pants). Tādējādi nošķirt pēc svarīguma vai būtiskuma apdrošināšanas prēmijas samaksu un apdrošināšanas atlīdzības izmaksu nevar. Tāpat *Komerclikumā* noteiktais noilgums trīs gadi komercdarījumiem tiesā nav vērtēts, pievēršoties uzreiz *Civillikumā* noteiktajam noilgumam. Tādējādi arī izpaliek apdrošināšanas līguma uztveršana kā komercdarījums, kaut tas pilnībā atbilst *Komerclikumā* esošajai komercdarījuma definīcijai.

25.02.2015. sprieduma lietā Nr. SKC-1/2015 publikācija judikatūras sadaļā ir visai apšaubāma. Šis spriedums rāda, ka tiesa nenošķir par zaudējumiem atbildīgās personas pienākumu atlīdzināt norādītos zaudējumus cietušajam un saistības, kas izriet no apdrošināšanas līguma. Izskatot jautājumu par taisnīgu atlīdzinājumu uz delikta pamata, atbildīgais par zaudējumiem ir, un arī apdrošināšanas līguma noslēgšanas gadījumā paliek prettiesiskās rīcības veicējs. Ja pēdējais savu atbildību ir apdrošinājis, tas nozīmē, ka viņš vai viņa pārstāvis ir vienojies ar citu privāttiesību subjektu – apdrošinātāju par pakalpojumu sniegšanu. Pakalpojumu saturs savukārt ir atrunāts noslēgtajā apdrošināšanas līgumā, un tas nekādā ziņā nav vērtējams ar nosacījumu, ka apdrošinātājam jāsedz visi apdrošinātās personas nodarīti zaudējumi – apdrošinātājam jāizmaksā tikai tās summas, kuras ir paredzētas noslēgtajā apdrošināšanas līgumā.

Ņemot vērā iepriekš sniegto EST apdrošināšanas darījuma definīciju, ir skaidrs, ka arī sauszemes transportlīdzekļu īpašnieka civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā apdrošinātājs sniedz pakalpojumus apdrošinātājai personai, kas ir transportlīdzekļa īpašnieks, nevis cietušais, tā vietā uzņemoties veikt maksājumus cietušajam, kuru veikšana saskaņā ar civiltiesībām (bet ne saskaņā ar līgumu) ir transportlīdzekļa īpašnieka pienākums, iestājoties tā civiltiesiskai atbildībai. Civiltiesiskās atbildības noteikšanai tiek piemērots vispārējs regulējums civiltiesībās par civiltiesisko atbildību. Bez apdrošinātāja saistībām veikt minētos maksājumus civiltiesiskās atbildības konstatēšanas gadījumā tiek piemēroti ierobežojumi atbilstoši noslēgtā līguma noteikumiem (limiti un izņēmumi). Tādu maksājumu veikšana, kaut arī par to veikšanu pat ir iestājies apdrošinātās personas pienākums saistībā ar civiltiesiskās atbildības iestāšanos, bet kuru apdrošināšanas līgums neparedz un par ko attiecīgi nav iekasēta apdrošināšanas prēmija, nevar būt apdrošinātāja pienākums.

Tādējādi apdrošināšanas atlīdzība, kuras samaksa ir apdrošinātāja līgumisks pienākums, nevar būt taisnīga vai netaisnīga – tai vispirms ir jāatbilst noslēgtā līguma noteikumiem. Tiesisks darījums ir tiesību subjektu gribas akts, par katra tiesiska darījuma pamatelementu *Civillikuma* 1427. panta izpratnē atzīstams gribas izteikums, t.i., uz noteiktu tiesisku seku iestāšanos vērsts privāts gribas izpaudums. Šo aspektu tiesa gan šajā spriedumā atstāja bez vērtēšanas.

Šim spriedumam pretrunā ir cits judikatūras sadaļā publicētais spriedums – 27.11.2014. spriedums lietā Nr. SKC-156/2014, ar kuru ir akceptētas cietušā tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību no kaitējuma nodarītāja un akceptēta iepriekš apstiprināta judikatūras atziņa, ka CL 1635. pants paredz morālā kaitējuma atlīdzināšanu tikai pēc attiecīgo grozījumu spēkā stāšanos 2006. gada 1. martā. Iespējams gan (spriedums šajā ziņā nav līdz galam skaidrs), ka tiesa nepamatoti uzskatījusi, ka apdrošināta ir tikai transportlīdzekļa īpašnieka – bet ne tiesīga lietotāja civiltiesiska atbildība – tas gan neatbilst *Sauszemes transportlīdzekļu civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likumā* un tā pamatā esošajās direktīvās paredzētajam.

No 21.02.2013. sprieduma lietā Nr. SKC-36/2013 izriet, ka tiesa tomēr saprot, ka atbildības limits ir tikai līguma nosacījums, bet tiesības uz zaudējumu atlīdzināšanu ar to nevar tikt ierobežotas. Tomēr šis jautājums ir apskatīts tikai tāpēc, ka eksistē tiesas vispārārstātais pieņēmums, ka limits ir ierobežojums zaudējumu atlīdzināšanai. Tomēr CL limitu zaudējumu atlīdzināšanai neparedz. Savukārt ar apdrošināšanas līgumu šādu vispārējo limitu vispār nevar noteikt, jo tas būtu cietušā likumisko tiesību ierobežošana. Turklāt cietušais nav apdrošināšanas līguma dalībnieks. Šis spriedums gan ir pretrunā ar vēlāku konstatāciju par taisnīgu atlīdzinājumu, kura it kā jāgarantē ar apdrošināšanas līgumu (iepriekš minētais spriedums lietā Nr. 1/2015).

Kā likuma robu aizklājošs pozitīvi ir vērtējams 08.10.2014. spriedums lietā Nr. SKC-33/2014 attiecībā uz apdrošināšanas līguma noteikumu interpretāciju. Vairākās valstīs apdrošināšanas līguma noteikumu interpretācijas princips, tulkojot tos par sliktu apdrošinātājam, kas ir profesionālis apdrošināšanas darbības jomā, ir nostiprināts likumā. Tomēr Latvijā nevienā likumā tas nav paredzēts, izņemot *Patērētāju tiesību aizsardzības likumu*, kas gan attiecināms tikai uz tādiem līgumiem, kur viena puse ir patērētājs. Tiesa minētajā spriedumā pareizi secina, ka apdrošinātāja pati sagatavojusi noteikumus un tiem pievienotos moduljus, turklāt noteikumi un moduļi ir tulkojumi, kas ne vienmēr ir precīzi un saprotami. Tāpēc, interpretējot konkrētā apdrošināšanas līguma noteikumus, ir jāpiemēro *contra proferentem* princips, atbilstoši kuram neskaidri līguma noteikumi interpretējami par sliktu tam, kurš tos rakstījis. Nav pieļaujama situācija, ka apdrošinātāja iztulkotie, neskaidrie līguma noteikumi tiek interpretēti par labu apdrošinātājam, kurai kā savas nozares speciālistei bija labāk zināms, ko nepieciešams norādīt līgumā, lai tas pareizi tiktu izpildīts un nerastos strīdi par lietoto vārdu un definīciju izpratni. Šī tiesas atziņa būtu jāattiecinā uz visiem apdrošināšanas līgumu noteikumu tulkošanas gadījumiem.

Kopsavilkums

Izpratne par apdrošināšanu un apdrošināšanas attiecībām Latvijā stipri ir jāpilnveido. Tam par pamatu var izmantot labi attīstītas apdrošināšanas tiesību institūtus Rietumeiropas valstīs, kā arī pasaules zinātnieku pētījumus par apdrošināšanu un tās atsevišķiem aspektiem.

Autore jau iepriekš izteikusies, ka, lai novērstu pārpratumus ar tiesību normu interpretāciju, likums *Par apdrošināšanas līgumu* būtu jāizsaka jaunajā redakcijā, jo apdrošināšanas līgumu regulējošās tiesību normas Latvijā neaptver visus nepieciešamos aspektus, kā arī tajās ir virkne trūkumu. Šajā rakstā autore vēlas izteikt viedokli, ka arī *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums* prasa būtisku pilnveidošanu un tas arī būtu izsakāms jaunajā redakcijā.

Tādējādi tiktu sasniegti šā regulējuma mērķi un lai situāciju Latvijā pietuvinātu līmenim, kurš šobrīd ir Eiropas attīstītajās valstīs. Tas ir nepieciešams Latvijas apdrošinātāju konkurētspējas palielināšanai ES mērogā vienotā tirgus apstākļos.

Autore uzskata, ka izmantot ekspertu grupas izstrādātus Eiropas apdrošināšanas līguma regulējuma principus (*Principles of European Insurance Contract Law – PEICL*) kā apdrošināšanas līguma likuma paraugmodeli Latvijā būtu visatbilstošākais risinājums. Tādējādi Latvijas likumdevējam, izstrādājot Latvijas likuma *Par apdrošināšanas līgumu* jauno redakciju, tam par pamatu var tikt izmantots PEICL. Savukārt sauszemes

transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas regulējums būtu apvienojams ar vispārējo apdrošināšanas līguma regulējumu, kā tas ir vairākas ES valstīs. Tas arī ļaus saprast to, ka apdrošināšanas līgums neatkarīgi no apdrošināšanas veida ir pakļauts tiesiskajam regulējumam uz vienotiem principiem.

Apzinoties, ka tas ir tehniski grūts risinājums, ņemot vērā, ka abi pilnveidošanai pakļautie tiesību akti darbojas reālajā laikā un tiek piemēroti spēkā esošajām apdrošināšanas attiecībām, autore uzskata, ka tomēr šis risinājums ir nepieciešams un nav tik nereāls, lai atteiktos no tā.

Ņemot vērā raksta ierobežotu apjomu, autore nevar piedāvāt likuma konkrēto redakciju, tāpēc aprobežojas tikai ar iekļaujamo principu uzskaitījumu, kuri izriet no raksta pētījuma un autores pieredzes apdrošināšanas strīdu izskatīšanā. Tā autore uzskata, ka, ņemot vērā šajā rakstā minēto, jaunajā likuma redakcijā ir nepieciešams paredzēt sekojošo:

- apdrošināšanas līguma definīcijas pilnveidošana, par pamatu ņemot EST apdrošināšanas darījuma definīciju;
- līguma tulkošanu par labu apdrošinātajam;
- principa iekļaušana, ka apdrošināšanas līguma dalībnieki ir tiesīgi vienoties par apdrošināšanas līguma noteikumiem, kas atšķiras no likuma normām, bet tikai par tādu, kas uzlabo apdrošinājuma ņēmēja vai apdrošinātā stāvokli;
- civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu skarošo jautājumu sakārtošana – tas ir ļoti apjomīgs jautājums, bet, ņemot par pamatu PEICL iekļautās normas par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu, šis uzdevums var tikt atrisināts;
- noilguma precizēšana, nosakot saīsināto noilgumu, kurš Latvijā ir noteikts attiecībā uz komercdarījumiem *Komerclikumā* – tas ir trīs gadi – attiecībā uz visām no apdrošināšanas līguma izrietošām līguma dalībnieku savstarpējām saistībām;
- citu terminu un noteikumu precizēšana atbilstoši PEICL iekļautām normām un ekspertu grupas secinājumiem par attīstīto ES valstu praksi – veidojot vienotu terminoloģiju visos apdrošināšanas veidos, tai skaitā arī saistībā ar sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu.

Veidojot apdrošināšanas līgumu regulējošo tiesību normas sistēmiski, pamatojoties uz skaidru atziņu, ka apdrošināšanas līgums ir privāttiesiskā vienošanās starp līguma dalībniekiem, kurai gan ir iespējams paredzēt likumā to regulējušās imperatīvas tiesību normas, kuras automātiski kļūs par līguma noteikumiem un nevarēs tikt grozīti pusēm vienojoties (vienīgais izņēmums ir tāda vienošanās, kas uzlabo apdrošinājuma ņēmēja vai apdrošinātā stāvokli), novērsīs problēmas tiesību normu interpretācijā un ļaus Latvijas sabiedrībai izmantot visas iespējamās apdrošināšanas priekšrocības.

Kā vēl vienu priekšlikumu apdrošināšanu regulējošo tiesību normu interpretācijai autore vēlas minēt tiesnešu apmācību organizēšanu par apdrošināšanas līgumattiecību pamatiem. Tiesnešiem, izprotot apdrošināšanas attiecību līgumisko dabu un apdrošināšanas komerciālo raksturu un tās pamatprincipus, tiks veicināta tādas judikatūras nostiprināšana, kas atbilst ES attīstīto valstu tiesiskai kārtībai.

References

Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likums. LR likums, *Latvijas Vēstnesis*, 188/189 (1249/1250), 30.06.1998.; *Zinotājs*, 15, 04.08.1998. [stājas spēkā 01.09.1998.]

Apdrošināšanas un pārapsdrošināšanas likums. LR likums, *Latvijas Vēstnesis*, 124 (5442), 30.06.2015. [stājas spēkā 01.01.2016.]

Civillikums. Ceturtā daļa. SAISTĪBU TIESĪBAS, LR likums [stājas spēkā 01.03.1993.]

European Court of Justice, JUDGMENT OF THE COURT (Sixth Chamber) 25 February 1999 in Case C-349/96, pieejams:

<http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=44443&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=461613> [skatīts 2016. gada 10. janvārī]

European Court of Justice, JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 8 March 2001 in Case C-240/99, pieejams:

<http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=45873&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=462029> [skatīts 2016. gada 10. janvārī]

Eiropas Savienības tiesa, TIESAS SPRIEDUMS (ceturtā palāta) 2015. gada 26. martā lietā C-556/13, pieejams:

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=163247&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=462232> [skatīts 2016. gada 10. janvārī]

Final Report of the Commission Expert Group on European Insurance Contract Law, 2014, 83 pages, http://ec.europa.eu/justice/contract/files/expert_groups/insurance/final_report.pdf, [interneta brīvpieejas resurss] [skatīts 2016. gada 10. janvārī]

Komerclikums. LR likums, *Latvijas Vēstnesis*, 158/160 (2069/2071), 04.05.2000., *Ziņotājs*, 11, 01.06.2000.

Loebers A. (1926). *Tirdzniecības tiesību pārskats*. Rīga: Valters un Rapa, 220 lpp.

Par apdrošināšanas līgumu. LR likums, *Latvijas Vēstnesis*, 188/189 (1249/1250), 30.06.1998.; *Ziņotājs*, 15, 04.08.1998. [stājas spēkā 01.09.1998.]

Patērētāju tiesību aizsardzības likums. LR likums, *Latvijas Vēstnesis*, 104/105 (1564/1565), 01.04.1999.; *Ziņotājs*, 9, 06.05.1999. [stājas spēkā 15.04.1999.] ar grozījumiem

Principles of European Insurance Contract Law: A Model Optional Instrument With a Postscript in Honour of Fritz Reichert-Facilides Edited by: Helmut Heiss, Mandeep Lakhan, Project Group "Restatement of European Insurance Contract Law" Publication date: May 2011 Extent: viii, 152 pages, pieejams arī www.restatement.info [interneta brīvpieejas resurss] [skatīts 2016. gada 10. janvārī].

Tiesu prakses apkopojums Par Civillikuma 1415. panta piemērošanu (Augstāka tiesa, 2008)

CIVILTIESISKU DARĪJUMU APSTRĪDĒŠANA MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ

CONTESTING TRANSACTIONS IN INSOLVENCY PROCEEDINGS

Ieva Broka, Mg. iur.,

Biznesa augstskola Turība, juridiskās zinātnes doktorante, Latvija

Abstract

The theme of the paper is “Contesting transactions in insolvency proceedings”. The commercial environment in Latvia and abroad has experienced several economic crises over the last decade which has resulted in numerous insolvency proceedings and which has had a significant impact on those entrepreneurs who have found themselves in financial difficulties as well as on entrepreneurs who are their cooperation partners. Consequently it is important to establish a stable consistent legal regulation of insolvency proceedings in order to promote commercial development in Latvia, which is based on the possibility of entrepreneurs to rely on just and uniform regulation in the sphere of insolvency.

Insolvency proceedings are related to financial difficulties of entrepreneurs which surely leaves an impact on cooperation partners and therefore the aim of the paper is to analyse the development of the institute for contesting transactions as well as provide an overview of the existing regulation.

The main tasks are to review and analyse the features and problems of the institute for contesting of transactions in insolvency proceedings and to draw conclusions on how to regulate with the least material losses contesting situations in civil transactions where one of the parties has been pronounced insolvent and at the same time observe the rights of other parties (debtor’s representative, creditor, debtor) of the insolvency process.

The tasks set in the paper were achieved using the appropriate scientific research methods.

The following research methods were used – comparative, analytical and descriptive methods.

The author reviews typical cases of contesting transactions as well as the role of the administrator in the proceedings and case law on these issues. Analysing legal regulation regarding contesting transactions at the same time during the insolvency proceedings, the liability of the authorised person of the debtor in the conclusion of the contested transaction is evaluated and conclusions are drawn on the existing legal regulation on problematic issues and possibilities of its resolution.

Key words: suspect period, contesting transactions, cancelling transactions, insolvency, losses

Atslēgas vārdi: aizdomu periods, darījuma atcelšana, maksātnespēja, zaudējumi

Ievads

Latvijā ļoti bieži nākas saskarties ar situāciju, kad parādnieka maksātnespējas process tiek uzsākts ilgu laiku pēc tam, kad parādnieks saprot, ka nespēs izvairīties no maksātnespējas vai maksātnespējas procesa uzsākšana ar nolūku tiek novilcināta, tādējādi iegūstot laiku un šajā laikā mēģinot slēpt aktīvus no kreditoriem, uzņemties fiktīvas saistības, veikt dāvinājumus saistītām personām vai arī veikt maksājumus atsevišķiem kreditoriem, nekārtojot saistības pret citiem kreditoriem. Tāpat šajā periodā atsevišķi kreditori var veikt stratēģiskas darbības, lai iegūtu priekšrocības pret pārējiem kreditoriem. (UNCITRAL Legislative Guide Insolvency Law, 2005, para. 148, 135) Tādēļ maksātnespējas tiesību regulējumā tiek noteikts laika periods (t.s. aizdomu periods) pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas, kura laikā slēgtos darījumus ir iespējams apstrīdēt, ja tie ir radījuši ietekmi uz parādnieka aktīviem. Negatīva ietekme uz aktīviem var izpausties aktīvu neto vērtības (kopējie aktīvi mīnus kopējās saistības) samazināšanā. Piemēram, ja aktīvi tiek atsavināti bez atlīdzības vai par neadekvāti zemu cenu. Tāpat negatīva ietekme var būt arī nevienlīdzīgai attieksmei pret vienā prioritātes rangā esošiem kreditoriem (piemēram,

maksājot vai sniedzot nodrošinājumu vienam nenodrošinātajam kreditoram, tai pašā laikā neveicot maksājumus citiem). (*Directorate for Internal Policies, Policy Department: Harmonisation of insolvency law at EU level: Note, 2011, 11.*) Daudzi darījumi, kas kvalificējas kā apstrīdami maksātnespējas tiesību izpratnē, ārpus maksātnespējas konteksta būtu pilnīgi normāli un akceptējami un kļūst apstrīdami tikai tad, ja tiek slēgti tuvojoties parādnieka maksātnespējai. (*UNCITRAL Legislative Guide Insolvency Law, 2005, 153, 136*)

Ņemot vērā starptautiski atzītus rādītājus kvalitatīvam maksātnespējas regulējumam, un, proti:

- maksātnespējas regulējumam ir jābūt pārskatāmam un paredzamam, lai jebkurš tirgus dalībnieks varētu prognozēt sekas situācijai, kad viņš pats vai viņa parādnieks nebūs spējīgi kārtot savas saistības. Šāda paredzamība ir priekšnoteikums stabilai un uz attīstību tendētai komercdarbības videi kopumā;
- maksātnespējas procedūras ir jāuzsāk savlaicīgi un jānovada ātri, efektīvi un neitrāli;
- maksātnespējas regulējumam jārespektē kreditoru iepriekš iegūtās tiesības un jānosaka skaidrs prioritāšu rangs procesā. Jānodrošina vienlīdzīga attieksme pret salīdzināmā situācijā esošiem kreditoriem. Tas ļauj uzturēt tiesisko noteiktību un drošību, sekmējot arī ekonomisko izaugsmi;
- maksātnespējas regulējumam ir jāveicina aktīvu vērtības saglabāšana un maksimizēšana. Tas ļauj pasargāt parādnieka kreditorus no lielākiem zaudējumiem un veicina kopējo ekonomisko izaugsmi. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 11–14*)

Autoresprāt, ir būtiski izanalizēt, kā laika gaitā ir attīstīties darījumu apstrīdēšanas institūts maksātnespējas regulējumā, lai secinātu, vai šobrīd spēkā esošais regulējums ir atbilstošs starptautiskajām prasībām un tendencēm un vai tas ir adekvāts Latvijas komercdarbības videi.

Rakstā izvirzītie uzdevumi tiks realizēti, piemērojot atbilstošākās zinātniski pētnieciskās metodes. Pētījuma ietvaros tiks izmantotas šādas pētniecības metodes – salīdzinošā, analītiskā un aprakstošā metode.

Autore rakstā analizē tipiskākos darījumu apstrīdēšanas gadījumus, kā arī maksātnespējas administratora lomu šajā procesā un judikatūru šajos jautājumos. Analizējot darījumu apstrīdēšanas tiesisko regulējumu, vienlaicīgi maksātnespējas procesā tiek vērtēta parādnieka atbildīgo amatpersonu atbildība apstrīdamo darījumu slēgšanā un izdarīti secinājumi par esošā tiesiskā regulējuma problēmjaudājumiem un to risināšanas iespējām.

Raksts sastāv no kopsavilkuma, ievada, trīs nodaļām un trīs apakšnodaļām, secinājumiem un literatūras saraksta. Pirmajā nodaļā tiek sniegta informācija par darījumu apstrīdēšanas institūta būtību, vadoties no UNCITRAL vadlīnijām, un veikta šo vadlīniju identifikācija un atspoguļojums Latvijas normatīvajos aktos. Otrajā nodaļā tiek analizēta darījumu apstrīdēšanas institūta vēsturiskā attīstība Latvijas Republikā. Trešajā nodaļā tiek analizēta tiesu prakse Latvijā darījumu apstrīdēšanas lietās maksātnespējas procesos.

1. Darījumu apstrīdēšana maksātnespējas procesā

Darījumu apstrīdēšanas institūts vienlaikus ir līdzeklis parādnieka mantas atgūšanai, kas tādējādi palīdz pilnīgāk apmierināt kreditoru prasījumus, kā arī darījumu apstrīdēšanas institūts darbojas preventīvi, lai kreditorus un pašu parādnieku atturētu no tādām darbībām, kas parādnieka faktiskas maksātnespējas apstākļos rada kaitējumu kreditoru kopuma interesēm. Respektīvi, šis institūts paralēli citiem uzdevumiem ir arī virzīts uz godīgas komercprakses veicināšanu. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 153, 136*) Tomēr darījumu apstrīdēšanā, tāpat kā citos maksātnespējas tiesību jautājumos, ir nepieciešams ievērot līdzsvaru starp kreditoru kopuma interešu aizsardzību, no vienas puses, un civiltiesiskās apgrozības drošību un noteiktību, no otras puses. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 154, 137*) Tas attiecas gan uz likumdošanas procesu, gan uz tiesību piemērošanas procesu.

Darījumu apstrīdēšanas un zaudējumu piedziņas regulējuma esamība maksātnespējas procesā ir būtiska arī vispārējās komercdarbības vides kvalitātes un tiesiskās sakārtotības veicināšanai. Komercdarbības vides un to dalībnieku uzvedības uzticama, godprātīga un maksimāli vienvēidīgi interpretējama prakse ļauj mazināt negodprātīgu rīcību komersantu savstarpējās attiecībās, tādējādi radot labvēlīgu vidi valsts kopējās ekonomikas attīstībai.

Darījumu apstrīdēšanas kritērijus pieņemts dalīt divās kategorijās:

- 1) objektīvie kritēriji;
- 2) subjektīvie kritēriji. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 156, 137*)

Objektīvie kritēriji balstās uz samērā vienkārši konstatējamiem un pierādāmiem objektīviem faktiem. Piemēram, vai darījums ir noticis noteiktā laika periodā pirms maksātnespējas vai ir konstatējamas citas likumā noteiktas pazīmes (vai darījuma summa ir bijusi atbilstoša atsavinātā aktīva patiesajai vērtībai, vai saistības termiņš ir bijis iestājies, vai darījuma puses ir bijušas saistītas utt). Lai gan šādu objektīvu kritēriju piemērošana ir vienkāršāka, paļaušanās tikai uz objektīviem kritērijiem var novest arī pie netaisnīga rezultāta, ja netiek ņemti vērā subjektīvie kritēriji. Piemēram, likumīgs un korekts darījums var būt noticis "aizdomu periodā" un tādēļ var tikt atcelts, kur pretī fiktīvi vai nepamatoti otrai pusei labvēlīgi darījumi var būt notikuši ārpus "aizdomu perioda" un tāpēc palikt spēkā. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 157, 137*)

Subjektīvie kritēriji ir balstīti uz pušu nodoma noskaidrošanu un vērtēšanu. Piemēram, vai parādnieks ir apzināti samazinājis aktīvus, vai otra līgumslēdzējuse ir zinājusi vai tai bija jāzina par to, ka darījums ir virzīts uz parādnieka aktīvu samazināšanu. Vai darījuma rezultātā ir iestājusies maksātnespēja un vai darījuma pusēm tas bija zināms vai tam vajadzēja būt zināmam. Šādu kritēriju pierādīšana parasti ir sarežģītāka. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 158, 138*) Lai atvieglotu subjektīvo kritēriju pierādīšanu, starptautiskajā praksē ir pieņemts prezumēt iesaistīto pušu nelabticību vai nodomu, pastāvot noteiktiem apstākļiem. Piemēram, ja darījums slēgts ar saistīto personu noteiktā laika posmā, tiek prezumēts, ka puses ir zinājušas par to, ka tas rada zaudējumus parādniekam. Latvijas maksātnespējas jomu regulējošie normatīvie akti arī paredz šāda principa ievērošanu, proti, ja darījums, ar kuru nodarīti zaudējumi parādniekam, ir noslēgts ar ieinteresētajām personām attiecībā pret parādnieku vai šo personu labā, uzskatāms, ka šīs personas ir zinājušas par zaudējumu nodarīšanu, ja tās nepierāda pretējo. (Maksātnespējas likums, 2010, 96)

Starptautiskajā praksē periods, kura laikā slēgtos darījumus ir iespējams apstrīdēt (t.s. aizdomu periods), parasti ir atkarīgs no piemērotajiem darījumu apstrīdēšanas kritērijiem. Svarīga ir tiesiskā noteiktība, tāpēc aizdomu periods ir īsāks, ja darījums tiek apstrīdēts pēc objektīvajiem kritērijiem. Piemēram, Latvijā šis princips ir ievērots, nosakot, ka administratoram ir pienākums izvērtēt parādnieka darījumus un celt tiesā prasību par attiecīgā darījuma atzīšanu par spēkā neesošu neatkarīgi no šā darījuma veida, ja tas noslēgts pēc juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas vai trīs mēnešus pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas, un tādējādi parādniekam ir nodarīti zaudējumi neatkarīgi no tā, vai persona, ar kuru vai kurai par labu darījums noslēgts, ir vai nav zinājusi par zaudējumu nodarīšanu kreditoriem. (Maksātnespējas likums, 2010, 96) Savukārt, ja darījums ir veikts ar iesaistīto pušu ļaunu nolūku, tiesiskās noteiktības apsvērumi nav tik būtiski un aizdomu periods var būt garāks. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 188–191, 147–149*) Piemēram, ja atbilstoši objektīvajiem kritērijiem var apstrīdēt darījumus, kas slēgti dažus mēnešus pirms maksātnespējas pasludināšanas, tad subjektīvo kritēriju gadījumā parasti var apstrīdēt darījumus, kas ir slēgti arī vairākus gadus pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas. Latvijā vēsturiski šis "aizdomu periods" sākotnēji bija noteikts pieci gadi līdz maksātnespējas procesa pasludināšanai, vēlāk tas tika samazināts, un šobrīd regulējums paredz trīs gadu periodu, vienlaikus paredzot kvalificējošo kritēriju darījumu atcelšanai apstākli, ka persona, ar kuru vai kurai par labu noslēgts darījums, zināja vai tai bija jāzina par šādu zaudējumu nodarīšanu. (Maksātnespējas likums, 2010, 96)

Pastāv klasifikācija, saskaņā ar kuru par tipiskākajiem apstrīdāmo darījumu veidiem tiek uzskatīti:

- darījumi, kuru mērķis ir padarīt neiespējamu, kavēt vai novilcināt kreditoriem iespēju saņemt savu prasījumu apmierinājumu;
- darījumi par pazeminātu vērtību;
- darījumi ar kreditoriem, kuriem tiek dotas priekšrocības salīdzinājumā ar citiem. Atsevišķi darījumi var saturēt vairākus no šiem elementiem. (*UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations, 2005, 170, 141*)

Vēsturiski, atskatoties uz darījumu apstrīdēšanas institūta attīstību maksātnespējas procesā, pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā ir vērojama tendence, ka, balstoties uz tiesu praksē

gūtajām atziņām, likumdevējs ir paredzējis nepieciešamību gan sākotnēji vispār ieviest šādu regulējumu, gan vēlāk paredzēt stingrāku regulējumu darījumu atcelšanas institūtam maksātnespējas procesā, gan arī noteikt detalizētāku regulējumu, ņemot vērā dažādas komercdarbības nianšes.

2. Darījumu apstrīdēšanas institūta vēsturiskā attīstība maksātnespējas procesā

2.1. Pirmais likums – likums *Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju* (spēkā no 12.10.1996. līdz 01.01.2008.)

Pirmais likums, kas pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā regulēja maksātnespējas jomu, bija likums *Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju* (spēkā no 12.10.1996. līdz 01.01.2008.), turpmāk – **Likums 1. Likuma 1** 96. pantā diezgan plaši tika reglamentēts darījumu apstrīdēšanas institūts, kas ietvēra regulējumu, nosakot, kas var būt par pamatu darījumu atzīšanai par spēkā neesošiem, nosakot, ka tiesa pēc administratora prasības var atzīt par spēkā neesošiem parādnieka darījumus ar trešajām personām neatkarīgi no šo darījumu veida, ja:

- tie noslēgti **pēc maksātnespējas pieteikuma iesniegšanas dienas**, un parādnieks ar tiem ir **apzināti nodarījis zaudējumus kreditoriem** – neatkarīgi no tā, vai persona, ar kuru vai kurai par labu darījums noslēgts, ir vai nav zinājusi par zaudējumu nodarīšanu kreditoriem;
- tie noslēgti **piecu gadu laikā** pirms maksātnespējas iestāšanās dienas, parādnieks ar tiem **apzināti nodarījis zaudējumus kreditoriem**, un persona, ar kuru vai kurai par labu noslēgts darījums, ir zinājusi par šādu zaudējumu nodarīšanu;
- tie noslēgti **piecu gadu laikā pirms maksātnespējas iestāšanās dienas**, un ar tiesas spriedumu krimināllietā ir konstatēts, ka parādnieks novests līdz maksātnespējai ar noziedzīgu nodarījumu, un persona, ar kuru vai kurai par labu darījums ir ticis slēgts, ir zinājusi par šo nodarījumu.

Likuma 1 70. pants paredzēja atsevišķu regulējumu dāvinājuma līgumu un uztura līgumu atzīšanai par spēkā neesošiem, nosakot, ka parādnieka mantas dāvinājuma līgumu var atzīt par spēkā neesošu atbilstoši *Civillikuma* 1927. panta noteikumiem. Vienlaikus paredzot, ka tiesa var atzīt par spēkā neesošiem citus **triju gadu laikā pirms maksātnespējas iestāšanās dienas** vai pēc tās noslēgtos darījumus, kuros pušu savstarpējo saistību nevienlīdzīgums norāda, ka faktiski izdarīts dāvinājums.

Likuma 1 71. pants paredzēja atsevišķu regulējumu ķīlas līgumu atzīšanā par spēkā neesošiem, paredzot, ka ķīlas līgums atzīstams par spēkā neesošu, ja:

- ķīlas tiesība, izņemot kredīthipotēku, nodibināta, pirms radusies ar to nodrošinātā saistība, vai arī ķīlas tiesība nodibināta pēc maksātnespējas iestāšanās dienas vai pēdējo sešu mēnešu laikā pirms maksātnespējas iestāšanās dienas tādām prasījumiem, kurš līdz tam nav bijis nodrošināts;
- tas noslēgts pēc maksātnespējas iestāšanās dienas vai gada laikā pirms tās, un ķīlas ņēmējs ir bijis ieinteresētā persona attiecībā pret parādnieku;
- ķīla atsavināta nodrošinātā kreditora prasījuma apmierināšanai pēc maksātnespējas iestāšanās dienas vai sešu mēnešu laikā pirms tās, un atsavināšana nav notikusi atklātā izsolē gadījumos, kad ķīla saskaņā ar likumu vai līgumu bija pārdodama šādā izsolē.

Pie darījumu apstrīdēšanas **Likumā 1** arī tika iekļauta sadaļa par parādu segšanai samaksāto summu atdošanu (**Likuma 1** 72. pants), kas noteica, ka naudas summas, ko parādnieks samaksājis parādu segšanai pēdējo sešu mēnešu laikā pirms maksātnespējas iestāšanās dienas, kā arī pēc maksātnespējas iestāšanās dienas (izņemot naudas summas, ko samaksājis administrators maksātnespējas procesa gaitā), pēc tiesas sprieduma ir atmaksājamas, ja tiek konstatēts vismaz viens no šādiem apstākļiem:

- maksājums izdarīts pirms saistību izpildes termiņa iestāšanās;
- parāda samaksas rezultātā iestājusies parādnieka faktiskā maksātnespēja;
- parāds samaksāts ieinteresētajām personām attiecībā pret parādnieku, ja parādnieks vai parāda saņēmējs nepierāda, ka parāda samaksas laikā parādnieks nav bijis faktiski maksātnespējīgs vai parāda samaksa nav bijusi par cēloni parādnieka faktiskajai maksātnespējai.

Atsevišķu regulējumu **Likums 1** paredzēja arī darba attiecībām, proti, piešķirot administratoram tiesības izbeigt darba līgumus. **Likuma 1** 74. pantā ir paredzēts, lietojot, autoresprāt, gramatiski neveiksmīgo

terminu "Darba līgumu laušana", ka pēc parādnieka pasludināšanas par maksātnespējīgu administratoram ir tiesības "lauzt" darba līgumus ar parādnieka darbiniekiem, attiecīgi nosakot speciālā likuma – *Darba likuma* piemērojamās normas šādam gadījumam. (Darba likuma 101. panta pirmās daļas 9. un 10. punkta noteikumi) Veiksmīgāks būtu termina "darba līgumu izbeigšana" lietojums.

2.2. Otrais likums – *Maksātnespējas likums* (spēkā no 01.01.2008. līdz 01.11.2010.)

Otrais likums, kas pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā regulēja maksātnespējas jomu bija likums *Maksātnespējas likums* (spēkā no 01.01.2008. līdz 01.11.2010.), turpmāk **Likums 2**.

Likumā 2 ietvertais darījumu apstrīdēšanas regulējums, salīdzinot ar **Likumā 1** ietvērto regulējumu, kas paredzēja tikai tiesības atcelt darījumus (izpildoties noteiktiem kritērijiem), jau imperatīvi uzlika administratoram pienākumu izvērtēt parādnieka darījumus un celt tiesā prasību par attiecīgā darījuma atzīšanu par spēkā neesošu neatkarīgi no šā darījuma veida, ja tas noslēgts:

- 1) **pēc maksātnespējas procesa iestāšanās dienas** un tādējādi parādniekam **ir nodarīti zaudējumi** neatkarīgi no tā, vai persona, ar kuru vai kurai par labu darījums noslēgts, ir vai nav zinājusi par zaudējumu nodarīšanu kreditoriem;
- 2) **piecu gadu laikā** pirms maksātnespējas procesa iestāšanās dienas un tādējādi parādniekam **ir nodarīti zaudējumi**, turklāt persona, ar kuru vai kurai par labu noslēgts darījums, zināja vai tai bija jāzina par šādu zaudējumu nodarīšanu.

Salīdzinot **Likumu 1** un **Likumu 2**, var konstatēt, ka likumdevējs **Likumā 2**, lai darījumu varētu atcelt, ir atteicies no nepieciešamības konstatēt faktu, ka parādnieks ir **apzināti** nodarījis zaudējumus kreditoriem, nosakot vien nepieciešamību konstatēt šādu zaudējumu rašanās esamību. Šāda izmaiņa, autoresprāt, ir atbalstāma un loģiska, ņemot vērā *Komerclikuma* 169. pantā ietvērto komersanta valdes locekļa, padomes locekļa atbildību savus pienākumus pildīt kā krietnam un rūpīgam saimniekam, proti, ka parādniekam iestājas atbildība arī par neapzināti radītiem zaudējumiem, kas vērtējami kā rezultāts nolaidīgai rīcībai vai bezdarbībai.

Salīdzinājumā ar **Likumu 1** **Likuma 2** 93. pants jau paplašināti regulē bezatlīdzības darījumu apstrīdēšanu (tajā skaitā dāvinājuma līgumu), nosakot jau administratoram pienākumu (nevis tikai tiesības kā **Likumā 1**) celt tiesā prasību par parādnieka mantas dāvinājuma līguma atzīšanu par spēkā neesošu atbilstoši *Civillikuma* 1927. panta noteikumiem.

Likumdevējs **Likumā 2** ir ieviesis būtiski nepieciešamo atrunu attiecībā uz tādiem parādniekiem, kuru darbība ir saistīta ar dāvinājumu izsniegšanu, proti, **Likuma 2** 93. pantā tiek paredzēts detalizēts regulējums, ka vispārējie dāvinājuma atcelšanas noteikumi netiek piemēroti gadījumā, ja dāvinātājs ir biedrība, nodibinājums un līdzīgas organizācijas, kuras veic ziedojumus vai cita veida dāvinājumus savas parastās darbības ietvaros, ja šāds darījums būtiski neatšķiras no iepriekšējā gada laikā pirms maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšanas dienas slēgtajiem darījumiem.

Attiecībā uz ķīlas līgumiem likumdevējs ir novērsis iespējamās likuma iekšējās pretrunas starp vispārējiem darījumu apstrīdēšanas pamatiem un noteikto atsevišķo regulējumu ķīlas līgumu atcelšanai, nosakot jau atkal administratoram **pienākumu** (nevis tikai tiesību) celt tiesā prasību par ķīlas līguma atzīšanu par spēkā neesošu, ja tiek konstatēti vispārējie darījumu apstrīdēšanas pamata apstākļi.

Attiecībā uz parādu segšanai samaksāto summu atdošanu likumdevējs ir papildinājis līdzšinējās normas, **Likuma 2** 93. Pantā, nosakot, ka naudas summas, ko parādnieks samaksājis parādu segšanai pēdējo sešu mēnešu laikā pirms maksātnespējas procesa iestāšanās dienas, kā arī pēc maksātnespējas procesa iestāšanās dienas (izņemot naudas summas, ko samaksājis administrators maksātnespējas procesa laikā), ir atmaksājamas, ja tiek konstatēts vismaz viens no šādiem apstākļiem:

- maksājums izdarīts pirms saistību izpildes termiņa iestāšanās, ja nav pildītas citas maksājuma saistības, kurām iestājies izpildes termiņš, un ir iespējams atjaunot pušu saistības (tajā skaitā saistību pastiprinājumus) un tām atbilstošās tiesības, kas bija spēkā līdz parādu segšanai;
- parāds samaksāts ieinteresētajām personām attiecībā pret parādnieku un nav pildītas citas saistības, kuru izpildes termiņš iestājies pirms ieinteresēto personu saistību izpildes termiņa.

Salīdzinot ar **Likumā 1** iekļauto regulējumu, likumdevējs ir atteicies no nepieciešamības konstatēt, lai parāda samaksas rezultātā būtu iestājusies parādnieka faktiskā maksātnespēja, kas dotu pamatu atprasīt

samaksāto summu, kā arī noteicis, ka nepietiek vien konstatēt, ka parāds ir samaksāts pirms termiņa, lai to atprasītu, kā to paredz **Likums 1**, bet ir nepieciešams arī konstatēt, ka vienlaicīgi parādnieks nav pildījis citas maksājumu saistības, kurām iestājies izpildes termiņš, un ir iespējams atjaunot pušu saistības (tajā skaitā saistību pastiprinājumus) un tām atbilstošās tiesības, kas bija spēkā līdz parādu segšanai. Šāds regulējums uzliek administratoram pienākumu veikt rūpīgu parādnieka veikto darījumu analīzi pirms prasības celšanas tiesā, kas arī dod iespēju izvairīties no nepamatotu prasību "plūdiem" un pārlietu lielas tiesu noslogošanas.

Būtiska izmaiņa **Likumā 2** ir arī pavisam jauna institūta – fiziskās personas maksātnespējas procesa parādīšanās, uz kuru arī ir attiecināmas juridiskās personas maksātnespējas procesam piemērojamās normas par darījumu apstrīdēšanu, kas rada gan jaunu pienākumu loku administratoriem, gan tiesu praksi darījumu apstrīdēšanas jomā.

2.3. Trešais likums – *Maksātnespējas likums* (spēkā no 01.11.2010. līdz šim laikam)

Trešais likums, kas pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā ir stājies spēkā un uz šī referāta tapšanas brīdi joprojām regulē maksātnespējas jomu ir likums *Maksātnespējas likums* (spēkā no 01.11.2010. līdz šim laikam), turpmāk **Likums 3**.

Lielākās izmaiņas, salīdzinot **Likuma 2** un **Likuma 3** regulējumu attiecībā uz darījumu apstrīdēšanu, ir tādas, ka precizēti un samazināti termiņi, kas dod pamatu apstrīdēt darījumus, proti, administratoram ir pienākums izvērtēt parādnieka darījumus un celt tiesā prasību par attiecīgā darījuma atzīšanu par spēkā neesošu neatkarīgi no šā darījuma veida, ja tas noslēgts:

- 1) pēc juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas vai **trīs mēnešus pirms** juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas, un tādējādi parādniekam ir nodarīti zaudējumi neatkarīgi no tā, vai persona, ar kuru vai kurai par labu darījums noslēgts, ir vai nav zinājusi par zaudējumu nodarīšanu kreditoriem;
- 2) **triju gadu laikā** pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas, un tādējādi parādniekam ir nodarīti zaudējumi, turklāt persona, ar kuru vai kurai par labu noslēgts darījums, zināja vai tai bija jāzina par šādu zaudējumu nodarīšanu.

Darījumu veikšanas termiņa pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas, kurš tiek pakļauts administratora pārbaudei, saīsināšana **Likumā 3** ir loģiska izmaiņa, kas saskan ar uz to brīdi jau *Komerclikuma* 406. pantā noteikto, ka no komercdarījuma izrietošie prasījumi noilgst triju gadu laikā, ja likumā nav noteikts cits noilguma termiņš.

Salīdzinot visus trīs aplūkotos maksātnespējas jomu regulējošos likumus, ir vērojama pozitīva tendence likumdevējam veikt maksātnespējas procesa sakārtošanu.

Spilgts piemērs ir normatīvā regulējuma attīstība attiecībā uz "šaubu perioda" termiņu kontekstā ar termiņa sākuma atskaites brīdi. Lai gan **Likumā 1** ir noteikts "šaubu periods" – pieci gadi, tomēr kā atskaites termiņa sākuma brīdi likumdevējs ir lietojis terminu "maksātnespējas iestāšanās diena". **Likumā 1** lietotais termins "maksātnespējas iestāšanās diena" var nesakrist ar maksātnespējas procesa pasludināšanas brīdi, bet būt ievērojamu laiku iepriekš (**Likums 1**, 96). Tādējādi pastāvēja nenoteikts, plaši interpretējams regulējums attiecībā uz laika periodu, kurā darījumi var tikt apstrīdēti, kas nebūt neveicināja vienotu izpratni par piemērojamo regulējumu un varēja negatīvi ietekmēt komercdarbības vidi. Nereti tiesa, piemērojot **Likumu 1**, savos nolēmumos norādīja vienu datumu, kas bija uzskatāms par maksātnespējas iestāšanās brīdi (visbiežāk maksātnespējas pieteikuma iesniegšanas brīdi, ja vien lietas izskatīšanas laikā netika pierādīts, ka par maksātnespējas iestāšanās brīdi ir uzskatāms kāds agrāks laiks) un maksātnespējas procesa pasludināšanas brīdi, kas ir tiesas nolēmuma taisīšanas brīdis. Šāda regulējuma rezultātā **Likumā 1** noteiktais 5 gadu "šaubu periods" faktiski tika pagarināts par nenoteiktu laiku un vērtējams kā likuma defekts, kas neveicina vienveidīgu likuma izpratni un piemērošanu. Likumdevējs šo likuma defektu ir mēģinājis labot **Likumā 2**, lietojot terminu "maksātnespējas procesa iestāšanās diena" (**Likums 2**, 92), bet acīmredzot arī šis formulējums neizsmēla interpretācijas iespējamību un bija nepieciešams vēl viens labojums. **Likumā 3** ir iekļauts jau precīzs formulējums "maksātnespējas procesa pasludināšanas diena", kas nepārprotami nosaka, ka, aprēķinot periodu, kurā noslēgtos darījumus administrators var apstrīdēt, kā atskaites brīdis ir noteikta "maksātnespējas procesa pasludināšanas diena", proti, diena, kad tiesa ir taisījusi nolēmumu, ar kuru ir pasludināts personas maksātnespējas process.

Neilgi pēc **Likuma 3**, kurš arī šobrīd ir spēkā un regulē maksātnespējas jomu, tā brīža Maksātnespējas administrācijas direktora vietnieks juridiskajos jautājumos Helmutis Jauja puda viedokli, ka, neskatoties uz dažādajiem viedokļiem, vismaz vienā jautājumā valda vienprātība – salīdzinājumā ar iepriekšējo (**Likums 2**) jaunais likums (**Likums 3**) balstās uz daļēji atšķirīgu izpratni par maksātnespējas procedūru mērķiem un uzdevumiem, kā arī atšķirīgu izpratni par valsts un procesa dalībnieku (parādnieka, kreditoru, administratoru) lomu maksātnespējas procesā, īpaši analizējot maksātnespējas regulējuma un komercdarbības vides mijiedarbību. (Jauja, Jurista vārds, 22.02.2011., Nr. 8 (655))

Savos secinājumos Helmutis Jauja ir iekļāvis atziņas, ka, lai arī no tiesiskās stabilitātes viedokļa bieža regulējuma mainīšana nav vēlama, **Likuma 3** pieņemšana no starptautisko kopsakarību viedokļa ir bijusi likumsakarīga un nepieciešama. **Likums 3** ir balstīts uz starptautiskajā praksē uzkrātām un akceptētām atziņām par labo praksi, lai risinātu galvenos mūsu līdzšinējās maksātnespējas sistēmas trūkumus: novēlotu procesu uzsākšanu, neefektīvu parādnieku maksātnespējas atjaunošanu, kā arī lēnu un neproduktīvu parādnieku likvidāciju. Likums par galveno mērķi un vienlaikus priekšnoteikumu maksātnespējas procesu piemērošanā izvirza tiešu ekonomisko ieguvumu iesaistītajām pusēm jeb parādnieka saistību izpildi. (Jauja, Jurista vārds, 22.02.2011., Nr. 8 (655))

Autore secina, ka **Likumā 3** administratoram ir piešķirtas plašākas pilnvaras izvēlēties lietderīgākos pasākumus procesa mērķu sasniegšanai, kā arī pienākumi veikt noteiktas darbības tieši attiecībā uz darījumu apstrīdēšanu, vienlaikus liekot uzsvāru uz administratoru varas labticīgu un efektīvu izmantošanu, kā arī, lai sekmētu visu iesaistīto pušu uzticēšanos maksātnespējas procesiem.

3. Tiesu prakse darījumu apstrīdēšanā maksātnespējas procesos

Aplūkojot darījumu apstrīdēšanas lietas, var secināt, ka zaudējumus radošus darījumus var iedalīt divās kategorijās:

- 1) darījumi, kuru noteikumi ir zaudējumus radoši (neizdevīgi parādniekam);
- 2) darījumi, kuru formālie noteikumi atbilst normālai komercpraksi, taču darījumu izpilde ir zaudējumus radoša.

Tipiski gadījumi, kad darījuma noteikumi paši par sev ir neizdevīgi parādniekam un rada zaudējumus gan parādniekam, gan arī kreditoriem, ir parādnieka mantas atsavināšana bez atlīdzības vai par neadekvāti zemu atlīdzību. Piemēram, lietā Nr. PAC-0635 AT Civillietu tiesu palāta savā 2008. gada 5. jūnija spriedumā (spriedums ir stājies spēkā) konstatēja, ka J. zemnieku saimniecībai "Rozītes" 2005. gada 21. novembrī ir pasludināts maksātnespējas process. Parādniekam jau 2005. gada 7. februārī bija izveidojies nodokļu parāds valsts budžetam Ls 5164,23 apmērā. Savukārt 2005. gada 8. jūlijā parādnieka īpašnieks P. J. bija uzdāvinājis savam dēlam S. J. sev piederošo nekustamo īpašumu. Tiesa secināja, ka ar šo dāvinājuma līgumu ir nodarīti zaudējumi kreditoriem, jo saskaņā ar likumu zemnieku saimniecības īpašnieks atbild par zemnieku saimniecības saistībām ar savu mantu. Dāvinājuma rezultātā ne zemnieku saimniecībai, ne tas īpašniekam nepalika manta, no kuras apmierināt kreditoru prasījumus, tāpēc tiesa atzīst šādu bezatlīdzības darījumu par atceļamu. (Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014, 11)

Otra veida gadījumi, kad darījuma noteikumi paši par sevi atbilst normālai komercpraksi (piemēram, atsavinātā īpašuma vērtība ir atbilstoša tirgus cenai), taču tiek veiktas darbības, lai īpašumu atsavinātu, taču pielīgta maksa faktiski nenonāktu parādnieka rīcībā un netiktu izlietota kreditoru prasījumu segšanai. Uz jautājumu, vai darījuma apstrīdēšanas ietvaros ir vērtējami tikai līguma noteikumi, nevērtējot tā izpildi un citus apstākļus, vai arī ar darījumu ir jāsaprot viss parādnieka darbību kopums, tiesu praksē atbildes ir dažādas. (Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014, 11)

Parādnieka un trešo personu veiktās darbības par darījumu plašākā nozīmē ir atzinusi AT Civillietu tiesu palāta savā 2010. gada 3. jūnija spriedumā lietā Nr. PAC-0287 (spriedums ir stājies spēkā). Lietā tika konstatēts, ka parādnieks SIA "Rindeks" kopš 2005. gada nebija norēķinājis ar vienu no kreditoriem par saņemto preci. 2006. gada augustā kreditors brīdināja parādnieku par maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšanu. Savukārt SIA "Rindeks" trīs dienu laikā pēc brīdinājuma saņemšanas

noslēdza līgumu ar SIA "E.S. Vira" par sev piederoša nekustamā īpašuma atsavināšanu. Līgums paredzēja darījuma konta atvēršanu un īpašuma tiesību reģistrāciju uz ieguvēja vārda pēc pirkuma maksas saņemšanas, taču šāds konts netika atvērts. SIA "Rindeks" valde uzdeva SIA "E.S. Vira" pirkuma maksu divām fiziskajām personām, kas it kā bija SIA "Rindeks" kreditori, kā arī piekrita, ka SIA "E.S. Vira" tiek ierakstīta zemesgrāmatā kā nekustamā īpašuma ieguvējs, neskatoties uz to, ka pirkuma maksa nebija samaksāta. SIA "E.S. Vira" iegūto īpašumu ar dažu mēnešu intervālu pārdeva tālāk SIA "Drafts Realties", turklāt arī nesaņemot pirkuma maksu. SIA "Rindeks" 2006. gada novembrī pasludināts maksātnespējas process. Maksātnespējas administrators cēla prasību par nekustamā īpašuma atsavināšanas darījumu atzīšanu par spēkā neesošu. Pirmās instances tiesa prasību noraidījusi, cita starpā norādot, ka nav pierādījumu, ka abi secīgie nekustamā īpašuma ieguvēji būtu zinājuši par zaudējumu nodarīšanu. Izskatot lietu apelācijas kārtībā, AT Civillietu tiesu palāta ar 2010. gada 3. jūnija spriedumu prasību apmierinājusi. Cita starpā apelācijas instance apšaubīja saistību esamību pret divām fiziskajām personām, kurām pēc SIA "Rindeks" rīkojuma bija jāsaņem pirkuma maksa no SIA "E.S. Vira" par nekustamā īpašuma pārdošanu. (Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014, 12)

Vienlaikus Latvijas tiesu praksē ir arī vērojama pretēja tendence, ka darījumi tiek tulkoti sašaurināti. Piemēram, AT Civillietu tiesu palāta savā 2012. gada 1. novembra spriedumā lietā Nr. PAC-0309 (spriedums stājies spēkā). Lietā tika noskaidrots, ka 2009. gada 25. martā pasludināts SIA "Ventspils Ventilators" maksātnespējas process, par maksātnespējas iestāšanās dienu nosakot 2005. gada 1. janvāri. SIA "Ventspils Ventilators" piederēja nekustamais īpašums Ventspilī, Robežu ielā 5. 2006. gada oktobrī īpašums tika pārdots SIA "Baltic Tehnopark" par LVL 300 000. Saņemtā nauda tālāk pārskaitīta SIA "Timcor", kas ir SIA "Baltic Tehnopark" vienīgā dalībniece. Pārskaitījuma mērķis – aizdevuma atmaksa. Abās sabiedrībās darbojušās vienas un tās pašas personas. 2007. gadā SIA "Baltic Tehnopark" saņēmusi kredītu no AS "Swedbank" un ieķīlājusi tai strīdus īpašumu. Administrators 2009. gada 16. septembrī cēlis Kurzemes apgabaltiesā prasību pret SIA "Baltic Technopark" par darījumu atzīšanu par spēkā neesošiem, īpašuma tiesību atzīšanu uz nekustamo īpašumu un ierakstu dzēšanu zemesgrāmatā. Gan pirmā instance, gan arī apelācijas instance prasību noraidījusi. Tiesa norādījusi, ka nav pierādīts zaudējumu nodarīšanas fakts, jo administratora norāde, ka īpašums pārdots zem kadastra vērtības, neliecina par cenas neatbilstību tirgus situācijai. Neesot pierādīts, ka darījuma rezultātā iestājusies maksātnespēja. Uz prasītāja argumentu, ka pirkuma maksa ir novirzīta nevis citu kreditoru prasījumu segšanai, bet samaksāta ar darījuma pusēm saistītajai personai, tiesa norādīja, ka SIA "Timcon" ir parādnieka amatpersonu atbildības jautājums un nav pamats darījuma atcelšanai. (Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014, 13)

Maksātnespējas procesā darījumu apstrīdēšanas institūtā prezumēts, ka parādnieks var būt veicis apzinātas darbības, lai nodarītu zaudējumus kreditoriem. Lai sasniegtu savus prettiesiskos mērķus, parādnieks var veikt dažādas savstarpēji saistītas darbības, t. sk. slēgt darījumus izskata pēc, sagrozīt grāmatvedības datus, veikt maksājumus saistītajām personām uz fiktīvu līgumu pamata u.tml. Turklāt šīs darbības ir virzītas uz to, lai, no vienas puses, sasniegtu prettiesisko mērķi, no otras puses, lai šīs darbības ārēji izskatītos tiesiskas.

Līdz ar to nebūtu pieļaujama šaura atsevišķu darījumu vērtēšana atsevišķi citām parādnieka darbībām un norobežošanās no parādnieka motīvu noskaidrošanas, kas var novest pie tā, ka darījuma apstrīdēšanas normu mērķis netiek sasniegts. Tāpēc priekšroka būtu dodama tādai "apstrīdama darījuma" jēdziena interpretācijai, kas ietver ne tikai atsevišķu darījumu (līgumu) un tā izpildi, bet parādnieka un trešo personu darbību kopumu, kas ir virzīts uz zaudējumu nodarīšanu parādniekam un kreditoru kopumam.

Paplašinātai iztulkošanai dodama priekšroka arī tādēļ, ka *Civilprocesa likuma* 1. panta pirmā daļa paredz: **Katrai fiziskajai un juridiskajai personai (turpmāk – persona) ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā.** Tiesai, izspriežot lietu, piemērojamās normas ir jāinterpretē tā, lai personu aizskarto tiesību aizsardzība būtu reāla, nevis formāla. Darījumu apstrīdēšanas gadījumā maksātnespējas procesā – aizskarto parādnieka un kreditoru kopuma likumisko interešu aizsardzībai ir jābūt tādai, kas nodrošina reālu naudas līdzekļu atgūšanu kreditoru prasījumu segšanai maksātnespējas procesā, nevis tikai formālu prasījuma tiesību iegūšanu

pret personām, no kurām nav iespējams piedzīt prasījumu. (Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014, 14)

Viens no tipiskiem darījumu apstrīdēšanas gadījumiem ir situācijā, kad parādnieks neilgi pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas noslēdz kustamas mantas pirkuma līgumu un, nesāņemdams faktisku darījuma izpildījumu (kokmateriālu piegāde), aizdomu periodā ir pārskaitījis visus naudas līdzekļus darījuma partnerim. (AT Senāts, lieta Nr. SKC-240/2012) Vienlaikus no sprieduma var secināt, ka, piemērojot **Likuma 2** 92. panta trešās daļas noteikumus un jebkurus citus maksātnespējas likumu noteikumus, kas paredz darījumu atzīšanu par spēkā neesošiem, ir jāvērtē ne tikai abstrakti darījuma saturs – vai darījums paredz kādus nesamērīgus un parādniekam neizdevīgus noteikumus, bet arī darījuma faktiskais izpildījums. Šajā gadījumā zaudējumus radīja apstākļi, ka parādnieks, nesāņemdams līguma izpildījumu no otras puses, bija veicis maksājumu atbildētājam, pārskaitīdams tam gandrīz visus savus naudas līdzekļus, rezultātā šāds darījums ir atzīstams par atceļamu.

Atbilstoši maksātnespējas likumu vispārējam darījumu apstrīdēšanas regulējumam būtiskākais kritērijs darījuma apstrīdēšanai ir zaudējumu nodarīšanas fakts. Šis kritērijs tiesu nolēmumos par darījumu apstrīdēšanu ir visvairāk analizētais. Zaudējumu kritērija neizpilde ir bijis izplatītākais pamats darījumu apstrīdēšanas prasību noraidīšanai. (Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014, 20)

Ņemot vērā, ka nevienā no maksātnespējas jomu regulējošajiem likumiem nav ietverta zaudējumu definīcija, kas būtu piemērojama tieši parādnieka apstrīdamo darījumu vērtēšanā, tad attiecīgi zaudējumu tiesiskā sastāva noteikšanai ir izmantojams vispārējais *Civillikuma* regulējums. Saskaņā ar *Civillikuma* 1770. pantu ar zaudējumu jāsaprot katrs mantiski novērtējams pametums.

Vēsturiski likumdevējs, nosakot darījumu apstrīdēšanas priekšnoteikumus, atšķirīgi norāda no zaudējumiem cietušos subjektus. **Likuma 1** 69. pantā bija norāde uz zaudējumu nodarīšanu kreditoriem. **Likuma 2** 92. pantā un arī **Likuma 3** 96. pantā likumdevējs ir devis formulējumu, ka darījums ir apstrīdams, ja tas ir radījis zaudējumus parādniekam. Neskatoties uz šo formulējumu maiņu, nav mainījusies darījumu apstrīdēšanas institūta būtība: nodrošināt kreditoru prasījumu apmierināšanu un novērst tādu parādnieka rīcību, kas kaitē kreditoru kopuma interesēm. Ja darījums rada zaudējumus parādniekam, kā rezultātā cieš parādnieka spēja izpildīt saistības pret kreditoriem, tad zaudējumus cieš gan pats parādnieks, gan vienlaikus arī kreditori. (Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014, 20)

AT Civillietu tiesu palāta ir nonākusi pie secinājuma, ka **Likuma 2** 92. pantā lietotais jēdziens “darījums, ar kuru nodarīti zaudējumi parādniekam” tulkojams maksātnespējas tiesību izpratnē, ņemot vērā **Likuma 2** 1. pantā deklarēto šā likuma mērķi – veicināt maksātnespējas subjekta maksātspējas atjaunošanu un aizsargāt kreditoru kopuma intereses parādnieka ierobežotas maksātspējas vai maksātnespējas gadījumā. Saskaņā ar minēto darījums atzīstams par spēkā neesošu, ja tiek konstatēts, ka parādnieka iespējas saglabāt maksātspēju, turpinot normālu saimniecisko darbību, vai kreditoru iespējas gūt apmierinājumu no parādnieka mantas būtu lielākas, ja attiecīgais darījums nebūtu noslēgts un neiestātos no tā izrietošās tiesiskās sekas – mantas aktīvu masas samazinājums vai pasīvu masas palielinājums. (AT Civillietu tiesu palāta, 2012. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. PAC-0731 un 2012. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. PAC-1566)

Iepazīstoties ar tiesu prakses apkopojumu darījumu apstrīdēšanas lietas maksātnespējas procesos, var konstatēt tiesas arvien paplašināta tulkojuma piemērošanu normatīvajam regulējumam, lai maksimāli iegūtu taisnīgu noregulējumu pie faktiskajiem apstākļiem.

Dažas būtiskas tiesu atziņas darījumu apstrīdēšanas lietās maksātnespējas procesos:

- ar zaudējumiem kreditoriem **Likuma 2** 59. panta pirmās daļas (parādniekam pēc maksātnespējas procesa lietas ierosināšanas ir aizliegts veikt darbības, ar kurām tiek nodarīti zaudējumi kreditoriem) izpratnē ir jāsaprot situācija, kad parādnieka vai kāda cita kreditora darbību rezultātā samazinās parādnieka manta līdz tādām līmenim, ka tās nepietiek visu kreditoru prasījumu segšanai (Lieta Nr. SKC-240/2012);

- **Likuma 2** 92. panta izpratnē lietotais “zaudējumu” jēdziens nav lietots tikai *Civillikuma* 1770. panta izpratnē, bet gan plašāk, apzīmējot visas kaitīgās sekas, kas samazina parādnieka mantas masu vai palielina pasīvu masu. [...] Likumā lietotais jēdziens “darījums, ar kuru nodarīti zaudējumi parādniekam” ir jātulko īpašā, t.i., maksātnespējas likuma izpratnē (lieta Nr. PAC-0526);
- lai nodibinātu **Likuma 2** 92. panta piemērošanas tiesisko sastāvu, apstrīdamajam darījumam ir jābūt tādām, ar ko neattaisnoti izraisītas parādniekam kaitējošas izmaiņas (gan tiešā, gan pastarpinātā veidā) viņa mantā (cēloniskais sakars). Par kaitējošām un neattaisnoti izraisītām sekām maksātnespējas kontekstā ir runa tad, ja no saimnieciskā (ekonomiskā) viedokļa darījumi nav attaisnojami, turklāt, iestājoties papildu apstākļiem, kam nav jābūt pašam darījuma noslēgšanas faktam, notiek negatīvas izmaiņas parādnieka mantā (samazinās parādnieka mantas aktīvu masa vai palielinās pasīvu masa), kaitējot kā parādniekam, tā kreditoru kopuma iespējām gūt apmierinājumu no parādnieka mantas (lieta Nr. PAC-0526);
- bezatlīdzības darījums, ja to veikusi juridiska persona par labu trešajai personai, ir pretrunā ar komercdarbības mērķiem, kas noteikti *Komerclikuma* 1. panta otrajā daļā, ka komersants veic saimniecisko darbību nolūkā gūt peļņu, tāpēc šāds darījums parādnieka maksātnespējas ietvaros nav attaisnojams (lieta Nr. PAC-0526/2013);
- analizējot apstrīdētu ieskaita darījumu, tiesa ir atzinusi, ka parādnieks apstrīdētos darījumus slēdzis, apzinoties savu faktisko maksātnespēju. Tiesa norāda, ka ievērojot normatīvo regulējumu, kas paredz īpašu kreditoru prasījumu apmierināšanas kārtību, un parādnieks pats, apzinoties savu faktisko maksātnespēju, nevar izvēlēties, kuru kreditoru parādus apmierināt vispirms (lieta Nr. SKC-34/2009).

Secinājumi

1. Darījumu apstrīdēšanas institūts Latvijā ir izgājis nopietnu attīstības ceļu, kurā ievērojamu lomu dod gan starptautisko sadarbības organizāciju vadlīnijas, gan tiesu prakse, tiecoties uz maksimāli taisnīgu noregulējumu vienlaicīgi, samērojot kā parādnieka kreditoru, tā arī trešo personu intereses.
2. Latvijā līdzšinējā tiesu prakse attiecībā uz apstrīdamu darījumu izvērtēšanu attiecībā uz paplašinātu vai sašaurinātu darījumu iztulkošanu, vērtējot tikai darījuma (līguma) noteikumus vai arī vērtējot darījumu kā parādnieka darbību kopums, ir sniegusi dažādas atbildes, un tomēr nav vēl pilnībā nostabilizējusies vienota pieeja šādu jautājumu izskatīšanā tiesā.
3. Analizējot darījumus, kas tiek pakļauti darījuma apstrīdēšanas kritēriju pārbaudei, ir būtiski nevērtēt tos šauri kā atsevišķus darījumus, bet būtiski ir tos vērtēt kopsakarā ar citām parādnieka darbībām, vienlaikus noskaidrojot parādnieka motīvus šādai rīcībai.
4. Tiesai, izspriežot lietu par darījumu atcelšanu maksātnespējas procesā, piemērojamās normas ir jāinterpretē tā, lai personu aizskarto tiesību aizsardzība būtu reāla, nevis formāla.
5. Ņemot vērā, ka tiesu praksē gūtās atziņas, ka nevienveidīgi tikuši vērtēti gadījumi, kad darījums ir slēgts nevis tieši ar kādu no personām, kas atbilst ieinteresētās personas definīcijai, bet gan ar juridisko personu, ar kuru ir saistīta ieinteresētā persona, piemēram, ja darījums ir starp parādnieku un juridisko personu, kuras dalībnieks vai valdes loceklis ir vienlaikus arī parādnieka valdes loceklis vai valdes locekļa radnieks, tad, autoresprāt, būtu nepieciešams regulējums, kas noteiktu, ka arī šādā gadījumā darījums būtu atzīstams par tādu, kas noslēgts ar ieinteresēto personu.
6. Ņemot vērā, ka **Likumā 3** nav noteikta zaudējumu definīcija un to, ka tiesu prakse uzrāda nevienveidīgu pieeju attiecībā uz zaudējumu institūta nozīmi maksātnespējas procesā, autore ierosina esošajā normatīvajā regulējumā paredzēt detalizētu zaudējumu institūta definīciju un skaidrojumu tieši attiecībā uz zaudējumiem, kas radušies maksātnespējas procesā un var būt par pamatu darījumu atcelšanai. Viens no kvalificējošiem rādītājiem zaudējumu konstatēšanai maksātnespējas procesā varētu būt fakts, ka parādnieka iespējas saglabāt maksātnespēju, turpinot normālu saimniecisko darbību, vai kreditoru iespējas gūt apmierinājumu no parādnieka mantas būtu lielākas, ja attiecīgais darījums nebūtu noslēgts un neiestātos no tā izrietošās tiesiskās sekas – mantas aktīvu masas samazinājums vai pasīvu masas palielinājums.

References

Jauja H. Piezīmes pie jaunā Maksātnespējas likuma, *Jurista vārds*, 22.02.2011., Nr. 8 (655)).

UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, United Nations., New York. 2005. [tiešsaiste] http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/insolven/05-80722_Ebook.pdf [skatīts 28.02.2016.]

Directorate for Internal Policies, Policy Department: Harmonisation of insolvency law at EU level: Note, 2011, [tiešsaiste] <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201106/20110622ATT22311/20110622ATT22311EN.pdf> [skatīts 28.02.2016.]

Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros, 2014. [tiešsaiste] www.at.gov.lv [skatīts 28.02.2016.]

Likums "Par uzņēmumu un uzņēmējdarbību maksātnespēju", stājas spēkā 12.10.1996., publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 165 (650), 02.10.1996.; *Ziņotājs*, 20, 24.10.1996., zaudē spēku: 01.01.2008.

Maksātnespējas likums, stājas spēkā: 01.01.2008., publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 188 (3764), 22.11.2007.; *Ziņotājs*, 24, 27.12.2007., zaudē spēku: 01.11.2010.

Maksātnespējas likums, stājas spēkā: 01.11.2010., publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 124 (4316), 06.08.2010. Pēdējie grozījumi 01.03.2015.

Komerclikums, stājas spēkā: 01.01.2002., publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 158/160 (2069/2071), 04.05.2000., *Ziņotājs*, 11, 01.06.2000. Pēdējie grozījumi 04.06.2015.

Civilprocesa likums, stājas spēkā 01.03.1999., publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 03.11.1998., *Ziņotājs*, 23, 03.12.1998. Pēdējie grozījumi 29.02.2016.

Latvijas Republikas Civillikums, stājas spēkā 01.09.1992., publicēts: *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1937. Pēdējie grozījumi 03.12.2015.

PĒC-MODERNITĀTES KOMUNIKATĪVIE IZAICINĀJUMI

COMMUNICATIVE CHALLENGES OF AFTER-MODERNITY

Jānis Broks, Dr. phil.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Today, it is clear that the era of human history called modernity is ending. Although it is not quite understandable what is coming instead, but the concept 'after-modernity' fits as the umbrella of all changes. During after-modernity human relationships in social existence become less certain and at the same time acquire another certainty. They are no longer the traditional relationships between individuals and masses. Multitude, in which individuals and collectives are twined in a difficult separable complex, becomes the actor of social activity.

After-modernity situation has changed communication. It has become as ever-present in all social processes and enveloping them, and is expressed both as existential dialogue within the framework of the structures of universal human existence meaning, as well as global circulation of goods, services and the manifestation forms of spirit. Everyday communicative processes – the human contacts – achieve the status that was previously recognized in relation to universal forms of human activity – science, technology, production.

After-modernity communication has enveloped and changed the human existence in the time dimension. It has become common to function in the mode of loans at the individual, as well as macro-social scale. Thus, the future options are counted in the present but the future will have to pay for the present loans. Europe is already experiencing it in a specific way as a migration from the Near-East countries, which is largely caused by the objective

Atslēgas vārdi: laiks, pēc-modernitāte, nenoteiktība, daudzības

Ievads

Nu jau teju pusgadsimtu dažādu cilvēka esamības jomu analītiķi nodarbojas ar jautājumu, kādā laikā tagad dzīvojam? Tas var šķist jocīgs jautājums, jo vai tad laiks nav viens nebeidzams ritējums, kuru cilvēce jau sen iemācījusies mērīt gan sekojot debesu spīdekļu kustībai, gan skaitot kopā šīs nemitīgās kustības atkārtos ciklus. Tā veidojas gadi, to desmitu, simtu un tūkstošu virknes.

Cilvēcei savas esamības pārlūkošanai vairāk par dažiem desmitiem gadu tūkstošu nevajag, taču šī pati skala tiek sekmīgi pielāgota, lai iemērītu un uzskaitītu laiku arī pirms cilvēka. Stāstot par ļoti seniem Zemes ģeoloģiskās pagātnes un dzīvības uz tās laikiem, labi var iztikt ar atpakaļvērstu secību no aktuālā skaitīšanas brīža, un teikt vienīgi, pirms cik miljoniem vai simtiem tūkstošiem gadu tas ir bijis. Citādi tas ir ar pašas cilvēces vēsturi, it sevišķi tās nesenākajos gadu tūkstošos. Te, izmantojot atpakaļ skaitīšanas metodi, ik gadu nāktos veikt korekcijas; un jo tuvāk tagadnei, jo aktuālāk tas būtu.

Lai izvairītos no šādām problēmām, jau sen ir ieviests cilvēces esamības laika mērīšanā izmantot kādu būtisku notikumu, pēc kura viss vairs nav tā kā iepriekš. Tiesa, bieži izrādās, ka kādreiz par epohālu uzskatītu notikumu nozīmībā ir aizstājis cits. Senatnē tādos gadījumos parasti mainīja atskaites sistēmu. Tas nebija tik grūti izdarāms, jo laika un laikmetu skaitīšana bija samērā šaura cilvēku loka kompetencē, parasti priesteru un valdnieku. Pārējā sabiedrība kaut kādas izmaiņas uztvēra visai pastarpināti un iecietīgi. Taču, jo tuvāk mūsdienām, jo šādas lietas vairs nav tik sekundāras. Vēsturē zināmi vairāki gadījumi, kad pat ne pārāk lielas korekcijas kalendārā mēdz izraisīt nemierus. Mūsdienās sezonālās laika griešana un priekšu un atpakaļ daļā sabiedrības izraisa neapmierinātību. Dažviet pirms nu jau teju simts gadiem pat oficiāli ieviestā laika skaitīšanas kārtība ne visos sabiedrības segmentos un institūtos kļuvusi par vispārpieņemtu.

Kļūstot tolerantākai pret citādo un arī pret sevis citādo pagātņi, eiropēiskā civilizācija ir pārgājusi no laika kvantificēšanas atskaites punkta mainīšanas uz tā iedalīšanu lielos periodos, laikmetos, kurus katru mēdz uzskatīt par būtisku sākumu kādai jaunai vispārējās cilvēka esamības formai. Tas tiek darīts ne tik daudz un ne tikai, lai būtu vienkāršāk orientēties pagājušajā hronoloģiski, bet arī identificēt dažādas šīs esamības modifikācijas, uztvert un saprast to specifiskās iezīmes. Zinošam cilvēkam tādi termini kā, piemēram, 'antīkā zinātne', 'viduslaiku ekonomika', 'renesanses medicīna' vai 'jaunlaiku literatūra' ir daudz runājošāki par vienkārši hronoloģiskām atsaucēm, norādot uz to vai citu gadsimtu. Dzirdot gadskaitli, kompetents cilvēks to tūdaļ asociēs ar kādu laikmetu un uz tā pamata veidos savu priekšstatu, kas nosauktajā gadā varētu būt specifisks tajā vai citā kultūras jomā.

Vai un kāpēc arī, runājot par tagadni, ir aktuāli zināt un saprast, kādam laikmetam tā pieder? 'Tagad' taču šķiet ir tik nenoteikts apzīmējums, ka var attiekties uz ļoti dažāda ilguma laiku. Bez tam, pat, ja konkrētā gadījumā precīzi nosakām, par kādu 'tagad' nogriežni domājam un runājam, ir skaidrs, ka tas, ko saucam par cilvēces vēstures laikmetiem, nebeidzas un nesākas kādā noteiktā momentā. Seno laiku beigas ir pieņemts datēt ar 476. g., kad Odoakra vadītie ģermāņi likvidē t.s. Rietumromas impēriju, taču patiesībā pāreja no senajiem uz viduslaikiem, pie kam dažādās cilvēka esamības jomās un dažādās pat tikai antīkās kultūras teritorijās notika dažādā tempā, laikā un secībā. Ne mazāk izstieptas laikā un izklidētas telpā ir arī citas lielās kultūrvēsturiskās pārejas. Neskatoties uz to šādās pārejas zonās ir ļoti svarīgi pēc iespējas skaidrāk un savlaicīgāk saprast, ka un kāda veida citi laiki jau sākas. It sevišķi svarīgi tas ir sabiedrības stratēģiskās vadības jomā, kā arī kultūras pašrefleksijas formās, kuras allaž pretendējušas uz cilvēces garīgās pašapziņas un sirdsapziņas reprezentēšanu.

1. Laiks un laiki

Par pirmo topošā eiropēiskā intelektuālā tipa mēģinājumu strukturēt laiku tiek uzskatīta sengrieķu dzejnieka Hēsioda (*Ἡσίοδος*, 8–7. gs. p.m.ē.) poēma "Darbi un dienas". Tajā viņš raksta par piecām cilvēces audzēm jeb paaudzēm, no kurām 4 (zelta, sudraba, vara un varoņu) jau pagājušas un tagad dzīvojam pēdējā – dzelzs laikmetā. Hēsioda versija ir savdabīga ar to, ka, atšķirībā no vairuma vēlāko autoru piedāvātajām, ar šo laikmetu virkni tiek tēlota cilvēces pagrimšana un gaidāmā bojāeja. Visdrūmāk tiek raksturots tieši pēdējais laikmets: "Lai tik ar paaudzi piekto man nebūtu jādzīvo kopā! Kaut es miris jau agrāk par šo vai piedzimtu pēcāk!" (174–175). Piebilde par vēlmi būt dzimušam vēlāk dod zināmu cerību, ka cilvēces laiks gluži vēl nebeidzas, ka pēc galējā pagrimuma nāks vēl kas labāks.

Citu atslēgu laika bezgalības strukturēšanai piedāvājis izcilākais agrīnās kristietības laikmeta domātājs Aurēlijs Augustīns (*Aurelius Augustinus*, 354–430). Arī viņš traktātā par "Dieva valstību", balstoties uz Bībelē izklāstīto Dieva un cilvēka attiecību vēsturi, runā par laikmetiem, kas jau pagājuši un to, kas ir tagad. Taču laika pētniekos lielāku interesi izraisa viņa filosofiskajā autobiogrāfijā "Atzīšanās" norādītais laika dalījums: pagātne, tagadne, nākotne. Meklējot atbildi uz jautājumu "Kas tad ir laiks?", viņš raksta: "ja nekas nepārietu, nebūtu pagātnes laika, un, ja nekas neatnāktu, nebūtu nākotnes laika, un, ja nekas nebūtu, nebūtu tagadnes laika." (11.14. 32–34). Taču, rūpīgāk pārdomājot, izrādās, ka šie trīs laika veidi ir ārkārtīgi nenoteikti un pretrunīgi. "Pagātnes vairs nav, nākotnes vēl nav" (11.15.13–14), bet "ja tagadne vienmēr būtu tagadne un nepārietu pagātnē, tad tas vairs nebūtu laiks, bet mūžība." (11.14.2–3). Izeju no šīm neskaidrībām Augustīns rod dvēseles spējās domāt par laiku, ņemot talkā atmiņu un nojautu. (11.18.33–35) Apkopojot šīs pārdomas, viņš rezumē: "Tagad ir skaidri redzams, ka nav ne nākotnes, ne pagātnes. Tāpat nav pareizi teikt, ka pastāv trīs laiki – pagātne, tagadne un nākotne; drīzāk pareizi būtu teikt, ka ir trīs laiki – pagātnes tagadne, tagadnes tagadne un nākotnes tagadne. Un šie trīs laiki kaut kādā veidā atrodas cilvēka dvēselē, nekur citur es tos neredzu. Pagātnes tagadne ir atmiņa, tagadnes tagadne ir vērojums, nākotnes tagadne ir gaidīšana." (11.20.1–7).

Augustīna koncepciju mēdz dēvēt par subjektīvā laika teoriju. Līdz ar to paredzot, ka ir arī objektīvais laiks, kas ir pats par sevi bez saistības ar cilvēka dvēseli. Tā Augustīna laika koncepcijas pētniece Laura Hansone, piekrītot daudzu citu autoru viedoklim, raksta: "Atzīšanās 11. grāmatā atrodama atbilde nevis uz jautājumu, kas ir laiks, bet kur mēs domājam par laiku, proti – nevis laiks ir dvēselē, bet spēja satvert pagātnes, tagadnes un nākotnes laiku, par to domājot ar atmiņā iespiesto attēlu palīdzību." (Hansone, 2012, 88).

Šāda pieeja ir iespējama vienīgi esamību traktējot objektīvi ontoloģiski un dvēseli kā esamības lokālu veidojumu. Alternatīva tam nav vienīgi subjektīvi psiholoģisks pasaules traktējums, saskaņā ar kuru visa veida esamība būtu tikai un vienīgi dvēseles dzīves projekcijas.

Līdz ar A. Einšteina speciālo relativitātes teoriju no fizikas viedokļa nākas atzīt, ka laiks un telpa nav absolūti, bet gan to īpašības ir atkarīgas no novērotāja pozīcijas un kustības attiecībā pret to, ko tas novēro. Pārnesot šo principu uz subjektīvo īstenību, ir jāatzīst, ka arī te atsevišķs subjekts pats par sevi nav noteicējs par to, ko un kā viņš uztver, saprot, interpretē. Visas šīs it kā subjektīvi mentālās operācijas ir ap-pasaules objektu noteiktas. Tā kā visi šie objekti paši ir noteikti attiecībās cits ar citu, tad veidojas komplicēts relāciju tīkls, kurā atsevišķais indivīds vai lieta ir gan noteicējs, gan noteiktais. Tas nebūt nepadara situāciju vēl nenoteiktāku. Apjēgta relācija nevis vairo, reducē relativitāti. Zinot, spējot noteikt pastāvošās attiecības, to radīto konfigurāciju vairs neuztveram kā deformāciju. Tāda tā šķiet tikai, pieņemot kaut kādas sākotnēji objektīvi vai subjektīvi substancionālas pasaules pastāvēšanu. Attiecībā pret šo imagināro substancionalitāti katra relācija izskatās kā atkāpe no vispārīgā. Taču kantiāniskā tradīcija filosofija ir atklājusi arī citu vispārīgo – subjektīvo vispārību. No šīs pozīcijas viedokļa "Subjektivitāte nevis traucē, bet gan ir vienīgā un augstākā no vērtībām, kas spēj izteikt vispārību". (Kūle, 1990, 158) Vispārības manifestēšanās nenotiek subjekta pašrefleksijas vai kādos citos sevī noslēgtos aktos, bet gan gribas aktos un gaumes spriedumos – t.i. aktivitātēs, kas neizbēgami ir vērstas uz "citu". Ņemot vērā, ka arī "citam" piemīt tādas pašas spējas, tad veidojas izteikti relacionistiska esamības aina.

Te vēl jāpiebilst, ka, atšķirībā no Kanta filosofijā dominējošās subjektivitātes principa, mūsdienu filosofija tās iezīmes, kas tradicionāli tikušas piedēvētas vienīgi subjektam (galvenokārt darbotiespēja, aktivitāte), tiek atzīta arī tajā esamības polā, kuru ierasts uzskatīt par pasīvo, iedarbībai pakļauto. No šī viedokļa nav pareizi aplūkot atsevišķi "dabu un zināšanas, kā lietas par sevi, bet jānoskaidro tas, kā šī lietas iekļautas mūsu kolektīvos un mūsu subjektos". (Latour, 1991, 62) Līdz ar to arī jebkura specifiska laika koncepcija, laiku hronoloģija jāuzskata par to, kas veido laiku tā izpausmēs mūsu esamībā. Vārds "izpausmes" te neapzīmē kaut ko sekundāru. Primārais, cik par to vispār runāt, jebkurai izpausmei ir to veidojošo faktoru kopums. Tas dod pamatojumu izpratnei par laika daudzējību. Laiku dažādība un daudzveidība ir objektīva cilvēka esamības iezīme.

Protams, var teikt, ka tā saucamais astronomiskais laiks rit visiem Zemi apdzīvojošām kultūrām vienādi un neatkarīgi no tā, kā viņas par to domā. Taču nevajag aizmirst, ka arī laika skaitīšana atbilstoši astronomiskām (un ģeofiziskām) norisēm nebūt nav tik viennozīmīga. Lai atceramies kaut gadu dalījumu parastajos un garajos un nelielas korekcijas, ko nākas ieviest, konstatējot Zemes griešanās ātruma un citu norišu Saules sistēmā nesakritību ar uzskaites vienībām, kas it kā atvasinātas no Visuma norisēm. Laiku vienmēr ir skaitījis cilvēks un allaž to darījis, vadoties no tā, kas šķītis nozīmīgs, lai laiku vispār fiksētu un uzskaitītu noteiktā veidā.

Vēl lielākā mērā laika cilvēciskais raksturs atklājas, runājot par posmiem tā aizgājušajā vai aktuālajā ritējumā. Dalīšana posmos bijusi aktuāla ne tikai tāpēc, lai grūti aptveramus periodus apjēgtu uzskatāmākās, vienkāršāk aprakstāmās vienībās. Galvenokārt tas darīts, lai reizē ar laika raksturojumu tiktu norādīts arī kāds esamības raksturojums, kas būtisks tieši šim periodam, atšķir to no tā vai citiem. Parasti ar to nodarbojas vēsturnieki un attiecībā uz pagātņi. Taču šis laika izpratnes aspekts ir aktuāls arī tagadnes analītiķiem. Zinot laika ritējuma nemitīgumu, nav grūti saprast, ka mēs ne tikai dzīvojam kādā konkrētā laikā, laika periodā, bet dažkārt piedzīvojam periodus, kuros notiek visai kardinālas pārmaiņas vispārējā dzīves kārtībā. Konstatēt un precīzi aprakstīt tās, protams, iespējams, kad iestājas Minervas pūcei piemērota krēsla, taču cilvēkiem, kuri dzīvo šādā nozīmīgu pārmaiņu laikā ir svarīgi jau tagad zināt, vai kaut kas varbūt jau beidzies, sākas kāds cits būtmes stāvoklis, kas prasa arī tās līdzdalībniekiem mainīt savu domāšanu, pasaules uztveres un rīcības kanonus, cik nu tas vispār iespējams.

2. Modernitāte un kas pēc tam?

Atgriežoties pie pēdējā pusgadsimta pārmaiņām un to izpratnes, jāteic, ka dažos jautājumos ir sasniegta vērā ņemama vienprātība, bet netrūkst arī diskutablu sižetu. Runājot par vispārāztītām lietām, vispirms jau jānorāda uz paša kardinālo pārmaiņu fakta atzišanu, kas lakoniski tiek apzīmēts kā jauno laiku beigas. Lietojot latīniskas cilmes terminoloģiju, arī latviski mēdz runāt par moderno laiku, modernitātes laikmeta beigām. Moderns gan etimoloģiskā aspektā nav tas pats kas jauns, bet terminoloģiskā tradīcijā tos var uzskatīt par sinonīmiem.

Terminoloģiski daudz neskaidrāks ir jautājums par to, kā saukt to, kas nāk modernitātes vietā. Nebūtu jau slikti atrast kādu oriģinālu un patstāvīgu apzīmējumu, kurš nebūtu saistīts ar laikmetu, no kura atvadāmies. Taču, kamēr nekas veiksmīgs un vispārēju ievēribu guvis šajā ziņā nav piedāvāts, visbiežāk izlīdzas ar terminu 'postmodernisms'. Neskatoties uz tā plašu izplatību, nevar nenorādīt uz vairākiem tā trūkumiem. Pirmkārt, jau minētā nepatstāvība, atsaukšanās uz modernitāti. Pati par sevi tā varbūt arī nebūtu nekas slikts, taču, veidojot laikmeta apzīmējumu šādā veidā, nav padomāts par to, ka būs vēl kādi citi laiki, kā apzīmēšanai tik un tā nāksies izdomāt kaut ko citu. Tas pagaidām būtu attaisnojams vienīgi tad, ja pašreizējā situācija izrādīsies vienkārši pāreja uz kaut ko būtiski citu, taču to pagaidām mums nav lemts zināt. Otrkārt, pati termina forma ar galotni "-isms" skan pārāk stipri, paredz jau kaut kādu pabeigtību, noslēgtību, par ko nu nekādi runāt nevar. Mēs esam tikai šī jaunā pašā sākumā. Treškārt, termins ir patapināts no mākslas vēstures, kur (vispirms jau literatūrā un arhitektūrā) tas apzīmēja aiziešanu no tā, ko pieņemts apzīmēt par modernisma mākslu, vienlaicīgi gan kaut ko no pārvaramā arī saglabājot. Pie kam modernisms mākslā ir tikai neliela daļa no tā, ko saprotam ar moderniem laikiem kultūras vēsturē kopumā.

Pēdējās divās iebildēs minētos trūkumus šķiet varētu novērst nedaudz izmainot termina formu un runāt nevis par postmodernismu, bet postmodernību, postmodernitāti vai tml. Par labu šādai vārdlietošanai varētu minēt arī to, ka salikteņus ar priedēkli post- sastopam ne tikai pēdējos gadu desmitos un mākslā, kaut šķiet pirmais tāds gadījums bijis mākslā – postimpresionisms. Neilgi pirms postmodernisma apzināšanās filosofija piedāvājusi vairākus post-ismus: postpozitīvisms, poststrukturālisms. Tur mēdz runāt arī par postklasisko domāšanu, postklasisko, postmetafizisko filosofiju vai pat postfilosofiju. Pēdējās nominācijas visbiežāk parādās, iztīrējot postmoderno filosofiju.

1962. gadā Daniels Bels (*Bell*, 1919–2011) piedāvā postindustriālās sabiedrības jēdzienu un koncepciju. Kā izrādījās, daudz kas no tā, ko viņš un citi šīs koncepcijas piekritēji norādīja kā jaunā cilvēces attīstības laikmeta iezīmes (zinātnes, universitāšu, augsti izglītotu profesionāļu lomas pieaugums), nav īstenojies gluži tādā lineāri progresējošā veidā, kā paredzēja šī koncepcija. Jau 1979. gadā Žana Fransuā Liotāra (*Lyotard*, 1924–1998) darbs "Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām" (Liotārs, 2008) zīmē pavisam citu un post- situācijai daudz atbilstošāku ainu attiecībā uz zinātnes, tehniskā progresa un citām ar to saistītām jomām.

Analizējot uz zināšanām balstītā tehnoloģiskā progresa vēsturisko gaitu citam autoram – Alvinam Tofleram (*Toffler*, dz. 1928) ir izdevies piedāvāt ilglaicīgu un tāpēc veiksmīgāku metaforisku shēmu. 1980. gadā iznāk viņa grāmata "Trešais vilnis" (*Toffler*, 1980), kurā specifiski cilvēciskās vēstures aizsākums, kad dzīvei nepieciešamo dabas resursu ieguves ziņā cilvēks sāk kardināli atšķirties no dzīvniekiem, datē ar apm. 10 t.g.p.m.ē. un dēvē par neolīta revolūciju. Nākamais kardinālu tehnisku un tehnoloģisku pārmaiņu vilnis, kas būtiski izmainījis sabiedrības dzīvi visos tās aspektos, ir industriālā revolūcija, kas sākās 18. gs. otrajā pusē Rietumeiropā un pamazām pārņēmusi visu pasauli. Kopš 20. gadsimta vidus t.s. rietumu civilizācija iegājusi jaunā radikālu pārmaiņu stadijā. Toflers nenoliedz to saistību ar Bella aprakstīto postindustriālo sabiedrību, bet iesaka labāk to dēvēt par trešo vilni.

To, ka šāda veida laikmetu konceptualizācija, skaitot uz priekšu būtiskus pagriezienu punktus tehnoloģijas un tās izraisītos vispārējo kultūras un sociālo pārmaiņu etapus, var izrādīties veiksmīgāka, liecina tas, ka pēdējos gados samanāmās perspektīvās izmaiņas, ražošanas, enerģētikas, transporta u.c. ar to saistītās jomās jau nodēvētas par cilvēces tehnoloģiskās attīstības ceturto industriālo revolūciju. (*Industrie 4.0*, b.g.) Varētu to saukt arī par ceturto vilni, ja vienīgi te runa nebūtu par industriālām revolūcijām, kuru skaits sākts ar Toflera iezīmēto otrā vilņa sākumu līdz ar tvaika mašīnas izgudrošanu, izdalot īpaši 20. gadsimta sākumu kā otro vilni saistībā ar masu ražošanas, konveijera, elektromašīnu

ieviešanu. Bez tam apzīmējums “ceturtais vilnis” ieviesies arī dažās citās sociālo pārmaiņu jomās, piemēram, feminisma kustības vēstures periodizācijā. (*Baumgardner, 2011*)

Atgriežoties pie topošā laikmeta veiksmīgāka apzīmējuma meklējumiem, jānorāda, ka priedēklis post- ir sācis pildīt terminoloģisku nozīmi. Liotārs uzsver, ka latīniskais priedēklis ‘post’ te ir jāuztver grieķiskās cilmes priedēkļa ‘ana’ nozīmē – augšup, atpakaļ, vēlreiz. (Liotārs, 1991, 19) Tas vairs nenozīmē vienkārši pēc-, bet gan konkrētu laika periodu ar tam raksturīgu stilistisku specifiku pēc tam, kad atklājās moderno laiku beigas. To, ka tas ir tā, liecina pēdējos gadu desmitos parādījušies post-postmodernisms (*Nealon, 2012*), angļiski arī – *after-postmodernism* (*Conference on After Postmodernism, 1997*), digimodernisms (*Kirby, 2009*), metamodernisms (*Turner, 2011*) un, kā šķiet, tam nebūt vēl nav pienācis gals. Arhitektūrā, literatūrā un citās mākslas jomās, reaģējot uz postmodernismu, sevi piesaka hipermodernisti (*Charles & Lipovetsky, 2005*), surpermodernisti (Augé, 1992), neomodernisti, remodernisti. Daudzas no šīm stilistiskām novācijām neaprobežojas tikai ar to mākslu laukiem, kurās radušās, bet orientējas uz izmaiņām cilvēka esamībā kopumā. Kā pret literatūras un mākslas kopumā jaunu strāvojumu apzīmējumiem pret tiem nevarētu neko iebilst, jo jaunu stilu īslaicīgums tur nav nekas neparasts un sastopams jau kopš vismaz modernisma laikiem 20. gadsimta sākumā. Taču pret laikmeta apzīmējumu kultūrā un cilvēka esamībā kopumā ir jāizturas nopietnāk.

Īpatnēju pozīciju postmodernisma diagnostikā ieņem vācu sociālfilosofs Jurgens Hābermāss. Viņš uzskata, ka modernitāte līdz galam nav īstenojusies, un tāpēc tas, kas notiek tagad, ir tikai reakcija uz līdz galam nepiepildītiem modernitātes uzstādījumiem. “Es domāju, mums drīzāk vajadzētu mācīties no maldiem, kas pavadījušas modernisma projektu, ... nevis ļaut pazust pašam modernismam un tā projektam.” (Hābermāss, 1991, 26). Līdz ar to par situāciju var teikt, ka tas, ko saucam par postmodernismu, centienu ziņā nemaz tik būtiski no modernitātes nevajadzētu atšķirties.

Vēl radikālāk par pēdējos gadsimtos notiekošo spriež Bruno Latūrs (*Latour, dz. 1947*), apgalvodams, ka modernitātes jeb viņa terminoloģijā – jauno laiku nemaz neesot bijis (*Latour, 1991*). Ar to Latūrs gan necenšas ieviest kaut kādu “jauno hronoloģiju”, kurā vairāki pēdējie eiropeiskās cilvēces vēstures gadsimti izrādītos tikai fikcija. Nē, paši 17., 18. un 19. gadsimti ir bijuši, taču tie nav bijuši kaut kādi jaunie laiki. Nav bijuši tādā ziņā, ka tās nostādnes, kuras parasti uzskatām par jaunlaiku pasaules uztverei un interpretācijai raksturīgām un savdabīgām, nemaz nav realizējušās. Pasaules dalījums dabā un cilvēka pasaulē, subjektā un objektā, nemaz nav noticis. Vienmēr ir pastāvējuši cilvēciskā un necilvēciskā hibrīdi. Subjektīvais un objektīvais gan ticis deklaratīvi nodalīts, taču rūpīgāka šīs dalīšanas apstākļu izpēte liecina, ka viens bez otra nekad nav izprotams. Latūra atziņas par subjektīvā-objektīvā allažo hibrīditāti būtu jāņem vērā, veicot mūsdienu situācijas analīzi, jo uz to dažkārt norāda kā uz specifisku pašreizējās cilvēka esamības iezīmi.

Atgriežoties pie jautājuma par tagadnes pareizāku nominēšanu, kādā aspektā noteikti var piekrist arī Hābermāsam. Viņš uzskata, ka izmaiņas cilvēka esamībā, dzīves pasaulē, kuras dēvējam par modernizāciju visās tās stadijās, notiek saimniecisku un sociālu procesu rezultātā. Kultūra šaurākā šī vārda nozīmē, kultūrā kā mākslu kopumā, “šajos procesos iejaukta, cik vien iespējams, pastarpināti”. (Hābermāss, 1991, 23) Tāpēc ir tikai loģiski nelietot attiecībā uz jaunāko situāciju terminu ‘postmodernisms’ – apzīmējumu, kas radies specifisku stilistisku novitāšu apzīmēšanai sākot no 20. gs. 60. gadiem vai pat agrāk arhitektūrā, literatūrā u.c. mākslas veidos. Tā vietā viņš runā par *Nachmoderne*. (Hābermāss, turpat)

Arī raksta autors, mēģinot atrast konceptuāli piemērotāko apzīmējumu laikam, kurā notiek izmaiņas ne tikai mākslā, zinātnē, ekonomikā vai politikā, bet visā cilvēka esamībā, bet vēl nav nosakāms šī laikmeta raksturs, ir izšķīries par apzīmējumu pēc-modernitāte. Visus iepriekš minētos piedāvājumus un tiem atbilstošās parādības var iekļaut šajā plašajā un pagaidām ne pārāk noteiktajā apzīmējumā. Ievērojamais postmodernisma kā mākslas stila analītiķis, ēģiptiešu izcelsmes amerikāņu literatūrkritiķis Ihabs Hasans (*Hassan, 1925–2015*) atzīst, ka būtu jāšķir jēdzieni “postmodernisms” un “postmodernitāte”, kas šī raksta autora versijā latviski skan kā pēc-modernitāte. Hasans aicina par to domāt kā par “lietussargu, zem kura savāktas dažādas parādības: postmodernisms mākslā, poststrukturālisms filosofijā, feminisms sociālajā diskursā, akadēmiskās postkoloniālās kultūras studijas, kā arī multinacionālais kapitālisms, kibertechnoloģijas, starptautiskais terorisms, dažāda veida separātisms, etniskas, nacionālas un reliģiskas kustības.” (*Hassan, 2001*). Cik katrā no šiem skaidrojumiem un interpretācijām ir izdevies uztvert no topošajam laikmetam vispārīgā un specifiskā, to rādīs laiks, bet pagaidām jāatstāj brīvas

diskusijas režīmā. Var jau gadīties, ka taisnība ir tiem pēc-modernitātes analītiķiem, kas apgalvo, ka nenoteiktība, noteiktības izzušana ir viena no tās pazīmēm. Tādā gadījumā jau tiekies pēc lielākas noteiktības nav nedz nepieciešams, nedz iespējams.

3. Pēc-modernās komunikācijas nenoteiktā noteiktība

Par vienu no pēc-modernitātes atributīvu iezīmi tiek norādīta nenoteiktība. To gan mēdz izmantot arī kā argumentu, lai apstrīdētu pēc-modernitātes koncepciju. Ja jau nenoteiktība ir pēc-modernitātes raksturojums, tad ir apšaubāmi tajā identificēt jebkādas noteiktas pazīmes, tai skaitā pašu nenoteiktību. Šis arguments tomēr nav tik pārliecinošs, kā varētu likties. Nenoteiktība nevar būt primāra un absolūta. To iespējams apjaust tikai uz kādas noteiktības fona un kontekstā. Kvantu fizikā ir pazīstams Vernera Heizenberga formulētais nenoteiktības princips, taču tas neparedz kaut kādu visaptverošu nenoteiktību, bet tikai neiespējamību vienlaicīgi precīzi noteikt divus parametrus: daļiņas masu un kustības ātrumu vai impulsu. Hasans norāda, ka pēc-modernitātes nenoteiktība ir cieši saistīta ar tajā pašā laikā vērojamo tehnoloģiskā prāta imanenci – spēju konsekventi iejaukties un pārveidot pasauli. Viņš pat piedāvā abu jēdzienu apvienojumu – inderetminance (*indeterminacy*). (Hassan, 2011)

Nenoteiktība signficē, ka kāda reālija (vai sakarība starp vairākām), kas līdz tam uzskatīta par stabilu, substancionālu, ir kļuvusi relacioniska. Nav pat pareizi teikt, ka kļuvusi – tā vienmēr tāda (relacioniska) ir bijusi, tikai šī relācija situatīvu apstākļu, piem., novērojuma situācijas dēļ, ir izpaudusies kā stabila un patstāvīga. Te vēlreiz varam atcerēties raksta sākumā izklāstītās laika izpratnes koncepcijas. Ja tur noskaidrojām, ka aptverošākā, citas izpratnes iekļaujošā ir relacionistiskā versija, tad tas pats būtu attiecināms arī uz citu filosofisku tēmu traktējumu.

Konstatējot pēc-modernitātes situācijā nenoteiktības aktualizēšanos, tā nav jāuztver kā kaut kas īpašs un ārkārtējs. Patiesībā jebkurā kultūras laikmetā nav grūti pamanīt gan noteiktību, gan nenoteiktību. Turklāt, cilvēces vēsture neuzrāda kaut kādu virzību no nenoteiktības uz arvien lielāku noteiktību. Varbūt vienīgi klasiskā modernitāte – jauno laiku dabaszinātniskais (bet ne tikai) pasaules redzējums izceļas ar lielāku noteiktības piedēvēšanu, meklēšanu un ieviešanu, kur vien tas iespējams. Laikam jau tieši tāpēc krasāk izpaužas pēc-modernitātes nenoteiktības pavērsiens.

Pievēršoties filosofiskai kārtējās noteiktības-nenoteiktības situācijas izpētei nav jāmeģina konkurēt ar dažādu specifisku kultūras jomu analītiķiem, lai izsmelošāk un precīzāk uzskaitītu šos faktoros, to aktivizācijas pazīmes. Uzmanība jāvērs uz vispārīgo pārmaiņu procesu, pie kam nevis tikai šajā specifiskajā pārejā no modernitātes uz tai sekojošiem laikiem, bet jebkuru fundamentālu laiku griežu situāciju. Tā kā šāda veida analīzei jāreķinās ar visiem cilvēka esamības fenomeniem, to mijiedarbību, tad šķiet atslēgas jēgums, kas ietvertu ne tikai aktuāli apzinātos, bet arī jebkurus iespējamus procesus, varētu būt komunikācija. Šī raksta autora nostādne balstās uz vācu sociālfilosofo Niklasa Lūmana (*Luhmann*, 1927–1998) komunikācijas kā sociālās esamības atribūta traktējumu. Komunikācija nav process, kas norisinās starp atsevišķiem indivīdiem, vai grupām. “...vienīgi sabiedrība var komunicēt.” (*Luhmann*, 1997, 105). Komunikācija Lūmanam ir jebkuras autopoētiskas (pašregulējošas un pašreģenerējošas) sistēmas funkcionēšanas aspekts, nevis process, kas noris starp subjektiem.

Doma par komunikāciju kā sociālās realitātes korelātu bieži sastopama arī pēc-modernitātes teorētiķu darbos. Tiesa, aptveroši komunikatīvā iedaba tiek piedēvēta galvenokārt un vispirms pēc-modernitātes sabiedrībai. Itāļu filosofs Džanini Vatimo (*Vattimo*, dz. 1936.) raksta: “jēdzienam “postmodernitāte” ir jēga, un šī jēga ir saistīta ar to, ka sabiedrība, kurā mēs dzīvojam, ir vispārējās komunikācijas sabiedrība.” (Vatimo, 2000, 7). Nostādni par komunikācijas, it sevišķi tās izpausmēm ar masu mediju, bet pēdējā gadu desmitos arī sociālo mediju starpniecību, pauž arī citi pēc-modernitātes analītiķi. Cits mūsdienu itāļu filosofs Paolo Virno (*Virno*, dz. 1952) savā pēc-modernās sabiedrības kā daudzību (*multitude*), nevis indivīdu vai to pretstata – masu traktējumā runā par to, ka postfordiskajā (vēl viens post-) ekonomikā arvien lielāku lomu spēlē nevis zinātniskajās zināšanās, tehnoloģijās, mašīnās objektīvetais vispārējais intelekts (*general intellect*), par kuru rakstījis jau Markss, bet gan dzīva cilvēka kā pakalpojumu sniedzēja un vienlaicīgi arī viņa kā preču un pakalpojumu patērētāja emocijas, saskarsmes spējas, ko kopumā varam saukt par komunikatīvām kvalitātēm. Visa šī subjektivitāte kļūst

par tiešu ražotājspēku, līdzīgi kā Karls Markss norādīja uz zinātnes kļūšanu par tiešu ražotājspēku mašinizētās lielražošanas apstākļos.

Paturot vērā mērķi, noskaidro vērojamo pārmaiņu vispārīgo iedabu, nevajadzētu pārāk akcentēt pēc-modernitātes komunikācijas procesu īpatnības. Atceroties Lūmana domu par komunikāciju kā sabiedrības atributīvu raksturojumu, pēdējos gados notiekošās izmaiņas ir jāskaidro plašākā kontekstā. Lai tas būtu iespējams, no plašāka viedokļa jāparaugās uz pašu komunikācijas fenomenu. Kādā no iepriekšējām publikācijām raksta autors piedāvāja komunikācijas traktējumu, kas ietvēra trīs procesus: satiksmi, saskarsmi un saziņu. (Broks, 2015, 52) Tradicionāli par komunikāciju tiek saukti vienīgi pēdējā veida – saziņas procesi.

Par labu komunikācijas plašākam nekā vienīgi saziņas procesu traktējumam var minēt gan šī termina sākotnējo nozīmju spektru: kopīgi darīt, savienot, pārrunāt, apspriest, vēstīt (Bištēviņš un Švarcbahs, 1940, 83), gan lietojumu, kādā tas sākotnēji ienācis kultūrā: runājot par divu Jēzus Kristus iedabu ontoloģisko vienotību, kristiešu kopienas vienotību sakramentu pildīšanas aktos (Saner, 1976, 893), gan nozīmi, kādā tas parādās 20. gadsimta filosofijā: “komunikācija, t.i., dzīve ar citiem” (Jaspers, 1932, 51). Varētu, protams, teikt, ka zinātniskā aprītē šis jēdziens iegājis tajā nozīmē, kādu tam piešķirušī pētnieki, kas traktējuši komunikāciju kā saziņu, kā informācijas apriti. Taču arī te viss nav tik viennozīmīgi. Komunikācijas zinātniskā pētniecība ir sākusies ciešā saistībā ar kibernetiku. Bet kibernetika informatīvos procesus traktē kā objektīvas norises jebkura veida sistēmā. (Wiener, 1948) Ziņojumu apmaiņa starp nosūtītāju un saņēmēju no šī viedokļa ir tikai viens specifisks komunikācijas veids.

Arī pēc komunikācijas studiju sava veida “monopolizācijas” saziņas izpētes jomā, citu cilvēkpētniecības nozaru pārstāvji to turpina traktēt krietni plašāk. Strukturālās antropoloģijas pamatlicējs Klods Levi-Strauss (Levi-Strauss, 1908–2009) raksta: “Jebkurā sabiedrībā komunikācija notiek vismaz trīs līmeņos: sieviešu komunikācija, īpašumu un pakalpojumu komunikācija, ziņojumu komunikācija.” (Levi-Strauss, 1958, 326). Ar sieviešu komunikāciju te domātas nevis sieviešu sarunas, bet sieviešu apmaiņa starp kopienām un tā, kā viņš pats norāda, pieder komunikācijas formām, kas raksturīgas ne tikai kultūrai, bet arī dabas sistēmām. Levi-Stross gan nemin komunikāciju saskarsmes, cilvēciskās tuvības un no tās izrietošās patības veidošanas un uzturēšanas nozīmē, kas saprotams, ņemot vērā viņa kā strukturālista objektivistiskās nostādnēs. Šo komunikācijas aspektu toties par galveno uzskata eksistenciālās komunikācijas analītiķis Karls Jaspers. (Jaspers, 1883–1969)

Līdz ar to varam teikt, ka dažādās cilvēka esamības laikos un situācijās priekšplānā izvirzījušies te viens, te otrs, te atkal cits komunikācijas aspekts. Mūsdienu situācijā rodas nepieciešamība tos aplūkot kā vienotu daudzību. Pēc-modernitātes ekonomikā un sabiedrībā kopumā objektīvie intelektuālie veidojumi zaudē savu dominanto nozīmi. Līdzās tām un ar ne mazāku nozīmi uzstājas tradicionāli par otršķirīgām un subjektīvām uzskatītās cilvēka spējas, jo “mūsdienu daudzību intelektuālā ir saistītas ne vairs ar domāšanas aktiem (grāmatas, matemātiskās formulas), bet gan ar vienkāršu domāšanas un verbālās komunikācijas spēju.” (Virno, 2004, 39). Šajā sakarā tiek norādīts uz atšķirību izzušanu starp Aristoteļa nošķirto darbu priekšmetiskās pasaules pārveidošanā (*techne*) un darbību cilvēka attiecību jomās (*praxis*) – politikā, pedagogijā u.tml.

Īpašu lomu te spēlē arī tas, ka runa vairs nav par indivīdiem vai to viendabīgu masu. Cilvēks kā daudzības dalībnieks ir nozīmīgs gan kā publiskuma, gan patības reprezentētājs. Virno īpaši uzsver daudzības atšķirību no vēlinajā modernitātē aktualizējušos masas fenomenu. Daudzība norāda uz “pluralitāti, kas kā tāda tiek noturēta uz publiskuma skatuves, kolektīvās darbībās, sabiedriskās lietās, nesaplūstot Vienotajā, neizzūd dot centrāles kustībā.” (Virno, 2004, 21). Pēc-modernitātes situācijā gan tiek vairāk runāts par otro galējību – arvien izteiktāku cilvēka esamības subjektivizāciju. To Virno skaidro ar publiskuma skatuves problēmām. Modernās daudzības ir zaudējušas iespēju adekvāti darboties politiskās *praxis* ietvaros. Tāpēc arī vilšanās un arvien izteiktāka aiziešana “sava dārza kopšanā”. Taču šis dārzs jau sen vairs nav savs, jo kļuvis par visaptverošas sociālas komunikācijas sastāvdaļu.

Par nepieciešamību pāriet uz komunikācijas plašāku traktējumu liecina tas, ka šaurāks – pārsvarā kā vienkārša tehniska saziņas procesa skaidrojuma ietvaros paliek neaptverti vairāki būtiski sižeti un neatbildēti to ietvaros radošies jautājumi. Galvenokārt tas saistās ar saprašanas elementiem komunikācijā. Saziņas modeļos saprašana pārsvarā atainota tikai kā pārraidītā signāla atkodēšana. Tas vedina domāt par saprašanu kā vienkāršu tehnisku procedūru. Vāji panākumi, veidojot tulkošanas tehniskās sistēmas,

apliecina to, kas jau sen zināms gara zinātņu jomā. Komunicē sazinoties nevis noslēgti intelekti, bet gan kultūrā sakņotas un dzīves procesos iekļautas, pastāvīgi mainīgas struktūras, kuras, izmantojot nule aprakstīto Virno lietoto jēdzienu, varētu saukt arī par daudzībām.

Atcerēsimies arī citu Virno koncepcijā akcentēto jēdzienu *general intellect*, kas savā sākotnējā (Marksa) traktējumā attiecas nevis uz saziņas, bet satiksmes sfēru. Materiālā ražošana gan šaurākā nozīmē gluži satiksmes jomai nepieder. Taču, ja ņem vērā, ka jau 19. gs. vidū industriāli attīstītajās zemēs tā norisinājās veidojošos vispasaules tirgus ietvaros, tad nav nepareizi to traktēt arī kā aptverošas cilvēces satiksmes veidu. Būtībā tāda, tikai ne tādos mērogos, ir jebkura cilvēka fiziskai dzīvei nepieciešamo līdzekļu radīšana, jebkura *tehne* pat t.s. naturālās saimniekošanas ietvaros. Tikai tad tā paredz arī cita, lokālā veida satiksmi un komunikāciju kopumā.

Apjēdzot pēc-modernitātes situāciju, ir svarīgi atzīt, ka komunikācija kā saziņa (un arī saskarsme, par cik runa ir par cilvēcisko attiecību servisu) nav vis pārgājusi no vienas cilvēka esamības jomas citā. Saziņas un saskarsmes norišu nozīmības pieaugums cilvēka esamībā ir bijis iespējams tieši tāpēc, ka *techne* un *praxis* jomas allaž bijušas saistītas vienotā komunikācijas procesā. Pēc-modernitātes situācija kā pāreja no vienas noteiktības-nenoteiktības citā to tikai skaidrāk izgaismo.

4. Laiks pēc-modernitātes komunikācijā

Satiksmes kā komunikācijas veida statusu labi ilustrē pārmaiņas, kas pēc-modernitātes laikos notiek ar laiku. Te vispirms var pieminēt dažādus laika un ar to cieši saistītās telpas pārveides efektus. Tiek runāts gan par to, ka pēcmodernitāte ir gandrīz vai likvidējusi cilvēces lokālo kopienu telpisko nošķirtību un radījusi tādu kā vienlaicīgas visurklātbūtnes efektu. Tas gan saistīts vispirms un galvenokārt ar komunikāciju kā saziņu. Kaut arī ātra (nesalīdzināmi daudz ātrākā kā visos iepriekšējos laikos) fiziska pārvietošanās zemeslodes mērogos un pat tuvākajā kosmosā ir principiāli gandrīz vai vispārpieejama, reāli tāda totāla ceļošana nenotiek. Nav gan vajadzīgs, lai visa cilvēku daudzība nemitīgi pārvietotos, lai tiktu uzturēts priekšstats par pēc-moderno cilvēku kā *homo viator*. Britu sociologs Zigmunds Baumans uzskata, ka pēcmodernitāte liek visiem cilvēkiem vai nu kļūt par tūristiem vai arī, par tādiem nekļūstot, pārtapt par kļaidoņiem – arī ceļotājiem, bet ar citu statusu.

Taču bez šīm jau samērā daudz iztirzātām pēcmodernitātes un laika attiecībām kļūst skaidra arī pēc-moderno dzīves prakšu savdabīga ietekme uz laiku pagātnes-tagadnes-nākotnes attiecību aspektā. Pēc-modernitātei raksturīgā immanence, no vienas puses, virza cilvēku uz priekšu, uz nākotni un liek pilnībā atteikties no pagātnes mantojuma kā kāda iepriekšnolikta transcendence. Taču savienojumā ar lielā mērā no tikai nākotnes dominances izrietošo nenoteiktību rodas situācija, ka arī nākotne būtībā izsīkst. Ja nākotne vienmēr ir atvērta, tad tā taču būs arvien no jauna atvērta katrā laika momentā. Reizē ar to, kā izsīkst lielie naratīvi, izsīkst arī nākotnes plāni, vīzijas. Ir tikai trendi, kas drīzāk nāk no pagātnes un mūs kaut cik saista tagadnē, bet nav iespējams tos noturēt, garantēt. Nākotnes vietā drīzāk iestājas mūžīgā tagadne, kurā zudusi esamības uz priekšu izjūta un viss norit tikai šurpu-turpu uz virsmas, būtībā uz vietas.

Savdabīga pēc-modernitātes laikiem raksturīga satiksme tagadnes-nākotnes dimensijā redzama arī, aplūkojot tādu visnotaļ specifisku satiksmes jomu kā kreditēšana. Ar kreditēšanu te jāsaprot gan ekonomiskā (finansiālā), gan arī neekonomiskā, piemēram, sociālā, politiskā, ekoloģiskā kreditēšana. Laika aspektam kreditēšanā ir ļoti svarīga loma. Uz racionāliem apsvērumiem balstīta kreditēšana paredz laika plūduma un ar to samērotās dzīves vienmērīgumu, pārredzamību, pie kam no abām pusēm: gan kredīta devēja, gan ņēmēja. Pēc-modernitātes nenoteiktība šo stabilitāti vairs nesola. Katrā individuālā gadījumā tas varētu izraisīt bažas kredīta ņēmējam. Taču atsevišķs cilvēks šajā procesā ir iesaistīts kā daudzības dalībnieks. Katram ir kādi īpaši apstākļi, situācijas, arī kreditori no to mainības nav pasargāti. Tā rezultātā visiem kopīgi nākas domāt, kā rīkoties nedrošības situācijā, kā saglabāt jēlcādu noteiktību, lai sistēma kopumā nedegradētos.

Viens no risinājumiem esošā kredīta neatgriešanas gadījumā ir pārkreditēšana, parādu nomaksas izstiepšana ilgākā laikā. Līdz ar to tiem subjektiem, kas dzīvo un rīkojas saskaņā ar noslēgto kredītīgumu, un tiem, kas to nespēj ievērot, un tāpēc tiek mainīti līguma nosacījumi, dzīvo dažādos laikos, laiks tiem rit dažādā tempā un ritmā. Ja fiziskās pārvietošanās iespēju pieaugums saīsina laiku un satuvina telpas, tad kaut kas

līdzīgs notiek arī finanšu satiksmes jomās. Prasmīga navigācija tajā ļauj, dzīvojot jau tagad izmantot nākotnes resursus un cerēt, ka laikā, kad šī nākotne pienāks, būs iespējams to pārkreditēt uz vēl tālāku nākotni.

No komunikācijas viedokļa var teikt, ka šāda satiksme ar nākotni ir kļuvusi vienpusēji asimetriska. Tomēr pastāv arī atgriezeniski efekti. Mūsdienu sabiedrība šos "vēstījumus" saņem no savas pagātnes. Ja attiecībā uz pašu eiropeskās cilvēces daļas dzīves sfēru var teikt, ka te vairāk vai mazāk sekmīgi īstenojas imanences stratēģija. Tiesa, iepriekš pieminētajā Hābermāsa pēc-modernitātes analizē bija runa par modernitātes projekta ne līdz galam realizēšanos, kas izraisījis konservatīvo atbildes reakciju mākslā, politiskajās ideoloģijās un kustībās. Taču šādas atbildes reakcijas nav nekas ļoti nozīmīgs salīdzinājumā ar procesiem, kuros Eiropa ierauta pēdējos gados.

Analītiķi dažādi spriež par Tuvo un Vidējo Austrumu reģionā notiekošās sociālās, politiskās, militārās, humānās krīzes cēloņiem, virzošajiem spēkiem. Taču tas, ka šo teritoriju iedzīvotāji savu problēmu risināšanai izvēlējušies pārceļšanos uz Eiropu, nav nejaušība, un tas nenotiek tikai tāpēc, ka Eiropa ir tuvākā patvēruma vieta. Acīmredzot jau vairākus pēdējos gadsimtus Eiropas sabiedrība politiskā, ekonomiskā satiksmē, kultūras saskarsmē un saziņā ar Tuvo un Vidējo Austrumu reģionu ir komunicējusi vēstījumus par eiropisko cilvēciskās daudzības tipu, kurā ir vieta visdažādāko dzīves praksi, reliģisko pārliecību, vērtību sistēmu piekritējiem. Te atkal var runāt par nenoteiktības un noteiktības attiecībām šajās nostādnes. 'Visdažādākais' vienmēr ir kontekstuāls, kultūras un laikmeta noteikts. Neeksplīcējot šo noteiktību, ir jārēķinās ar dažādības pārmērībām.

Var teikt, ka te problēma izpaužas asimetriskā, taču laika ziņā nobīdītā divpusējā komunikācijā. Vēstījums par ideālo cilvēcības tipu, saskarsmes formām, kas pēdējos gadsimtus nācis no Eiropas tika translēts monologa formā, pie kam artikulējot to galvenokārt nevis vārdiskā, bet materiālā veidā. Tas noticis gan koloniālas un postkoloniālas kundzības formās, gan izplešoties preču un pakalpojumu tirgiem, gan iesaistot šos reģionus globālajos ekonomiskajos un kultūras procesos.

Rezultātā ar reģiona cilvēcisko daudzību ir noticis lēns un analītiski nepietiekami apjēgts transformācijas process. Nelineāras izmaiņas šo sabiedrību *general intellect* ir novedušas pie prasībām pēc augstākiem dzīves standartiem, neņemot vērā reģiona dabas vides iespējas, un tā rezultātā attiecību saasināšanos ar tuvākiem kaimiņiem. Tas viss uz ne pārāk modernizētas pasaules uzskata un vērtību nostādņu bāzes ir izraisījis gluži vai lielāko "tautu staigāšanu" Rietumromas impērijas beigās un īsi pēc tā. Meklēt kādas saturiskas paralēles starp šiem procesiem nav īpaši produktīvi, jo laiki tomēr citi un sociālās reālijas ļoti atšķirīgas, tomēr zināma strukturāla līdzība procesos no komunikatīvā viedokļa ir saskatāma. Pagātnē sūtītie līdz galam neapjēgtie vēstījumi ir saprast tā, kā nu to varam redzēt atbildes reakcijās. Migrācijas izraisītās Eiropas sabiedrības problēmas liek tai tagadnē nodarboties ar pagātnē komunicēto nostādņu sekām.

References

- Augé, M. (1992). *Non-Lieux, Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil, 149 p.
- Augustīns. (2008). *Atzišanās*. Rīga: Liepnieks un Rītups, 745 lpp.
- Baumgardner, J. (2011). Is There a Fourth Wave? Does It Matter? Iegūts 26.12.2015. no <http://www.feminist.com/resources/artspeech/genwom/baumgardner2011.html>
- Bištēviņš, E., Švarcbahs, R. (1940). *Latīniski-latviska vārdnīca*. Rīga: Valsts apgādniecība, 602 lpp.
- Broks, J. (2015). *Ilgspēja kā komunikatīvs process*. Towards Smart, Sustainable and Inclusive Europe: Challenges for Future Development. Rīga: SIA Biznesa augstskola Turība, 50.–61. lpp.
- Charles, S., Lipovetsky, G. (2005). *Hypermodern Times*. Cambridge: Polity Press, 150 p.
- Conference on After Postmodernism (1997). Iegūts 26.12.2015. no <http://www.focusing.org/apm.htm>
- Hābermāss, J. (1980 [1991]). *Modernisms – līdz galam nerealizēts projekts*. Grāmata. 1991. XII. 20.–28. lpp.
- Hansone, L. (2012). *Laiks kā pozitīvs jēdziens Augustīna mācībā*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 236 lpp.
- Hassan, I. (2001). From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context. Iegūts 20.11.2015. no http://www.ihabhassan.com/postmodernism_to_postmodernity.htm
- Hēsiods. (1998). *Teogonija. Darbi un dienas*. Rīga: Zinātne, 134 lpp.
- Industrie 4.0 bewegt die Welt. Iegūts 26.12.2015. no <http://www.its-owl.de/industrie-40/>
- Jaspers, K. (1932). *Philosophie*. Bd. II Existenzerhellung. Berlin: Springer, 456 S.

- Kirby, A. (2009). *Digimodernism: How New Technologies Dismantle the Postmodern and Reconfigure Our Culture*. New York and London: Continuum, p. 282.
- Kūle, M. (1990). *Kā iespējama subjektīvā vispārība? Teleoloģija un spriestspēja*. Rīga: Filozofijas un tiesību institūts, 145.–159. lpp.
- Latour, B. (1991/1993). *We Have Never Been Modern*. Harvard University Press, p. 168.
- Lévi-Strauss, C. (1958). *Anthropologie Structurale*. Paris: Librairie Plon, p. 454.
- Liotārs, Ž. F. (1979/2008). *Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām*. Rīga: Laikmetīgas mākslas centrs, 182 lpp.
- Liotārs, Ž. F. (1988/1991). *Postmodernisma skaidrojums bērniem*. Grāmata. 1991. XII. 10.–19. lpp.
- Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. (2 Bd.) Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1164 S.
- Nealon, J. T. (2012). *Post-Postmodernism or, The Cultural Logic of Just-in-Time Capitalism*. Stanford University Press, p. 248.
- Saner, H. (1976). *Kommunikation. Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. IV. Basel: Schwabe & Co. AG Verlag. S 893–895.
- Turner L. (2011). *Metamodernist Manifesto*. Iegūts 26.12.2015. no <http://www.metamodernism.org/>
- Vattimo, G. (2000). *La societa' trasparente*. Milano: Garzanti Editore s.p.a. // citēts no tulkojuma krievu valodā: Moskva: Logos, 2003.
- Virno, P. (2004). *A Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. New York: Semiotext[e], p. 120.
- Wiener, N. (1948). *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Cambridge Mass.: The MIT Press, p. 212.

KONKURĒTSPĒJAS FAKTORI LATVIJAS BIZNESĀ VIDĒ

COMPETITIVENESS FACTORS IN LATVIAN BUSINESS ENVIRONMENT

Ieva Bruksle, Mag. oec.,
zinātniskā grāda pretendente RTU, Biznesa augstskola Turība, Latvija
Anna Ābeltiņa, Asoc. prof., Dr. oec.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija
Vita Zariņa, Prof., Dr. oec.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The backbone of a country's competitiveness is competitive companies. An essential prerequisite of competitiveness of a company is a stable business environment and transparent processes that allows planning the future development of the company's activity. In Latvia there are a lot of new, innovative and exportable companies. Newest Doing Business Index ranks Latvia in the 22nd place and compared to the previous period the assessment has improved. According to Global Competitiveness Index Latvia is ranked 44. Moreover, high score has been awarded to the following Latvian business environment factor such as education and training, labour market efficiency, technological readiness, but relatively low for business sophistication. The objective of the research is to identify competitiveness factors of Latvian business environment, provide a comparison of competitiveness of Latvian business environment, and analyse the evaluation of competitiveness factors of business environment, based on the opinion of the entrepreneurs and experts. Research methodology used: logically constructive approach – making judgments and results analysis; synthesis method – to combine the elements of a single system; social research methods –panel discussion and interviews – to obtain the primary information and to carry out its verification.

Atslēgas vārdi: biznesa vide, konkurētspējas faktori, konkurētspējas priekšrocības, Latvija

Ievads

Konkurētspēja ir aktuāls jautājums šodien, kad valstu ekonomikas un tirgi ir atvērti, un sabiedrība dzīvo globālā saimniecībā. Aizvien vairāk tiek diskutēts par valsts, uzņēmumu, produktu konkurētspēju. Mēs uzskatām, ka valsts konkurētspēja balstās uz konkurētspējīgiem uzņēmumiem, bet uzņēmumu konkurētspēju veicina biznesa vides stabilitāte, kas var sekmēt uzņēmumu darbību un attīstību. Latvijā darbojas daudz jaunu, inovatīvu un eksportspējīgu uzņēmumu. Starptautiskais Latvijas konkurētspējas novērtējums ir ticis paaugstināts pēdējos gados, taču tas joprojām ir zemāks par tuvāko kaimiņvalstu novērtējumu.

Mēs piekrītam paustajam viedoklim, ka valstij ir svarīga nozīme konkurētspējīgas ekonomikas struktūras izveidošanā, un tās galvenie uzdevumi ir ar adekvātu nodokļu politiku veidot labvēlīgu uzņēmējdarbības un investīciju vidi, veicināt inovācijas un augsto tehnoloģiju nozaru attīstību, kā arī ražošanas efektivitātes un produktivitātes palielināšanu, nodrošināt neefektīvo sektoru restrukturizāciju, pilnveidot ražošanas un citu infrastruktūru. Latvijas tautsaimniecības pašreizējā infrastruktūra neveicina ekonomikas konkurētspēju. (Zilgalvs u.c., 2011)

Rūpnieciskā politika ir koncentrēta uz konkurētspējīgu un atvērtu iekšējo tirgu, kas kalpotu par atspēriena punktu, nodrošinot ES uzņēmumiem panākumus pasaulē. Jaunie atbalsta noteikumi izstrādāti tā, lai novirzītu valdības atbalstu izaugsmei un konkurētspējai tur, kur tas ir visvairāk nepieciešams. (EK, 2014) Šī atbalsta pamatotība ir diskutējams jautājums, kas nosaka dziļākas izpētes nepieciešamību.

Šī pētījuma mērķis ir izvērtēt konkurētspējas faktorus Latvijas biznesa vidē. Mērķa sasniegšanai tiks raksturota konkurētspējas faktoru būtība, sniegta Latvijas biznesa vides konkurētspējas salīdzinājums,

analizēts biznesa vides konkurētspējas faktoru novērtējums. Pētījums ļaus izvērtēt Latvijas biznesa vides konkurētspējas faktorus no alternatīva skatupunkta.

Metodoloģija

Veicot pētījumu, tika izmantotas sekojošas pētījumu metodes:

- monogrāfiskā metode – informācijas vākšana, apkopošana par vienu konkrētu zinātnes problēmu vai jautājumu, balstoties arī uz literatūras apskatu, turklāt raksturojot ne vien konkrētā objekta tiešo stāvokli, bet arī saites, kādas pastāv starp aplūkojamo objektu un apkārtējo vidi;
- loģiski konstruktīvā metode – atzinumu veidošanai, rezultātu analīzei un secinājumu par likumsakarībām veikšanai;
- analīzes metode – veselā sadalīšana sastāvdaļās un pētījuma gaitā šo sastāvdaļu apskatīšana. Ekonomiskā pētniecībā šāda sadalīšana dod iespēju pētīt objekta uzbūvi un tā īpašības;
- sintēzes metode – apvienojot elementus vienotā sistēmā, lai pētītu to kopsakarus. Sintēze ir nesaraujami saistīta ar analīzi. Ja, analizējot parādību, to sadala sastāvdaļās, tad sintēze apvieno sadalītās daļas, to īpašības un attiecības;
- grafiskā metode – attēlojot faktoru mijiedarbību;
- sociālo pētījumu metode – paneldiskusija un ekspertu intervijas metodes, kas ļauj iegūt skaidru situācijas redzējumu, iespēju noteikt pozitīvos un negatīvos Latvijas biznesa vides faktorus, balstoties uz iegūto informāciju.

Paneldiskusija tika organizēta, lai iegūtu kvalitatīvu informāciju par Latvijas biznesa vides konkurētspēju un tās faktoriem. Paneldiskusijā piedalījās 10 uzņēmēji ar ilglaicīgu uzņēmējdarbības pieredzi Latvijas tirgū. Paneldiskusijas jautājumi tikai veidoti tā, lai noskaidrotu uzņēmēju redzējumu par biznesa vides konkurētspēju, to stimulējošiem faktoriem, Latvijas biznesa vides konkurētspējas problēmām un pozitīvajiem aspektiem.

Ekspertu intervija tika organizēta, lai iegūtu papildu informāciju un speciālistu redzējumu par Latvijas biznesa vides konkurētspējas faktoriem. Kā eksperti, tika pieaicināti dažādu jomu speciālisti un ekonomisti, efektivitātes, tiešā mārketinga, menedžmenta asociāciju biedri. Ekspertiem bija jāsniedz savs novērtējums.

1. Vides konkurētspējas faktori

Pirms analizējam vides konkurētspējas faktorus, raksturosim pašu konkurētspēju, kas tā ir, vai ir vienots uzskats par tās būtību, vienota definīcija, kādos līmeņos tā izpaužas un kā konkurētspēju ietekmē vide, kādi vides faktori spēlē dominējošo lomu.

Pastāv daudz un dažādi konkurētspējas skaidrojumi un definīcijas, kā atzīmē Ketels, var rasties domstarpības un neskaidrības šī fenomena pētniecībā, ja nav izstrādāta kopīga valoda, viennozīmīga izpratne par to, kas tad ir konkurētspēja. Viņš arī atzīmē, ka tāda konceptuāla termina kā konkurētspēja definīcija nevar būt absolūtā nozīmē patiesa vai nepatiesa, par tās atbilstību var spriest saistībā ar konkrētu pētniecības vai politikas jautājumu. Kopēja konkurētspējas definīcija tādējādi arī atspoguļos kopīgu viedokli par to, ko izmantos, veicot analīzi. (Ketels, 2006)

Viens no valsts konkurētspējas skaidrojumiem varētu būt šāds: konkurētspēja ir stabilas un attīstību veicinošas vides pastāvēšana valstī, kas nodrošina sekmīgu uzņēmumu darbību un to iespējamo konkurētspēju starptautiskajā līmenī. Tāpat jāatzīmē, ka valsts konkurētspēju nosaka virkne dažādu faktoru, veicinot to pārākumu salīdzinājumā ar citām valstīm. (Bruksle un Zariņa, 2014)

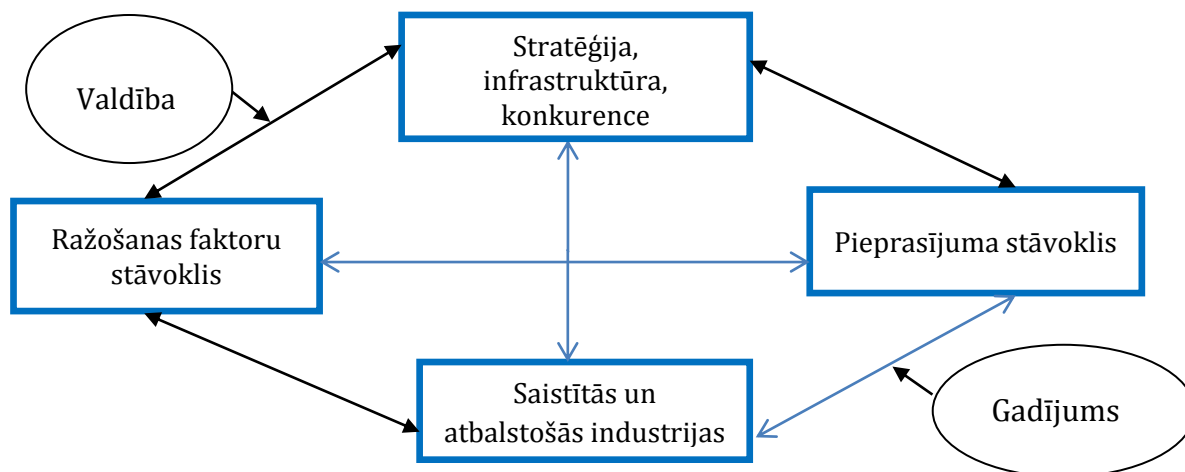
Citi autori norāda, ka konkurētspēja ekonomikā un uzņēmējdarbībā ir uzņēmuma, nozares vai valsts spēja pārdot savus produktus, preces vai pakalpojumus tirgū. Ar konkurētspēju saprot spēju konkurēt ar analogiskiem objektiem (precēm vai pakalpojumiem) noteiktā tirgū, izmantojot konkurences priekšrocības (cenu, kvalitāti u.c.) izvirzīto mērķu sasniegšanai. (Hirschey, 2008)

Pasaules Ekonomikas forums konkurētspēju ir definējis, kā institūciju, politiku un faktoru kopumu, kas nosaka produktivitātes līmeni valstī. Produktivitātes līmenis savukārt nosaka ilgtspējīgu labklājības līmeni, ko var nodrošināt ekonomika. Citiem vārdiem sakot, konkurētspējīgākas ekonomikas parasti

spēj nodrošināt augstākus ienākumus to iedzīvotājiem. Produktivitātes līmenis arī nosaka investīciju atdeves likmes. Atdeves likmes ir galvenie faktori, kas nosaka pieauguma tempu tautsaimniecībā, konkurētspējīgāka ekonomika ir tāda, kas var augt straujāk vidējā vai ilgtermiņā. Konkurētspējas jēdziens tādējādi ietver statisko un dinamisko sastāvdaļas: kaut gan valsts produktivitāte skaidri nosaka tās spēju uzturēt augsta līmeņa ienākumus, tā ir arī viena no galvenajiem investīciju atdevi noteicošajiem faktoriem, bet investīciju atdeve viena no centrālajiem faktoriem, kas nosaka ekonomikas izaugsmes potenciālu. (*World Economic Forum, 2004*)

Tāpat konkurētspēja ir tas, kas veido pamatu labklājības radīšanai, bet labklājības kāpināšana ir katras valsts makroekonomiskās politikas pamatmērķis. Valsts vai reģions ir konkurētspējīgs tādā mērā, kā uzņēmumi, kas tur darbojas, ir spējīgi sekmīgi konkurēt globālajā ekonomikā, vienlaikus atbalstot algas un dzīves standartu pieaugumu vidusmēra pilsonim. Konkurētspēja ir atkarīga no ilgtermiņa produktivitātes, ar kuru tauta vai reģions izmanto savu cilvēku, kapitāla un dabas resursus. Produktivitāte nosaka ilgspējīgas algas, darbavietu skaita pieaugumu un dzīves līmeni. (*Porter, 1990*)

Ekonomiskajā literatūrā tiek minēti dažādi valsts konkurētspēju veidojošie faktori. Viens no pasaulē atzītiem un bieži izmantojamiem modeļiem ir Portera valsts konkurētspējas faktoru modelis (skat. 1. att.).

1. att. Valsts konkurētspējas priekšrocību dimants (*Porter, 1990*)

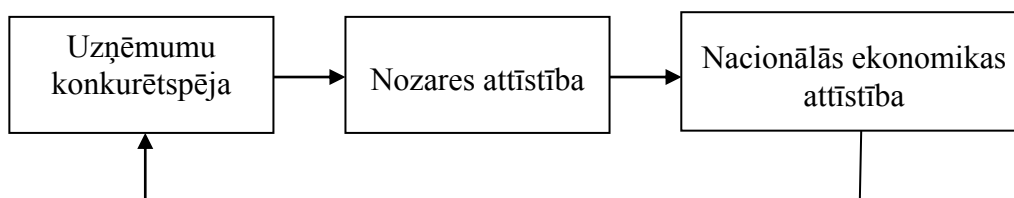
M. Porters skaidro valstu konkurētspējas priekšrocības, balstoties uz sekojošiem nosacījumiem (*Porter, 1990*):

- 1) ražošanas faktoru stāvoklis ietekmē konkurenci jebkurā nozarē un satur sekojošas sastāvdaļas:
 - cilvēkresursi: daudzums, kvalifikācija, prasmes, personāla izmaksas, darba dienas ilgums;
 - kapitāla resursi: kapitāla vērtība un pieejamība valstī, kuru var novirzīt ražošanas finansēšanai;
 - dabas resursi: zeme – cik, tās kvalitāte, cena, atrašanās vieta; ūdens, izrakteņi, meži, elektroenerģijas avoti utt. Būtībā arī klimats un ģeogrāfiskā atrašanās vieta;
 - administratīvā infrastruktūra – īpašības, kvalitāte, izmaksas;
 - informatīvā infrastruktūra – īpašības, kvalitāte, izmaksas;
 - zinātniskā un tehnoloģiskā infrastruktūra; uzkrātās zinātniskās, tehniskās un tirgus zināšanas valstī;
- 2) pieprasījuma stāvoklis atspoguļo pircēju gaidas. Saskaņā ar Portera viedokli lielāks ieguvums ir no pircējiem, kas ir zinoši un prasīgi. Nav iespējams sasniegt augstu konkurētspēju, ja pieprasījuma apstākļi ļauj sekmīgi realizēt firmu ražojumus un neprasa ieviest uzlabojumus;
- 3) saistītās un atbalstošās nozares var arī kalpot par konkurences priekšrocību nozarei, jo uzņēmumi var koordinēt darbību vērtību ķēdē, tehnoloģiju izstrādē, ražošanā, tirdzniecībā vai pakalpojumu jomā, it īpaši, ja saistītā nozare ir starptautiski veiksmīga;
- 4) uzņēmumu stratēģija, struktūra, konkurence, šeit ir nepieciešams ņemt vērā kontekstu, kā uzņēmums ir izveidots, organizēts un vadīts, kā arī iekšzemes konkurences līmeni un īpatnības.

Vēl M. Porters pievērš uzmanību diviem papildu faktoriem, kas nav tik svarīgi kā noteicošie konkurences priekšrocības iegūšanā, tomēr ir vērā ņemami, jo var pastiprināt faktoru ietekmi vai vājināt to. Tie ir:

valdība un gadījums. Valdība faktiski ietekmē visas četras galvenās sastāvdaļas, veidojot subsīdiju politiku, ietekmējot kapitāla tirgu, veicot valsts iepirkumus, kontrolējot infrastruktūras attīstību, izstrādājot nodokļu politiku, antimonopolu likumdošanu, regulējot investīcijas utt. Savukārt visas četras sastāvdaļas var ietekmēt valdību. Valdības loma var būt gan pozitīva, gan negatīva. Gadījums – notikums, kuram ir maz kopīga ar valsts attīstības nosacījumiem un kuru bieži vien nevar ietekmēt ne atsevišķi uzņēmumi, ne valsts valdības, piemēram, lieli tehnoloģiskie sasniegumi, straujas resursu cenu izmaiņas, nopietnas izmaiņas finanšu tirgos, straujas izmaiņas pasaules vai vietējā pieprasījumā, ārvalsts valdību politiskie lēmumi, kari. (Porter, 1990)

Analizējot konkurētspējas būtību, ir jāņem vērā ekonomisko subjektu un procesu savstarpējā atkarība, ko var redzēt 2. attēlā.

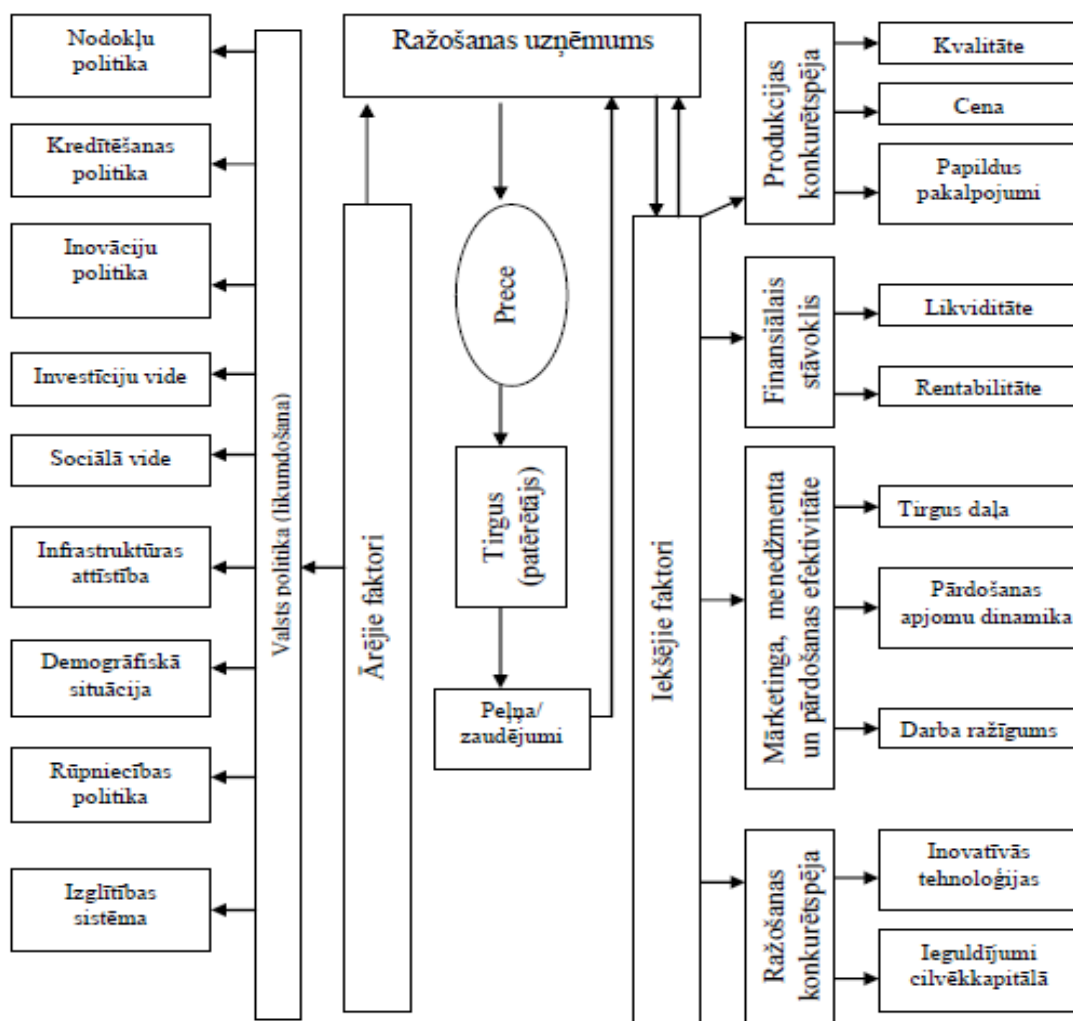
2. att. Ekonomisko subjektu un procesu savstarpējā atkarība (Deņisovs, 2008)

Valsts attīstība ir atkarīga no visiem tirgus elementiem, galvenokārt no uzņēmumu konkurences priekšrocībām. Savukārt uzņēmumu konkurences priekšrocības rodas un pastāv ciešā saistībā ar valsts iekšējiem apstākļiem – uzņēmējdarbību un investīciju vidi. Uzņēmuma panākumi attiecībā pret konkurentiem ir atkarīgi no situācijas valstī vai reģionā, savukārt valsts attīstās globālajā konkurences vidē. Tādējādi veidojas savdabīgs aplis – valsts ekonomiskās attīstības rezultāti ir atkarīgi no uzņēmumu darbības rezultātiem, bet uzņēmumu konkurētspēju ietekmē valsts ekonomiskās attīstības līmenis. (Deņisovs, 2008)

Analizējot faktorus, kuri ietekmē uzņēmuma konkurētspēju, ir svarīgi tos iedalīt iekšējos un ārējos faktorus. Tieši ārējie faktori nopietni ietekmē konkurētspējīgas uzņēmējdarbības vides veidošanos, kura savukārt pozitīvi vai negatīvi ietekmē uzņēmumu attīstības potenciālu. Kā atzīmē daži autori (Vasiļjeva un Gļebova, 2010), ārējo vidi Latvijā veido valsts politika, kuras ietekmes rezultāti izpaužas gandrīz visās sfērās, kas dod iespēju izdalīt nozīmīgākos konkurētspējīgas vides nodrošināšanu ietekmējošos faktorus:

- valsts nodokļu politika;
- kreditēšanas politika;
- inovāciju politika;
- investīciju politika;
- sociālā vide;
- infrastruktūras attīstība;
- demogrāfiskā situācija;
- rūpniecības politika;
- izglītības kvalitāte.

Pateicoties konkurētspējas nodrošināšanu ietekmējošo faktoru izpētei, ir iespējams izveidot modeli, kas iekļauj sevī gan iekšējos, gan ārējos faktorus (skat. 3. attēlu).

3. att. Ražošanas uzņēmuma konkurētspējas nodrošināšanas modelis (Vasiļjeva un Gļebova, 2010)

Dotais attēls uzskatāmi demonstrē iekšējās un ārējās vides mijiedarbību un ietekmi uz uzņēmuma darbību. Pateicoties šim modelim, var redzēt, ka uzņēmums lielā mērā ir atkarīgs no ārējās vides faktoriem valsts nodokļu, kreditēšanas, inovāciju politikas, investīciju vides, sociālās vides, infrastruktūras attīstības līmeņa, demogrāfiskās situācijas valstī, rūpniecības politikas prioritātēm, izglītības sistēmas, visu šo faktoru kvalitāti ietekmē valsts politika, tās likumdošana.

Mēs uzskatām, ka ārkārtīgi svarīgu lomu šeit spēlē valsts nodokļu politika, jo no tās ir ļoti lielā mērā atkarīga biznesa ilgtspējīgas un efektīvas attīstības iespējas valstī. Tieši pateicoties pārdomātai nodokļu politikai, sniedzot dažāda veida atvieglojumus inovatīviem uzņēmumiem, kas nodarbojas ar zinātniski pētnieciskiem darbiem, valsts var nodrošināt labvēlīgu vidi zinātnes un pētniecības attīstībai valstī un, attīstot inovatīvo uzņēmējdarbību, pozitīvi ietekmēt valsts attīstību un konkurētspēju globālajā vidē. Šeit pieminējam tikai vienu pozitīvu ietekmes aspektu, bet tādu var būt ļoti daudz, kā arī pretēji – nepārdomāta nodokļu politika var bremzēt attīstību ne tikai inovatīvajā sfērā, bet arī visā tautsaimniecībā. Pēc būtības katra šo galveno ārējās vides faktoru ietekme uz uzņēmējdarbības vidi un uzņēmumu, kurš atrodas šajā vidē, ir milzīga, un kur nu vēl šo faktoru mijiedarbība. Šeit var veidoties bezgala daudz dažādu faktoru kombināciju, kad, piemēram, viens darbojas pozitīvā virzienā, bet otrs negatīvā, trešais šobrīd ir neitrāls utt. Kā tur arī nebūtu, bet šiem faktoriem ir viena kopīga iezīme – viņi veido vidi, kurā uzņēmums atrodas, ietekmē to, bet uzņēmums nespēj ietekmēt šos ārējās vides faktorus, viņš ir atbildīgs par savu iekšējo vidi, kuru pats arī veido.

Iekšējos faktoros var iedalīt sekojoši: preču konkurētspēja, finanšu stāvokļa stabilitāte, mārketinga, menedžmenta un pārdošanas nodaļu efektivitāte, kā arī ražošanas konkurētspēja. Analizējot šos faktoros uzņēmuma vadībā, redz, kādas ir uzņēmuma stiprās un vājās puses, kādās jomās ir jāveic pasākumi, lai nodrošinātu uzņēmumam augstu konkurētspējas līmeni. Darbojoties uzņēmums izjūt iekšējās un ārējās

vides iedarbību un, realizējot tirgū saražotu produkciju, gūst peļņu vai cieš zaudējumus atkarībā no tā, kāds ir izveidojies konkurētspējas līmenis. Tātad uzņēmuma konkurētspēja veidojas no iekšējo un ārējo faktoru mijiedarbības.

Valsts kļūst konkurētspējīgāka, ja izdodas veidot tādu vidi, kas ļauj katram uzņēmumam radīt efektīvu pievienoto vērtību, lai tie varētu izdzīvot un attīstīties jebkurā ekonomiskajā vidē, jo īpaši starptautiskā līmenī. Tātad ir jāatbalsta un jānostiprina savu uzņēmumu konkurētspēju gan makroekonomikas, gan mikroekonomikas līmenī.

Šajā raksta daļā tika apskatīti viedokļi par valsts konkurētspēju un to veidojošiem faktoriem, turpmāk pievērsīsimies valsts konkurētspējas novērtēšanai, noskaidrosim, kuri no iepriekš minētiem ārējās vides faktoriem ir vissvarīgākie Latvijā.

2. Latvija uz citu valstu fona

Šajā sadaļā raksturosim Latviju salīdzinājumā ar citām valstīm, balstoties uz dažādu starptautisku organizāciju apkopotajiem datiem, lai gūtu priekšstatu, kā Latvijas ekonomika un biznesa vide tiek novērtēta starptautiski. Lai raksturotu Latvijas biznesa vides konkurētspēju, veiksīm dažādu rādītāju salīdzinājumu ar sekojošām valstīm: Igauniju, Lietuvu (kas ir tuvākās kaimiņu valstis, būtiskas tirdzniecības partnera valstis un konkurentes cīņā par eksporta tirgiem), Poliju (tirdzniecības partnere, konkurente, valsts ar milzīgu rūpniecisko potenciālu un diversificētu ražošanu), Somiju, Zviedriju (būtiskas tirdzniecības partneres, lielas ekonomikas ar attīstītu ražošanu), Īriju (teritoriāli līdzvērtīga ekonomika, kas uzrādījusi spēju ātri attīstīties, Latvijas darbaspēka emigrācijas mērķa valsts).

Sākumā sniegsim ieskatu OECD (Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija) veiktajā Latvijas raksturojumā. Tiek prognozēts, ka Latvijas IKP pieaugums palielināsies līdz 3,1% – 2016. gadā un 3,5% – 2017. gadā, galvenokārt iekšējā pieprasījuma ietekmē. Augsts algu pieaugums turpinās veicināt mājāsaimniecību patēriņu. Eksports pieaugs, taču eksporta pienesumu mazinās darba izmaksu pieaugums. Finanšu nosacījumi uzlabosies, ko nodrošinās stimulējošā monetārā politika Eiro zonā. Fiskālā politika paliks piesardzīga, un tiek plānoti pasākumi, lai palielinātu nodokļu sistēmas progresivitāti. Centieni samazināt nabadzību un nevienlīdzību, kas ir viena no augstākajām OECD, būtu jāturpina, jo īpaši reformējot sociālo palīdzību. Pazeminot energointensitāti no pašreizējā augstā līmeņa, var veicināt enerģētiskās atkarības un ekonomikas jutīguma pret globālām enerģijas cenu izmaiņām mazināšanos. Sniedzot finansiālu atbalstu, kredītus – mājāsaimniecībām, lai palīdzētu realizēt dzīvojamo ēku energoefektivitātes projektus, vai atceļot nodokļu atbrīvojumus fosilajam kurināmajam un korporatīvajām automašīnām, var gūt papildus labumus. (OECD, 2015)

Raksturojot Igauniju, Lietuvu, Īriju, Poliju, arī tiek prognozēta ekonomiskā izaugsme (lai gan katrā nedaudz atšķirīga), kas balstīta uz patēriņa palielināšanos, investīcijām un eksporta attīstību. Zviedrijas ekonomikā potenciāli straujā attīstība tiks nodrošināta ar zemām procentu likmēm un pieaugošām algām, kas veicinās patēriņu un inflāciju. Bet Somijas ekonomika lēnām atkopsies no ieilgušās recesijas, ekonomikas stimulēšanai izmantojot budžetu ar deficītu un realizētās strukturālās reformas. (OECD, 2015)

Veiksīm Latvijas salīdzinājumu ar minētajām valstīm (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Konkurētspējas indikatori (OECD, 2015)

Indikators	Konkurētspējas indikators, balstīts uz salīdzinošajām patēriņa cenām (indekss, 2010=100)				Konkurētspējas indikators, balstīts uz salīdzinošajām vienības darba izmaksām (indekss, 2010=100)			
	2011	2014	2015	2016	2011	2014	2015	2016
Valsts								
Igaunija	101,2	104,8	104,6	103,9	96,4	102,9	107,0	108,4
Īrija	100,2	96,9	90,4	91,1	96,4	88,6	81,7	82,5
<i>Latvija</i>	<i>100,6</i>	<i>101,5</i>	<i>103,6</i>	<i>103,1</i>	<i>95,5</i>	<i>104,1</i>	<i>111,3</i>	<i>111,7</i>
Lietuva	100,7	101,8	100,2	100,1	98,0	100,5	103,3	104,7
Polija	98,2	97,1	94,5	92,9	96,1	93,9	93,2	91,6
Somija	99,6	101,4	99,3	98,6	98,7	101,5	100,6	99,9
Zviedrija	105,8	101,3	95,4	96,5	106,8	108,5	103,5	105,6

Vērtējot OECD noteiktos konkurētspējas indikatorus, jāsecina, ka Latvijas ekonomiku raksturo gan salīdzinoši lielāks patēriņa cenu pieaugums (Īrija, Polija, Somija, Zviedrija samazinājums), atpaliekot tikai no Igaunijas, gan arī vienības darba izmaksu pieaugums, kas, salīdzinot ar pārējām apskatītajām valstīm, ir visaugstākais.

Lai gan šie rādītāji sniedz zināmu ieskatu iespējamās izmaksu izmaiņās un dod iespēju izdarīt secinājumus par situāciju valstī, taču, vērtējot valsts un to uzņēmējdarbības vides konkurētspēju, aizvien biežāk tiek izmantoti tieši kompleksie rādītāji, kas raksturo situāciju valstī, balstoties uz virkni rādītāju. Iepriekš veiktajā pētījumā (Bruksle un Zariņa, 2014), balstoties uz salīdzinošo rādītāju izvērtējumu, tika konstatēts, ka, vērtējot konkurētspēju, vispiemērotākie ir divi konkurētspējas kompleksie rādītāji – Globālais konkurētspējas indekss (apkopo Pasaules ekonomikas forums) un Pasaules konkurētspējas indekss (apkopo Pasaules konkurētspējas pētniecības centrs), tāpēc raksta turpinājumā raksturosim Latviju salīdzinājumā ar citām valstīm, balstoties uz iepriekš minētajiem indeksiem un to komponentēm.

Valstu konkurētspējas izmaiņas saskaņā ar Pasaules konkurētspējas indeksu attēlotas 2. tabulā.

2. tabula

Konkurētspējas pozīcijas* izmaiņas (IMD, 2015)

Valsts	2011	2012	2013	2014	2015	Vērtējums**
Igaunija	33	31	36	30	31	69,3
Īrija	24	20	17	15	16	82,9
Latvija	-	-	41	35	43	59,7
Lietuva	45	36	31	34	28	71,7
Polija	34	34	33	36	33	68,7
Somija	15	17	20	18	20	78,4
Zviedrija	4	5	4	5	9	85,9

* Valsts pozīciju nosakot, tiek vērtēta 61 valsts

** Vērtējuma skalas maksimālais vērtējums 100

Latvija kopš 2013. gada tiek ietverta apskatā “Pasaules konkurētspēja”, ko izdeva IMD Pasaules konkurētspējas pētījumu centrs, ierindojot 41. pozīcijā, novērtējot 61 valsti. Latvijas konkurētspēja novērtēta ar 59,7 punktiem (skala no 0 līdz 100), turklāt jāatzīmē, ka vērtējums, salīdzinot ar 2014. gadu, ir ticis pazemināts. Latvija, salīdzinot ar apskatītajām valstīm, ir ierindota viszemākajā pozīcijā, atpaliekot arī no tuvākajām kaimiņvalstīm – Lietuvas (28. pozīcija) un Igaunijas (31. pozīcija). Konkurētspējas indeksu nosakot, tiek vērtētas tādas jomas kā ekonomikas attīstība (84 kritēriji), valsts pārvaldes efektivitāte (71 kritērijs), efektivitāte biznesā (71 kritērijs), infrastruktūra (116 kritēriji). (IMD, 2015) Pasaules konkurētspējas indeksa faktoru salīdzinājums apkopots 3. tabulā.

3. tabula

Konkurētspējas faktori (IMD, 2015)

Rādītāji Valsts	Ekonomikas attīstība			Valsts pārvaldes efektivitāte			Efektivitāte biznesā			Infrastruktūra		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Igaunija	39	44	40	30	23	20	39	32	36	32	30	32
Īrija	26	19	12	17	14	15	13	4	13	22	20	24
Latvija	46	42	53	38	29	45	49	38	42	37	31	37
Lietuva	43	31	35	34	32	25	26	35	23	31	34	30
Polija	36	36	33	27	30	29	35	36	32	36	36	34
Somija	48	49	52	12	13	17	20	13	19	5	5	5
Zviedrija	18	16	20	7	10	11	3	8	9	2	4	4

Tātad starp salīdzinātajām valstīm Latvijas konkurētspēja visās kategorijās tiek novērtēta viszemāk un tikai vienā kategorijā ekonomikas attīstībā, tikai nedaudz atpaliek (bet iepriekšējos gados ir vērtēta augstāk) no Somijas.

Turpinājumā izvērtēsim Latvijas konkurētspējas novērtējuma izmaiņas saskaņā ar Globālās konkurētspējas indeksu (skat. 4. tabulu).

4. tabula

Globālais konkurētspējas indekss (GKI), tā dinamika (Global Competitiveness Report, 2015)

Valsts	2012-2013*	Vērtība**	2013-2014*	Vērtība**	2014-2015*	Vērtība**	2015-2016*	Vērtība**
Igaunija	34	4,6	32	4,7	29	4,7	30	4,74
Īrija	27	4,9	28	4,9	25	5,0	24	5,11
Latvija	55	4,3	52	4,4	42	4,5	44	4,45
Lietuva	45	4,4	48	4,4	41	4,5	36	4,55
Polija	41	4,5	42	4,5	43	4,5	41	4,49
Somija	3	5,5	3	5,5	4	5,5	8	5,45
Zviedrija	4	5,5	6	5,5	10	5,4	9	5,43

* Vieta- pozīcija citu valstu vidū starp 148 (2013-2014), 144 (2014-2015), 144 (2015-2016) vērtētajām valstīm, jo augstāka, jo labāka pozīcija

** Vērtības skala 1-7

Pēc apkopotajiem rezultātiem redzams, ka Latvijas vērtējums ir viszemākais, tiesa nedaudz atpaliekot no Polijas un Lietuvas, turklāt tika novērota pozitīva dinamika, taču šī tendence ir mainījusies jaunākajā vērtējumā. Lai iegūtu detalizētāku ieskatu, turpinājumā tika apkopoti un salīdzināti GKI 12 bāzes pīlāri (skat. 5. un 6. tabulu). Vispirms apskatīsim sešus pīlārus, kuros Latvijai piešķirts augstāks vērtējums, pēc tam – sešus pīlārus ar zemāko novērtējumu.

5. tabula

Globālā konkurētspējas indeksa pīlāri* (Global Competitiveness Report, 2015)

Pīlārs	Makroekonomiskā vide**		Veselība un pamatzilgītība		Augstākā izglītība un apmācība		Preču tirgus efektivitāte		Darba tirgus efektivitāte		Tehnoloģiju attīstība	
	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība
Igaunija	15	6.15	22	6.34	20	5.50	22	4.93	15	5.00	32	5.32
Īrija	87	4.45	12	6.51	15	5.59	7	5.41	13	5.05	11	6.08
Latvija	31	5.56	37	6.18	32	5.05	34	4.64	25	4.72	33	5.29
Lietuva	30	5.56	36	6.19	24	5.35	36	4.64	53	4.35	22	5.63
Polija	46	5.11	40	6.15	31	5.05	46	4.51	81	4.11	41	4.78
Somija	36	5.37	1	6.87	2	6.13	21	4.97	26	4.70	13	5.98
Zviedrija	17	6.08	20	6.39	12	5.67	17	5.08	20	4.82	4	6.24

* 6 no 12 pīlāriem, kuros Latvija saņēmusi augstāku vērtējumu.

** Vieta- pozīcija citu valstu vidū starp 144 vērtētajām valstīm. Vērtība, punktu skaits 1-7 (maksimums)

Tātad, lai gan kopējais GKI vērtējums Latvijai ir viszemākais starp salīdzinājumā iekļautajām septiņām valstīm, tomēr atsevišķās jomās Latvijas konkurētspēja tiek vērtēta atzinīgi, tā makroekonomiskās vides vērtējums atpaliek tikai no Igaunijas un Zviedrijas, darba tirgus efektivitātes vērtējums ir ceturtais augstākais, bet Polijas vērtējums piecās kategorijās ir zemāks kā Latvijai.

6. tabula

Globālā konkurētspējas indeksa pīlāri* (Global Competitiveness Report, 2015)

Pīlārs	Infrastruktūra**		Institūcijas		Inovācijas		Finanšu tirgus efektivitāte		Uzņēmējdarbības kvalitāte		Tirgus lielums	
	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība	Vieta	Vērtība
Igaunija	33	4.87	25	5.03	81	3.21	23	4.63	108	3.53	98	3.09
Īrija	27	5.34	12	5.53	21	4.81	61	3.98	17	5.14	57	4.23
Latvija	49	4.47	48	4.18	62	3.33	37	4.39	60	4.06	94	3.24
Lietuva	42	4.68	53	4.12	36	3.73	57	3.99	39	4.32	78	3.61
Polija	56	4.30	58	4.07	64	3.32	43	4.26	55	4.09	21	5.16
Somija	25	5.45	1	6.10	2	5.73	6	5.40	14	5.28	59	4.17
Zviedrija	20	5.56	11	5.58	7	5.46	14	4.99	7	5.44	41	4.64

* 6 no 12 pīlāriem, kuros Latvija saņēmusi zemāku vērtējumu.

** Vieta- pozīcija citu valstu vidū starp 144 vērtētajām valstīm. Vērtība, punktu skaits 1-7 (maksimums)

Tātad, salīdzinot sešus pīlārus, kas ir vērtēti zemāk salīdzinot ar pirmajiem sešiem apskatītajiem, varam atzīmēt, ka citas salīdzinātās valstis ir saņēmušas vēl zemāku vērtējumu, piemēram, Polija ir saņēmusi augstāku vērtējumu tikai divās kategorijās – tirgus lielums un uzņēmējdarbības kvalitāte, Igaunija trijās kategorijās, bet Lietuva divās ir saņēmusi zemāku vērtējumu nekā Latvija. Taču ļoti būtiska novērtējumu atšķirība Latvijai ir salīdzinājumā ar Zviedriju un Somiju, ne tik būtiska ar Īriju, bet finanšu tirgus efektivitāte Latvijā tiek vērtēta augstāk.

Noslēdzot salīdzinājumu, sniegsim ieskatu Pasaules Bankas *Doing Business 2016* pētījumā, kur Latvija ierindota 22. vietā 189 valstu konkurencē. Jāatzīmē, ka Latvija starp salīdzinātajām septiņām valstīm ir ierindojama 6. vietā, uzrādot labākus rezultātus, kā Polija (skat. 7. tabulu). Aplūkojot uzņēmējdarbības realizēšanas rādītāja atsevišķo kritēriju dinamiku, jāsecina, ka ir jomas, kurās Latvija ir saņēmusi salīdzinoši augstu vērtējumu, piemēram, kredītu saņemšanā Latvija tāpat kā Lietuva ir ieguvusi augstāko vērtējumu starp septiņām salīdzinātajām valstīm. Taču vairākās kategorijās Latvijas pozīcija ir pazeminājusies attiecībā pret iepriekšējā perioda vērtējumu.

7. tabula

Uzņēmējdarbības realizēšanas kritēriji * (*Doing Business*, 2016)

Valsts	DB**	Biznesa uzsākšana	Nodokļu maksāšana	Kredītu saņemšana	Līgumu izpilde	Maksāt-nespējas atrisināšana	Mazākuma investoru aizsardzība
Igaunija	16 (16)	15 (25)	30 (31)	28 (24)	11 (10)	40 (37)	81 (81)
Īrija	17 (19)	25 (19)	6 (6)	28 (24)	93 (93)	20 (17)	8 (12)
Latvija	22 (22)	27 (36)	27 (24)	19 (17)	25 (35)	43 (39)	49 (46)
Lietuva	20 (21)	8 (9)	49 (45)	28 (24)	3 (3)	70 (67)	47 (46)
Polija	25 (28)	85 (80)	58 (96)	19 (17)	55 (55)	31 (36)	49 (46)
Somija	10 (10)	33 (26)	17 (21)	42 (36)	30 (30)	1 (1)	66 (64)
Zviedrija	8 (9)	16 (32)	37 (37)	70 (61)	24 (24)	19 (18)	14 (12)

* Valsts pozīcija, 2016. gads, iekavās 2015., 189 valstu starpā

** *Doing Business* indekss

Tātad ir novērojama situācijas uzlabošanās vairākās kategorijās, kas norāda uz biznesa vides sakārtošanas reformām un iespējamo konkurētspējas palielināšanos. Pēc veiktā salīdzinājuma ir jāsecina, ka Latvijas biznesa vides konkurētspēja uz citu valstu fona diemžēl neizskatās pārliecinoši, bieži arī Igaunijas un Lietuvas biznesa vide tiek vērtēta pozitīvāk. Ir nepieciešams veikt detalizētāku Latvijas biznesa vides konkurētspējas izvērtējumu, lai konstatētu galvenās problēmas.

3. Latvijas biznesa vide un tās konkurētspēja

Turpinājumā apkoposim paneldiskusijas rezultātā gūtās atziņas, attēlojot uzņēmēju uzskatus par biznesa vides konkurētspējas dažādiem aspektiem un situāciju Latvijā.

Diskusijas dalībnieki atzīst, ka biznesa vides konkurētspēju veido ārējo un iekšējo faktoru mijiedarbība. Būtiska ir darbība pēc vienādiem noteikumiem. Uzņēmēju skatījumā biznesa vides konkurētspēju veido:

1) valsts, kurā tiek realizēta uzņēmējdarbība. Tās labklājības līmenis, iedzīvotāju maksātspēja un iekšējais patēriņš, resursu pieejamība. Kā būtiski faktori ir jāatzīmē:

- finansējuma pieejamība uzņēmējdarbībai;
- stimulējoša nodokļu politika; nodokļu atvieglojumi investīcijām un nodarbinātības veicināšanai;
- laba valsts/pašvaldību uzņēmējdarbības vides attīstīšanas organizāciju starpinstitutionālā sadarbība un komunikācija ar uzņēmējiem, uzņēmēju interešu pārstāvēšana;
- caurskatāma un saprotama likumdošanas sistēma;
- zems birokrātijas līmenis un korupcijas neesamība;
- cita veida valsts sākotnējais atbalsts uzņēmējiem.

2) cilvēki – to zināšanas, kompetence, prasmes;

3) pats uzņēmējs, izveidotais uzņēmums un iekšējie faktori, kas nosaka tā spēju sekmīgi darboties dotajā vidē – raksturs (uzņēmēja gēns), izglītība, pieredze, komanda.

Tika izteikts viedoklis, ka biznesa vides konkurētspēju veido paši uzņēmumi, kas ir “veselīgi”, bagāti ar “svaigām” idejām un risinājumiem. Konkurētspējīgi uzņēmumi ir konkurētspējīgi tieši tāpēc, ka tie spēj pielāgoties dažādu vides un laika radītu faktoru ietekmei un veiksmīgi turpināt uzņēmējdarbību.

Tika atzīmēts, ka **konkurētspējīga vide** ir attīstību veicinoša vide, kurā tiek nodrošināts atbalsts no valsts, zināma prognozējamība. Vide, kas ir apdzīvota, ar sakārtotu infrastruktūru, mazu administratīvo slogu, kompetentu darbaspēku. Vide, kurā darbojas daudz uz dažādi spēlētāji, nepastāv monopolstāvoklis nevienā jomā, tai skaitā energoresursu jomā, pieejama finansējuma dažādība. Tiek izvirzīts viedoklis, ka izglītoti biznesa cilvēki ar augstu inteligenci veido sakārtotu un konkurētspējīgu biznesa vidi.

Uzņēmēji uzskata, ka **biznesa vides konkurētspēju var stimulēt** – nodokļu politika (šis stimulants tiek minēts visbiežāk), kas ir paredzama, ar nodokļu slogu mazāku nekā tuvākajām kaimiņvalstīm. Administratīvā sloga samazināšana un valstisku lēmumu pieņemšana pēc plašām konsultācijām ar biznesa vidi. Brīvi pieejams finansējums, pamatojoties uz reālo uzņēmējdarbības situāciju valstī. Infrastruktūras uzlabošana un atbalsts **inovāciju radīšanai**. Plaši pētījumi par biznesa vidi Latvijā un rīkiem tās stimulēšanai. Turklāt tiek atzīmēts, ka **faktori, kas var stimulēt uzņēmēju sekmīgāk darboties, ir nosakāmi, kad ir identificēti šķēršļi uzņēmēja konkurētspējīgai darbībai**.

Latvijas biznesa vides konkurētspēja – tiek vērtēta ļoti līdzīgi no visu diskusijas dalībnieku puses, lai gan ir uzņēmēji, kas min zemāku un augstāku vērtējumu, taču vairāk kā puse liktu 3 balles (5 balļu sistēmā), bet vidējais vērtējums ir 2,83. Vēlamies citēt vienu no diskusijas dalībniekiem: “es to vērtēju vairāk ar negatīvo zīmi nekā pozitīvo, jo vēl ir daudz nesakārtotas lietas valsts likumdošanā attiecībā uz uzņēmējiem, attiecībā uz pelēko ekonomiku, kas rezultātā ietekmē konkurētspēju.” (Paneldiskusija, 2016).

Kādus **Latvijas biznesa vides plusus un mīnus** atzīmē uzņēmēji? Lai gan nospiedošā pārākumā tika minēti tieši negatīvie aspekti, taču uzņēmēji saskata arī pozitīvos aspektus. Kā galvenie Latvijas biznesa vides plusi tiek minēti: inovācijas, ciešs kontakts ar publisko sektoru, eksporta tirgu tuvums (ES) un to maksātspēja, eiro, cilvēki, kas ir aktīvi, profesionāli un prot vismaz trīs svešvalodas, viegla uzņēmējdarbības uzsākšana, Eiropas naudas pieejamība, nelielais tirgus, kas veicina spēju pielāgoties, ļauj viegli testēt produktus.

Taču pie mīnusiem ir jāatzīmē:

- neesoša skaidra valsts attīstības vīzija (agrāra valsts, finasu centrs, tilts starp austrumiem un rietumiem u.c.), politiķu neprofesionalitāte un tuvredzība, nekonsekvence, nemitīga nodokļu mainīšana, solījumu nepildīšana;
- zems valsts starptautiskais prestižs, korupcija, birokrātija;
- mazs ražojošu uzņēmumu skaits;
- cilvēku aizplūšana;
- zemas darba algas, zema pirktspēja, zems patēriņš, mazs tirgus;
- nav attīstīti klāsteri, slikti darbojas saite ideja–bizness–investīcijas.

Tātad, lai gan uzņēmēji saskata plusus Latvijas biznesa vidē, tomēr mīnusu tiek atzīmēts vairāk, turklāt tie ir būtiski, un to novēršana var prasīt ilgu laiku un būtiskas investīcijas.

Atzīmēsim uzņēmēju viedokli par **uzņēmējdarbības realizēšanas procesiem Latvijā**. Vērtējot uzņēmējdarbības uzsākšanu Latvijā, tiek atzīts, ka tas ir pietiekami vienkārši, ja visu dara iepriekš sagatavojoties, tad nav nekādu problēmu uzsākt uzņēmējdarbību. Pastāv dažādas uzņēmējdarbības formas un ir samērā vienkārši pasniegta informācija par uzņēmējdarbības formu izvēli un reģistrāciju. Tomēr tiek norādīts, ka lielākos projektos svarīgi zināt citu normatīvo aktu prasības attiecībā uz konkrēto saimnieciskās darbības veidu un to ir diezgan daudz, jāpārzina atļauju saņemšana no atbildīgajām institūcijām, bet nav pietiekami skaidri definēta starpinstitucionāla sadarbībā, kas cilvēkam bez izpratnes konkrētajā sfērā kavēs uzsākt komercdarbību bez dažādiem likuma pārkāpumiem.

Vērtējot uzņēmējdarbības procesu realizēšanu Latvijā, tiek norādīts, ka pašu procesu realizācijai nav nekādu šķēršļu, bet šķēršļus rada neskaidrības un nespēja realizēt visu institūciju noteiktās normas. Tāpat tiek atzīts, ka šobrīd ir grūtāk nekā bija iepriekš, problēmas rada ļoti svārstīgs patēriņš un nodokļi. Taču, ja saprot konkrēto jomu, nav grūti, ir jāseko līdzi nodokļu politikai – prasībām un jāvēro, vai netiek pārkāptas likumā noteiktās darījumu kārtēšanas procedūras. Mazajiem uzņēmējiem nepieciešamas konsultācijas lietvedības, grāmatvedības jomās. Pastāv zināmas grūtības ar Valsts ieņēmumu dienestu.

Piemēram, **VID soda sankcijas, neiedziļinoties, nesaprotot uzņēmēja faktiskās problēmas, kas vairumā gadījumu saistītas ar biznesa partneru nespēju savlaicīgi norēķināties, un tas mazajam biznesam bieži ir par iemeslu maksātnespējai un darbības pārtraukšanai.** Tiek uzsvērts, ka uz ātru veiksmi nav ko cerēt, biznesa ideju var realizēt vidēji divos gados.

Raksturojot uzņēmējdarbības pārtraukšanu Latvijā, tiek norādīts, ka tas ir laikietilpīgāks un sarežģītāks process par uzsākšanu, taču ir kļuvis vieglāks, bet **vajadzīgi konsultanti un juristi, lai procesu novadītu** (jābūt labām juridiskām un grāmatvedības zināšanām). Uzņēmuma likvidācijas process ir samērā garš.

Diskutējot par **Latvijas biznesa vides problēmām**, tika minēti sekojošie aspekti:

- motivētu un strādāt gribošu darbinieku trūkums, sniegunam neatbilstoša savas vērtības izpratne;
- mainīgā likumdošana, valsts eksperimenti ar uzņēmējdarbību – pieņemot tādus noteikumus un likumus, kas vispār neatbilst mazo uzņēmumu interesēm un prasa milzīgas investīcijas, lai to realizētu dzīvē, likumi tiek pieņemti, neizprotot reālo situāciju; nodokļu politikas nestabilitāte, kas neļauj plānot attīstību;
- finansējuma trūkums;
- zems inovāciju līmenis un zemas pievienotās vērtības produktu ražošana, turklāt **Latvijas tirgus ir par mazu, lai attīstītos vērā ņemams bizness, bet, ja esi mazs ražotājs, tad nespēj konkurēt ar lielajiem uzņēmumiem.**

Taču jāatzīmē būtisks aspekts, ko min uzņēmēji, ka jebkuru procesu attīstību bremzē cilvēciskas īpašības, problēmas rada paši negodprātīgie uzņēmēji, **uzņēmēji ar zemiem morāles principiem, pret kuriem parastais uzņēmējs nespēj cīnīties, uzņēmējs, kas maksā visus nodokļus, nespēj konkurēt ar negodīgajiem**, bet to visu veicina nesakārtotā valsts nodokļu politika.

Paneldiskusijas dalībnieki atzīmēja, ka izjūt kā apgrūtinājumu **valstiskās regulēšanas ietekmi uz uzņēmējdarbību**, it īpaši atzīmējot nodokļu politikas biežās izmaiņas un pēkšņos lēmumus. Taču tiek novērotas pozitīvas pārmaiņas un pastāv cerība uz turpmākām izmaiņām pozitīvā virzienā.

Vērtējot **uzņēmēju un valsts institūciju sadarbību**, tiek norādīts, ka atsevišķas institūcijas ir atsaucīgas (Uzņēmuma reģistrs), taču ir novērojama arī nekompetenta un bezatbildīga rīcība, neiedziļinoties situācijā, brīva noteikumu interpretēšana no ierēdņu puses, **vienas institūcijas atrauta darbība no citām**. Taču uzņēmējam ir jāmāk saskatīt iespējas, piemēram, *Altum* programmas, LIAA biznesa inkubatori un dažādu semināru pieejamība, kas ir Ekonomikas ministrijas centieni atbalstīt jaunus uzņēmējus, un jāizmanto tās.

Būtisks diskusijas jautājums ir **valsts rīcība konkurētspējas sekmēšanai**. Uzņēmēji norāda, ka, pirmkārt, ir nepieciešama reāla ieinteresētība konkurētspējas veicināšanā. Ieklausīšanās uzņēmējos, regulāras tikšanās un lēmumu apspriešana ar uzņēmējiem un to organizācijām, vērtējot pieņemamo lēmumu ietekmi uz uzņēmējdarbību, pirms to pieņemšanas. Pēctecība, mainoties valdībām, un konsekvence, iesāktos darbus novedot līdz galam. **Pārdomātas vienotas, kompleksas attīstības stratēģijas izveide, iesaistot arī zinātniekus, kas veicinātu, nevis bremzētu uzņēmējdarbību.**

Tātad var secināt, ka, lai gan ir vērojami uzlabojumi, tomēr **Latvijas biznesa vides konkurētspēja tiek vērtēta kā problemātiska, kas nosaka nepieciešamību uzņēmējiem būt spējīgiem nepārtraukti pielāgoties mainīgajiem apstākļiem. Taču uzņēmējiem ir skaidrs redzējums par iespējamiem risinājumiem un atbalstu.**

Turpinājumā apkoposim no ekspertu intervijām iegūto viedokli par Latvijas biznesa vides konkurētspējas faktoriem. Vērtējot Latvijas biznesa vidi, divi eksperti to raksturo kā uzņēmējdarbību nestimulējošu, trīs kā ļoti mainīgu, turklāt viens eksperts atzīmē, ka tā ir valdošā politiskā spēka ietekmējama. Tika saņemta arī atbilde, ka tā ir neprognozējama. Tātad ekspertu skatījumā Latvijas biznesa vide tiek vērtēta kā mainīga, neprognozējama un uzņēmējdarbības vidi nestimulējoša.

Ekspertu viedoklis par Latvijas biznesa vides konkurētspēju ietekmējošiem faktoriem apkopots 8. tabulā.

Latvijas biznesa vides konkurētspēju ietekmējošie faktori ekspertu skatījumā
(Ekspertu intervijas, 2016)

Ekspertu vērtējums						Vidējais vērtējums	Faktori
1	7	4	9	9	-	6	Ražošanas izmaksas
8	8	1	7	10	-	6,8	Konkurences līmenis
10	2	6	8	1	-	5,4	Iedzīvotāju pirktspēja
3	1	2	1	2	-	1,8	Tirgus lielums
9	3	5	2	3	3	4,17	Kvalificēts darbaspēks
2	5	3	6	8	2	4,33	Finanšu tirgus un finansējuma pieejamība
6	6	7	5	7	-	6,2	Valsts realizētā saimnieciskā politika
5	4	8	3	6	1	4,5	Nodokļu politika
7	9	9	10	4	-	7,8	Tehnoloģiju izmaiņas
4	10	10	4	5	-	6,6	Situācija pasaules tirgū kopumā vai atsevišķos segmentos
							<i>Nozare, kurā darbojas uzņēmums – visbūtiskākais (cits variants)</i>

*pēc svarīguma pakāpes pa vietām (1 – vissvarīgākais, 2 – svarīgs utt.)

Tātad, lai gan eksperti izsaka ļoti atšķirīgu viedokli, vērtējot faktoros un to ietekmi uz biznesa vides konkurētspēju, tomēr iezīmējas faktori, kam tiek piešķirta lielāka nozīme, pirmkārt, tirgus lielums (jāatzīmē, ka šis ir faktors, arī GKI ietvaros, Latvijai ir zemu novērtēts), kvalificēta darbaspēka trūkums, finansējuma pieejamība, nodokļu politika. Jāatzīmē, ka ekspertu redzējums būtiski neatšķiras no iepriekš apkopotā uzņēmēju viedokļa. Gribam atzīmēt, ka piekrītam eksperta paustajam viedoklim, ka ļoti svarīgs faktors ir nozare, kurā darbojas uzņēmums.

Vērtējot kopējās situācijas izmaiņas pēdējo piecu gadu laikā Latvijā, – eksperti norāda, ka ir vērojama mērena mainība biznesa vidē un procesos (atzīmē trīs eksperti, turklāt viens eksperts atzīmējis, ka nepieciešamas straujākas izmaiņas), tiek atzīmēts, ka izmaiņas cieši saistītas ar izmaiņām pasaules tirgos (atzīmē trīs eksperti), viens no ekspertiem atzīmē, ka notikumi ir neprognozējami un nelikumiskā veidā. Bet viens no ekspertiem min, ka ir novērojama biznesa vides un procesu stabilitāte.

Lūgti novērtēt biznesa vides administrēšanas nepieciešamību Latvijā, trīs eksperti ir norādījuši, ka pastāv pārāk liela procesu administrēšana, kā arī viens no ekspertiem uzskata, ka administrēšana ir nepietiekama, vēl viens norāda, ka atsevišķas funkcijas dublējas, citas nav nodrošinātas. Taču viens no ekspertiem pauž viedokli, ka administrēšana nav nepieciešama. Vēlamies atzīmēt, ka uzņēmēji tika norādījuši, ka administrēšanu bieži izjūt tieši kā apgrūtinājumu.

Lūgti minēt būtiskākās Latvijas biznesa vides konkurētspējas problēmas, eksperti atzīmēja šādas problēmas:

- mazs iekšējais tirgus – faktors, ko nevar izmainīt;
- atsevišķu nozaru monopolizācijas pieļaušana (piena pārstrāde, gāzes tirgus, alkohola ražošana, banku sektors) un reāla nodošana lielajiem ārvalstu spēlētājiem – faktors, ko var mainīt;
- korupcija, politisko spēku ietekme. Pieņemto lēmumu nepārtraukta “uzlabošana” un mainība, valsts pārvalde nodarbojas ar problēmu risināšanu, nevis politikas radīšanu, izvirzītās idejas ir zemas kvalitātes un neefektīvas;
- Rīgas dominance, atšķirīga reģionālā attīstība;
- iedzīvotāju samazinājums, darbaspēka trūkums;
- zema produktivitāte, nav izteikta klasteru atbalsta, lai ap to rastos industrija;
- trūkst uzņēmējdarbības gēna. Uzņēmēji savā starpā negrib sadarboties – nenovīdība;
- izglītības sistēmas kopumā vājā sasaiste ar reālo uzņēmējdarbību.

Jāatzīmē, ka ekspertu skatījums uz problēmām būtiski neatšķiras no uzņēmēju viedokļa.

Par valsts lomu konkurētspējas veicināšanā Latvijā ekspertu viedokļi ir atšķirīgi. Taču, vērtējot sniegtās atbildes, ir jāsecina, ka lielāka nozīme tiek piešķirta tieši izprotamas saimnieciskās politikas realizēšanai, kam seko tautsaimniecības attīstības plānu izstrāde un prioritāšu noteikšana, lai gan tiek atzīts, ka plānus izstrādāt nav problēmas, taču problemātiska ir to realizēšana. Svarīga loma tiek piešķirta arī saimniecisko darbību regulējošo tiesību aktu sakārtošanai un stabilitātes nodrošināšanai. Tikai viens eksperts ir uzskatījis, ka visvarīgākais ir sniegt atbalstu jaunu uzņēmumu izveidei, bet nodokļu

pilnveidošanu neviens eksperts nav atzīmējis kā vissvarīgāko pasākumu konkurētspējas veicināšanai, lai gan divi no ekspertiem to ierindo kā otro svarīguma ziņā pasākumu.

Noslēgumā vēlamies atzīmēt, ka, lai gan starptautiski Latvijas biznesa vides konkurētspēja tiek vērtēta atzinīgi, uzņēmēji un eksperti ir daudz kritiskāki, norādot uz nopietniem trūkumiem un nepieciešamību veikt uzlabojumus. Turklāt esam guvuši apstiprinājumu agrākā pētījuma (Bruksle un Zariņa, 2014) rezultātiem, ka būtiski šķēršļi Latvijas konkurētspējai ir: neefektīva valsts pārvalde, birokrātija, neefektīva nodokļu sistēma, tās mainība, zema sabiedrības uzticība politiķiem, politikas mainība, ierobežota piekļuve aizdevuma kapitālam. Taču, neskatoties uz būtiskajiem šķēršļiem, ir jāatzīmē, ka uzskatām, ka Latvijas biznesa vides konkurētspējas galvenais pozitīvais faktors ir uzņēmīgi cilvēki, kas spēj pielāgoties mainīgajai videi un ir gatavi riskēt.

Secinājumi

Biznesa vides konkurētspējas ārējie faktori ir:

- valsts nodokļu politika;
- kreditēšanas nosacījumi;
- inovāciju un investīciju politika;
- sociālā vide; infrastruktūras attīstība;
- demogrāfiskā situācija; rūpniecības attīstība;
- izglītības kvalitāte.

Latvijas biznesa vides konkurētspēja salīdzinājumā ar citām pasaules valstīm tiek vērtēta salīdzinoši augsti (pēc *Doing Business* rādītāja 22. vieta un pēc GKI – 44. vieta). Tomēr uz galveno biznesa partneru valstu fona Latvijas sniegums ir zemākā līmenī.

Uzņēmēju skatījumā konkurētspējīga vide ir attīstību veicinoša, kurā pastāv nākotnes prognozēšanas iespējas un tiek nodrošināts valsts atbalsts. Vide, kuras konkurētspēju nodrošina izglītoti biznesa cilvēki, kur ir stimulējoša nodokļu politika, stabila likumdošana, veiksmīga komunikācija starp valsts pārvaldi un biznesu.

Eksperti norāda uz būtiskām Latvijas biznesa vides problēmām, it īpaši pieņemto lēmumu nepārtrauktu mainību, nekonekvenci saimnieciskās politikas veidošanā.

Veiktais pētījums pierāda, ka Latvijas biznesa vidē ir daudz būtisku problēmu, kuras ietekmē konkurētspēju un var tik atrisinātas, pastāvot sadarbībai starp valsts pārvaldi un biznesu.

References

Bruksle I., Zariņa V. (2014). Latvijas konkurētspējas likumsakarības. *BAT XV Starptautiskās zinātniskās konferences "10 gadi Eiropas Savienībā – sasniegumi, problēmas un nākotnes cerības" rakstu krājums*, ISSN 1691-6069

2014. gada ziņojums par konkurences politiku (2014). Eiropas Komisija [tiešsaite] http://ec.europa.eu/competition/publications/annual_report/2014/part1_lv.pdf [skatīts 10.01.2016.]

Deņisovs, M. (2008). *Reģionu attīstības un konkurētspējas novērtēšana* / M. Deņisovs, I. Judrupa. Rīga: RTU, 70 lpp.

Doing Business (2015). World Bank; International Finance Corporation [tiešsaite] <http://www.doingbusiness.org> [skatīts: 5.01.2016.]

Hirschey, M. (2008). *Managerial Economics*. Cenerage Learning.

Ketels C. H. M. (2006). Michael Porter's Competitiveness Framework-Recent Learnings and New Research Priorities. *Journal of Industry, Competition & Trade*, Vol. 6, pp. 115–136.

OECD Economic Outlook (2015). OECD [tiešsaite] <http://www.oecd-ilibrary.org/> [skatīts: 5.01.2016.]

Porter, M. E. (1990). *The Advantage of Nations*. New York: The Free Press.

The Global competitiveness report 2004–2005 (2004). ed. Xavier Sala – i – Martin, World Economic Forum, New York: Oxford University Press, p. 576.

World Competitiveness Rankings (2016). IMD World Competitiveness Center [tiešsaite] <http://www.imd.org/wcc/news-wcy-ranking/> [skatīts: 5.02.2016.]

Vasiljeva, L., Gļebova, A. (2010). Ražošanas uzņēmumu konkurētspējas nodrošināšana Latvijā. *Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā*. Nr. 8, 51.–63. lpp. ISSN 1691-0737.

Zilgalvis E., Melce L., Jēkabsone S., u.c. (2011). *Inovācijas un Latvijas tautsaimniecība*, Monogrāfija, Latvijas Universitāte, 167 lpp.

LICENCĒTAS KOMERCDARBĪBAS VEICINĀŠANAS MODELIS RĪGAS BRĪVOSTĀ

MODEL FOR THE PROMOTION OF LICENSED BUSINESS IN THE FREEPORT OF RIGA

Ilona Eiduka, MBA,

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Ieva Bruksle, Mag. oec.,

zinātniskā grāda pretendente RTU, Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The Freeport of Riga is located in a strategic convenient place and has great potential, and offers great conditions for businesses activities. When carrying out licensed business in the Freeport of Riga, company may be eligible for state aid in the form of tax rebates. Public authorities and the administration of Freeport of Riga have one goal – develop the given region, promoting its competitiveness in the international market, support economic development and employment. It is important to provide support for the companies and use historical experience and find new opportunities. The aim of paper is to develop a model for the promotion of licensed business in the Freeport of Riga. To reach the objective, the nature of licensed business was characterized, positive aspects and risk factors of licensed business in the Freeport of Riga were determined and the necessary steps to promote the licensed business were evaluated. To reach the goal, the following methods were applied: logically constructive approach – making judgments and results analysis; synthesis method – to combine the elements of a single system; graphical method – depicting existence of correlation, social research methods – survey. The outcome of the research –legal requirements and summary of conditions for licensed entrepreneurial activity was consolidated; the benefits and limitations of licensed entrepreneurial activity were listed, and a model for the promotion of licensed entrepreneurial activity in the Freeport of Riga was developed.

Atslēgas vārdi: Rīgas brīvosta, licenzēta komercdarbība, atbalsts, sadarbība, veicināšanas modelis

Ievads

Brīvās ekonomiskās zonas, tai skaitā brīvostas, var tik izmantotas tautsaimniecības stimulēšanai, veicinot uzņēmējdarbību konkrētajos reģionos un biznesa vides konkurētspēju kopumā, šāds viedoklis tiek pausts dažādu autoru darbos, ieskatīsimies tikai dažos.

Visā pasaulē brīvās zonas tiek atzītas par svarīgu instrumentu ekonomiskās izaugsmes veicināšanā, pateicoties pozitīvai ietekmei uz tiešo ārvalstu investīciju piesaisti, eksporta veicināšanu, reģionālās konkurētspējas attīstību un darbavietu radīšanu. Brīvās zonas ir viens no retajiem īpašajiem ekonomikas politikas instrumentiem, kas ļāva daudzās valstīs piedzīvot dinamisku ekonomisko izaugsmi un ātrāku ekonomisko grūtību risināšanu bez būtiskiem valsts ieguldījumiem vai riska. (Borozan & Klepo, 2011)

Brīvās zonas ir radušās kā plānošanas instruments, lai palīdzētu veicināt ekonomisko attīstību. Tām ir savas priekšrocības, bet ir arī kļūmes. Kopš seniem laikiem valdības, imperatori, karaļi un karalienes ir nodrošinājuši tirgotājus un investorus ar īpašām vietām, piedāvājot atelpu no parastā importa-eksporta nodokļu režīma un noteikumiem apmaiņā pret vienmērīgu, tik ļoti nepieciešamo ieņēmumu plūsmu valsts makā. Šādas vietas tika koncentrētas Vidusjūras baseinā. Mūsdienās ir vairāki simti brīvu zonu visā pasaulē. Kopš galvenais mērķis, veidojot brīvās zonas, ir palielināt eksportu, lielākā daļa brīvās zonas visā pasaulē ir vai nu norobežoti anklāvi, atbrīvoti no valstu importu un izvedmuitas nodokļiem,

vai formāli darbojas ārpus muitas zonā mītnes valstī. Valdības bieži pievieno citus labumus paketei, piemēram, nodokļu, normatīvos, administratīvos un finanšu stimulus. (OECD, 2009)

Pirmkārt, brīvostas loma ir nodrošināt preču uzglabāšanu, izmantojot muitas atvieglojumus, kas ļauj uzņēmumiem izmantot buferzonu bieži tuvu mērķa tirgum. Tās dod naudas plūsmu, un brīvostas kā ražošanas infrastruktūras loma aug. Brīvostas ir starptautisks loģistikas punkts, kas ir brīvs no pārrobežu domstarpībām un ir paredzēts, lai radītu lielāku vērtību globālajā piegādes ķēdē no tās dalībniekiem. (*Lavissière et. al., 2014*)

“Brīvās zonas” koncepcijas nozīmē atšķiras no tipa uz tipu un no valsts uz valsti. Brīvās zonas ir svarīgi iekšzemes politikas instrumenti, bet to ietekme iet pāri valsts robežām un skar dažādus pārrobežu jautājumus, piemēram, ārvalstu investīcijas, tirdzniecību, ārvalstu darba ņēmēju pārvietošanos un citus. Pašreizējais brīvo zonu tiesiskais regulējums sniedzas starptautiskā līmenī un lielā mērā balstās uz Starptautisko konvenciju par Muitas Procedūru vienkāršošanu un harmonizēšanu (pārskatītā Kioto konvencija) un PTO disciplinām. Pārskatītā Kioto konvencija paredz diezgan elastīgu regulējumu darbībai šādā zonā. Daudzpusējie muitas un tirdzniecības noteikumi brīvajās zonās atšķiras pēc pārklājuma, noteikumu dabas un piemērošanas būtības, tomēr šīs atšķirības neliedz valdībām tos piemērot savstarpēji papildinošā veidā. (*Shadikhodjaev, 2011*)

Latvijas likumdevēja mērķis bija izveidot Rīgas brīvostu kā veiksmīgu, ar savu specifiku strādājošu nodalītu teritoriju un attīstīt šo stratēģiski svarīgo reģionu. Valsts pilnvaroto un kontrolējošo institūciju pieņemto lēmumu ietekme uz komercdarbības attīstību ir liela. Sava loma ir arī Eiropas Savienības tiesību aktiem, pieņemtām regulām un noteiktajiem ierobežojumiem. Rīgas brīvosta atrodas stratēģiski izdevīgā vietā un tai ir liels potenciāls, neapbūvētas teritorijas un iespējas komersantiem izmantot izdevīgus komercdarbības nosacījumus. Viens no šādiem nosacījumiem ir licencēta komercdarbība, kas investīciju veikšanas gadījumā sniedz komersantam tādas priekšrocības kā tiešo un netiešo nodokļa atbalsta saņemšanu. Licencētas komercdarbības būtība un galvenais mērķis Rīgas brīvostā ir ieguldījumu veikšana Rīgas brīvostas teritorijā un no ieguldītās summas apmēra piedāvāta reģionālā valsts atbalsta saņemšana tiešo nodokļu atlaižu veidā. Tas ļauj komersantam plānot savu komercdarbību ar mazākiem finanšu izdevumiem un, veicot komercdarbību sadarbībā ar citu valstu partneriem un klientiem, izmantot speciālā muitas režīma priekšrocības. Neskatoties uz to, ka Rīgas brīvostas teritorija tiek uzskatīta par veiksmīgi strādājošu reģionu un komersantiem izdevīgu komercdarbības teritoriju, jo kravu apgrozījums katru gadu aug, joprojām ir ļoti svarīgi un aktuāli palīdzēt komersantiem veiksmīgi attīstīt savu biznesu ostā. Svarīgi kapitālsabiedrībām sniegt atbalstu izmantot jau vēsturiski iegūto pieredzi un atrast jaunas iespējas un idejas, kā attīstīt savu darbību ar skatījumu uz nākotni un maksimālu peļņas gūšanas iespēju normatīvo aktu noteiktajā kārtībā.

Lai noskaidrotu iespējamās problēmas un risinājumus, kas varētu veicināt šādas licencētas komercdarbības attīstību un ļautu komersantiem izmantot visu tā rīcībā esošo potenciālu, tika veikts pētījums. Pētījuma **mērķis** ir izstrādāt licencētas komercdarbības veicināšanas modeli Rīgas brīvostā. Lai sasniegtu pētījuma mērķi, tika analizēta Rīgas brīvostas komercdarbības vide un licencētas komercdarbības realizēšanas iespējas tajā, izvērtēti kapitālsabiedrības licencētas komercdarbības ieguvumi un problēmas Rīgas brīvostā, un rezultātā piedāvāts licencētas komercdarbības veicināšanas modelis. Rakstā tiks apkopoti un uzskatāmi attēloti būtiskākie pētījuma gaitā iegūtie rezultāti.

Metodes

Veicot pētījumu, tika izmantotas sekojošas pētījumu metodes:

- loģiski konstruktīvā metode – atzinumu veidošanai, rezultātu analīzei un secinājumu par likumsakarībām veikšanai;
- grafiskā metode – lai konstatētu un attēlotu faktoru mijiedarbību;
- sintēzes metode – lai apvienotu elementus vienotā sistēmā un iegūtu bāzes modeli;
- sociālo pētījumu metode – aptauja, kas dod iespēju izcelt pozitīvos un problemātiskos faktoros, balstoties uz pētījuma laikā iegūto informāciju.

Realizētās aptaujas mērķis ir novērtēt piešķirtā valsts nodokļu atbalsta izmantošanas efektivitāti, noskaidrot, cik respondenti piemēro nodokļa atbalstu pilnā apjomā no plānotā, vai ir skaidra piešķiršanas kārtība

un vai ir kādas problēmas. Pētījuma objekts – licencēta komercdarbība. Pētījuma priekšmets – licencēta komercdarbība, faktiski strādājošu kapitālsabiedrību izmantotais tiešo un netiešo nodokļu atbalsts. Pētījumā tika iesaistīti pārstāvji no 19 faktiski strādājošajām licencētām kapitālsabiedrībām, kurām uz 2015. gada 1. janvāri ir spēkā izsniegtā Atļauja licencētas komercdarbības veikšanai un kas piemēro valsts nodokļa atbalstu. Atbildēja 17 respondenti, divi respondenti atbildes nesniedza un nepaskaidroja tā iemeslus, bet viens atsaucās uz komercnoslēpumu un atteicās atbildēt uz jautājumiem, sekojoši tika apkopota 16 respondentu sniegtā informācija. Netika veikta aptauja starp tām 18 kapitālsabiedrībām, kuras uz 2015. gada 1. janvāri faktiski neveic licencētu komercdarbību, kam anulēta Atļauja vai izbeigta pēc pašas kapitālsabiedrības lūguma. Respondentiem elektroniski izsūtītas anketas ar 13 jautājumiem. Anketas jautājumi daļēji strukturēti – astoņi sastāvēja no jautājumiem ar iepriekš piedāvātiem atbilžu variantiem, noslēgumā divi jautājumi piedāvāja brīvi sniegt atbildi, norādot uz atbalsta piešķiršanas problēmām, vai iesniegt savus priekšlikumus par Latvijas likumdevēja izstrādāto atbalsta saņemšanas kārtību. Konfidencialitātes ievērošanai respondentu atbildes tika kodētas.

Pētījuma metodoloģiskā bāze ir ES un Latvijas normatīvie akti, Rīgas brīvostas pārvaldes sniegtie statistikas dati par licencētu kapitālsabiedrību skaitu un darbību Rīgas brīvostā, specializāciju un veikto ieguldījumu apmēru, citi interneta resursi.

Rezultāti

Iesākumā sniegsim nelielu ieskatu komercdarbības specifiskā Rīgas Brīvostas teritorijā. Rīgas brīvosta ir speciāli nodalīta Rīgas pilsētas daļa, kas saskaņā ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 01.09.2006. noteikumiem Nr. 690 “Noteikumi par Rīgas brīvostas robežu noteikšanu” ir ar robežu koordinātēm un grafiskiem attēliem norādīta teritorija un atrodas Rīgas brīvostas pārvaldes administratīvajā pārraudzībā. Rīgas brīvostas teritorijas kopplatība ir 6348 ha, tai skaitā zeme – 1962 ha, iekšējie ūdeņi – 1271 ha, ostas ārējais reids – 3115 ha. (Noteikumi par Rīgas brīvostas robežu noteikšanu, 2006) Rīgas brīvostas teritorija ir vairāku valsts un pašvaldību institūciju pārraudzībā, taču saskaņā ar *Likuma par ostām* 7. panta otro daļu, tieši ostas pārvaldīšanu nodrošina ostas pārvalde, un Rīgas ostā tā ir “Rīgas brīvostas pārvalde”, kas atbilstoši *Likuma par ostām* 7. panta pirmajai daļai ir atvasināta publisko tiesību juridiskā persona, kuru izveidoja Rīgas pilsētas dome un kura šajā likumā noteiktajos ietvaros ir Ministru kabineta pārraudzībā. (Likums par ostām, 1994, 7.1)

Kapitālsabiedrības licencēta komercdarbība Rīgas brīvostā ir specifisks komercdarbības veids, ko kapitālsabiedrība var veikt tikai Rīgas brīvostas teritorijas robežās, un tādu darbību regulē speciāli normatīvie akti. Rīgas brīvostā jebkura komercdarbība tiek veikta ne tikai balstoties uz vispārējiem Latvijas Republikas un Eiropas Savienības normatīvajiem aktiem, bet arī speciāli Rīgas brīvostai un kapitālsabiedrību licencētajai komercdarbībai izstrādāto tiesisko regulējumu. Licencētu komercdarbību, kā speciālu komercdarbības veidu, Rīgas brīvostā regulē vairāki normatīvie akti, kas atbilstoši tās specifikai nosaka šīs komercdarbības ieguvumus un ierobežojumus. Licencētas komercdarbības statuss sniedz iespēju kapitālsabiedrībai, veicot komercdarbību Rīgas brīvostā, saņemt valsts nodokļu atbalstu. Turpinājumā (skat. 1. att.) apkopoti galvenie licencētas komercdarbības un valsts nodokļu atbalsta regulējošie normatīvie akti, kas tieši ietekmē kapitālsabiedrību darbību. (Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/65/EK, 2005; Komisijas regula (ES) Nr. 651, 2014; Likums Par nodokļiem un nodevām, 1995; Likums par nodokļu piemērošanu brīvostās un speciālajās ekonomiskajās zonās, 2001; Muitas likums, 2004; Pievienotās vērtības nodokļa likums, 2012, Rīgas Brīvostas likums, 2000; Komercdarbības atbalsta kontroles likums, 2014; Ministru kabineta noteikumi Nr. 817, 2004; Noteikumi par reģionālās attīstības atbalstu Latvijas Republikā līdz 2020. gadam, 2014; Preču uzskaites kārtība brīvajā zonā vai brīvajā noliktavā, 2006; Rīgas brīvostas noteikumi, 2006; RBP kritēriji un piemērošanas metodoloģija kapitālsabiedrību izvērtēšanai un atļaujas izsniegšanai licencētai komercdarbībai Rīgas brīvostā, 2015)

1. att. Normatīvie akti, kas regulē licencētu komercdarbību Rīgas brīvostā un valsts nodokļa atbalsta saņemšanu

Kā “ES un Latvijas normatīvie akti” tika apzīmēti normatīvie akti, kas ir svarīgi licencētas komercdarbības veikšanai un nodokļu atbalsta saņemšanai, piemēram, ES muitas tiesību akti un regulas, Latvijas normatīvie akti par valsts reģionālo atbalstu un speciālie likumi par nodokļiem. Tāpat ir jāatzīmē, ka komersantam Rīgas brīvostā ir jāievēro vispārējās Latvijas normatīvo aktu prasības attiecībā uz jebkuru komercdarbības jomu, zemes nomu, teritorijas apbūvi, ostas terminālu darbību un citu komercdarbību, taču “speciālie likumi” – *Rīgas brīvostas likums* un likums *Par nodokļu piemērošanu brīvostās un speciālajās ekonomiskajās zonās* ir tie normatīvie akti, kas reglamentē licencētu komercdarbību un ieguldījumu veikšanu tieši brīvostas teritorijā.

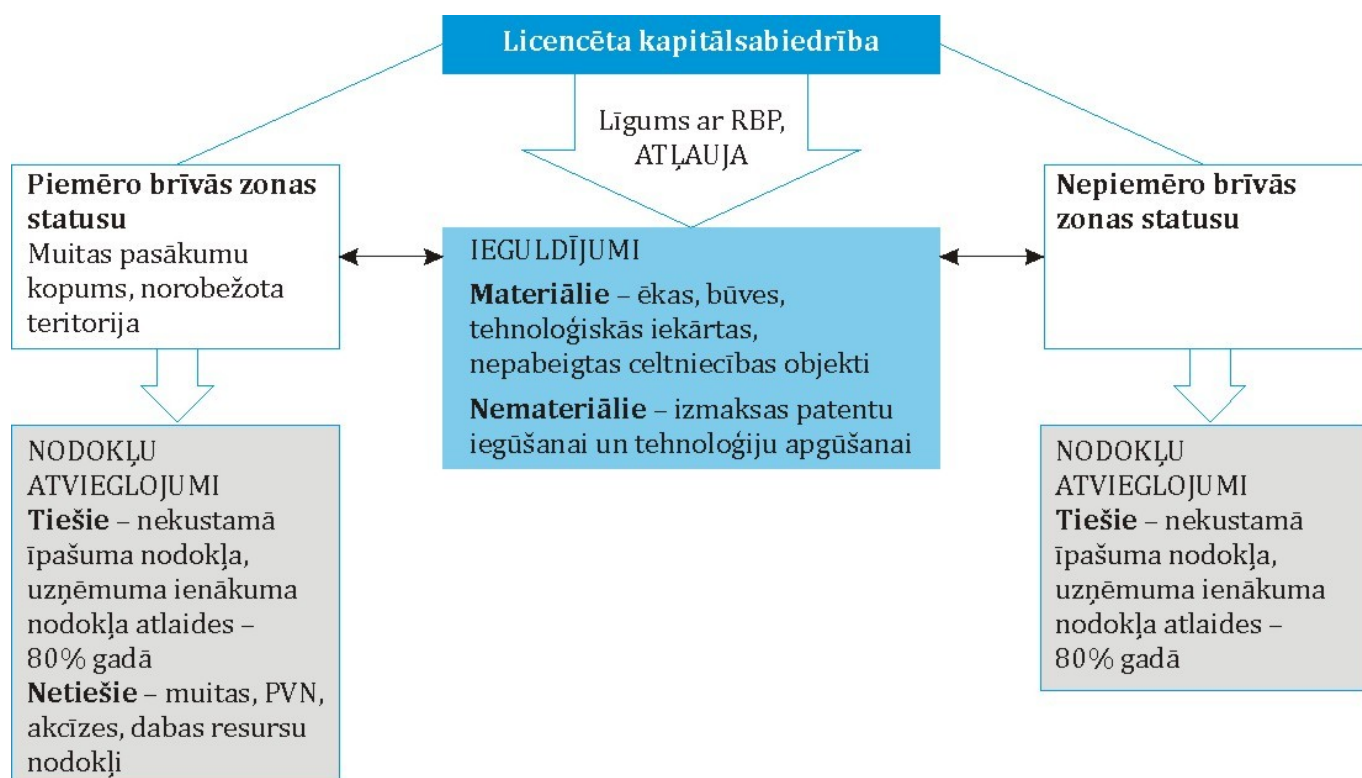
Licencēta kapitālsabiedrība ir “kapitālsabiedrība, kas noslēgusi ar Rīgas brīvostas pārvaldi (turpmāk – Ostas pārvalde) līgumu par licencētu komercdarbību Rīgas brīvostas teritorijā un saņēmusi Ostas pārvaldes atļauju šādai darbībai” (*Rīgas brīvostas likums*, 2000, 1.3) un “Lēmumu par līguma slēgšanu ar kapitālsabiedrību, kura vēl nav nodibināta, Ostas valde var pieņemt, pamatojoties uz dibināšanas līgumu un darbības programmas projektiem, vienlaikus izsniedzot pagaidu atļauju. Lēmums par līguma slēgšanu ir spēkā sešus mēnešus. Ja šajā laikā kapitālsabiedrība nav nodibināta, lēmums zaudē spēku.” (*Rīgas brīvostas likums*, 2000, 12.5). Licencēta komercdarbība ir nevis darbības veids, kas nosaka, ar ko vai ar kādu biznesu komercsabiedrība nodarbojas, bet gan uz kādiem noteikumiem veikta konkrētā darbība Rīgas brīvostā. Tā var būt kā:

- licencēta komercdarbība brīvās zonas režīmā, kas ir norobežota konkrētās kapitālsabiedrības teritorijas daļa, kurā ievestās preces attiecībā uz muitas maksājumu un tirdzniecības politikas pasākumu piemērošanu tiek pielīdzinātas ārpus Latvijas Republikas muitas teritorijas esošām precēm (*Rīgas brīvostas likums*, 2000, 1);
- vai licencēta komercdarbība bez brīvās zonas režīma ievērošanas, kam nav noteikts īpašs caurlaides režīms, taču statuss tiek piešķirts tikai tādai kapitālsabiedrībai, kurai ir konkrēta teritorija komercdarbības veikšanai Rīgas brīvostā (*Rīgas brīvostas likums*, 2000, 10.3).

Abos gadījumos kā viens no galvenajiem un primārajiem nosacījumiem ir tas, ka kapitālsabiedrība veiks ieguldījumus (materiālos un nemateriālos) sev piešķirtajā Rīgas brīvostas teritorijā komercdarbības veikšanai.

Licencētas komercdarbības ieguvums (skat. 2. att.) ir tas, ka kapitālsabiedrība, kas ir noslēgusi līgumu ar Rīgas brīvostas pārvaldi, saņēmusi atļauju darbībai licencētas kapitālsabiedrības statusā, veicot solītos kapitālieguldījumus Rīgas brīvostā sava biznesa izveidošanai, ir tiesīgas saņemt tiešo un netiešo nodokļu atlaides:

- netiešos nodokļus – muitas nodokļa, dabas resursu nodokļa, akcīzes nodokļa un pievienotās vērtības nodokļa veidā;
- tiešos nodokļus – uzņēmuma ienākuma nodokļa un nekustamā īpašuma nodokļa veidā.

2. att. Licencētas komercdarbības nodokļu atvieglojumi

Nodokļu atbalsta veids un apjoms ir atkarīgs no tā, cik liela ir kapitālsabiedrība, tās plānotie ieguldījumi, kādu licencētu komercdarbību kapitālsabiedrība plāno veikt, un kurš no nodokļiem kapitālsabiedrībai ir jāmaksā konkrētās darbības veikšanai Rīgas brīvostā.

1. tabulā tika apkopota informācija par nodokļu atlaižu veidiem un apmēriem, izmantojot normatīvos aktus. (Komisijas regula (ES) Nr. 651/2014, 2014; Par nodokļu piemērošanu brīvostās un speciālajās ekonomiskajās zonās, 2002, 81.4)

1. tabula

Licencētas kapitālsabiedrības piemērojamā nodokļa atbalsta veidi un apmērs

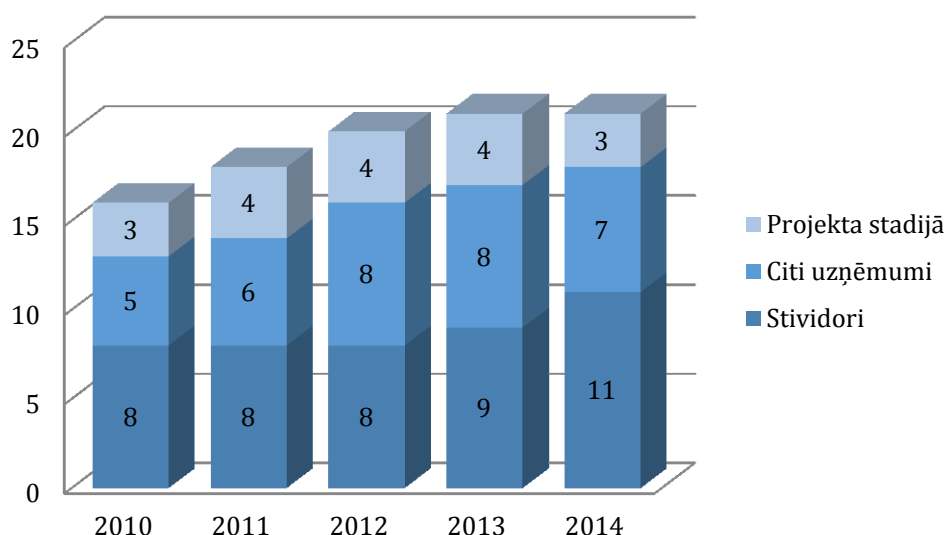
Netiešo nodokļu atlaides	muitas nodoklis; dabas resursu nodoklis; akcīzes nodoklis no 0% līdz 21%; pievienotās vērtības nodoklis no 0% līdz 21%; (kā arī atbilstoši konkrētam nodokļa piemērošanas likumam).	Nav noteikts konkrēts %, licencēta kapitālsabiedrība tos piemēro atbilstoši komercdarbības veidam un specifikai
Tiešo nodokļu atlaides (no 35% līdz 55%), ja ieguldījumu apmērs ir līdz 50 miljoniem EUR	uzņēmuma ienākuma nodoklis līdz 80% kalendārajā gadā; nekustamā īpašuma nodoklis līdz 80% kalendārajā gadā.	Maksimālā tiešo nodokļu atlaižu summa kopā ar visu ieguldījumu apmēru nevar pārsniegt 26,25 milj. EUR
Tiešo nodokļu atlaides 17,5%, ja ieguldījumu apmērs ir no 50 līdz 100 milj. EUR	uzņēmuma ienākuma nodoklis līdz 80% kalendārajā gadā; nekustamā īpašuma nodoklis līdz 80% kalendārajā gadā.	Maksimālā tiešo nodokļu atlaižu summa kopā ar visu ieguldījumu apmēru nevar pārsniegt 26,25 milj. EUR
Tiešo nodokļu atlaides % nav noteikts, ja ieguldījumu apmērs pārsniedz 100 milj. EUR	Uzņēmuma ienākuma nodoklis un nekustamā īpašuma nodoklis katrā kalendārajā gadā tiek piemērots atbilstoši Ministru kabineta lēmumam par maksimālo piemērojamo atlaižu summu	Par piemērojamo maksimālo tiešo nodokļu atlaižu summu lemj Ministru kabinets

Sekojoši pastāv iespēja finanšu līdzekļu ekonomijai, kas ir būtiska katram komersantam, gan uzsākot konkrētu komercdarbību, gan attīstot to kādā citā virzienā vai novirzot brīvos līdzekļus citām vajadzībām. Papildus tam, licencētas komercdarbības veikšana un investīcijas Rīgas brīvostas teritorijā būtiski veicina visas Rīgas brīvostas attīstību un palielina tās konkurētspēju ar citām ostām. Taču jāatzīmē, ka pastāv konkrēti nosacījumi licencētas komercdarbības veikšanai, ko šai rakstā gan plašāk neapskatīsim, kā, piemēram, licencētu komercdarbību var veikt tikai Latvijā dibināta kapitālsabiedrība, kas neatbilst grūtības nonākušas kapitālsabiedrības statusam, ir jāievēro speciālais muitas režīms, kapitālsabiedrība, kura ir saņēmusi Atļauju veikt licencētu komercdarbību, nedrīkst veikt komercdarbību ārpus Rīgas brīvostas teritorijas (Rīgas brīvostas likums, 2000) u.c. nosacījumi.

Turpinājumā sniegsim ieskatu licencētu kapitālsabiedrību darbībā Rīgas brīvostā. Lai saņemtu tiesības veikt licencētu komercdarbību Rīgas brīvostā, kapitālsabiedrībai ir jābūt teritorijai nomā vai īpašumā, kurā jāparedz investīciju veikšana.

No 2000. gada 12. aprīļa līdz 2015. gada 1. septembrim Rīgas brīvostas pārvaldē kopumā bija piešķirtas tiesības 37 kapitālsabiedrībām veikt licencētu komercdarbību Rīgas brīvostā – no 250 noslēgtajiem zemes nomas līgumiem ar privātām juridiskām personām. Divas kapitālsabiedrības no 37 ir pašas atteikušās no saņemtās ATĻAUJAS un strādā Rīgas brīvostā uz vispārīgiem principiem. Uz 2015. gada 1. septembri Rīgas brīvostā ir spēkā 107 zemes nomas līgumi, ko Rīgas brīvostas pārvalde ir noslēgusi ar 87 privātām juridiskām personām par valsts, pašvaldības vai Rīgas brīvostas pārvaldes zemi Rīgas brīvostā. No 87 juridiskām personām tikai 22 kapitālsabiedrības ir noslēgušas līgumu par licencētu komercdarbību un tikai 21 kapitālsabiedrībai ir spēkā Atļauja šādas darbības veikšanai. No šīm 21 licencētajām kapitālsabiedrībām 19 strādā brīvās zonas režīmā un 15 no tām ir papildus saņēmušas Apliecību tiešo nodokļu atbalsta piemērošanai. Kaut gan dažādus investīciju ieguldījumus nomas teritorijā veic visas kapitālsabiedrības, kas saņem Atļauju licencētajai komercdarbībai brīvās zonas režīmā, sešas kapitālsabiedrības nav izvēlējušas tiesības saņemt tiešo nodokļu – nekustamā īpašuma un ienākuma nodokļa atlaides. (Rīgas brīvostas pārvalde, 2015)

Kapitālsabiedrības, kuras ar Rīgas brīvostas pārvaldi noslēgušas līgumu par licencētu komercdarbību, pēc darbības pamatveida iedalāmas šādi: 11 stividorkompānijas, trīs noliktavu saimniecības uzņēmumi, divi velkoņu pakalpojuma sniedzēji, viens bunkurēšanas uzņēmums, viens transporta palīgdarbību uzņēmums. Licencēto kapitālsabiedrību skaita dinamika pa gadiem apkopota turpinājumā (skat. 3. att.).

3. att. Licencēto kapitālsabiedrību skaits sadalījumā pa to darbības veidiem 2010.–2014. gads (Rīgas brīvostas pārvalde, 2015)

Licencēto kapitālsabiedrību ieguldījumi 2013. gadā veidoja 80,4% no visām ostas komercsabiedrību investīcijām un 2014. gadā 40% no kopējiem ostas komercsabiedrību ieguldījumiem.

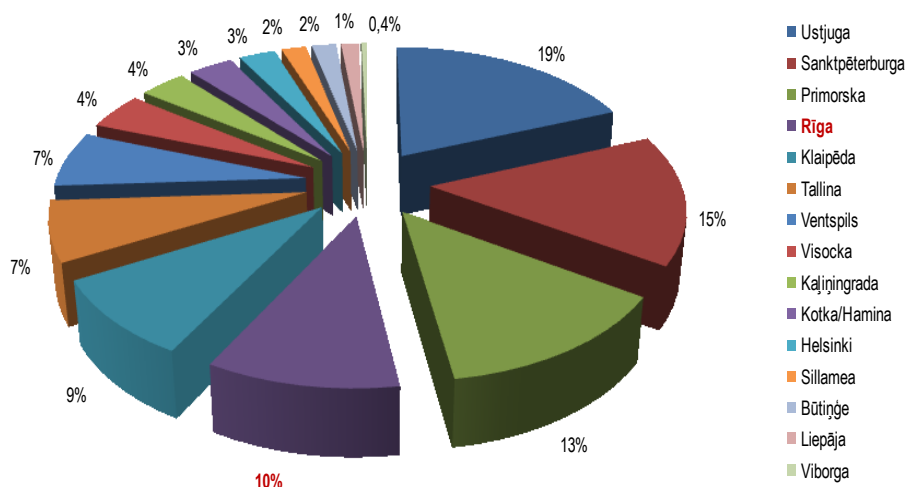
Attiecībā uz kravu apgrozījumu 2014. gadā Rīgas brīvostas 11 licencētās komercsabiedrības, kas sniedz stividoru pakalpojumus, kopā pārkrāva 17,3 milj.t. jūras kravu, kas ir 45% no Rīgas brīvostas kopējā kravu apgrozījuma Salīdzinājumā ar 2013. gadu licencēto komercsabiedrību kopējais kravu apgrozījums palielinājies par 31,2% jeb 4,1 milj.t., kas galvenokārt saistāms ar trīs licencētu kapitālsabiedrību pēdējo gadu darbības rezultātiem. (Rīgas brīvostas pārvalde, 2015)

Licencēto kapitālsabiedrību ieguldījumi 2014. gadā veidoja 40% no kopējiem ostas komercsabiedrību ieguldījumiem, tie ir būtiski Rīgas brīvostai, tās attīstībai. 2014. gada 11. jūlijā spēkā stājās normatīvo aktu grozījumi tiešo nodokļa atbalsta saņemšanai, nosakot stigrākas prasības. Tā rezultātā 2015. gadā jaunas atļaujas licencētas komercdarbības veikšanai Rīgas brīvostā nav izsniegtas un jauni ieguldījumu līgumi nav noslēgti. (Rīgas brīvostas pārvalde, 2015)

Tātad valsts nodokļu atbalsta programma strādā un ir ļoti svarīga Rīgas brīvostai, tās teritorijas attīstībai. Konkurēnce starp ostām jebkurā jomā ir liela, aprēķini un uz tiem balstītas prognozes ir jāmaina biežāk kā agrāk. Latvijas ostu kopējais apgrozījums 2014. gadā palielinājies par 5% (+3,5 milj.t.), un tas galvenokārt saistāms tieši ar Rīgas brīvostas teritorijā veiktajiem lieliem ieguldījumiem un pozitīvajiem darbības rādītājiem.

Rīgas osta 2014. gadā saglabāja Baltijas valstu lielākās ostas statusu, kā arī ceturto pozīciju starp Baltijas jūras Austrumu krasta ostām. Būtiskais kravu apgrozījuma pieaugums (+15,8% jeb +5,6 milj.t.) ļāva Rīgai palielināt ostas īpatsvaru par 1,1 procentpunktu, un Rīgā tika pārkrauts 10,3% no reģiona kopējā kravu apjoma (skat. 4. att.). Pozitīvi jāvērtē fakts, ka Rīgai bijis otrs lielākais īpatsvara pieaugums aiz Ustjugas, kurai tas palielinājās par 2,7 procentpunktiem. (Rīgas brīvostas pārvaldes, 2015)

Baltijas jūras Austrumu krasta ostu īpatsvars reģiona KOPĒJĀ kravu apgrozījumā 2014. gadā

4. att. Baltijas jūras Austrumu krasta ostu īpatsvars reģiona kopējā kravu apgrozījumā 2014. gadā (Rīgas brīvostas pārvalde, 2015)

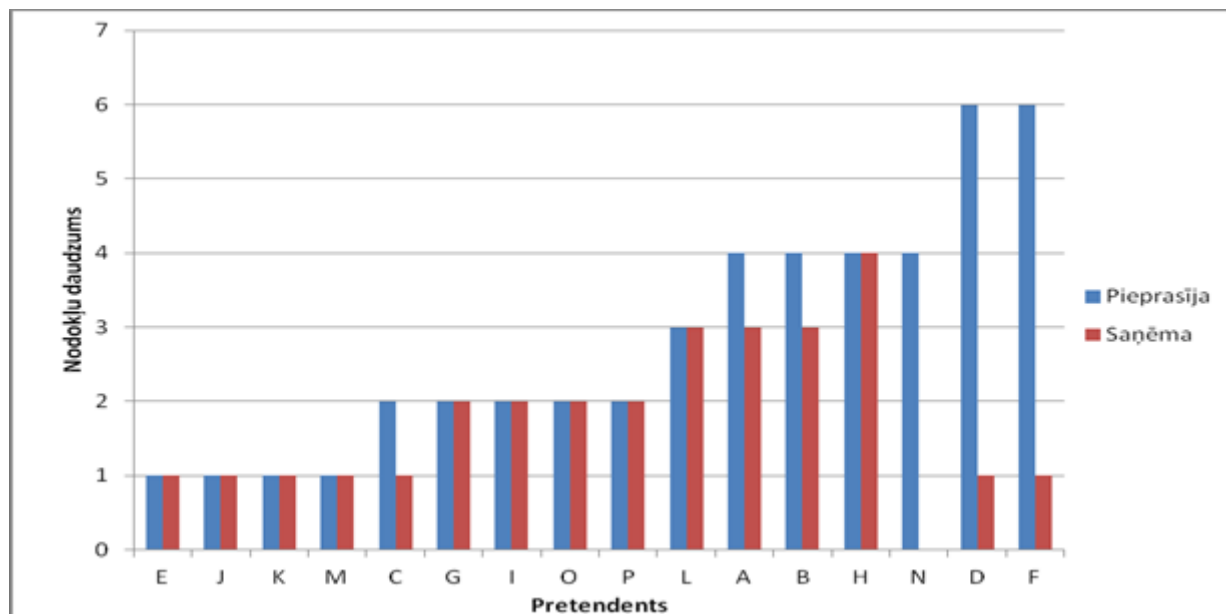
Rīgas brīvosta 2014. gadā ir ceturtajā vietā starp 15 Baltijas jūras Austrumu krasta ostām un pirmajā vietā starp Latvijas ostām. Lai gan Rīgas ostai zemāki rezultāti kravu apgrozījuma apmērā kā Klaipēdas un Tallinas ostām, Rīgas osta katru gadu parāda stabilu kravu apgrozījuma pieaugumu.

Turpinājumā sniegsim ieskatu aptaujas rezultātos. Tās mērķis bija novērtēt piešķirtā valsts nodokļu atbalsta izmantošanu, noskaidrot, cik respondenti piemēro nodokļa atbalstu pilnā apmērā no plānotā, vai ir skaidra piešķiršanas kārtība un vai ir kādas problēmas. Lai varētu izdarīt secinājumus par valsts atbalsta saņemšanas faktisko stāvokli, jautājumi tika sadalīti trīs blokos:

- 1) vai respondenti ir sapratuši normatīvo aktu prasības un licencētas komercdarbības būtību valsts nodokļa atbalsta piešķiršanai, līdz ar to saņem nodokļu atbalstu pilnā apmērā, kā bija plānojuši, izstrādājot savas darbības stratēģiju un biznesa plānu;

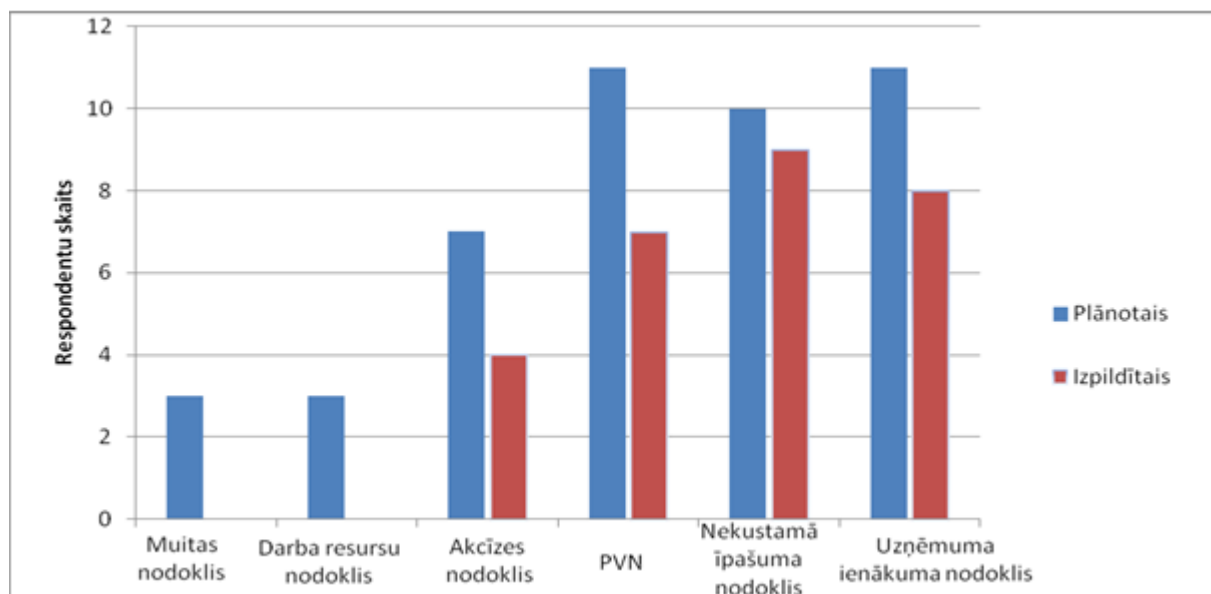
- 2) vai respondents ir ieguldījis biznesa plānā solīto investīciju apjomu, kā bija plānojis, vai ir saprotams VID izstrādātais Pārskats par investīciju ieguldīšanu un tiešo nodokļu piemērošanu, un vai šie pārskati tiek sniegti VID;
- 3) kāds ir respondenta viedoklis par Latvijas likumdevēju izstrādāto valsts atbalsta saņemšanas kārtību, tā piemērošanu, un kādi ir priekšlikumi.

5. attēlā apkopoti aptaujā iegūtie rezultāti par nodokļa atbalsta pieprasījumu un saņemtais atbalsts.

5. att. Nodokļu atbalsta saņemšana pilnā apmērā atbilstoši plānotajam (A–F kodētie respondenti)

10 respondenti pareizi izstrādāja savu darbības stratēģiju un veiksmīgi to realizēja, izvēloties saņemt to nodokļa veidu no sešiem definētiem, kura piešķiršanas noteikumus spēs izpildīt. Tātad lielākā daļa kapitālsabiedrību apzinās savas iespējas, saprot nodokļu piešķiršanas kārtību un dokumentu noformēšanu, līdz ar to saņem tos pilnā apmērā. Savukārt tās kapitālsabiedrības, kas pieteicās uz lielu daļu nodokļu, paļāvās uz tiesisko prasību izpildi un rūpīgi neizpētīja dokumentu noformēšanu komercdarbības gaitā, tās visas nesaņēma. Sekojoši kopumā respondentu izvēle ir apzināta, jo tikai viens respondents “N” nesaņem nevienu nodokļa atbalstu.

6. att. Nodokļu atvieglojumi, plānotie un faktiski saņemtie

Atbilžu apkopojums salīdzinājumam par plānoto un faktiski saņemto nodokļu atbalstu ir parādīts 6. attēlā. Jāsecina, ka daļa no valsts atbalsta piedāvātiem nodokļa veidiem faktiski vispār netika saņemti. Respondenti, izstrādājot savu komercdarbības stratēģiju, plānoja saņemt daudz vairāk nodokļu atlaistu veidu, nepareizi aprēķināja saņemšanas kārtību, dokumentu noformēšanu, taču, uzsākot licencētu komercdarbību, faktiskā situācija izrādījās savādāka. Tātad, lai arī visi respondenti saprata licencētas komercdarbības atļaujas piešķiršanas un līdz ar to nodokļu atbalsta saņemšanas kārtību, faktiski uzsākot veikt licencētu komercdarbību, no sešiem nodokļiem divus nodokļu atvieglojumus neviens nesaņēma. Tātad, informācija par nodokļu saņemšanu ir nepietiekama, neviena nodokļa veida atbalsta saņemšana nav bijusi viennozīmīgi skaidra, un respondenti kā konkrētas specifiskas komercdarbības kopums nav varējuši paredzēt visus nodokļa piešķiršanas nosacījumus. Tie respondenti, kas bija rūpīgi izpētījuši piedāvātās iespējas, nosacījumus un reāli novērtēja savas komercdarbības specifiku, tās arī saņēma.

Visi respondenti, kas sniedza atbildes, strādā brīvās zonas režīmā, līdz ar to grafikā sniegtais apkopojums ir par respondentiem, kas ir tiesīgi izmantot visu anketā uzskaitīto nodokļu atbalstu. Taču visu nodokļu piešķiršanas kārtība nav viennozīmīgi skaidra, jo pirms licencētas komercdarbības uzsākšanas trīs respondenti nebija sapratuši to piešķiršanas nosacījumus. Viens papildu secinājums ir tāds, ka tie respondenti, kas plānoja saņemt mazāku nodokļu veida skaitu, tos pārsvarā arī saņēma.

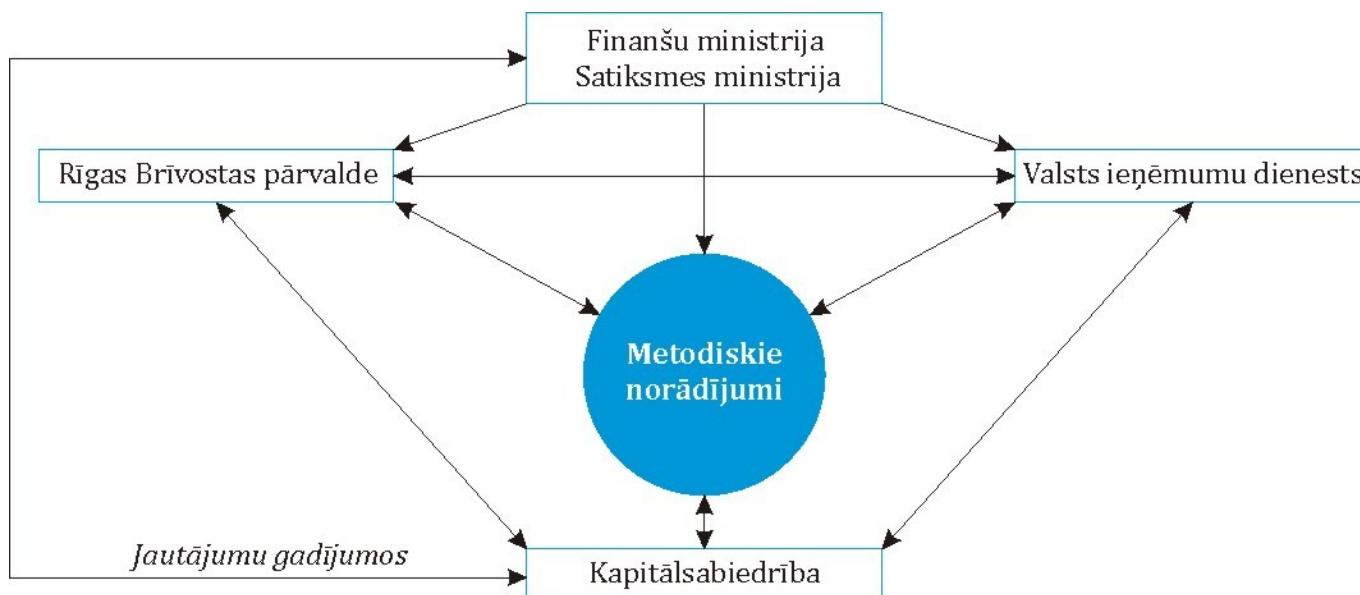
Apkopojot iegūto informāciju par problēmām, jāatzīmē šādi aspekti:

- kā būtisks tiek atzīmēts risks neveikt biznesa plāna investīciju grafikā plānotos ieguldījumus noteiktajā termiņā, kā rezultātā licencētā kapitālsabiedrība vairs nav tiesīga saņemt paredzēto tiešo nodokļu atlaides;
- ieguldījumu veikšanu var kavēt neparedzēti apstākļi, kā arī būvniecības projektu izstrādes termiņu kavējumi;
- nesaņemtais tiešo nodokļu plānotais atbalsts var kavēt turpmākā finansējuma izlietošanas plānošanu;
- grūtības sagādā saimnieciskā gada neatbilstība kalendārajam gadam, taču šīs grūtības ir risināmas;
- nav pietiekamas informācijas un metodisko materiālu par netiešo nodokļu saņemšanas kārtību un uzkrāto ieguldījumu summas izmantošanu un nodokļu atvieglojumiem, trūkst papildinošu paskaidrojumu;
- sarežģīta jaunā tiešo nodokļu atbalsta piešķiršanas kārtība un VID izstrādātais Pārskats, attiecīgi nav skaidra Pārskata aizpildīšana, piemērojot tiešo nodokļu atbalstu;
- licencētas kapitālsabiedrības pilnībā nepārzina katram atbalstam piedāvātā nodokļa piešķiršanas nosacījumus un dokumentu noformēšanas prasības;
- visu plānoto nodokļu veidu atbalsta nesaņemšana kavē aprēķināt komercdarbības veikšanas finanšu plūsmu;
- informācija ir apkopota un publicēta katras institūcijas mājas lapā, taču skaidrojumi par sniegto atbalstu nesniedz skaidru priekšstatu, kas tieši no visa piedāvāto iespēju klāsta ir valsts deklarētais nodokļu atbalsts un kā tas strādā;

Jāatzīmē, ka, saņemot atļauju licencētajai komercdarbībai un nodokļa atbalsta saņemšanai, tikai 10 no 16 respondentiem bija pareizi sapratuši konkrēto nodokļu atbalsta saņemšanas nosacījumus, un seši respondenti neieguva plānoto un, ņemot vērā, ka Rīgas brīvostā izsniegtas un faktiski piemērotās atļaujas licencētās komercdarbības veikšanai un nodokļu atbalsta saņemšanai uz 2015. gada 1. septembri ir 19 (Rīgas Brīvostas Pārvalde, 2015), jāsecina, ka iezīmējamā būtiska problēma. Balstoties uz Rīgas brīvostā strādājošo licencēto kapitālsabiedrību aptauju, var secināt, ka vienota aprakstoša un izskaidrojoša materiāla neesamība ir būtisks trūkums kapitālsabiedrību komercdarbības veikšanai vai vadības pilnīgas informācijas iegūšanai par šo komercdarbības veidu pirms licencētas komercdarbības uzsākšanas un arī pēc tam, kad uzsākta licencēta komercdarbība. Uzsākot licencētu komercdarbību nav skaidrs, ka pareizi jānoformē ikdienas dokumenti un pārskati, kas jāiesniedz valsts institūcijām. Licencētas komercdarbības valsts nodokļu atbalsta saņemšana rada kapitālsabiedrībām iepriekš neparedzētas grūtības saņemt valsts solīto tiešo un netiešo nodokļu atbalstu, kas atstāj būtisku iespaidu arī uz konkurētspēju. Risinājums konstatētajai problēmsituācijai tiks piedāvāts turpinājumā.

Diskusija

Diskusijas sadaļā vēlamies piedāvāt kapitālsabiedrības licencētas komercdarbības veicināšanas modeli, kas kā galveno izceļ iesaistīto pušu lielāku abpusēju sadarbību, diskusiju par likumu pielietojumu, metodisko norādījumu izstrādāšanu, to aktualizāciju un pielāgošanu normatīvo aktu grozījumiem un it īpaši komersantu uzdoto jautājumu izskaidrošanu.

7. att. Licencētas komercdarbības veicināšanas procesa modelis Rīgas brīvostā

Lai licencētas komercdarbības veicināšanas modelis Rīgas brīvostā strādātu, ir svarīgi:

- komersantam veikt Rīgas brīvostas komercdarbības vides analīzi un pareizu ieguldījumu rentabilitātes aprēķinu;
- valsts institūcijām izstrādāt metodiskos norādījumus un tos atjaunot atbilstoši komersanta uzdotajiem jautājumiem, kas sniegs skaidrojumu pārējiem licencētas kapitālsabiedrības pretendentiem;
- palielināt valsts institūciju un komersantu abpusēju sadarbību neskaidro jautājumu izskaidrošanai un intensīvāku valsts iestāžu informatīvo dienestu atbalsta izmantošanu.

Tas veicinātu komersanta izvēli par labu šādam komercdarbības veidam, palielinātu investīciju apmēru Rīgas brīvostā, un katra šajā procesā iesaistītā puse varētu sasniegt savu mērķi. Iesaistīto pušu veicamās darbības, savstarpējos sadarbības soļus un valsts institūciju veicamo kontroli atbilstoši normatīvajiem aktiem, kā arī sadarbības procesā iespējamās problēmas un to novēršanas iespējas tika sadalītas četros posmos (skat. 2. tab.).

Veicināšanas modeļa realizācijas soļi

Pirmais posms – INFORMĀCIJAS IEGUVE		
Kapitālsabiedrība	Problēmas	Valsts institūcijas
Izzināšanas un informācijas ieguves posms. Svarīgi vai kapitālsabiedrībai jau ir zemes teritorija Rīgas brīvostā vai tiek plānots lūgt piešķirt kādu teritoriju brīvostā komercdarbībai, kas ir jārisina kompleksi	Kvalificētu speciālistu trūkums un tā novēršana. Ja zemes teritorija nav piešķirta, izpēte jāveic atbilstoši ostas piedāvātām iespējām	Valsts institūcijām pozitīvi jāuztver komersanta jautājumus un jāpiedāvā iepazīties ar izstrādātajiem metodiskiem norādījumiem, lai komersantam būtu priekšstats par šādu komercdarbības veidu
Formulē sev biznesa ideju un meklē tam finansējumu	Ja nav atbilstoša finansējuma, jāatrod investors	Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras piedāvātā palīdzība un konsultācija
Pasūta speciālistu veikto izpēti un analīzi vai pats iepazīstas ar Rīgas brīvostas komercdarbības vidi	Komersanta finansiāli izdevumi par speciālistu piesaistīšanu pirms lēmums pieņemts	Visu valsts institūciju mājas lapās iesniegtā informācija par konkrēto komercdarbības veidu, Rīgas brīvostu un tās darbības specializāciju, licencētu komercdarbību nodokļu atbalsta saņemšanai
Pozitīva lēmuma gadījumā izstrādā stratēģiju un biznesa plānu	Nepieciešamā finansējuma piesaiste tādā apmērā, lai realizētu visu plānoto projektu	Satiksmes ministrija sniedz nepieciešamo oficiālo statistikas informāciju un sadarbības stratēģijas izstrādē savas kompetences robežās
Otrais posms – DOKUMENTU SAGATAVOŠANA UN ATĻAUJU SAŅEMŠANA		
Kapitālsabiedrība	Problēmas	Valsts institūcijas
Licencētas komercdarbības veikšanai brīvās zonas režīmā jāsaņem VID Muitas pārvaldes pozitīvs atzinums	Nav skaidrības par muitas prasībām pirms pozitīva atzinuma lūgšanas	VID Muitas pārvalde apskata licencētajai komercdarbībai paredzēto vai jau piešķirto teritoriju un izskaidro kapitālsabiedrībai par VID prasībām pozitīva lēmuma saņemšanai
Pieteikuma un pārējo dokumentu iesniegšana Rīgas brīvostas pārvaldei licencētas kapitālsabiedrības statusa piešķiršanai un plānotā nodokļu atbalsta saņemšanai.	Nepareizi iesniegtu dokumentu vai informācijas precizēšana un attiecināmo investīciju pareiza definēšana atbilstoši normatīvajiem aktiem, par ko drīkst saņemt tiešo nodokļu atbalstu	Rīgas brīvostas pārvalde maksimāli sadarbojas, sniedz skaidrojošu informāciju par pieteikuma pareizu sagatavošanu, licencētas komercdarbības atļaujas saņemšanu vai atteikuma iemeslus
Līgumu parakstīšana ar Rīgas brīvostas pārvaldi licencētas komercdarbības veikšanai, Atļaujas un Apliecības saņemšana, ja pieteikums saņemts arī tiešo nodokļu atbalsta saņemšanai	Rīgas brīvostas pārvaldes pozitīvs lēmums tikai pēc pareizu dokumentu iesniegšanas un ieguldījumu veikšana tikai pēc atļauju saņemšanas	Rīgas brīvostas pārvaldes kontroles funkcijas veikšana, vai ir izpildītas normatīvo aktu prasības pirms līgumu parakstīšanas un atļauju saņemšanas
Trešais posms – INVESTĪCIJU VEIKŠANA UN NODOKĻU ATBALSTA SAŅEMŠANA		
Kapitālsabiedrība	Problēmas	Valsts institūcijas
Investīciju ieguldīšanas uzsākšana (tehniskā projektu izstrāde un celtniecība) un ikgadēju dokumentu un/vai Pārskata par tiešo nodokļa atbalsta saņemšanu (turpmāk – Pārskats) sagatavošanu VID un Rīgas brīvostas pārvaldei	Nepareiza Pārskata vai atskaišu iesniegšana un labošana	Valsts institūciju sadarbība ar kapitālsabiedrību pareizu pieprasīto dokumentu noformēšanā un aizpildē. Kontroles funkcijas veikšana par iesniegtajām atskaitēm un Pārskatiem.
Tiešo un netiešo nodokļu pieprasīšana atbilstoši normatīvo aktu prasībām un savas licencētas komercdarbības specializācijai	Informācijas vai zināšanu trūkums pareizu dokumentu noformēšanai un/vai prasību izpildei un to ātra noskaidrošana. VID var nozīmēt papildu pārbaudi, kas kapitālsabiedrībai var radīt papildus finanšu izdevumus un komercdarbības bremsēšanu uz pārbaudes laiku	VID sadarbība ar katru licencētu kapitālsabiedrību, lai izskaidrotu katru pieprasītā nodokļa atbalsta pareizu saņemšanu un dokumentu iesniegšanu. Kontroles funkcija un iespēja atļaut iesniegt labotu Pārskatu par tiešo nodokļu atbalsta saņemšanu.

Investīciju ieguldīšanas pabeigšana un nodokļu atbalsta saņemšana katru kalendāro gadu līdz ir beigusies uzkrātā ieguldījumu summa un saņemts nodokļu atbalsts atbilstoši noslēgtiem līgumiem ar Rīgas brīvostas pārvaldi	Informācijas trūkums par katru nākamā gada piemērojamo tiešā nodokļa veidu un atbalsta apmēru, par iepriekšējo kalendāro gadu	VID un Pašvaldības ieņēmumu pārvaldei ir operatīvi jānoskaidro un jāinformē par UIN un/vai NĪN nodokļa piešķiršanas apmēru konkrētajā kalendārajā gadā. Kontroles funkcijas veikšana par valsts nodokļu atbalsta saņemšanu
Ceturtais posms – ATĻAUJU DARBĪBAS TERMIŅŠ UN LĒMUMA PIENĒMŠANA JAUNA IEGULDĪJUMA PROJEKTA UZSĀKŠANAI		
Kapitālsabiedrība	Problēmas	Valsts institūcijas
Var lūgt pagarināt atļauju licencētas komercdarbības veikšanai un Apliecību tiešo nodokļu atbalsta saņemšanai, kā arī citas (piemēram, VID izsniegtās atļaujas) ja tai ir beidzies derīguma termiņš un kapitālsabiedrība, izpildot normatīvo aktu prasības, ir tiesīga turpināt veikt licencētu komercdarbību	Nav zināma visu iepriekš Valsts institūciju prasības šāda pieteikuma gadījumā un precīzi nav zināms termiņš, kad tiks atmaksāts viss tiešo nodokļa atbalsts	Valsts institūcijām Kontroles funkcijas veikšana - jāseko izsniegto atļauju derīguma termiņam un savlaicīgi jāinformē kapitālsabiedrība par prasībām konkrētās atļaujas termiņa pagarināšanai
Ir tiesīgs pieņemt lēmumu pieteikt jaunu investīciju projektu tiešo nodokļu atbalsta saņemšanai un saņemt nodokļu atbalstu, sniedzot nepieciešamo informāciju, apliecinājumus un parakstot atbilstošus līgumus	Maksimālais tiešo nodokļu atbalsta apmērs ir 26,25 milj. eiro, ko kapitālsabiedrība ir tiesīga saņemt un ir jāievēro un abām pusēm jāuzskaita	Valsts institūcijām savstarpēji jādarbojas, lai noskaidrotu jauna investīciju projekta iespējamās robežas, apjomu atbalsta saņemšanai un piešķiršanas nosacījumus.
Licencētas komercdarbības izbeigšanas gadījumā par to jāinformē visas Valsts institūcijas, jo jāmaina dokumentu noformēšanas kārtība un atskaišu sagatavošanas prasības	Kapitālsabiedrība nesaprot šādas informācijas sniegšanas svarīgumu un pati sev rada problēmas	Valsts institūcijām kontroles funkcijas veikšana par izbeigtu licencētas komercdarbības dokumentu noformēšanu un kapitālsabiedrības darbību uz vispārīgiem komercdarbības normatīvo aktu noteikumiem

Noslēgumā vēlamies akcentēt galvenos ieguvumus.

1. Kļūdu, kas kavē projektu realizāciju un atvieglojumu saņemšanu, samazināšanās. Informācijas ieguves posmā komersantam tiktu atvieglota iepazīšanās ar visu informāciju un izpētes materiāliem, kas sekmēs biznesa plāna izstrādes posmā savas darbības stratēģijas izstrādi, saskaņā ar tiem nodokļu veidiem, kurus plāno maksāt, izmantojot valsts nodokļa atbalstu, jo no tā atkarīga kapitālsabiedrības ikdienas finanšu plūsma un ekonomija. Saņemot pieteikumu, Rīgas brīvostas pārvaldei maksimāli jāsadarbojas ar komersantu dokumentu pareizai noformēšanai un to investīciju pareizai formulēšanai, par ko komersants ir plānojis saņemt tiešo nodokļu atbalstu. Ir svarīgi noskaidrot komersanta plānus, tas ļaus izvairīties no kļūdainiem lēmumiem turpmākajos posmos. Investīciju veikšanas posmā īpaši svarīga ir Valsts ieņēmuma dienesta loma un atbalsts licencētajai kapitālsabiedrībai, lai kapitālsabiedrības komanda pareizi noformētu dokumentus tiešo netiešo nodokļu saņemšanai un izprastu katru kalendārā gada Pārskata aizpildīšanu.
2. Informatīvās sistēmas bāzes attīstība. Ja VID savus novērojumus un atziņas iekļaus metodiskajos norādījumos un tos regulāri atjaunos, tad ar laiku arī valsts institūciju skaidrojošais darba apjoms samazināsies. Bet izveidotā sistēma veicinātu komersantu izpratni par katru pieprasītā nodokļa saņemšanas kārtību, apmēru un uzkrātās ieguldījuma summas dzēšanas nosacījumus, tas ļautu pilnībā izmantot pieejamo atbalstu.
3. Jaunu projektu realizācijas veicināšana. Sakārtotā informatīvā sistēma un valsts institūciju nodrošinātā kontroles funkcijas veikšana, ja ir beidzies licencētas komercdarbības atļaujas darbības termiņš, veicinot kapitālsabiedrības pieņemt lēmumu par iespēju pieteikt jauna ieguldījuma projektu, bet licencētas komercdarbības izbeigšanas gadījumā ļaujot izvairīties no negatīvām sekām, nepareizi izpildīto dokumentu un informācijas iesniegšanas procedūru neievērošanas dēļ.

Tādējādi galvenais ieguvums būs sakārtota informatīvā bāze, kas veicinās biznesa vides stabilitāti un konkurētspēju. Izstrādātais modelis un tā realizācijas soļi tiks iesniegti Rīgas brīvostas Pārvaldē un pārējām saistītām valsts institūcijām, turpmākās diskusijas var notikt speciālā darba grupā.

Secinājumi

1. Veiktajā pētījumā tika noskaidrots, ka starp likumdevēju, valsts institūcijām un komersantiem nenotiek pietiekoša divpusēja sadarbība un mijiedarbība atbilstošā kvalitātē. Lai arī abām pusēm ir svarīgi, lai šāds valsts atbalsts tiktu izmantots maksimāli efektīvi, kapitālsabiedrībām joprojām trūkst zināšanu sējā jomā.
2. Rīgas brīvostai un komersantiem licencēta komercdarbība gadu gaitā ir pierādījusi savu izdevīgumu, jo licencētas kapitālsabiedrības veic liela apjoma ieguldījumus Rīgas brīvostas teritorijā – salīdzinot tos ar kopējiem ostas komercsabiedrību ieguldījumiem, piemēram, tikai 2013. gadā tie sastādīja 80% un 2014. gadā 40% no visām Rīgas ostā veicamajām investīcijām.
3. Pētījuma gaitā saņemtās atbildes ļauj secināt, ka licencētas kapitālsabiedrības ir noskaņotas turpināt licencētu komercdarbību arī turpmākos gadus, jo 2013. un 2014. gados ir veikti lieli ieguldījumi, un respondenti plāno iesniegt jaunus ieguldījuma projektus.
4. Lai veicinātu licencētas komercdarbības attīstību un palīdzētu kapitālsabiedrībām saprast visas šīs komercdarbības nianses, pareizi aprēķināt savus ieguvumus un izvēlēties šādu komercdarbības veidu, ir jāizstrādā metodiskie norādījumi, kas kapitālsabiedrībām palīdzētu saprast tās darbības ieguvumus un sevišķi katra nodokļa atbalsta saņemšanas nosacījumus. Tie var būt metodiskie norādījumi vai skaidrojošas pamācības elektroniskā veidā, būtiski, lai tie ir apkopoti vienkāršā, saprotamā veidā no visām valsts atbalsta saņemšanas iesaistītām institūcijām.
5. Licencētas komercdarbības veicināšanas modeļa Rīgas brīvostā ieviešana ļautu attīstīt jaunus komercdarbības projektus, mazinātu kļūdas un veicinātu visa iespējamā atbalsta saņemšanu.

References

- Borožan D., Kelepo Z. (2011). An Assessment of Croatia's Free Zone Benefits within the International Framework. *Contemporary Legal & Economic Issues*, pp. 330–352, p. 23.
- Lavissière A., Fedi L., Cheaitou, A. (2014). [A Modern Concept of Free Ports in the 21st Century: A Definition towards a Supply Chain Added Value](#). *International Journal*, Vol. 15 Issue 3, pp. 22–28, ISSN online 1624-6039
- Shadikhodjaev S. (2011). International regulation of free zones: an analysis of multilateral customs and trade rules. *World Trade Review*, 10: 2, pp. 189–216; doi:10.1017/S1474745611000085
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/65/EK (2005. gada 26. oktobris) par ostu aizsardzības pastiprināšanu (Dokuments attiecas uz EEK). Publicēts: *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 310, 25.11.2005. 28–39. lpp.
- Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 725/2004 (2004. gada 31. marts) par kuģu un ostas iekārtu drošības pastiprināšanu (dokuments attiecas uz EEZ), 2004. gada 29. aprīlis. Publicēts: *ES Oficiālais Vēstnesis*, L129, 29.04.2004. 6.–91. lpp.
- Komercdarbības atbalsta kontroles likums. Pieņemts 19.06.2014. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123 (5183), 27.06.2014.
- Komisijas regula (ES) Nr. 651/2014 (2014. gada 17. jūnijs) ar ko noteiktas atbalsta kategorijas atzīst par saderīgām ar iekšējo tirgu, piemērojot Līguma 107. 108. pantu (dokuments attiecas uz EEZ), 2014. gada 17. jūnijs. Publicēts: *ES Oficiālais Vēstnesis*, L187, 26.06.2014., 1–87. lpp.
- Latvijas ostu nozares analīze: konkurētspēja un pārvaldība. Gala ziņojums, Pasaules banka, 2013. gada oktobris. [skatīts 02.11.2015.] no 85. lpp., Satiksmes ministrijas mājas lapa: <http://www.sam.gov.lv/satmin/content/?cat=607>
- Lavissière A., Fedi L., Cheaitou, A. (2014). [A Modern Concept of Free Ports in the 21st Century: A Definition towards a Supply Chain Added Value](#). *International Journal*, Vol. 15, Issue 3, pp. 22–28, ISSN online 1624-6039
- Likums Par nodokļiem un nodevām. Pieņemts 02.02.1995. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26 (309), 18.02.1995. *Ziņotājs*, 7., 13.04.1996., pēdējie grozījumi 17.09.2015.
- Likums par nodokļu piemērošanu brīvostās un speciālajās ekonomiskajās zonās. Pieņemts 27.07.2001. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr.117 (2504), 10.08.2001. Pēdējie grozījumi 03.07.2014.
- Likums par ostām. Pieņemts 22.06.1994. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 12.07.1994., Nr. 80 (211). Pēdējie grozījumi 06.11.2013.
- Muitas likums. Pieņemts 18.03.2004. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 54 (3002). 06.04.2004. *Ziņotājs*, 9., 13.05.2004. Pēdējie grozījumi 12.06.2014.

Noteikumi par darbības programmas “Uzņēmējdarbība un inovācijas” papildinājuma 2.1.2.4. aktivitātes “Augstas pievienotās vērtības investīcijas” projektu iesniegumu atlases otro un turpmākajām kārtām. Ministru kabineta noteikumi Nr. 817. Pieņemti 19.10.2011. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 170 (4568), 27.10.2011. Grozījumu nav.

Noteikumi par reģionālās attīstības atbalstu Latvijas Republikā līdz 2020. gadam. Ministru kabineta noteikumi Nr. 786. Pieņemti 16.12.2014. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 23.12.2014. Nr. 255 (5315). Grozījumu nav.

Noteikumi par Rīgas brīvostas robežu noteikšanu. Ministru kabineta noteikumi Nr. 690. Pieņemti 22.08.2006. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 138 (3506) 30.08.2006. Grozījumu nav.

Noteikumi par speciālo ekonomisko zonu un brīvostu kapitālsabiedrību un pašvaldību pārskatu veidlapu paraugiem un to aizpildīšanas un iesniegšanas kārtību. Ministru kabineta noteikumi Nr. 60. Pieņemti 24.02.2015. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 46 (5364), 05.03.2015. Grozījumu nav.

OECD. Free zones: Benefits and Costs. *OECD Observer*, Nov. 2009, Issue 275, pp. 19–21. 3p. Retrieved from:

<http://web.a.ebscohost.com>

Pievienotās vērtības nodokļa likums. Pieņemts 29.11.2012. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 197 (4800), 14.12.2012. Pēdējie grozījumi 01.03.2015.

Preču uzskaites kārtība brīvajā zonā vai brīvajā noliktavā, Ministru kabineta noteikumi Nr. 60. Pieņemts 17.06. 2006. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19 (3387), 01.02.2006. Grozījumu nav.

RBP kritēriji un piemērošanas metodoloģija kapitālsabiedrību izvērtēšanai un atļaujas izsniegšanai licencētai komercdarbībai Rīgas brīvostā (2015). Rīgas brīvostas pārvaldes mājas lapa. [skatīts 08.02.2015.] Pieejams: <http://rop.lv/lv/klientiem-un-investoriem/brivas-zonas-rezims/2-uncategorised/1043-licenceta-komercdarbiba-rigas-brivostas-teritorija.html>

Reģionālās attīstības likums. Pieņemts 21.03.2002. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53 (2628), 09.04.2002. *Ziņotājs*, 9., 09.05.2002.

Reģionu Komitejas “Reģionālā atbalsta pamatnostādnes 2014.–2020. gadam” (Dokuments attiecas uz EEZ), 23.07.2013., *ES Oficiālais Vēstnesis*, C 209/1

Rīgas brīvostas attīstības programma līdz 2018. gadam. Rīgas brīvostas pārvaldes mājas lapa. [skatīts 30.10.2015.] Pieejams:

<http://rop.lv/lv/klientiem-un-investoriem/attistibas-programma.html>

Rīgas Brīvostas likums. Pieņemts 09.03.2000. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 28.03.2000., Nr. 111/112 (2022/2023). Pēdējie grozījumi 14.10.2010.

Rīgas brīvostas noteikumi. Rīgas domes saistošie noteikumi Nr. 42. Pieņemts 07.03.2006. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 55 (3423), 05.04.2006. Grozījumu nav.

Rīgas brīvostas pārvalde (2015). Pārskats par Baltijas jūras Austrumu krasta ostu darbības rādītājiem 2014. gadā – iekšēja informācija.

Rīgas brīvostas pārvalde (2015). Pārskats par Rīgas brīvostas licencētu komercsabiedrību darbību un veiktajiem ieguldījumiem 2014. gadā– iekšēja informācija.

Rīgas brīvostas pārvalde (2015). Pārskats par Rīgas brīvostas licencētu komercsabiedrību darbību un veiktajiem ieguldījumiem no 2010. gada līdz 2014.gadam – iekšēja informācija.

ZĀĻU PARALĒLĀ IMPORTA UN EKSPORTA TIESISKĀ REGULĒJUMA GROZĪJUMU PROBLĒMAS

PROBLEMS CONCERNING AMENDMENT OF LEGAL REGULATIONS ON PARALLEL IMPORT AND EXPORT OF MEDICINAL PRODUCTS

Ingus Gailums,

Biznesa augstskolas Turība doktorants, Latvija

Abstract

The Cabinet of Ministers regulations No.255 as of 12th May 2015 made amendments in the Cabinet of Ministers regulations No.899 "Procedures for the Reimbursement of Expenditures for the Acquisition of Medicinal Products and Medicinal Devices Intended for Out-patient Medical Treatment" adopted 31st October 2006. The regulations restricted and still restricts those pharmaceutical companies that ensure permanent availability of drugs in the market from changing the prices of their drugs and including new medicinal products on the list, by setting thresholds that need to be overcome if price changes are to be adopted, or new medicines included in the list of compensated medicines. However there are no such barriers for companies that parallelly import and distribute medicinal products after these amendments. The amendments in the cabinet of Ministers regulations foresee significant relief measures for parallel importers. Firstly relatively simplified registration procedures for medicine in Latvia, secondly – the packing could be in any language with only stickers on them in Latvian language. Parallel importers in Latvia could import medicinal products in unlimited quantity as they deem to be economically profitable and companies do not need to ensure the permanent availability of the medical products in the Latvian market. The Cabinet of Ministers discussed a range of draft amendments on 26th January 2016 concerning Cabinet of Ministers regulations on parallel import of medicinal products. For instance amendments were discussed regarding the Cabinet of Ministers regulations No. 57 "Regulations Regarding Procedures for the Labelling of Medicinal Products and the Requirements to Be Set for Package Leaflets of Medicinal Products" adopted on 17th January 2006.

The aim of the paper is to ascertain the impact of various amendments to the Cabinet of Ministers regulations on pharmaceutical business in Latvia. Analytical and deductive methods, modelling as well as statistical methods were applied during the research.

Atslēgas vārdi: kompensējamo zāļu saraksts, paralēlais imports, paralēlā izplatīšana, paralēlais eksports

Ievads

Pēc Veselības ministrijas sagatavotajiem projektiem 2015. gada pavasarī Ministru kabinets izdarīja un turpina izdarīt grozījumus vairākos Ministru kabineta noteikumos, kas regulē zāļu paralēlo importu un zāļu paralēlo eksportu. Ar grozījumiem jau panākts būtiski elastīgāks tiesiskais regulējums zāļu paralēlajiem importētājiem un eksportētājiem. Kaut gan noteikumu grozījumu deklarētais mērķis bija zāļu cenas samazināšana Latvijas tirgū, palielinot ražotāju pārstāvjiem konkurenci, tomēr grozījumi ieviesa un palielināja daudzus riskus. Ja līdz šim zāļu ražotāja pārstāvim bija jānodrošina zāles pastāvīga esamība tirgū, tad paralēlajam importētājam šāda pienākuma nav. Šo risku vēl vairāk palielina paralēlā eksporta atvieglošana. Tāpat paralēlais imports, turklāt arī neregistrēto zāļu imports, būtiski palielina risku Latvijas tirgū nonākt viltotiem medikamentiem. Šo grozījumu rezultātā nevienādos tiesiskajos apstākļos nonāca zāļu ražotāju pārstāvji ar paralēlajiem importētājiem. Ja pirmajiem ir jāveic dokumentu un atzinumu sagatavošana zāļu reģistrācijai, jāveic samaksa par ekspertīzēm un reģistrāciju, jāveic dokumentu un atzinumu sagatavošana par zāļu iekļaušanu kompensējamo zāļu sarakstā, jāveic samaksa par pieteikuma izskatīšanu par zāļu iekļaušanu kompensējamo zāļu sarakstā, jāveic ikgadējie maksājumi par zāļu uzturēšanu šajā sarakstā, tad komercsabiedrībām, kas nodarbojas ar paralēlo zāļu importu, visas šīs procedūras un izmaksas ir vai nu atvieglotas, vai atkrīt pavisam.

1. Veselības ministrijas definētais mērķis grozījumu nepieciešamībai

Veselības ministrija, iesniedzot grozījumu projektu Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", Ministru kabinetam anotācijā rakstīja, ka viens no efektīvākajiem veidiem, kas veicina zāļu cenu samazināšanos, ir zāļu paralēlās izplatīšanas un paralēlā importa atbalstīšana. Paralēlais imports un paralēlā izplatīšana, veidojot izplatītāju konkurenci, un tā atbalsts esot vienīgā iespējamā alternatīva, kas samazina to patentēto zāļu cenas, kuru patenta darbības laiks vēl nav beidzies. Esot jāņem vērā, ka saskaņā ar Eiropas Padomes un Padomes Regulu (EK) Nr. 141/2000 par zālēm reti sastopamu slimību ārstēšanai, tām zālēm, kurām ir piešķirts statuss "zāles reti sastopamu slimību ārstēšanai", ir noteikts 10 gadus ilgs tirgus ekskluzivitātes periods, kurā dalībvalstīm ir aizliegts izplatīt savā teritorijā patentbrīvos analogus¹. Arī citos gadījumos, ja zāles esot samērā dārgas kādā valstī, tad paralēlie importētāji un izplatītāji varot piedāvāt lētāku alternatīvu iedzīvotājiem.

Zāļu paralēlā importēšana ir nacionālajā reģistrācijas procedūrā (arī savstarpējā atzīšanas procedūrā un decentralizētā procedūrā) reģistrēto zāļu piegāde no vienas Eiropas Ekonomikas zonas valsts uz Latviju, ja tās piegādā zāļu vairumtirgotājs, kurš nav šo zāļu ražotājs, zāļu reģistrācijas īpašnieks vai viņu pilnvarots pārstāvis.

Zāļu paralēlā izplatīšana ir centralizētajā reģistrācijas procedūrā reģistrēto zāļu piegāde no Eiropas Ekonomikas zonas valsts uz Latviju, ja tās piegādā zāļu vairumtirgotājs, kurš nav šo zāļu ražotājs, zāļu reģistrācijas īpašnieks vai viņa pilnvarots pārstāvis.

Bez tam, Veselības ministrija anotācijā norādīja, ka zāļu paralēlais imports un paralēlā izplatīšana ir attīstījusies, pateicoties zāļu ražotāju piemērojamai cenu diferencēšanai dažādās valstīs. Šo zāļu kvalitāte un drošums atbilst Eiropas Savienības prasībām, jo, kā minēts iepriekš, tā ir reģistrēto zāļu piegāde no vienas Eiropas Ekonomikas zonas valsts uz citu. Līdz ar to, lai uzlabotu kompensācijas kārtības ietvaros izplatāmo zāļu un medicīnisko ierīču pieejamību un efektīvāk izmantotu veselības nozarei jau piešķirto finansējumu, ir plānots veicināt paralēli importēto un paralēli izplatīto zāļu ienākšanu kompensācijas kārtībā un stiprināt konkurenci. Anotācijā arī norādīts, ka noteikumu projekts paredz biežāk aktualizēt paralēli importēto un paralēli izplatīto zāļu cenas, vienlaikus nosakot, ka paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu cenas ir zemākas par to kompensējamo zāļu cenām, pret kurām ir veikta paralēlā izplatīšana vai paralēlais imports.²

2. 2015. gada 12. maija grozījumi zāļu kompensācijas kārtībā

Ministru kabinets 2015. gada 12. maijā ar noteikumiem Nr. 255 izdarīja grozījumus Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība". Noteikumus papildināja ar 30.¹ punktu, kurš noteic, ka paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu cena ir zemāka par to kompensējamo zāļu cenu, attiecībā pret kurām ir veikta paralēlā izplatīšana vai paralēlais imports. Tātad, vairs nav svarīgi, par cik procentiem paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu cenai ir jābūt zemākai par to kompensējamo zāļu cenu, attiecībā pret kurām ir veikta paralēlā izplatīšana vai paralēlais imports, bet ir jābūt tikai zemākai. Noteikumu 38.² punkts noteic, ka ja iesniedzējs piesaka pazemināt A sarakstā iekļauto zāļu vai medicīnisko ierīču kompensācijas bāzes cenu, nosakot to zemāku par attiecīgajā references grupā esošo references zāļu vai medicīnisko ierīču kompensācijas bāzes cenu, šo zāļu vai medicīnisko ierīču kompensācijas bāzes cenai jābūt vismaz par 5% zemākai par A sarakstā attiecīgajā references grupā esošo references zāļu vai medicīnisko ierīču kompensācijas bāzes cenu. Noteikumu 38.³ punkts paredz – ja iesniedzējs piesaka iekļaut A sarakstā jaunas zāles un Nacionālais veselības dienests pieņem šo noteikumu 45. punktā minēto lēmumu par B sarakstā esošo zāļu iekļaušanu A sarakstā, jauno references zāļu kompensācijas bāzes cenai jābūt vismaz par 30% zemākai par B sarakstā esošo zāļu kompensācijas

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 141/2000 (1999. gada 16. decembris) par zālēm reti sastopamu slimību ārstēšanai. Pieejams: http://ec.europa.eu/health/files/eudralex/vol-1/reg_2000_141/reg_2000_141_lv.pdf [skatīts 27.01.2016.]

² Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40346940&mode=mk&date=2015-05-12> [skatīts 29.01.2016.]

bāzes cenu. Savukārt 44.¹ punkts nosaka, ka gadījumā, ja iesniedzējs piesaka pazemināt B sarakstā iekļauto zāļu kompensācijas bāzes cenu divu gadu laikā pirms patenta aizsardzības termiņa beigām, cenas samazinājumam ir jābūt vismaz par 20%.³ Šo normu analīze apliecina to, ka tām farmācijas kompānijām, kuras nodrošina zāļu pastāvīgu esamību tirgū, noteikumi ierobežo gan zāļu cenu izmaiņu izdarīšanu, gan jaunu zāļu iekļaušanu kompensējamo zāļu sarakstā, nosakot procentu barjeras, kuras jāpārvar, lai veiktu cenu izmaiņas, vai zāles iekļauto kompensājamo zāļu sarakstā. Toties paralēli importēto un paralēli izplatīto zāļu kompānijām šādu procentu barjeru nav.

Sakarā ir izdarītajiem grozījumiem atšķirīga pieeja, tas ir, – nesalīdzināmi labāki noteikumi paralēli importēto un paralēli izplatīto zāļu kompānijām ir ne tikai tāpēc, ka tām nav jāievēro nupat aprakstītās procentu barjeras, bet arī tāpēc, ka tās savām zālēm cenu izmaiņas var veikt trīs reizes biežāk, nekā tās kompānijas, kuras nodrošina zāļu pastāvīgu esamību tirgū. Tika grozīts noteikumu 62.¹ punkts, kas tagad noteic, ka izmaiņas kompensējamo zāļu sarakstā (zāļu un medicīnisko ierīču iekļaušanu un svīturošanu, kompensācijas nosacījumu pārskatīšanu, kā arī kompensācijas bāzes cenas un aptiekas cenas noteikšanu B un C saraksta zālēm un medicīniskajām ierīcēm) Nacionālais veselības dienests veic ne retāk kā četras reizes gadā. Kompensācijas bāzes cenas un aptiekas cenas noteikšanu A saraksta zālēm un medicīniskajām ierīcēm Nacionālais veselības dienests veic četras reizes gadā – uz 1. janvāri, 1. aprīli, 1. jūliju un 1. oktobri, izņemot šo noteikumu 62.⁵ punktā noteikto. Tāpat noteikumi tika papildināti ar 62.⁵ punktu, kas noteic, ka Nacionālais veselības dienests, pamatojoties uz iesniedzēja iesniegumu, uz katra mēneša pirmo datumu aktualizē paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu cenas.⁴ Tātad, ja, piemēram, paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu kompānija savām zālēm pazemina cenu, kompānijas, kuras nodrošina zāļu pastāvīgu esamību tirgū, lai nodrošinātu konkurenci, savām zālēm cenu varēs pazemināt tikai pēc diviem mēnešiem vai labākajā gadījumā pēc viena mēneša. Uz to nepārprotami norāda arī noteikumu 16.³ punkts, kas noteic, ka samazinātās kompensācijas bāzes cenas piemērošanas laiks nav īsāks par trijiem mēnešiem.⁵ Tādējādi paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu kompānija vismaz mēnesi vai divus varēs bez konkurences darboties Latvijas farmācijas tirgū. To papildus nodrošina noteikumu 89. punkta pirmais teikums – ja ārsts, izrakstot kompensējamās zāles, lietojis zāļu vispārīgo nosaukumu, aptiekas pienākums ir izsniegt lētākās šim nosaukumam, zāļu formai un stiprumam atbilstošās kompensējamās zāles. Taču, ņemot vērā paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu kompāniju darbības specifiku, ar to saprotot kādas atsevišķas zāles vienreizēju iepirkšanu ierobežotos daudzumos kādas citas valsts farmācijas tirgū, ieviešanu Latvijā un izpārdošanu Latvijas tirgū, tādējādi gūstot peļņu, viens vai divi mēneši ir pietiekams laiks, lai ievestās zāles pagātu izpārdot pilnībā.

Jāpiebilst arī tas, ka paralēlā importa daļa no aptieku apgrozījuma Eiropas Ekonomikas zonas valstīs aizņem salīdzinoši nelielu daļu. Tā, piemēram, 2012. gadā Somijā aptiekās no visa apgrozījuma paralēlais imports veidoja tikai 1,0%, Polijā – 1,1%, Beļģijā – 1,4%, Latvijā – 1,5%. Visaugstākais paralēlā importa īpatsvars bija Dānijā – 23,0%, Zviedrijā – 18,9% un Nīderlandē – 14,8%.⁶ Salīdzinoši nelielais paralēlā importa īpatsvars pēc būtības nevar ietekmēt farmācijas tirgus cenu kopējo līmeni, it īpaši ja analizējam Latviju, kur tas ir tikai 1,5%. Tāpēc cerībām, ka grozījumi Ministru kabineta noteikumos Nr. 899 “Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība” samazinās farmācijas tirgus cenu kopējo līmeni, nav objektīva pamata.

Bez tam, ja farmācijas kompānija vai tās pārstāvis uz iesnieguma pamata iekļauj zāles kompensējamo zāļu sarakstā un uztur tās šajā sarakstā, šai farmācijas kompānijai ar Nacionālo veselības dienestu ir jānoslēdz līgums par finansiālu līdzdalību kompensējamo zāļu sarakstā iekļauto zāļu kompensācijas nodrošināšanā. Tas nozīmē, ka šai farmācijas kompānijai saskaņā ar līguma noteikumiem ir jāveic finansiāli līdzmaksājumi kompensācijas sistēmas uzturēšanai, kas rada papildu izmaksas. Taču paralēlajam importētājam šādu prasību nav. Līdz ar to tās farmācijas kompānijas, kas tirgū darbojas pastāvīgi un kas

³ Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/274334-grozijumi-ministru-kabineta-2006-gada-31-oktobra-noteikumos-nr-899-ambulatorajai-arstesanai-paredzeto-zalu-un-medicinisko-iericu...> [skatīts 29.01.2016.]

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ The Pharmaceutical Industry in Figures (Key Data, 2014). EFPIA (European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations). Pieejams: <http://www.efpia.eu/uploads/Modules/Mediroom/figures-2014-final.pdf> [skatīts 27.01.2016.]

ir reģistrācijas apliecības turētāji, izmaksu ziņā ir nonākuši objektīvi nevienlīdzīgā situācijā ar zāļu paralēlajiem importētājiem. Taču šī nevienlīdzība izmaksu ziņā neizpaužas tikai līdzfinansējuma aspektā. Ražotājam vai tā pārstāvim ir jāveic zāles reģistrācija, jāveic drošības uzraudzība, kā arī valstij jāmaksā gada uzturēšanas maksa par zāles atrašanos kompensējamo zāļu sarakstā. Kaut vai lai zāles iekļautu kompensācijas sarakstā, ir jāveic šo zāļu farmakoekonomiskā izvērtēšana, par kuru ražotājam ir jāmaksā. Turklāt, šis process ilgst aptuveni sešus mēnešus. Bez tam, ražotājam ir jānodrošina medikamenta pastāvīga pieejamība tirgū, tātad jāplāno ražošana un piegādes vismaz vairākus mēnešus vai pat gadu uz priekšu. Turklāt lai nodrošinātu zāļu pastāvīgu esamību tirgū, ražotājam nepārtraukti ir jāuztur zināmas zāļu rezerves, kas arī prasa papildu finansiālos resursus. Ražotāja pārdotajām zālēm ir jānodrošina zāļu iepakojums latviešu valodā, kas arī prasa papildus finansiālos ieguldījumus. Taču paralēlajam importētājam šeit aprakstītajos Ministru kabineta noteikumu grozījumos ir paredzēts daudz būtisku atvieglinājumu. Kā pirmais no atvieglinājumiem ir salīdzinoši vienkārša zāles reģistrācijas procedūra Latvijā, otrs – iepakojums var būt jebkurā valodā, uz iepakojuma ir nepieciešama tikai uzlīme latviešu valodā. Paralēlais importētājs Latvijā var ievest zāles jebkurā daudzumā, kādā tas importu uzskata par ekonomiski izdevīgu, jo paralēlajam importētājam nav jānodrošina zāles pastāvīga esamība Latvijas tirgū. Līdz ar to iestājas vēl arī cits risks – atsevišķas zāles, kurām veikts paralēlais imports, uz kādu laiku var nebūt pieejamas Latvijas tirgū, jo, ja ražotājs savas zāles kādā laika periodā nevarēs pārdot tā iemesla dēļ, ka paralēlais importētājs pārdos savas lētākās, tad saprotams, ka ražotājs samazinās vai pat pārtrauks šo zāļu piegādes Latvijas tirgum, kā arī plānos zāļu piegādes apjoma samazinājumu nākamajiem periodiem. Taču, kad paralēlajam importētājam beigsies iespēja citā valstī iegādāties konkrētās zāles lētāk un to paralēlais imports apstāsies, ražotājs vai tā pārstāvis jau būs samazinājis konkrētās zāles piegādi Latvijas tirgum. Turklāt jāpiebilst, ka ražotājs nodrošināt operatīvas piegādes nevar tā iemesla dēļ, ka ražotājam atšķirībā no paralēlā importētāja, jānodrošina zāļu iepakojums latviešu valodā. Līdz ar to palielinās risks tam, ka var iestāties tāda situācija, ka kādas atsevišķas zāles kādu laiku nebūs vispār pieejamas Latvijas tirgū. Jāpiebilst, ka vienas zāles aizstāšana ar citu atsevišķos gadījumos pacientiem ir stipri apgrūtināta vai pat neiespējama. Tas var vairāk nekā negatīvi ietekmēt daudzu pacientu ārstniecības procesus.

3. 2016. gadā turpinās priekšrocību radīšana paralēlajiem importētājiem

2016. gada 26. janvārī Ministru kabinets izskatīja veselu virkni grozījumu projektu tajos Ministru kabineta noteikumos, kas attiecas uz zāļu paralēlo importu. Tā, piemēram, tika izskatīti grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 17. janvāra noteikumos Nr. 57 “Noteikumi par zāļu marķēšanas kārtību un zāļu lietošanas instrukcijai izvirzāmajām prasībām”. Veselības ministrija grozījumu anotācijā atkal norāda grozījumu mērķi – samazināt zāļu cenas Latvijas farmācijas tirgū. Anotācijā lasāms, ka zāļu paralēlā importa atbalstīšana ir viens no efektīvākajiem veidiem, kas veicina zāļu cenu samazināšanos. Paralēlais imports veidojot izplatītāju konkurenci, un tā atbalsts esot vienīgā iespējamā alternatīva, kas samazināšot to patentēto zāļu cenas, kuru patenta darbības laiks vēl neesot beidzies. Paralēli importēto zāļu ienākšanas Latvijas tirgū veicināšanas mērķis esot sniegt pacientiem izvēles iespējas iegādāties cenas ziņā lētākās zāles. Katra dalībvalsts esot tiesīga paralēli importēto zāļu uzraudzībā regulējumu veidot pastāvīgi, ko esot apliecinājušas arī konsultācijas Eiropas Komisijā. Arī paralēlā importētāja nosaukuma norāde lietošanas instrukcijā neesot obligāta, jo katra dalībvalsts esot tiesīga paralēli importēto zāļu uzraudzībā regulējumu veidot pastāvīgi, un šai jautājumā esot notikušas arī konsultācijas Eiropas Komisijā. Grozījumi būtiski veicināšot paralēlo importu, jo atceļ prasību par paralēli importētām zālēm sagatavot atsevišķu zāļu lietošanas instrukciju papildus zāļu lietošanas instrukcijai, kuru ir izveidojis ražotājs. Par paralēli importētām zālēm informācija tiek norādīta uzlīmē uz šo zāļu iepakojuma. Grozījumos norādīts, ka zāļu lietošanas instrukciju var arī piestiprināt pie zāļu sekundārā iepakojuma, nevis tikai ievietot tajā. Atcelta prasība Zāļu valsts aģentūrai zāļu lietošanas instrukcijā norādīt pārbaudītās zāļu lietošanas instrukcijas numuru.⁷

⁷ Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40353575&mode=mk&date=2016-01-26>

Grozījumi rada viltojumu, drošības un zāļu blakusparādību uzraudzības (farmakovigilances) risku. Kā galvenais riska avots ir tieši viltojumu ieplūšana Latvijas tirgū, jo turpmāk paralēlā importētāja nosaukuma norāde lietošanas instrukcijā vairs nebūs obligāta. Ja tiks konstatēts, ka Latvijas farmācijas tirgū nonācis viltojums, tad būs apgrūtināta pierādīšana, ka tieši konkrētais paralēlais importētājs ir ievēdis Latvijā zāļu viltojumu. Paralēlā importa gadījumā noskaidrot viltojuma patieso avotu arī ir visnotaļ apgrūtināši vai pat neiespējami, jo paralēlais importētājs zāles iegādājas no kādas citas valsts vairumtirgotāja, un savukārt šis cits vairumtirgotājs tās var iegādāties atkal no kāda cita vairumtirgotāja. Līdz ar to praktiski nav atbildīgās personas par paralēli importēto zāļu drošumu un kvalitāti. Tāpat pastāv risks, ka paralēlais importētājs Latvijā ievēdis zāļu atlikumus no kādas citas valsts ar īsu atlikušo derīguma termiņu, kas saprotamu iemeslu dēļ būs lētākas un ar kurām ražotājs vai tā pārstāvis Latvijas farmācijas tirgū nevarēs konkurēt.

Tajā pašā dienā – 2016. gada 26. janvārī Ministru kabinets izskatīja arī grozījumus Ministru kabineta 2007. gada 26. jūnija noteikumos Nr. 416 “Zāļu izplatīšanas un kvalitātes kontroles kārtība”. Šie grozījumi paredz veselu virkni atvieglojumu paralēlajiem importētājiem un Latvijā neregistrēto zāļu ievēdējiem. Turpmāk Latvijā licencētai zāļu lieltirgotavai nebūs jāsaņem Zāļu valsts aģentūras izdota neregistrētu zāļu izplatīšanas atļauja individuāli piešķirtām zālēm, ja tā iegādāsies Latvijā neregistrētas zāles no Latvijā licencētas zāļu lieltirgotavas, kurai Aģentūra ir izdevusi neregistrēto zāļu izplatīšanas atļauju. Eiropas Savienībā licencētiem zāļu vairumtirgotājiem tiek atļauts ievest Latvijā neregistrētas zāles, ja ir saņemta Aģentūras izdota neregistrēto zāļu izplatīšanas atļauja individuāli piešķirtām zālēm. Ar grozījumiem tiek atcelta prasība obligāti norādīt zāļu izplatīšanas atļaujā līdzjutības zālēm atļaujas derīguma termiņu. Licencētai zāļu lieltirgotavai, kura ievēd individuāli piešķirtās neregistrētās zāles, tiek noteikts pienākums sniegt Aģentūrai informāciju par neregistrēto zāļu ievestajiem daudzumiem. Ar grozījumiem tiek atcelta prasība zāļu reģistrācijas īpašniekam informēt Aģentūru par izplatītām neregistrētām zālēm, par kurām izdota Eiropas Ekonomikas zonas valstī reģistrētu, bet Latvijas Republikā neregistrētu, zāļu izplatīšanas atļauja. Turpmāk vairākas viena nosaukuma zāles ar dažādiem iepakojuma veidiem un lielumiem un no dažādām Eiropas Savienības dalībvalstīm varēs apvienot vienā iesniegumā paralēli importēto zāļu izplatīšanas atļaujas saņemšanai. Ar grozījumiem tiek konkretizētas pieļaujamās atšķirības starp paralēli importētām zālēm un Latvijā reģistrētām zālēm, piemēram, kādos gadījumos paralēli importētās zāles un Latvijā reģistrētās zāles informācija par ražotāju var atšķirties. Turpmāk zāļu vairumtirgotājam paralēlā importa atļauja būs jāsaņem tad, kad paralēli importētās zāles tiks laistas pirmreizēji tirgū Latvijā piegādei aptiekai, ārstniecības iestādei, sociālās aprūpes institūcijai, praktizējošajam veterinārārstam un veterinārmedicīniskās aprūpes iestādei. Paralēli importētās zāles, par kurām būs izsniegta Aģentūras atļauja paralēli importēto zāļu izplatīšanai, drīkstēs piegādāt aptiekai, ārstniecības iestādei, sociālās aprūpes institūcijai, praktizējošajam veterinārārstam un veterinārmedicīniskās aprūpes iestādei arī citas zāļu lieltirgotavas (kuras paralēli importētās zāles būs iegādājušās no paralēlā importētāja, kuram ir Aģentūras izsniegta atļauja paralēli importēto zāļu izplatīšanai) bez atsevišķas Aģentūras atļaujas. Ar grozījumiem tiek atcelta prasība apturēt paralēli importēto zāļu izplatīšanu, ja notikušas izmaiņas attiecīgajām reģistrētajām zālēm valstī, no kuras piegādā paralēli importētās zāles. Bez tam ar grozījumiem daļa normu attiecībā uz paralēli importēto zāļu marķējuma un zāļu lietošanas instrukcijas prasībām tiek izslēgtas vispār.⁸

Tajā pašā dienā Ministru kabinets izskatīja arī grozījumu projektu Ministru kabineta 2007. gada 26. jūnija noteikumos Nr. 436 “Zāļu ievēšanas un izvešanas kārtība”. Arī šo grozījumu mērķis ir atvieglot paralēlo importētāju veicamās procedūras⁹, tādējādi samazinot procedūru kārtošanai patērēto laiku un izlietos finansu resursus, bet vienlaikus palielinot zāļu kvalitātes un viltojumu riskus. Visu pēdējo trīs grozījumu projektu izskatīšana tika atlikta. Līdz ar to no apjomīgajām reformām, kurām jāveicina paralēlais imports, šobrīd (pēc stāvokļa uz 2016. gada 1. februāri) ir pieņemti un spēkā esoši grozījumi Ministru kabineta noteikumos Nr. 899 “Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība”.

⁸ Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40353574&mode=mk&date=2016-01-26>

⁹ Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40352842&mode=mk&date=2016-01-26>

Lai arī Veselības ministrijas iecere grozījumu, kas 2015. gada 12. maijā izdarīti Ministru kabineta noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", galvenais pamatojums bija zāļu cenu samazināšana, statistika liecina, ka pirmajā pusgadā šo grozījumu izdarīšana, tādējādi atvieglojot un stimulējot paralēlā importa biznesu, nav samazinājusi zāļu cenas, tieši pretēji – tās ir pat nedaudz palielinājušās. Ja 2015. gada maijā, kad Ministru kabinets akceptēja Veselības ministrijas grozījumus, vidējā lieltirgotavas realizācijas cena par vienu zāļu iepakojumu 2015. gada maijā bija 7,75 eiro ar PVN¹⁰, tad 2015. gada novembrī vidējā lieltirgotavas realizācijas cena par vienu zāļu iepakojumu bija 7,82 eiro ar PVN¹¹. Tātad sešu mēnešu laikā zāļu vidējā cena, pretēji Veselības ministrijas Ministru kabineta noteikumu grozījumu motivācijai un mērķim, ir sadārdzinājusies par 0,9 procentiem.

Tomēr zāļu paralēlais imports kā tāds nedrīkst tikt izslēgts no farmācijas tirgus vispār. Taču uz zāļu paralēlā importa kompānijām ir jāattiecinā tie paši noteikumi, kādi attiecas uz zāļu ražotājiem vai to pārstāvjiem.

4. Paralēlā eksporta riski Latvijas tirgum

Zāļu paralēlais eksports atšķirībā no zāļu paralēlā importa Latvijas farmācijas tirgum nevar radīt kvalitātes vai viltojumu draudus, bet tikai un vienīgi risku, ka kādas zāles kādā laika periodā nav nopērkamas Latvijā. Zāļu paralēlais eksports būtībā liecina par to, ka zāles, kas par tās cenu ir nopērkamas Latvijā, citā Eiropas Kopienas valstī var pārdot dārgāk un eksporta rezultātā var gūt peļņu. Saskaņā ar Zāļu valsts aģentūras datiem 2015. gada novembrī ārpus Latvijas izvestas 516 dažādu nosaukumu Latvijas zāļu reģistrā iekļautās zāles (tai skaitā 223 kompensējamo zāļu saraksta zāles) par 7,76 milj. eiro¹². Taču tā kā zāļu ražotāja saistības un valsts institūciju uzdevums ir nodrošināt zāļu pastāvīgu esamību tirgū, bet zāļu paralēlā eksportētāja mērķis ir gūt peļņu, izvedot no Latvijas lētākās zāles uz kādu citu valsti, kur tās var pārdot dārgāk, nereti zāļu ražotāju un valsts atbildīgo institūciju intereses nonāk pretrunā paralēlo eksportētāju interesēm. Tā Zāļu valsts aģentūra ar 2014. gada 11. marta vēstuli Nr. 4-7/519 un 2014. gada 25. marta vēstuli Nr. 4-7/594 SIA "PharmaSwiss Latvia", kā zāļu reģistrācijas apliecības turētājam, sniedza ziņas par kompānijas pārstāvēto zāļu izvešanu no Latvijas un vienlaikus pieprasīja no kompānijas skaidrojumu par Latvijas tirgus nenodrošināšanu ar kompānijas pārstāvētajām zālēm un MK Noteikumu Nr. 416 "Zāļu izplatīšanas un kvalitātes kontroles kārtība" 12.8. apakšpunkta izpildi nākotnē par zāļu pastāvīgu esamību tirgū¹³. Bez notikušās informācijas apmaiņas ar SIA "PharmaSwiss Latvia" Aģentūra nevarēja izvērtēt un pieņemt objektīvu, tiesiski pamatotu lēmumu par atļaujas izsniegšanu vai neizsniegšanu vienreizējai zāļu ievēšanai Lielbritānijas un Īrijas tirgum paredzētajā iepakojumā. Tā kā Aģentūras lēmums par atļaujas izsniegšanu vienreizējai zāļu ievēšanai citas valsts tirgum paredzētā iepakojumā ir izņēmuma gadījuma lēmums, kāds tiek pieņemts tikai un vienīgi situācijā, kad medikaments nav pieejams Latvijas tirgū un medikamentu pārstāvošā kompānija nespēj nodrošināt Latvijas tirgus nekavējošu apgādi ar medikamentu Latvijas tirgum paredzētā iepakojumā, tad Aģentūrai bija jānoskaidro cēlonis, kāpēc farmācijas kompānija nav izpildījusi ar normatīvajiem aktiem tai uzliktās saistības un nav nodrošinājusi attiecīgo zāļu pastāvīgu esamību tirgū. Aģentūra sniedza informāciju SIA "PharmaSwiss Latvia" par kompānijas pārstāvēto zāļu izvešanu no Latvijas tirgus, lai SIA "PharmaSwiss Latvia" nākotnē varētu novērst līdzīgu gadījumu atkārtošanos, tas ir, – lai nākotnē vairs neatkārtotos Latvijas tirgus nenodrošināšana ar kompānijas pārstāvētajām zālēm. Bez tam Aģentūra veica informācijas apmaiņu ar SIA "PharmaSwiss Latvia" tādā mērā, lai Aģentūra varētu pieņemt pamatotu un tiesisku lēmumu par vienreizēju zāļu ievēšanu Lielbritānijas un Īrijas tirgum paredzētajos iepakojumos. Turklāt informācijas apmaiņa ar SIA "PharmaSwiss Latvia" bija nepieciešama vēl viena iemesla dēļ, proti, – pastāvēja reāla iespējamība, ka SIA "Baltacon" sadarbībā ar SIA "Saules aptieka" arī 20 ievestas zāļu iepakojumus (Lielbritānijas un Īrijas tirgum paredzētos iepakojumus) atkal izvedīs no Latvijas tirgus, tieši tāpat kā

¹⁰ Pieejams: <https://www.zva.gov.lv/index.php?id=718&top=3&sa=717>

¹¹ Turpat.

¹² Turpat.

¹³ Zāļu valsts aģentūras nepublicētie materiāli

iepriekš izveda 126 šo pašu zāļu iepakojumus¹⁴. Līdz ar to Aģentūras lēmums ārkārtas situācijā, kad konkrētās zāles nebija pieejamas Latvijas tirgū, būtu nodrošinājis nevis Latvijas tirgus apgādi ar zālēm, bet gan būtu tikai nodrošinājis papildus izvešanas darījumu SIA "Baltacon" un SIA "Saules aptieka". Līdz ar to Aģentūra sniedza informāciju zāļu reģistrācijas apliecības īpašnieka *Ferring GmbH* (Vācija) pilnvarotajam pārstāvim Latvijā par Latvijas tirgum paredzēto zāļu izvestajiem daudzumiem ar mērķi novērst 20 iepakojumu (Lielbritānijas un Īrijas tirgum paredzētajā iepakojumā) atkārtotu izvešanu un nodrošināt, ka visi šie 20 iepakojumi būs pieejami pacientiem Latvijā. Pēc informācijas par izvešanu saņemšanas no Aģentūras kā atbildes solis no zāļu reģistrācijas apliecības īpašnieka *Ferring GmbH* (Vācija) pilnvarotā pārstāvja SIA "PharmaSwiss Latvia" bija paziņojums, ka kompānija ir brīdinājusi Latvijas zāļu vairumtirgotājus par to, ka konkrētās zāles ir paredzētas tikai un vienīgi Latvijas tirgum. Līdz ar to Aģentūra, veicot informācijas apmaiņu ar SIA "PharmaSwiss Latvia", novērsa gan konkrēto zāļu izvešanu no Latvijas tirgus, gan SIA "Baltacon" iespējamus citus atkārtotus zāļu *Zomacton* izvešanas darījumus.

Saprotams, ka par konkrēto zāļu izvešanas darījumu bloķēšanu SIA "Saules aptieka" un SIA "Baltacon" 2014. gada 3. septembrī rakstīja sūdzību Veselības ministrijai ar Nr. 105-01/14 (paralēli arī Ministru Prezidentei, Valsts Kancelejai, Tiesībsargam), kas Veselības ministrijā reģistrēta tā paša gada 4. septembrī ar Nr. 6276. Sūdzības pamatā ir Aģentūras jau pieminētā 2014. gada 25. marta vēstule. Sūdzībā norādīts, ka Aģentūra SIA "PharmaSwiss Latvia" bez jebkāda iemesla un likumīga pamata ir norādījusi informāciju par komersantiem, kas esot šo kapitālsabiedrību komercnoslēpums, vēstules 2. lappusē norādot, ka 126 zāļu *Zomacton* iepakojumus SIA "Saules aptieka" lieltirgotava izplatījusi citām lieltirgotavām un ka 126 zāļu iepakojumus SIA "Baltacon" zāļu lieltirgotava izvedusi uz Eiropas Ekonomikas zonas valstīm. Tālāk sūdzībā norādīts, ka Aģentūras izpaustā informācija nav vispārpieejama trešajām personām, tai ir mantiska vērtība, un šādas informācijas nonākšana citu personu rīcībā jau ir radījusi zaudējumus komersantiem. Reaģējot uz sūdzību, Veselības ministrija 2014. gada 8. septembrī Aģentūrai pieprasīja sniegt paskaidrojumus, sniedzot Aģentūras juridisko pamatojumu un nepieciešamību augstāk minētās informācijas izpaušanai SIA "PharmaSwiss Latvia". Pēc paskaidrojumu saņemšanas no Aģentūras Veselības ministrija 2014. gada 2. oktobrī SIA "Saules aptieka" valdes loceklim Guntim Belēvičam un SIA "Baltacon" pilnvarotajai personai Guntim Belēvičam nosūtīja vēstuli Nr. 01-18.01.09/3472, kurā Veselības ministrija argumentēti norāda, ka, pamatojoties uz augstākminēto, Veselības ministrija nesaskata pamatu disciplinārlietas ierosināšanai pret Zāļu valsts aģentūras amatpersonām. Tas nozīmē, ka Veselības ministrija pēc veiktās pārbaudes nekādus Aģentūras pārkāpumus nesaskatīja. Iepazīnies ar Atbildētāja 2014. gada 2. oktobra vēstuli, ar kuru noraidīta Gunta Belēviča nepamatotā sūdzība, veselības ministrs Guntis Belēvičs par tiem pašiem apstākļiem, par kuriem no Atbildētāja jau saņēmis atbildi, 2015. gada 28. janvārī pats izdod rīkojumu Nr. 9 "Par dienesta pārbaudes veikšanu par Zāļu valsts aģentūras darbību informācijas izsniegšanā komersantiem" par SIA "Saules aptieka" un SIA "Baltacon" (tā paša) komercnoslēpuma izpaušanu, to pamatojot ar tās pašas SIA "Saules aptieka" 2014. gada 30. vēstuli¹⁵.

Konkrētais gadījums raksturo paralēlā eksporta jautājuma nozīmīgumu un interešu pretrunas. Ja normatīvo aktu grozījumu rezultātā, vai arī –, radot šķēršļus valsts farmācijas jomas intitūcijām pildīt vienu no saviem uzdevumiem – uzraudzīt, lai zāļu ražotāji nodrošina zāļu pastāvīgu esamību tirgū, tiks atvieglota zāļu paralēlā eksporta procedūra, gadījumi, ka Latvijas farmācijas tirgū ilgāku vai īsāku laika periodu nebūs pieejams viens vai otrs medikaments, kļūs arvien biežāki. Bez tam, ja paralēlā eksporta darījumi paliks bez kontroles, lai zāļu ražotāji varētu izpildīt savas saistības un vismaz censtos nodrošināt Latvijas tirgū zāļu pastāvīgu esamību un lai novērstu zāļu izvešanu no Latvijas tirgus, visvienkāršākais un visefektīvākais līdzeklis ir šo zāļu cenu celšana. Līdz ar to Veselības ministrija, stimulējot un attīstot zāļu paralēlo importu un eksportu, ar mērķi samazināt zāļu cenu Latvijas tirgu, var panākt pilnīgi pretēju efektu – zāļu vidējās cenas vairāk vai mazāk strauju celšanos.

Lai atsevišķos laika periodos novērstu vienu vai otru zāļu iztrūkumu Latvijas tirgū, zāļu paralēlais eksports būtu pieļaujams tikai ar šo zāļu reģistrācijas apliecības turētāja akceptu.

¹⁴ Administratīvās rajona tiesas materiāli lietā Nr. A420220015

¹⁵ Turpat.

Secinājumi

Tām farmācijas kompānijām, kuras nodrošina zāļu pastāvīgu esamību tirgū, noteikumi ierobežo gan zāļu cenu izmaiņu izdarīšanu, gan jaunu zāļu iekļaušanu kompensējamo zāļu sarakstā, nosakot procentu barjeras, kuras jāpārvar, lai veiktu cenu izmaiņas vai zāles iekļautu kompensājamo zāļu sarakstā. Toties paralēli importēto un paralēli izplatīto zāļu kompānijām šādu procentu barjeru nav.

Atšķirīga pieeja, tas ir, – nesalīdzināmi labāki noteikumi paralēli importēto un paralēli izplatīto zāļu kompānijām ir ne tikai tāpēc, ka tām nav jāievēro procentu barjeras, bet arī tāpēc, ka tās savām zālēm cenu izmaiņas var veikt trīs reizes biežāk, nekā tās kompānijas, kuras nodrošina zāļu pastāvīgu esamību tirgū. Ja paralēli izplatīto un paralēli importēto zāļu kompānija savām zālēm pazemina cenu, kompānijas, kura nodrošina zāļu pastāvīgu esamību tirgū, lai nodrošinātu konkurenci, savām zālēm cenu varēs pazemināt tikai pēc diviem mēnešiem vai labākajā gadījumā pēc viena mēneša.

Tās farmācijas kompānijas, kuras tirgū darbojas pastāvīgi un kas ir reģistrācijas apliecības turētāji, izmaksu ziņā ir nonākušas objektīvi nevienlīdzīgā situācijā ar zāļu paralēlajiem importētājiem.

Palielinās risks tam, ka var iestāties tāda situācija, ka kādas atsevišķas zāles kādu laiku nebūs vispār pieejamas Latvijas tirgū.

Lai arī Veselības ministrijas iecere grozījumu, kas 2015. gada 12. maijā izdarīti Ministru kabineta noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", galvenais pamatojums bija zāļu cenu samazināšana, statistika liecina, ka pirmajā pusgadā šo grozījumu izdarīšana, kā rezultātā stimulēts paralēlā importa business, nav samazinājusi zāļu cenas, bet tieši pretēji – tās ir pat nedaudz palielinājušās.

Tomēr zāļu paralēlais imports kā tāds nedrīkst tikt izslēgts no farmācijas tirgus vispār. Taču uz zāļu paralēlā importa kompānijām ir jāattiecinā tie paši noteikumi, kādi attiecas uz zāļu ražotājiem vai to pārstāvjiem.

Ja tiks atvieglota zāļu paralēlā eksporta procedūra, gadījumi, kad Latvijas farmācijas tirgū ilgāku vai īsāku laika periodu nebūs pieejams viens vai otrs medikaments, kļūs arvien biežāki. Lai atsevišķos laika periodos novērstu vienu vai otru zāļu iztrūkumu Latvijas tirgū, zāļu paralēlais eksports būtu pieļaujams tikai ar šo zāļu reģistrācijas apliecības turētāja akceptu.

Veselības ministrija, stimulējot un attīstot zāļu paralēlo importu un eksportu ar mērķi samazināt zāļu cenu Latvijas tirgū, var panākt pilnīgi pretēju efektu – zāļu vidējās cenas vairāk vai mazāk strauju celšanos.

References

Normatīvie akti

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 141/2000 (1999. gada 16. decembris) par zālēm reti sastopamu slimību ārstēšanai. Pieejams: http://ec.europa.eu/health/files/eudralex/vol-1/reg_2000_141/reg_2000_141_lv.pdf

Farmācijas likums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103, 24.04.1997.

Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumi Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 180, 09.11.2006.

Ministru kabineta 2015. gada 12. maija noteikumi Nr. 255 Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība". Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/274334-grozijumi-ministru-kabineta-2006-gada-31-oktobra-noteikumos-nr-899-ambulatorajai-arstesanai-paredzeto-zalu-un-medicinisko-ieric..>

Literatūra, raksti un internetresursi

Ministru kabineta noteikumu projekta "Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība"" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)

Ministru kabineta noteikumu projekta "Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 17. janvāra noteikumos Nr. 57 "Noteikumi par zāļu marķēšanas kārtību un zāļu lietošanas instrukcijai izvirzāmajām prasībām"" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)

Ministru kabineta noteikumu projekta "Grozījumi Ministru kabineta 2007. gada 26. jūnija noteikumos Nr. 436 "Zāļu ieviešanas un izvešanas kārtība"" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)

Ministru kabineta noteikumu projekta "Grozījumi Ministru kabineta 2007. gada 26. jūnija noteikumos Nr. 416 "Zāļu izplatīšanas un kvalitātes kontroles kārtība"" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)

The Pharmaceutical Industry in Figures (Key Data, 2014). EFPIA (European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations)

Pharmaceutical Pricing and Reimbursement Information, Behmane D., Viksna A., Gulbe A., Zāļu cenu valsts aģentūra, Rīga, 2008

Zāļu valsts aģentūras statistika

Zāļu valsts aģentūras nepublicētie materiāli

Tiesu prakses materiāli

Administratīvās rajona tiesas materiāli lietā Nr. A420220015

KARAVĪRA UN TĀ TIESISKĀ STATUSA JĒDZIENS UN BŪTĪBA

THE CONCEPT OF SOLDIERS AND THEIR LEGAL STATUS

Iveta Golta, Mg. iur.,

Biznesa augstskolas Turība studiju programmas "Juridiskā zinātne" doktorante, Latvija

Abstract

The aim of the paper is to ascertain the notion of soldiers, who perform state service in the field of defence as well as their legal status, content and concept by paying special attention to disciplinary liability of soldiers in the context of losing their legal status and also identifying problems concerning their legal regulation. The following research methods were applied: analytical method to identify notions by reviewing scientific literature, legal norms, court practice and case law; comparative method to ascertain the specifics of military enactments and regulations in Latvia and Europe; inductive method to derive generalised conclusions and common principles based on the analysis of various cases of practical implementation of legal regulations and the systems method to point out the correlations of military enactments and regulations. Conclusions were drawn regarding the notion of soldiers and their legal status, content and concept as well as the role of disciplinary liability in losing the legal status in the context of military enactments and regulations under the Latvian legal system taking into account the fact that in Latvia as a democratic and rule of the law republic the legal regulation of disciplinary liability of soldiers must comply with the legal principles of the first clause of the Constitution and that no violations can be allowed in the disciplinary liability of soldiers neither in the legal regulation nor its implementation.

Atslēgas vārdi: karavīrs, karavīra tiesiskais statuss, karavīra disciplinārbildība, militārās tiesības

Ievads

Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk – Satversme) norādīts, ka Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības, ka Latvijas tauta aizsargā savu suverenitāti, Latvijas valsts neatkarību, teritoriju, tās vienotību un demokrātisko valsts iekārtu. (Latvijas Republikas Satversme, 1922, preambulas trešais teikums)

Satversmes 1. pantā ir noteikts, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika un, kā sava sprieduma pirmajā secinājumā norāda Satversmes tiesa, no šā panta izriet virkne tiesiskas valsts principu, arī varas dalīšanas un likumības princips, kas nosaka, ka likums un tiesības ir saistošas ikvienai valsts varas institūcijai, tādējādi no konkrētā panta satura ir iztulkojams, ka tajā ir ietverti arī pārējie vispārējie tiesību principi. (Satversmes tiesa, 03–05(99), 1999, 7)

Valsts aizsardzības koncepcijā (turpmāk – VAK), kā politikas plānošanas dokumentā, kas nosaka valsts militārās aizsardzības stratēģiskos pamatprincipus, prioritātes un pasākumus valsts aizsardzības nodrošināšanai, noteiktas vadlīnijas miera laikam un valsts apdraudējuma gadījumiem. Pamatojoties uz VAK, tiek plānoti konkrēti valsts aizsardzības pasākumi, to īstenošanai nepieciešamie resursi, Nacionālo bruņoto spēku (turpmāk – NBS) attīstība, nepieciešamā valsts varu un pārvaldi realizējošo institūciju, pašvaldību, fizisko un juridisko personu gatavība un darbība – miera laikā un valsts apdraudējuma gadījumā. VAK 23. punktā noteikts, ka prioritāra ir spēju kvalitāte, nevis spēku apjoms, norādot, ka NBS miera laika kopējo skaitlisko sastāvu veido profesionālā dienesta karavīri, zemessargi, civilie darbinieki un NBS rezerve, kas kopā nepārsniedz 17 000 cilvēku, bet valsts aizsardzības sistēmā profesionālā dienesta karavīru skaits nepārsniedz 5500 cilvēku. Attiecībā uz NBS struktūras plānošanu ir vērā ņemamas paredzamās demogrāfiskās problēmas, kuru dēļ ir jāuztur elastīga un moderna rekrutēšanas sistēma. Un, kā ne mazāk svarīga ir norādīta sociālo garantiju sistēmas stabilitāte, kas atbilstoši

finansiālajām iespējām ļautu rast efektīvus risinājumus kvalificētu un pieredzējušu speciālistu motivēšanai dienestam NBS. Turklāt, veicinot NBS struktūras ilgtspēju un kapacitāti, NBS jānodrošina personāla karjeras un profesionālās izaugsmes sistēmas efektivitāti, kas būtu vērsta uz karavīra profesijas konkurētspēju darba tirgū un karavīru un zemessargu profesionālo izaugsmi, un kaujas spēju uzlabošanu, karavīram plānoti apgūstot militārajam dienestam nepieciešamās zināšanas un piedaloties vienību taktiskajās mācībās. (Valsts aizsardzības koncepcijas informatīvā daļa, 2012)

Sākot ar 2014. gada 5. novembri Latvijas Republikas Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas vadītā valdība turpināja iepriekšējās valdības iesākto politiku, balstot to uz ekonomiskās izaugsmes, fiskālās atbildības un makroekonomiskās stabilitātes, ilgtspējas, sociālās un teritoriālās solidaritātes, kā arī nozaru sadarbības principiem, nodrošinot regulāru dialogu ar sociālajiem partneriem un pilsonisko sabiedrību. Kā valdības prioritātes tika noteiktas – tautsaimniecības izaugsme, ģimenes un indivīda dzīves kvalitāte un valsts drošība. Turklāt valdība apņēmas stiprināt nacionālo drošību, kas ir būtisks valsts stabilitātes, labklājības un attīstības garants. (Latvijas valdības prioritātes, 2014)

To, ka VAK iecere par plānotiem valsts aizsardzības pasākumiem, palielinot resursus, tiek īstenota dzīvē, apliecina fakts, ka saskaņā ar rekrutēšanas plānu 2015. gadā profesionālajā dienestā pieņemamo personu, kurām jāpapildina valsts aizsardzības procesā nodarbināto Nacionālo bruņoto spēku profesionālā dienesta karavīru skaits, kopā sastādīja 400 cilvēkus. (Rekrutēšanas plāns, 2015)

Tā kā Latvijas Republikas tiesiskajā sistēmā militāro tiesību joma līdz šim ir tikusi pētīta un analizēta maz, tad, uzsākot padziļinātu tās izpēti, raksta mērķis ir noskaidrot gan karavīra, kurš pilda valsts dienestu valsts aizsardzības jomā, gan tā tiesiskā statusa jēdzienus, saturu un būtību, atvēlot īpašu vietu arī karavīra disciplinārbildības lomai tiesiskā statusa zaudēšanas sakarā un vienlaikus noskaidrojot arī tiesiskā regulējuma problēmas.

Rakstā tiks izmantotas: analītiskā metode, lai noskaidrotu zinātniskās literatūras, tiesību normu, tiesu praksē un judikatūrā izteikto atziņu saturu; salīdzinošā metode, lai noskaidrotu militāro tiesību normatīvā regulējuma īpatnības Latvijā un Eiropā; induktīvā metode, kur no atsevišķu gadījumu analīzes tiesiskā regulējuma praktiskās īstenošanas tiks atvasināti vispārināti secinājumi un kopēji principi, un sistēmas metode, lai norādītu militāro tiesību normatīvā regulējuma kopsakarības.

1. Karavīra jēdziens un būtība

Jebkura likuma analīze ir process, kas saistīts ar definīcijām (jēdzienu skaidrojumiem). Lai noteiktu, kā (un vai vispār) konkrētu aktivitāti regulē likums, jānoskaidro likumdevēja izraudzīto vārdu nozīme. Par laimi, likumdevējs parasti mums palīdz, ietverot likumā lietotajiem atslēgas vārdiem īpašas definīcijas. Turpmāk likumā lietotais termins jāsaprot tajā nozīmē, kāda dota definīcijā, ja vien nav tieši atrunāts kas īpašs. Šīs definīcijas var būt un var nebūt tādas pašas, kādas noteiktas vārdnīcās, proti, terminus var skaidrot arī tieši attiecīgā tiesību akta vajadzībām, piešķirot tiem tādu nozīmi, kas atšķiras no ikdienā ierastās nozīmes. Pēc būtības visumā definīcijas veiksmīgi izskaidro likumā lietotos terminus. (Džohansens, 2001, 27)

“Karavīrs – valsts militārpersona,” teikts Juridisko terminu vārdnīcā (Dubure u.c., 1998, 106).

Savukārt no VAK izriet *Militārā dienesta likuma* (turpmāk – MDL) 2. pantā noteiktais, ka valsts dienesta veids valsts aizsardzības jomā, kuru pilda karavīrs un kurš ietver aktīvo dienestu un dienestu Nacionālo bruņoto spēku rezervē ir militārais dienests, bet aktīvais dienests nozīmē militārā dienesta tiešu izpildi karavīra statusā, kas sevī ietver profesionālo dienestu, militārā dienesta tiešu izpildi mobilizācijas gadījumā un rezerves karavīru militārās mācības. (Militārā dienesta likums, 2002, 2)

Valsts dienesta jēdzienu un būtību pētījis Dr. iur. Edvīns Danovskis, kurš norāda, ka 2013. gadā Latvijas Republikas Ministru kabinets ir akceptējis Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepciju un lēmis par konkrētiem pasākumiem valsts pārvaldē nodarbināto tiesiskajam regulējumam. Turpat norādīts arī, ka valsts tiešajā pārvaldē ir nodarbināti: ierēdņi, amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm (valsts dienests) un darbinieki. (Danovskis, 2013, 283–287; Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepcija, 2013, 8) Pētījumā Dr. iur. Edvīns Danovskis izskaidro jēdziena “valsts dienests” iedalījumu plašākā un šaurākā nozīmē. Proti, ka jēdziens “valsts dienests” plašākā nozīmē lietots Satversmes 101. panta pirmajā daļā, kur noteikts, ka ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties

valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu, pamatojot, ka Satversmes tiesa valsta dienesta jēdzienu skaidrojusi vairākos spriedumos, piemēram, izvirzot divus kritērijus, lai noteiktu, vai konkrētais amats ir uzskatāms par valsts dienestu Satversmes 101. panta izpratnē, t.i., ka pirmais kritērijs ir veicamā darba funkcijas, kurām jābūt cieši saistītām ar valsts uzdevumu pildīšanu, bet otrs – personai noteiktie ierobežojumi. (Satversmes tiesa, 2005-24-01, 2006, 7) Tādējādi saskaņā ar Satversmes 101. pantu valsts dienestu pildīt var tikai Latvijas pilsoņi, turklāt, Eiropas Savienības tiesa ir atzinusi, ka valsts dienestā ietilpst karavīri, policija un citas līdzīgas iestādes, tiesas, nodokļu iestādes, diplomātiskais korpuss, kā arī citi amati ministrijās, pašvaldībās, centrālajās bankās un citās valsts iestādēs, ja vien amata ietvaros nepieciešams īstenot valsts varu. Savukārt valsts dienesta jēdziens šaurākā nozīmē jāsaprot, kā visus valsts pārvaldē nodarbinātos, kurus var iedalīt atkarībā no tiesiskajām attiecībām, kas pastāv starp publisku personu un nodarbināto, proti, darba tiesiskajās attiecībās; amata attiecībās vai valsts dienesta attiecībās. Dr. iur. Edvīns Danovskis pētījumā turpina, ka valsts dienests šaurākā nozīmē ir īpaša tiesisko attiecību grupa, kuru raksturo vairākas pazīmes. Pirmkārt, valsts dienesta attiecības ir īpašas pakļautības attiecības – valstij ir plašas iespējas noteikt ar amata veikšanu saistītos jautājumus. Otrkārt, visas valsts dienesta attiecībās esošās personas ir uzskatāmas par amatpersonām *Administratīvā procesa likuma* 1. panta trešās daļas izpratnē, kas nozīmē, ka lēmumi par šo personu tiesiskā statusa nodibināšanu, izbeigšanu vai grozīšanu, disciplināro sodīšanu, kā arī lēmumi, kas būtiski skar šo personu cilvēktiesības, ir administratīvi akti. Tādējādi valsts dienesta attiecībās esošo personu pazīme ir tā, ka šo personu statuss tiek noteikts ar administratīvu aktu. Tātad šaurākā nozīmē valsts dienests ir īpašas tiesiskās attiecības starp publisku personu un tajā nodarbinātajiem. Treškārt, valsts dienestā esošo personu pamatpienākumus nosaka vai nu tikai ārējs normatīvs akts (piemēram, tiesnešiem un prokuroriem), vai arī ārējs normatīvs akts un amata apraksts (piemēram, ierēdņiem) vai dienesta līgums (karavīriem). Valsts dienestā šobrīd ietilpst šādas personu grupas:

- ierēdņi;
- amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm;
- karavīri;
- tiesneši;
- prokurori.

Tādējādi šaurākā nozīmē valsts dienests ir īpašas tiesiskās attiecības starp publisku personu un tajā nodarbinātajiem.

2. Karavīra tiesiskā statusa jēdziens, elementi un būtība

Jurists Pēteris Kušners, pētot tiesiskā statusa problemātiku militārpersonām Latvijā, atzīst, ka militārpersonu, tāpat kā citas sabiedrības grupu – ierēdņu, policistu, tiesnešu, prokuroru vai ieslodzīto, tiesiskā statusa precīza definēšana ir būtiska, lai noteiktu un izprastu minēto personu tiesības, pienākumus un atbildību, un norāda, ka militārpersonu tiesiskais stāvoklis tiek iegūts ar personas iekļaušanu tiesību regulēšanas sfērā, kas saistīta ar militārā dienesta izpildi. Tādējādi militārpersonas iegūst īpašu tiesisko stāvokli – statusu. Militārpersonu tiesiskā statusa īstenošana notiek, realizējot subjektīvās tiesības, pildot juridiskos pienākumus un īstenojot likumīgās intereses. Militārpersonai ir visas likumā paredzētās tiesības ar ierobežojumiem, kuri ir normatīvi regulēti, un, ievērojot personu tiesisko statusu, ir jāizšķir trīs militārpersonu kategorijas: aktīvā dienesta karavīrus, rezerves karavīrus un rezervistus un, analizējot vienas no minētajām kategorijām – aktīvā dienesta karavīra – tiesisko statusu P. Kušners norāda uz karavīra legāldefinīciju, kas dota MDL, kur noteikts, ka karavīrs ir Latvijas pilsonis, kas pilda aktīvo dienestu un kam piešķirta militārā dienesta pakāpe. Savukārt aktīvais dienests ir militārā dienesta izpilde karavīra statusā, kas ietver profesionālo dienestu. Profesionālais dienests tiek definēts kā militārais dienests, kuru Latvijas pilsonis pilda brīvprātīgi saskaņā ar profesionālā dienesta līgumu, kas noslēgts starp viņu un Aizsardzības ministriju. Turklāt, lai personu profesionālā dienesta karavīra izpratnē atzītu par amatpersonu, tai jāatbilst šādiem kritērijiem:

- jābūt Latvijas Republikas pilsonim;
- jābūt piešķirtai militārā dienesta pakāpei;
- jābūt noslēgtam profesionālā dienesta līgumam starp viņu un Aizsardzības ministriju.

Tā kā MDL precīzi nosaka, ka uz karavīru neattiecas darba tiesiskās attiecības reglamentējošo normatīvo aktu normas, tad profesionālā dienesta karavīri *Administratīvā procesa likuma* izpratnē ir uzskatāmi par amatpersonām. (Kušners, 2013, 101–110) Amatpersonas definīcija netieši ir noteikta likumā Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā, kur par valsts amatpersonām tiek uzskatīti arī Nacionālo bruņoto spēku profesionālā dienesta karavīri. (Likums par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā, 2002, 4.1.22)

Latvijas Republikā esošais militārpersonu tiesiskais regulējums nosaka karavīra vispārīgās tiesības un to, ka karavīrs atrodas valsts aizsardzībā, viņa dzīvību, brīvību, godu un cieņu aizsargā likums (Militārā dienesta likums, 2002, 10.1). Karavīram ir tiesības būt par biedru tādās biedrībās un nodibinājumos, kurām nav politiska rakstura, kā arī dibināt karavīru biedrības un nodibinājumus un piedalīties citos nepolitiskos pasākumos, ja šāda darbība netraucē dienesta pienākumu izpildi. (Militārā dienesta likums, 2002, 10.2) Karavīriem ir tiesības katrā vienībā no sava vidus izvirzīt pārstāvi karavīru interešu aizstāvēšanai un sadzīves jautājumu risināšanai attiecībās ar vienības komandieri (priekšnieku) un augstākām amatpersonām. Karavīru pārstāvis savas pilnvaras realizē aizsardzības ministra noteiktajā kārtībā. (Militārā dienesta likums, 2002, 10.3) Karavīram ir tiesības pārsūdzēt tiesā attiecībā uz viņu pieņemtos amatpersonu lēmumus, ja tie nepamatoti ierobežo viņa tiesības vai aizskar viņa godu un cieņu un ja viņš ir izmantojis visas iespējas apstrīdēt lēmumu pakļautības kārtībā augstākām amatpersonām, ieskaitot aizsardzības ministru (Militārā dienesta likums, 2002, 10.4). Karavīram ir tiesības uz izglītību (Militārā dienesta likums, 2002, 11); uz darbu (Militārā dienesta likums, 2002, 12); pielietot dienesta šaujameroci (Militārā dienesta likums, 2002, 13); lietot fizisko spēku un speciālos līdzekļus (Militārā dienesta likums, 2002, 14); sniegt paplašināto pirmo palīdzību (Militārā dienesta likums, 2002, 14.1); uz nākamās dienesta pakāpes piešķiršanu (Militārā dienesta likums, 2002, 32.2.3) un karavīru bērnus ir tiesības ārpus kārtas iekārtot pirmsskolas izglītības iestādēs (Militārā dienesta likums, 2002, 53). Karavīram ir tiesības uz izdienas pensiju (Militārpersonu izdienas pensiju likums, 1998, 2) un sociālām garantijām (Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums, 2009) – mēnešalgu (9. pants), piemaksām (14. un 15. pants), prēmiju (16. pants), atļaušanas vai atvaļināšanas pabalstu (17. pants), pabalstu sakarā ar ģimenes locekļa vai apgādājamā nāvi (20. pants), karavīra ievainojuma, sakropļojuma vai citāda veselības bojājuma vai nāves gadījumā izmaksājamiem pabalstiem (21. pants), pārceļšanās pabalstu (24. pants), karavīram izmaksājamo izdienas pabalstu (25. pants), kompensāciju mācību izdevumu segšanai (26. pants), kvalifikācijas paaugstināšanas izdevumu segšanu (27. pants), mācību izdevumu segšanu (28. pants), transporta izdevumu kompensāciju (29. pants), ar pārceļšanos saistīto izdevumu kompensāciju (30. pants), sakaru izdevumu kompensāciju (32. pants), materiālo zaudējumu kompensāciju (33. pants), dienesta pienākumu izpildei nepieciešamā apģērba iegādes kompensāciju (34. pants), uzturdevas kompensāciju (35. pants), pabalstu un kompensāciju par dienestu ārvalstīs (36. pants), veselības apdrošināšanu un apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem (37. pants), apmaksātu veselības aprūpi (39. pants), atvaļinājumu (40. pants), ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu (41. pants), apmaksātu papildatvaļinājumu (42. pants), atvaļinājumu bez darba samaksas saglabāšanas (43. pants), mācību atvaļinājumu (44. pants) un atsaukšanu no atvaļinājuma tikai īpašu dienesta apstākļu dēļ (45. pants).

Karavīram nav tiesību atteikties no militārā dienesta izpildes reliģisku motīvu dēļ, kā arī izmantot dienesta stāvokli reliģiskās pārliecības uzspiešanai citiem (Militārā dienesta likums, 2002, 15.2) un gan karavīra privātīpašums, gan tā pārvaldīšana nav par šķērslī vai kavēkli militārā dienesta izpildei vai viņa pārvietošanai no vienas vienības uz citu vienību. (Militārā dienesta likums, 2002, 15.3)

Karavīram ir aizliegts veikt politisko darbību, pievienoties arodbiedrībām, organizēt streikus un piedalīties tajos; savienot militārā dienesta pildīšanu ar citu amatu vai darbu, kas nav atļauts ar likumu; būt par citas personas pārstāvi lietās, kas ir saistītas ar vienību (iestādi), kurā viņš ieņem amatu; piedalīties personiski vai ar citas personas starpniecību darījumos, kurus noslēdzot vai izpildot viņš var prettiesiski izmantot savu dienesta stāvokli vai nonākt interešu konfliktā. (Militārā dienesta likums, 2002, 15.1)

Karavīriem, kā valsts amatpersonām, ir noteikti ierobežojumi savienot karavīra amatu ar citu amatu (Likums par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā, 2002, 7.8). Attiecībā uz tādām Satversmē nostiprinātajām personu politiskajām un pilsoniskajām tiesībām kā tiesības uz vārda brīvību (100. pants) un biedrošanās tiesībām (102. pants) kontekstā ar Satversmes 116. pantu, kas paredz minētās tiesības karavīram ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību, P. Kušners norāda pētījumā

par karavīra amata ierobežojumiem, kurā atzīst, ka viens no gadījumiem, kad minētās tiesības var ierobežot, ir militārais dienests, kurā pastāv tādi militārpersonu politisko un pilsonisko tiesību ierobežojumi kā:

- aizliegums ņemt dalību politiskajās partijās;
- aizliegums tikt izvirzītam politiski vēlētam amatam;
- aizliegums dalībai publiskās manifestācijās karavīra formas tērpā;
- ierobežojumi uz izteiksmes brīvību, jo ierobežojumu noteikšana ir saistīta ar tādiem faktoriem kā bruņoto spēku politiskā neitralitāte; politisko domstarpību novēršana bruņoto spēku iekšienē un civilā kontrole pār bruņotajiem spēkiem. (Kušners, 2013, 288–293)

Latvijas Republikā esošais militārpersonu tiesiskais regulējums nosaka arī karavīra vispārīgos pienākumus, proti, ka karavīra pienākums ir pildīt militāro dienestu saskaņā ar normatīvajiem aktiem un komandiera (priekšnieka) pavēlēm (Militārā dienesta likums, 2002, 7.1) un ka karavīram bez ierunām jāpilda komandiera (priekšnieka) likumīgās pavēles (Militārā dienesta likums, 2002, 7.2).

Militārais dienests ir valsts dienesta veids valsts aizsardzības jomā, kuru pilda karavīrs un kurš ietver aktīvo dienestu un dienestu Nacionālo bruņoto spēku rezervē (Militārā dienesta likums, 2002, 2.1). Militārā disciplīna ir katram karavīram normatīvajos aktos un ar komandiera (priekšnieka) pavēlēm noteiktās kārtības ievērošana militārā dienesta izpildē, un katrs karavīrs par militārās disciplīnas ievērošanu atbild personiski, bet karavīra izdarītos pārkāpumus izskata likumā, Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglamentā un citos normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā. (Militārā dienesta likums, 2002, 2.1., 2.2)

Par karavīra pienākumu neizpildīšanu vai nepienācīgu izpildīšanu jeb militārās disciplīnas pārkāpumiem Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglamenta normās (Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglaments, 2010, 18–25) noteikts, ka karavīrs, kas pārkāpis normatīvos aktus vai komandiera (priekšnieka) pavēlē vai rīkojumā noteiktās dienesta prasības, neatkarīgi no dienesta pakāpes un amata ir saucams pie disciplinārās, administratīvās vai kriminālatbildības. Pie disciplinārās atbildības karavīru sauc Militārās disciplīnas reglamentā noteiktajā kārtībā. Katra komandiera (priekšnieka) pienākums ir nodrošināt militāro disciplīnu un dienesta kārtību pakļautajā vienībā (apakšvienībā), veicināt centību un priekšzīmīgu uzvedību, piešķirot apbalvojumus, kā arī taisnīgi sodīt par militārās disciplīnas pārkāpumiem. Par militārās disciplīnas pārkāpumiem ir uzskatāma karavīra rīcība (darbība vai bezdarbība), kas izdarīta, ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības pārkāpjot normatīvos aktus, militāros reglamentus, komandiera (priekšnieka) pavēles, rīkojumus vai norādījumus. Sodot karavīrus, komandieris (priekšnieks) nedrīkst pārkāpt šajos noteikumos noteiktās tiesības un pienākumus un pieļaut nepamatotu bardzību. Par šajos noteikumos piešķirtās disciplinārās varas pārsniegšanu vainīgo soda disciplināri, bet, ja dienesta stāvoklis ir izmantots ļaunprātīgi, komandieri (priekšnieku) var saukt pie kriminālatbildības. Disciplinārsods ir piespiedu līdzeklis, ko karavīram, kas izdarījis pārkāpumu, uzliek militārās disciplīnas reglamentā noteiktajā kārtībā un to uzliek, lai karavīru sodītu par izdarīto pārkāpumu, kā arī audzinātu, jo disciplinārsoda mērķis nav pazemot karavīra vai zemessarga cieņu, bet panākt, lai vainīgais, kā arī citi karavīri neizdarītu jaunus pārkāpumus. Disciplinārsodu karavīrs var apstrīdēt mēneša laikā no dienas, kad tas viņam ir paziņots, iesniedzot rakstisku iesniegumu Aizsardzības ministrijas Apelācijas komisijā un kuras pieņemto lēmumu karavīrs ir tiesīgs pārsūdzēt (Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglaments, 2010, 26–28), iesniedzot pieteikumu Administratīvajā rajona tiesā. Būtiski, ka tāda disciplinārsoda kā atvaļināšanas no dienesta pirms līgumā paredzētā laika apstrīdēšana vai pārsūdzēšana neaptur to izpildi. (Militārā dienesta likums, 2002, 75.4)

Autore piekrīt P. Kušnera secinājumiem, ka karavīru tiesiskā statusa īstenošana notiek, realizējot subjektīvās tiesības, pildot juridiskos pienākumus un īstenojot likumīgās intereses, ka karavīram ir visas likumā paredzētās tiesības ar ierobežojumiem, kas tiek normatīvi regulēti, un ka karavīru tiesiskais statuss ir saistāms ar speciālu personai piederošu tiesību realizāciju, tai skaitā tiesībām uz sociālajām garantijām un izdienas pensiju; pienākumu pildīšanu jeb militārā dienesta izpildi; personas likumisko interešu aizsardzību un disciplināratbildību. (Kušners, 2013, 101–110)

3. Disciplināratbildības loma karavīra tiesiskajā statusā

Militārpersonu tiesiskais regulējums uzskatāms kā izņēmums administratīvajās tiesībās, ņemot vērā, ka tajā darbojas princips nekavējoties izpildīt sankcijas militārās disciplīnas pārkāpumu gadījumā, vēl pirms tiesa pieņem nolēmumu. Tiesas nolēmumos līdz šim konkrētais izņēmums ir iekļauts kā fakts bez jebkādas analīzes no tiesas puses pretstatā karavīra tiesībām uz efektīvu aizstāvību tiesā. Militārās disciplīnas tiesību evolūcija ir neatraujami saistīta ar to pietuvinašanu konstitucionālām normām, kas nenoliedzami veicinātu konkrētās problēmas risināšanu un tāpēc ir nepieciešams veikt neatliekamus pasākumus militārās disciplīnas un tiesību uz efektīvu aizstāvību tiesā nodrošināšanai. (Alonso, 2014)

Georgs Nolte (*Georg Nolte*), pamatojoties uz Vācijas Aizsardzības ministrijas 2000. gada pieprasījumu, ir veicis pētījumu, kurā salīdzinājis dažādu Eiropas valstu: Beļģijas, Dānijas, Francijas, Vācijas, Itālijas, Luksemburgas, Nīderlandes, Polijas, Spānijas un Apvienotās Karalistes militāro likumu sistēmas, kas tapa, pamatojoties uz visu minēto valstu ziņojumiem, tādējādi nodrošinot salīdzinošu analīzi par Eiropas militāro tiesību sistēmu kopumā, un kurā, kā viena no problēmām, tiek apskatīts arī attiecīgo valstu karavīru disciplināratbildību tiesiskais regulējums, īpaši izceļot un analizējot gan militārās disciplīnas pārkāpumu elementus, gan disciplinārlietu izmeklēšanas veicēju kompetenci un veikto darbību pamatotību, gan arī militārās disciplīnas pārkāpuma procedūru un apelācijas procesu, tāpat arī sankciju samērīgumu un pamatotību. (Nolte, 2003, 12–14)

Saistībā ar karavīra tiesisko statusu, pildot aktīvo dienestu, ļoti būtisks ir apstāklis, kas izriet no Nacionālo bruņoto spēku likuma normas par to, ka Nacionālo bruņoto spēku komandieris atbild par Nacionālo bruņoto spēku (turpmāk – NBS) militāro sagatavotību, kaujas un mobilizācijas gatavību, kā arī gatavību noteikto uzdevumu izpildei un par Nacionālo bruņoto spēku uzdevumu izpildei nepieciešamā personālsastāva, materiāltechnisko un finanšu resursu pieprasījuma savlaicīgu iesniegšanu aizsardzības ministram un šo resursu lietderīgu izmantošanu (Nacionālo bruņoto spēku likums, 1999, 14.2.1, 14.2.4). Proti, pamatojoties uz likuma *Par valsts noslēpumu* 12. panta otro daļu, kas nosaka, ka ar valsts noslēpuma izmantošanu un aizsardzību saistīto amatu sarakstu katrā institūcijā nosaka attiecīgās institūcijas vadītājs pēc saskaņošanas ar valsts drošības iestādi, kas saskaņā ar šā likuma 10. panta trešo un ceturto daļu veic personu pārbaudi šajā institūcijā, un, lai nodrošinātu NBS militāro sagatavotību, kaujas un mobilizācijas gatavību, kā arī personālsastāva lietderīgu izmantošanu, NBS komandieris ir tiesīgs noteikt ar valsts noslēpumu izmantošanu un aizsardzību saistīto amatu sarakstus (Par valsts noslēpumu, 1997, 12.2, 10.3, 10.4).

Turklāt likuma *Par valsts noslēpumu* 12. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesības izmantot valsts noslēpumu katrai konkrētai personai ierobežo termiņš, uz kādu tai izsniegta speciālā atļauja, kā arī speciālās atļaujas anulēšana, bet otrā daļa nosaka, ka ar valsts noslēpuma izmantošanu un aizsardzību saistīto amatu sarakstu katrā institūcijā nosaka attiecīgās institūcijas vadītājs pēc saskaņošanas ar valsts drošības iestādi, kas saskaņā ar šā likuma 10. panta trešo un ceturto daļu veic personu pārbaudi šajā institūcijā. (Par valsts noslēpumu, 1997, 12.1, 12.2)

Par reglamentētajām darbībām speciālo atļauju anulēšanas sakarā, tiek norādīts likuma *Par valsts noslēpumu* 13. pantā, kura pirmās daļas otrā punktā noteikts, ka speciālo atļauju anulē, ja persona pārkāpusi kārtību, kāda noteikta darbam ar valsts noslēpumu, tā izmantošanu vai aizsardzību, un attiecībā uz nosauktajiem apstākļiem šī likuma 13. panta ceturtajā daļā tiek noteikts, ka gadījumā, ja amatpersonai vai darbiniekam, pamatojoties uz šā panta pirmās daļas otro punktu, tiek anulēta speciālā atļauja vai netiek pagarināts speciālās atļaujas termiņš, tas ir pietiekams pamats uzskatīt, ka šī persona neatbilst ieņemamam amatam (veicamajam darbam), kas saistīts ar valsts noslēpuma izmantošanu vai tā aizsardzību. Šāda persona pēc galīgā lēmuma pieņemšanas nekavējoties pārceļama darbā, kas nav saistīts ar valsts noslēpumu, vai ar to izbeidzamas darba (dienesta) attiecības, un turpmāk tai ir liegts saņemt speciālo atļauju. (Par valsts noslēpumu, 1997, 13.1.2, 13.4)

NBS komandieris, īstenojot savas tiesības, ar 2008. gada 25. aprīļa pavēli Nr. 406 “Par NBS karavīru drošības prasībām” (nav publicēts) noteica to NBS profesionālā dienesta karavīru amatus, kuriem būs obligāta prasība pēc speciālās atļaujas pieejai valsts noslēpumam, bet ar 2014. gada 11. jūnija pavēli Nr. 217 “Par personāla drošības prasībām” (nav publicēts) ir noteicis prasību pēc speciālās atļaujas pieejai valsts noslēpumam visiem NBS profesionālā dienesta karavīriem.

Karavīru atvaļināšanas no profesionālā dienesta noteikumi nosaka, ka, izbeidzot profesionālā dienesta līgumu pirms termiņa, pēc vadības iniciatīvas, ja ir atklājušies apstākļi, kas saskaņā ar likumu liedz karavīram pildīt aktīvo dienestu vai ieņemt amatu, un šos apstākļus nevar novērst, tad karavīra atvaļināšanas procesu uzsāk no dienas, kad vienības komandieris (priekšnieks) konstatējis apstākļus (faktu), kas saskaņā ar likumu liedz karavīram pildīt aktīvo dienestu vai ieņemt amatu, un šos apstākļus nevar novērst un pēc iepazīšanās ar Aizsardzības ministrijas Augstākās atestācijas komisijas lēmumu, vienības personāla struktūra rakstiski informē karavīru par profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa un karavīru atvaļina mēneša laikā no dienas, kad viņš ir iepazīties ar paziņojumu (Karavīru atvaļināšanas no profesionālā dienesta noteikumi, 2012, 21).

Uz šo brīdi MDL normas nosaka, ka Latvijas pilsonis karavīra statusu iegūst, sākdams pildīt aktīvo dienestu, t.i., brīvprātīgi noslēdzot profesionālā dienesta līgumu, un to zaudē, beigdams pildīt aktīvo dienestu, proti, ar pavēli par karavīra izslēgšanu no personālsastāva jeb atvaļināšanu no profesionālā dienesta (Militārā dienesta likums, 2002, 2.6, 5.1).

Turpinājumā autore analizēs apstākļus par karavīra tiesiskā statusa zaudēšanu sakarā ar profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa, ja tas tiek iniciēts no vadības puses un notiek pret karavīra gribu, disciplināratbildības kontekstā.

MDL 42. panta pirmā daļa paredz trīs karavīra atvaļināšanas no profesionālā dienesta vispārīgos pamatus:

- 1) beidzoties profesionālā dienesta līguma termiņam sakarā ar aktīvajam dienestam noteiktā maksimālā vecuma sasniegšanu;
- 2) beidzoties profesionālā dienesta līguma termiņam, ja līgumu nepagarina;
- 3) izbeidzot profesionālā dienesta līgumu pirms termiņa (Militārā dienesta likums, 2002, 42.1).

Savukārt minētā likuma 43. pants izsmeļoši regulē līguma izbeigšanu pirms termiņa noteikumus. Saskaņā ar šī panta pirmo daļu profesionālā dienesta līgumu pirms termiņa var izbeigt katrā laikā, pusēm par to vienojoties, bet panta otrā daļa noteic, ka profesionālā dienesta līgumu pēc vadības iniciatīvas ar karavīru pirms termiņa izbeidz, ja:

- 1) karavīrs zaudējis Latvijas pilsonību;
- 2) karavīrs atzīts par nederīgu aktīvajam dienestam veselības stāvokļa dēļ;
- 3) pārbaudes laikā noskaidrojas, ka karavīrs neatbilst dienesta prasībām;
- 4) ir atklājušies apstākļi, kas saskaņā ar likumu liedz karavīram pildīt aktīvo dienestu vai ieņemt amatu, un šos apstākļus nevar novērst;
- 5) karavīra dienesta nespējas laiks slimības dēļ ir ilgāks par četriem mēnešiem (120 dienām), ja slimība vai ievainojums (trauma) nav gūti, pildot dienesta pienākumus;
- 6) likvidē vai reorganizē vienību (apakšvienību) vai samazina karavīru skaitu, ievērojot šā likuma 26. panta trešajā daļā noteikto, ka karavīru atvaļina tad, ja viņu nevar pārcelt citā amatā;
- 7) karavīram kā disciplinārsods piemērota atvaļināšana no aktīvā dienesta;
- 8) karavīrs ir sodīts par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu;
- 9) pret karavīru uzsāktais kriminālprocess izbeigts uz nereabilitējoša pamata;
- 10) karavīrs ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, bet no soda atbrīvots. (Militārā dienesta likums, 2002, 43.1, 43.2)

Būtiski, ka šī panta otrajā daļā noteiktie gadījumi, kad līgumu izbeidz pirms termiņa pēc vadības iniciatīvas, sasaucas ar citās likuma normās noteikto karavīriem obligāto prasību zudumu.

No augstāk minētā autore secina, ka sakarā ar to, ka visiem NBS profesionālā dienesta karavīru amatiem ir noteikta prasība pēc speciālās atļaujas pieejai valsts noslēpumam, tad speciālās atļaujas pieejai valsts noslēpumam anulēšana viennozīmīgi ir uzskatāma par tādu apstākli, kas liedz karavīram pildīt aktīvo dienestu un ieņemt profesionālā dienesta karavīra amatu. Bez tam, ievērojot likuma *Par valsts noslēpumu* 13. panta pirmajā daļā un ceturtajā daļā noteikto, speciālas atļaujas pieejai valsts noslēpumam anulēšana ir uzskatāma par tādu apstākli, ko nav iespējams novērst (*Par valsts noslēpumu*, 1997, 13.1, 13.4). Tādējādi šajā gadījumā ir iestājušies MDL 43. panta otrās daļas ceturtais punkts paredzētie priekšnosacījumi profesionālā dienesta līguma izbeigšanai pirms termiņa, kas notiek nevis pēc abpusējas vienošanās, bet gan tikai un vienīgi pēc vadības iniciatīvas (Militārā dienesta likums, 2002, 43.2.4).

Šo secinājumu apstiprina tiesu prakse, kur Administratīvā apgabaltiesa norāda, ka NBS komandierim, kā iestādes vadītājam, tiesības noteikt amatu sarakstu ir noteiktas ar likumu, bet nepieciešamību konkrētā

amatā saņemt atļauju vai drošības sertifikātu nosaka objektīvi apstākļi, nevis savstarpēja vienošanās ar karavīru (Administratīvā apgabaltiesa, AA43-1472-12/11, 2012, 16.1), un gadījumā, ja karavīram nepiešķir vai anulē speciālo atļauju pieejai valsts noslēpumam vai drošības sertifikātu darbam ar Ziemeļatlantijas līguma organizācijas vai Eiropas Savienības klasificēto informāciju, vai nepagarina atļaujas vai sertifikāta derīguma termiņu, karavīru nekavējoties atbrīvo no amata, kura pildīšanai nepieciešama minētā atļauja vai drošības sertifikāts, un tādā gadījumā par viņa turpmāko dienesta gaitu lemj Atestācijas komisija, kura, pamatojoties uz NBS komandiera 2008. gada 25. aprīļa pavēles Nr. 406 "Par NBS karavīru drošības prasībām" un Militārā dienesta likuma 21. panta 7. punktu, savā sēdē atzinusi, ka ņemot vērā samazināto finansējumu karavīru atalgojumam un pamatojoties uz Pavēles Nr.406 izdošanas mērķi, kā arī, vadoties no nepieciešamības minētā mērķa sasniegšanai, profesionālajā dienestā atstāt tikai tos karavīrus, kuriem ir speciālās atļaujas un, ņemot vērā arī, ka NBS ir samazinājies amatu skaits, kuriem nav nepieciešamas speciālas atļaujas, bet no 2010. gada 1. janvāra šādu amatu NBS nebūs vispār, tad NBS nav iespējams nodrošināt karavīrus ar amatiem, kuriem nav prasības pēc speciālās atļaujas (Administratīvā apgabaltiesa, AA43-1903-13/7, 2013, 13).

Turklāt arī Augstākās tiesas Senāts savā tiesu prakses apkopojumā atzīst, ka 2009. gadā nolūkā samazināt karavīru skaitu daļai karavīru tika izvirzīta papildu prasība, lai turpinātu dienestu – speciālā atļauja pieejai valsts noslēpumam. Karavīri, kuri neatbilda prasībām, lai saņemtu speciālo atļauju, tika atbrīvoti no dienesta sakarā ar *Militārā dienesta likuma* 43. panta otrās daļas 4. punktu, jo bija atklājušies apstākļi, kas saskaņā ar likumu vai Ministru kabineta noteikumiem liedz karavīram pildīt aktīvo dienestu vai ieņemt amatu, un šos apstākļus nevarēja novērst. Senāts norāda, ka šādu papildu prasību noteikšana nevar tikt uzskatīta par profesionālā dienesta līguma grozīšanu, jo iespēju noteikt nepieciešamību pēc speciālās atļaujas vai drošības sertifikāta nevar pakļaut līguma noteikumiem, proti, iestādes vadītāja rīcība, nosakot amatus, kuriem nepieciešama atļauja vai drošības sertifikāts, nav ierobežota ar līguma noteikumiem. (Tiesu prakse lietās par valsts dienestu (2007–2013), 2013, 49–50) Apsvērumi par to, cik saprātīgi ir ieviest attiecīgo prasību attiecībā uz visiem Nacionālo bruņoto spēku karavīriem, un vai šāda kārtība kalpo demokrātijas un valsts aizsardzības kvalitātei, nav tiesas lietas priekšmets, tie nav vērtējami no tiesību viedokļa, tādēļ nav pakļauti tiesas kontrolei. (Augstākās tiesas Senāts, SKA-506/2012, 2012, 13)

Deivids Lubans (*David Luban*) izpētījis, ka attiecībā uz militārajiem likumiem pastāv divas pieejas, no kurām vienu pārstāv militārie, bet otru – civilie juristi. Militārie juristi ir pārliecināti, ka ar militārajām tiesībām saistītajam tiesiskajam regulējumam ir jābalstās vienīgi uz militāro nepieciešamību, bet civilie juristi uzskata, ka atslēgas vārds militārajās tiesībās ir cilvēciskā cieņa un cilvēka tiesības. Rezultātā ir redzami juristu sabiedrības divi atšķirīgi skaidrojumi par vienu tēmu, kas nepārtraukti saduras un tiek savstarpēji izslēgti ne tikai attiecībā uz atsevišķu militāro tiesību normu piemērošanu, bet arī attiecībā par tiesību avotiem un metodēm, kas varētu tikt izmantoti, risinot ar militārajām tiesībām saistītos strīdus. (*Luban, 2013*)

Arī Deivids Kennedijs (*David Kennedy*) norāda uz īpašu *Kara likumu* vietu valstu tiesību sistēmā mūsdienās, apskatot to vēsturisko attīstību kontekstā ar ētikas un politikas normām, īpaši akcentējot likuma spēka, valsts pārvaldes un karavīru atbildības lomu tajā. Un uzsver, ka gan militārajiem juristiem, gan civilajiem juristiem ir jārunā vienā valodā, jo tas, kas ir nepareizi cilvēka tiesībām, ir nepareizi arī karam un ir nepieciešams jebkuram cilvēkam apzināties, ka pēc katra kara tālāk vienmēr seko tiesības. (*Kennedy, 2009*)

Peters Rove (*Peter Rowe*) savukārt ir pētījis tos cilvēka tiesību aspektus, kas var būt saistīti ar darbību bruņotajos spēkos neatkarīgi no tā, vai karavīrs atrodas kazarmās, piedalās apmācībās vai tiek izmantots militārajās operācijās savā valstī vai ārpus tās. Un secina, ka militārā dienesta un ar to saistīto militāro tiesu unikālā daba rada daudz ar cilvēktiesībām saistītu jautājumu gan civiliedzīvotājam, gan karavīram, neraugoties uz to, vai konkrētā persona atrodas brīvprātīgā vai iesaucamā statusā lietās, kuras nonākušas šajās tiesās. Autors analizē šos jautājumus un to piemērošanu starptautisko cilvēktiesību kontekstā, kopsakarā ar karavīra pienākumiem attiecīgajā valstī balstoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesību aktu ietekmi uz bruņotajiem spēkiem, īpaši pievēršoties karavīru militārās disciplīnas aspektiem. (*Rowe, 2005*)

Tādējādi īpatnības, kas saskatāmas militāro tiesību jomā Eiropā ir līdzīgas ar militāro tiesību jomu Latvijas tiesiskajā sistēmā, kad strīdi karavīru disciplinārbildības sakarā tiek uzsākti risināt attiecīgajās militārajās struktūrās pēc karavīra dienesta vietas, militārā dienesta amatpersonām piemērojot militārās tiesības regulējošās normas, bet tiesa, kas veic kontroli par pieņemtā lēmuma tiesiskumu un pamatotību

administratīvā procesa ietvaros, pie gala slēdziena, iespējams, nonāk jau pēc tam, kad sākušās darboties disciplinārās sankcijas un negatīvās sekas karavīram ir kļuvušas neatgriezeniskas, kas Latvijā kā tiesiskā valstī, nav pieļaujams.

Gadījumos, kad izskatāmo lietu ir iespējams atrisināt, pamatojoties uz kādu rakstīto tiesību normu, vispārējiem tiesību principiem tomēr šajā procesā ir liela nozīme, jo tie pavada visu tiesību normu piemērošanas procesu, un visos gadījumos, kad ir notikusi vispārējo tiesību principu un rakstīto tiesību normu kolīzijas, vispārējiem tiesību principiem ir prioritāte pār attiecīgo rakstīto tiesību normu, kas ir pretrunā ar tiem, jo vispārējie tiesību principi izriet no visas tiesiskās sistēmas, tie atspoguļo šīs sistēmas garu un nosaka tās saturu. Latvijas tiesiskajā sistēmā vispārējiem tiesību principiem ir virspozitīvs spēks jeb patstāvīgo tiesību avotu hierarhijā tie atrodas virs normatīvajiem tiesību aktiem. (Iljanova, 2005, 98, 100)

Sakarā ar to, ka karavīra tiesiskais statuss ir saistāms ne tikai ar speciālu personai piederošu tiesību realizāciju, pienākumu pildīšanu, personas likumisko interešu aizsardzību, bet arī ar disciplinārbildību, kad karavīrs, iespējams, pārkāpis militāro disciplīnu, kā rezultātā tiek ierosināta disciplinārlieta un seko speciālās atļaujas pieejai valsts noslēpumam anulēšana, kas viennozīmīgi noved pie atvaļināšanas no dienesta, tad disciplinārbildības iestāšanās varētu uzskatīt par galveno karavīra tiesiskā statusa zaudēšanas cēloni, kas notiek pret karavīra gribu un kuru nepieciešams analizēt atsevišķi, noskaidrojot regulējošo militāro tiesību normu atbilstību Satversmes 1. panta saturā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem, proti, vai militārpersonu tiesiskajā regulējumā un/vai to piemērošanā netiek aizskartas vai pārkāptas karavīra tiesības visā militārās disciplīnas pārkāpuma izmeklēšanas, izskatīšanas, disciplinārsoda uzlikšanas un tā izpildes procesa laikā gan teorijā, gan praksē.

Kopsavilkums

1. Karavīrs ir Latvijas Republikas pilsonis, kurš kā valsts dienesta amatpersona, pilda aktīvo dienestu, kuram ir piešķirta militārā dienesta pakāpe un kurš kvalificējas speciālās atļaujas pieejai valsts noslēpumam saņemšanas prasībām.
2. Karavīra tiesiskais statuss ir tiesības, ko garantē valsts, likumā noteiktie pienākumi un disciplinārbildība.
3. Karavīra tiesiskais statuss iekļauj sevī speciālu personai piederošu tiesību realizāciju, tai skaitā tiesības uz sociālajām garantijām un izdienas pensiju; pienākumu pildīšanu, kas izpaužas militārā dienesta izpildē, personas likumisko interešu aizsardzību un disciplinārbildību.
4. Latvijas pilsonis karavīra statusu iegūst sākdams pildīt aktīvo dienestu, t.i., brīvprātīgi noslēdzot profesionālā dienesta līgumu, un to zaudē, beigdams pildīt aktīvo dienestu, proti, ar pavēli par karavīra izslēgšanu no personālsastāva jeb atvaļināšanu no profesionālā dienesta.
5. Karavīra tiesiskā statusa zaudēšana sakarā ar profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa, kas tiek iniciēts no vadības puses pret karavīra gribu, var notikt disciplinārbildības kontekstā, proti, kad karavīram iestājas disciplinārbildība, ja viņš ir pārkāpis militāro disciplīnu.
6. Latvijā kā demokrātiskā un tiesiskā valstī karavīra disciplinārbildības tiesiskajam regulējumam ir jāatbilst arī Satversmes 1. pantā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem un ne tiesiskajā regulējumā, ne tā piemērošanā nav pieļaujami karavīra tiesību pārkāpumi disciplinārbildības kontekstā.

References

- Dubure, V., Fogels, A., Fridrihsons, I. u.c. (1998). *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 302. lpp.
- Džohansens, S. (2001). *Juridiskā analīze un tekstu rakstīšana*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 103. lpp.
- Iljanova, D. (2005). *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 144. lpp.
- Danovskis, E. (2013). Valsts dienesta jēdziens. *LU 71. konferences Rakstu Krājums*, 283.–287. lpp. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juristu-konf-71_2013.pdf [skatīts 09.11.2015.]
- Kušners, P. (2013). Militārais dienests kā viens no valsts dienesta veidiem politisko un pilsonisko tiesību ierobežojumu izpratnē. *LU 71. konferences Rakstu Krājums*, 288.–293. lpp. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juristu-konf-71_2013.pdf [skatīts 07.11.2015.]
- Kušners, P. (2013). Militārpersonas tiesiskā statusa regulējuma problemātika Latvijā un ārvalstīs. *Juridiskā Zinātne*, Nr. 4, 101.–110. lpp. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Jurid-zin-4_2013.pdf [skatīts 07.11.2015.]

- Alonso, F. G. (2014). Immediate enforceability of the military disciplinary measures and the right to effective judicial protection [Abstract]. *Revista General De Derecho Administrativo*, p. 36. Pieejams: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-84903547267&partnerID=40&md5=1a23be320dc3d89d22b08722b1b600c1> [skatīts 30.01.2016.]
- Kennedy, D. (2009). *Of war and law*. Princeton University Press, p. 191. Pieejams: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-84883978226&partnerID=40&md5=02f2783784ed7663013b1eb1335e78e3> [skatīts 31.01.2016.]
- Luban, D. (2013). Military necessity and the cultures of military law armed forces [Abstract]. *Leiden Journal of International Law*, pp. 315–349. Pieejams: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-84877332584&partnerID=40&md5=fc6a30b6384a29a0fdb1f58224331b41> [skatīts 30.01.2016.]
- Nolte, G. (Ed.). (2003). *European Military Law Systems*. Walter de Gruyter GmbH and KG, p. 934. Pieejams: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-65449160449&partnerID=40&md5=9a718849d5b1ceb52155f313eb819c32> [skatīts 31.01.2016.]
- Rowe, P. (2005). *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces*. Cambridge University Press, p. 259. Pieejams: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-84925106293&partnerID=40&md5=5814094e27cb977db51ef47ab2f655a7> [skatīts 31.01.2016.]
- Latvijas valdības prioritātes (2014). Pieejams: <http://www.pkc.gov.lv/valdibas-prioritates-2014/373-valdibas-prioritates> [skatīts 07.11.2015.]
- Rekrutēšanas plāns 2015. gadam (2015). Pieejams: http://www.rjc.gov.lv/lv/Rekrutesana/iesaukumi_NBS.aspx [skatīts 12.11.2015.]
- Tiesu prakse lietās par valsts dienestu (2007–2013)(2013). Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativajas-tiesibas/> [skatīts 15.11.2015.]
- Valsts aizsardzības koncepcijas informatīvā daļa (2012). Pieejams: http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani_koncepcijas/Valsts_aizsardzibas_koncepcija_2012.ashx [iegūts 05.11.2015.]
- Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepcija (2013). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file2483.doc> [skatīts 07.11.2015.]
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. Publicēta: *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1993., Nr. 43. Pēdējie grozījumi 19.06.2014.
- Militārā dienesta likums. Pieņemts 30.05.2002. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 18.02.2002. Nr. 91 (2666). Pēdējie grozījumi 03.12.2015.
- Likums par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā. Pieņemts 25.04.2002. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 09.05.2002, Nr. 69 (2644). Pēdējie grozījumi 21.12.2015.
- Militārpersonu izdienas pensiju likums. Pieņemts 19.03.1998. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 01.04.1998. Nr. 86 (1147). Pēdējie grozījumi 09.07.2013.
- Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums. Pieņemts 01.12.2009. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 18.12.2009. Nr. 199 (4185). Pēdējie grozījumi 30.11.2015.
- Nacionālo bruņoto spēku likums. Pieņemts 04.11.1999. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 24.11.1999. Nr. 388/389 (1848/1849). Pēdējie grozījumi 19.02.2015.
- Likums par valsts noslēpumu. Pieņemts 17.10.1996. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 29.10.1996. Nr. 181 (666). Pēdējie grozījumi 15.05.2014.
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 947 “Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglaments”. Pieņemti 05.10. 2010. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 14.10.2010, Nr. 163 (4355). Pēdējie grozījumi 04.02.2016.
- Noteikumi Nr. 26 – Karavīru atvaļināšanas no profesionālā dienesta noteikumi. Pieņemti 14.08.2012.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 03–05 (99), 1999.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2005.24.01, 2006.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-506/2012, 2012.
- Administratīvā apgabaltiesa, AA43-1472-12/11, 2012.
- Administratīvā apgabaltiesa, AA43-1903-13/7, 2013.

PIERĀDĪJUMI, PIERĀDĪŠANA UN PIERĀDĪŠANAS NASTAS TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI NODOKĻU STRĪDOS

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF EVIDENCE, PROOF AND BURDEN OF PROOF IN TAX DISPUTE

Edgars Golts, Mg. iur.,

Biznesa augstskolas Turība studiju programmas "Juridiskā zinātne" doktorants, Latvija

Abstract

The paper aims to ascertain the concept and significance of proof and burden of proof in tax disputes under the Latvian legal system, review their origin in relation to future forecasts in taxation law and discussions started among lawyers regarding the enhancement of taxation law issues. The author analyses how proof should be perceived in tax dispute cases, the eligibility, adequacy and admissibility of proof as well as studies the trends regarding burden of proof in modern day tax disputes using scientific concepts and court practice. The deficiencies in the legal regulations as well as the inconsistent actions of legislators, as drafters and adopters of these regulations, in resolving tax disputes have also been highlighted. The following methods have been applied: analytical method – to identify the concepts in scientific literature, legal regulations and case law; historical method – to study the origins of proof and burden of proof; comparative method – to study the legal regulation of evidence and proof in Latvia and abroad and systems method – to ascertain the correlations of legal regulation of evidence and proof.

Atslēgas vārdi: nodokļi, nodokļu strīdi, pierādījumi, nodokļu tiesības

Ievads

Latvijas Republikā nodokļu strīdi starp nodokļu maksātājiem un Latvijas Republikas Valsts ieņēmumu dienestu (turpmāk – VID) joprojām ir aktuāls jautājums, jo apstrīdēto un pārsūdzēto nodokļu administrācijas lēmumu skaits aug un aug arī šo lietu sarežģītība. Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, nodokļu auditu lietu skaits ir samazinājies, tomēr kopējais pieņemto nodokļu administrācijas lēmumu skaits nodokļu strīdu lietās turpina pieaugt, uz ko norāda arī vidējā termiņa tendences. Tajā pašā laikā mazskaitlīgais pabeigto tiesvedību skaits nodokļu strīdu lietās liecina gan par zemo tiesu sistēmas kapacitāti, gan par tiesvedības ilguma nesamērīgumu, kā rezultātā nodokļu maksātājam rodas neapmierinātība par VID nepamatoti pieņemtajiem lēmumiem nodokļu jomā, turklāt samazinās arī nodokļu administrēšanas efektivitāte. Nodokļu strīdi kļūst arvien sarežģītāki, kas mudina uzsākt nodokļu administrēšanas un nodokļu strīdu risināšanas pilnveidošanas izstrādi Latvijas Republikas tiesiskajā sistēmā.

Raksta mērķis ir noskaidrot pierādījumu un pierādīšanas būtību un nozīmi nodokļu strīdos Latvijas Republikas tiesiskajā sistēmā, aplūkot to ģenēzi kopsakarā ar nākotnes prognozēm nodokļu tiesību jomā, ar to iesaistoties juristu uzsāktajā diskusijā par nodokļu tiesību jautājumu pilnveidošanu, ņemot vērā, ka juridisko augstskolu studiju programmās pierādījumu tiesības, kā atsevišķs studiju kurss, netiek iekļauts, zinātniskās literatūras nodokļu tiesību jautājumos latviešu valodā ir ļoti maz, bet publikāciju skaits par pierādījumiem un pierādīšanu ir vēl mazāks laikā, kad sabiedrības interese par to ir milzīga.

Autors rakstā analizē, kas būtu uzskatāmi par pierādījumiem nodokļu strīdu lietās, kāda ir to attiecināmība, pietiekamība un pieļaujamība, lai varētu tikt izdarīts pareizs gala slēdziens, jo būtiski, ka nodokļu strīdu lietās pusēm un tiesai ir pretrunīga izpratne nevis par tiesību normu interpretāciju, bet gan par faktisko apstākļu subsumciju normas tiesiskajam sastāvam. Turklāt šāds secinājums balstās uz apstākli, ka Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta ieskatā Latvijas Republikas tiesiskajā sistēmā ir izveidojusies stabila un plaša judikatūra tiesību normu interpretācijā, ņemot vērā, ka tiesā

skatāmo nodokļu strīdu lietās ir virkne īpatnību, no kurām galvenā ir – publisko tiesību klātesamība šajos strīdos un pušu sacīkstes principa parastajā izpratnē neesamība.

Latvijas Republikā tiesu prakses atziņās nav saskatāma tendence vienotai pieejai pierādījumu esamības un pierādīšanas īstenošanā starp pusēm nodokļu strīdos, un svarīgi, ka atsevišķos gadījumos tajās pat ir saskatāmas pretrunas. Pētot šo pretrunu būtību, autors balstās uz procesuālo, administratīvo un krimināltiesību jomu zinātnieku atziņām un tiesu praksi, kā arī izmanto daudzu mūsdienu nodokļu tiesībās praktizējošo juristu atziņas kopsakarā ar judikatūru, īpašu lomu atvēlot ar pierādīšanu nodokļu strīdos saistītiem aspektiem, kontekstā ar ES tiesu atziņām un ārvalstu, kā, piemēram, ASV uzkrāto pieredzi nodokļu strīdu risināšanā.

Valsts pamatbudžeta galvenais avots ir ienākumi no nodokļiem, un īpaši ir jāatzīmē pievienotās vērtības nodoklis (turpmāk – PVN), kas veido lielāko daļu no budžeta ienākumiem. Nevar noliegt faktu, ka nodokļu slogs apgrūtina biznesa vidi, atraujot tai daļu no ienākumiem. Šādos dinamiskos un pretrunu piesātinātos apstākļos tiek risināti strīdi nodokļu tiesībās. Jāņem vērā, ka šāda strīda atrisināšanas pamatakmens ir pierādījumu esamība un arī pierādīšana jeb savas taisnības un pārlicības, domu un ideju argumentēta apliecināšana. Šajā rakstā autors pieskaras mūžsenajam filosofiskajam jautājumam: būt vai nebūt jeb, precīzāk, – kas ir taisnība, kurai no pusēm tā ir, bet kurai – nav? Būtiski ir arī noskaidrot, kurai no pusēm ir jāuzņemas pierādīšanas nasta, jāizvērtē tās samērīgums kontekstā ar regulējošām tiesību normām. Ir jāatzīmē, ka tikai juridiski korekta, saprotama, taisnīga, samērīga un loģiska tiesiskā sistēma kopumā ļauj noturēt līdzsvaru starp nodokļu maksātāju un nodokļu iekasētāju tiesībām Latvijas Republikā.

Lai sasniegtu uzstādīto mērķi, autors pētīs pierādījumu, pierādīšanas un pierādīšanas nastas izcelsmes vēsturiskos un teorētiskos pamatus; to saturu veidojošos noteikumus; tiesu praksi un judikatūru; saskatāmās pretrunas un nepilnības, t.sk. arī likumdevēja, kā tiesību normu izstrādātāja un pieņēmēja, nekoncekvenci nodokļu strīdu risināšanā. Rakstā tiks izmantota analītiskā metode, lai noskaidrotu zinātniskās literatūras, tiesību normu un judikatūrā izteikto atziņu saturu; vēsturiskā metode, lai izpētītu pierādījumu un pierādīšanas vēsturisko izcelsmi; salīdzinošā metode – lai izpētītu pierādījumu un pierādīšanas tiesiskā regulējuma modeļus Latvijas Republikā un ārvalstīs, un sistēmas metodi, lai noskaidrotu pierādījumu un pierādīšanas tiesiskā regulējuma kopsakarības.

1. Vēsturiskā izcelsme un teorētiskie aspekti

Vēsturiski valsts pārvalde un nodokļu administrēšana ir attīstījusies kopā, jo valsts pārvaldes funkcionēšana bez finanšu resursiem nav iespējama. Ja valsts pastāvēšana nav iedomājama bez nodokļu iekasēšanas, tad nodokļu, bet šajā gadījumā pareizāk būtu lietot jēdzienu – “nodeva”, maksāšana ir pastāvējusi jau pirmsvalstiskā sabiedrības organizācijas formā. Nodokļu administrēšana šajā laika posmā vairāk gan atgādināja laupīšanu. Tāpēc tolaik pieprasītie nodokļi, no mūsdienu redzesloka raugoties, ir uzskatāmi par kvazinodokļiem. Trāpīgi par šādu nodokļu “ņemšanu” ir rakstījis angļu ekonomists S. Parkinsons, kurš uzskatīja, ka nodokļu iekasēšana ir veca kā pasaule, bet pirmais nodoklis tika radīts tajā mirklī, kad kāds vietējais vadonis aizsprostoja divu upju sateku vai arī kalna pārejas, lai par to šķērsošanu sāktu iekasēt maksājumu no tirgotājiem vai vienkāršiem ceļotājiem. (*Брызгалин, 1997, 16–17*) Ar nodokļiem saistītu normatīvo tiesību aktu pieņemšana, kā parlamenta tiesība, pirmo reizi tika noteikta Anglijā 1215. gadā “Lielajā brīvības hartā” (latīn. – *Magna Charta Libertatum*), kurā bija ietverts nosacījums, ka nodokļi tiek uzlikti saskaņā ar likumu un tautas priekšstāvju piekrišanu. (*Hattenhauer, 1994, 298–300; Vildbergs u.c., 2004, 71, 78–82, 84, 129, 133*) Tomēr budžeta un nodokļu tiesības mūsdienu izpratnē izveidojās tikai XVII–XVIII gadsimtā, kad 1689. gadā šādu tiesību ieguva Anglijas parlamentārieši un 1791. gadā – Francijas Nacionālā sapulce. (*Hattenhauer, 1994, 433, 507–515; Vildbergs u.c., 2004, 208, 209; Брызгалин, 1997, 20, 21*)

Nodokļu politiku nosaka likumdevējs, tāpēc budžeta plānošana un tā izpilde ir cieši saistīta ar valsts pārvaldi, kas nodokļu administrēšanas metodoloģiskā ziņā galvenokārt vadās pēc imperatīvās metodes. Metodoloģiskā ziņā ne tikai nodokļu tiesībām, bet arī finanšu tiesībām ir raksturīga publiski– tiesisku priekšrakstu pastāvēšana un to saistošais spēks. Piemēram, nodokļu maksātājam ir jāpierāda, ka viņam ir tiesības uz nodokļu atlaidi vai arī jālūdz nodokļa parāda atlikšana, sadalīšana termiņos u.tml.

Imperatīvās metodes izcelsme sakņojas valsts dominējošās lomas atzīšanās sabiedrisko attiecību regulēšanā, kas, savukārt, ir nesaraujami saistīta ar etatisma filozofiju, kuras pirmsākumi Eiropā meklējami jau antīkās Grieķijas Spartas valdnieka Likurga organizētajā valsts pārvaldē aptuveni pirms trīs tūkstošiem gadu. (Meļķis, 1997, 3–4; *Рассел*, 2002, 119–131)

Pastāv pierādījumu un pierādīšanas tiesību mijiedarbība ar nodokļu tiesībām, un tādēļ būtiska nozīme ir pierādījumu tiesību un nodokļa tiesību teorētisko aspektu noskaidrošanai. Nodokļu tiesības un pierādījumu tiesības ir publisko tiesību sastāvdaļa. Atkarībā no tā, kādās attiecībās atrodas indivīds katrā konkrētajā gadījumā pret sabiedrību kā vienu organismu, tiesības tiek dalītas publiskajās un privātajās. Tādēļ katram indivīdam ir zināmu tiesību daļa, ko ierobežo valsts. Saskaņā ar šo viedokli notiek tiesību sadalījums publiskajās un privātajās tiesībās. Tās tiesības, kur atsevišķa persona figurē kā patstāvīgs tiesību subjekts, ir privātās tiesības, bet tiesības, kur atsevišķa persona figurē kā sociāla organisma sastāvdaļa, ir publiskās tiesības. Pie publiskajām tiesībām pieder, piemēram, krimināltiesības, konstitucionālās tiesības u.c., bet pie privātajām tiesībām – civiltiesības, darba tiesības u.c. (Dubure u.c., 1998, 220)

Nodokļu tiesības ir tiesību normu kopums, kas sevī ietver valsts nodokļu un tam pielīdzināmu maksājumu sistēmas darbību, un ir finanšu tiesību apakšnozare, bet savukārt finanšu tiesības (latīn. *Financia* – līdzekļi, ienākumi; angl. – *Financial law*) ir tiesību normu kopums, kas regulē sabiedriskās attiecības, kuras rodas valsts finansiālās darbības rezultātā. Finanšu tiesības izveido patstāvīgu tiesību sistēmas daļu un regulē dažādas norises valsts finansiālās darbības procesā – finanšu plānošanā, budžeta sastādīšanā un izpildē, obligāto maksājumu, nodokļu un nodevu iekasēšanā, kredīta, noguldījumu un vērtspapīru operācijās utt. Latvijas Republikā galvenie finanšu tiesību avoti ir likums par valsts budžeta tiesībām, dažādi Ministru Kabineta noteikumi, instrukcijas, nolikumi un citi normatīvie akti, ko izdod Finanšu ministrija. (Dubure u.c., 1998, 73)

Pierādījums ir jebkuras faktiskas ziņas, uz kuru pamata kompetentas iestādes likumā noteiktajā kārtībā noteic tādu juridisku faktu un apstākļu esamību vai neesamību, kuriem ir nozīme kādas juridiskas lietas pareizā izlemšanā. Atkarībā no pierādījumu izcelsmes avota tos iedala sākotnējos (pirmatnējos) vai atvasinātos; atkarībā no pierādījumu pastāvēšanas (saglabāšanas) formas (pierādījumu līdzekļi) izšķir personiskos un lietiskos pierādījumus, bet atkarībā no pierādījumu saiknes ar pierādīšanas priekšmetu pastāv tiešie un netiešie pierādījumi. (Dubure u.c., 1998, 203) Nodokļu tiesības sevī ietver gan materiālās, gan procesuālās normas, bet pierādījumu tiesības var uzskatīt par “tūrām” procesuālajām tiesībām. Profesors Plotnieks, kā materiālo un procesuālo tiesību normu klasifikācijas kritēriju, izmanto tiesiskās regulēšanas priekšmetu. Ļoti vispārīgi norādot, ka materiālo tiesību normu regulēšanas priekšmets aptver cilvēku un viņu visdažādāko kopību (ģimeni, biedrību, komercsabiedrību, valsti u.tml.) statusu un attiecības visdažādākajās dzīves sfērās. (Plotnieks, 2009, 65)

Ārvalstu juridiskajā literatūrā ir sastopams daudzveidīgs materiālo tiesību (angl. – *material law, substantive law*) definīciju klāsts. Piemēram, materiālās tiesības tiek skaidrotas kā tiesību daļa, kas rada, nosaka un regulē pušu tiesības, pienākumus un pilnvaras. (*Garner*, 2009) Citos avotos ir izmantota daļēji noliedzoša definīcija, norādot, ka materiālās tiesības ir tiesību daļa, kas saistīta ar (subjektīvajām) tiesībām, pienākumiem un citiem jautājumiem, kuri nav tīri prakses vai procedūras jautājumi. (*Martin*, 2009, 484) Procesuālās tiesību normas (angl. – *procedural law, adjective law*) regulē juridisko strīdu izskatīšanas kārtību tiesā un citās institūcijās, kurām ar likumu piešķirtas tiesisko strīdu izskatīšanas pilnvaras. (Balodis, 2007, 24) Procesuālo normu regulēšanas priekšmets ir tikai tās attiecības, kurās tiek aizsargātas ar materiālām normām piešķirtās tiesības, risināti strīdi, kas rodas materiālo tiesību normu realizācijas gaitā, vai piemērotas sankcijas tiesību pārkāpējiem. (Plotnieks, 2009, 65) Praksē pamatā dominē vairāk intuitīva nojausma, ka materiālās tiesību normas ir “tās, kuras mēs piemērojam”, bet procesuālās tiesību normas ir praktiski noteikumi, ar kuru palīdzību piemērojamas pirmās grupas tiesību normas. (*Arnold*, 1932, 643)

Latvijā šo jautājumu lielāko daļu regulē administratīvi procesuālās normas, īpaši *Administratīvā procesa likuma* (turpmāk tekstā – APL) normas, kurā izteikta pierādījumu definīcija administratīvajās lietās, norādot, ka pierādījumi administratīvajā lietā ir ziņas par faktiem, uz kuriem pamatoti prasījumi un iebildumi, kā arī ziņas par citiem faktiem, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā, un ir pieņemami tikai tie pierādījumi, kuriem ir nozīme lietā. Pieļaujami ir tikai noteiktie pierādīšanas līdzekļi, bet faktus, kurus

saskaņā ar likumu var pierādīt tikai ar noteiktiem pierādīšanas līdzekļiem, nevar nodibināt ne ar kādiem citiem pierādīšanas līdzekļiem. (Administratīvā procesa likums, 2001, 149, 151)

Tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatojas uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, kā arī, vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un taisnības principiem. Nekādiem pierādījumiem nav iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu, un tiesai ir jānorāda, kādēļ tā vienam pierādījumam devusi priekšroku salīdzinājumā ar citu pierādījumu un atzinusi vienu faktu par pierādītu, bet citu – par nepierādītu. (Administratīvā procesa likums, 2001, 154) Pierādījumu procesuālā novērtēšanā pierādījumu pieļaujāmība, attiecināmība, ticamība un nozīme ir centrālie jautājumi, taču novērtēšanas saturs ir plašāks un daudzpusīgāks. (Liede, 1980, 160) Angļu tiesību zinātnieks Stīvens Uglovs (*Steven Uglow*) savu izpratni par pierādījumu novērtēšanas procesa norisi ir izteicis, norādot, ka jebkurš strīda izšķirēja lēmums ir tikai varbūtības (iespējamības) novērtējums, jo pierādāmais ir jāskaidro ar iespējamo. Līdz ar to tiesas prāvās pierādīšana ir tikai apzīmējums noteikta līmeņa iespējamībai, tam, ka specifiskais fakts vai stāvoklis eksistē. (*Uglow*, 1997, 60–61)

Kas ir pierādīšana un kādi ir pierādīšanas principi? Rakstā apskatīti ne tikai principi administratīvo tiesību, bet arī kriminālprocesuālo tiesību jomā, jo jautājumi saistībā ar soda naudu piemērošanu tiek kvalificēti kā “apsūdzība krimināllietā”, atbilstoši Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta izpratnei, piemēram, lietā *Vasteberga Taxi Aktiebolag* un *Vulic* pret Zviedriju. Cilvēktiesību tiesa, kā izšķirošo kritēriju, uzsvēra to, ka naudas sodi nodokļu lietās nav mantiska rakstura kompensācija, bet gan naudas sods, kura virsuzdevums ir piespiest nodokļu maksātājiem ievērot normatīvos aktus. Naudas sodam ir ne tikai preventīva, bet arī sodošā nozīme. Tieši šis apstāklis Cilvēktiesību tiesas ieskatos pierāda to, ka tiesību normas, kas regulē nodokļu strīdus, Konvencijas 6. panta izpratnē var uzskatīt kā apsūdzību krimināllietās. Profesors Liede pierādīšanu raksturojis kā darbību, kurā uz konstatētu faktu pamata tiek izzināti meklējamie vēl nezināmie fakti. (Liede, 1980, 159) Mūsdienās iesakņojies princips, ka pierādījumiem ir vienāds spēks, nebūt nav pastāvējis kopš laika gala, tas arī nav nejaušs vai pašsaprotams, jo šī principa normatīva ieviešana ir ilgu gadu pūliņu rezultāts. Pierādījumu motivētas novērtēšanas ideja, kuru par savu maksimumu uzskata materiālo pierādījumu teorija, ir pretstats formālo pierādījumu teorijai. Saskaņā ar formālo pierādījumu teorijas pamatnostādņiem pierādījumus atkarībā no to formas un metodēm, ar kādām tie iegūti, varēja klasificēt labākajos un sliktākajos. Pierādījumu spēka noteikšanai pastāvēja vairāki priekšnoteikumi:

- rakstveida pierādījumiem tika dota priekšroka salīdzinājumā ar liecinieka liecībām;
- vīrieša liecība tika atzīta par ticamāku nekā sievietes liecība;
- pieaugušu personu liecību vērtēja augstāk par nepilngadīgas personas liecību.

Eiropā formālo pierādījumu teorija pastāvēja līdz pat XIX gadsimtam. Formālo pierādījumu teoriju nomainīja pierādījumu novērtēšana pēc tiesas brīvas iekšējās pārlicības, kas bija neatkarīga no kritērijiem, un tiesai, pasludinot spriedumu, nebija jāmotivē, kādu iemeslu vadīta tā nonākusi tieši pie šādas pārlicības. Mūsdienu pierādījumu teorijai vairs nav svarīgs ietērs, kādā pierādījums tiek pasniegts, tai ir svarīgi, lai šī pierādījuma saturs nebūtu pretrunā ar citiem lietā nodibinātajiem apstākļiem. (Jansons, 2003, 51–52) Ar citu principu – “*in dubio pro reo*” (no latīņu val. – šaubu gadījumā par faktiem jālemj par labu tiesājamam) cieši ir saistīts cits princips – pierādījumu izvērtēšana pēc tiesas ieskata. Cenšoties noskaidrot patiesību, tiesai jāievēro konkrēti noteikumi pierādījumu nodrošināšanas procesā, bet par pierādījumu izvērtēšanu tiesa lemj “pēc savas pārlicības, kas rodas no lietas iztiesāšanas kopumā” – kā to formulē Vācijas kriminālprocesuālās (*Strafprozessordnung (StPO)*) normas noteikumi. (Vācijas Federatīvās Republikas Kriminālprocesa kodekss, 1987, 261) Šī norma radās 19. gadsimtā, un tā aizstāja iepriekšējos pierādīšanas noteikumus un rakstveida slepeno kriminālprocesu. (*Bannerg*, 2001, 354) Personu drīkst notiesāt tikai tad, ja tiesa ir pārliecināta par viņas vainu. Ja pastāv šaubas par tiesājamā vainu, viņš jāattaisno saskaņā ar principu *in dubio pro reo*. Šis princips nav tieši formulēts normatīvajos tiesību aktos. 1950. gada 4. novembra Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950, 6.2) noteica nevainīguma prezumpcijas principu, no kura izriet, ka nevienu nedrīkst notiesāt, iekams viņa vaina nav tiesiski pierādīta. (*Bannerg*, 2001, 354) Arī samērīguma principa uzdevums ir ierobežot valsti, piespiežot tai savas rīcības apsvērumos ietvert arī indivīda tiesības un legītīmās intereses, atzīstot to par *pas jus commune europaeum*, tas ir, par Eiropas kopējo tiesību principu. (Levits, 2000, 270) Līdzīgu atziņu pauž tiesa, ka “...samērīguma princips

ir pārkāpts, ja adresātam uzliktais ierobežojums ir nesamērīgs – lielāks kā iegūtais labums. Tādēļ tiesai nepietiek aprobežoties tikai ar norādi, ka lietderības apsvērumi nav izdarīti, bet arī jānorāda, kādā veidā šo apsvērumu neizdarīšana ir ietekmējusi administratīvo aktu pēc būtības, proti, ka konkrētajā gadījumā uzliktais sods ir nesamērīgs (Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 30. marta spriedumu lietā SKA-21, kur, pirms izdarīt secinājumu, ka lietderības apsvērumu neizdarīšanas dēļ ir pārkāpts samērīguma princips, 12. punktā Administratīvo lietu departaments ir norādījis apstākļus, kāpēc attiecīgais sods uzskatāms par nesamērīgu.” (Augstākās tiesas Senāts, SKA-183/2007, 10).

Analizējot šādus procesus tiesā, redzams, ka spriedumam ir nepieciešams objektīvs faktu pamats, kas tomēr atstāj plašas iespējas brīvai pierādījumu izvērtēšanai. Tiesnesis drīkst ticēt vienam lieciniekam, kaut gan trīs citi liecinieki apgalvos pretējo. Tiesnesis drīkst uzskatīt tiesājamā apgalvojumus par ticamiem, kaut gan citi liecinieki tos apšaubā, tiesnesis drīkst uzskatīt dokumentu par patiesu, kaut gan tiesājamais apgalvo, ka šajā dokumentā viņš paudis nepatiesas ziņas. (Volk, 1999, 144)

Klasisks ir jautājums par pierādīšanas pienākumu. Administratīvi procesuālajās tiesībās vispārpieņemts ir, ka iestādei jāpierāda tie apstākļi, uz kuriem tā atsaucas kā uz savu iebildumu pamatojumu. Iestāde var atsaukties tikai uz tiem pamatojumiem, kuri minēti administratīvajā aktā, bet pieteicējam atbilstoši savām iespējām ir jāpiedalās pierādījumu savākšanā. Savukārt tiesas procesā, ja administratīvā procesa dalībnieku iesniegtie pierādījumi nav pietiekami, tiesa savāc tos pēc savas iniciatīvas. (Administratīvā procesa likums, 2001, 150) Pastāv arī pamati atbrīvošanai no pierādīšanas tajos gadījumos, ja tiek atzīts fakts kā vispārzināms, tad tas, protams, nav jāpierāda. Identiski noteikumi ir attiecībā par tādu faktu, kurš nodibināts ar spēkā stājušos tiesas spriedumu tā rezolutīvajā daļā, kas, izskatot administratīvo lietu, nav no jauna jāpierāda, un arī fakts, kurš nodibināts ar spēkā stājušos spriedumu tā motīvu daļā, nav no jauna jāpierāda, izskatot administratīvo lietu, kurā piedalās tie paši procesa dalībnieki. Tāpat arī fakts, kuru likums uzskata par nodibinātu, izskatot lietu nav jāpierāda. (Administratīvā procesa likums, 2001, 153) Likumdevējs nosaka, ka, ja nodokļu maksātājs nepiekrīt nodokļu administrācijas aprēķinātajam nodokļu maksājumu lielumam, tad pierādījumus par nodokļu maksājumu lielumu nodrošina nodokļu maksātājs. (Par nodokļiem un nodevām, 1995, 38) **Publiskajās tiesībās, atšķirībā no privāto tiesību principa – “atļauts viss, kas nav aizliegts”, darbojas princips “atļauts ir tikai tas, kas ir noteikts ar tiesību normu”, un valsts iestāde nevar pamatot savu rīcību ar to, ka tiesību norma neparedz attiecīgas rīcības aizliegumu.** (Neimanis, 2004, 115) Līdztiesības un diskriminācijas novēršanas tiesības ir balstītas uz Aristoteļa paradigmu. Tā nosaka, ka līdzīgās situācijās ir jāizturas līdzīgi, bet atšķirīgās – atšķirīgi un samērā ar šo situāciju atšķirību. No šīs paradigmas izriet, ka, lai nodrošinātu līdztiesību pret personām, vienādās situācijās jāizturas vienādi, bet pret personām dažādās situācijās jāizturas dažādi. Reālās līdztiesības pieeja ļauj atpazīt diskrimināciju bez līdzinieka. (Fourbert, 2002, 63–64; Levits, 2003) Būtisks Eiropas Savienībā, tai skaitā arī Latvijā, ir vienots tiesību principu pielietojums un tiesību normu saskaņošana. Pilnīga saskaņa tomēr nav rasta, par ko liecina Eiropas tiesu prakses piemēri. Eiropas Kopienas Tiesa 2013. gada februāra beigās pieņēma spriedumu – *Åkerberg Fransson* prejudiciālu nolēmumu, ar kuru risina neatrisināto jautājumu par ES Pamattiesību hartas attiecināmību uz iekšzemes pasākumiem. Neraugoties uz ģenerālvokāta centieniem izmeklēt teorētisko pamatu, kas legītimē šo hartas projekciju uz valsts tiesību normu, EKT pieņēma spriedumu, kas lielā mērā sekoja modelim, kā samierinoša judikatūra attiecībā uz vispārējiem principiem. Spriedumā ir apstiprināts, ka Zviedrijas normas – pastāvošās administratīvās un kriminālās sankcijas pret nodokļu nemaksātājiem ir īstenojamas kopsakarā ar ES tiesību aktiem tiktāl, cik tie veicina efektīvu nodokļu iekasēšanu. Rezultātā Zviedrijas tiesai tika norādīts pārbaudīt nacionālās normas atbilstību hartas normai attiecībā uz *bis in idem* (dubultās sodīšanas) principu. Tomēr spriedums nebija pietiekami spēcīgi pamatots, lai novērstu kritiku un atšķirības piemērošanā. Nekavējoties tika uzsākta tiesvedība Vācijas Konstitucionālajā tiesā, kas savā nolēmumā skaidri norādījusi, ka tā atbalsta tikai ierobežotu *Fransson* sprieduma tulkojumu. (Fontanelli, 2013, 315–334)

2. Nodokļu strīds un pierādīšanas nasta

Lai izdarītu pamatotus secinājumus par pierādīšanas nastas dažādiem aspektiem nodokļu strīdos, autors atsaucas uz juridiskā pieņēmuma (prezumpcijas) institūtu. Juridiskais pieņēmums tiek lietots kā

procesuāls paņēmieni, kurš noteiktās situācijās aizstāj pierādījumu trūkumus un ir jautājumu risināšanas veids attiecībā uz pierādīšanas pienākumu sadali lietā. Raksta autors pievienojas ASV tiesu pieredzei, kas atklāj, ka jautājumos par pierādījumu tiesībām vislielākā mērā ir piemērojams juridiskais pieņēmums – nodokļa maksātāja godprātības pieņēmums. (Российско-американское судебное партнерство, 1999, 28) Šī pieņēmuma prioritārā pielietošana kopumā ir pelnījusi atbalstu, kaut gan Latvijas tiesu prakse dažreiz liecina par pretējo, kad nodokļu administrācija un arī tiesa tieši vai, visbiežāk, netieši secinājumus izdara, pieņemot, ka nodokļu maksātājs pēc savas būtības ir negodprātīgs.

Svarīga ir uzticēšanās starp nodokļu maksātāju un nodokļu administrāciju, starp valdību un iedzīvotājiem. Tādēļ, pirmkārt, jābūt uzticības līmenim, kurš atkarīgs no konkrētās tiesību jomas, otrkārt, jābūt panāktai pilsoņu uzticēšanās valdībai, uzticēšanās citu pilsoņu vēlmēm, izvērtējot gan izmaksas, gan ieguvumus, un saistītiem arī ar pakļaušanos likumiem. Augsts uzticības līmenis valdībai un likumiem ir pilsonim, kurš, pirmkārt, ir apguvis tiesības, ir likumpaklausīgs un ir apveltīts arī ar pilsoņa pienākuma apziņu, otrkārt, kurš baidās tikt pieķerts no tiesību aizsardzības iestādes, kā, piemēram, VID, puses. Tāpēc, ir būtiski, pirmkārt, palielināt nodokļu atbilstību biznesa situācijai, otrkārt, mazināt aizspriedumus, treškārt, radīt bailes būt pieķertam un, ceturtkārt, – ievērot ekonometrijas iespējamo neobjektivitāti un potenciālo ietekmi. (Scholz & Lubell, 1998, 398–417)

Autors akcentē vēl vienu procesuālo juridisko pieņēmumu nodokļu strīdos – nodokļu administrācijas taisnības pieņēmumu, kuram jāgarantē nodokļu tiesību un attiecību stabilitāti, bet attiecībā uz Latvijas apstākļiem autors pieļauj domu, ka iespējās un priekšnoteikumos stiprākā puse – nodokļu administrācijas personā šo pieņēmumu izmanto negodprātīgi. Svarīga nodokļu strīdos ir pierādīšanas pienākuma nastas sadale. Ne likumības juridiskais pieņēmums nodokļu administrācijas darbībās, ne arī godprātības juridiskais pieņēmums par nodokļa maksātāja rīcību nodokļu strīdos neatbrīvo puses no pienākuma pierādīt lietas apstākļus, uz kuriem balstās viņu prasības un iebildes. Tajā pašā laikā, domājot par pierādīšanas nastas sadali, autors norāda uz tiesu, kā patstāvīgu nodokļu strīdu pierādīšanas subjektu, jo tās pierādīšanas pienākumu noteic APL 150. pants, kura trešajā daļā noteikts, ka arī pieteicējam atbilstoši savām iespējām ir jāpiedalās pierādījumu savākšanā, savukārt ceturtajā daļā norādīts, ka gadījumā, ja administratīvā procesa dalībnieku iesniegtie pierādījumi nav pietiekami, tad tiesa savāc tos pēc savas iniciatīvas. (Augstākās tiesas Senāts, SKA-578/2012, 9) Redzot dažādas zinātnieku viedokļu atšķirības, autors tomēr atbalsta aktīvu tiesas līdzdalību, nosakot pierādīšanas priekšmetu un sadalot pierādīšanas nastu, kas, starp citu, nekādā gadījumā nav pretrunā tiesu procesa sacīkstes principam. Šāds viedoklis ir arī Augstākai tiesai, kurš ietverts atziņā, ka “*Administratīvā procesa likuma* 154. panta pirmā daļa noteic, ka apelācijas instances tiesai pierādījumi lietā jāvērtē pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatojas uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem [..]. Tāpat atbilstoši 154. panta trešajai daļai tiesai spriedumā jānorāda, kāpēc tā vienam pierādījumam devusi priekšroku salīdzinājumā ar citiem pierādījumiem un atzinusi vienu faktu par pierādītu, bet citu – par nepierādītu. Tādējādi iepriekš minētās likuma normas uzliek tiesai pienākumu pašai pārbaudīt pierādījumus lietā” (Augstākās tiesas Senāts, SKA-18,11).

Autors ir pārliecināts par nepieciešamību detalizēti izpētīt faktiskos apstākļus strīdā, ņemot vērā tādu faktoru, kā vienas puses mantisko nevienlīdzību pretstatā otrai pusei. Autors uzskata, ka tieši nodokļu administrācijai ir pienākums pierādīt nodokļa maksātāja pārkāpuma apstākļus, kuri bijuši par pamatu saukt nodokļu maksātāju pie atbildības. Autors uzskata, ka tiesai ne tikai jāpieņem, bet arī tiesas sēdē jāpārbauda nodokļu maksātāja iesniegtie pierādījumi neatkarīgi no to iepriekšējās uzrādīšanas nodokļu administrācijā, kā to apliecina sprieduma tēze Latvijas tiesu praksē “*Administratīvā procesa likuma* 154. panta pirmā daļa noteic, ka tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatojas uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, kā arī vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un taisnības principiem. Lai arī, kā iepriekš norādīts, tieši pieteicējam ir pienākums iesniegt pierādījumus, kas pamato iebildumus pret Valsts ieņēmumu dienesta secinājumiem, pierādīšanas nastai jābūt reāli īstenojamai – tiesa nedrīkst nonākt līdz tam, ka nekāds pierādījumu apjoms kādā lietu kategorijā netiek uzskatīts par pietiekamu pieteicēja pozīcijas pierādīšanai, jo pretējā gadījumā darbotos neatspējojama prezumpcija par sliktu vienam procesa dalībniekam” (Augstākās tiesas Senāts, SKA-102/2015, 13).

Pušu procesuālais pienākums nodokļu strīdos – pierādīt apstākļus, uz kuriem tie balstās, ir piepildīts ar materiāli tiesisku jēgu, jo tas atsaucas uz attiecīgo pienākumu, kurš nostiprināts normatīvajos aktos.

Nodokļu maksātājs aprēķina nodokļu apmēru un nomaksājamo nodokļu summu, pamatojoties uz grāmatvedības aprēķiniem. Tātad pierādīšanas pienākums nodokļu strīda gadījumā par aprēķina un aprēķināto summu pareizību viennozīmīgi piekrīt nodokļu maksātājam, jo tā rīcībā ir visi primārie dokumenti, un tiesa fiksē sekojošu situāciju “..nodokļu administrēšana ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs lielā mērā balstās uz informāciju, ko iesniedz nodokļu maksātājs, tai skaitā informāciju, ko nodokļu maksātājs iegūst no citiem avotiem, bet ko viņš apliecina. Tāpēc no nodokļu maksātāja tiek prasīts, lai, iesniedzot nodokļu deklarāciju un sniedzot citu informāciju, viņš būtu ļoti uzmanīgs un skrupulozs. Paviršība vai nolaidība nav pieļaujama. Turklāt nodokļu maksātājs parasti saprot, kāda informācija ir svarīga, lai novērstu nepareizas informācijas iesniegšanu un līdz ar to risku būt sodītam. Citiem vārdiem, no nodokļu maksātāja tiek prasīts, lai viņš pārzinātu nodokļus regulējošās tiesību normas un apzinātos risku, kas saistīts ar to pārkāpšanu. Neprecizitātes un kļūdas rada pamatu nodokļu soda naudas uzlikšanai (sal., Zviedrijas Augstākās Administratīvās tiesas 2000. gada 15. decembra spriedums Nr. 1990–1998, RÅ 2000 ref. 66)” (Augstākās tiesas Senāts, SKA-103), kas izraisa daudz neskaidrību un satur nekoncekvenci, jo likuma prasības pret nodokļu maksātāju ir pārmērīgas pretstatā tā faktiskajām iespējām.

Kad un kā notiek pierādīšanas nastas pāreja? Analizējot tiesību normu, autors saskata pastāvošu pieņēmumu, ka nodokļu maksātāja izdevumi ir pamatoti. Tātad, apgāžot doto prezumpciju, pienākums pierādīt izdevumu nepamatotību piekrīt nodokļu administrācijai, un, ja tai to izdodas paveikt, tad pierādīšanas pienākums pāriet atpakaļ pie nodokļu maksātāja. Tiesu praksē ir piemēri, kad pierādīšanas nasta par nodokļu apjomu tiek pārliekta no nodokļu maksātāja uz nodokļa administrācijas iestādi. Tas notiek gadījumos, kad no nodokļu maksātāja puses tiek iesniegti pierādījumi par nodokļu aprēķina tiesiskumu, bet nodokļu iestāde turpina uzstāt uz pastāvošo nodokļu parādu nepietiekamiem ieņēmumiem. Tādā gadījumā pierādīšanas pienākums piekrīt nodokļu administrācijai, kurai jāpierāda apstākļi, kas pamato nodokļu aprēķinu. Tādēļ autors nonāk pie atziņas, ka tiesas lomai nodokļu strīdu procesa izskatīšanas laikā ir jābūt aktīvai, jo tikai tādā veidā tiesa var realizēt savu pienākumu noskaidrot objektīvo patiesību lietā. (Likums par tiesu varu, 1993, 17.1, 17.2)

Autors viennozīmīgi uzskata, ka pierādījumi, kas iegūti pārkāpjot likumu, nevar tikt izmantoti, lai pārbaudītu apstākļus nodokļu strīdos, kaut arī pirmšķietami var nākt pie secinājuma, ka sabiedrības ieguvums būs lielāks par pierādījumu defekta ignorēšanu, nelikumīgi izmantojot tos. Šāda pieeja ir sevišķi svarīga nodokļu strīdu risināšanā, jo šajos strīdos viena puse ir valsts iestāde, kurai savās darbībās jāvadās arī no likumības principa. Īpaša uzmanība ir jāpievērš arī divām atšķirīgām – formālai un neformālai – pierādījumu novērtēšanai tiesas procesā. Pirmā pieeja ir stingra, uz likuma normas izsmelošu pierādījumu uzskaitījumu balstīta, bet otra pieeja paredz, ka pastāv brīva pierādījumu izvērtēšana, un neviens pierādījums iepriekš nedod augstāku spēku. Abu pieeju esamību ilustrē tiesu prakse, no kuras jāsecina, ka tik atšķirīgas pieejas ir izskaidrojamas tikai ar lietas faktiskajiem apstākļiem, bet nevis ar tiesas patvaļu. Aktuāla problēma ir pierādījumu defekti, kas saistīti ar sekām nodokļu aprēķinu gadījumos, kad nodokļu maksātājs, atklājot nepilnības rēķinu noformēšanā, ir tiesīgs pieprasīt šo nepilnību novēršanu, bet nodokļu administrācijai ir pienākums pieņemt izlabotos dokumentus kā pierādījumus nodokļu maksātāja tiesībām, piemēram, saņemt PVN atmaksu vai priekšnodokli.

Autoram ir īpašs skatījums uz problēmu, kas saistīta ar tāda veida pierādījumu sacīksti, kas balstās uz pārlicību, ka rakstiski pierādījumi “runā paši par sevi”, un tāpēc tie izceļas ar savu drošumu, kādēļ tie būtu uzskatāmi par galveniem pierādījumiem nodokļu strīdu risināšanā. Autors īpaši izceļ publiskus rakstiskus pierādījumus un uzskata, ka valsts iestāžu administratīvajiem aktiem ir piešķirama augsta ticamības pakāpe. Šo pierādījumu nosacītās prioritātes pār citiem pierādījumiem ignorēšana var novest pie negatīvām sekām, kad tiesas neņems vērā tādu apstākļu esamību kā, piemēram, komersantu un citu juridisko personu nodokļu maksātāju reģistrāciju. Tikai, pamatojoties uz to, ka pārbaudes ietvaros nodokļu administrācija saņem paskaidrojumus no personas, kas norādīta kā nodokļu maksātāja amatpersona, nevar viennozīmīgi nonākt pie slēdziena par nodokļu maksātāja neesamību. Šo problēmu ir iespējams risināt, nostiprinot nodokļu tiesību jomā publisko aktu ticamības principu. Autors uzskata, ka normatīvo aktu kopums šobrīd atļauj nenovirzīties uz tiesiskā nihilisma ceļu, bet gan sekot pa noteiktu un precīzu procesuālā regulējuma ceļu, ja noteiktu publisko dokumentu kā pierādījumu īpašo lomu šajos procesos. Vadoties no savas praktiskās pieredzes, autors atzīmē, ka nodokļu administrācijas konstatēts pienācīgas reģistrācijas ticamības fakta noliegums nedrīkst būt pamatots tikai ar paskaidrojumiem no nodokļa

maksātāja amatpersonas puses. Tādā gadījumā nodokļu administrācijai būtu vai nu jāvēršas tiesā, lai atzītu komercsabiedrības reģistrāciju par spēkā neesošu, vai jāpārbauda pierādījuma viltojuma esamība, vēršoties tiesībsargājošās iestādēs, vai arī tiesībsargājošām iestādēm jālūdz uzsākt kriminālprocesu. Būtiski, ka nodokļu maksātājam nedrīkst iestāties negatīvas sekas no tā, ka nodokļu administrācija nepilda savus pienākumus.

Ne mazāk svarīgs ir pierādījumu izvērtēšanas ekonomiskās efektivitātes princips, lai noskaidrotu, vai pierādījumu iegūšana nav dārgāka nekā sabiedrības ieguvumi kopumā? ASV tiesnesis Ričards Allens Pozners (*Richard Allen Posner*) rakstā “*An Economic Approach to the Law of Evidence*” (aut. tulkojums – “Ekonomiskā pieeja pierādījumu tiesībās”) piedāvā un apraksta divu tādu iespējamo ekonomisko modeļu kā meklēšanas un izmaksas samazināšanas pieeju, lai apzinātu, kā iegūt pierādījumus un izvērtēt tos. Abos gadījumos tie ietver Bajesa (*Bayes*) teorēmas pētījumu par racionālu lēmumu pieņemšanu. Pozners savā rakstā pievēršas jautājumiem par pierādīšanas nastu, kā arī īpašām normām federālajā likumā par pierādījumiem, kas regulē tādus jēdzienus kā nekaitīga kļūda, attiecīgas ierobežojošas instrukcijas, pierādījumu raksturs, baumas, liecinieku – ekspertu viedokļi, kā arī norāda uz dažādām privilēģijām un izņēmumiem šajās normās. Pozners secina, ka šis likums par pierādījumiem nav vienkārši efektivitāti samazinošs, lai aizsargātu neekonomisko vērtību, bet faktiski ir diezgan efektīvs un var pārsniegt tās kontinentālās “inkvizīcijas” sistēmas kolēģus, lai arī ierosinot vairākas reformas. (*Posner, 1999, 1477*)

Autors uzskata, ka Latvijas Republikas tiesiskajā sistēmā nodokļu tiesību jomā nav atrisināts jautājums par juridisku personu nevainīguma prezumpcijas nostiprināšanu, līdzīgi kā tas ir attiecībā uz fizisku personu, kad Satversmes 92. panta norma nosaka, ka persona nav vainojama, līdz pretējo pierāda tiesa. Kriminālprocesā nevainīguma prezumpcija ir viens no pamatprincipiem. Arī administratīvajā procesā nodokļu strīdu lietās, kas saistītas ar personu juridisko atbildību, ir saskatāma identiska situācija, un tāpēc nevainīguma prezumpcija būtu attiecināma arī uz šāda veida lietām. Ir akceptējama viennozīmīga tiesiska pozīcija par to, ka īpašuma atņemšana soda naudas veidā (nodokļu nomaksas piesaistei ar atbildību) ir pieļaujama tikai gadījumā, ja pierādīšanas nasta par nodokļu maksātāja vainu nodarījumā pilnībā gulstas uz nodokļu administrāciju gan attiecībā uz fiziskām, gan juridiskām personām.

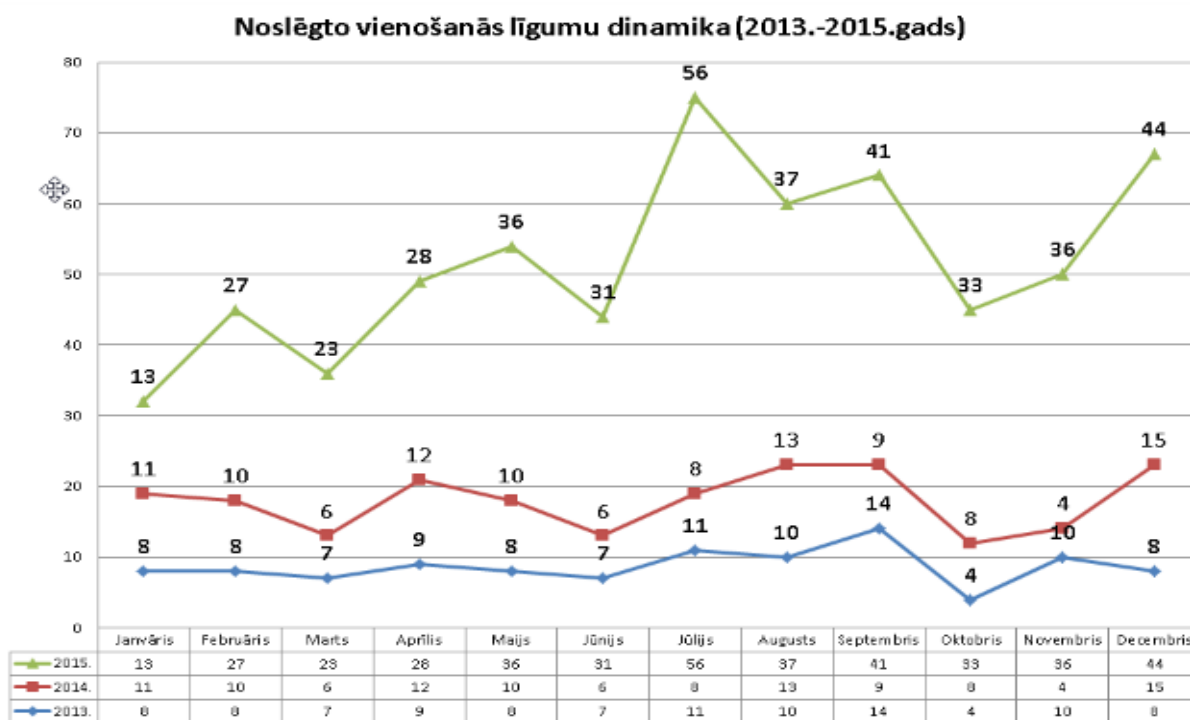
Visbeidzot, tiesas nolēmumam arī nodokļu strīdu lietā ir jābūt saprātīgam, secīgam un adekvātam. Taisnīgums ir tas, kam radīta tiesa. (*Bapak, 1999*) Tiesu praksē ir redzami gadījumi, kad, esot līdzīgiem faktiskiem apstākļiem, tiesas pieņēmti diametrāli pretēji spriedumi, uz ko norāda arī Augstākā tiesa, kad, “Ievērojot minēto, gadījumā, ja tiesa, kas izskata agrāk izspriestai lietai līdzīgu lietu, nonāk pie citiem secinājumiem, tiesiskās vienlīdzības princips prasa, lai tiesa katrā ziņā tiesas spriedumā ietvertu apsvērumus, kādēļ rezultāts šajā lietā ir atšķirīgs. Pat, ja vienīgais iemesls ir tas, ka tiesa nevar pievienoties cita tiesas sastāva vērtējumam, tiesai ar attiecīgu argumentāciju tas ir jāatspoguļo spriedumā. Procesā dalībniekiem ir jātop redzamam, ka tiesas spriedums, kaut arī atšķirīgs, nav patvaļīgs, un ka tiesa spēj pamatot savu atšķirīgo viedokli” (*Augstākās tiesas Senāts, SKA-482/2015; 11*).

3. Nodokļu strīdu risināšanas attīstības tendences

Daudzas problēmas, ar ko sastopas puses, risinot jautājumus par nodokļu strīdiem, tiek visumā veiksmīgi risinātas, bet pietrūkst plašāka redzējuma un risinājuma iespējamības. Tā, piemēram, pirms nodokļu jomu regulējošo tiesību normu grozīšanas vispirms būtu jāveic normas funkcionalitātes tests, jo pirms piemēro formālu normu, ir jāprognozē rezultāti, un balstoties ne tikai uz komerciesību normām, bet arī uz vispārējo tiesību struktūru. (*Dickerson, 2011, 226*) Domas “par labu likumdošanu” atspoguļojums redzams arī tiesu praksē, jo “Jebkuram likumam pēc sava satura ir jāiekļaujas tiesību sistēmā. Tas nozīmē, ka likumam, pielietojot atzīto tiesību piemērošanas, it sevišķi interpretācijas metodoloģiju, ir jābūt piemērojamam, neradot pretrunu ar juridiskā spēka hierarhijā augstākām vai prioritāri piemērojamām tiesību normām. Tikai šādi likumprojekti var tikt uzskatīti par “pilnīgi izstrādātiem” Satversmes 78. panta izpratnē” (*Augstākās tiesas Senāts, SKA-3/2014,II*). No kā izriet jautājums, vai pirms nodokļu ieviešanas, to izmaiņām vai to aprēķināšanas un maksāšanas veida maiņas nebūtu jānoskaidro, vai netiks samazināti valsts budžeta ieņēmumi pretēji gaidītajam. Turklāt jau iepriekš ir jānoskaidro un jāizvērtē arī nākotnē iespējamie aizskāruma gadījumi, īpaši no valsts puses, kas potenciāli var kļūt par juridisku strīdu, sevī ietverot arī personas tiesības pieprasīt kaitējuma

atlīdzināšanu. Un ir jāspēj atbildēt arī uz jautājumu par to, kas motivē cilvēkus ierosināt šādas lietas un izmantot tiesu kompensāciju saņemšanai? Ārvalstu tiesību speciālisti sniedz daļēju atbildi uz šo jautājumu, izmantojot unikālu datu kopumu, lai būtu iespējams noteikt, vai un kādus tiesiskos līdzekļus nodokļu maksātājs izmantos, lai atvieglotu savu nodokļu nastu. Zinātnieki šo īpatnību sauc par “juridisko novirzi” (angl. – *legal salience*), kas ir viens no vairākiem nodokļu sadalījumu ietekmējošiem faktoriem un motivē dažus cilvēkus meklēt nodokļu atvieglojumus, un šī iemesla dēļ pētnieki apgalvo, ka nodokļu likumi būtu izvērtējami, ņemot vērā arī “juridiskās novirzes” sekas. (Hayashi, 2014, 1443–1507)

Svarīgs ir arī jautājums par ietekmējošiem līdzekļiem pienākumu nepildīšanas gadījumos no nodokļu maksātāju puses. Nodokļu nemaksāšanai vienmēr būtu jārada sekas. Bet kādas? Ārvalstu tiesību zinātnieki publisko tiesību teorijas pētījumos par tiesību aizsardzības līdzekļiem un to piemērotājiem ir nonākuši pie teorētiskās analīzes kodola, kas ietver sevī šādus galvenos jautājumus: kurš soda veids ir pieņemamāks – brīvības atņemšanas vai naudas sods, vai arī šo abu soda veidu kombinācija? Vai atbildībai jābūt stingrai vai arī jāpastāv iespējai šo situāciju labot? Ja vaina ir tikai varbūtēja, tad kā būtu jākorrigē iespējamais risinājums? Cik no sabiedrības līdzekļiem būtu izlietojami, lai aizturētu likumpārkāpējus? Turklāt ir jāņem vērā dažādi šo jautājumu paplašinājumi, tai skaitā: darbības līmeņi; kļūdas; izmaksas, kas saistītas ar naudas sodu uzlikšanu; vispār iesaistītās struktūras; margināla atturēšana; attiecības starp pilnvarotāju un aģentu; notikumu ģeogrāfiskās atrašanās vieta, norēķini; nepilnīgas zināšanas par notikumu un iespējamo sankcijas lielumu; korupcija; sociālās normas; bagātības uzraudzība un taisnīgas sankcijas. (Polinsky & Shavell, 2007)

Autoraprāt, visefektīvākais nodokļu strīdu risināšanas veids ir abu pušu vienošanās par strīda atrisināšanu, kas tiek izmantots arvien plašāk, un uz ko publiski norāda arī nodokļu administrācija, sakot, ka “Valsts ieņēmumu dienests ar gandarījumu atzīmē, ka pēdējā gada laikā ir novērojama pozitīva tendence nodokļu strīdu risināšanā. Arvien vairāk nodokļu maksātāji izvēlas alternatīvu nodokļu strīdu risināšanas veidu, proti, slēdz vienošanās līgumus ar VID. Ja 2014. gadā tie bija 112 vienošanās līgumi, tad 2015. gadā – jau 405. Tādējādi ievērojami tiek ietaupīti gan nodokļu maksātāja, gan VID resursi, kas pretējā gadījumā tiktu patērēti ilgstošai tiesvedībai. Savukārt valsts budžets līdz tam nodokļos nenomaksāto summu atgūst ātrāk nekā tas notiktu tiesvedības un parādu piedziņas procesā. Ja 2013. gadā kopā tika noslēgti 104 vienošanās līgumi, 2014. gadā – 112 vienošanās līgumi, tad 2015. gadā tie bija jau 405, kas ir 3,6 reizes vairāk salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu” (Arvien vairāk nodokļu maksātāju nodokļu strīdu gadījumos slēdz vienošanās līgumu ar VID, 2015).

Secinājumi

1. Pieeja – tiesības, ko izmanto ļaunprātīgi, tiesa neaizsargā – ir pielietojama nodokļu strīdos iesaistīto pušu procesuālajās tiesībās.
2. Par godīgu nodokļu maksātāju ir atzīstama likumpaklausīga persona, kura pilda tai uzliktos tiesiskos pienākumus, un nevis tikai tāds nodokļu iestādes un tiesu ieskatā “teicamnieks” un “nodokļu skauts”, kas, ar ierobežotiem resursiem apveltīts, pats spēj atklāt nodokļu krāpniekus, kuri slēpjas aiz svešiem personu datiem.
3. Tieši uz nodokļu administrāciju ir uzlikts tiesisks pienākums nodrošināt kontroli par nodokļu maksāšanas pienākumu pildīšanu un pārbaudīt nodokļu maksātāja godprātību, bet gadījumos, kad tiek atklāta negodprātība, aizsargāt valsts intereses.
4. Tirgus ekonomikas apstākļos valsts iestādes nedrīkst pārkāpt uzņēmējdarbības brīvību, bet uzraugošajām iestādēm ir jāuzticas komersantiem – nodokļu maksātājiem, presumējot to godprātību, lai arī praksē šāds pieņēmums noslēptu no nodokļu iestādes informāciju par daļu no “firmām viendienītēm”, kuras kropļo tirgu un maldina citus tirgus dalībniekus.
5. Nevainīguma prezumpcija pilnībā nedarbojas nodokļu pārkāpumos attiecībā uz juridiskajām personām.
6. Paaugstināta juridiskās personas atbildība, salīdzinot ar fiziskās personas atbildību, ir pilnībā attaisnojama, jo fiziskā persona darbojas pati un savus pienākumus nevar nodot citām personām ar tādu pašu atbildības pakāpi kā juridiskā persona.
7. Tiesas atšķirīgi vērtē vienus un tos pašus pierādījumus vienādās tiesiskās situācijās atkarībā no nodokļa maksātāja godprātības vai negodprātības pieņēmuma.
8. Pēc būtības pierādījumu vākšanas procesā nodokļu strīdos tiesu var pielīdzināt izziņas veicējam kriminālprocesā.

References

- Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 384 lpp.
- Dubure, V., Fogels, A., Fridrihsons, I., Indulēns, G., Krastiņš, I. u.c. (1998). *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 220 lpp.
- Garner, B. A. (2009). Substantive law. In: *Black's Law Dictionary*. Devītais izdevums. St. Paul: West, 1999 s.
- Hattenhauer, H. (1994). *Europäische Rechtsgeschichte* (2. verbesserte Auflage). Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag GmbH, 308 s.
- Liede, A. (1970). *Latvijas PSR kriminālprocess. Vispārīgā daļa. Tiesu pierādījumi*. Rīga: Zvaigzne, 393 lpp.
- Martin, E. A. (2009). Substantive law. In: *A Dictionary of Law*. Piektais izdevums. Oxford: Oxford University Press, 484 s.
- Meļķis, E. (1997). *No tiesību filozofijas vēstures. Pirmsokrāta domātāji. (Sokrāts. Platons)*. Rīga: Latvijas Universitāte, 37 lpp.
- Neimanis, J. (2004). *Publisko tiesību būtība. Ievads tiesībās*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 115. lpp.
- Plotnieks, A. (2009). *Tiesību teorija & Juridiskā metode*. Rīga: Izglītības soļi, 312 lpp.
- Uglov, S. (1997). *Evidence: Text and Materials*. London: Sweet & Maxwell, citēts pēc Strada-Rozenberga, K. (2002) Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standartu kritēriji kriminālprocesā (I). Rīga: Likums un Tiesības 4 sējumi, Nr. 31
- Vildbergs, H. J., Messeršmits, K., Niedre, L. (2004). *Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: EuroFaculty, 164 lpp.
- Volk, K. (1999). *Strafprozessrecht*. München: Beck C. H. Verlag, 144. S.
- Барак, А. (1999). *Судейское усмотрение*. Москва: Норма, 376 с.
- Брызгалин, А. В. (1997). *Налоги и налоговое право*. Москва: Аналитика-Пресс, 600 с.
- Рассел, Б. (2002). *История западной философии. Высшее образование*. Ростов-на-дону: Феникс, 991с.
- Российско-американское судебное партнерство: материалы / Сравнительная практика рассмотрения споров, вытекающих из налоговых и иных административных правонарушений* (1999). Москва: Юстицинформ, с. 115
- Arnold, T. (1932). The Role of Substantive Law and Procedure in the Legal Process. *Harvard Law Review*, 1932, Vol. 45, No. 4, 643 p.
- Pieejams: http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5252&context=fss_papers [skatīts 21.11.2015.]
- Arvien vairāk nodokļu maksātāju nodokļu strīdu gadījumos slēdz vienošanās līgumu ar VID. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/zinas/268036-arvien-vairak-nodoklu-maksataju-nodoklu-stridu-gadījumos-sledz-vienosanas-ligumu-ar-vid/> [skatīts 02.02.2016.]

- Bannenberg, Br. (2001). Pierādījumu nastas pārņemšana? Mantas konfiskācijas korupcijas gadījumos. *Likums un Tiesības*. 3. sējums, Nr. 12 (28), 354.-359. lpp.
- Dickerson, C. M. (2011). Informal-sector entrepreneurs, development and formal law: A functional understanding of business law. *American Journal of Comparative Law*, 59(1), pp. 179-226. doi: 10.5131/AJCL.2010.0011. Pieejams: <http://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-79953081889&origin=inward&txGid=0> [skatīts 02.02.2016.]
- Fontanelli, F. (2013). Hic sunt nationes: The elusive limits of the eu charter and the german constitutional watchdog: Court of justice of the european union: Judgment of 26 february 2013, case C-617/10 åklagaren v. hans åkerberg fransson. *European Constitutional Law Review*, 9 (2), pp. 315-334. doi:10.1017/S1574019612001162. Pieejams: <http://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84883339799&origin=inward&txGid=0> [skatīts 02.02.2016.]
- Jansons, J. (2003). Pierādījumi un to novērtēšana (I). *Likums un Tiesības*. 5. sējums, Nr. 2 (42), 50.-57. lpp.
- Levits E. (2003). Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68 (2833). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/74628> [skatīts 07.02.2016.]
- Levits, E. (2000). Samērīguma princips publiskajās tiesībās – jus commune europaeum un Satversmē ietvertais konstitucionālā ranga princips. *Likums un tiesības*, 2. sējums, Nr. 9 (13), 262.-270. lpp.
- Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieņemta 04.11.1950. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 13.06.1997, Nr. 143/144 (858/859)
- Posner, R. A. (1999). An economic approach to the law of evidence. *Stanford Law Review*, 51(6), 1477. Pieejams: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-0346515486&partnerID=40&md5=9ede6ad2e6fbbb173d32e3134feb006f> [skatīts 02.02.2016.]
- Scholz, J. T., & Lubell, M. (1998). Trust and taxpaying: Testing the heuristic approach to collective action. *American Journal of Political Science*, 42(2), pp. 398-417. Iegūts 02.02.2016. no <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-0032362493&partnerID=40&md5=9b0d2cdff83c84237d71be12d6211cad>
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1993., Nr. 43. Pēdējie grozījumi 19.06.2014.
- Likums "Par nodokļiem un nodevām". Pieņemts 02.02.1995. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 18.02.1995., Nr. 26(309). Pēdējie grozījumi 17.12.2015.
- Administratīvā procesa likums. Pieņemts 25.10.2001. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 14.11.2001., Nr. 164(2551). Pēdējie grozījumi 19.09.2013.
- Likums "Par tiesu varu". Pieņemts 15.12.1992. Publicēts: *Ziņotājs*, 14.01.1993., Nr. 1. Pēdējie grozījumi 18.06.2015.
- Vācijas Federatīvās Republikas Kriminālprocesa kodekss. Sākotnējais teksts pieņemts 01.02.1877. Mūsdienu teksts pieņemts 27.01.1987. Publicēts: 07.04.1987. Pēdējie grozījumi 20.10.2015.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-183/2007,2007.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-578/2012,2012.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-102/2015,2015.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-103/2005, 2005.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-18/2005, 2005.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-482/2015, 2015.

THE ROLE OF BENEFIT ASSESSMENT IN THE DECISION MAKING PROCESS

Inita Henilane,

PhD student, BA School of Business and Finance, *Latvia*

Abstract

Decisions are taken in all spheres, including the private and public sector, which means that it is necessary to evaluate the possible benefits and losses if the decision were made or not.

In the private sector the main goal is to get a profit or financial benefits, but the main goal of public administration is to provide the society with socio-economic benefits, which combines both economic benefits and social benefits.

The aim of this article is to evaluate the role of benefit assessment in the decision making process. To achieve the aim, the author puts forward the following main tasks: 1) to identify the concepts of benefits and develop classifications of benefits; 2) to analyse the general aspects of benefit assessment and use; 3) to analyse the role of benefit assessment in the decision making process in public administrations.

Analytical research method and comparative research method have been applied in the research paper.

The results of the study show that the decisions made by public administration are the most important decisions, because they can affect the economy and society in general and also specific industries or special groups of people. Because of this decisions made by public administration should be deeply evaluated in all stages of the whole policy process cycle.

Key words: benefit, benefit assessment, decision making process, policy

Introduction

Decisions should be taken in all spheres, including the private and public sector. Decisions in public administration regarding development or updating of new policy should be qualified as complicated decisions with a high level of uncertainty and for the adoption of which strategic and sustainable action is required. With regard to the business, there can be both –simple decisions and complicated decisions. In both spheres and especially in decision making process of complicated decision, it is necessary to evaluate the possible benefits and losses if the decision were made or not.

The aim of this article is to evaluate the role of benefit assessment in the decision making process.

The research paper is structured in three parts. The concepts of benefits were identified and classifications of benefits were developed during the first part. The general aspects of benefit assessment and use have been analyzed in the second part. The third part analyzes the role of benefit assessment in decision making process in public administration.

The assessment methods of benefits have not been analyzed because this is the task for the further research by the author.

Analytical research method and comparative research methods have been applied in the research paper.

At the end of research conclusions on the role of benefit assessment in decision making process were drawn and proposals for public administration for the policy preparation and implementation process have been drafted and put forward.

1. Concept and classifications of benefits

Designations used within applied literature for explanation of the concept “benefits” should be understood as identical ones and should be used as synonyms, but in some cases they have different meaning, and at the same time there is a lack of unified definition for above concept. Very often the term “benefits” is used for describing improvement of welfare as it is defined by Pearce (1983) – “*benefits are any gain in welfare (utility)*”.

One of the explanations for the term “benefit” in financial field is that it is a desirable and measurable outcome or result of an action, investment, project, resource, or technology (Business Dictionary). At the same time also various social benefits are understood by the term benefits, for example, in the Glossary of European Union terms one of the explanations for the term “benefit” in Latvian is “*pabalsts*”, i.e., financial support during illness, retirement or unemployment (Glossary of European Union terms).

The author studies the concept of “benefits” in the research in the context of welfare improvement.

All benefits have to be measured or determined by the size of it or its impact on society, entrepreneurship, the environment and other areas because what impact it will have on a particular subject depends on it. By analysing the project management cycle, Young (2007) defines benefits as a measurable gain of a project which primary underlines the reason for starting a project. Benefits from the project arise when the project is completed, but benefits from the program – when the first project of sub-project is completed.

The tangible or intangible value is determined by the measurement of benefits which in accordance with classification of Kerzner (2005) and other authors is divided into:

- *tangible benefits* – benefits which may be assessed and measured in dollars;
- *intangible benefits* – benefits which may be assessed in units other than dollars or they may be identified and described subjectively.

The author supplements above definitions by stating that tangible benefits can be expressed in any expression of money (not only in dollars), but intangible – in units other than expression in money.

Benefits can be both direct and indirect ones. Direct benefits arise from the project or programme to the direct beneficiary, but indirect – to the wider part of society and they arise in relation with implementation of political or economic activities. (Brigsa, 2011)

Assessing costs and received benefits in the process of programme management in public administration, Starling (1993) introduces the term “real benefit” which could be understood as the result gained by the consumer from the state project – total improvement of the standard of living what should be compared with real costs, i.e., resources required for the project and which cannot be used for other needs which he divides into tangible and intangible benefits like Kerzner (2005) and other authors.

The author considers that while assessing benefits in public administration the benefits should be classified also by the type of document of state development planning: at the national, regional or local level, and from implementation of which the planned aims and particular benefits can be reached. Benefits which can be reached with the implementation of documents with hierarchically lower development planning should be subordinated to the benefits which can be reached with implementation of documents with hierarchically higher development planning.

State Chancellery and the United Nations Organization (hereafter – UNO) within framework of joint project studying benefits in system of policy impact formation points out that benefits are determined by comparing them with the current situation and they may appear either immediately or after some time, or in long-term perspective. (Policy Impact Assessment of the Policy Development System 2005)

The author supplements the above mentioned by taking into account the terms of development planning documents, including development planning documents with medium term, i.e., for example, in Latvia it is up to 7 years, and medium-term benefits to be distributed besides short term benefits and long-term benefits which also have large impact within implementation of the policy, because the major part of policy planning documents in Latvia are medium-term documents which also provide the most visible benefits for the society.

Besides tangible and intangible benefits in public administration, administrative benefits which are benefits resulting from providing or improving the performance of state functions are also distributed. (Policy Impact Assessment of the Policy Development System 2005)

The author also considers that the scale of benefits or how large impact they will leave on society should also be taken into account within the assessment of benefits i.e., whether the benefits will leave an impact at the global level, international level, level of particular country – at the national, regional or local level.

The author agrees with the opinion of Musgrave R. A and Musgrave P. B (1973) that benefits of separate individuals do not show benefit for the whole society, because the result in terms of money creates comparative price changes when the economics adapts to state services, so some people get a positive result, but this is counterbalanced by losses for others.

Taking into account today's political situation in the world, the issue of national security has become as very topical one. The author agrees with the opinion of Kasper and Streit (1998) that good public administration must ensure intangible benefits in the country, along with security and social contacts, while simultaneously the author considers that the national security benefits nowadays should be evaluated as the primary benefits for the existence and provision of public welfare.

The author agrees with the opinion of researchers Svirko and Osadcha (2013) that within business tangible benefits, social benefits and economic benefits are the most important ones, whereas in relation to public institutions – social benefits which mean improved working conditions, social protection, etc., and at the same time she believes that the previously mentioned national security benefits and environmental benefits also play an important role. Regarding environmental benefits the most topical tendencies in the world indicate that in recent years countries are devoting more and more attention to the issue of the fight against global climate change, including the conservation of the ecosystem, reducing greenhouse gas emissions, including assignment of funding for different types of programs and projects in these areas, so environmental benefits are more and more growing within the total benefit structure.

By supplementing the above mentioned regarding environmental benefits, the researcher Bräuer (2003) believes that the costs and benefits (or value) in field of nature protection may be determined only from the particular perspective that may be the perspective of the individual, group of people or society as a whole. In general it means that the monetary valuation shows the importance of project for a particular subject or subject's willingness to pay for it. In the scale of society this value shows the ability to dedicate resources for a certain purpose.

During the development of a new business idea or a decision the decision maker usually calculates the economic benefits in order to be able to assess the financial results of business idea product (Investor Words Glossary). When analyzing economic benefits in business, Hendrick and Kleiner (2002 a; 2002 b) divided them into three classes: benefits related with personnel (for example, quality improvement of personnel's work); equipment and material benefits (for example, increased performance of devices); benefits of production and sales growth.

The term "externalities" – an externality is any benefit that spills over from the project towards other parties without monetary compensation – can be found in the guidelines of European Commission for performing cost – benefit analysis in preparation of projects for European Union foundations 2014–2020. Environmental effects are typical externalities within framework of cost – benefit analysis. (European Commission. Guide to Cost-Benefit Analysis 2014)

One of the western concepts for accounting of income growth is the concept on increase, which provides that income arises from the economic benefit flow. (Кытrep, 2007) Likewise, Peterson (1967) defines the term "income" as a flow phenomenon. The term "flow" is understood as something that is measured in time. This term is closely related with the term "wealth" which is a stock phenomenon and determines the amount of tangible things at a certain moment. Conception of wealth refers to the concept of human education, knowledge and skills inherent to the people as a kind of human capital.

The author has offered her own definition of "benefits", which is more suitable for the research problem – *benefits are goods which are gained by the society or a part of it from particular activity or implementation of the activity, and which are expressed as a tangible or intangible value.*

The author has developed classifications of benefits, by dividing them by: *the time period in which the benefits arise; benefit value; type of benefit value; administrative principles; field of benefit; type of benefit in business; type of national development planning document; type of benefit impact; benefit impact on the result* (see Table 1).

Table 1

Classifications of benefits

Characteristic of classifications of benefits	Types of benefits
Classification of benefits by time period	- short-term benefits; - medium-term benefits; - long-term benefits;
Classification of benefits by value	- tangible benefits; - intangible benefits;
Classification of benefits by value type	- direct benefits; - indirect benefits;
Classification of benefits by administrative principles	- global benefits; - international benefits; - national benefits; - regional benefits; - local benefits;
Classification of benefits by field	- economic benefits; - social benefits; - environmental benefits; - national security benefits;
Classification of benefits by type in business	- benefits in terms of staff; - equipment and material benefits; - production and sales volume growth benefits;
Classification of benefits by type of national development planning document	- strategies; - plans; - guidelines; - concepts; - programs;
Classification of benefits by type of impact	- external benefits - internal benefits;
Classification of benefits by type of impact on the result	- benefits based on savings; - benefits based on improvement and development.

Source: developed by author.

Analysing the developed classifications of benefits, the author especially underlines the benefit classification by the field, dividing the benefits into economic, social and environmental benefits, while emphasizing the importance of national security benefits in the society, by taking into account the political situation in the world.

2. General aspects of benefit assessment and use

While adopting decisions it is important to evaluate the gains and losses, provided that the decision were or were not adopted, including the assessment of benefits at each of the decision-making phases. It is important for the decision maker to understand how complex or simple the decision which should be adopted is, since it determines the impact of potential gain or loss to the subject of corresponding gain or loss, i.e., to the economy or society, or individual sector, company or the like.

During the formation of a new, unexpected problem in the organization, where the information for its solution is incomplete, so-called non-programmed decisions requiring mandatory strategic planning should be adopted, because the level of uncertainty is high, but decisions – complicated. (Praude 2012)

Decisions in public administration regarding development or updating of new policy should be qualified as complicated decisions with high level of uncertainty and for adoption of which strategic and sustainable action is required.

With regard to business, there can be both simple decisions (such as ordering goods, etc.) and difficult decisions (such as manufacturing of new product, elaboration of new technologies, etc.).

By analysing management theory and its practical applications, researchers Robbins and Coulter (2014) believe that all levels of managers in all types of organizations take decisions, which means that they will perform selection. Although decision-making typically is formulated as a choice between several options, this approach is too simple, because decision making is (and should be) a process, not just as a simple activity of selecting options. (Minter, 2010; Garvin and Roberto, 2011) Alekneviciene and Baranauskiene (2014) believe that public projects can give financial, economic and social benefits. In rare cases, they generate financial benefits, but even if this happens, the benefits are minimal. Public projects create economic benefits which can be described as reduced costs arising from the implementation of the project. The economic benefits and social benefits to the society are often mutually related, and the main aim of public projects is to provide positive changes in the social environment of the population and satisfaction of public need, or the so called social benefits.

As the main differences within importance of benefit evaluation in public administration and business the researcher Hyman (2008) considers the following:

- 1) Public administration does not sell its products in order to make profits. Because it does not earn from profit, it does not get very good signals about how it is working in order to ensure the needs of the population for whom it serves.
- 2) Public administration generally is not required to compete. Even if it is weak because it offers products or services of low value or because their prices are too high, there is no other institution, which could quickly commence to offer better products or services.
- 3) Projects and programs of public administration are often selected through political processes due to their impact on the income of special – interest groups rather than due to efficient distribution of resources.

The author believes that in both public administration and in business it is difficult to assess benefits as well as separate economic benefits from environmental, social or other kinds of benefits because economic benefit may leave an indirect benefit to the environment or development of the society, etc., thus it creates some uncertainties in the determination of benefit value. Also researchers Rosen and Gayer (2008) have similar opinion. In the analysis of cost – benefit analysis method they consider that in business the same problem exists as in the public sector – to assess inputs and outputs of the project. Other authors emphasize that evaluation of benefits is more complicated than evaluation of costs, since costs can be easily understood – these are fixed financial resources, for example, resources for purchase of more modern equipment, but benefits are related to financial savings, such as the benefits from unmanufactured products during a specified period.

By analyzing the nature of the decisions and their adoption process Robbins and Coulter (2014) divide the decision-making process into eight steps.

1. Identifying a problem.
2. Identifying decision criteria (criteria that define what is important or essential for problem solution).
3. Allocating weights to the criteria.
4. Developing alternatives.

At this stage, the decision maker must be creative and at this stage the alternatives are listed and not evaluated.
5. Analyzing alternatives.

During stage of analysing alternatives, the decision maker must evaluate each alternative in accordance with the decision criteria.
6. Selecting an alternative.

At this stage the decision maker must select the best alternative or the alternative which gained the highest evaluation in the previous stage.

7. Implementing the alternative.

8. Evaluating decision effectiveness. At this stage benefits or results from the decision taken should be evaluated by evaluating whether the problem is solved.

The author has elaborated the evaluation scheme for process of complicated decision making by phases of the decision making (see Figure 1), by dividing phases for decision making in similar way as Simon (1957a); Praude (2012); Robbins and Coulter (2014) and other authors, simultaneously emphasizing that it is essential to evaluate the benefits in each of the decision making process phases.

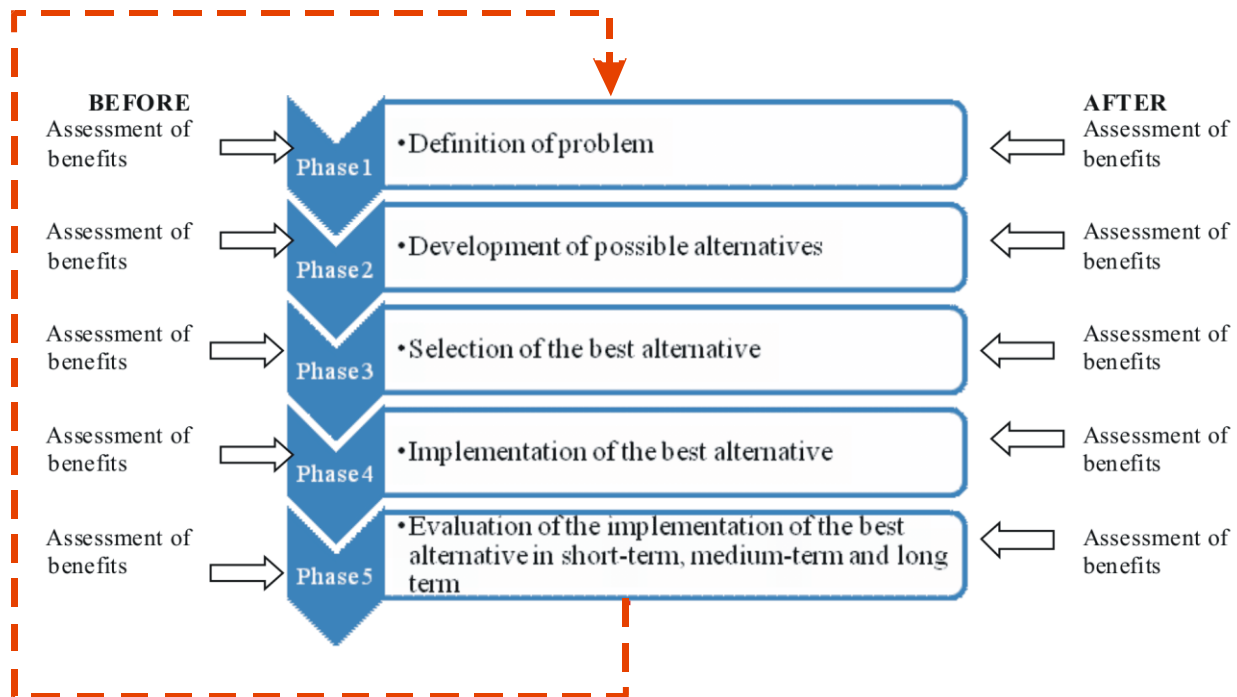

Fig. 1. Benefit assessment scheme in complicated decision making process

Source: developed by author

In Figure 1 the author highlights the importance of benefit evaluation in each of the phases of the decision making process as follows:

Phase 1 – Definition of problem.

In order to identify the problem the benefits that will arise as a result of problem solving or non-solving should be identified. In order to do it a feasibility study should be carried out or information from relevant documents, other studies, statistics, etc. through which it is possible to describe the problem has to be investigated.

After defining the problem or before the second phase it should be checked again whether the initially identified problem has really been identified accurately and whether the benefits gained after problem solving correspond to the initially determined benefits. In the event of non-compliance between the initially projected benefits (before identifying the problem) and benefits after identifying the problem, the definition of the problem should be reviewed.

Inaccurate identification of the problem can lead to adverse effects during other stages of the decision making process and it is even possible that the decision is implemented does not provide the expected benefits because the problem initially was not identified correctly.

Phase 2 – Development of possible alternatives.

In determining possible alternatives for solving the potential benefits from implementing one or the other solution should be identified estimated. After identifying the possible alternatives or before the third phase the potential benefits should be evaluated once more to be sure that they match with the initially planned ones. In the event of non-compliance possibly corrections in selecting the potential alternatives should be made here. It is possible that an alternative needs to be excluded or a new alternative should be created.

Phase 3 – Selecting the best alternative.

Calculations on possible costs and benefits for each alternative should be performed in order to select the best alternative. One of the most popular methods used in this stage, especially in public administration, is the cost-benefit analysis. Also such methods as cost effectiveness method, multicriteria method, analytic hierarchy process method, and others are applied. The identification of alternatives requires information on costs for implementation of each alternative. The alternative which is the best in terms of cost-effectiveness (the exception is the case where the value cannot be expressed in monetary terms, for example, calculation of recreational benefits when ecosystem benefits calculation methods are applied) shall be selected. At this stage, it is important to evaluate whether the results of the best alternative match with the rough estimate made in the second phase.

Phase 4 – Implementation of the best alternative.

Before implementation of the best alternative it is required to make sure once more, whether the selected alternative in terms of costs is the most effective one, and only then it should be implemented. After implementation of the best alternative it is required to check, whether benefits comply with calculations made in the third phase regarding benefits from the best alternative.

Phase 5 – Evaluation of the implementation of the best alternative in short-term, medium-term and long-term.

While implementing the particular alternative the person should re-evaluate, whether the implemented decision provides the expected benefits and solves the identified problem in the short-term, medium-term and long-term. If problem is not solved it is required to return to the initial stage of decision making and to start the decision making process anew, with accurate identification of the problem.

At the end of sub-section the author emphasizes that it is essential to evaluate the benefits in each of the decision making stages while making complicated decisions in both public administration and business because it determines how well the initially set goals would be reached or how well the initially defined problem would be solved, at the same time by pointing out to the fact that it is important to evaluate the benefit before and after the decision in the short-, medium- and long-term in order to understand whether a particular aim is achieved or not.

3. Importance of benefit assessment in public administrations

By analysing methodology of policy analysis, Jansons (2004) points out that the base for policy development is analysis of options (alternatives). The majority of public administration analysts and public finance analysts work within the framework of so-called *welfare economics*, where the main object of investigation is opportunities to reach socially most desirable distribution of public resources. Its main task is to identify the conditions in which the desired results will occur as a result of market mechanisms, and when intervention with public policy is required. Among politicians, there are different views about the role of the state and its intervention in the market. Right-wing political forces believe that the private sector should perform more functions, while the politicians from left-wing want to see wider tasks of public sector.

One of the best known authors in field of policy analysis Rosen and Gayer (2008) highlight the main basic principles, when state intervention in the private sector is required, namely:

- 1) If the society believes that distribution of resources is required other than it happened as a result of market mechanisms.

- 2) In the event of market failure as a result of natural monopoly, or in case if market for certain products or services does not exist at all (for example, within insurance market it is not possible to be insured against poverty).

In order to assess the potential benefits from decisions taken by public administration a so-called *policy impact assessment* must be carried out, which covers all the stages of the policy planning cycle.

Within the framework of the draft project on Development programme performed by State Chancellery and the UNO the cycle of policy planning is divided into four stages:

- 1) *Creation of the agenda*. At this stage issues which are topical for the society and for which solutions should be found are raised.
- 2) *Stage of policy development*. This stage consists of looking for reasons and ways how to eliminate the identified problem. At this stage policy developers perform evaluation of ex-ante policy impact, which is initial evaluation of operational policy development process when policy makers and experts through various quantitative and qualitative research methods try to anticipate various consequences which will occur to the society as a result of policy implementation.
- 3) *Policy adoption*. At this stage decision makers decide which of the offered alternatives for problem solving is the most optimal and can actually be implemented.
- 4) *Stage of impact evaluation of policy implementation and ex-post policy impact*. Policy implementation is followed by the ex-post policy impact evaluation, which is interim or final evaluation of the implementation of operational policy where the achieved results are measured, as well as actual deviations from the planned target and time, overuse of resources, etc. are revealed.

Ex-ante evaluation usually is time-consuming, and it has greater probability of errors than ex-post evaluation. When evaluating the policy in its planning stage, often problems occur due to lack of reliable data. In contrast, during ex-post assessment this problem no longer exists, because data on the past are summarised and the evaluation process takes into account these assumptions, which have already gained approval in practice. (Policy Impact Assessment of the Policy Development System 2005)

In different countries there are different policy impact evaluation models. At European level the United Kingdom is considered the most powerful country in policy impact evaluation where since 1998 the special unit, established by the Cabinet of Ministers (Cabinet Office Regulatory Impact Unit) performs coordination work among evaluation units in ministries. This process is well developed also in Denmark and the Netherlands, which puts more focus on reducing the administrative burden by also evaluating its impact on small and medium-sized enterprises.

Outside Europe, policy impact evaluation is commonly used in the United States of America, Canada (puts great attention on the fact how the proposed policy will affect rights and data protection of natural persons and legal entities), Australia and New Zealand. A comprehensive policy impact evaluation as a component of policy planning has gained its importance only recently. (OECD Sigma document No. 31, 2001)

In Latvia the system of policy impact evaluation is in the development stage. State Chancellery has put deeper focus on its importance in public administration after 2000. In Latvia the procedure for evaluating impact of planning documents is determined by Development planning law (Development planning system law, 2008) and Cabinet Regulations No. 737 "Regulations on elaboration of development planning documents and impact evaluation" (Regulations of Cabinet of Ministers No. 737) which defines evaluation of policy impact as totality of methods and procedures selected by developer of planning documents and performed in order to anticipate socially economic impact of planned decisions, and to determine consequences created by adopted decisions. Within policy planning the initial, interim and final impact evaluation is performed. Impact evaluation (*ex-ante* and *ex-post*) is one of tools, identified by EC, for reaching maximally good results of operational policy planning and implementation.

OECD in its research highlights that policy impact evaluation is especially useful in the following three cycles of the policy:

- During the stage of policy development.
After the decision on proposing specific objectives and targets the impact evaluation is used for the development of various policy options, as well as for selection of the most appropriate instruments

in order to reach the aim. Solutions for policy implementation are sought after describing the situation, identification of problems, determination of directions and results. In case there are several solutions, alternatives for solving proposed problems are defined. There are four main types of alternatives:

1. To change nothing in the current system.
2. To improve the current system.
3. To form new components of the system and to make them compatible with the current system.
4. To create a new system.

- During the stage of instrument development.

The government normally has three types of policy instruments:

1. Regulatory instruments that determine the rights, obligations and prohibitions, as well as standards through laws and regulations.
2. Financial instruments that include subsidies, tax reliefs, sales incentives.
3. Informational instruments that include informative measures, training, publications.

After the appropriate instrument is selected, impact evaluation is used within the development stage of this instrument to ensure well-considered implementation of it and reaching the targets in an effective manner and with suitable costs.

- During the evaluation stage.

After some time when this instrument has been applied, impact evaluation is used to verify the real impact of this instrument; to assess the extent to which objectives are met and to propose adjustments/corrections, if necessary. (OECD Sigma document No. 31, 2001)

Schematic representation of policy cycle in public administrations is shown in Figure 2. It shows that the policy cycle should be followed by policy impact evaluation. Next to the arrows linking the policy stages are shown the way in which impact evaluation should be carried out in relation to this stage.

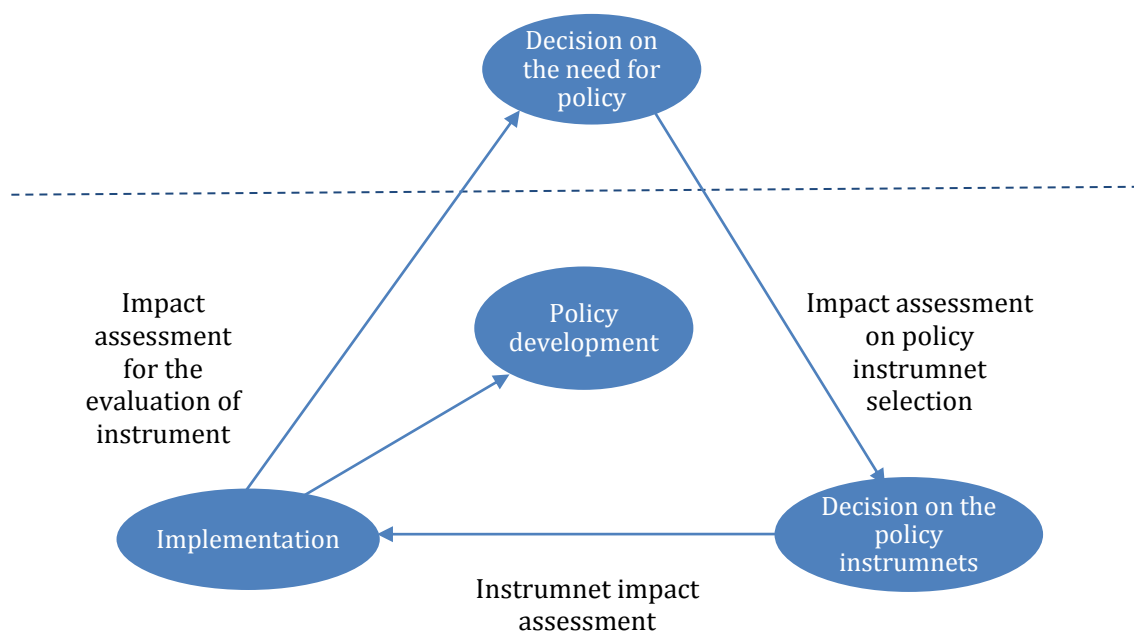

Fig. 2. Policy cycle
(OECD Sigma document No. 31, 2001)

The more important the policy instrument and the greater the expected impact is, the more complicated should be its impact evaluation. A comprehensive impact evaluation must be carried out regarding new policies, policy instruments and legislation by listing all the potential costs and expected benefits.

In EU Member States impact evaluation for draft policy instruments is mandatory. This requirement is usually included in the general regulations on governmental work, which usually means that no draft decision can be submitted to the Cabinet of Ministers without supporting document showing the need for this decision, as well as without documents, resulting from the impact analysis. However, the fact that

such a requirement exists in EU Member States does not mean that it is always fulfilled. Simultaneously, the role of impact evaluation is being more and more recognized in the legislative system improvement, which is reason why political decision makers increasingly demand that impact evaluation should become the basis for the information-based policy decisions. (Policy Impact Assessment of the Policy Development System, 2005)

On the basis of the experience of State Chancellery and personal experience in public administration, the author has developed *conceptual model for benefit evaluation in policy development and implementation* that describes the process according to which the development and implementation of new policy should be forwarded, as well as updating of current policy in case of complicated decisions (see Figure 3). The author emphasizes the need to perform benefit assessment (as well as cost evaluation) between development and implementation of each phase of the decision in order to assess what could be the potential gains (and losses) and whether it is necessary to introduce the next phase of the model or to return to previous phase of decision making process. It is essential to carry out policy assessment after its implementation in the short-term, medium-term and long-term in order to determine whether the implemented policy has reached the initial objectives. In the event if initial objectives are not met the reasons why this has happened should be examined and policy developers should return to the first stage of the process.

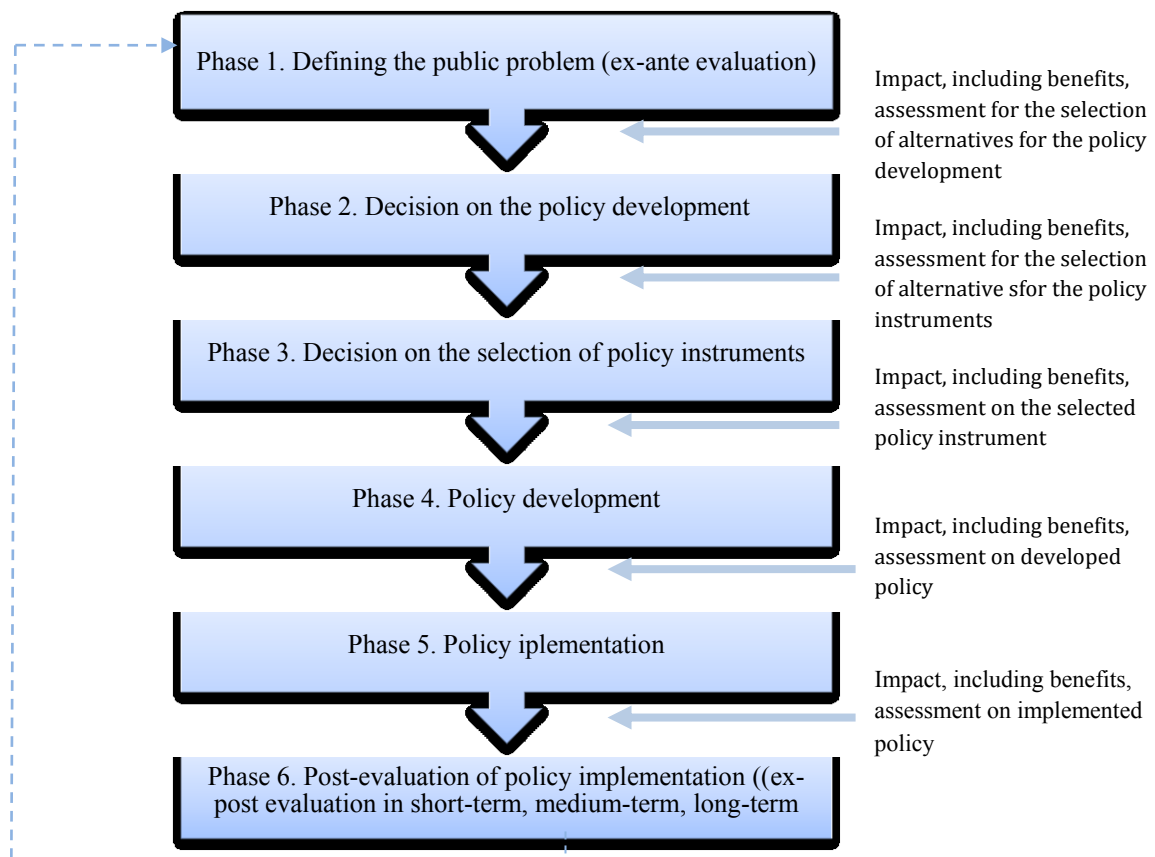

Fig. 3. Conceptual model for benefit assessment of the decision making process in policy development and implementation process

Source: developed by author

Conclusions

There are many concepts of benefits and it is possible to classify benefits by many characteristics. The author especially underlines benefit classification by the field, dividing benefits into economic, social and environmental benefits, while emphasizing the importance of national security benefit in the society, by taking into account the political situation in the world.

Decisions in public administration regarding the development or updating of new policy should be qualified as complicated decisions with high level of uncertainty and for adoption of which strategic and sustainable action is required because these decisions can affect economy and society in general and also specific industries or special groups of people.

Taking into account the above mentioned, author considers that policy makers should pay more attention to assessment of possible benefits and losses during the policy development and implementation process (see Figure 3), including:

- evaluate possible benefits and losses during all of the policy cycle stages of policy preparation and implementation process;
- evaluate possible benefits and losses before and after the decision is made;
- evaluate possible benefits after the policy is implemented in the short term, medium term and long term in order to determine whether the implemented policy has reached initial objectives.

Author stresses that if timely assessing the potential benefits and costs in each of the phases of the decision-making process is carried out public administration could avoid useless policy development and implementation and thus save resources and time.

Further research by the author in this sector will follow.

References

- Aleknevičiene, V. and Baranauskienė, J. (2014). Valuation of public Projects by the Method of Cost-Effectiveness Analysis, in *Conference Proceedings of Latvian University of Agriculture, Faculty of Economics, Economic Science for Rural Development 36*, Jelgava, pp. 118–128.
- Brigsa, S. Public Finance. Teaching Tool // *Publiskās finanses. Mācību līdzeklis* (2011). Vidzemes augstskola: Dardedze hologrāfija, pp. 13–14.
- Bräuer, I. (2003). Money as an indicator: to make use of economic evaluation for biodiversity conservation. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 98, pp. 438–491.
- BusinessDictionary.com. "Benefit", available at: <http://www.businessdictionary.com/definition/benefit.html> (accessed: 10 October 2015).
- Development Planning System Law // *Attīstības plānošanas likums* (2008). available at <http://likumi.lv/doc.php?id=175748> (accessed 30 November 2015).
- Glossary of European Union terms // *Eiropas Savienības terminu vārdnīca* (2004). "Benefit", available at: <http://termini.lza.lv/term.php?term=labums&list=&lang=LV&h=yes> (accessed: 10 September 2015).
- European Commission. Guide to Cost-Benefit Analysis of Investment Projects. Economic appraisal tool for Cohesion Policy 2014–2020 (December 2014), available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/cba_guide.pdf (accessed: 20 October 2015).
- Jansons, M. (2004). „Methodology of Policy Analysis. UNDP and State Chancellery of the Republic of Latvia Cooperation Project „Development of Policy Impact Analysis System” // „Politikas analīzes metodoloģija. UNDP un LR Valsts Kancelejas sadarbības projekts. Politikas ietekmes analīzes sistēmas attīstība”, Rīga, 1.–2. lpp.
- Garvin, D. A. and Roberto, M. A. What you don't know about making decisions. *Harvard Business Review*, 79(8), 2001, pp. 108–116.
- Hendrick, H. W. (2002a). An Overview of Microergonomics: In H. W. Hendrick and B. M. Kleiner (Eds.) *Macroergonomics: Theory, Methods, and Applications*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, pp. 1–23.
- Hendrick, H. W. (2002b). Other Method for Assessing Work Systems: In H. W. Hendrick, B. M. Kleiner (Eds.) *Macroergonomics: Theory, Methods and Applications*, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, pp. 97–110.
- Hyman, D. N. (2008). *Public Finance. A contemporary application of theory to policy*, 9th ed. USA: LEAP Publishing Services, pp. 222–223.
- Investor Words Glossary. "Benefit", available at: http://www.investorwords.com/16380/economic_benefit.html, (accessed: 12 October 2015)
- Kasper, W. and Streit, M. E. (1998). *Institutional economics: social order and public policy*. Cheltenham, UK, Edward Elgar.
- Kerzner, H. (2005). *A Project Management: a system approach to planning, scheduling and controlling 9thed*. New Jersey: John Wiley & Sons Inc., pp. 426–427.

- Куттер, М. И. "Accounting Theory. 3rd ed." // *Теория бухгалтерского учета 3-е изд.* (2007), Москва: Финансы и статистика, с. 182–183.
- Minter, S. „The Season and Snap Judgements”, *Industry Week*, May 2010, Vol. 259 Issue 5, pp. 5–6.
- Musgrave, R. A and Musgrave, P. B. (1973). *Public finance theory and practice*. New York: McGraw-Hill, pp. 140–141.
- “OECD Sigma document No. 31. Policy instrument improvement with an impact assessment” // “OECD Sigmas dokuments Nr. 31. Politikas instrumentu uzlabošana ar ietekmes novērtējumu” (2001), Rīga: Jelgavas tipogrāfija.
- Pearce, D. W. (1983). *Cost – Benefit Analysis 2nd ed.* Londona: Macmillan, pp. 15–16.
- Peterson, W. C. (1967). *Income, Employment, and economic growth*, by Wallace C. Peterson 6th ed. New York: Norton & Company, Inc.
- “Policy Impact Assessment of the Policy Development System” // “Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā” (2005). Rīga: Jelgavas tipogrāfija.
- Praude, V. (2012). "Management 1st book" // "Menedžments. 1. grāmata", Rīga: Burtene.
- Regulations of Cabinet of Ministers No. 737 on Development of planning document preparation and impact assessment // Ministru kabineta noteikumi Nr. 737 "Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi" (2 December 2014), available at: <http://likumi.lv/doc.php?id=270934> (accessed 15 December 2015).
- Robbins, S. P. and Coulter M. (2014). *Management 12th ed.* England: Pearson Education Limited, pp. 187–188.
- Rosen, H. S. and Gayer, T. (2008). *Public finance*. 8th ed. Singapore: MCGraw-Hill Companies, pp. 151–153.
- Simon, H. A. (1957a). *Administrative behavior*, New York: Macmillan.
- Starlings, G. "Public administration" // "Valsts sektora pārvalde" (1999). Rīga: Valsts administrācijas skola: N.I.M.S., pp. 252–253.
- Svirko, S. and Osadcha, O. (2014). Economic benefit category as an estimation of revenues and expenditures. Institute of Society Transformation. *Research Journal the Economic Annals-XXI*, 1–2(1), pp. 30–33.
- Young, T. L. (2007). *The handbook of project management: A practical guide to effective policies, techniques and processes 2nd ed., revised.* London: Kogan Pag.

BEPS: IMPACT OF INTERNATIONAL TAX MEASURES ON BUSINESS ENVIRONMENT IN LATVIA

Māris Jurušs, Elīze Kūma
Riga Technical University, Latvia

Abstract

Nowadays, in globalized world businesses use any tool in competition in international economies and markets. One of such tools is aggressive tax planning strategy. This has put a strain on the international tax framework to improve international tax co-operation between governments to counter international tax avoidance and evasion. In 2015 encouraged by the G20, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) developed an Action Plan of “base erosion and profit shifting” (BEPS). The Action Plan includes new or reinforced international standards, as well as concrete measures to help countries tackle BEPS.

This aim of this paper is to evaluate, how the BEPS project will affect the business environment in Latvia. The objectives of this paper are to analyse Action Plan of BEPS and main recommendations, as well as estimate, how the Action Plan impacts the current situation in Latvia. The method of this research is based on expert survey and desk research, as well as on discussions with tax consultants from the biggest tax consulting enterprises in Latvia.

As a result authors conclude that Latvia does not have an implementation plan of BEPS yet, but as an EU Member State and OECD candidate country Latvia must assess its current laws and regulations. The Action Plan mainly affects transfer pricing documentation and country-by-country reporting, permanent establishment status and hybrid instruments. For business environment in Latvia, the Action Plan is going to improve tax administration for multinational enterprises, reduce the distortion of competition, but it is not clear how it will be implemented in Latvia.

Keywords: BEPS, Tax, avoidance, evasion, administration, OECD

Introduction

Globalisation has boosted trade and investments in many countries as well as supported new jobs, innovations and growth. Since the beginning of the last century governments have realized that the interaction of domestic tax system can lead to double taxation with adverse effects on growth and global prosperity and countries around the world agreed to eliminate double taxation and make the tax system more predictable under common international tax law principles.

Hence the economy became more globally integrated, so did businesses. Globalisation has resulted in reduction of costs of multinational enterprises (MNEs) by restructuring of business model, management organization, supply chains or reallocation of other functions, also shift of profit to or allocation of assets to low tax countries or vice versa – cost allocation to countries with high taxes. Thereby, tax planning provided MNEs with more confidence in taking aggressive tax positions.

This type of aggressive tax planning is not, what countries expect from globalization, because it creates significant losses for national economics and the income from the countries' budget. Therefore, ever since 2008, OECD has increased its actions towards aggressive tax planning. As a result, OECD, with close cooperation of experts from other countries and other experts has created an Action Plan of “base erosion and profit shifting” (BEPS). BEPS refers to tax planning strategies that exploit gaps in the architecture of the international tax system to artificially shift profits to places where there is little or no economic activity or taxation. Action Plan includes new or reinforced international standards as well as concrete measures to help countries tackle BEPS.

There have also been many academic researches about worldwide tax planning tendencies.

For example, Kevin Markle (2014) forecasts that a change from a worldwide system to a territorial one will be accompanied by an increase in income shifting that involves the parent country, but no change in shifting among foreign affiliates, and no increase in either dimension by firms that have consistently reinvested foreign earnings abroad.

According to research by Lisa De Simone (2015) the average mandatory IFRS (International Financial Reporting Standards) adopter affiliate shifts 11.5 percent more income relative to pre-adoption and non-adopter affiliate – years (in Europe). These results provide evidence of an important new link between financial accounting and tax planning, suggesting that a unifying accounting standard across jurisdictions at the affiliate level increases the flexibility of MNEs to shift income.

Michael P. Devereux and John Vella (2015) consider that the system is manipulable, distortive, often incoherent and unprincipled and encourages countries to compete with each other.

To conclude the BEPS framework encourages the reader on substantive issues, such as transfer pricing and permanent establishment, on coherence issues, i.e., to make substantive rules inter-connected, and on corporate business transparency issues for tax administrations.

Therefore, the aim of this paper is to evaluate, how the BEPS project will affect the business environment in Latvia. The objectives of this paper are to analyse the Action Plan of BEPS and main recommendations, as well as estimate, how the Action Plan impacts the current situation in Latvia. The method of this research is based on the expert survey and desk research, as well as on discussions with tax consultants from the biggest tax consulting enterprises in Latvia.

1. Developments and achievements

BEPS project started in 2013 and it is planned that it will be implemented by 2020. More than 60 countries are working on this project-countries from OECD and candidate countries, including Latvia, G20 countries and several developing countries. This process began with initial observation and it continued with developing the action plan which led to final notice and cooperative decision making on the issue.

When the BEPS package was finally accepted, it served as a stepping-stone for modern international tax limits, which is based on the base principle that multinational corporation income has to be taxed there, where they are collected or business activities carried on. BEPS goal is to limit the opportunity to artificially move the income to avoid paying taxes or to pay them at a very low rate.

OECD research undertaken since 2013 confirms the potential magnitude of the BEPS problem. Estimates conservatively indicate annual losses of anywhere from 4–10% of global corporate income tax (CIT) revenues, i.e. USD 100 to 240 billion annually.

Overall, the target to make BEPS more inclusive has been reached, which is evidenced by the participation of non-OECD countries, including Latvia, through equal footing in the BEPS debate and by participation of non-governmental and business representatives therein. On the other hand, there is some criticism stressed by non-governmental organisations that BEPS still has not involved low income or developing countries, e.g., countries in Africa. Nevertheless BEPS phase 2 initially aims at helping developing countries to work on comparability and documentation issues in transfer pricing (5th Global Forum on Transfer Pricing in March 2016 will mainly concentrate on the said topic) and to work on indirect shifting of assets for developing countries standing for natural resources. And, what is more, OECD is planning to call for particular expert groups, e.g. in financial transactions line regarding work of OECD's working party 6, representing the closer inclusiveness of the academic and the business society.

2. Action Plan

The action plan is organized around 15 specific actions, which are shown in Table 1.

Table 1

Action Plan

Action	Descriptions	Output
Action 1	Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy	Recommendations with possible actions
Action 2	Neutralising the Effects of Hybrid Mismatch Arrangements	Changes to Model Tax Convention Recommendations on design of national regulations
Action 3	Designing Effective Controlled Foreign Company Rules	Recommendations on design of national regulations
Action 4	Limiting Base Erosion Involving Interest Deductions and Other Financial Payments	Recommendations on design of national regulations Changes to Transfer Pricing Guidelines
Action 5	Countering Harmful Tax Practices More Effectively, Taking into Account Transparency and Substance	Review of preferential regimes Strategy to engage non-OECD countries Recommendations on design of national regulations
Action 6	Preventing the Granting of Treaty Benefits in Inappropriate Circumstances	Recommendations on design of national regulations Changes to Model Tax Convention
Action 7	Preventing the Artificial Avoidance of Permanent Establishment Status	Changes to Model Tax Convention
Action 8 Action 9 Action 10	Aligning Transfer Pricing Outcomes with Value Creation	Changes to Transfer Pricing Guidelines Changes to Model Tax Convention
Action 11	Measuring and Monitoring BEPS	Recommendations with possible actions
Action 12	Mandatory Disclosure Rules	Recommendations on design of national regulations
Action 13	Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting	Changes to Transfer Pricing Guidelines Recommendations on design of national regulations
Action 14	Making Dispute Resolution Mechanisms More Effective	Changes to Model Tax Convention
Action 15	Developing a Multilateral Instrument to Modify Bilateral Tax Treaties	Development of multilateral instrument

As can be seen from Table 1 most activities are recommendations rather than specific rules or regulations. Therefore, it is important to evaluate which will be specific activities and how it will impact each country.

The ultimate value of the Action Plan will be determined by its implementation. Given that current opportunities for international tax planning and BEPS are simply a consequence of the rules on international tax enacted by states (rather than anything multinationals have created of their own accord), it is possible that little may come of the Action Plan if those states ultimately feel more inclined to guard their national interests when the cards are on the table.

Accountants will play a key role in ensuring the implementation of the new BEPS. With regard to implementation, many parts of the package were already being introduced by member jurisdictions and the imminent agreement within the European Union (EU) of compulsory information sharing regarding tax rulings. Other measures will require domestic law changes. Although some actions do not require a lot of attention from businesses, some actions cause the most concern for accountants and experts, for example, country-by-country reporting of business activities.

Many developing countries may implement the recommendations of the G20 or OECD requests that are relevant to them. Continuing to build tax capacity, both in BEPS specific areas and more generally, is a key priority for most developing countries.

3. Main recommendations and activities

Nowadays, the digital economy is increasing due to information and communication technology progress, which also result in tax risks. These tax risks were identified and the work on the relevant actions of BEPS project was developed. Therefore, within the action “digital economy” it was agreed to modify the

principles and definitions of Permanent Establishment (PE) as well as some regulations regarding transfer pricing. For example, the maintenance of a very large local warehouse where a significant number of employees work for the purpose of storing and delivering goods sold online to customers would be treated as a PE.

The digital economy also creates challenges for value added tax (VAT) collection, particularly, where goods or services are purchased by private consumers from abroad. Therefore, under BEPS project countries are recommended to apply the principles of international VAT guidelines as well as to discuss some additional regulation of PE transactions.

Activity neutralising the effects of hybrid mismatch arrangements refers to situations when several countries treat different transactions differently and by doing so businesses use the discrepancies, for example, by using one country for its exempt income, and a different country for its policy on deductible expenditures.

According to Niels Johannesen's (2014) opinion whereas simple cross-border hybrid instruments rely on differences in demarcation rules between the home country and the host country, conduit structures can exploit such differences between any pair of third countries. This implies that the particular features of the demarcation rules in the host and home countries have no bearing on the scope for tax avoidance with hybrids.

The BEPS recommendation is that countries deny the taxpayer's deduction for a payment to the extent that it is not included in the taxable income of the recipient in the counterparty jurisdiction or it is also deductible in the counterparty jurisdictions. The counterparty jurisdictions may also apply a defensive rule, requiring the deductible payment to be included in income or denying the duplicate deduction depending on the nature of the mismatch. Moreover, the most crucial for jurisdictions is a collaboration in information exchange.

Effective Controlled Foreign Company Rules respond to the risk that taxpayers with a controlling interest in a foreign subsidiary can strip the base of their country of residence and, in some cases, other countries by shifting income into a controlled foreign company (CFC).

Peter H. Egger, Georg Wamser (2015) conducted research in Germany on CFC rules implementation. Authors concluded, that to maintain equal competition CFC rules need to be implemented in all countries as all investment (income) seems to be affected by the CFC rule. This finding implies that the competition between firms from different residence countries is distorted, depending on whether home countries apply CFC rules or not.

For example, Country 1 is a high tax country, and there are no CFC rights norms. Company A creates Company B (CFC) located in a low tax Country 2, which is financed with its own capital. Company B does not have any employees or any office buildings, instead these resources are used to purchase obligations. As a result, a percentage of obligations in Company B does not get taxed, Company A's income does not have to be taxed until Company A receives dividends from Company B. By doing so they achieve prolonged period to pay taxes. BEPS recommends that there should be rules and regulations implemented, allowing Country 1 taxing Company A with tax directly correlated to the level of Company B, hence received percentages should be included in Company A's taxable income.

Limiting base erosion involving interest deductions and other financial payments predicts limiting net percentage expenditure deduction at the level of the company and the group. For example, Country 1 is a low tax country, in which Company A capitalises its daughter company- Company B (from Country 2 – high tax country) with a small amount of capital and large loans. Company B deducts the loan percentages, which it has to pay to Company A, decreasing its taxable income. Recommendations propose a fixed coefficient for deductions, based on tax payers' main pay (EBITDA). It is predicted that countries will also be allowed to determine a limit on its net percentage expenditures (10%).

Action Countering Harmful Tax Practices concludes the cooperation of OECD countries and discussions how to improve information exchange to avoid aggressive tax planning. BEPS recommendations, which are practically implemented already and are agreed upon by EU countries, predicts to commitment to transparent rules, including mandatory spontaneous information exchange about taxpayer ruling, which gives any one company special privileges on taxes. Also OECD already conducted its special

preferential regimes evaluation. Countries with such regimes will now proceed with a review of possible amendments of the relevant features of their regimes. The work on reviewing preferential regimes will continue.

Preventing the Granting of Treaty Benefits, states that countries are expected to implement anti-avoidance rules in its tax conventions, including the minimum standard to combat the using of most preferable conventions rule (treaty shopping). Minimal standard includes a requirement that countries include it in their tax conventions clearly stated announcement that the main goal is to avoid double taxation, without creating a possibility to avoid paying taxes in general.

Preventing the Artificial Avoidance of Permanent Establishment Status sets guidelines for more detailed definition of PE.

Action regarding Transfer Pricing issues contains revisions to the OECD Transfer Pricing Guidelines. The revised guidance focuses on the following key areas: transfer pricing issues relating to transactions involving intangibles; contractual arrangements, including the contractual allocation of risks and corresponding profits, which are not supported by the activities actually carried out; the level of return to funding provided by a capital-rich MNE group member, where that return does not correspond to the level of activity undertaken by the funding company; and other high-risk areas. The BEPS Report also sets out follow-up work to be carried out on the transactional profit split method which will lead to detailed guidance on the ways in which this method can appropriately be applied to further align transfer pricing outcomes with value creation.

Measuring and Monitoring BEPS presents a toolkit to assist countries evaluate the fiscal effects of BEPS countermeasures as well as provides recommendations regarding data and monitoring tools to improve the analysis of BEPS in the future.

Mandatory Disclosure Rules recommends countries to develop mandatory disclosure rules in order to obtain early information on aggressive or abusive tax planning schemes and their users. The aim is enable countries to quickly respond to tax risks by providing early access to comprehensive and relevant information on aggressive tax planning strategies. This report also sets out specific recommendations for rules targeting international tax schemes, as well as for the development and implementation of more effective information exchange and cooperation between tax administrations.

Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting contains revised standards for transfer pricing documentation incorporating a master file, local file, and a template for country-by-country reporting of revenues, profits, paid taxes and certain measures of economic activity. The revised standardised approach will require taxpayers to articulate consistent transfer pricing positions and will provide tax administrations with useful information to assess transfer pricing and other BEPS risks. Country-by-country reports will be disseminated through an automatic government-to-government exchange mechanism. The implementation package included in this report sets out guidance to ensure that the reports are provided in a timely manner, that confidentiality is preserved and that the information is used appropriately, by incorporating model legislation and model Competent Authority Agreements forming the basis for government-to-government exchanges of the reports.

In order to make dispute resolution mechanisms more effective countries have agreed to important changes in their approach to dispute resolution, such as a minimum standard with respect to the resolution of treaty-related disputes. They are committed to its rapid implementation and agreed to ensure its effective implementation through the establishment of a robust peer-based monitoring mechanism. A large group of countries has also committed to provide mandatory binding arbitration in their bilateral tax treaties as a mechanism to guarantee that treaty-related disputes will be resolved within a specified timeframe.

Drawing on the expertise of public international law and tax experts, BEPS report explores the technical feasibility to develop a multilateral instrument to modify tax treaties so as to efficiently implement the tax treaty-related BEPS measures. The report concludes that such an instrument is desirable and feasible and that negotiations for the multilateral instrument should be convened quickly. Based on this analysis, a mandate has been developed for an ad-hoc group, open to the participation of all countries on an equal footing, to develop the multilateral instrument and open it for signature in 2016.

4. International experience and expert opinions

It is tempting to get carried away by the grand overtones in the action plan. However, the OECD itself has no mandate to change the law, so it has to rely on the take-up from interested sovereign states.

For business, in order to reduce costs of investment and allow job creation, it needs clarity and predictability. Business representatives continue to urge countries to be coherent in their actions – in their decisions, in dealings between countries, and regarding other policies.

Yoder (2015) concludes that the BEPS proposals could result in a significant increase in foreign tax costs for U.S. – based multinationals, and therefore it is advisable for a U.S. company to review its global structure and assess whether changes should be made to minimize the impact of countries adopting BEPS proposals.

Plowgian (2013) considers that companies and more specifically tax departments should consider actions in three main areas: managing reputational risk, managing change risk, and participating in the policy-making process.

Some businesses will want to participate in the policymaking process at the national and international levels. National governments and the OECD have continually acknowledged that they need input from businesses to craft sensible tax rules. Governments are focused on creating rules that address the policy and political concerns, and it is clear that there will be legislative and other changes to address the political imperative. Governments are also focused, however, on minimizing unintended consequences from these changes. In order to do that, they need help understanding business realities and the likely behavioural consequences of proposed rule changes. Constructive business engagement can provide that input, and can help ensure that the current process results in a more level playing field, increased certainty, and more sensible results for businesses and governments.

There has been on-going active process of BEPS implementation in many countries already. Example, to align with the BEPS recommendations initiative (Action 13), France has introduced country-by-country reporting for MNEs, applicable to tax years beginning on or after January 1, 2016. The annual obligation requires MNEs to file with French tax authorities anytime within the 12 months following their fiscal year-end a Country-by-Country Report disclosing information regarding the name, activities, and profits of foreign entities in the same group.

5. Impact assessment and challenges for businesses in Latvia

What kind of changes can businesses expect in Latvia? Currently Latvia does not have a national action plan and it is hard to predict what kind of events this action plan will contain.

Latvia as a member of EU has strict directions that it has to follow; therefore a lot of it depends on the next steps from EU.

It has to be noted that not all BEPS activities could affect Latvia. Several of the activities will be realized at the OECD level and currently does not require action from individual countries. Authors have concluded that these activities could have various consequences. For example, currently, Latvia could be left unaffected by Actions 6, 11 and 15. Minimal impact could be expected from Actions 1,2,3,5 and 7. Some impact could be expected from Actions 4, 8–10, 12 and 14. The most significant differences could be created by Action 13, which will affect transfer price documentation, including Country-by-Country reporting, Master and Local file.

After gathering several Latvian tax consultant opinions about BEBS implementation in Latvia and 15-point Action Plan development in Latvia, Table 2 describes which points out of the Action Plan affect Latvia and which do not, as well as what should be changed in Latvian normative act regulations. (To see description of Action Plan see Table 1.)

Table 2

Latvian tax consultant opinions about BEPS Action Plan implementation in Latvia

Action	Should it be implemented in Latvia?	What should be changed?	Comments
Action 1	No	It is necessary to evaluate the risks caused by digital economy	Action 1 reveals risks but it also points towards solutions in other points of the Action Plan
Action 2	Partially	A Conclusive definition of MNEs is needed	It is necessary to evaluate holding regime
Action 3	No		Partially implemented in Enterprise Income Tax law in relation to low tax and no tax countries.
Action 4	No		Current regulations are sufficient
Action 5	No		Reports show that Latvia is not one of the countries with IP regime.
Action 6	No		Not relevant
Action 7	Partially	Permanent Establishment Status needs to be adjusted to OECD norms.	Has to be implemented at the international level.
Action 8 Action 9 Action 10	No	Amendments has to be adjusted to OECD norms.	It is necessary to evaluate practises of how to use intangibles in Latvia There is a need for more improved transfer pricing documentation rules
Action 11	No		Information given to State Revenue Service is sufficient
Action 12	No		State Revenue Service can ask for additional information
Action 13	Yes	Changes and additions are necessary for the pre-existing regulations about transfer price documentation	Criterion 14300 EUR for transaction amount is too small for international companies, so transfer price documentation needs to be evaluated and changed if necessary.
Action 14	Yes	The day limit for negotiations needs to be limited to 90 days	Concrete strategies need to be developed for negotiations
Action 15	No		United tax convention implementation is impossible for all OECD and G20 countries.

As can be seen from Table 2, from the company's standpoint BEPS will impact the transfer price documentations most significantly. Even though there is no action plan in Latvia currently, OECD has set a deadline of September 2017 for Latvia to start giving information referring to Country-by-country report.

To encourage successful BEPS implementation in Latvia, in 2016 and in the following years State Revenue Service is planning to invite taxpayers and tax consultants, in the light of BEPS Eurasia framework, to share views on appliance of principles recommended in Chapter I of Transfer Pricing Guidelines of OECD.

From the view of entrepreneurs in Latvia there is relatively long time for BEPS implementation to make proper preparation. It is also necessary to improve transfer price documentation rules and BEPS project ideas how to reduce unjust and aggressive tax planning thereby strengthening the business environment for those who do business honestly.

Conclusions

Globalisation and growth of digital economy has put a strain on the international tax framework. Revenue losses from BEPS are conservatively estimated at USD 100–240 billion annually. The losses arise from a variety of causes, including aggressive tax planning by some MNEs, the interaction of domestic tax rules, lack of transparency and coordination between tax administrations, limited country enforcement resources and harmful tax practices. The current rules have revealed weaknesses that create opportunities for BEPS. These problems require a bold move by policy makers to restore confidence in the system and ensure that profits are taxed where economic activities take place and value is created.

The work on BEPS has been in progress since 2013 and should be released by 2020. It represents the results of a major and unparalleled effort by OECD and G20 countries, working together on equal footing with the participation of an increasing number of developing countries. The Action Plan to address BEPS has identified tax risks in the digital economy and has made several recommendations, like modifying the principles and defining the term of 'Permanent Establishment', making regulations regarding transfer pricing. In addition, countries are recommended to apply the principles of international VAT guidelines, which neutralize the effects of hybrid mismatch arrangements. Countries are recommended to introduce effective controlled rules for foreign companies preventing the granting of treaty benefits, as well as to modify tax treaties so as to efficiently implement the tax treaty-related BEPS measures.

In the case of Latvia and BEPS, Latvia does not have an implementation plan of BEPS yet. As an EU Member State and the OECD candidate country Latvia must assess its current laws and regulations, which address the issue of BEPS. For Latvia BEPS action plan mainly affects transfer pricing documentation and country-by-country reporting, PE status and hybrid instruments. From the business point of view BEPS is going to improve tax administration for MNEs (in relation to transfer pricing documentation) and reduce the distortion of competition (in taxation). There is also a relatively long time for BEPS implementation, but it is not clear how it will be implemented in Latvia.

References

- DeSimone, L. (2015). Does a common set of accounting standards affect tax-motivated income shifting for multinational firms? *Journal of Accounting and Economics*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jacceco.2015.06.002i>
- Devereux, M., & Vella, J. (2014). Are We Heading towards a Corporate Tax System Fit for the 21st Century? *FISCAL STUDIES*, 35, 4th ser., pp. 449–475.
- Egger, P. H., Wamser, G. (2015). The impact of controlled foreign company legislation on real investments abroad. A multi-dimensional regression discontinuity design. *Journal of Public Economics*, 77–91 <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2015.07.006>
- Johannesen, N. (2014). Tax avoidance with cross-border hybrid instruments, *Journal of Public Economics* <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2014.01.011>
- Markle, K. (2014). A Comparison of the Tax-Motivated Income Shifting of Multinationals in Territorial and Worldwide Countries. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1764031>
- Nuthall, K. (2015). OECD chiefs: Accountants to play key role in BEPS rules. financialdirector.co.uk
- OECD (2013). Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264202719-en>
- OECD (2014). For expanded division of BEPS framework, see. Webcast 4: Launch of 2014 Deliverables <http://www.oecd.org/ctp/webcast-update-on-2014-deliverables-september.htm>
- OECD (2015). Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 - 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241046-en>
- OECD (2015). Aligning Transfer Pricing Outcomes with Value Creation, Actions 8-10 – 2015 Final Reports, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241244-en>
- OECD (2015). Countering Harmful Tax Practices More Effectively, Taking into Account Transparency and Substance, Action 5 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241190-en>
- OECD (2015). Designing Effective Controlled Foreign Company Rules, Action 3 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241152-en>
- OECD (2015). Developing a Multilateral Instrument to Modify Bilateral Tax Treaties, Action 15 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241688-en>
- OECD (2015). Final BEPS package for reform of the international tax system to tackle tax avoidance, OECD. www.oecd.org/tax/beps-2015-final-reports.htm
- OECD (2015). Limiting Base Erosion Involving Interest Deductions and Other Financial Payments, Action 4 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241176-en>
- OECD (2015). Making Dispute Resolution Mechanisms More Effective, Action 14 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241633-en>
- OECD (2015), Mandatory Disclosure Rules, Action 12 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241442-en>
- OECD (2015). Measuring and Monitoring BEPS, Action 11 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241343-en>
- OECD (2015). Neutralising the Effects of Hybrid Mismatch Arrangements, Action 2 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241138-en>

- OECD (2015). Preventing the Artificial Avoidance of Permanent Establishment Status, Action 7 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241220-en>
- OECD (2015). Preventing the Granting of Treaty Benefits in Inappropriate Circumstances, Action 6 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241695-en>
- OECD (2015). Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting, Action 13 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241480-en>
- OECD (2016). OECD holds second regional Network Meeting on BEPS in Eastern Europe and Central Asia <http://www.oecd.org/tax/oecd-holds-second-regional-network-meeting-on-beps-in-eurasia.htm>
- OECD (2016). Signatories of the Multilateral Competent Authority agreement on automatic exchange of financial account information and intended first information exchange date <http://www.oecd.org/tax/automatic-exchange/about-automatic-exchange/country-by-country-reporting.htm>
- Plowgian, M. (2013). BEPS: The Shifting International Tax Landscape and What Companies Should Be Doing Now. Tax Executive. Tax Executives Institute Inc.
- PricewaterhouseCoopers (2015). Developing countries strong interest in in the OECD’s BEPS recommendations. Tax Policy Bulletin.
- PricewaterhouseCoopers (2016). France enacts distribution rules and BEPS-inspired measures. Tax insight. <http://image.edistribution.pwc.com/lib/fe9813707560007f73/m/1/pwc-france-enacts-distribution-rules-and-beps-inspired-measures.pdf>
- Ross, J., Herrington, M. (2013). A Call to Rewrite the Fundamentals of International Taxation: the OECD BEPS Action Plan. *International Tax Journal*. CCH Incorporated.
- Yoder, L.D. (2015). Structural Changes in Light of BEPS. *CCH Incorporated*.

EKONOMISKĀ NOZIEDZĪBA KĀ KRIMINOLOĢISKA KATEGORIJA EKONOMISKĀS DROŠĪBAS KONTEKSTĀ

ECONOMIC CRIME AS A CATEGORY OF CRIMINOLOGY IN ECONOMIC SECURITY CONTEXT

Aldona Kipāne, Dr. jur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Abstract

The article analyses the issues relating to economic crime and economic criminality. The author concludes that despite widespread use of the concept of economic crime in the environment, a united, comprehensive and generally recognized economic crime concept in Criminal Law and Criminology have not been created. Author indicates that economic crime content is complex and multifaceted, it is possible to create a common definition of economic crime.

Key words: economic security; economic crime; economic criminality; human security

Atslēgas vārdi: cilvēkdrošība; ekonomiskā drošība; ekonomiskā noziedzība; ekonomiskie noziedzīgie nodarījumi

Ievads

Drošībai un tās daudzveidīgām izpausmēm ir nozīmīga loma ne tikai indivīda un kolektīva dzīvē, bet arī valsts, Eiropas Savienības un pasaules mērogā. Mūsdienu pasaulē praktiski vienā valstī notiekošie procesi, t.s. noziedzība, ekonomiskie procesi, neattīstās savrup. Pētnieciski noderīgu atziņu sniedz Krievijas profesors Vladimirs Ovčinskis (*Владимир Семенович Овчинский*): “nav iespējams izprast, kas noziedzības jomā notiek vienā valstī, ja nezina kriminālo situāciju pasaulē. Kriminoloģiskā izziņa sniedz efektīvu rezultātu tikai tad, kad atklāta reālā noziedzības aina, kad, pamatojoties uz starptautiskās analīzes metodēm, tiek ņemta vērā starptautiskā prakse.” (*Овчинский*, 2005, 97).

Šajā rakstā, apzinot ekonomiskās noziedzības kriminoloģisko dabu cilvēkdrošības aspektā, autore centīsies atklāt operacionālā jēdziena – ekonomiskās noziedzības būtību. Jēdziens “ekonomiskā noziedzība” tiek saistīts ar jēdzienu “ekonomika” un to analizē kā atsevišķu noziedzības sastāvdaļu. Jēdzienu drošs (drošība) “ikdienā lieto, lai apzīmētu stāvokli vai apstākļus, kad kaut kas nav apdraudēts, pakļauts briesmām, aizsargāts pret nejausībām, kļūmēm, bojājumiem, kā arī, runājot par to, kas ir uzticams, uz ko var paļauties, vai arī apzīmējot kaut kam piemītošu vispārinātu īpašību.” (*Uzņēmuma drošība*, 2006, 16). Tādējādi var norādīt, ka ekonomiskā drošība ir relatīvi drošs stāvoklis vai apstākļi, kad objekts nav pakļauts ekonomiska rakstura briesmām un ir aizsargāts pret šādiem aizskārumiem. Tā ietver visu svarīgāko un likumīgo indivīda, sabiedrības un valsts, ekonomisko interešu aizsargātību no iekšējiem un ārējiem draudiem. Ekonomiskās drošības kriminoloģiskā aspekta izpētes aktualitāti nosaka ekonomisko draudu izplatība un problēmas to apzināšanā un novēršanā. Mūsdienu pasaulē – globālās sabiedrības, jauno tehnoloģiju laikmetā, pieaug ekonomiska rakstura draudu iespējamība, palielinās ekonomiskās drošības ievainojamība un ekonomiskie aizskārumi. Tādējādi pastiprinās ekonomisko interešu aizsardzības nepieciešamība. Saskaņā ar *Global Economic Crime Survey* 2014. gadā apmēram 37% no aptaujātajiem (+3% salīdzinājumā ar 2011. gadu) atzīst, ka ir kļuvuši par ekonomiskās noziedzības upuriem; gandrīz 40% aptaujāto atzīst, ka ir kļuvuši par krāpšanas upuriem, un 25% ziņo par kibernoziegumiem.

Izpētes mērķis ir sniegt ekonomiskās noziedzības būtību ekonomiskās drošības elementu kontekstā. Pētījuma bāze ir dažādu dokumentu, zinātnieku atziņas un viedokļi. Galvenokārt tika izmantotas analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metodes.

1. Drošības vispārējs raksturojums

Drošība ir viens no būtiskajiem sociālo, ekonomisko, tehnisko, ekoloģisko un bioloģisko sistēmu pastāvēšanas, darbošanās un attīstības nosacījumiem. (Uzņēmuma drošība, 2006, 16) Autore atzīmē, ka drošības jēdziens ir daudzpakāpju, tas ietver vairāku līmeņu kopumu: individuālais; grupas; nacionālais; reģionālais, un globālais, kuri gan stiprina, gan vājina objekta drošumspēju. Viens no instrumentiem, kas ir radīts, lai ne vien sekmētu drošību un labklājību, bet arī veicinātu indivīdu drošības izpēti un analīzi, ir cilvēkdrošības jēdziens. Cilvēkdrošības definīcija iekļauj brīvību no bailēm, brīvību no trūkuma un cieņpilnu dzīvi. Džordžs Maklīns (*George MacLean*) norāda, ka cilvēkdrošība ietver indivīda drošību viņa tuvākajā apkārtnē, kopienā un apkārtējā vidē. Lai to panāktu, ir jāpasargā indivīds no vardarbības, jānodrošina viņam visas dzīvei nepieciešamās pamatvajadzības, aizsardzība no noziedzības, pandēmiskām slimībām, politiskās korupcijas, piespiedu migrācijas, cilvēktiesību neievērošanas, dzimumu līdztiesības pārkāpšanas, politisko un kultūras kopienu tiesību neievērošanas, jānodrošina politiskā, ekonomiskā un demokrātijas attīstība, vides ilgtspējīga attīstība, jānovērš dabas resursu izsaimniekošana un vides piesārņošana. (*MacLean*, 2000, 272) Pīters Stoets (*Peter J. Stoett*) skata cilvēkdrošību no apdraudējumu perspektīvas, izdalot tādus principiālus draudus kā valsts vardarbība, vides degradācija, populācijas pārvietošana un globalizācija. (*Stoett*, 1999, 120–121)

Galvenie sektori, kuri nozīmīgi cilvēkdrošībai ir ekonomika; uztura drošība; veselības drošība; ekoloģiskā drošība; personīgā (fiziskā) drošība; kopienas drošība; politiskā drošība. (*Human Development Report*, 1994) No visiem aspektiem visplašākos iedzīvotāju slāņus būtiskāk satrauc ekonomiskā drošība. Eiropas Savienības dalībvalstīs, gan Latvijas iedzīvotāju ieskatā saglabājas bezdarbs un ekonomiskā situācija. Bezdarbu kā svarīgāko problēmu valstī ir minējusi trešā daļa (35%) Latvijas pilsoņu un gandrīz puse (45%) Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņu. Pašreizējo ekonomisko situāciju kā valstij svarīgu problēmu minējuši 31% Latvijas pilsoņu un 24% Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņi. (Nacionālais ziņojums, 2015, 5) Nacionālās drošības koncepcija izceļ ekonomisko drošību. Ekonomiskā drošība ietver tādus rādītājus kā ienākumu pietiekamība un paredzamība, nodarbinātības paredzamība, sociālās garantijas, apmierinātība ar ienākumu un valsts finanšu stāvoklis. Svarīgs nacionālo drošību veicinošs faktors ir ekonomiskā drošība un spēja realizēt valsts interesēm atbilstošu ekonomisko politiku. (Nacionālās drošības koncepcija)

Savukārt termins “ekonomika” nozīmē (gr. *oikonomikē (technē)* – saimniecības vadīšanas māksla) – 1. tautsaimniecība; 2. ražošanas un sadales attiecību kopums; 3. ekonomikas zinātne – zinātnes nozare, kas pēti ražošanas, sadales, maiņas un patēriņa likumsakarības. (Svešvārdu vārdnīca, 2008, 210) Ekonomikas būtība aptver mācību par to, kādā veidā cilvēki izmanto ierobežotus resursus, lai maksimāli apmierinātu savas vajadzības. Ekonomikas pamatmērķis ir cilvēku vajadzību apmierināšana. “Ekonomika ir saimniekošanas māksla, cilvēku darbību kopums, kura mērķis sarūpēt resursus, materiālos un garīgos labumus, kas nepieciešami sabiedrībai.” (*Klauss*, 1998, 8). ASV zinātnieki, Nobela prēmijas laureāts Pauls Antonijs Semjuelsons un Viljams Nordhaus (*Paul Anthony Samuelson, William Nordhaus*) savā klasiskajā mācību grāmatā “Ekonomika” (*Economics*) raksta: “Ekonomika pēta, kā sabiedrība izlieto ierobežotus resursus, lai ražotu vērtīgas preces un sadalītu tās starp dažām grupām.” Ekonomikas funkcionēšanas izejas punkts – ir cilvēku vajadzības un nepieciešamība tās apmierināt. Cilvēku vajadzības ir ļoti daudzveidīgas. Primārās vajadzības ir saistītas ar izsalkuma un slāpju apmierināšanu, cilvēkam nepieciešamā siltuma nodrošināšanu. Sekundārās vajadzības ir saistītas ar vēlmēm strādāt, atpūsties, iegūt papildus zināšanas, pierādīt sevi kādā jomā (sportā, mākslā). Cilvēki tiecas vispirms apmierināt savas primārās vajadzības un tikai pēc tam sekundārās. (Ekonomikas būtība. Konspekts) Angļu ekonomists, Londonas universitātes ekonomikas profesors Lainels Robbins (*Lionel Robbins*) definē: “Ekonomika ir zinātne, kas pēta cilvēka ekonomisko rīcību, ievērojot savstarpējās attiecības starp galējiem un ierobežotiem resursiem, kas ir alternatīvs izlietojums.” (*Robbins*, 1932, 15). Mikroekonomika dod zināšanas par individuālas saimnieciskas vienības, atsevišķas firmas vai mājsaimniecības rīcību tirgū. Makroekonomika ir mācība par visu ekonomikas subjektu – mājsaimniecību, uzņēmumu, valdības un ārzemnieku kopdarbību tautsaimniecības līmenī. Jēdziens tautsaimniecība ir jāsaprot gan šaurākā, gan plašākā nozīmē. Šaurākā nozīmē tautsaimniecība ir ar regulāras maiņas palīdzību savstarpēji vienotu, atsevišķu saimniecisku vienību savstarpējā iedarbība vienas valstiski organizētas tautas ietvaros (nacionālā ekonomika). Plašākā nozīmē tautsaimniecību saprot kā saimnieciskās darbības sakarības nevis valsts

ietvaros, bet visas pasaules mērogā – pasaules ekonomika (Ekonomikas teorija kā zinātne). Pasaules ekonomika plašā nozīmē – sarežģīts visu pasaules valstu ekonomikas kopums, kurā rodas sinerģisma efekti. Par globālās saimniecības dalībniekiem kļūst ne tikai atsevišķi indivīdi, firmas, uzņēmumi un valdības, bet arī valstu savienības, nacionālas ekonomiskās organizācijas. Eiropas Savienība ir kopējs tirgus, kurš veido vienu ceturto daļu no pasaules nacionālā kopprodukta. Eiropa apvienojusies ne tikai ekonomiski, bet strauji attīsta arī savu politisko vienotību. Eiropas Savienības pilsoņiem viena no svarīgākajām prioritātēm ir drošība. Eiropas Savienības iekšējā drošība nozīmē aizsargāt cilvēkus un brīvības un demokrātijas vērtības, lai ikviens varētu bez bailēm gūt prieku savā ikdienas dzīvē (Eiropas Savienības iekšējās drošības stratēģija. Ceļā uz Eiropas drošības modeli, 2010). Pamatoti tiek norādīts, ka “Cilvēkdrošības būtība ir meklējama un atrodamā cilvēka, valsts un starptautiskās vides attiecību mijiedarbības augstākās intensitātes telpā.” (Ozoliņa, 2014, 7). Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka “Cilvēku pakļautība virknei globalizācijas radīto izpausmju uzliek papildu atbildību vienlaikus gan uz tiem politikas veidotājiem lokālā, nacionālā un starptautiskā līmenī, kuru lēmumu kvalitāte kļūst par drošības stiprināšanas līdzekļiem, gan pašiem indivīdiem, veidojot un izvēloties individuālās drošumspējas palielināšanas stratēģijas.” (Ozoliņa, 2012, 17). Rezumējot var norādīt, ka cilvēkdrošības mērķis ir cilvēka drošība un indivīda aizsargāšana no jebkāda rakstura draudiem.

2. Ekonomiskās drošības kriminoloģiskās izpētes aspekti

ASV kongresmenis Džons Konjers (*John Conyers*) atzīmējis, ka ekonomika un noziedzības jautājumi ir cieši saistīti, tāpat kā kriminoloģijai un ekonomikas disciplīnām ir ļoti līdzīgas pieejas valsts politikai. (*Conyers*, 1979, 137) Autores ieskatā ekonomiskās drošības draudu, aizskārumu kriminoloģiskās izpētes sfēru, var aplūkot trīs aspektos:

- 1) noziedzības ekonomiskie iemesli. Starp dažādu nozaru speciālistiem jau izveidojies viedoklis, ka negatīvie sociālie apstākļi ir noziedzības cēlonis, jo šie apstākļi to veicina. Nenoliedzami nozīmīgs ir ekonomiskais nodrošinājums, dzīve nabadzībā biežāk ir saistīta ar t.s. riska uzvedību – biežāku psihoaktīvo vielu (tabakas, alkohola) lietošanu, depresiju, antisociālu uzvedību un noziedzību. (*Strika*, 2009, 45) Roberts Stīvenss un Martins Gerts Tomass Cloets (*Robert Stevens and Marthinus Gert Thomas Cloete*) starp faktoriem, kuri ietekmē noziedzīgumus nodarījumus pret īpašumu, norādījuši bezdarbu, urbanizāciju, kā arī straujš un nekontrolēts iedzīvotāju skaita pieaugums, kopā ar nelegālo imigrāciju rada šo nodarījumu cēloņus. (*Stevens & Cloete*, 1999, 51) Kriminoloģijā ir atzīts, ka bezdarba līmeņa pieaugums par 1% sociālekonomisko krīžu laikā izraisa noziedzības palielināšanos par 4–5%. Ekonomiskie iemesli ietekmē noziedzības veidus un līmeni gan tieši, gan netieši, sevišķi īpašuma noziedzīgu nodarījumu sfērā. (Kriminoloģija, 2004, 35) Par hrestomātisku var uzskatīt viedokli, ka ekonomiskās krīzes un sociālās nevienlīdzības pieaugums determinē noziedzības līmeņa celšanos. Taču, analizējot oficiālo statistiku par noziedzības līmeņa dinamiku Latvijā, sākoties finanšu ekonomiskajai krīzei 2008. gadā, var konstatēt, ka arī šī teorija ir apstrīdama. Centrālā statistikas biroja dati ir absolūtā pretrunā ar valdošajām kriminoloģijas teorijām. (Lavrinoviča, Lavriņenko, Teivāns-Treinovskis, 2012, 248) Līdzīgas atziņas apliecina Nacionālās noziedzības un delikvences padomes (*National Council on Crime and Delinquency*) pētījuma (*Crime and Economic Hard Times*) rezultāti: nav skaidra saistība starp ekonomikas lejupslīdi un noziedzību. Pētījumā netika konstatēti pierādījumi tam, ka pēdējo četrdesmit gadu laikā ekonomikas lejupslīde ir veicinājusi noziedzības paplašināšanos vai samazināšanos. (*Krisberg, Guzman, Vuong*, 2009, 7) Protams, kriminoloģijas zinātnes rīcībā ir daudz faktoru, kas rada ietekmi uz noziedzības stāvokli vai dinamiku. Professore Silvija Kristapsone raksta, “noziedzība attīstās sociālā kontekstā, un to veido atsevišķa persona un ārējie faktori: cilvēku garīgā pasaule un cilvēku aptveroša realitāte visā tās daudzpusībā. Cilvēka noziedzīgā rīcība izriet no sociāli determinētām vajadzībām, sociālās situācijas īpatnībām, kuras nosaka valsts ekonomiskais stāvoklis un politiskās attīstības līmenis, cilvēka sociālais statuss kultūras, sadzīves, patēriņa sfērā, ražošanā un politikā. Viss tas rada individuālo vēlmju sociālo saturu, kuras realizējas vai nu likumu ievērojošā vai likumu pārkāpjošā uzvedībā.” (Kristapsone, 2003, 7);
- 2) ēnu ekonomika (speciālajā literatūrā sastopami vairāki šī fenomena termini: neregistrētā ekonomika; slēptā; paralēlā; pagrīdes; melnā; pelēkā; destruktīvā; nelegālā ekonomika; kriminālā;

- neuzskaitītā utt.) un tās ietekme uz valsts ekonomiku. Ēnu ekonomika veicina nevienlīdzīgu konkurenci, izkropļo tirgu un negatīvi ietekmē nodokļu iekasēšanu. Ekonomikas literatūrā sastopami vairāki ēnu ekonomikas skaidrojumi. Piemēram, “Ēnu ekonomika ir iekšzemes kopprodukts, kas nedeklarēšanas un/vai nepilnīgas deklarēšanas rezultātā nav uzskaitīts oficiālajā statistikā”. “Legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošana, kas netiek ietverta oficiālajā IKP novērtējumā.” (Ēnu ekonomika). To var iedalīt šādās grupās 1) ražošana un pakalpojumi, kas nav uzskaitīti; 2) pretlikumīgas neoficiālas aktivitātes. Pētījuma “Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs” dati uzrāda, ka Latvijā 2014. gada ēnu ekonomikas daļu veido: neuzrādītie darbinieki – 18,4%; aplokšņu algas – 36,1%; lielāko daļu veido neuzrādītie uzņēmējdarbības ienākumi – 45,5%. Latvijā ēnu ekonomikas īpatsvars līdz pat 48,9% ir būvniecības nozarē. Arī Igaunijā un Lietuvā šajā nozarē ir visaugstākā ēnu ekonomika, taču tās īpatsvars ir mērenākā līmenī – 21% un 19%. Ēnu ekonomikas indekss procentuāli no IKP Latvijā laikā no 2009 līdz 2015. gadam ir svārstīgs, gan ar tendenci samazināties, gan tendenci pieaugt: 2009 – 36,6%; 2010 – 38,1%; 2011 – 30,2%; 2012 – 21,1%; 2013 – 23,8%; 2014 – 23,5%. (Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009–2014);
- 3) ekonomiskā noziedzība. Ekonomiskā noziedzība ir kopējās noziedzības sastāvdaļa. Būtiskā ekonomisko pretlikumīgo darbību pazīme ir – sociālie zaudējumi vai sekas (tiešie un netiešie), kas saistītas ar negatīvu ekonomisko un finansiālo seku iestāšanos, tie ir materiālie zaudējumi vai atbilstošu darbību radītie priekšnoteikumi, lai rastos materiālie zaudējumi, pie tiem pieskaitāmi neiegūtā peļņa, nelabvēlīgo seku novēršana un citi, piemēram: mantas piesavināšanās gadījumā tā tiek zaudēta, nenomaksāti nodokļi nepapildina plānotos valsts vai pašvaldības ienākumus, tādā veidā mazina iespējas papildināt un realizēt sociālās programmas. Nenoliedzami, ekonomiskā noziedzība kā minēto seku kopums jūtami samazina jebkuras valsts ekonomisko un sociālo drošību, sekmē tās atkarību un ietekmējamību no transnacionālajiem kriminālajiem grupējumiem, veicina saimniecisko nestabilitāti un ekonomisko atkarību. Līdz ar to mazinās demokrātisko pārkārtojumu efektivitāte un kopējās drošības potenciāls. (Vilks, 2001) Krievijas profesors Dmirijs Šestakovs (*Дмитрий Шестаков*) raksta, ka kriminoloģijas zinātnes sastāvā izveidojas vairākas jaunākas nozares, viena no tām ir ekonomiskā kriminoloģija (*экономическая криминология*) – minētā nozare izzina ekonomiskās sfēras kriminalizācijas procesus Krievijas sabiedrībā. (Шестаков, 2006, 46)

3. Noziedzība un globalizācijas tendences

Starptautiskās sabiedrības redzeslokā aizvien aktīvāk nonāk organizētā noziedzība, terorisms, ekonomiskā noziedzība, narkokriminalitāte, cilvēku tirdzniecība, kibernetiskā noziedzība u.c. Jāpiekrīt atziņai, ka “noziedzīgs nodarījums ir civilizācijas ēna (*“shadow of civilization”*). Tāpēc tās izplatība un lielums atkarīgs no sabiedrības attīstības formas un sistēmas.” (Bhusal, 2009, 11). Nenoliedzami, pasaules sabiedrības attiecību kriminalizācijas apstākļos pieaug kriminoloģijas joma. Laikmetīgā kriminoloģijā noziedzība nav vairs tikai noziedzīgu nodarījumu kopējais daudzums (kopskaits). Noziedzība ir sabiedrības radīts produkts, kas caurvij dažādas sabiedrības dzīves attiecības un sfēras. Tajā pašā laikā tai kā patstāvīgai, viengabalainai parādībai piemīt specifisks raksturojums un attīstības likumsakarības. (*Криминология*, 2005, 90) Professore Silvija Kristapsone raksta: “Noziedzība ir specifisks sociāls process, un noziedzības līmenis kādā noteiktā vietā ir sabiedrības attīstību raksturojošs rādītājs – likumsakarīgs sabiedrības attīstības konkrētā etapa rezultāts.” (Kristapsone, 2003, 7). Noziedzība tiek skatīta kā kāds zināms process noziedzīgu nodarījumu atražošanai. Noziedzība tiek aplūkota kā cilvēciska īpašība; sociāls institūts (sociāla konstrukcija); atsevišķas valsts sabiedrības radīta substance; globālās sabiedrības radītie kaitīgie un bīstamie nodarījumi. Noziedzība ir politisku, ekonomisku, sociālu, demogrāfisku, tiesisku izmaiņu rezultāts. Autore piekrīt viedoklim “noziedzība ir universāla sociāla parādība, kas apdraud sabiedrisko drošību, cilvēka un viņa īpašuma drošību, personas labsajūtu un sociālo kārtību. Vissvarīgākais, ka tas samazina indivīda dzīves kvalitāti.” (Ntuli, 2000, 15). Nenoliedzami, ja noziedzība ietekmē indivīda un kopienas dzīves kvalitāti, tad noziedzīgu nodarījumu varam aplūkot kā sociālu problēmu.

Noziedzība šobrīd ir globāla, transnacionāla parādība, kas būtiski apdraud daudzu valstu ekonomisko, sociālo un politisko attīstību. Noziedzīgie elementi šobrīd daudzās pasaules valstīs iespaido legālās varas struktūras, ļoti augsts ir ēnu ekonomikas īpatsvars, ekonomikas attīstība ir nevienmērīga, psiholoģiski cilvēki nejūtas droši, sevi diskreditējusi ir tiesu sistēma, tādējādi faktiski mazinot sociālo kontroli. (Vilks, 1999) Strauji attīstošie kriminālie procesi ekonomikā deformē visu sabiedrisko attiecību sistēmu, bremzē pilsoniskās sabiedrības institūtu attīstību, grauj indivīda ticību taisnīgumam un valstī realizēto reformu pareizumam. Mūsdienā būtisks izaicinājums pasaules civilizācijai ir sabiedrisko, valstisko un starptautisko attiecību kriminalizācija, noziedzība kā nacionāla un transnacionāla problēma, jauno tehnoloģiju ietekme uz sociumu. Līdz ar jauno tehnoloģiju attīstību un piekļuvi starptautiskajam tirgum, noziedzība ir šķērsojusi valstu robežas un izplatījusies globālā mērogā. To varētu attēlot shematiski:

Transnacionāli kriminālie grupējumi: 70% kriminālo grupējumu sastāv no dažādu tautību pārstāvjiem; 3600 starptautiskās kriminālās organizācijas Eiropas Savienībā. (Noziedzība izplatās globālā mērogā. Eiropas Parlaments) Noziedzīgie nodarījumi ekonomikas jomā ir cieši saistāmi ar organizēto noziedzību. Organizētā noziedzība atstāj būtisku ietekmi uz valsts budžeta ieņēmumiem un kopējo uzņēmējdarbības vidi. Organizētās noziedzības izplatīšanās, korupcija un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana nopietni apdraud pilsoņu un patērētāju drošību, pārvietošanās brīvību, uzņēmumu aizsardzību, brīvu un godīgu konkurences darbību. Korupcija un organizētā noziedzība ir daudz vairāk nekā atsevišķa noziedzīga parādība. Teorētiskie un praktiskie pētījumi ir parādījuši savstarpēju saikni starp politisko, sociālekonomisko, krimināltiesību un tiesību jomām. (Buscaglia & Van Dijk) Saskaņā ar Valsts policijas datiem Latvijā darbojas aptuveni 70 organizētās noziedzības grupējumi. Latvijā organizētās noziedzības novēršanas un apkarošanas jomā kā īpaši nozīmīgas izvirzītas šādas prioritātes: organizētās noziedzības noziedzīgo darbību pret īpašumu apkarošana; sintētisko narkotiku ražošanas apkarošana un cīņa ar to kontrabandu Eiropas Savienībā; cīņa ar kibernetiskajiem; cīņa ar krāpšanas akcīzes nodokļa un PVN jomā (tostarp akcīzes preču kontrabanda un nelikumīga aprīte, kā arī noziedzīgu nodarījumu valsts institūciju dienestā apkarošana). Amerikāņu kriminologs Valters Reklss (Walter Reckless) norādījis, ka organizētā noziedzība attīstās tajās nozarēs, kurās ir cerība lielākas peļņas, ienākumu gūšanai. Atbilstoši tam organizētā noziedzība pastāv tur, kur no noziedzīga nodarījuma var izveidot biznesu. (Reckless, 1961, 114)

Ekonomiskā globalizācija rada tā saucamās globālās problēmas, kuras skar visas valstis un nācijas: jebkuras valsts ekonomika kļūst par sastāvdaļu pasaules ekonomikā; kriminālā globalizācija veicina pasaules saimniecības sadalīšanos divās daļās, pirmā legālā puse, caurredzami procesi, un otrā, nelegālā puse, ēnu ekonomikas procesi. (Юрев, Стеничева, 2007, 204) Nesakārtota saimnieciskā vide ne tikai sekmē ēnu ekonomikas veidošanos, bet arī veido vislabvēlīgāko augsni kopējām negatīvajām kriminogēnajām tendencēm un veicina kriminālos procesus. Globālās ekonomiskās noziedzības pētījumā (2014 *Global Economic Crime Survey*) secināts: ekonomiskā noziedzība ir fundamentāls dzīves fakts pasaules biznesa kopienā un ir patstāvīgs drauds uzņēmējdarbībā un biznesa procesā. Ekonomiska rakstura nodarījumi joprojām ir problēma dažāda mēroga organizācijās visos reģionos un praktiski katrā nozarē. Daudzi kriminologi atzīst, ka ekonomiskā noziedzība un tās noteicošie faktori ir kopējās un arī izteikti kriminālās noziedzības pamatā. "Balto apkaklišu" noziedzība projicē un producē kopējos kriminogēnos procesus un tendences. (Vilks, 2001) Autore atzīst, ka ekonomiskās noziedzības problēma Latvijai ir aktuāla un nozīmīga.

4. Ekonomiskā noziedzība kā sociāla un kriminoloģiska parādība

Terminam “noziedzība” ir kriminoloģisks raksturs. Noziedzība ir sabiedrības spēja ar savu darbību izdarīt noziedzīgus nodarījumus. (*Шестakov, 2006, 50*) Noziedzīgam nodarījumam ir bioloģiska, sociāla un juridiska daba. Ekonomiskās noziedzības kopumu no krimināltiesiskā regulējuma veido vairāki noziedzīgi nodarījumi. Citējot profesora Dr. iur Andreja Vilka atziņu: “apskatāmās tēmas ietvaros ir principiāli svarīgi atšķirt atsevišķa ekonomiska rakstura noziedzīgo nodarījuma jēdzienu no ekonomiskās noziedzības termina kā kriminoloģijas priekšmeta kategoriju. Ja pirmais jēdziens atsedz atsevišķa sociāla fakta būtību, tad termins ekonomiskā noziedzība atspoguļo sociāli negatīvas parādības būtību un saturu.” (*Vilks, 2007, 62*). Ekonomisko noziedzīgo nodarījumu kriminoloģiskais raksturojums ir sarežģīts jau tāpēc, ka šie nodarījuma veidi un formas atšķiras ar spēju ātri pielāgoties apstākļiem, sabiedrības vajadzībām, īpaši ekonomikā. Noteikt juridiskās kategorijas “ekonomiskie noziedzīgie nodarījumi” precīzu konceptu joprojām ir problēma. Speciālajā literatūrā sastopamas dažādas ekonomisko noziedzīgo nodarījumu (noziedzīgi nodarījumi ekonomikā) definīcijas. Ekonomiska noziedzīga nodarījuma jēdzienu var interpretēt divējādi:

- 1) jebkurš noziedzīgs nodarījums, kas vērsts pret īpašumu ietekmē indivīda, uzņēmuma vai korporācijas materiālo stāvokli un līdz ar to sabiedrības ekonomiku kopumā;
- 2) tikai tas nodarījums, kas skar tautsaimniecības attīstības vai valsts finanšu intereses.

Analizējot ekonomiskā noziedzīgā nodarījuma jēdzienu, secināms, ka tā saturs un būtība ir saistīta ar katras valsts krimināltiesisko regulējumu. Ekonomisko noziedzīgo nodarījumu kategorijā ietilpst diezgan liels noziedzīgo nodarījumu klāsts, kas saistīts ar ekonomisko sfēru. Šādiem nodarījumiem ir masveida parādības raksturs, to apdraudējums sabiedrībai un aizsargātajām vērtībām ir būtisks. *Krimināllikumā* noziedzīgie nodarījumi ekonomikā ir iekļauti dažādās nodaļās ar dažādiem apdraudējuma objektiem, piemēram, “Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā”, “Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu”; “Noziedzīgi nodarījumi valsts institūciju dienestā”. Salīdzinoši var norādīt, ka Krievijas Federācijas Kriminālkodeksā 22. nodaļā iekļauti noziegumi ekonomiskās darbības sfērā, kuru veido vairāk nekā 50 noziedzīgu nodarījumu (169.–200.2. pants). (*Уголовный кодекс Российской Федерации. Глава 22*)

Ekonomiskos noziedzīgos nodarījumus vieno būtiska pazīme – šo nodarījumu radītie materiālie zaudējumi vai ar atbilstošu darbību radītie priekšnoteikumi, lai rastos materiālie zaudējumi (neiegūta peļņa, neplānoti izdevumi u.c.). Krimināltiesībās teorijā un praksē atzīts, ka noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā ir tādi prettiesiski nodarījumi (darbība vai bezdarbība), kas apdraud valsts tautsaimniecības intereses materiālo vērtību ražošanas, sadales, maiņas, patēriņa un citās ar ekonomisko darbību saistītās sfērās. (*Krastiņš u.c., 2009, 417*) Nodarījumi ekonomikas sfērā skar tautsaimniecības attīstības, valsts kases intereses un ietekmē finansiāli ekonomiskās attiecības. Šajā grupā ietilpst plašs noziedzīgo nodarījumu spektrs, kas apdraud ekonomiskās sistēmas stabilitāti un tautsaimniecības intereses, piemēram, komersantu/komercsabiedrību un saimnieciskās darbības jomā; finanšu instrumentu tirgū un kredītiestāžu jomā; tirdzniecības un pakalpojumu jomā; preču nelegālas aprites jomā; kibernetizācijas jomā; intelektuālā un rūpnieciskā īpašuma tiesību aizsardzības jomā utt.

Jekuras zinātniskās disciplīnas ietvaros, tai skaitā kriminoloģijā, svarīgs ir terminu kopuma stāvoklis. Kriminoloģijā tiek izmantoti vairāki vienādas nozīmes termini – ekonomiskā noziedzība; noziedzība ekonomikā sfērā; noziedzība saimnieciskajā sfērā. Ekonomiskā noziedzība, bieži dēvēta arī par “balto apkaklišu noziedzību”. Pazīstamais ASV kriminologs, profesors Edvīns Sazerlands (*Edwin H. Sutherland*) 1939. gada decembrī savā runā Amerikas Sociologu Asociācijā lietoja terminu: “Balto apkaklišu” nodarījumi (*White-Collar crime*), kurus izdara personas ar noteiktu sociālo statusu, un nodarījumi bieži ir saistīti ar sabiedrībā respektētu profesiju (nodarījumi finanšu, ekonomikas un komercdarbības vidē, izmantojot mūsdienu tehnoloģijas un iekārtas)” (*Sutherland, 1940, 1–12*). Uz minētās koncepcijas pamata profesors E. Sazerlands ekonomisko noziedzīgo nodarījumu noformulēja kā korporācijas noziedzību. Saskaņā ar Federālās Izmeklēšanas biroja datiem “balto apkaklišu noziedzība” ASV ik gadu nodara zaudējumu vairāk nekā 300 miljardi USD. “Baltās apkaklītes”, pret korporāciju veikto nodarījumu veicēja tipiskākais raksturojums: pārsvarā 36–45 gadus vecs vīrietis; strādā finanšu vai ar finanšu sfēru saistītā jomā; krāpšanu izdara pret savu darba devēju; ieņem vecākā menedžera amatu; pirmā līmeņa augstākā vai

bakalaura grāds; darba tiesiskās attiecības ar kompāniju ilgākas par 10 gadiem. (*KPMG Analysis of Global Patterns of Fraud. Who is the typical fraudster?*)

Pretstatā “balto apkaklišu nodarījumi” pielieto terminu “zilo apkaklišu nodarījumi” (*Blue-collar crime*), lai aprakstītu noziedzīgus nodarījumus, kurus galvenokārt izdara indivīds no zemākās sociālās šķiras un to nodarījumi nav saistīti ar personas profesiju vai nodarbošanos. (*What Is Blue-Collar Crime?*)

Autore secina, ka, neskatoties uz jēdziena “ekonomiskā noziedzība” plašo izmantošanu zinātniskajā vidē, vienots, vispusīgs un vispārārtzīts krimināltiesiskais ekonomiskā noziedzīgā nodarījuma un kriminoloģiskais ekonomiskās noziedzības jēdziens nav izstrādāts. Jāatzīst, ka ekonomiskās noziedzības saturs ir sarežģīts un daudzšķautņains, iespējams, tas rada grūtības vienota definējuma izstrādei. Ekonomiskās noziedzības (noziedzīgi nodarījumi ekonomikā) jēdziens atkarībā no dažādu pētnieku pieejām var aptvert: sabiedriskās dzīves visu ekonomisko attiecību sfēru; tikai ekonomiku; vai arī ierobežot biznesa, uzņēmējdarbības vidi. Definējuma izpratnes var pētīt no trīs aspektiem: noziedznieka motivācijas; ekonomiska rakstura sekām un ekonomiskiem procesiem.

Tradicionāli pie ekonomiskajiem noziedzīgiem nodarījumiem attiecina pretlikumīgas darbības, kad noziedznieka galvenā motivācija ir iegūt ekonomisku ienākumu un peļņu. (*Freeman*) Tādējādi ekonomiskie noziedzīgie nodarījumi ir noziedzīgi nodarījumi, indivīda vai personu grupas darbības mērķis ir iegūt finansiālus labumus, ieņēmumus. (*Economic Crime Law & Legal Definition*) Tradicionāli ekonomisko noziedzības dabu raksturo kā nevardarbīgu, tomēr bieži šo noziedzīgo nodarījumu organizētais vai kolektīvais raksturs var ietilpt vardarbīgās noziedzības un mantkārīgās noziedzības kategorijā. Atsevišķi speciālisti ekonomiskās noziedzības sastāvā iedala:

- mantkārīgus noziedzīgus nodarījumus;
- mantkārīgi-wardarbīgus nodarījumus;
- ekonomiska rakstura nodarījumus.

Kā jau minēts, noziedzīgi nodarījumi ekonomikā ietver plašu nelikumīgu darbību virkni, piemēram, krāpšana, izvairīšanās no nodokļu nomaksas; “naudas atmazgāšana”, kibernoziegumi. Uzdevumu šādam definējumam sarežģī modernās tehnoloģijas, kas nodrošina jaunas iespējas izdarīt šādus noziedzīgus nodarījumus. (*Eleventh United Congress On Crime Prevention and Criminal Justice, 2005*)

Speciālajā literatūrā sastopami šaurāki vai plašāki ekonomiskās noziedzības traktējumi. Šī jēdziena daudzveidības atklāšanai autore minēs arī citus definējumus. “Ekonomiskie noziedzīgie nodarījumi ir nodarījumi, kas izraisa vai draud izraisīt ievērojamus zaudējumus.” (*Report of the European Committee on Crime Problems on Economic Crime*). Ekonomisko noziedzīgo nodarījumu izdara, lai iegūtu ienākumus (peļņu) legālā biznesa ietvaros vai ārpus tā. Šie nodarījumi nodara vai var nodarīt zaudējumus privātpersonām, uzņēmumiem un/vai sabiedriskajam sektoram. Definīcija ietver izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, kā arī dažāda veida krāpšanu un piesavināšanos juridiskajās korporācijās. (*Bhusal, 2009, 15*) Pazīstamais zviedru kriminologs Bo Svensons (*Bo Svensson*) uzskata, ka ekonomiskā noziedzība ir ilgstoša, sistemātiska un mantkārīga rakstura sodāma rīcība, kura tiek realizēta saimnieciskās darbības sfērā, kas ir pamats šādam nodarījumam. (*Svensson, 1984*) Atbilstoši zviedru profesoru Leifa Apelgrena (*Leif Appelgren*) un Hana Sjoegrena (*Hans Sjogren*) domām, ekonomiskie noziedzīgie nodarījumi jāsaprot kā nelikumīgas darbības uzņēmējdarbības sfērā, lai iegūtu ekonomiskas priekšrocības. (*Appelgren & Sjogren, 2001, 11*) Indijā ekonomisko noziedzīgo nodarījumu definīcija ir šāda: Ekonomiskie nodarījumi ir noziedzīga izpausme, lai sapelnītu bagātību, izmantojot nelegālus līdzekļus, organizēti grupā vai bez piesaistes grupai, veicot nelikumīgas darbības, pārkāpjot likumu vai tiesību aktus, kas valstī reglamentē ekonomiskās aktivitātes. (*Amarnathan Shri L. C, 2000, 71*) Krievijas tiesībnieks un sociologs Aleksandrs Jakovļevs (*Александр Максимович Яковлев*) to definējis kā uzvedības formu, kas ir veidota pēc principa – maksimālie ienākumi pie minimālām pūlēm. (*Яковлев, 1988, 80*) Krievijas profesors Genādijs Mišins (*Геннадий Константинович Мишин*) ekonomisko noziedzību skaidro kā sociālās dzīves izpausmi vispārējā cīņā par eksistenci. Ekonomiska rakstura nodarījumu būtība ir ekonomisko interešu konflikts. Pēc minētā autora domām, pie ekonomiskiem, noziedzīgiem nodarījumiem bez saimnieciskiem nodarījumiem, būtu jāattiecinā nodarījumi pret īpašumu, kas tirgus ekonomikas apstākļos ir saistīts ar saimniecisko darbību. (*Мишин, 1994, 39–40*) Tas pamatoti, jo jēdzienā “īpašums” ietilpst ķermeniskas lietas un bezķermeniskas lietas, attiecībā uz kurām pastāv ekonomiska interese, piemēram, mantiska rakstura tiesības, kas izriet no kapitāldaļām, akcijām, autortiesībām. Krievijas kriminoloģe, profesore

Nineļa Kuzņecova (*Нинель Фёдоровна Кузнецова*) uzskata, ka ekonomiskā noziedzība veidojas no aizskārumiem pret īpašumu un nodarījumiem uzņēmējdarbībā. (*Кузнецова, 1993, 12*) Profesors Viktors Luņejevs (*Виктор Васильевич Лунеев*), ņemot vērā daudzveidīgās pieejas pasaules literatūrā, atzīst, ka ekonomiskās noziedzības būtība valstīs ar tirgus ekonomiku ir nodarījumi, ko izdara korporācijas pret valsts ekonomiku; korporācijas pret citām korporācijām; korporācijas darbinieki pret pašu korporāciju; un ko korporācija izdara pret patērētājiem. (*Лунеев, 1997, 257*) Jāatzīmē, ka tas ir analogiski kā Latvijā "Noziedzīgie nodarījumi tautsaimniecībā". Savu definējumu noziedzīgiem nodarījumiem ekonomikas jomā ir sniegusi Valsts policijas Galvenās Kriminālpolicijas pārvaldes Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvalde. Par ekonomikas jomā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem ir atzīstami tādi noziedzīgi nodarījumi, kas saistīti ar tautsaimniecības interešu ievērojamu apdraudējumu nolūkā nodarīt mantiskus zaudējumus vai kaitējumu ar likumu aizsargātām interesēm un tiesībām; sistemātisku darbību nolūkā nelikumīgi gūt peļņu; tirgus deformāciju, kas saistīta ar negodīgas konkurences radīšanu; ekonomikas stabilitātes informatīvo sistēmu apdraudējumu. (Galvenās Kriminālpolicijas pārvaldes Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvaldes reglaments)

ASV un Vācijas kriminologi norāda, ka ekonomiskā noziedzība ir pretlikumīgas darbības, kas kopumā aizskar valsts ekonomiskās intereses, kā arī uzņēmējdarbības un atsevišķas personu grupas intereses. Šīs darbības tiek realizētas pastāvīgi un sistemātiski ar iedzīvošanās mērķi un legālās ekonomikas aizsegā, kuras veic kā fiziskās, tā arī juridiskās personas. (*Деметьева, 1992, 12–13*) Autore par aptverošu ekonomiskās noziedzības definējumu atzīst profesora Andreja Vilka sniegto: **ekonomiskā noziedzība ir masveida negatīva sociāli tiesiska diferencētas sabiedrības parādība, kurai ir savas specifiskas likumsakarības, un funkciju kvalitātes rādītāji, kas veidojas no reģistrēto un neregistrēto saimnieciska, organizatoriska rakstura kriminālsodāmu nodarījumu kopuma un kas izraisa nelabvēlīgas sociāli ekonomiskas sekas.** Tātad kopumā var atzīt, ka ekonomiskā noziedzība ir visaptverošs, globāls apdraudējums, vēsturiski mainīga, apjomīga sociāli tiesiska parādība un īpašs noziedzīgu nodarījumu kopums noziedzības struktūrā. Ekonomiskās noziedzības kriminoloģiskais aspekts ir arī daudzspektrains. Ekonomisko noziedzību var aplūkot kā mantkārīgu noziedzīgu nodarījumu kopumu, kas tiek izdarīts ekonomikas sfērā un saistāms ar ekonomiskajām attiecībām valstī un pasaulē.

Autore, apkopojot iepriekš raksturotās definīcijas, literatūras analīzē iegūtās atziņas, kā arī ārvalstu un Latvijas zinātnieku un praktisko darbinieku pieejas, var nodalīt vairākas ekonomisko noziedzīgo nodarījumu iezīmes (īpatnības):

- mantkārīgs raksturs, tā mērķis iegūt materiālu labumu (personai pašai, organizācijai vai trešajai personai);
- galvenokārt ir organizēts raksturs;
- nodarījuma vairākkārtējs raksturs;
- nodarījumu ilglaicīgais (pastāvīgais) raksturs; sistemātiskums un regularitāte;
- specifisks ir ekonomiska rakstura nodarījumu mērogs, kaitīguma tendence un kaitējuma smaguma pakāpe – visaptverošs, globāls apdraudējums;
- liela daļa nodarījumu tiek izdarīta profesionālās darbības procesā;
- saistīta ar līgumiem un saistībām, kuri izriet no subjekta attiecībām ar valsti;
- divu subjektu esamība – juridiskā persona (korporācijas noziedzība) un fiziskā persona;
- augsts ir šo nodarījumu latentātes līmenis;
- cietušo kolektīvisms – no sabiedrības slēptais nodarījuma raksturs, liels attālums starp upuri un noziedznieku (cietušo personu var būt daudz vai cietušo nav). Cietušo anonimitāte – viktimizācijas process notiek slēpti no paša upura;
- būtisks materiāls zaudējums. Kaitējums vai zaudējums tiek nodarīts tiešā veidā. Ekonomiskā noziedzība vistiešākā veidā ir saistīta ar ekonomisko un finansiālo seku iestāšanos, nenomaksātie nodokļi nepapildina plānotos valsts vai pašvaldības ienākumus un mazina to iespējas izmantot sociālās un ekonomiskās programmās, mantas izšķērdēšanas gadījumā tā tiek zaudēta, jo ekonomikas pamatmērķis ir cilvēku vajadzību apmierināšana, un valstij ir jāīsteno ekonomiskā politika, kas sevī ietver saimnieciskos, sociālos, likumdošanas, administratīvos un citus pasākumus, lai sekmētu atražošanu;
- materiālo labumu pārdale kā ekonomiskā noziedzīgā nodarījuma sekas;

- izmeklējot šos nodarījumus, liecinieku liecībām nav noteicošā loma, pierādījumu bāze pārsvarā tiek balstīta uz dokumentiem;
- izmeklēšanas gaitā tiek pielietoti specifiski instrumenti – inventarizācija, revīzija un specifiskās ekspertīzes – tiesu grāmatvedības, tiesu ekonomiskās;
- lai varētu pārbaudīt konkrētas saimnieciskās darbības veikšanu vai neveikšanu, ir jāpārzina spēkā esošais tiesiskais regulējums;
- nozīmīgs ir speciālista atzinums par konkrētas finanšu darbības, operācijas veikšanu.

Kriminoloģijā atzīts, ka ekonomisko noziedzību ietekmē sociālie faktori: bezdarbs, sociālā pasivitāte un parazitisms; bezsaimnieciskums; tiesiskais nihilisms; zema juridiskā kultūra; sociālā pasivitāte; pastāvīgais cenu pieaugums; zemās nodarbinātības iespējas; sociālā depresija, kā arī veicina visai specifisku faktoru grupa – vienotas valsts ekonomiskās attīstības stratēģijas un politikas trūkums, stihiska un nepietiekami plānota tautsaimniecības attīstība; vāji attīstīta ekonomiskā kultūra un deformēta saimnieciskās darbības motivācija, nepietiekami izstrādāti likumi, to mainība (nestabilitāte). Varam secināt, ka noziedzības determinantu izpēte būtu jāveic vairākos līmeņos: 1. Psiholoģiskais (individuālais). 2. Socioloģiskais. 3. Filozofiskais. Jāpiekrīt profesora Vitolda Zahara atziņai: “Noziedzības cēloņi vienmēr ir saistīti ar sabiedrības dzīves kvalitāti, morāli, tikumību, kultūru, reliģiju un citām katram indivīdam un sabiedrībai kopumā nozīmīgām vērtībām.” (Zahars, 2011, 31). Pamatoti profesors Andrejs Vilks norāda: “Ekonomiskā noziedzība ir ne tikai saimnieciska rakstura nodarījumu kopums, bet arī daudzu pretsabiedrisko procesu pirmcēlonis un sociālo drošību destabilizējošs faktors.” Autore uzsver, ka noziedzībai ir cēloniska saikne ar citām sabiedriskām negācijām – alkoholismu, narkomāniju, citām atkarībām, prostitūciju u.c. To ietekmē indivīda – sabiedriskās attiecības – valsts (valsts režīms; valsts varas darbība; likumdošana; tiesu sistēma; tiesībaizsardzības iestāžu darbība u.c.). Autore secina, ka ekonomiskās noziedzības faktoros var iedalīt vairākos savstarpēji atkarīgos līmeņos:

- **individuālais** (persona – iekšējie un ārējie faktori);
- **nacionālais** (valsts politiskie, ekonomiskie, sociālie, finanšu, tiesiskie un citi faktori). Iekļaušanās Eiropas un pasaules kopīgajā politiskajā un ekonomiskajā dzīvē Latvijai paver jaunas iespējas. Taču šāds pārmaiņu laiks vieš arī bažas, nedrošību sabiedrībā (Kuņicka, 2005);
- **reģionālais un pasaules līmenis** (skat. attēlu).

Ekonomiskās noziedzības izzināšanas līmeņi

Tādējādi var norādīt, ka ekonomiskās noziedzības izpēte būtu jānotiek mikro, mezo, makro un meta līmenī.

Nacionālās drošības koncepcijā atzīts, ka nozīmīgu iesaīdu uz ekonomisko situāciju valstī atstāj valsts institūciju īstenotā politika un atsevišķu ekonomisko subjektu īstenotās darbības. Stabīlas un prognozējamas ekonomiskās vides nodrošināšanai Valsts pārvaldē nepieciešams turpināt novērst korupcijas riskus, ieviešot efektīvus iekšējās kontroles pasākumus un nodrošinot nepārprotamus lēmumu pieņemšanas mehānismus, kā arī veidot caurskatāmu un atklātu publisko iepirkumu sistēmu, pilnveidojot administratīvās atbildības mehānismu par pārkāpumiem iepirkumu jomā un nostiprināt soda neizbēgamību. Tiesībsargājošām iestādēm ir nepieciešams turpināt sistemātisku darbību korupcijas apkarošanā, īpašu uzmanību pievēršot augstākā korupcijas līmeņa un “valsts nozagšanas” mazināšanai. Jāuzlabo finanšu sektora uzraudzīšana, lai nodrošinātu kredītiestāžu darbības stabilitāti.

Neskatoties uz nemitīgiem centieniem to novērst, apkarot, ekonomiskā noziedzība turpina pastāvēt. Noziedzība pēc formas un satura ir dinamiska un mūžīga problēma. Tā pastāvīgi mimikrējas (pielāgojas) jaunajos sabiedriskās dzīves apstākļos un cilvēka darbības sfērās. Latvijā ar noziedzīgu nodarījumu ekonomikas jomā apkarošanu nodarbojas vairākas institūcijas: Valsts policija Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvalde, Finanšu policijas pārvalde; Muitas policijas pārvalde; Korupcijas novēršanas un

apkarošanas birojs; Drošības policijas viena no darbības jomām ir ekonomiskās drošības izpēte, kam Drošības policija pievērš arvien lielāku uzmanību, īpaši ņemot vērā ekonomisko procesu pieaugušo ietekmi uz nacionālo drošību un atsevišķu ārvalstu centieniem izmantot ekonomiskos instrumentus savu ģeopolitisko interešu realizēšanai. (Ekonomiskā drošība. Drošības policija) Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas dienests – savas kompetences ietvaros mazināt iespēju izmantot Latvijas Republikas finanšu sistēmu noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijai.

Kriminālās statistikas, pētījumu un ekspertu viedokļu analīze parāda, ka ekonomiska rakstura nodarījumiem laika gaitā ir tendence neatlaidīgi pieaugt. Pašlaik Latvijā kā kaitīgākos un pēc seku smaguma pakāpes smagākos, un būtiskākos ekonomiskos nodarījumus var izdalīt:

- 1) kontrabanda (lielāko īpatsvaru veido cigarešu kontrabanda). Kontrabanda ir viens no būtiskajiem draudu avotiem Latvijas un Eiropas Savienības drošībai, jo mūsu robeža ar trešajām valstīm ir ES ārējā robeža. 2014. gada pētījums par kontrabandas cigarešu tirgu Eiropas Savienībā datiem, nelegālo cigarešu tirdzniecība gadā Eiropas Savienības valstīs rada 11 miljardus eiro lielus zaudējumus. Latvijā 2014. gadā 29,3% no kopumā patērētajām cigaretēm ievestas kontrabandas ceļā. Saskaņā ar Valsts ieņēmumu dienesta datiem, Latvijā galvenokārt nelegālās cigaretes tiek ievestas no Baltkrievijas (66,9%) un Krievijas (29,8%). Ar cigarešu kontrabandu nopietnos apmēros galvenokārt nodarbojas noziedzīgi grupējumi, kuri ir sadalīti pa apakšgrupējumiem ar saviem uzdevumiem: – atbild par preces ievešanu no trešajām valstīm; – atbild par pārvietošanu, uzturēšanu un realizāciju mazumtirdzniecībā Latvijā; – atbild par preces nosūtīšanu tālāk uz Eiropu – Apvienoto Karalisti vai Vāciju. Kontrabandista tipiskākais raksturojums: *pārsvarā vīrieši no 30 līdz 60 gadiem (gan latviešu, gan krievu tautības); nav stabili vai regulāru ienākumu, jo nestrādā pamatdarbu vai arī periodiski tos maina. Ja ir no uzņēmēju vides, tad darbojas "uzņēmējdarbības aizsegā"; daļa personu jau ir bijušas saistītas ar noziedzīgo pasauli vai tajā nonāk savu darbību rezultātā; var būt vienas ģimenes locekļi vai radniecīgi saistītas; personas, kuras riskē "naudas dēļ", lai gūtu ātru peļņu.* (Ceipe, 2015);
- 2) amatnoziegumi un korupcija. 2014. gada Korupcijas uztveres indeksa rezultāti parāda, ka ekonomiskā izaugsme tiek apdraudēta, un pieliktās pūles, lai samazinātu korupciju, izgaist brīdī, kad politiskie līderi un augsta līmeņa amatpersonas izmanto savu varu, lai piesavinātos finanšu līdzekļus. Korupcijas indekss Baltijas valstīs: Latvija – 55/43 vieta; Lietuva 58/39 vieta; Igaunija 69/26 vieta. Dr. iur. Anatolijs Kriviņš raksta: "Korupcija publiskajos iepirkumos nav izdevīga ne sabiedrībai (veicina neuzticēšanos valsts pārvaldei, mazina valsts bagātību u. c.), ne arī godīgiem uzņēmējiem (piemēram, ierobežo konkurenci un grauj tirgus mehānismus). Uzņēmēji, kuri aktīvi darbojas jebkurā tirgus segmentā, bieži saskaras ar nepieciešamību risināt problēmjautājumus, kas ir saistīti ar valsts vai pašvaldību pasūtījumiem. Lielā mērā korupciju publiskajos iepirkumos izraisa ierobežojumi biznesam, un šo ierobežojumu pārvarēšanai atsevišķi tirgus dalībnieki mēdz korumpēt amatpersonas." (Kriviņš, 2012, 234). Starptautiskā pētījuma "Cīņa ar korupciju: efektīvas pretkorupcijas programmas ekonomiskais pamatojums" ("*Confronting Corruption: The business case for an effective anti-corruption programme*") rezultāti liecina, ka aptuveni divas trešdaļas no uzņēmumu vadītājiem visā pasaulē (tajā skaitā arī Latvija), veicot biznesa darījumus, ir saskārušies ar korupciju vai tās mēģinājumiem;
- 3) noziedzīgi nodarījumi nodokļu jomā. Saskaņā ar likuma *Par nodokļiem un nodevām* 1. pantu izvairīšanās no nodokļu nomaksas var izpausties: apzināti nepatiesas informācijas sniegšanā nodokļu deklarācijās; nodokļu deklarāciju, informatīvo deklarāciju vai nodokļu administrēšanai un kontrolei nepieciešamās pieprasītās informācijas neiesniegšanā; nelikumīgā nodokļu atvieglojumu, priekšrocību un atlaižu piemērošanā vai jebkurā citā apzinātā darbībā vai bezdarbībā, kuras dēļ nodokļi vai nodevas nav samaksātas pilnā apmērā vai daļēji;
- 4) noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija. Pēdējos gados noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana ir kļuvusi par vienu no nopietnākajiem draudiem valstu normālai tautsaimniecības attīstībai. Dr. iur. Juris Juriss raksta: "Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana ir relatīvi jauna noziedzīgu grupu nelikumīga darbība, kas atstāj negatīvu ietekmi uz konkrētās valsts tautsaimniecību. "Netīrā" nauda, kas tiek iepludināta valsts tautsaimniecībā noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas procesā, ir spējīga pakļaut valstij labvēlīgo ekonomisko stabilitāti negatīvām svārstībām. Šādas svārstības var izsaukt, piemēram, strauja organizētās noziedzības pārorientācija valsts nacionālajā tirgū." (Juriss, 2012, 3).

Secinājumi

1. Valstī būtiski trūkst ekonomiskās noziedzības izpētes gan krimināltiesisko zinātņu (krimināltiesību; kriminālprocesuālā, kriminālistiskā; kriminoloģiskā) jomā, gan starpdisciplinārā jomā:
 - konkretizējams ekonomisko noziedzīgo nodarījumu skaidrojums un saturs;
 - precizējams būtu ekonomisko noziedzīgo nodarījumu atklāšanas, novēršanas un izmeklēšanas piekritības sadalījums;
 - pēc autores domām, nozīmīgi ir veikt teorētiskus un praktiskus kriminoloģiska rakstura pētījumus, atspoguļojot zinātnieku un praktiķu viedokli ekonomiskās noziedzības novēršanas jautājumos;
 - būtiska nozīme ir salīdzinošo pētījumu veikšanai ekonomiskās noziedzības analīzei;
 - autore uzskata, ka Latvijā kriminoloģijas zinātnes ietvaros kā atsevišķa apakšnozare būtu attīstama ekonomiskā kriminoloģija. Ekonomiskā kriminoloģija pētītu ekonomisko noziedzīgo nodarījumu ģenēzi; analizētu dažādās ekonomiskās dzīves puses; apzinātu saimniekošanas pretrunas un krīzes situācijas, kuras ir priekšnosacījumi šādiem nodarījumiem.
2. Nozīmīgi un svarīgi ir prognozēt kriminogēno situāciju attīstības tendences nākotnē. Nepieciešama ekonomisko draudu risku prognozēšana. Kriminoloģiskā prognoze parāda, ka tuvākos gadus atšķirībā no citiem noziedzīgiem nodarījumiem ekonomiskie noziedzīgie nodarījumi var turpināt pieaugt, negatīvi ietekmējot ekonomiskās drošības situāciju Latvijā. Pašreiz pasaulei jāsasaras ar jauniem apdraudējumiem, kas ir daudzveidīgāki, grūtāk pamanāmi un mazāk prognozējami. To apliecina jauni noziedzīgu nodarījumu veidi ekonomiskās noziedzības sfērā. Jauna veida risku parādīšanās saistīta ar dažādiem procesiem – globalizācijas procesiem; pasaules iedzīvotāju skaita pieaugumu; pasaules reģionu un valstu iekļaušanos vienotā sistēmā; jaunu tehnoloģiju globālu izplatību. Tādēļ nepieciešams izstrādāt iespējamās nākotnes kriminogēno scenāriju attīstības modeļus un potenciālo negatīvo seku novēršanas mehānismus.
3. Efektīva pret darbība jebkurai sociāli negatīvai parādībai, procesam nav iespējama bez tās kaitīgo seku uz sabiedrību novērtēšanas. Tādēļ, lai efektīvi darbotos ekonomisko nodarījumu novēršanā, pārtraukšanā un atklāšanā, šo darbību koordinācijai ir jābalstās uz pretlikumīgu darbību cēloņu izpēti un pareizu izpratni to piemērošanā dzīvē. Šis parādības apkarošanai nepieciešama stingra politiskā griba visos līmeņos, kā arī risinājums meklējams vienotā starptautiskajā skatījumā un sadarbībā.
4. Autore norāda, ka ekonomisko noziedzīgu nodarījumu novēršanas pasākumi iziet ārpus tiesību aizsardzības iestāžu pasākumu ietvara. Novēršanas pasākumu veikšana pieprasa kardinālu pieejas izmaiņu sabiedrības drošības, ekonomiskās drošības programmai valstī, tās veidošanā jāpiedalās gan politiķiem, ekonomistiem, juristiem, kriminologiem un citiem speciālistiem.

References

- Ceipe, E. (2015). Cigarešu kontrabanda: situācijas raksturojums, tendences, apkarošanas rezultāti. VID. Pieejams: [https://www.vid.gov.lv/dokumenti/aktualitates/informacija%20presei/2015/oktobris/1006_2015_ceipe_kontrabanda_vid_tirna_kon%20\[compatibility%20mode\].pdf](https://www.vid.gov.lv/dokumenti/aktualitates/informacija%20presei/2015/oktobris/1006_2015_ceipe_kontrabanda_vid_tirna_kon%20[compatibility%20mode].pdf) [skatīts 09.01.2016.]
- Eiropas Savienības iekšējās drošības stratēģija. Ceļā uz Eiropas drošības modeli. Eiropas Savienība, 2010.
- Eiroparometrs. Nacionālais ziņojums. Latvija. Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_lv_lv_nat.pdf [skatīts 27.01.2016.]
- Ekonomikas būtība. Konspekts. Pieejams: http://miljons.jal.lv/jalprojekti/Documents/Macibu%20gramatas/Skolotaju_pavargramata.pdf [skatīts 10.01.2016.]
- Ekonomiskā drošība. Drošības policija. Pieejams: <http://dp.gov.lv/lv/darbibas-jomas/ekonomiska-drosiba/> [skatīts 07.01.2016.]
- Ekonomikas teorija kā zinātne. Pieejams: <http://profizgl.lu.lv/mod/book/view.php?id=19969&chapterid=4477> [skatīts 09.01.2016.]
- Ēnu ekonomika. Pieejams: <http://www.fm.gov.lv/> [skatīts 09.01.2016.]
- Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009–2014. Pieejams: <https://www.vid.gov.lv/dokumenti/aktualitates/informacija%20presei/2015/maijs/prezentacija.pdf> [skatīts 09.01.2016.]
- Juriss, J. (2012). *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija*: Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte, 3. lpp.
- Klauss, A. (1998). *Uzņēmējdarbība*. Lekciju materiāli. Ventpils Augstskola.
- Kristapsone, S. (2003). *Noziedzība un to noteicošie sociāli ekonomiskie faktori Latvijā 90-tajos gados*: Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte.

- Kriviņš, A. (2012). Nekorumpētie publiskie iepirkumi kā uzņēmējdarbības ilgtspējas veicinošais faktors. *XIII Zinātniskās konferences rakstu krājums*. Biznesa augstskola Turība. Pieejams: <http://aurora.turiba.lv/bti/Editor/Manuscript/Proceeding/Proceeding.pdf> [skatīts 09.01.2016.]
- Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2009). *Krimināltiesības. Sevišķā daļa*. Rīga, Tiesu namu aģentūra.
- Kuņicka, I. (2005). Ekonomiskā drošība un tās reitings ES dalībvalstīs. *Starptautiskā zinātniskā konference "Tirgus ekonomika – iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanas faktors un noturīgas demokrātiskas attīstības pamats atbilstoši taisnīguma principiem"*. Pieejams: http://www.balticforum.org/lv/events/2005/scientific-conference05/reports_scient_conf05/ [skatīts 07.01.2016.]
- Lavrinoviča, I., Lavriņenko, O., Teivāns–Treinovskis J. (2012). Iedzīvotāju ienākumu diferenciacija un tās ietekme uz noziedzības līmeni: reģionālais aspekts. *XIII Zinātniskās konferences rakstu krājums*. Biznesa augstskola Turība. Pieejams: <http://aurora.turiba.lv/bti/Editor/Manuscript/Proceeding/Proceeding.pdf> [skatīts 09.01.2016.]
- Likums "Par nodokļiem un nodevām". Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26 (309), 18.02.1995.
- Nacionālās drošības koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 45 (4443), 22.03.2011.
- Noziedzība izplatās globālā mērogā. Eiropas Parlaments. Pieejams: www.europarl.europa.eu [skatīts 07.01.2016.]
- Ozoliņa, Ž. (2014). Ziņojums par cilvēkdrosības koncepcijas ieviešanu kopienu līmenī. Pieejams: http://www.sif.gov.lv/nodevumi/nodevumi/5985/Nodevums1_Cilvekdrosibas_koncepcija.pdf [skatīts 10.01.2016.]
- Ozoliņa, Ž. (2012). *Cilvēkdrosība: vai iespējams visaptverošs definējums? / Cilvēkdrosība Latvijā un pasaulē: no idejas līdz praksei*. Rīga, Zinātne.
- Starptautisko tirgus izpēti un konsultāciju uzņēmuma NIELSEN Co un KPMG 2014. gada pētījuma dati. Pieejams: http://kpmg.co.uk/creategraphics/2015/06_2015/CRT026736/files/assets/common/downloads/CRT026736%20Project%20SUN%20COMBINED%20v10.pdf [skatīts 12.01.2016.]
- Strika, E. (2009). *Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un psihiatriskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības raksturojums (klīniskā psiholoģija)*. Rīga, Latvijas Universitāte.
- Svešvārdu vārdnīca* / autoru kolektīvs (2008). Rīga, Avots.
- Uzņēmuma drošība* / autoru kolektīvs, zin. red. U. Miķelsons (2006). Rīga, Biznesa augstskola Turība.
- Vilks, A. (2007). *Ekonomiskā noziedzība un sociālā drošība. Drošība un tiesiskums Latvijā*, Latvijas Universitātes filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga.
- Vilks, A. (2001). Ekonomiskā noziedzība ir pretsabiedrisko procesu cēlonis. *Jurista vārds*, Nr. 8 (201), 20. marts.
- Vilks, A. (1999). Par globālo noziedzību transnacionālā skatījumā! *Latvijas Vēstnesis*, 21. janvāris.
- Zahars, V. (2011). *Latvijas kriminālpolitika: retrospekcija un nākotnes vīzija*. Daugavpils, DU akadēmiskais apgāds Saule, 2011.
- Amarnathan Shri, L. C. (2000). Economic Crime in India. UNAFEI. *Resource material series* No 55, p. 71. Pieejams: <http://www.unafei.or.jp/english/pages/RMS/No55.htm> [skatīts 10.01.2016.]
- Bhusal, D. R. (2009). *Economic Crime Law and Legal Practice in the context of Nepal*: Dissertation, Kathmandu (Nepal).
- Buscaglia, E. & van Dijk, J. Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/crime/forum/forum3_Art1.pdf [skatīts 10.01.2016.]
- Confronting Corruption: The business case for an effective anti-corruption programme* rezultāti (2008). PWC. Pieejams: http://www.pwc.com/th/en/publications/assets/confronting_corruption_printers.pdf [skatīts 10.01.2016.]
- Conyers, J. Criminology, Economics, and Public Policy (1979). *Crime and Delinquency*, Volume 25, No 2, April. Pieejams: <http://cad.sagepub.com/content/25/2/137.abstract> [skatīts 17.01.2016.]
- Report of the European Committee on Crime Problems on Economic Crime (1981). *Council of Europe*. Pieejams: [https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/general/R\(81\)12%20on%20economic%20crime_EN.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/general/R(81)12%20on%20economic%20crime_EN.pdf) [skatīts 10.01.2016.]
- Economic Crime Law & Legal Definition*. Pieejams: <http://definition.uslegal.com/e/economic-crime%20/> [skatīts 12.01.2016.]
- Economic and Financial crimes: challenges to sustainable development*. Eleventh United Congress On Crime Prevention and criminal Justice (2005). Bangkok, 18–25 April, 2005.
- Human Development Report 1994*. Oxford, Oxford University Press, pp. 22–24. Pieejams: http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1994_en_chap2.pdf [skatīts 12.01.2016.]
- KPMG Analysis of Global Patterns of Fraud. Who is the typical fraudster?* (2011). Pieejams: https://www.kpmg.com/BE/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/253904_Profile_of_a_Fraudster_web_accessible.pdf [skatīts 01.01.2016.]
- Krisberg, B., Guzman, C., Vuong L. Crime and Economic Hard Times (2009). NCCD. Pieejams: http://www.anger-solutions.com/Crime_Economy.pdf [skatīts 17.01.2016.]
- MacLean, G. (2000). Instituting and Projecting Human Security: A Canadian Perspective. *Australian Journal of International Affairs*, 54 (3), p. 272.
- Ntuli, T. G. (2000). *Impact of Crime on Socio-Economic Development at Somopho*. p. 15. Pieejams: <http://uzspace.uzulu.ac.za/bitstream/handle/10530/182/Impact+of+Crime+on+Socio-Economic+Development+at+Somopho.pdf;jsessionid=AC6FA5B3150617165B87B639E0921416?sequence=1> [skatīts 12.01.2016.]
- Recless, W. (1961). *The Crime Problem*. New York, Appleton-Century-Crofts, Inc.
- Robbins, L. *An Essay on the nature and significance of Economic Science*. London, Macmillan & Co, Limited.

- Stevens, R. & Cloete, M. G. T. (1999). *An Introduction to Criminology*. Oxford University Press, South Africa.
- Stoett, P. J. (1999). *Human and Global Security: an exploration of terms*. Toronto, University of Toronto Press.
- Sutherland, E. H. (1940). The White-collar criminal. *American Sociological Review* 5, pp. 1–12. Pieejams: [http://www.asanet.org/images/asa/docs/pdf/1939%20Presidential%20Address%20\(Edwin%20Sutherland\).pdf](http://www.asanet.org/images/asa/docs/pdf/1939%20Presidential%20Address%20(Edwin%20Sutherland).pdf)
- Svensson, B. (1984). Economic Crime in Sweden. *Information Bulletin of the National Swedish Council for Crime Prevention*, No. 1, April. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Photocopy/94222NCJRS.pdf> [skatīts 27.12.2015.]
- What Is Blue-Collar Crime?* Pieejams: <http://www.legalmatch.com/law-library/article/what-is-blue-collar-crime.html> [skatīts 02.01.2016.]
- 2014 Global Economic Crime Survey*. Pieejams: <http://www.pwc.com/economiccrime> [skatīts 07.01.2015.]
- Appelgren, L & Sjögren, H. (2001). *Ekonomisk brottslighet och nationalstatens kontrollmakt*, Riksbankens Jubileumsfond och Gidlunds bokförlag.
- Дементьева Е. Е. (1992). *Экономическая преступность и борьба с ней в странах с развитой рыночной экономикой* (на материалах США и Германии). Москва, ИНИОН РАН.
- Криминология: Учебник для вузов / под общ. ред. проф. А. И. Долговой* (2005). Москва, Норма.
- Кузнецова Н. Ф. (1993). Кодификация норм о хозяйственных преступлениях // *Вестник Московского университета*. Право, Сер. 11, № 4.
- Лунеев, В. В. (1997). *Преступность XX века*. Москва, Волтерс Клувер.
- Мишин, Г. К. (1994). *Проблема экономической преступности (опыт междисциплинарного исследования)*. Москва, ВНИИ МВД России.
- Овчинский, В. С. (2005). Криминология Нового мирового беспорядка. *Журнал русского права*, № 8.
- Уголовный кодекс Российской Федерации*. Глава 22. Преступления в сфере экономической деятельности. Pieejams: <http://www.ug-kodeks.ru/> [skatīts 15.01.2016.]
- Юрев, В. М., Степичева О. А. (2007). Криминальная глобализация: миф или реальность? *Вестник ГТУ*, 6 (50).
- Шестаков, Д. (2006). *Криминология*. Санкт-Петербург, Юридический центр Пресс.
- Яколев, А. (1988). *Социология экономической преступности*. Москва, Наука.

PERSONĪBAS SEKMĪGA IZAUGSME UN ATTĪSTĪBA IZGLĪTĪBAS PROCESĀ

THE SUCCESSFUL DEVELOPMENT AND GROWTH OF PERSONALITY IN THE PROCESS OF EDUCATION

Līga Kļaviņa, Mag. Philol.,
Biznesa augstskolas Turība Valodu katedras lektore, Latvija

Abstract

The contemporary process of education is oriented to the development of personality. Every pupil and student is concerned as an individual with unique personality and abilities. One of the main tasks of teacher and lecturer is to develop and to improve the personality in learning and study process. The present report discusses the development of personality in the process of education. The aim: to research the growth and the development of personality in the process of education. Tasks: 1) to characterize the notion of personality in the point of view of different psychological theories; 2) to describe the factors, that influence the growth and the development of personality; 3) to define, how teacher or lecturer can promote the growth and the development of personality in learning or study process. The development of personality is not a unilateral process; it is the co-operation of a pupil and a teacher or of a student and a lecturer. The personality of a pupil or a student develops and grows within this co-operation. The skills and abilities mastered are improved and new interests are developed. The teacher or lecturer can promote the development of personality or even on the contrary reduce the motivation and self-respect of pupils, thereby creating communication problems for pupils in further study process. The development of personality is an uninterrupted process that proceeds throughout the whole life. The personality stops to develop, if he/ she does not want to co-operate and communicate with the surrounding.

Key words: personality, personality development, motivation, communication

Atslēgas vārdi: personība, personības izaugsme, motivācija, saskarsme

Ievads

Mūsdienu sabiedrība ir nepārtrauktā attīstības procesā. Tiek veikti jauni zinātniski atklājumi, visas cilvēci interesējošās jomas tiek izpētītas arvien dziļāk un precīzāk. Tēma, kura ir interesējusi cilvēci visu gadsimtu laikā, ir personība un tās izaugsme. Nemainīgi ir palikuši jautājumi, kas sekmē personības izaugsmi un kas virza tās attīstību. Īpaši aktuāls dotais jautājums ir pedagogiem, jo skolotāji un lektori ir tie, kuri veido skolēna personību skolā un vēlāk turpina attīstīt studenta personību augstskolā. Pētījumi personības izpētē un analizē tiek veikti jau no 19. gadsimta beigām, kā galveno doto pētījumu aizsācēju min austriešu ārstu Zigmundu Freidu, kurš pirmais izveidoja psihs struktūras modeli. (*Freud, 1893*) Darbā minētie psihologi izvēlēti, balstoties uz darba autora pedagoģisko un psiholoģisko nostāju studenta personības attīstības procesā. Pedagoģiju nevar apskatīt atsevišķi bez psiholoģijas un tās ietekmes, jo cilvēks ir sociāla būtne, kura attīstās un mijiedarbojas ar apkārtējo vidi.

Lai mācību un studiju process noritētu sekmīgi, pedagogam ir jāzina, kā sekmēt personības izaugsmi un attīstību, tādējādi motivējot izglītojamo aktīvi iesaistīties mācību vai studiju procesā. Dotā darba mērķis ir izpētīt personības izaugsmi un attīstību izglītības procesā. Darba uzdevumi:

- 1) raksturot personības jēdzienu dažādu psiholoģijas teoriju skatījumā;
- 2) apskatīt faktorus, kuri ietekmē personības izaugsmi un attīstību;
- 3) definēt, kā skolotājam vai lektoram sekmēt personības izaugsmi un attīstību mācību vai studiju procesā.

Pētījumā izmantota teorētiskā metode (teorētiskās literatūras un avotu analīze) un veikta aptauja (aptaujami 50 Biznesa augstskolas *Turība* Starptautiskā tūrisma fakultātes un Komunikācijas fakultātes dienas, vakara un neklātienas studenti). Datu apstrādes procesā izmantota kontentanalīze.

1. Personības jēdziens

Personības jēdziens ir aktuāls daudzās zinātnēs, piemēram, pedagogijā, psiholoģijā un vēsturē. Dotajam jēdzienam ir gadsimtiem sena vēsture. Parasti ar jēdzienu "personība" tiek saistīts cilvēks ar spēcīgu raksturu, lielu gribasspēku, neatlaidību, vēlmi gūt jaunas zināšanas, nepārtraukti attīstīt sevi un pilnveidot. Personību raksturo cilvēka raksturs, emocionālais stāvoklis un viņa reakcija dažādās situācijās, piemēram, cilvēki atšķirīgi reaģē uz lielu stresu, stress var būt spēcīgs motivātors vai, tieši pretēji, kavēt cilvēka reakciju. Psiholoģijā dotais jēdziens tiek lietots, apzīmējot jebkuru cilvēku, jo katram cilvēkam piemīt individuālas psiholoģiskas īpašības, un katrs cilvēks spēj kontrolēt savu rīcību un domas. Personību ietekmē gan bioloģiski, gan sociāli nosacītas īpašības. Bioloģiskās īpašības raksturo cilvēka individualitāti, bet sociāli nosacītās īpašības cilvēks var mainīt pats vai arī tās var mainīties saskarsmes procesā ar citiem cilvēkiem. (Aronson, 2013, 14) Personība attīstās saskarsmes procesā ar citiem cilvēkiem. Inteliģence, spējas, prasmes, nervu sistēmas tips un rakstura īpašības ir galvenās cilvēka īpašības, kuras raksturo personību. Personību raksturojošās īpašības ir jāizvērtē visas kopumā, tās nevar izvērtēt katru atsevišķi. Dotās īpašības dzīves laikā galvenokārt paliek nemainīgas, tas liecina par stabilu personību. Cilvēkam ir lielākas izaugsmes iespējas, ja viņš spēj kontrolēt savu rīcību un izprot savu personību.

Pastāv dažādas personības izpētes teorijas. Kā vienu no galvenajām pieejām personības izpētē var minēt psihodinamisko pieeju, kas kā galveno izpētes objektu akcentē neapzināto procesu nozīmi cilvēka uzvedībā. Kā galvenie izpētes faktori ir iekšējie, neapzinātie motīvi, kas rada trauksmi vai iekšējus konfliktus. Dotā virziena pārstāvji pēta arī personības psiholoģisko aizsardzību, kas palīdz pārvarēt spriedzes sajūtu. Psihodinamiskā pieeja sāka veidoties 19. gadsimta beigās, tās pamatlicējs ir austriešu ārsts Zigmunds Freids, kurš izstrādāja psihoanalīzi. (Freud, 1893) Freids savā teorijā pamatoja, ka cilvēka psihi veido trīs būtiskas daļas: Id, Ego un Superego. Id ir cilvēka psihi neapzinātā daļa, kuru veido tādas bioloģiskas dzīņas kā dzimumdzīņa un agresija. Ego ir cilvēka Es, kas ir daļēji apzināts un palīdz cilvēkam pielāgoties apkārtējai videi, sniedz psiholoģisku aizsardzību. Superego var salīdzināt ar cilvēka sirdsapziņu, kas pamato cilvēka rīcību vai nostāju dažādās situācijās. (Freud, 1893)

Arī mūsdienās psiholoģijā būtiska loma ir bezapziņas pētījumiem. Freids uzskatīja, ka pastāv neapzināti informācijas uztveres un apstrādes procesi, kas ietekmē cilvēka personību, un psiholoģiskās aizsardzības mehānisms, kam ir raksturīgs izstumšanas mehānisms – cilvēks izslēdz no atmiņas tos notikumus, kuri rada emocionāli sāpīgus pārdzīvojumus. (Freud, 1910)

Pedagoģijā un psiholoģijā, pētot cilvēka personību, bieži pielieto humānistiskās pieejas koncepcijas. Humānistiskā pieeja aplūko cilvēku kā radošu, pašīstenojošos personību, tā pievēršas indivīda subjektīvajai pieredzei, jūtām, personiskajam pasaules redzējumam un izaugsmei. Humānistiskās pieejas pamatlicējs ir psihologs Abrahams Maslo. Dotā pieeja attīstījās 20. gs. vidū. Abrahams Maslo izveidoja personības vajadzību hierarhiju. (Maslow, 1943) Pēc Maslo domām, vajadzības ir tās, kas rosina indivīdu pieņemt vai nepieņemt attiecīgu lēmumu. Tikai, apmierinot pamatvajadzības, cilvēkam rodas vēlēšanās pašaktualizēties. Ja nav apmierināta kāda no pamatvajadzībām, tad pašaktualizācija nav iespējama. (Maslow, 1943)

Kā humānistiskās pieejas turpinājumu mūsdienās var minēt pozitīvo psiholoģiju, kuras pārstāvji, psihologi Edvards Deki un Ričards Raiens izstrādāja pašnoteikšanās teoriju (Ryan & Deci, 2000). Pašnoteikšanās teorija radās 20. gadsimta beigās, dotās teorijas vadlīnija ir uzskats, ka katram cilvēkam patīk veikt aktivitātes, kuras ir saistītas ar viņa interesēm, un sasniegt mērķus, kuri ir atbilstoši viņa prasmēm un spējām. Veicot uzdevumu, svarīga nozīme ir motivācijai, ja cilvēkam ir iekšējā motivācija, tad mērķi tiks sasniegti ar lielāku neatlaidību un centību nekā tad, ja cilvēkam ir ārējā motivācija. Ārējā motivācija samazinās vai pazūd, līdzko nav motīvs, kas to veicina. Ārējās motivācijas piemēri ir uzslavas, sodi, draudi. Dotie motīvi cilvēku motivē rīkoties, taču tie nav noturīgi motīvi. (Ryan & Deci, 2000)

Arī pozitīvās psiholoģijas piekritēji atzīst, ka cilvēka rīcību nosaka viņa vajadzības, kuras ir saistītas ar cilvēka trīs orientācijas veidiem:

- 1) patstāvīgā jeb autonomā orientācija – cilvēkam galvenās ir viņa paša vēlmes un vajadzības;
- 2) bezpersoniskā orientācija – cilvēkam nav vēlmes un motivācijas;
- 3) pakļaušanās jeb kontrolējamā orientācija – cilvēks pakļaujas apkārtējo vēlmēm un vajadzībām.

Katram indivīdam piemīt konkrēts orientācijas tips, kas pamato viņa rīcību dažādās dzīves situācijās. Pozitīvā psiholoģija ir virzīta uz personības izaugsmi, tās galvenais uzdevums ir sekmēt un veicināt pozitīvu emociju veidošanos. Dotais psiholoģijas virziens kļuva populārs un izplatījās 1988. gadā, kad amerikāņu psihologs Martins Seligmans kļuva par Amerikas psihologu asociācijas prezidentu un kā savu galveno uzdevumu izvirzīja – radīt pozitīvu psiholoģiju, nevis ārstēt garīgas slimības. (*Seligman, 2011*)

Katrai personības izpētes pieejai ir savi galvenie koncepti, taču visas personības izpētes pieejas akcentē personību kā unikālu, neatkārtojamo īpašību kopumu, kuru iespaido dažādi faktori. Lai veicinātu studenta personības izaugsmi un attīstību, lektoram ir jāzina faktori, kuri ietekmē personības attīstību un izaugsmi.

2. Personības izaugsmi un attīstību ietekmējošie faktori

Pastāv vairāki faktori, kuri ietekmē personības attīstību. Kā galvenais faktors, kurš ietekmē personības attīstību, tiek minēta iedzimtība. Jau 19. gadsimta beigās Zigmunds Freids akcentēja iedzimtības nozīmi personības turpmākajā attīstībā. Katrs cilvēks ir pārņēmis no vecākiem bioloģisku īpašību kopumu – gēnus, kuri nosaka, ne tikai slimības, kas tiek pārmantotas no paaudzes uz paaudzi, bet arī rakstura un temperamenta īpatnības. Temperamentu un rakstura īpašības cilvēks var censties izmainīt dzīves gaitā, tomēr no paaudzēm pārmantotās īpašības būs stabilas un dominējošas. Arī bioķīmiskie faktori ietekmē personības attīstību. Dotie faktori un gēni ir iedzimti faktori, kurus cilvēks saņem jau piedzimstot. (*Aronson, 2013, 15*)

Arī apkārtējai videi ir svarīga nozīme personības attīstībā. Izšķir fiziskās vides faktoros un sociālās vides faktoros. Kā fiziskās vides faktori darbojas vides piesārņojums, klimatiskie apstākļi, cilvēka uztura kvalitāte un citi ārējie faktori, kuri ietekmē cilvēka ikdienu. Cilvēka personība veidosies un attīstīsies atšķirīgi cilvēkam, kurš dzīvo laukos, tālu prom no civilizācijas un cilvēkam, kurš dzīvo lielpilsētā, pašā pilsētas centrā. Kā sociālās vides faktoros var minēt ekonomisko un sociālo situāciju un kultūru valstī. Augsti attīstītā valstī, kurai ir bagātas tradīcijas un liels kultūras mantojums, arī cilvēka personībai būs daudz lielākas iespējas attīstīties un pilnveidoties nekā valstī, kuras ekonomisko situāciju un kultūru ir novājinājuši militāri konflikti. Apkārtējās vides faktori – tas nav viens vienots veselums, tie ir dažādi faktori, kuri apvienojoties ietekmē personības attīstību. Psihologs Uri Bronfenbrenners ir izveidojis vides sistēmu modeli, apkopojot faktoros, kuri ietekmē katru indivīdu. (*Bronfenbrenner, 1979*) Pirmais līmenis vides sistēmu modelī ir ģimene. Ģimene jau no cilvēka dzimšanas ietekmē personības attīstību, sniedz priekšstatu par attiecību veidošanu un lomu spēlēm sabiedrībā. Otrais līmenis ir draugi, skolasbiedri. Īpaši svarīga nozīme otrā līmeņa faktoriem ir pusaudža vecumā, kad pusaudzim gribas līdzināties kādai viņam nozīmīgai personībai. Trešais līmenis ir sabiedriskie notikumi. (*Bronfenbrenner, 1979*) Kā piemēru dotajam līmenim var minēt plašsaziņas līdzekļus – internetu, TV, radio, kā arī politiskos notikumus. Jauniešu vidū ļoti populāras ir dažādas interneta mājaslapas, bieži vien internetā redzētais mudina jauniešus uz vardarbību. Personība tiek attīstīta, taču pilnveidotas tiek negatīvas rakstura īpašības, tādas kā neiecietība, vardarbība pret apkārtējiem cilvēkiem, īpaši pret cilvēkiem, kuri ir atšķirīgi. Ceturtais līmenis ir kultūrvide. Tradīcijas un kultūras vērtības ietekmē personības attīstību, piemēram, lomu sadalījums dažādās kultūrvidēs, kā, piemēram, Indijā vai Marokā. Dotie četri vides līmeņi savstarpēji mijiedarbojas un ietekmē personību.

Mijiedarbība noteik arī pašā cilvēkā – psihei mijiedarbojoties ar ķermeni. Cilvēka psihiskā aktivitāte tiek apdraudēta, ja cilvēks nekopj savu ķermeni un ir fiziski un sociāli pasīvs. Ja cilvēks ir līdzsvarā ar faktoriem, kuri viņu ietekmē, tad personība attīstās harmoniski. Faktori, kuri ietekmē personības attīstību, nav izteikti negatīvi vai pozitīvi – viss ir atkarīgs no tā, kāda veida rakstura īpašības un personības iezīmes doto faktoru ietekmē tiek attīstītas vai pilnveidotas. Vairākos personības attīstības posmos tās izaugsmi un attīstību ietekmē pedagogs, tāpēc skolotājam vai lektoram ir svarīgi zināt, kā sekmēt pozitīvu personības izaugsmi un attīstību izglītības procesā.

3. Pedagoģa darbs personības izaugsme un attīstībā izglītības procesā

Viens no galvenajiem pedagoģa darba uzdevumiem ir attīstīt skolēna personību un sekmēt skolēna izaugsmi. Lai sekmētu skolēna personības izaugsmi, pedagoģam ir jābūt ieinteresētam mācību procesā, viņam ir jābūt kā paraugam, uz kuru skolēnam tiek ties. Labam skolotājam piemīt empātija, elastība, tolerance, analītiskā domāšana, spēja būt komandas dalībniekam, spēja iedvesmot un aizraut citus, spēja uzņemties atbildību, spēja pieņemt lēmumus, spēja atzīt kļūdas, spēja veikt adekvātu pašvērtējumu, pašapziņa un pašmotivācija. (Līhačova, 2003) Lai attīstītu un sekmētu personības izaugsmi, pedagoģam ir jāmotivē skolēns mācīties. Pastāv vairāki motivācijas iedalījumi. Valodu apguves procesā motivāciju iedala divās grupās: instrumentālā un integratīvā motivācija. (Dornyei, 2001) Instrumentālās motivācijas pamatā ir sociāls vai ekonomisks apbalvojums, piemēram, skolēns mācās svešvalodu, lai mācību semestra beigās viņš tiktu minēts pie čaklākajiem skolēniem un saņemtu apbalvojumu. Integratīvās motivācijas pamatā ir vēlēšanās integrēties mērķvalodas sabiedrībā, piemēram, skolēns vasaras brīvlaikā apgūst svešvalodu mācību nometnē ārzemēs.

Pastāv arī motivācijas iedalījums ārējā motivācijā un iekšējā motivācijā. Ārējās motivācijas pamatā ir dažādi ārēji faktori, kuri motivē skolēnu mācīties. Tie var būt apbalvojumi, sodi, uzslavas, draudi, apkārtējo cilvēku vērtējums vai uzvedība. Ārējā motivācija nav noturīga, tā pazūd, līdzko pazūd faktors, kurš to veicina. Iekšējās motivācijas pamatā ir paša cilvēka ieinteresētība. Šajā gadījumā pašam skolēnam ir vēlme mācīties. Bez personīgas vēlēšanās mācīties nevar notikt īsta mācīšanās. (Dong, 1996, 36) Lai personības attīstība noritētu sekmīgi, skolēnam ir jābūt iekšējai motivācijai. Motivēt skolēnu mācīties, tas ir grūts, taču iespējams uzdevums.

Mācību metožu daudzveidība ir viens no veidiem, kā radīt skolēnos interesi mācīties. Radoši un kreatīvi uzdevumi attīstīs skolēna personību. Mācību metodēm ir jābūt līdzsvarā. Svešvalodu apguves procesā dominē valodas komunikatīvā apguves metode, kas apvieno runāšanas, klausīšanās, lasīšanas, valodas lietojuma un rakstīšanas prasmes. Ir svarīgi atrast pareizo mācību metodi, jo dotās prasmes skolēniem attīstās atšķirīgi. Piedāvājot skolēniem uzdevumus ar dažādām grūtību pakāpēm, var labāk nostiprināt skolēnu esošās zināšanas un prasmes un radīt skolēnos vēlmi, apgūt jaunas zināšanas un iemaņas. Mūsdienās populārs ir dažādu IKT tehnoloģiju pielietojums mācību procesā. Izvēloties tēmas, kuras skolēniem ir aktuālas, skolotājs radīs interesi darboties patstāvīgi ārpus nodarbībām. Lai iedrošinātu skolēnus iesaistīties mācību procesā, skolotājam ir svarīgi atgādināt, ka kļūdas ir neatņemama mācību procesa sastāvdaļa. Arī pašam skolotājam, uzsākot mācību procesu skolas gados, ir bijušas kļūdas. Pastāstot par savu pieredzi skolas gados, skolotājs parāda, ka ar neatlaidību un pacietību ir iespējams sasniegt daudz. Mūsdienās daudzas problēmas mācību procesā rodas arī tāpēc, ka skolēni nemāk mācīties, tāpēc ir svarīgi ne tikai paskaidrot skolēniem, kā labāk apgūt kādu konkrētu mācību vielu, bet arī motivēt skolēnus novērtēt pašiem sevi mācību procesa gaitā. Tādējādi skolotājs sekmē skolēna personību un veicina viņa patstāvību. Process, kurā mācās mācīties, ieskaitot to, kā nospraust mērķus un pašam sevi novērtēt, dod skolēniem iespējas uzņemties atbildību un pieņemt lēmumus pašam par savu mācīšanos, apsverot to, kas ir jāuzlabo un kam vajadzētu pievērst vairāk uzmanības nākamajā reizē. (Yell, 2008, 39)

Lai skolēna personība sekmīgi attīstītos mācību procesa gaitā, svarīga nozīme ir arī atmosfērai klasē. Aktīvu mācīšanos veicinās pozitīva un draudzīga atmosfēra. Ja skolēniem klasē izsaka atzinību un viņi jūt skolotāja sapratni, motivācijas līmenis palielinās. (Downs, 2001, 35) Skolēnu saukšana vārdos stiprina pozitīvu atmosfēru. Ja skolēni baidās stundā paust savu viedokli vai sniegt nepareizu atbildi, tad personība netiks attīstīta, pazemināsies skolēna pašvērtējums un zudīs motivācija mācīties. Skolotājam ir jāatceras, ka no viņa attieksmes ir atkarīgs tas, vai skolēna personība tiks attīstīta un skolēns mācīsies ar iekšēju motivāciju, vai skolēnam arī turpmāk būs problēmas saskarsmē ar skolotājiem un mācību priekšmetu apguvi.

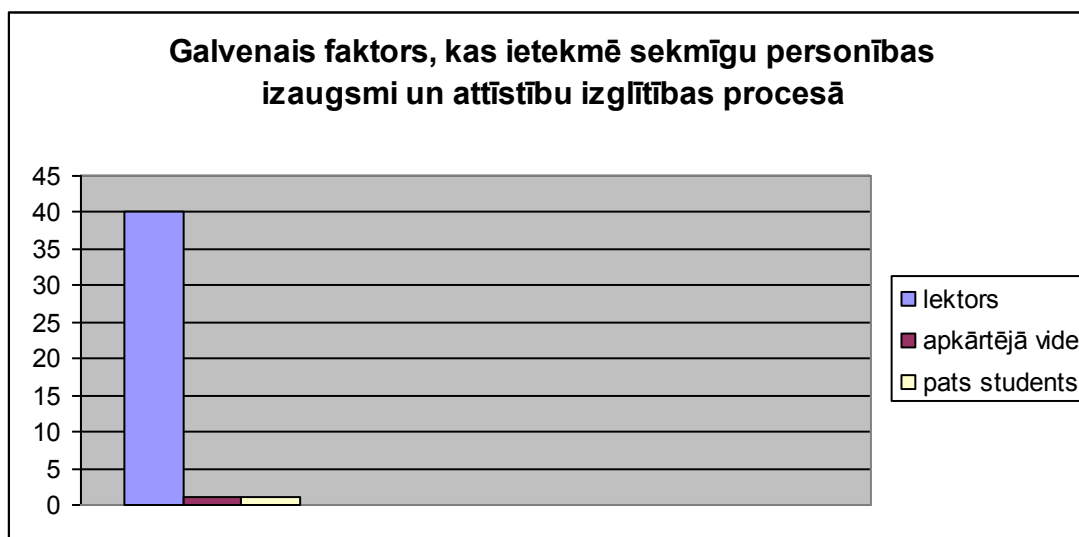
Metodoloģija

Dotā darba pētījuma mērķis ir izpētīt, kas ietekmē sekmīgu personības izaugsmi un attīstību izglītības procesā pēc izglītības procesā iesaistīto domām. Tika veikta aptauja Biznesa augstskolas *Turība* studentu vidū. Studenti klātienē rakstiski atbildēja uz aptaujas jautājumu: Miniet trīs galvenos faktorus, kas, pēc Jūsu domām, ietekmē sekmīgu personības izaugsmi un attīstību izglītības procesā.

2016. gada janvārī (04.01.2016.–10.01.2016.) tika aptaujāti 50 Biznesa augstskolas *Turība* Starptautiskā tūrisma fakultātes un Komunikācijas fakultātes dienas, vakara un neklātienē studenti, kopumā 50 studenti (13 studenti un 37 studentes). Aptaujāto studentu iedalījums sīkāk: Starptautiskā tūrisma fakultāte: 32 studenti (26 studentes un seši studenti): 1. kurss, dienas nodaļa: sešas studentes, 2. kurss, dienas nodaļa: piecas studentes, 1. kurss, neklātienē: 11 studenti (sešas studentes un pieci studenti), 2. kurss, neklātienē: astoņi studenti (septiņas studentes un viens students). Komunikācijas fakultāte: 2. kurss, vakara nodaļa: 18 studenti (11 studentes un septiņi studenti).

Rezultāti un diskusija

Studenti aptaujā rakstiski nosauca trīs galvenos faktorus, kuri veicina sekmīgu personības izaugsmi un attīstību izglītības procesā. Galvenais faktors, kurš sekmē personības izaugsmi attēlots 1. attēlā.

1. att. Galvenais faktors, kas ietekmē sekmīgu personības izaugsmi un attīstību izglītības procesā

Par galveno faktoru, kas sekmē personības izaugsmi, 40 respondenti ir minējuši lektoru. Pieci respondenti par galveno faktoru uzskata apkārtējo vidi, ja apkārtējā vide būs pozitīva un draudzīga, tas motivēs personību pilnveidoties un attīstīties. Citi pieci respondenti kā galveno faktoru min pašu studentu, uzskatot, ka students pats nosaka, vai personības izaugsmes process noritēs sekmīgi vai tas apstāsies, saskaroties ar pirmajām grūtībām. Tomēr visiem 10 respondentiem kā otrais galvenais faktors ir norādīts lektors. Bez sekmīgas studenta un lektora mijiedarbības nav iespējams studiju process, kura gaitā tiktu attīstīta studenta personība. Kā otru galveno faktoru, kas sekmē personības izaugsmi, 28 respondenti min motivāciju. Bez iekšējas motivācijas nav vēlēšanās apgūt studiju priekšmetu, censties iegūt jaunas zināšanas un nostiprināt esošās zināšanas un pieredzi. 12 respondenti par otru galveno faktoru uzskata apkārtējo vidi, atzīstot, ka arī ģimenes un draugu nostāja ietekmē viņu lēmumus studiju procesa gaitā.

Kā trešo nozīmīgāko faktoru 47 respondenti minēja mācību metodes. Ja lektors studiju procesā pielieto studentiem piemērotas mācību metodes, tad studiju process norisinās sekmīgi. Personības attīstību studiju procesā kavē mācību metodes, kuras nav piemērotas dotajai studentu grupai. Pārējiem trīs

respondentiem kā trešais faktors bija minēta studenta finansiālais nodrošinājums, nākotnes perspektīvas studenta izvēlētajā profesijā un stabilitāte valstī, kurā students studē.

Apkopojot dotos datus, var secināt, ka lektoram ir nozīmīga loma personības izaugsme un attīstībā. Apvienojot atbilstošas mācību metodes, motivējot studentus un radot studijām draudzīgu vidi, lektors sekmē studenta personības attīstību un izaugsmi studiju procesā.

Sekmīga personības izaugsme un attīstība izglītības procesā ir nozīmīgs jautājums, kuru ir pētījuši arī ārzemju augstskolu lektori. Polijas *Malopolska School of Economics* lektors Ph. D *Jacek Siewiora* RPIVA 8. starptautiskajā konferencē Rīgā 2015. gadā analizē personības izaugsmi un attīstību izglītības procesā dažādu psiholoģisku un bioloģisku faktoru mijiedarbībā. Kā galveno faktoru, kas kavē sekmīgu personības izaugsmi un attīstību, autors min studentu apātiju pret studiju procesu. Autors to sauc par garīgu slinkumu. (*Siewiora, 2015, 122*) Doto stāvokli raksturo pasivitāte un centības trūkums. Tas kavē studenta garīgu un mentālu attīstību ne tikai tagadnē, bet arī nākotnē. Pasniedzējam ir jāatrod iemesls, kāpēc studentam ir radies šāds psiholoģisks noskaņojums. Kā svarīgu iemeslu dotajam faktoram, autors min nepareizu vai pārāk pesimistisku priekšstatu par dzīvi. Students pārstāj attīstīt un pilnveidot savas prasmes, jo nesaskata tam pielietojumu pašreizējā un turpmākajā dzīvē. Lai palīdzētu studentam uzveikt doto psiholoģisko noskaņojumu, autors iesaka lektoram atbalstīt un saprast studenta vajadzības, motivēt studentus uzņemties atbildību par lēmumu pieņemšanu un iedvesmot studentus ar radošām aktivitātēm studiju procesa gaitā.

Ukrainu *Higher school National Pedagogical Dragomanov University* lektore *Natalia Demyanenko* kā galveno faktoru, kas ietekmē sekmīgu personības attīstību un izaugsmi izglītības procesā, min inovācijas. Inovācijas nozīmē ne tikai jaunāko tehnoloģiju pielietojumu studiju procesā, piemēram, mutiskus dialogus svešvalodā studenti atbild, tos prezentējot video formātā, bet arī ieviešot inovatīvas idejas studentu vērtēšanas procesā, piemēram, studenta izvēlētas tēmas atbilstība laikmeta aktuālajām tendencēm un paša studenta personība. (*Demyanenko, 2015, 16*) Sekmīga inovāciju ieviešana praksē balstās uz lektora nepārtrauktu dalību mūžizglītības procesā, prakses un teorijas apvienojumu un studentu pozitīvu motivēšanu studiju procesā. Apvienojot dotos faktorus, tiks sekmīgi attīstīta studenta personība un veicināta tās izaugsme.

Apkopojot iepriekš minēto lektoru pētījumus, var secināt, ka lektoram ir svarīga loma sekmīgas studenta personības izaugsmes un attīstības procesā. Radot interesi par studiju procesa gaitu, lektors mazina studentu apātiju pret studiju procesu, un, pielietojot inovatīvas idejas studiju procesa gaitā, lektors iesaista studentu studiju procesā, tādējādi radot atbildības sajūtu par studiju procesā paveikto.

Secinājumi

Izglītības process mūsdienās ir vērsts uz personības attīstību un izaugsmi. Katrs cilvēks ir individualitāte. Pastāv dažādas psiholoģijas teorijas, kuras pēta personības attīstību un izaugsmi, taču visām teorijām ir kopīgs princips, ka tikai sadarbībā ar citiem cilvēkiem, apkārtējo vidi un kultūru sekmīgi attīstās un veidojas personība. Personības attīstību ietekmē dažādi ārēji un iekšēji faktori. Viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē personības attīstību vairākos vecuma posmos, ir skolotājs. Skolotājs sekmē personības attīstību un izaugsmi:

- motivējot skolēnu mācīties patstāvīgi, izvērtējot savas zināšanas mācību procesa gaitā;
- radot pozitīvu, draudzīgu un atbalstošu mācību atmosfēru;
- pielietojot mācību procesā dažādas mācību metodes par skolēniem aktuālām tēmām.

Personības attīstība – tas ir nepārtraukts process, kura gaitā liela atbildība ir skolotājam. Skolotājs var sekmēt personības attīstību vai, tieši pretēji, var mazināt skolēna motivāciju un pašvērtējumu, tādējādi radot skolēnam saskarsmes problēmas turpmākā mācību procesā.

Analizējot pētījuma gaitā apkopotos rezultātus, var secināt, ka sekmīga personības attīstība un izaugsme studiju procesā ir viens no galvenajiem lektora uzdevumiem studiju procesa gaitā. Ieinteresējot studentu aktīvi sadarboties studiju procesa gaitā, lektors rada studentiem atbildības sajūtu par paveikto darbu studiju procesā, līdz ar to studentiem neveidojas apātija pret studijām un studiju procesu, studenti ir atvērti inovatīvām idejām un aktivitātēm studiju procesa gaitā.

References

- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R. M. (2013). *Social Psychology*, Eighth edition, Harlow: Pearson, pp. 14–15.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*, Harvard, Harvard University Press.
- Demyanenko, N. (2015). Pedagogic innovation: from terminological reasoning to justifying the introduction of criteria. *RPIVA VIII starptautiskās zinātniskās konferences "Teorija praksei mūsdienā sabiedrības izglītībā" zinātnisko rakstu krājums*, ISBN 978-9934-503-31-3, 16. lpp.
- Dong, W. (1996). Motivation in foreign language teaching. *ELI Teaching: a Journal of Theory and Practice*, No. 12., p. 36.
- Dornyei, Z. (2001). *Teaching and researching motivation*. Essex: Longman.
- Downs, M. (2001). A question of motivation. *ELI Teaching: a Journal of Theory and Practice*, No. 5., p. 35.
- Freud, S. (1983). Vortrag: Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene. Pieejams: <http://www.textlog.de/freud-psychoanalyse-psychischen-mechanismus-hysterischer.html> [skatīts: 28.02.2016.]
- Freud, S. (1910). Vortrag: Über Psychoanalyse. Pieejams: <http://www.textlog.de/freud-psychoanalyse-gesammelte-werke-1910-1919.html> [skatīts: 28.02.2016.]
- Ļihačova, I. (2003). *Kvalitatīva skolas attīstība*. Rīga: RaKa.
- Maslow, A. (1943). *Hierarchy of needs*, London: Kindle Edition.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. Pieejams: https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf [skatīts: 06.02.2016.]
- Seligman, M. (2011). *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*, Copenhagen: Knopf Doubleday Publishing Group.
- Sewiora, J. (2015). ACEDIA and the student's personality development. *RPIVA VIII starptautiskās zinātniskās konferences "Teorija praksei mūsdienā sabiedrības izglītībā" zinātnisko rakstu krājums*, ISBN 978-9934-503-31-3, 122. lpp.
- Yell (2008). *Young Europeans Love Languages*. Rokasgrāmata. Kā ieviest dzīvē labākās pieredzes. Project number 143337-LLP-1-2008-1-DE-KA2-KA2NW-Grant agreement number 2008-4283/001-001, Rīga, 39. lpp.

NORĒĶINU KARŠU IZMANTOŠANAS SPECIFIKA LATVIJĀ

SPECIFICS OF PAYMENT CARD USAGE IN LATVIA

Barba Lielbārde, MBA

Ieva Bruksle, Mg. oec.

Latvija

Abstract

A growing influence of electronic payment can be observed along with the development of the business environment. Advances in Information and Communications technologies (ICT) have promoted the use of electronic payments. Despite the development of ICT, cash is still used for payments. The use of cash is encouraged in the services market where the goods offered cannot be measured physically and therefore the capacity to control the actual services offered as well as income and profits gained is reduced. It is necessary to encourage the use of electronic payment in order to ensure transparency of use of the owner's resources in terms of finances as well as scope of business conducted.

The aim of the research is to assess the specificity of use of payment cards in Latvia.

In order to achieve the aim the payment habits of Latvian inhabitants regarding the use of cash or non-cash payments were researched. The reasons for usage of these payments were analysed and factors promoting the use of payment cards in Latvia were investigated.

While conducting the research the following methods were used: logically constructive method, graphic, survey and expert interview methods.

The research results indicate that there is a strong tendency to use non-cash payments in Latvia. The main reason for cash payments is the lack of the possibility to make payment without cash everywhere, the less important reason is anonymity and personal freedom.

Key words: payment habits, cash, non-cash payments

Atslēgas vārdi: maksāšanas paradumi, nauda, bezskaidras naudas maksājumi

Ievads

Attīstoties uzņēmējdarbības videi un pieaugot banku darbības nozīmei gan uzņēmēju, gan patērētāju vidū, novērota elektronisko norēķinu ietekme banku klientu darījumu veikšanā. Informāciju un komunikācijas tehnoloģiju (turpmāk – IKT) attīstība veicina elektronisko norēķinu veidu izmantošanu – interneta vides pilnveidošanās un pieejamība, IKT ierīču dažādība un multivides nodrošināšanas iespējas un pašu lietotāju kompetences paaugstināšanās IKT izmantošanā rada labvēlīgu vidi distances darījumu veikšanā, tajā skaitā attālinātu norēķinu veikšanā, ko nav iespējams nodrošināt, norēķinoties skaidrā naudā.

Neskatoties uz IKT attīstības tendenci, Latvijā norēķinos tiek izmantota arī skaidra nauda. Skaidras naudas izmantošanu atbalsta Latvijā esošās komercbankas, nodrošinot skaidras naudas iemaksu un izmaksu bankomātu pieejamību vairākās Latvijas pilsētās un pagastos. Skaidras naudas izmantošanu veicina arī pakalpojumu tirgus, kur piedāvātā prece nav izmērāma fiziskos lielumos, līdz ar to ir samazināta kontroles iespēja par reāli sniegto pakalpojumu apjomu, ieņēmumiem un peļņu. Norēķinu karšu izmantošana sniegtu iespēju resursu īpašniekiem (tirdzniecības un pakalpojumu sniegšanas vietu īpašniekiem) nodrošināt caurredzamību darījumu apjomos un finanšu izlietojumā, tādējādi gūstot maksimālu peļņu no sniegtajiem pakalpojumiem, bet pakalpojumu sniedzējiem paaugstinātu atbildību par pakalpojumu kvalitāti un izlietotajiem resursiem, tādējādi paaugstinot Latvijas valsts un tās uzņēmējdarbības vides konkurētspēju citu valstu vidū.

Veiktā pētījuma mērķis ir izvērtēt norēķinu karšu izmantošanas specifiku Latvijā. Lai sasniegtu noteikto mērķi, tiks izvērtēti Latvijas iedzīvotāju norēķinu paradumi bezskaidras naudas un norēķinu karšu

izmantošanā, noteikti skaidras naudas un norēķinu karšu izmantošanas iemesli un norēķinu karšu izmantošanu veicinošie faktori.

Pētījumā tiek izvirzīta hipotēze: vairāk kā 51% Latvijas iedzīvotāju dod priekšroku norēķinu karšu izmantošanai norēķinos.

Metodoloģija

Pētījumā tika izmantotas: loģiski konstruktīvā metode spriedumu veidošanai, sociālo pētījumu metodes – aptauja un ekspertu intervijas, kvantitatīvās metodes. Norēķinu karšu izmantošanas specifikas Latvijā noskaidrošanai tika veikta aptauja. Ar elektroniskās aptaujas starpniecību tika noskaidroti respondentu norēķinu paradumi, izsūtītas 5000 elektroniskā pasta vēstules, tika ievietoti un izsūtīti aicinājumi aizpildīt anketu sociālās saziņas tīklos *Twitter*, *Facebook*, *Draugiem.lv*, *LinkedIn*, anketa tika izsūtīta aptauju un mārketinga pētījumu uzņēmuma *SIA Aptauju Centrs* 300 interneta respondentu paneļa dalībniekiem, kas dzīvo ārpus Rīgas un Pierīgas.

Ģenerālais kopums: visi Latvijas iedzīvotāji vecumā no 15 līdz 65 gadiem – 1 395 765. Izlases lielums: 600 respondenti, no tiem 24 anketas tika anulētas, kā nepilnīgi aizpildītas, 23 tika anulētas pretrunīgu un neloģisku atbilžu dēļ, derīgās atbildes – 553. Pirms anketas aizpildīšanas respondentiem tika piedāvāta iespēja pieteikties pētījuma rezultātu kopsavilkuma saņemšanai. Pēc anketas aizpildīšanas 34 respondenti izteica vēlmi saņemt anketas rezultātu kopsavilkumu, divi respondenti atteicās piedalīties aptaujā.

Aptauja norisinājās no 2015. gada 28. augusta līdz 20. septembrim.

Lai iegūtu papildus informāciju un atbildes uz strīdīgiem jautājumiem, tika intervēti eksperti, kas pārstāv dažādas darbības jomas: pētījumu veikšanas (G. Bolinskis, pētījumu kompānijas *Research Cube* vadītājs), antropoloģijas (PhD K. Sedlenieks, Rīgas Stradiņa universitāte) un banku (A. Strazds, Latvijas Banka) jomas.

1. Norēķinu paradumi

Iesākumā vēlamies sniegt ieskatu dažos šai jomā iepriekš veiktajos pētījumos, kas realizēti citviet pasaulē. Bostonas (ASV) Federālo rezervju bankas Izpētes departaments (*Research Department, Federal Reserve Bank of Boston*) sadarbībā ar Kalifornijas universitātes Sandjego Ekonomikas departamentu (*University of California. San Diego, Department of Economics*) ir veikuši pētījumu par patērētāju norēķinu veida izvēli, piedāvājot izvēlēties tādus norēķinu veidus kā kredītkartes, debetkartes, čeki un skaidra nauda. Pētījumu rezultāti liecina, ka pastāv dzimumu, vecuma un rases atšķirības norēķinu veida izvēlē. ASV jauni cilvēki biežāk izvēlas veikt norēķinus ar debetkarti, savukārt vīrieši un tumšas ādas krāsas cilvēki priekšroku dod norēķiniem skaidrā naudā. ASV norēķinu veida izvēli ietekmē arī ienākumu līmenis. Cilvēki ar augstākiem ienākumiem izvēlas norēķinus ar debetkarti, bet cilvēki ar zemākiem ienākumiem vairāk veic norēķinus skaidrā naudā. (*Sprengel & Stavins, 2010*)

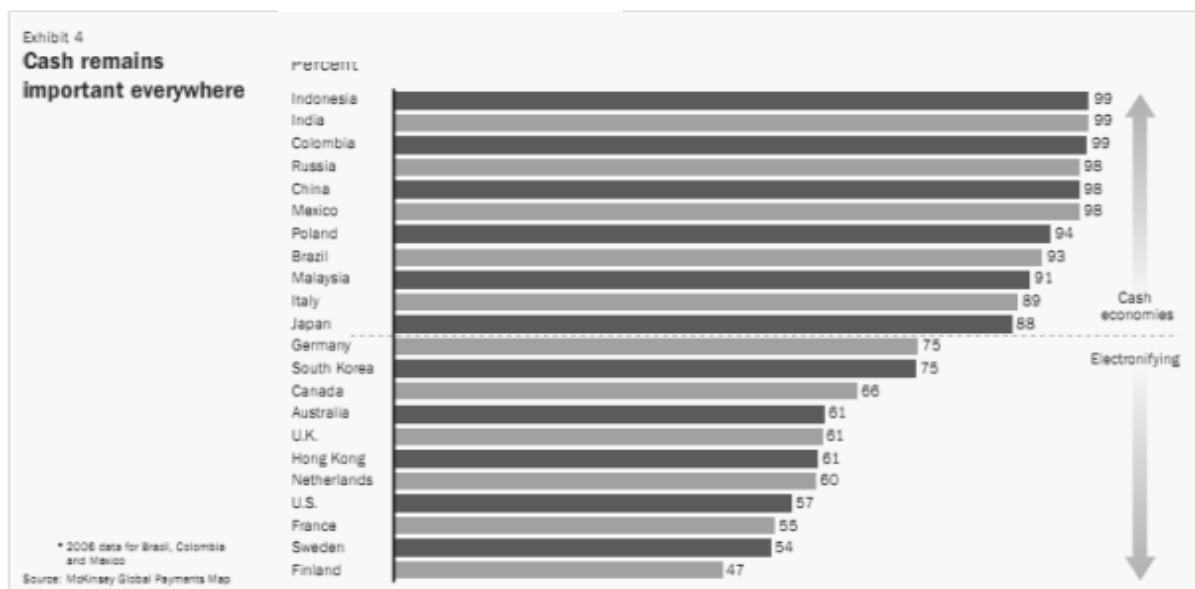
ASV ir pētīta arī norēķinu veidu izmantošana (*Stavins & Schuh, 2012*), tiek akcentēta komercbanku piedāvāto papildu ieguvumu loma norēķinu veida izvēlē. Pētījuma rezultāti liecina, ka papildu ieguvumi, tādi kā atlaides tirdzniecības vietās vai iespēja norēķinu kartē uzkrāto lojalitātes punktu iztērētās naudas summas apmērā izmantošana citiem pirkumiem ar būtiskām atlaidēm, motivē banku klientus izvēlēties norēķinus ar kredītkartēm vai debetkartēm. Tiek norādīts uz tendenci norēķinos izmantot elektroniskos norēķinu veidus.

Norēķinu karšu izmantošanu un elektronisko norēķinu veidu nozīmīgumu akcentē arī Somijā veiktais pētījums, norādot, ka jauni norēķinu instrumenti kā viedkartes, kas iestrādātas viedtelefonos, norēķinu iespējas pārveido vairāk digitālos veidos, mazāk taustāmos. Ir konstatēts, ka somi jaunākā vecuma grupā izmanto vairākus norēķinu veidus, labprātāk norēķinu veikšanā izvēloties norēķinu kartes, nevis skaidru naudu. (*Hyytinen & Takalo, 2009*)

Norēķinu veida izvēle ir pētīta arī Vācijā. Pētījuma rezultāti liecina, ka Vācijā joprojām lielākā daļa patērētāju norēķinos izmanto skaidru naudu. Norēķinus skaidrā naudā labprātāk veic vecāka gadagājuma patērētāji, bet jaunāka vecuma vācieši norēķinos labprātāk izmanto norēķinu kartes, taču vadošie speciālisti norāda, ka norēķinu veida izvēle netiek pamatota ar vecāku cilvēku pazeminātu uztveri par jaunākajām

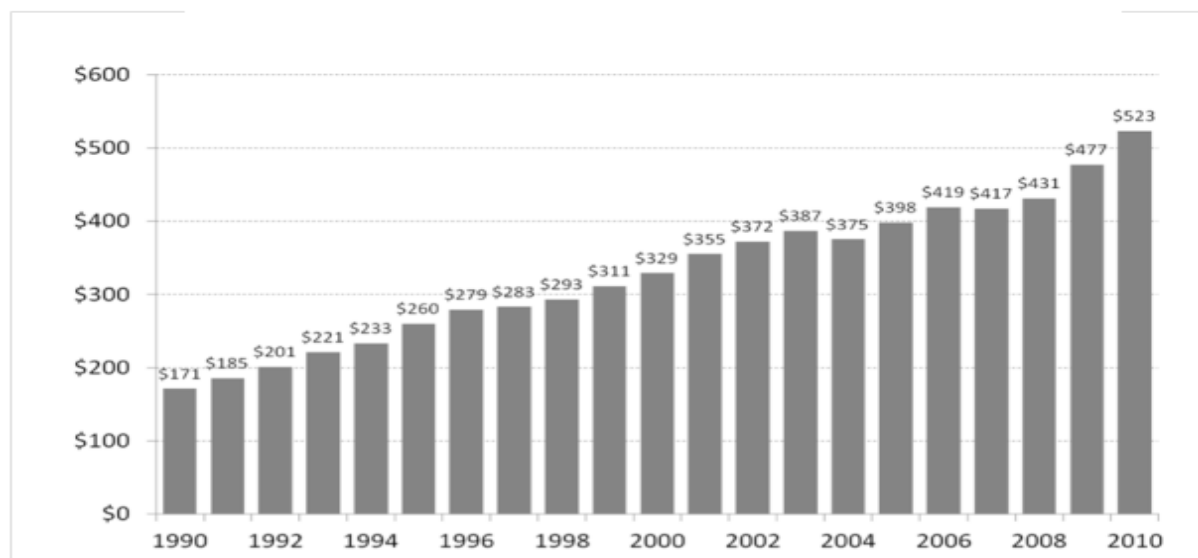
tehnoloģijām norēķinu veidu izvēlē. Norēķinu veida izvēle tiek skaidrota ar to, ka vācieši izvēlas tos norēķinu veidus, kurus ir pieraduši izmantot, jo tā ir ērtāk. (Kalckreuth, et. al., 2013)

Tiek norādīts, ka vēsturiski ir pierasts veikt norēķinus skaidrā naudā, jo tā ir drošāk, tomēr norēķinu veikšana skaidrā naudā zaudē savu lomu, piekāpjoties norēķiniem ar norēķinu kartēm, mobilajiem maksājumiem un citiem jauninājumiem, veidojot bezskaidras naudas sabiedrību, kas veic maksājumus ar plastikāta kartēm, internetā, viedtālrunos un citās modernās ierīcēs, tomēr skaidras naudas izmantošanas apjomi ir atšķirīgi dažādās valstīs. Visvairāk skaidras naudas norēķini ir Indonēzijā, Indijā, Ķīnā, Meksikā, Kolumbijā un Krievijā. (Poteet & Purches, 2011)

1. att. Transakcijas skaidrā naudā (McKinsey & Company, 2009)

Kā redzams 1. attēlā, skaidrās naudas izmantošanas apjomi būtiski atšķiras dažādās valstīs. Skaidras naudas izmantošanas atšķirības var skaidrot ar valstu ekonomikas līmeni, tehnoloģisko nodrošinājumu, skaidras naudas izmantošanas izmaksu atšķirībām.

2. att. Skaidras naudas aprites izmaksas (Poteet & Purches, 2011)

Skaidras naudas aprites izmaksu pieaugums vērojams jau 20 gadus, tāpēc ir svarīgi rast alternatīvus risinājumus naudas aprites izmaksu samazināšanai un norēķinu efektivitātes paaugstināšanai.

Kredītkaršu izgudrošana tiek piedēvēta amerikānim Dž. Bigginsam, kurš pirmo kredītkarti izgatavoja 1946. gadā, strādājot Ņujorkas Nacionālajā bankā. (*Паўзберз u др.*, 1999)

Latvijā esošās Komerčbankas piedāvā saviem klientiem dažādu veidu kredītkartes. Saskaņā ar LKBA statistikas datiem (LKA, 2015) izplatītākās Latvijā ir *MasterCard* – gan debetkartes, gan kredītkartes, bet no atliktā maksājuma kartēm – *American Express*. Ja ar parastajām norēķinu (piemēram, *VISA Electron*, *Maestro*) kartēm nav iespējams veikt pirkumus internetā un dažkārt arī izņemt skaidru naudu ārvalstīs, tad ar *VISA Classic* un *MasterCard* tas ir izdarāms.

1. tabula

Maksājumu karšu statistika uz 31.03.2015. (LKBA, 2015)

Debetkaršu skaits	1 835 700
<i>VISA</i>	507 538
<i>MasterCard</i>	1 328 162
<i>American Express</i>	0
Kredītkaršu skaits	251 263
<i>VISA</i>	68 619
<i>MasterCard</i>	134 165
<i>American Express</i>	48 479
Atliktā maksājuma kredītkaršu skaits	100 846
<i>VISA</i>	16 179
<i>MasterCard</i>	35 952
<i>American Express</i>	48 715
Biznesa karšu skaits	113 581
<i>VISA</i>	55 270
<i>MasterCard</i>	58 230
<i>American Express</i>	81
Maksājumu karšu skaits kopā	2 301 390

Lai gan pasaulē ir veikti vairāki pētījumi par norēķinu paradumiem (apskatīti *Sprenger, Stavins, Schuh, Poteet, Purches* (ASV); *Hyytinen, Takalo* (Somija); *Kalckreuth, Schmidt, Stix* (Vācija); Butkevičiene, Stravinskiene, Rūtelione (Lietuva)), tomēr Latvijā nav jaunu pētījumu par Latvijas iedzīvotāju norēķinu paradumiem. Komerčbankas regulāri veic pētījumus par norēķinu karšu izmantošanu, taču pēdējais veiktais pētījums par norēķinu paradumiem tika organizēts 2005. gadā (Bolinskis, eksperta intervija, 2015), ekonomists Andris Strazds ir norādījis, ka šādā veidā ieradumi varētu mainīties, nomainoties paaudzēm (Strazds, eksperta intervija, 2015). Pasaulē kopumā ir novērojama tendence norēķinu paradumu maiņai par labu bezskaidras naudas norēķiniem:

- skaidras naudas norēķinus vairāk izmanto vecāka gadagājuma cilvēki un cilvēki ar zemākiem ienākumiem;
- bezskaidras naudas norēķinus vairāk izvēlas cilvēki līdz 45 gadu vecumam, cilvēki ar vidējiem vai augstiem ienākumiem, kā arī juridiskas personas.

Šādu norēķinu specifiku iespējams izskaidrot ar tehnoloģiju un infrastruktūras attīstību, kā arī cilvēku spēju un vēlmi apgūt mūsdienu iespējas norēķinu procesa atvieglošanai un paātrināšanai.

Ņemot vērā veiktos pētījumus pasaulē, kā arī veiktos pētījumus Latvijā, tika noskaidrots, ka Latvijā izpēte par patērētāju norēķinu veida izvēli ir nepietiekama, tāpēc tika aptaujāti norēķinu procesā iesaistītie Latvijas iedzīvotāji, lai noskaidrotu viņu norēķinu paradumus un izvērtētu norēķinu specifiku Latvijā.

2. Norēķinu karšu izmantošana Latvijā

Norēķinu karšu izmantošanai ir zināmas priekšrocības attiecībā pret norēķinu veikšanu skaidrā naudā, ko parāda arī pasaulē veiktie pētījumi:

- norēķini notiek operatīvāk;
- samazinās naudas nozagšanas risks (nozogot norēķinu karti, to ir iespējams bloķēt, tādējādi nauda netiek zaudēta, bet, nozogot skaidru naudu, tā bieži vien ir neatgūstama);

- ērtāk pierādīt veikto darījumu (konta izdruka);
- norēķinu karte makā aizņem mazāk vietas nekā skaidra nauda;
- norēķinu brīdī nav jāveic naudas pārskaitīšana, izdota atlikuma kontrole, tāpēc norēķini ar karti tirdzniecības un pakalpojumu vietās notiek īsākā laikā u.c.

Veiktās izpētes rezultātā tika noskaidroti respondentu norēķinu paradumi, tajā skaitā norēķinu veida izvēle un izvēli veicinošie faktori. Tika noskaidrots, ka 62,7% respondentu ikdienas iepirkumos dotu priekšroku norēķiniem ar norēķinu karti, līdz ar to pētījumā izvirzītā hipotēze tika apstiprināta. Skaidrā naudā labprātāk veiktu norēķinus 21% respondentu (skat. 2. tab.).

2. tabula

Norēķinu veida izvēle

Vai, veicot ikdienas norēķinus, Jūs labprātāk norēķinātos skaidrā naudā vai arī ar norēķinu karti?	
Labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti	62,7%
Labprātāk norēķinātos skaidrā naudā	21,0%
Grūti pateikt	16,3%

Iegūtais rezultāts liecina, ka norēķinu karšu izmantošanas veicināšanā kopumā ir iespējams rēķināties ar sabiedrības vairākuma atbalstu, taču veiktā pētījuma izlase ir *nevarbūtīgā* izlase, tāpēc, veidojot pētījumu, tika iekļauts jautājumu bloks, kas palīdz indicēt tendenču noteicējus. Norēķinu veicēji ir norēķinu karšu izmantošanas pakalpojuma pircēji, tāpēc svarīgi ir izvēlēties atbilstošus norēķinu veicēju izvēli veicinošus instrumentus. Daudzās produktu virzību veicinošās sistēmās virzības galvenais virzītājspēks ir mutvārdu efekts, kad galvenie produkta ieteicēji potenciālajiem lietotājiem ir produkta apmierinātie lietotāji (*Gary, et. al., 1978*). Produkta apmierinātie lietotāji var būt arī tendenču noteicēji (*FutureView*) – dažu cilvēku viedoklim ir būtiska ietekme uz citu cilvēku domāšanu un rīcību. Tendenču noteicēji apvieno trīs iezīmes:

- 1) agru adaptāciju (interesi par jaunām idejām);
- 2) mutvārdu propagandu (trīs Malkolma Gladvela (*Malcolm Gladwell's*) arhetipi: apvienotājs, zinātājs un pārdevējs);
- 3) zināšanas par aktuālajām un nozīmīgajām patērētāju tendencēm (autentiskums, individualitāte, sociālā atbildība, laika trūkums).

Tendenču noteicējus pēc to ietekmes uz patērētāju iedala trīs grupās:

- 1) tendenču veidotāji;
- 2) patērētāji;
- 3) sekotāji.

Produkti, kuri ir ar augstu ietekmi uz tendenču noteicējiem, ir ar visaugstāko izaugsmes potenciālu. *The FutureView (TM)* ir viena no *TNS Company* izstrādātajām metodēm, kas balstīta uz inovāciju teorijas attīstību. (*Kneale, 2008*)

3. tabula

Tendenču noteicēju norēķini

Rindas %		Vai, veicot ikdienas norēķinus, Jūs labprātāk norēķinātos skaidrā naudā vai arī ar norēķinu karti?	
		Labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti	Labprātāk norēķinātos skaidrā naudā
Tendenču noteicēju grupas	sekotāji	68%	32%
	patērētāji	74%	26%
	tendenču veidotāji	83%	17%
Kopā		75%	25%

Pētījuma rezultāti (skat. 3. tab.) liecina, ka tendenču noteicēju vidū karšu norēķiniem priekšroku dod lielāka daļa respondentu, nekā citās grupās.

Norēķini pēdējo trīs mēnešu laikā

Vai jūs pēdējo trīs mēnešu laikā norēķinājāties skaidrā naudā?			Vai jūs pēdējo trīs mēnešu laikā norēķinājāties ar norēķinu karti?		
	Skaitis	%		Skaitis	%
Jā	550	99,5	Jā	541	97,8
Nē	3	0,5	Nē	12	2,2

Iegūtais rezultāts ļauj secināt, ka respondenti, vērtējot norēķinus pēdējo trīs mēnešu griezumā, vienlīdz aktīvi izmanto gan skaidro naudu, gan norēķinus veic ar norēķinu kartēm (skat. 4. tab.). Turpinājumā (skat. 5. tab.) sniegsim ieskatu biežāk veiktajos maksājuma veidos skaidrā naudā.

Maksājumu veidi skaidrā naudā

Maksājumu veidi skaidrā naudā	Respondentu skaits	Svars, %
Visi	550	100,0
Pirkumiem (veikalos, kafejnīcās, klubos, degvielas uzpildes stacijās, sabiedriskajā transportā u. c.)	434	78,9
Norēķiniem par precēm un pakalpojumiem tirgū vai pērkot tos no kaimiņiem vai radiem	376	68,4
Maksājumiem par pakalpojumiem, kas sarunāti un saņemti personīgi, nesaņemot rēķinu vai čeku (piemēram, automehāniķis, frizieris, taksists, dzeramnauda viesmīlim u. tml.)	321	58,4
Dāvināšanai ("ielikt aploksnē" un uzdāvināt, piemēram, kāzās, dzimšanas dienās u.c.)	226	41,1
Bērniem (vai citam apgādājamajam) kabatas naudai	218	39,6
Pirkumiem un norēķiniem, esot ārpus Latvijas	162	29,5
Krāšanai (nauda, kas tiek aploksnē, krājkasītē u.tml. – ar mērķi sakrāt noteiktu naudas summu vai kādam konkrētam pirkumam)	131	23,8
Maksājumiem par bērna (vai cita apgādājamā) ēdināšanu, pulciņiem, fonda naudām (bērnodārzā, skolā, aprūpes iestādē u.c.)	113	20,5
Skaidras naudas rezervju veidošanai neparedzētam gadījumam (ja nav pieejams bankomāts, norēķini ar karti u.tml.)	102	18,5
Naudaszīmju vai monētu kolekcijai (tai skaitā jubilejas monētu iegādei)	69	12,5
Rēķinu apmaksai (piemēram, publisko vai komunālo pakalpojumu sniedzējiem u.tml.)	36	6,5
Citam mērķim – lūdzu, ierakstiet	11	2,0

Sekojoši iegūtie rezultāti rāda, ka biežāk izmantotie maksājuma veidi skaidrā naudā ir pirkumiem veikalos, kafejnīcās, klubos, degvielas uzpildes stacijās, sabiedriskajā transportā, norēķiniem par precēm un pakalpojumiem tirgū vai savstarpējos kaimiņu un radnieku norēķinos, kā arī maksājot par personīgi saņemtiem pakalpojumiem, nesaņemot rēķinu vai čeku.

Pētot veidus maksājumiem ar norēķinu karti (skat. 6. tab.), tika noskaidrots, ka lielākā daļa karšu norēķinus izmanto pirkumiem veikalos, kafejnīcās, klubos, degvielas uzpildes stacijās, sabiedriskajā transportā.

Maksājumu veidi bezskaidrā naudā

Maksājumu veidi ar karti	Respondentu skaits	Svars, %
Visi	541	100,0
Pirkumiem (veikalos, kafejnīcās, klubos, degvielas uzpildes stacijās, sabiedriskajā transportā utt.)	516	95,4
Pirkumu apmaksai internetā	431	79,7
Rēķinu apmaksai (piemēram, publisko vai komunālo pakalpojumu sniedzējiem u. tml.)	304	56,2
Pirkumiem un norēķiniem, esot ārpus Latvijas	260	48,1
Sabiedriskajā transportā (ar bankas Citadele norēķinu karti)	19	3,5
Citam mērķim – lūdzu, ierakstīt	7	1,3

Tātad, varam atzīmēt, ka vieniem un tiem pašiem maksājumu mērķiem tiek izmantota gan skaidrā nauda, gan norēķinu kartes, taču izteikta tendence ir skaidrās naudas izmantošana savstarpējos norēķinos ar ģimenes locekļiem un maksājumos, kas saistīti ar bērniem.

Norēķinu procesā svarīga loma ir bankomātiem – iekārta skaidras naudas iemaksai un izmaksai, kā arī internetbanku izmantošanai. Bankomātu izmantošanas veida noskaidrošanai tika jautāts, vai respondenti pēdējā laikā vispār ir izmantojuši bankomātus. Rezultāti liecina, ka gandrīz visi pētījuma respondenti pēdējo trīs mēnešu laikā ir izmantojuši bankomātus, tāpat gandrīz visi respondenti ir izmantojuši bankomātus skaidras naudas izmaksai, bet gandrīz puse respondentu – skaidras naudas iemaksai. No visiem respondentiem tikai 1,9% bankomātu izmantojuši rēķinu apmaksai. Ņemot vērā respondentu sniegtās atbildes, var secināt, ka gandrīz visi respondenti ir izmantojuši internetbankas pakalpojumus.

7. tabula

Norēķinu karšu izmantošanas iemesli

Norēķinu kartes izmantošanas svarīgākie iemesli	Respondentu skaits	Svars, %
Visi	541	100,0
Nauda ir kontā, tāpēc vieglāk ir maksāt, to neizņemot (nav lieki jādodas pie bankomāta)	332	61,4
Karte aizņem mazāk vietas nekā nauda	219	40,5
Norēķinu iespējams veikt ātrāk nekā skaidrā naudā	214	39,6
Izmantoto naudu un maksājumus vieglāk kontrolēt bankas izrakstā	207	38,3
Visi ienākumi nāk kartē	192	35,5
Nav jāpārskaita kasiera izdotā nauda	154	28,5
Skaidru naudu ir vieglāk pazaudēt vai nozagt	119	22,0

Norēķinu karšu izmantošanas iemesli tika pētīti, lai uzzinātu karšu lietotāju pozitīvos argumentus karšu lietošanai – kuri veicina karšu lietošanu, motivē izmantot karti biežāk un plašāk. Tika noskaidroti svarīgākie kartes izmantošanas iemesli, no kuriem kā vissvarīgāko respondenti ir atzīmējuši priekšrocību naudas esamībai kontā, kas palielina ērtības norēķinu veikšanā.

Apkopojot iegūtos rezultātus norēķinu karšu izmantošanā, svarīgākie ir emocionālie un racionālie norēķinu karšu izmantošanas iemesli – 17% respondentu karšu norēķinu izmantošanu ir argumentējuši ar sajūtu, ka skaidra nauda iztērējas ātrāk, bet 14,6% respondentu norēķinus ar norēķinu karti ir argumentējuši ar ērtību, ka nav jāskaita naudaszīmes. 7% respondentu ir norādījuši, ka tirgū var norēķināties bezskaidrā naudā. Tā kā nav zināms, vai visi respondenti ir iepirkušies tirgū, tad būtu jāveic papildu pētījums par norēķinu iespējām tirgū, lai noskaidrotu kopējo tendenci norēķinu veidu maiņai.

Pieņemot, ka piedāvāto atbilžu variantos varētu nebūt visi iespējamie norēķinu karšu izmantošanas iemesli, tika piedāvāts respondentiem brīvā formā ierakstīt citus norēķinu karšu izmantošanas iemeslus. Apkopojot respondentu atbildes, tika konstatēts, ka viens no svarīgākajiem norēķinu karšu izmantošanas iemesliem ir higiēna.

Sekojo tehnoloģiju attīstībai un ar to saistītajiem riskiem, mēs esam pakļauti darījumu caurredzamības riskam, kas rada sajūtu, ka “Lielais brālis” mūs vēro un kontrolē attiecīgās sistēmas, kad katra darbība tiek reģistrēta, tādējādi radot diskomforta sajūtu un izsekošanas iespaidu (Strazds, eksperta intervija, 2015), taču veiktajā pētījumā tikai viens respondents, kas dod priekšroku norēķiniem skaidrā naudā, šādu izvēli pamatojis ar to, ka: Nepatīk, ka citi (banka, VID) redz, kā tērēju savu naudu. Šāds rezultāts norāda uz to, ka darījumu caurredzamība nav būtisks faktors neveikt norēķinus bezskaidrā naudā.

Skaidras naudas izmantošanas iemesli tika pētīti, lai labāk saprastu barjeras, kas traucē plašākai un biežākai karšu izmantošanai norēķinos, kā arī, lai noskaidrotu skaidras naudas lietotāju pretargumentus karšu izmantošanas piedāvājumam. Respondentiem vissvarīgākais skaidras naudas izmantošanas iemesls minēts – vietu esamība, kur nepieņem maksājumus ar norēķinu karti (skat. 8. tab.).

Skaidras naudas izmantošanas iemesli

Skaidras naudas izmantošanas svarīgākie iemesli	Respondentu skaits	Svars, %
Visi	550	100,0
Ir vietas, kur nepieņem norēķinu karti	437	79,5
Maksājot ar karti, nevar redzēt, cik naudas ir atlicis	162	29,5
Mazām norēķinu summām neizmanto karti	106	19,3
Maks ar naudu rada labu sajūtu	95	17,3
Skaidru naudu ir vieglāk sataupīt un neizdot	84	15,3
Maksājot skaidrā naudā, var labāk kontrolēt izdevumus	81	14,7
Nepatīk, ka kaut kur tiek uzskaitīti dati par pirkumiem	73	13,3
Ar karti iztērējas vairāk naudas, nekā maksājot skaidrā naudā	70	12,7
Patīk sajūst rokās naudu	64	11,6
Neuzticas bankām, tāpēc iespēju robežās rīkojas tikai ar skaidru naudu	58	10,5

Iegūtie rezultāti liecina, ka tikai 8,9% respondentu bezskaidras naudas norēķinus pamato ar bankomāta nepieejamību. Tiek secināts, ka masu medijos paustā iedzīvotāju neapmierinātība par bankomātu skaita samazinājumu ir emocionāla, nevis racionāla, jo iedzīvotājiem līdz ar bankomātu likvidēšanu mainās ierastā kārtība, līdz ar to ir jātērē papildu enerģijas resursi adaptācijai jaunajos apstākļos, kā arī bankomātu trūkums varētu radīt neērtības, jo noteiktā apdzīvotā vietā esošie tirdzniecības uzņēmumi nenodrošina norēķinus bezskaidrā naudā vai arī šo norēķinu summas ir ierobežotas.

Pieņemot, ka piedāvāto atbilžu variantos varētu nebūt visi iespējamie skaidras naudas izmantošanas iemesli, tika piedāvāts brīvā formā ierakstīt citus skaidras naudas izmantošanas iemeslus. Apkopojot respondentu atbildes, tika konstatēts, ka skaidras naudas izmantošanas iemesli ir gan racionāli, gan emocionāli, argumentējot savu izvēli gan ar norēķinu veikšanas ērtumu, gan ātrumu.

Attiecību noskaidrošanai starp norēķiniem skaidrā naudā un norēķiniem ar norēķinu kartēm respondentiem tika vaicāts par iepriekšējās dienas izdevumiem. Sensitīvu jautājumu gadījumos, piemēram, par respondentu ienākumiem un izdevumiem, iespējams jautāt par respondentu iepriekšējā dienā veiktajiem izdevumiem (*Menilla, et. al., 2015*), jo vienā dienā veiktie izdevumi neatspoguļo respondentu ikdienas paradumus, kopējo ienākumu vai izdevumu apjomu, tādējādi ievērojot respondentu individuālo brīvību.

Analizējot iegūtos rezultātus par skaidras naudas izmantošanu, tika noskaidrots, ka:

- 105 respondenti nav norēķinājušies iepriekšējā dienā ar skaidru naudu;
- 442 ir norēķinājušies iepriekšējā dienā ar skaidru naudu.

Kopējais respondentu iepriekšējā dienā izmantotais skaidras naudas apjoms ir 10 293,01 eiro (iekļauti 439 respondenti, kas ir informējuši gan par skaidras naudas norēķiniem, gan norēķiniem ar karti iepriekšējā dienā).

Jautājumos par norēķiniem ar norēķinu karti respondenti informēja, ka:

- 111 nav norēķinājušies iepriekšējā dienā ar norēķinu karti;
- 434 ir norēķinājušies iepriekšējā dienā ar norēķinu karti.

Kopējais respondentu iepriekšējā dienā ar norēķinu karti izmantotais naudas apjoms ir 18 188,73 eiro (iekļauti 439 respondenti, kas ir norādījuši abus norēķinu veidus).

Ja iegūtos datus attiecinātu uz ģenerālkopu, tad varētu apgalvot, ka 2015. gada septembrī Latvijas iedzīvotāji norēķinos ar norēķinu kartēm ir izmantojuši 1,767 reizes vairāk naudas nekā norēķinos ar skaidru naudu.

Biežāk izmantotie maksājuma veidi skaidrā naudā ir pirkumiem veikalos, kafejnīcās, klubos, degvielas uzpildes stacijās, sabiedriskajā transportā, norēķiniem par precēm un pakalpojumiem tirgū vai savstarpējos kaimiņu un radnieku norēķinos, kā arī maksājot par personīgi saņemtiem pakalpojumiem, nesaņemot rēķinu vai čeku. Norēķini skaidrā naudā, nesaņemot rēķinu vai čeku, ir risks neregistrētu ienākumu izmantošanai, palielinot pelēkās ekonomikas apjomu valstī, tādējādi samazinot valsts konkurētspēju.

Papildus skaidras naudas izmantošanai un norēķinu karšu izmantošanai norēķinos tiek izmantota arī virtuālā nauda. Virtuālo naudu izmantojuši 41,9% respondentu, no tiem 40,7% izmantojuši populāro *PayPal* sistēmu, bet tikai 0,7% izmantojuši *Bitcoin*.

Gadījumā, ja skaidrās naudas un norēķinu karšu norēķini kopā veidotu 100% norēķinu, tad apgrozītās skaidrās naudas īpatsvars būtu 36,14% un norēķinu karšu īpatsvars būtu 63,86%. Salīdzinot pētījumā iegūto rezultātu un kopējo Latvijas iedzīvotāju maksājumu karšu īpatsvaru, varam secināt, ka atšķirība ir minimāla – pētījumā iegūtais maksājumu karšu īpatsvars no kopējā Latvijas iedzīvotāju maksājumu karšu īpatsvara atšķiras tikai par 1,46%.

10. tabula

Norēķinu karšu izmantošanas veicinošie faktori

Karšu izmantošanas veicināšana	Respondentu skaits	Svars %
Iespēja visur maksāt ar norēķinu karti	90	16.30%
Iespēja [vispār] nelietot skaidru naudu	48	8.70%
Bonusi, atlaides par kartes izmantošanu, pirkumiem	38	6.90%
Ieradumu, kultūras, priekšstatu maiņa	29	5.20%
Uzlabot konta atlikuma aplūkošanas iespējas	28	5.10%
Naudu, kas ir uz kartes, nevar pazaudēt vai nozagt	26	4.70%
Iespēja tikt vaļā no metāla sīknaudas	22	4.00%
Nav jātērē laiks naudas skaitīšanai	18	3.30%
Legāli ienākumi	15	2.70%
Pārliecība par anonimitāti un datu drošību	13	2.40%

90 no aptaujātajiem respondentiem (16,3%) kā galveno norēķinu karšu izmantošanas veicinošo faktoru norādījuši iespēju visur norēķināties ar norēķinu karti (skat. 10. tab.). Mazāk veicinošais norēķinu karšu izmantošanas faktors ir transakcijas operatīvitate. Norēķinu karšu izmantošanas veicināšanā būtu jāparedz iespēja visās tirdzniecības un pakalpojumu sniegšanas vietās veikt norēķinus ar norēķinu kartēm.

Jautājumā, vai pastāv dzimumu atšķirības norēķinos skaidrā naudā un ar norēķinu karti, tika noskaidrots, ka dzimumu viedoklis būtiski neatšķiras no kopējā sadalījuma (skat. 11. tab.).

11. tabula

Respondentu dalījums pēc dzimuma

			Lūdzu, norādiet Jūsu dzimumu:		Kopā
			Sieviete	Vīrietis	
Vai, veicot ikdienas norēķinus, Jūs labprātāk norēķinātos skaidrā naudā vai ar norēķinu karti?	Labprātāk norēķinātos skaidrā naudā	Skaitis	70	46	116
		Procentuālā frekvence	19,4%	24,0%	21,0%
	Labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti	Skaitis	234	113	347
		Procentuālā frekvence	64,8%	58,9%	62,7%
	Grūti pateikt	Skaitis	57	33	90
		Procentuālā frekvence	15,8%	17,2%	16,3%
<i>Kopā</i>		<i>Skaitis</i>	<i>361</i>	<i>192</i>	<i>553</i>
		<i>Procentuālā frekvence</i>	<i>100,0%</i>	<i>100,0%</i>	<i>100,0%</i>

Respondentu dalījums pēc apdzīvotas vietas tipa

			Apdzīvotās vietas tips, kurā jūs dzīvojat ikdienā:				Kopā
			Rīga	Lielās pilsētas*	Cita pilsēta	Ciems, lauki*	
Vai, veicot ikdienas norēķinus, Jūs labprātāk norēķinātos skaidrā naudā vai ar norēķinu karti?	Labprātāk norēķinātos skaidrā naudā	Skaits	80	7	18	11	116
		Procentuālā frekvence	21,0%	20,6%	18,8%	26,2%	21,0%
	Labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti	Skaits	232	19	70	26	347
		Procentuālā frekvence	60,9%	55,9%	72,9%	61,9%	62,7%
	Grūti pateikt	Skaits	69	8	8	5	90
		Procentuālā frekvence	18,1%	23,5%	8,3%	11,9%	16,3%
Kopā		Skaits	381	34	96	42	553
		Procentuālā frekvence	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Apzīmējumi:

- vidējais rādītājs ir statistiski nozīmīgi augstāks kā visā izlasē (nozīmīgums 95%)
- vidējais rādītājs ir statistiski nozīmīgi zemāks kā visā izlasē (nozīmīgums 95%)

* - n<50, tāpēc sadalījuma statistiskās analīzes kļūda var būt pārāk liela

Noskaidrotas atšķirības norēķiniem skaidrā naudā vai bezskaidrā naudā atkarībā no apdzīvotas vietas tipa (skat. 12. tab.). Labprātāk norēķinus ar karti veiktu Latvijas mazo pilsētu iedzīvotāji. Šādu viedokli skaidri definē 72,9% respondentu. Šādu rezultātu var izskaidrot ar ierobežoto bankomātu pieejamību mazākajās pilsētās un novados.

Respondentu dalījums pēc dzīvesvietas

			Dzīvesvieta			Kopā
			Cits rajons	Pierīga	Rīgas rajons	
Vai, veicot ikdienas norēķinus, Jūs labprātāk norēķinātos skaidrā naudā vai ar norēķinu karti?	Labprātāk norēķinātos skaidrā naudā	Skaits	10	13	93	116
		Procentuālā frekvence	15,9%	25,0%	21,2%	21,0%
	Labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti	Skaits	45	31	271	347
		Procentuālā frekvence	71,4%	59,6%	61,9%	62,7%
	Grūti pateikt	Skaits	8	8	74	90
		Procentuālā frekvence	12,7%	15,4%	16,9%	16,3%
Kopā		Skaits	63	52	438	553
		Procentuālā frekvence	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Jautājot, vai pastāv atšķirības norēķiniem skaidrā naudā vai ar norēķinu karti atkarībā no respondentu dzīvesvietas, anketā tika iekļauts dzīvesvietas dalījums rajonos, jo vairums cilvēku atceras rajonu dalījumu, tāpēc rajonu dalījums ir labāk uztverams. Iegūtie rezultāti ļauj secināt, ka lielākā daļa respondentu labprātāk norēķinātos ar norēķinu kartēm, tajā skaitā statistiski nozīmīgi augstāks vidējais rādītājs kā visā izlasē (varbūtība 95%) ir citos rajonos dzīvojošajiem respondentiem (skat. 13. tab.).

Analizējot, vai pastāv atšķirība norēķiniem skaidrā naudā vai ar norēķinu karti pēc respondentu pēdējās iegūtās izglītības (skat. 14. tab.), tika noskaidrots, ka labprātāk norēķinu karti izmantotu respondenti ar iegūtās izglītības līmeni virs pamatizglītības, taču respondenti ar pamatizglītību vai nepabeigtu pamatizglītību labprātāk izvēlētos norēķināties skaidrā naudā. Statistiski nozīmīgi augstāks vidējais rādītājs kā visā izlasē (varbūtība 95%) ir respondentiem ar iegūtu vidējo izglītību un respondentiem ar pamatizglītību vai nepabeigtu pamatizglītību. Tāpat, analizējot, vai pastāv atšķirība norēķiniem skaidrā naudā vai ar norēķinu karti pēc respondentu nodarbošanās veida (skat. 15. tab.), tika noskaidrots, ka ar 95% varbūtību labprātāk ar norēķinu karti norēķinātos respondenti, kas ir algoti darbinieki un bezdarbnieki, darba meklētāji, taču ar 95% varbūtību skaidras naudas norēķinus labāk izvēlētos respondenti, kas strādā sezonas vai gadījuma darbus, pamatojoties uz mutisku vienošanos.

Respondentu dalījums pēc izglītības

			Kāda ir Jūsu augstākā iegūtā izglītība?					Kopā
			Augstākā izglītība	Vidējā izglītība	Profesionālā vidējā izglītība	Pamatizglītība (8.-9. klase)	Sākumskola vai nepabeigta pamatzglītība (līdz 8.-9. klasei)	
Vai, veicot ikdienas norēķinus, Jūs labprātāk norēķinātos skaidrā naudā vai ar norēķinu karti?	Labprātāk norēķinātos skaidrā naudā	Skaitis	68	21	18	6	3	116
		Procentuālā frekvence	17,9%	25,6%	25,0%	42,9%	60,0%	21,0%
	Labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti	Skaitis	259	41	41	5	1	347
		Procentuālā frekvence	68,2%	50,0%	56,9%	35,7%	20,0%	62,7%
	Grūti pateikt	Skaitis	53	20	13	3	1	90
		Procentuālā frekvence	13,9%	24,4%	18,1%	21,4%	20,0%	16,3%
Kopā		Skaitis	380	82	72	14	5	553
		Procentuālā frekvence	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Respondentu dalījums pēc nodarbošanās

			Nodarbošanās									Kopā
			Algots darbinieks ar termiņa vai beztermiņa darba līgumu	Pats sev darba devējs (pašnodarbinātais, uzņēmējs)	Skolēns, students	Bērna kopšanas atvairinātā jumā	Mājsaimniece	Pensija	Bezdarbnieks, meklē darbu	Strādājat ģimenes uzņēmumā, zemnieku saimniecībā bez algas	Strādājat sezonas vai gadījuma darbus, pamatojoties uz mutisku vienošanos	
Vai, veicot ikdienas norēķinus, Jūs labprātāk norēķinātos skaidrā naudā vai ar norēķinu karti?	Labprātāk norēķinātos skaidrā naudā	Skaitis	72	27	13	6	5	2	3	1	3	132
		Procentuālā frekvence	18%	28%	22%	26%	22%	12%	21%	11%	38%	20%
	Labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti	Skaitis	266	46	38	14	12	9	10	4	2	401
		Procentuālā frekvence	68%	47%	64%	61%	52%	53%	71%	44%	25%	62%
	Grūti pateikt	Skaitis	56	24	8	3	6	6	1	4	3	111
		Procentuālā frekvence	14%	25%	14%	13%	26%	35%	7%	44%	38%	17%
Kopā		Skaitis	394	97	59	23	23	17	14	9	8	
		Procentuālā frekvence	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Pētot, vai pastāv atšķirība norēķiniem skaidrā naudā vai ar norēķinu karti pēc respondentu vecuma, tika noskaidrots, ka visās vecuma grupās respondenti labprātāk norēķinātos ar norēķinu karti. Ņemot vērā nelielo respondentu skaitu vecuma grupā no 55 līdz 64 gadu vecumam, nepieciešams veikt atsevišķu pētījumu par norēķinu paradumiem minētajā vecuma grupā. Novērots, ka vairāk norēķinās skaidrā naudā respondenti no 50 gadu vecuma un vecāki. Tāpat vecumā līdz 20 gadiem respondenti varētu dot priekšroku norēķiniem skaidrā naudā, jo norēķiniem izmantojamo naudu ir saņēmuši skaidrā naudā no vecākiem vai vecvecākiem. (Bolinskis, eksperta intervija, 2015) Ir novērots, ka pensionāri dodas uz banku filiālēm socializācijas nolūkos, jo tur vienmēr ir kāds, ar ko parunāties – banku darbinieki vai citi banku apmeklētāji.

Komerbankas ir noskaidrojušas, ka skaidras un bezskaidras naudas īpatsvarā skaidras naudas izmantošana ir apmēram 35%, taču pēdējo 18 mēnešu laikā ir vērojams pieaugums to iedzīvotāju skaitam, kas norēķinās bezskaidrā naudā. (Bolinskis, eksperta intervija, 2015) Jāņem vērā arī cilvēku ieradumi, kas jau robežojas ar skaidras naudas izmantošanas kultūru. "Skaidras naudas izmantošanas kultūra Latvijā ir izplatītāka nekā Skandināvijā, pat Igaunijā, bet mazāk izplatīta nekā Lietuvā. Lietuvā skaidras naudas kultūra ir izplatītāka. Tāpat svarīgi ir paredzēt, lai šāda pāreja nesagrauj mazā biznesa veicējus." (Strazds, eksperta intervija, 2015).

Veiktie pētījumi pasaulē un Latvijā liecina, ka norēķinu karšu izmantošanai ir vairākas priekšrocības, bet norēķinu karšu izmantošanas veicināšanai nepieciešams veikt cilvēku ieradumu maiņu. "Šādā veidā ieradumi varētu mainīties, nomainoties paaudzēm." (Strazds, eksperta intervija, 2015). Veiktā pētījuma rezultāti norāda, ka daļai konservatīvāku cilvēku naudas turēšana rokās rada labu sajūtu, kā arī ir pieradums norēķināties skaidrā naudā. "Bezskaidras naudas norēķini cilvēces vēsturē ir ierasts norēķinu veids, norēķinus skaidrā naudā cilvēki veic jau vairākus tūkstošus gadu. Cilvēkiem, kuri ir pieraduši pie naudas kā rokās turama norēķināšanās līdzekļa, tā būs norēķinu paradumu maiņa. Līdzīgi kā piezīmēm telefongrāmatiņā. Kādreiz cilvēku tālruna numuru pierakstīja telefongrāmatā, tagad to dara pašā telefonā, jo telefongrāmatiņa vairs nav nepieciešama. Tas varētu cilvēkos radīt diskomfortu, taču pāreja uz netaustāmu naudu palēnām notiks." (Sedlenieks, eksperta intervija, 2015).

Varam secināt, ka Latvijā iezīmējas tendence aizvien aktīvāk izmantot tieši bezskaidrās naudas norēķinus. Attīstoties infrastruktūrai un tehnoloģijām, norēķinu sistēmās parādās norēķini arī virtuālā naudā. Tehnoloģiju attīstība veicina jaunu norēķinu vietu veidošanos – maksājumi tiek veikti mobilajās ierīcēs, izmantojot norēķinu aplikācijas, īsziņas, pat maksājumu ierīču savstarpēju autorizēšanu, tās pietuvinot vienu otram, bez papildu autorizācijas kodu ievadīšanas. Minēto norēķinu vietu un veidu specifika varētu samazināt skaidras naudas izmantošanu norēķinos, jo bezskaidras naudas norēķini ir ērtāki, ātrāki, drošāki, pat higiēniskāki, ko apstiprina arī respondentu sniegtās atbildes bezskaidras naudas norēķinu veida izvēlē.

Noslēdzot pētījuma rezultātu izklāstu, vēlamies akcentēt, ka būtu lietderīgi turpināt pētījumu par norēķinu karšu izmantošanu Latvijā. Nepieciešams veikt papildu pētījumu par norēķinu paradumiem respondentiem vecuma grupā no 55 līdz 64 gadu vecumam, tāpat nav veikti pētījumi par tirdzniecības vietu īpašnieku argumentiem nodrošināt norēķinus bezskaidrā naudā, kā arī ieteicams veikt pētījumu par bezskaidras naudas norēķinu veicināšanu tirdzniecības vietās.

Atbalstot viedokli par norēķinu karšu izmantošanas priekšrocībām, kā arī uzskatot, ka attīstīta bezskaidro norēķinu veikšanas infrastruktūra var veicināt biznesa vides konkurētspēju, uzskatām, ka nepieciešams stimulēt norēķinu karšu izmantošanu un veikt vairākus pasākumus ieradumu maiņai no viena norēķinu veida citā. Taču arī šis jautājums prasa dziļāku diskusiju un plašāku izpēti. Tiek plānots nākotnē turpināt izpēti šajā jomā un it īpaši par motivējošiem faktoriem, kas veicinātu ieradumu maiņu.

Secinājumi

1. Latvijas iedzīvotāju vidū vairāk nekā 51% iedzīvotāju ikdienas iepirkumos priekšroku dod norēķiniem ar norēķinu karti. Novērotā tendence varētu būt iespēja paaugstināt valsts konkurētspēju, operatīvi veicot norēķinus, tajā skaitā starptautiskā tirgū.
2. Liela daļa (79,5%) respondentu skaidras naudas izmantošanu argumentē ar to, ka nav iespējams visur norēķināties ar norēķinu karti, tāpēc tirdzniecības un pakalpojumu sniedzējiem nepieciešams nodrošināt iespēju visās norēķinu vietās izmantot norēķinu kartes maksājumiem par precēm un pakalpojumiem.
3. Latvijas iedzīvotāji norēķinos ar norēķinu kartēm ir izmantojuši gandrīz divas reizes vairāk naudas nekā norēķinos ar skaidru naudu.
4. Latvijas sabiedrībā, komercuzņēmumos un valsts iestādēs iezīmējas tendence pārejai uz norēķiniem bezskaidrā naudā.
5. Bezskaidras naudas norēķinu iespēju veicina likumdošanas ietvaros reglamentētie nosacījumi norēķinu veikšanas drošības un personas datu aizsardzības nodrošināšanai.

References

- Allen, S. (2015). Answers to contemporary market research questions, *Esomar*, Dublin, p. 16
- Butkevičiene, Vitalija, Stravinskiene, J., Rūtelione, A. (2008), Impact of Consumer Package Communication on Consumer Decision Making Process. *Engineering Economics*, No 1(56), pp. 57–65. ISSN 1392-2785
- Gary L., Lilien, M. I. T., Ambar G. Rao (1978). *N.Y.U.A Marketing promotion model with word of mouth effects*, Massachusetts Institute of Technology, p. 78
- Hyytinen A., Takalo T. (2009). Consumer Awareness and the Use of Payment Media: Evidence from Young Finnish Consumers. *Review of Network Economics*, Vol. 8, Issue 2 – June, pp. 164–188.
- Kalckreuth U., Schmidt T., Stix H. (2014). Choosing and using payment instruments: evidence from German microdata. *Empir Econ* N 46: pp. 1019–1055, DOI 10.1007/s00181-013-0708-3
- Kneale, P. (2008). *Who is shaping your brand's future?* Admap, March, Issue 492, pp. 38–41.
- McGuire, William J. (1976). *Journal of Consumer Research*, Mar, Vol. 2, Issue 4, pp. 302–319.
- McKinsey & Company (2009). *Global Perspectives on Payments: The McKinsey Global Payments Map*, April.
- Menilla, R., Ochoa, C., Voorend, R., Loewe, G. (2015). When should we ask, when should we measure? *ESOMAR Congress 2015 Papers*, Dublin, 2015, 62 p.
- LKBA(2015). Maksājumu karšu statistika. [tiešsaite] http://lka.org.lv/lv/pdf/Maksajumu_kartes_2015_1_cet_www.pdf [skatīts 02.01.2015.]
- Poteet J., Purches F. (2011). The cash payments answer: Are we asking the right question? *Journal of Payments Strategy & Systems* Volume 5, No. 3. pp. 316–328.
- Sprenger Ch., Stavins J. (2010). Credit card debt and payment use. *Financial Services Review*, N19, 2010, pp. 17–35.
- Stavins J., Schuh S. (2012). How Consumers Pay: Adoption and Use of Payments. *Research Review*, Issue No. 17, 2012. pp. 24–29.
- TNS Latvija (2015). *Kvantitatīvās pētījumu metodes..* Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&category=showproduct&id=kvantmet> [skatīts 20.10.2015.]
- Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. (1999). *Современный экономический словарь*, 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с.

PATĒRĒTĀJU ATTIECĪBU VADĪBAS (CRM) PIELIETOJUMS MAZUMTIRDZNIECĪBAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

THE USE OF CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT (CRM) IN RETAIL TRADE ENTERPRISES IN LATVIA

Iveta Linīna, MBM,

Biznesa augstskolas Turība lektore, doktorante, Latvija

Abstract

Retail trade has always played a significant role in the Latvian economy. The satisfaction of customer needs and building a long term relationship with the customer are the basis for successful functioning of retail enterprises. The process of attracting new customers is always connected with huge money, time and energy consumption. One of the basics tasks for retaining existing customers and attracting new customers is the knowledge of customer needs and expectations and the prompt satisfaction of these needs. The introduction of customer relationship management programmes and its skilful application would facilitate retail enterprises in such processes.

Atslēgas vārdi: Patērētāju attiecību vadība, pircēju lojalitāte, pircēja vajadzības, mazumtirdzniecība

Ievads

Mazumtirdzniecība Latvijā un visā Baltijā pēc neatkarības atjaunošanas ir attīstījusies ar mainīgām sekām. Tā vairākus gadus bija viens no lielākajiem IKP veidotājiem. Vispasaules ekonomiskās krīzes laikā mazumtirdzniecība bija viena no tautsaimniecības nozarēm, kura piedzīvoja vienu no vislielākajiem kritumiem. Sākot jau ar 2011. gadu, mazumtirdzniecība ir attīstījusies līdzīgi ekonomikai kopumā. Mazumtirdzniecības nozare lielākoties ir tiešā veidā atkarīga no notikumiem iekšzemē, tomēr to netiešā veidā ietekmē arī netieši ietekmējošās ārējās vides faktori. Krievijas–Ukrainas konflikts un ar to saistītās sankcijas, kā arī vāja izaugsme Eiropas Savienībā (ES) atstāj negatīvu ietekmi uz patērētāju rīcību un motivē veikt uzkrājumus, tādā veidā bremsējot kopējo patēriņu. Neskatoties uz pašreizējiem kopējiem mazumtirdzniecības pieauguma tempiem, iekšējā konkurence nozares ietvaros pieaug. Viens no veidiem, kā mazumtirdzniecības uzņēmums var kļūt konkurētspējīgāks, ir ieviest un nepārtraukti attīstīt patērētāju attiecības vadību (CRM), jo uzņēmējdarbības pamatā ir pircēja vēlmju un vajadzību apmierināšana, kas uzņēmumam nodrošina peļņu. Šajā procesā starp uzņēmumu un pircēju veidojas dažādas attiecības, bet abām pusēm ir konkrēts mērķis, ko iegūt no tām. Uzņēmumam, pirmkārt, tas ir palielināt apgrozījumu, tirgus daļu un gūt peļņu, bet pircējam tie var būt vairāki – iegūt vajadzīgo preci/pakalpojumu vajadzīgajā vietā un laikā, daudzumā, saņemt nepieciešamo informāciju un apkalpošanas kvalitāti. Šo attiecību pamatā ir savstarpējs ieguvums. Orientācija uz pircēju un viņa vajadzībām, pircēju iesaistīšana un līdzdalība preču un pakalpojumu sortimenta izstrādes un uzlabošanas procesā ir faktori uz pircēju orientētu pieeju uzņēmuma vadībā. Pamatojoties uz veiktajiem pētījumiem, piesaistīt jaunu pircēju izmaksā 5–10 reizes dārgāk nekā pārdot jau esošajam pircējam, un esošais pircējs iztērē par 67% vairāk naudas nekā jaunie pircēji. (Anderson et al., 2007) Līdz ar to mārketinga speciālistu uzdevums ir izstrādāt sistēmu, kas pircējam radītu vēlmi veikt atkārtotu pirkumu un nepārtrauktu attiecības. Pētījumā tiek apskatīti populārākie patērētāju attiecību vadības (CRM) pielietojuma principi mazumtirdzniecībā. CRM sistēmas elementi nekad nav pabeigts process, bet gan uzņēmuma pilnveidošanas mehānisms. Mūsdienu biznesa vidē nepastāv vienotas patērētāju vadības sistēmas, kas nodrošinātu uzņēmuma attīstību un efektīgu esošo resursu izmantošanu. Tiek izmantotas dažādas uzņēmuma patērētāju vadības sistēmas, tomēr vienojošais kritērijs ir apmierināts, lojāls patērētājs, kas nodrošinātu konkurētspēju ilglaicīgā darbības periodā.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt patērētāju attiecību vadības pielietojuma priekšrocības mazumtirdzniecības uzņēmumos kā efektīvu instrumentu konkurētspējas palielināšanai.

Mērķa sasniegšanai risināmie uzdevumi:

- 1) izpētīt attiecību ar patērētāju vadības (CRM) veidošanas teorētisko bāzi;
- 2) raksturot mazumtirdzniecības sfēru Latvijā un CRM veidošanas priekšnoteikumus tajā;
- 3) noteikt patērētāju attiecību vadības (CRM) pielietojuma līmeni un iespējas Latvijas mazumtirdzniecības uzņēmumos.

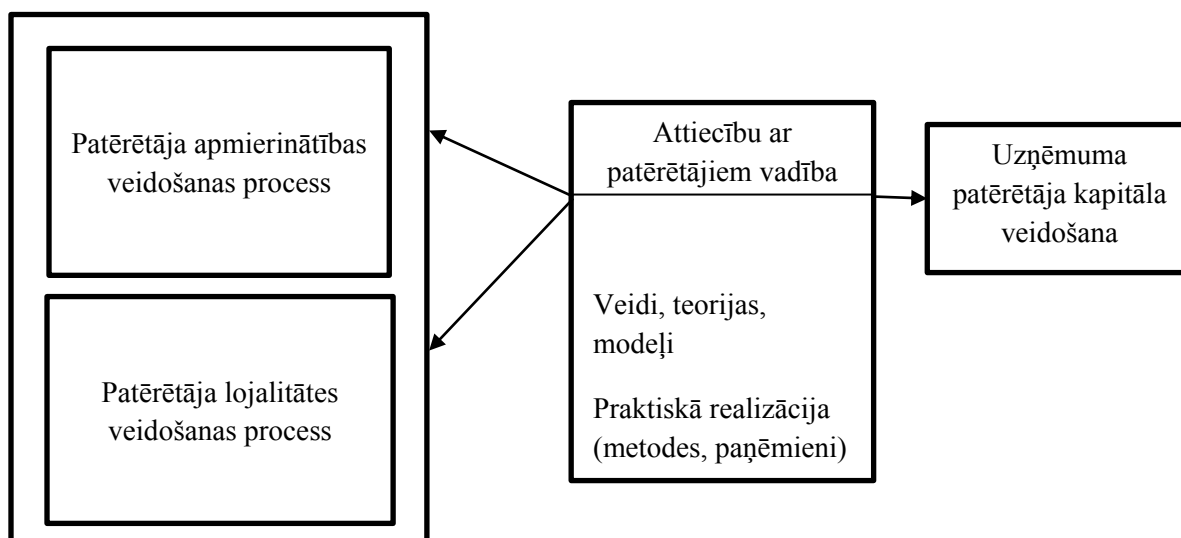
Pētījuma robežas: lai noteiktu tendences Latvijā un izvirzītu nosacījumus patērētāju attiecību vadības uzlabošanā un uzturēšanā, pētījuma gaitā ir aptaujāti 62 Latvijas mazumtirdzniecības uzņēmumu vadītāji. Reprezentatīvā izlase tika veidota tā, lai tiktu pārstāvēti dažādi uzņēmumi no apgrozījuma un preču grupu viedokļa. Uzņēmumā patērētāju attiecību vadības nodrošināšanai nepieciešamās informācijas dēļ konkrētam pētījumam noteikti šādi ierobežojumi: patērētāju attiecību vadība tiek pētīta galvenokārt no metodoloģiskiem aspektiem un mazumtirdzniecības uzņēmumu vadītāju viedokļa. Pētījuma periods: no 2015. gada 5. septembra līdz 2015. gada 2. decembrim.

Pētījumam ir izmantotas sekojošas pētījuma metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, loģiski-konstruktīvā metode – teorētiskā materiāla salīdzināšanai ar empīriskajiem rezultātiem; grafiskā metode – vizuāli apkopojamās informācijas attēlošanai un analīzei; aptauja – lojalitātes programmu līmenis mazumtirdzniecības uzņēmumos.

Pētījuma metodoloģiskais pamats ir ārvalstu (*Griffin G.; Swift R.; Harvey L.* u.c.) autoru darbi un publikācijas periodikas izdevumos, kas sniedz ieskatu informācijā par tendencēm pircēju attiecību vadības jomā un informē par novitātēm pircēju attiecību vadībā.

1. Attiecību ar patērētāju vadības (CRM) veidošanas principi

Esošie pircēji dod līdz 90% no ienākumiem, bet lielākā daļa mārketinga budžeta tiek tērēta jaunu pircēju iegūšanai. Tai pat laikā 5% līdz 30% no pircējiem apskata iespēju uzlabot savu attieksmi pret uzņēmumu. Tomēr, lai tas notiktu, uzņēmumam ir jāspēj pastāvīgi sniegt labumu vairāk nekā konkurentiem. (*Swifts, 2000*) Daudzi speciālisti, pētnieki un vadītāji mūsdienās ir nonākuši pie atzinuma, ka sīvas konkurences apstākļos viens no nozīmīgākajiem uzņēmumu panākumu faktoriem ir patērētāju apmierinātība ar piedāvājumiem un to lojalitāte produktam/zīmolam/uzņēmumam. Tieši labvēlīga attieksme un lojalitāte ir pamats uzņēmuma patērētāja kapitāla veidošanai. Tomēr, lai sasniegtu vēlamu patērētāju apmierinātības un lojalitātes līmeni, uzņēmumam attiecību ar patērētājiem procesu ir jāvada. Automātiski apmierinātības un lojalitātes veidošanas procesi nerealizējas. Pēc darba autores domām veidojas šāda likumsakarība (skat. 1. att.).

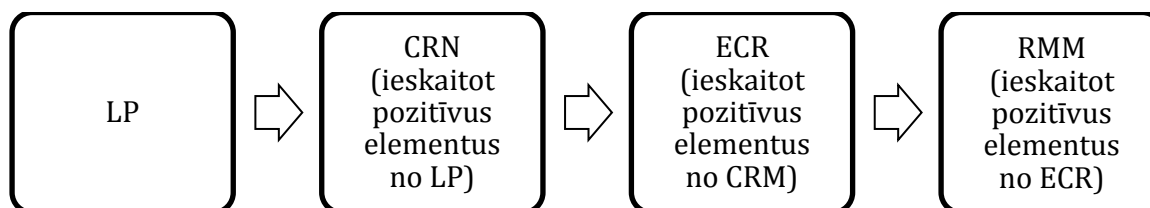

1. att. Attiecību ar patērētājiem vadības saistība ar patērētāja apmierinātības un lojalitātes veidošanas procesu

Izanalizējot vairākas publikācijas un citus avotus attiecību ar patērētājiem vadības jomā (*Reisheld, 2005; Evans, 2012; Butscger & Stephan, 2002; Kotler & Keller, 2006, 196–197; Toedt, 2015; Harker, 1999; Best, 2005, etc.*), darba autore ir nonākusi pie secinājuma, ka jāizceļ četras teorijā pētītas un praksē izmantotas sistēmas:

- lojalitātes programma (*Loyalty Programme – LP*);
- attiecību ar patērētājiem vadība (*Consumer Relationship Management – CRM*);
- efektīvas reaģēšanas uz patērētāja vajadzībām sistēma (*Efficient Consumer Response – ECR*);
- uz patērētāju orientēta uzņēmuma vadība (*Relationship Marketing Management – RMM*).

Uzņēmumi praksē izmanto dažādas vadības sistēmas, bet, notiekot evolūcijai, katra jaunizveidota sistēma ietver gan pozitīvus un pārbaudītus elementus no iepriekšējās sistēmas, gan jaunus elementus. Šis process atspoguļots 2. attēlā (tiek izmantoti saīsināti terminu apzīmējumi angļu valodā).

2. att. Attiecību ar patērētājiem vadības sistēmu evolūcija

Darba autore izanalizēja literatūru par pirmajiem diviem posmiem, kuru pielietošana jau iezīmējās mazumtirdzniecībā Latvijā.

LP savā darbībā izmanto daudzi uzņēmumi visos pasaules kontinentos. F. Reišelds (*F. Reisheld*) uzskata, ka **patērētāja lojalitātes programma** ir virzīta uz patērētāja aktivitātes paaugstināšanu, izmantojot plānveidīgu ietekmi uz patērētāja rīcību. (*Reisheld, 2003*) *M. Evans* uzskata, ka patērētāja lojalitātes programmas būtība ir patērētāja atbalsts un apbalvošana par tā pastāvīgu sadarbību ar uzņēmumu un pirkumu veikšanu. (*Evans, 2012*) *S. Butscher* un *A. Stephan* uzskata, ka uzņēmums organizē lojalitātes programmu ar mērķi veikt pastāvīgu tiešu komunikāciju, veidojot emocionālu saikni ar patērētājiem un piedāvājot tiem ieguvumu kompleksu ar lielāku pievienoto vērtību, lai paaugstinātu lojalitātes līmeni. (*Butscger & Stephan, 2002*) Citā pētījumā ir šāda definīcija: “Lojalitātes programma ir biznesa process, kas virzīts uz patērētāja atpazīšanu, attiecību atbalstīšanu un apbalvošanu par sadarbību, piemeklējot katrai mērķauditorijai atbilstošus un efektīvus rīkus attiecību attīstīšanai, lai tos noturētu.” (*Kotler et. al., 2011, 255–268*).

Darba autore uzskata, ka katra LP definīcija satur kādu lojalitātes programmas raksturojumu, bet neviena no tām neatspoguļo to kompleksu. Apkopojot informāciju attiecīgajās publikācijās un interneta vietnēs (*Butcher & Stephan, 2002; Паўхельд u Тул, 2005, 384; Kotler et. al., 2011, 255–268; Evans, 2012; Bičkova, 2015*), darba autore piedāvā šādu definīciju:

Lojalitātes programma ir uzņēmuma mārketinga aktivitāšu komplekss, kas tiek veikts, lai ietekmētu patērētāja rīcību pastāvīgas sadarbības un produktu/zīmolu pirkšanas nolūkā, izmantojot tiešo komunikāciju, stimulēšanu, apbalvošanu u.c. lojalitātes paaugstināšanas instrumentus.

Stimulēšanas instrumenti ir saistīti ar LP plānotajiem ieguvumiem. Galvenais stimulēšanas instruments ir **pircēja lojalitātes/atlaižu karte**, kuras nosacījumiem jāatbilst patērētāju cerībām un gaidām. Programmas ietvaros uzņēmums lemj arī par patērētāju ieguvumiem. Tie var izpausties kā naudas ietaupījums, produktu iegāde ar cenas atlaidi u.c. Ņemot vērā, ka materiālie labumi uzņēmumos ir ļoti līdzīgi, ir lietderīgi tos papildināt ar nemateriāliem, piemēram, emocionāliem labumiem (apbalvojumi, dāvanas u.c.). No ieguvumu kompleksa, ko uzņēmums piedāvā patērētājiem attiecībā pret to, kas tiem būs jāiegulda, ir atkarīgs patērētāju lēmums par pievienošanos LP. Viņi iestāsies LP tikai tad, ja gaidāmie ieguvumi būs vienādi vai vēl labāk – pārsniegs personisko ieguldījumu.

Lietojot pircēju lojalitātes/atlaižu kartes, uzņēmums var sakrāt plašu informāciju par patērētājiem tirdzniecības vietās un interneta vietnēs, izmantojot pētījumus un tiešo komunikāciju, taču šī informācija

par patērētājiem parasti ir dekoncentrēta starp nodaļām/dienestiem/darbiniekiem, kuriem ir savas datu bāzes, plāni u.tml. Tas apgrūtinā koordināciju un attiecību ar patērētājiem vadību kopumā. Lai pārvarētu šo problēmu, uzņēmumi ir izveidojuši CRM sistēmu, kas dod iespēju sistematizēt un efektīvi izmantot informāciju par patērētājiem.

Darba autore izanalizēja informāciju par CRM teoriju un praksi no mārketinga viedokļa. (Evans, 2012; Kotler & Keller, 2006, 196–197; McCorkell, 1997; Smith & Zook, 2011, 61–86; Tapp, 2011; Harvey, 2015). Piemēram, Kotlers un Kellers uzskata, ka CRM ir “detalizētas informācijas par katru patērētāju izmantošana un katra patērētāja kontakta ar produktu/zīmolu/uzņēmumu vadība” (Kotler & Keller, 2006, 196–197) Smits un Zooks uzsver, ka CRM ir “kompleksa uzņēmuma darbība, kas paredz datu bāzes veidošanu un uzturēšanu, lai palīdzētu noturēt patērētājus, izmantojot to vajadzības, sūdzības, ierosinājumus un pirkumus” (Smith & Zook, 2011, 61–86). Harvejs uzskata, ka CRM apvieno divas sistēmas: iekšējo (patērētāju izpētes process) un ārējo (attiecību veidošana ar patērētājiem), kas ir saistītas savā starpā ar mērķi piesaistīt un noturēt patērētājus, piedāvājot viņu vajadzībām atbilstošu produktu/zīmolu. (Harvey, 2015) Darba autore piekrīt viedoklim, ka “CRM nav tikai tehnoloģija un līdz ar to nav iespējams paaugstināt attiecību ar patērētājiem kvalitāti tikai ar datorprogrammas palīdzību. CRM ir uzņēmuma mijiedarbības ar patērētājiem stratēģijas sastāvdaļa.” (Kraus, 2002). Bieži vien literatūrā CRM definīcija pēc būtības neatšķiras no LP definīcijas. Piemēram, Reiljs un Gibass kā CRM pamatu uzsver uzņēmuma iekšējās darbības (patērētāju vajadzību un izmaksu pētījumi) apkopojumu, kas jāizmanto, veidojot ārējās attiecības ar patērētājiem (komunikācija, pirkuma process). (Reiljs un Gibass, 2000) Šajā definīcijā autori neatzīmē mārketinga datu bāzes un jauno informācijas tehnoloģiju lomu CRM procesā, kā arī nepasvīturo stratēģiskas pieejas šai sistēmai nepieciešamību. Apkopojot informāciju attiecīgajās publikācijās un interneta vietnēs, darba autore piedāvā šādu CRM definīciju:

Attiecību ar patērētājiem vadība (CRM) ir uzņēmuma darbības stratēģija, lai piesaistītu, diferencētu, apkalpotu un noturētu patērētājus caur to vajadzību izpratni un apmierināšanu, attīstītu ilgtermiņa sadarbību, balstoties uz patērētāju datu bāzes veidošanu un uzturēšanu.

CRM būtība ir jau izteikta tās nosaukumā – uzņēmuma menedžmenta orientācija uz noturīgu attiecību veidošanu ar patērētājiem. Tas nozīmē – krāt un izmantot pieejamo informāciju par patērētājiem, lai sniegtu tiem noteiktus piedāvājumus vajadzīgajā laikā un vietā, izmantojot atbilstošu komunikāciju. Rezultātā uzņēmums var iegūt apmierinātākus un stabilākus patērētājus, kas nesīs uzņēmumam lielākus ienākumus. Atšķirībā no parastās LP lietošanas CRM paredz ne tikai pirkšanas/pārdošanas, bet arī pirmspirkuma un pēcspirkuma procesu vadību. Cita būtiska atšķirība ir saistīta ar mārketinga datu bāzes (MDB) veidošanu un lietošanu, balstoties uz jaunajām informācijas tehnoloģijām. Līdz ar to, izmantojot visus LP pozitīvos elementus, CRM sistēmā liela loma ir tirgus un patērētāju pētījumiem.

Pateicoties CRM programmām, ieviešot jaunākās metodes un instrumentus, ir izdevies uzlabot pircēju vērtības. Attīstītās valstīs mazumtirdzniecībā CRM ir kļuvis par galveno mārketinga aktivitāti konkurētspējīgā vidē. Tas ir iemesls, kāpēc daudzi uzņēmumi pievērš lielāku uzmanību attiecībām ar esošajiem pircējiem, tos saglabājot un palielinot pirkumu skaitu. Par CRM nozīmi mazumtirdzniecībā tika veikti arī pētījumi mazumtirdzniecības nozarē, un tika konstatēts, ka gandrīz divas trešdaļas mazumtirdzniecības uzņēmumu plāno palielināt savus izdevumus par CRM tehnoloģijām tuvāko divu gadu laikā. Datu ieguves tehnoloģija var konsolidēt mazumtirdzniecības datus, analizēt un izplatīt datus lietotājiem, uztveršanas datus vairākiem mazumtirdzniecības kanāliem. Izmantojot CRM datu ieguves instrumentus, mazumtirgotāji pašreiz vāc un uzglabā informāciju, lai iegūtu ziņas par pircēju. (Anderson et al., 2007) Mazumtirdzniecībā CRM datu bāžu veidošanas pamatā pirmām kārtām ir informācija, kas iegūta no pircēju lojalitātes/atlaižu kartēm.

Protams, ir svarīgi ne tikai izveidot datu bāzes un piepildīt to ar informāciju, bet arī racionāli lietot, jo tieši no tās izmantošanas ir atkarīga CRM efektivitāte. Datu bāzes izmantošanas mērķis ir saistīt vienā sistēmā patērētāju vajadzības, piedāvātos produktus/zīmolus, cenu, produkta/zīmola izplatīšanas kanālus un komunikāciju. Patērētāju segmentēšana pēc būtības ir nepieciešams LP atribūts, jo bez tās datu bāzei nav nekādas jēgas. Šis process tiks realizēts, šķirojot patērētājus pēc izvēlētām pazīmēm – ģeogrāfiskām, demogrāfiskām, sociālām un ekonomiskām. Tieši no mērķauditorijas īpatnībām, kā arī no produkta/zīmola raksturojumiem, lielā mērā ir atkarīga izvēlētā koncepcija “patērētājs maksā mazāk par to pašu produktu” vai “patērētājs saņem vairāk par to pašu cenu”, vai minēto koncepciju kombinēšana.

Šos visus procesus raksta autore vēlas apskatīt Latvijas mazumtirdzniecības uzņēmumos. Lai izprastu reālo situāciju, 2. nodaļā autore raksturo mazumtirdzniecības nozari.

2. Mazumtirdzniecības sfēra Latvijā un CRM veidošanas priekšnoteikumi tajā

Privātais patēriņš ir viens no galvenajiem ekonomikas pieauguma stūrakmeņiem. Privātais patēriņš ir tas, kas Latviju šobrīd notur virs ES vidējiem iekšzemes kopprodukta pieauguma tempiem. Mazumtirdzniecība Latvijā līdz 2007. gada vidum, salīdzinot ar pārējām tautsaimniecības nozarēm, attīstījās ļoti dinamiski, tai bija vieni no augstākajiem attīstības tempiem. Tas vairākus gadus bija viens no lielākajiem IKP veidotājiem. Bet vispasaules ekonomiskās krīzes laikā mazumtirdzniecība bija viena no tautsaimniecības nozarēm, kura piedzīvoja vienu no vislielākajiem kritumiem. Mazumtirdzniecības uzņēmumu kopējais apgrozījums salīdzināmās cenās 2009. gadā, salīdzinot ar 2008. gadu, samazinājās par 28%. Pārtikas preču mazumtirdzniecības apgrozījums samazinājies par 20,9%, savukārt nepārtikas preču mazumtirdzniecībā apgrozījuma kritums bija 31,4%. Lai izskaidrotu šādu strauju kritumu, jāņem vērā daudz un dažādi aspekti, bet viens no primārajiem ir patēriņa kredītu izsniegšanas pārtraukšana (www.csb.gov.lv). Stabilizējoties ekonomiskajai situācijai valstī, arī mazumtirdzniecības nozare sāka atgūties. Mazumtirdzniecības nozare, sākot jau ar 2011. gadu ir attīstījusies līdzīgi ekonomikai kopumā. Salīdzinot 2015. gadu ar 2014. gadu, mazumtirdzniecības apgrozījums pēc kalendāri izlīdzinātiem datiem ir pieaudzis par 4,6%, liecina Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie dati (www.csb.gov.lv).

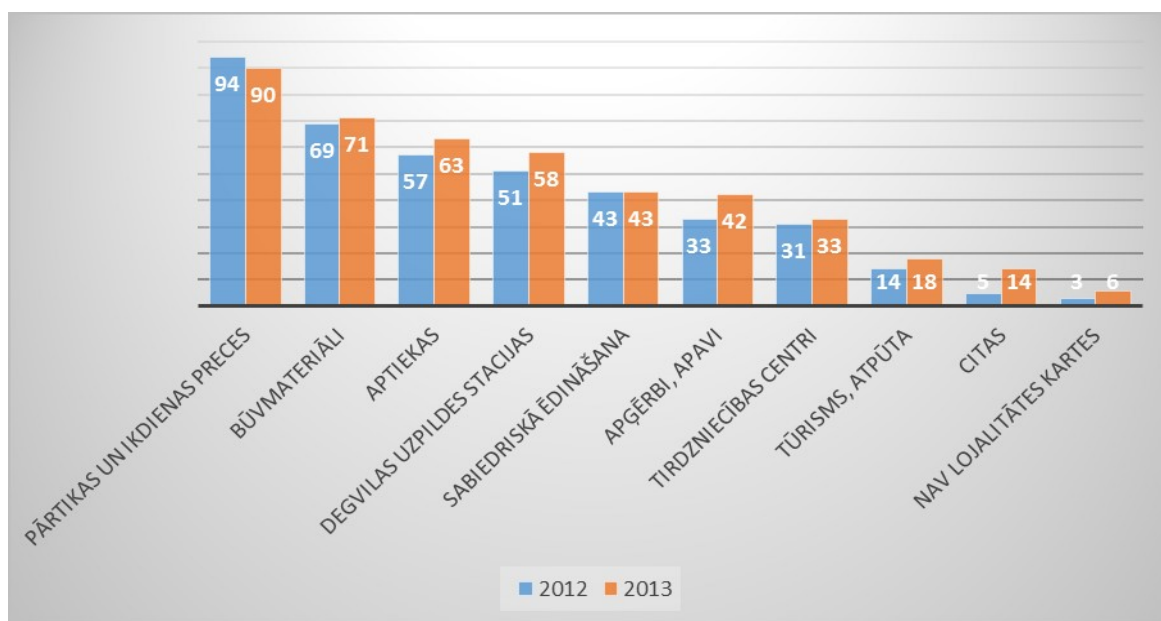
Neskatoties uz kopējiem mazumtirdzniecības pieauguma tempiem, iekšējā konkurence nozares ietvaros pieaug. Lai gan mazumtirdzniecību uzskata par vienu no vecākajām nozarēm pasaulē, arī tā mūsdienu informācijas tehnoloģiju laikmetā piedzīvo dažādas attīstības tendences. Tāpēc ļoti svarīgi atrast iespējas, kā veiksmīgi izdzīvot un attīstīties šādos intensīvos konkurences apstākļos. Diemžēl daudzi uzņēmumi konkurētspējas nodrošināšanai izvēlas negodīgus un/vai nelikumīgus paņēmienus, lai sasniegtu savus uzņēmējdarbības mērķus. Par to liecina pētījumi par tā dēvēto ēnu ekonomikas indeksu (EEI), kas tiek aprēķināts procentos no IKP. Mazumtirdzniecībai Latvijā 2014. gadā tas bija otrajā vietā aiz būvniecības un sastādīja 28,6%. (Putniņš un Sauka, 2015) Pircējs ir tas, kas izdara izvēli, un viņa vēlmju apmierināšana ir primārais mazumtirdzniecības uzdevums. Pircēja izvēles pamatā ir prece (sortiments un kvalitāte), cena un vieta. Pircējs arī vēlas, lai apkalpošanas serviss būtu atbilstošs cerētajam un tiktu saņemta viņam nepieciešamā informācija. Tagad iegūt informāciju par labāko piedāvājumu tirgū pircējam ir samērā viegli, tāpēc mazumtirdzniecības uzņēmumiem jāatrod objektīvi risinājumi cīņā par pircēju un jāveido ilgtermiņa attiecības ar to. Kā tika noskaidrots 1. nodaļā, patērētāju attiecību veidošanas pamatā ir LP. Lai novērtētu CRM pielietojuma līmeni mazumtirdzniecībā Latvijā, autore vispirms vēlējas noskaidrot pircēju lojalitātes/atlaižu karšu lietošanas apjomus un paradumus.

Mazumtirdzniecībā Latvijā LP veidotājs visbiežāk ir atsevišķs uzņēmums, kas vēlas piesaistīt un noturēt savu produktu/zīmolu patērētājus. LP var veidot arī uzņēmumu grupa. Lielākoties to dara tad, ja šiem uzņēmumiem pilnīgi vai daļēji ir vieni un tie paši īpašnieki. Tā, piemēram, Latvijas tirdzniecības centri *Alfa*, *Origo*, *Mols*, *Dole* un *Galerija centrs* LP ietvaros piedāvā kopēju privilēģiju karti, kas dod iespēju saņemt cenas atlaidi u.c. priekšrocības vairāk nekā 400 veikalos. Vairāki partneri un organizācijas var izveidot arī kopēju LP. Tā rīkoties ir pieņemts finanšu sektorā, kur darbojas bankas, apdrošināšanas sabiedrības, ieguldījumu fondi u.c.

Lai noskaidrotu situāciju Latvijā tika izmantots TNS Latvija veiktais pētījums 2013. gadā no 12. līdz 14. novembrim. Tieši lojalitātes/atlaižu karte mazumtirdzniecības uzņēmumā ir pircēju datu bāzes veidošanas pamats. Ar interneta starpniecību visā Latvijā tika aptaujāti 800 ekonomiski aktīvi Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 55 gadiem. Izlases kopa tika veidota, balstoties uz gadījuma izlasi, izslēdzot pašpieteikšanos. Šis pētījums par lojalitātes/atlaižu kartēm atklāja, ka vidēji viena ekonomiski aktīvā Latvijas iedzīvotāja vecumā no 18 līdz 55 gadiem maciņā 2012. gadā ir sešas atlaižu/lojalitātes kartes, kuras tiek lietotas ikdienā vai gadījumos, kad nepieciešams iegādāties konkrētās preces/pakalpojumus. Gada laikā lojalitātes/atlaižu karšu skaits Latvijā pieauga un pircēju rīcībā vidēji ir jau septiņas lojalitātes/atlaižu kartes (t.i., par vienu atlaižu karti vairāk nekā pērn). Šāds lojalitātes karšu pieaugums liecina par to, ka abas puses – kā patērētāji un pakalpojumu sniedzēji – saskata ieguvumus no lojalitātes/atlaižu kartēm. Kopumā absolūtajam vairākumam ekonomiski aktīvo Latvijas iedzīvotāju

vecumā no 15 līdz 55 gadiem (94%) ir vismaz viena lojalitātes/atlaižu karte, kura tiek izmantota ikdienā. Un tikai 6% ikdienā neizmanto lojalitātes/atlaižu kartes. Joprojām visbiežāk izplatītas ir to pakalpojumu sniedzēju lojalitātes/atlaižu kartes, kuri ikdienā tiek izmantoti visbiežāk – tā ir pārtika un ikdienas preces (90%). Salīdzinoši liels skaits ir būvmateriālu (71%), aptieku (63%), kā arī degvielas uzpildes staciju (58%) lojalitātes vai atlaižu kartes. 2/5 jeb 43% ekonomiski aktīvo Latvijas iedzīvotāju ir kāda no lojalitātes/atlaižu kartēm sabiedriskajā ēdināšanā, savukārt 42% – apģērbi, apavu veikalos, bet 33% – kāda no tirdzniecības centru lojalitātes kartēm.

Pakalpojumu sfērās, kurās tirgus situācija ir nostabilizējušies, un nav notikusi kāda jauna tirgus spēlētāja ienākšana vai aiziešana, nav vērojamas būtiskas izmaiņas lojalitātes karšu skaitā (piemēram, tirdzniecības centri, būvmateriālu veikali, pārtikas tirdzniecība). Izmaiņas lielākoties notikušas sfērās, kurās kāds no pakalpojumu sniedzējiem ir ieviesis lojalitātes/atlaižu karti un/vai arī uzsācis aktīvu lojalitātes/atlaižu karšu rekomendēšanas/ieteikšanas kampaņu. Salīdzinoši visbiežāk ekonomiski aktīvie Latvijas iedzīvotāji ikdienā izmanto *Rimi* un *Maxima* kartes. Interesants ir fakts, ka vairāk kā pusei ir gan *Rimi*, gan *Maxima* kartes. Rimi karti salīdzinoši biežāk atradīsim rīdzinieka maciņā, savukārt *Maxima* kartes īpašniece salīdzinoši biežāk ir sieviete. Kopumā pārtikas un ikdienas preču veikalu kartes salīdzinoši biežāk arī izmanto sievietes. Tāpat sieviešu maciņos biežāk atrodamas un tiek izmantotas apģērbi, apavu un aptieku, kā arī sabiedriskās ēdināšanas lojalitātes/atlaižu kartes. Savukārt vīrieši salīdzinoši biežāk ikdienā lieto degvielas uzpildes staciju kartes. Gados jaunāki cilvēki (18–29 gadi) salīdzinoši biežāk izmanto lojalitātes/atlaižu kartes kādā no sabiedriskās ēdināšanas vietām vai apģērbi, apavu veikalos. Ņemot vērā pakalpojumu sniedzēju izplatību Latvijā, salīdzinoši vairāk lojalitātes/atlaižu kartes izmanto pilsētnieki (īpaši – Rīgas un Pierīgas iedzīvotāji), mazāk – laukos dzīvojošie.

3. att. Pircēju lojalitāšu/atlaižu karšu izmantošanas biežums Latvijā 2012. un 2013. gadā (veidots pēc TNS Latvija pētījuma datiem)

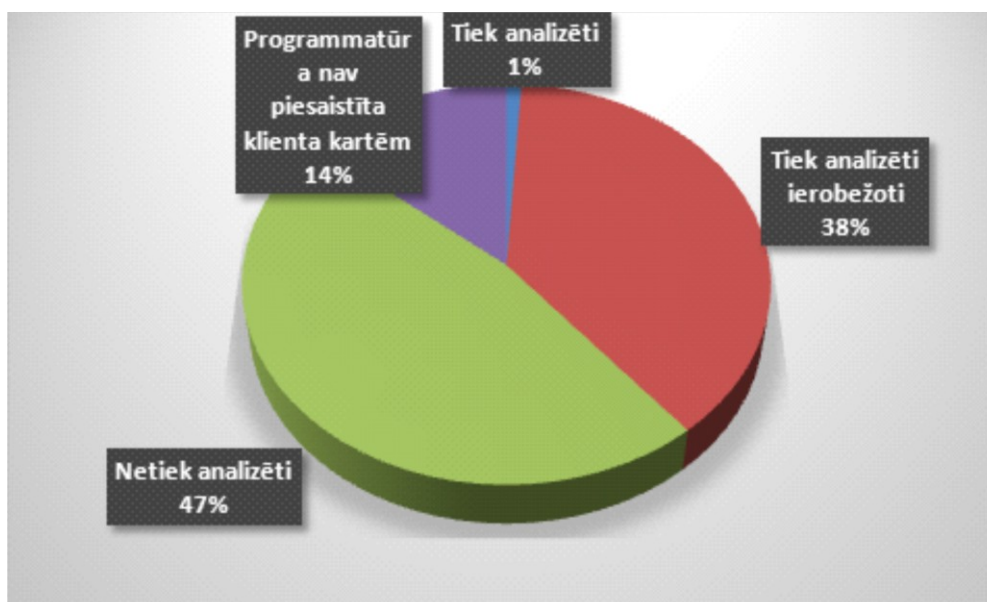
Pēc šī pētījuma var secināt, ka iedzīvotāji labprāt izmanto lojalitātes/atlaižu kartes, bet dara to tikai tajos uzņēmumos, kas piedāvā reālus ieguvumus no šīm kartēm. Lai pilnīgāk izprastu situāciju mazumtirdzniecības uzņēmumos Latvijā, ir svarīgi saprast, vai šīs piedāvātās pircēja lojalitātes/atlaižu kartes tiek izmantotas par pamatu CRM veidošanai. Virspusēji analizējot situāciju, var redzēt, ka daudzi mazumtirgotāji vai nu nav informēti par jaunajām tehnoloģijām, vai neuzskata to ieviešanu par nepieciešamu. Tomēr, kā liecina internetā atrodama informācija, Latvijas mazumtirgotāju skaits, kuri izvēlas ieviest CRM sistēmu, lēni, bet tomēr pieaug. (Ozoliņš, 2015)

3. CRM lietošanas pieredze mazumtirdzniecības uzņēmumos Latvijā

Ieguvumi no CRM ir ļoti daudz un būtiski, bet cik pilnīgi šī sistēma ir pielietota Latvijas mazumtirdzniecības uzņēmumos, noskaidrot pagaidām ir grūti, jo uzņēmumu vadība nav gatava dalīties ar savu pieredzi un sistēmu pielietojuma līmeni. Pēc autora viedokļa, CRM sniedz dažādas iespējas dažādos uzņēmuma departamentos un nodaļās. CRM sniegtās priekšrocības Latvijas mazumtirdzniecības uzņēmumos vēl nav pilnīgi novērtētas. Par spīti tam, ka brīvi ir pieejami daudzi pētījumi un raksti, padomi par to, kā veiksmīgi ieviest un adaptēt savā darbībā CRM sistēmas, neveiksmju skaits šajā tik svarīgajā procesā ir ievērojams. Atsaucoties arī uz Latvijas eksperta Ģirta Ozoliņa viedokli, gudrai CRM sistēmai ir īpaši liela nozīme, strādājot ar Latvijas iedzīvotājiem (Ozoliņš, 2015).

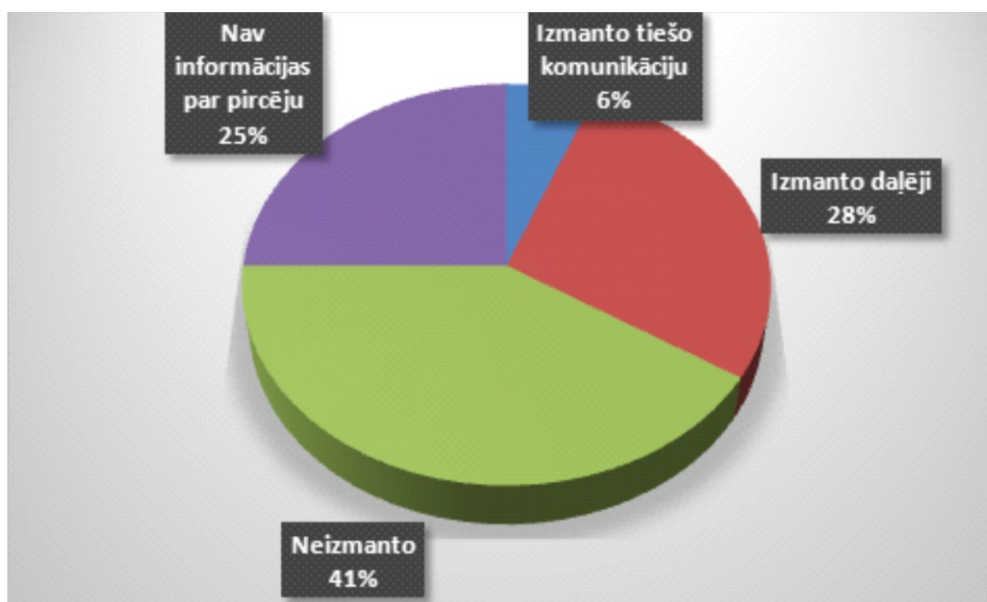
Lēni un pakāpeniski uzņēmumi sāk novērtēt šīs sistēmas sniegtās priekšrocības un ievieš tās savā darbībā, neskatoties uz tās izmēru un darbinieku skaitu. Daudzi uzņēmumi, iespējams, izprot CRM nozīmi, taču tiem vai nu trūkst informācijas par šo sistēmu un tādēļ baidās to ieviest, vai arī ir kļūdās jau ieviešanas procesā, kas likumsakarīgi arī pēc tam noved pie neveiksmes.

Lai noskaidrotu lojalitātes/atlaižu karšu un lojalitātes programmu izstrādes un pielietojuma līmeni mazumtirdzniecības uzņēmumos Latvijā, autore veica patstāvīgu aptauju. 2015. gadā no 5. septembra līdz 30. novembrim tika aptaujāti 62 mazumtirdzniecības uzņēmumi, kas pircējiem piedāvā lojalitātes/atlaižu kartes. Galvenais jautājums, kas bija svarīgs, veicot aptauju, ir, vai lojalitātes/atlaižu kartes pamatā ir izstrādāta lojalitātes programma un cik bieži tā tiek atjaunota un pilnveidota. Par lojalitātes programmas izstrādi apstiprinoši atbildēja visi uzņēmumi, kuriem ir lojalitātes/atlaižu kartes, bet par lojalitātes programmas atjaunošanu un pilnveidošanu atbildes bija atšķirīgas. 98% aptaujāto uzņēmumu atzina, ka netiek pienācīgi strādāts pie lojalitātes/atlaižu kartes lojalitātes programmu uzlabošanas un atjaunošanas un tikai 2% uzņēmumu mārketinga darbinieki seko līdzī lojalitātes/atlaižu karšu programmu pilnveidošanai. Uz jautājumu par to, vai tiek analizēta pircēju pirkumu vēsture, situācija ir līdzīga. 47% aptaujāto mazumtirdzniecības uzņēmuma vadītāju atzina, ka uzņēmums neanalizē pircēju pirkuma vēsturi un 14% pat lojalitātes/atlaižu kartes nav sasaistītas ar CRM programmatūru, un analizēt pircēja pirkumu vēsturi nav iespējams (skat. 4. att.).

4. att. Pircēja pirkumu analīze Latvijas mazumtirdzniecības uzņēmumos

Arī, atbildot uz jautājumu par pircēju lojalitātes līmeni, aptaujātie uzņēmuma vadītājiem bija grūtības atbildēt, jo izrādās, ka tikai interneta veikali precīzi zina pircēju skaitu, kas atkārtoti izdara pirkumus. Attiecību veidošanas pamatā ir arī tieša komunikācija ar pircēju. Šajā sakarā arī situācija nav iepriecinoša, jo lielākā daļa uzņēmumu neizmanto informāciju par pircēju tiešajai komunikācijai ar to (skat. 5. att.). Tikai 6% uzņēmumu izmanto lojalitātes/atlaižu karšu informāciju tiešajai komunikācijai ar pircēju.

5. att. Tiešā komunikācija ar pircēju, izmantojot CRM informāciju

Apkopojot visus aptaujas rezultātus, var secināt, ka mazumtirgotāji Latvijā neapzinās un nenovērtē ieguvumus, ko var dot CRM programmatūru ieviešana un izmantošana uzņēmumā. Latvijā līdz šim nav veikts padziļināts pētījums par ieguvumu no CRM, jo uzņēmumi intensīvas konkurences apstākļos nevēlas dalīties ar saviem datiem.

Secinājumi

1. Lai atrastu jaunu patērētāju, uzņēmumam tas izmaksā un prasa lielāku laika un enerģijas patēriņu, nekā noturēt esošo. Lojalitātes programmas (LP) un patērētāju attiecību vadības (CRM) sistēmas ir instrumenti, ar kuriem uzņēmums, izprotot pircēju un tā vajadzības, var veidot ilgtermiņa attiecības ar tiem.
2. Mazumtirdzniecības sfēra Latvijā kopš neatkarības atgūšanas ir attīstījusies līdzīgi kā ekonomika kopumā. Kaut gan mazumtirdzniecībā ir novērojams otrs lielākais ekonomikas īpatsvars (28,6% no IKP) pēc būvniecības. Šis apstāklis arī liek meklēt risinājumus godīgai konkurētspējas nodrošināšanai.
3. Izpētot teoriju, redzams, ka CRM datu bāžu veidošanas pamatā mazumtirdzniecībā tiek izmantota no pircēju lojalitāšu/atlaižu kartēm iegūtā informācija. Pēc TNS Latvija veiktā pētījuma redzams, ka 94% Latvijas iedzīvotājiem vecumā no 15 līdz 55 gadiem ir vismaz viena pircēju lojalitātes/atlaižu karte, kura tiek izmantota ikdienā, kas norāda uz šo karšu pielietojuma apmēriem. Bet lielākoties pircēju lojalitātes/atlaižu kartes tiek lietotas tikai tajos gadījumos, kad pircējs redz reālu ieguvumu no tām.
4. Ļoti svarīgs faktors ir no pircēju lojalitātes/atlaižu kartēm iegūtās informācijas izmantošana, kas dod ļoti daudz un dažādas iespējas uzņēmumiem, jo, izprotot pircēju, viņa vēlmes un vajadzības, ir pamats attiecību veidošanai un uzturēšanai ar to.
5. Pamatojoties uz veikto pētījumu, 47% aptaujāto Latvijas mazumtirdzniecības uzņēmumu, kas piedāvā lojalitātes/atlaižu kartes, neizmanto iespēju analizēt pircējus un to pirkumu vēsturi, bet 38% to veic nepilnīgi un tikai 1% uzņēmumu šo iespēju izmanto pilnībā. Tātad lielākoties netiek izmantota iespēja segmentēt pircējus un noskaidrot to vēlmes un vajadzības.
6. Pētījums deva arī ieskatu izprast, cik no uzņēmumiem no pircēju lojalitātes/atlaižu kartēm iegūto informāciju izmanto komunikācijai ar saviem pircējiem. Tieši komunicē ar saviem pircējiem tikai 6% no aptaujātajiem mazumtirdzniecības uzņēmumiem.

7. Mazumtirgotāji Latvijā neapzinās un nenovērtē ieguvumus, ko var dot CRM sistēmas pielietojums. Tieši CRM datu bāžu izmantošana pircēju analīzei un segmentācijai var būt galvenais priekšnoteikums pircēju lojalitātes veidošanai un konkurētspējas nodrošināšanai mazumtirdzniecībā.
8. Latvijā nav veikts padziļināts pētījums par ieguvumu no CRM un tā pielietojuma, kas pārliecinātu mazumtirdzniecības uzņēmumus pilnīgāk izmantot to.

References

- Anderson, Joan L., Jolly, Laura D., Fairhurst, Ann E. (2007). Customer relationship management in retailing: A content analysis of retail trade journals, *Journal of Retailing and consumer services*, 14, No. 6.
- Category Management by Nielsen Marketing Reserch (1993). McGraw-Hill Trade.
- Corkell, G. Mc. (1997). *Direct and Database marketing*. Kogan Page, London.
- CSP informatīvais apskats (2015). 10. lpp.
- Best, R. (2005). *Market based management*. 4th ed., Prentice Hall.
- Butcher, S., Stephan, A. (2002). *Customer Clubs on Loyalty Programms*. Abingdon, Oxsn, GBR: Gower Publishing Limited.
- Griffin G. (2002). *Customer Loyalty: How To Earn It How To Keep It*, p. 18.
- Evans, M. (2012). *Consumer Behavior*. Hoboken, NJ, Willy.
- Harker, M. J. (1999). *Relationship Marketing defined*. MCB University Press, Bradford, pp. 13–20.
- Harvey, L. (2015). *How to provide customer intelligence*. Pieejams: <http://paperzz.com> [iegūts 03.08.2015.]
- Kotler, P., Armstrong, G., Wong, V., Saunders, J. (2011). *Principles of Marketing*. 5th Europe an Edition, Pentice Hall.
- Kotler, P., Keller, K. L. (2006). *Marketing anagement*. 12th ed., Prentice Hall, pp. 196–197.
- Ozols, G., (2015). Pieejams: <http://www.ozols.lv/risinajumi/mazumtirdznieciba> [iegūts 14.01.2016.]
- O`Reilijs, D., Gibass, Dž. (2000). *Darījumu attiecības ar pircējiem*, Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Putniņš, T. J., Sauka A., (2015). *Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009–2014*. Rīga: SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centrs, 47 lpp.
- Reisheld, F. (2003). The One Number You Need to grow, *Horvard Business Review*, december.
- Smith, P. R., Zook, Z. (2011). *Marketing Communication*. 5th ed. Kogan Page, PA, pp. 61–86.
- Swift, Ronald S. (2000). *Accelerating Customer Relationships: Using CRM and Relationship Tehnologies*, Dallas.
- TNS Latvija mājas lapa (2013). Pieejams: http://www.tns.lv/newsletters/2012/35/?category=tns35&id=mr_d_lojalitates_kartes [iegūts 11.10.2015.]
- Toedt, M. (2015). The contribution of customer relationship management to sales perfomance in the hotel business. *Summary of Doctoral Thesis*, University of Latvia, Riga.
- Райхельд, Ф., Тил, Т. (2005). *Эффект лояльности: движущие силы экономического роста, прибыли и непреходящей ценности*. ISBN 5-8459-0850-7 : Пер. с англ. М.: Издательский дом "Вильямс", 384 с.

TRANSFORMATĪVĀS LĪDERĪBAS UN ORGANIZĀCIJAS KULTŪRAS PROFILA MIJIEDARBĪBAS TEORĒTISKĀ ANALĪZE

THEORETICAL ANALYSIS OF INTERACTION BETWEEN TRANSFORMATION LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CULTURE

Gints Majors, Mg. sc. soc, PhD
BA School of Business and Finance, Latvia

Abstract

There is the viewpoint among the Management researchers that leadership formulates sustainable organizational culture. The organization leadership is the only tool that is capable of creating and developing the organisational culture, which is flexible and able to get adapted towards today's changing environment, ensuring sustainable creativity and innovation - oriented organizational activities.

The aim of this article is to sets out a theoretical framework of interaction between Transformational Leadership and Organizational Culture.

The type of this article is viewpoint.

Leadership is one of the most important topics in management science. The viewpoints regarding leadership are as diverse as the available literature on this topic. There are more than 400 definitions of leadership in research literature.

The research methods used in this article are: monographic method, discourse analysis, comparative analysis.

Atslēgas vārdi: transformatīvā līderība, organizācijas kultūra, vērtības

Ievads

Vadības zinātnes literatūrā dominē viedoklis, ka līderība (dažādu modeļu formās) un organizācijas kultūras koncepti ir savstarpēji vienoti. (Schein, 2004) Savukārt organizācijas kultūra vadības zinātnē tiek saistīta ar radošumu inovācijās un organizācijas konkurētspēju ilgtermiņā. (Sarros, et. al., 2008)

Vadības zinātnes pētniecībā pastāv viedoklis, ka līderība formulē ilgstspējīgu organizācijas kultūru. Tikai organizācijas līderība var izveidot un attīstīt organizācijas kultūru, kas būtu elastīga un spētu pielāgoties mainīgajai mūsdienu videi, nodrošināt ilgstspējīgu un uz radošumu un inovācijām orientētu organizācijas darbību. (Dubkēvičs un Barbars, 2011)

Inovāciju pētījumu dati liecina, ka organizācijām ar ļoti sakārtotu organizācijas kultūru, kurām biznesa stratēģijā ir iekļauta inovācijas stratēģija, par 30 procentiem pieaug vērtība un par 17 procentiem palielinās peļņas pieaugums, salīdzinot ar organizācijām, kurām nav inovāciju stratēģijas. (Jaruzelski, et. al., 2011)

Līderības un organizācijas kultūras savstarpējo attiecību jautājums īpaši nozīmīgs kļūst mūsdienās – publiskajā telpā uzņēmējdarbības kontekstā aizvien biežāk dzirdami termini: inovatīvā uzņēmējdarbība un radošā ekonomika. (Drucker, 2008; Clawson, 2010; Kotter, 2010; Dubkēvičs, 2009)

Līderība un organizācijas kultūra kļūst īpaši nozīmīgas būtisku pārmaiņu procesos, kas arī pašlaik notiek Latvijā. Pārmaiņas ir sarežģīts process organizācijas kultūrā, it īpaši stiprās organizāciju kultūrās. Šis jautājums ir atsevišķas pētniecības un diskusiju objekts nākotnē.

Raksta mērķis ir izstrādāt konkrētā līderības modeļa – transformatīvās līderības un organizācijas kultūras profila mijiedarbības teorētisko konceptu, kuru iespējams izmantot empīriskajā pētniecībā, neizslēdzot citas iespējamās alternatīvas.

Koncepta galveno teorētisko bāzi veido: E. Šeina (*Schein*), K. Kamerona (*Kameron*), R. Kvinna (*Quinn*), F. Podsakova (*Podsakoff*), Dž. Hesketa (*Heskett*), Dž. Bērnsa (*Burns*), B. Bassa (*Bass*), Dž. Tida (*Tidd*) Dž. Bessauta (*Bessaut*), Dž. Kotera (*Kotter*) u.c. autoru teorijas.

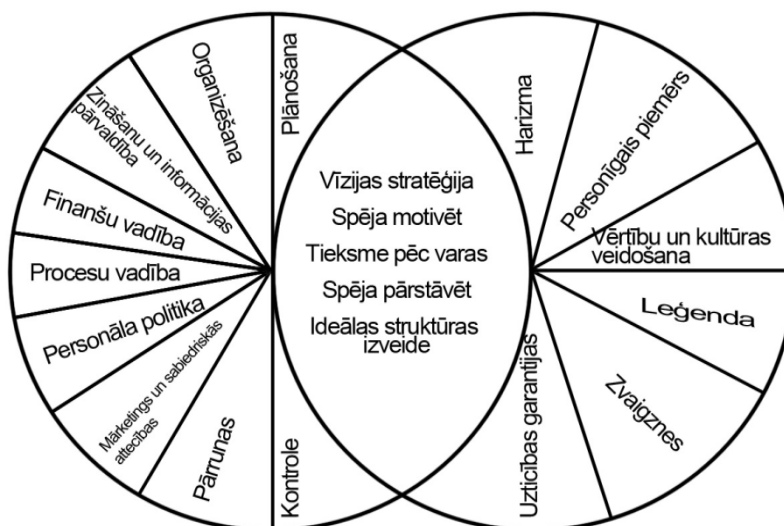
Tēmas ierobežojums: rakstā tiek apskatīta tikai līderība un organizācijas kultūra, bet nav apskatīti visi iekšējās vides faktori.

1. Līderības teorētiskā analīze vadības zinātnē

Līderība ir viena no vadības zinātnes nozīmīgākajām pētniecības tēmām.

Pētnieciskajā literatūrā vadības zinātne tiek uzsvēta kā fundamentāla atšķirība starp līderību un vadīšanu: līderība tiek saistīta ar vīziju un radošumu (darīt atšķirīgas lietas) *doing different*, bet vadīšana tiek saistīta ar *status quo* saglabāšanu un orientēšanos uz esošo produktu, pakalpojumu, procesa kvalitātes paaugstināšanu *doing things better*. Šāda pretnostatījuma rezultāts ir vadīšanas lomu nenovērtēšana. (*Tidd & Bessaut, 2009*)

Nedrīkst aizmirst, ka līderības un vadības lomas ir komplementāras, tās papildina viena otru un vienlaicīgi pārklājas (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Vadīšanas un līderības lomas un to savstarpējā vienotība

Avots: *Borkowski & Rosak-Szyrocka, 2011*

Līderībai un vadīšanai kopējās lomas ir: vīzijas stratēģija, ideālās struktūras izveide, tieksme pēc varas, spēja motivēt un spēja pārstāvēt organizāciju.

No līderības teorijām un definīcijām izriet četras galvenās līderības pazīmes: līderība ir process, līderība ir citu ietekmēšana, līderība ir konkrēts mērķis, līderība ir grupas fenomens. (*Dubkēvičs, 2011*)

Mūsdienās populārākās ir transaktīvās un transformālās līderības teorijas. Šo teoriju pirmsākumi meklējami Dž. Bērnsa (*Burns*) teorijā par diviem līderu tipiem politikā: transaktīvajiem un transformatīvajiem līderiem. B. Bass (*Bass*) uzskata, ka transformatīvo līderību nedrīkst pretnostatīt transaktīvajai līderībai. Viņaprāt, transaktīvā un transformatīvā līderība ir viena otru papildinošas.

B. Bassa transformatīvās līderības modeli raksturo četras pamatzīmes: individualizēta uzmanība, intelektuālā stimulācija, iedvesma jeb iedvesmojošā motivācija un harizma jeb idealizētā ietekme.

Mūsdienu pētniecībā organizācijas kultūras un līderības savstarpējo attiecību pētniecībā tiek lietots F. Podsakova izstrādātais un papildinātais transformatīvās līderības modelis. F. Podsakova modeļa pamatā ir sešas pamatpazīmes.

- 1) Formulē vīzijas. Vīzija tiek definēta kā "organizācijas" nākotnes idealizēta aina, kas balstīta uz organizācijas vērtībām, vienlaicīgi nepieciešams to artikulēt darbiniekiem saprotamā veidā. Līderības stils ir komunikācijas veids. (*Podsakoff et. al., 1990*)
- 2) Veicina mērķu nospraušanu. Spējas un prasmes veicināt darbiniekos sadarbību kopīgu mērķu sasniegšanai (komandas veidošanas spējas un prasmes), augstas kvalitātes (izcila) gaidas no darbiniekiem demonstrēšana līdera uzvedībā, darbinieku personisko vērtību, jūtu un vajadzību respektēšana, individuālais atbalsts, kā arī intelektuālā stimulēšana – pašapliecināšanās, radošuma veicināšana organizācijā.
- 3) Intelektuālā motivēšana. Motivējot darbiniekus, nosaka tiem izaicinošus mērķus, ieinteresējot to sasniegšanā izmantot oriģinālus un neikdienišķus risinājumus, domāt un rīkoties radoši, lai paveiktu netipiskus uzdevumus nestandarta situācijās.
- 4) Nodrošina individuālo atbalstu. Individuāla pieeja, kas veicina personības attīstību un kompetenci, izrāda rūpēs saistībā ar darbinieku attīstību un viņu personīgajām interesēm. Rezultātā darbinieki ar daudz lielāku iespējamību vēlēties attīstīt savu kompetenci un izrādīs iniciatīvu.
- 5) Izcila izpildījuma gaidas. Veido skaidru nākotnes vīziju, kura vienlaikus ir optimistiska un sasniedzama, stimulē citus pacelt savu gaidu līmeni, samazina grūtības, uzdodot jautājumus tā, lai nonāktu līdz pamatproblēmai.
- 6) Nodrošina atbilstošu lomu modeli. Cenšas būt piemērs citiem, demonstrē savu personisko atbildību un ticību nākotnes vīzijai. Pirmajā vietā viņam ir organizācijas kopīgās intereses.
- 7) Transformatīvā līderība tiek asociēta ar stipru organizācijas kultūru, tādējādi veicinot pozitīvo klimatu radošumam un inovācijām, ietekmējot arī radošo uzvedību (*Podsakoff et. al., 1990*).

Līderības un organizācijas kultūras savstarpējās attiecības vadības zinātnē ir diskutablas. Organizācijas kultūras pārmaiņu jautājumi ir tiešā veidā vispirms saistāmi jau ar līderības lomām augstākajā vadības līmenī. Vadības zinātnē jautājumā par līdera lomu organizācijas kultūras definēšanā eksistē divas galvenās pieejas: funkcionālisma (*Collins, 2001*) un antropoloģiskā (*Sarros et. al., 2008*). Funkcionālisma pieejas atbalstītāji uzskata, ka līderi ir organizācijas kultūras arhitekti, bet antropoloģiskā viedokļa pārstāvji, apšaubot šādu pieeju, norāda, ka līderi paši ir organizācijas kultūras produkti.

E. Šeins popularizē ideju par līderu, t.sk. neformālo līderu izšķirošo lomu organizācijas veidošanā un darbībā. Organizācijas līderi ir gan tās arhitekti, gan tās produkti. Organizācijas kultūra visvairāk ietekmē vidējā un zemākā līmeņa vadītājus. (*Schein, 2009*)

2. Organizācijas kultūras saturu analīze vadības zinātnē

G. Hofstede (*Hofstede*) organizācijas kultūru skaidro kā organizācijas ikdienas dzīvi, tradīciju, vērtību un normu kopumu, sapratni par to, kas organizācijā ir pieņemts un kas nē, par ko slavē un par ko apbalvo. Tas ir organizāciju kopā saturošs spēks. Tā ir kolektīva domāšanas programma, kas vienas organizācijas locekļus atšķir no citiem.

K. Kamerons un R. Kvins uzskata, ka organizācijas kultūra atspoguļo uzņēmumā dominējošo ideoloģiju, kas iesakņojusies darbinieku apziņā. Šī ideoloģija ir tā, kas nosaka nerakstītus likumus, normas. (*Cameron & Quinn, 2006*)

Dž. Koters (*Kotter*) un Dž. Heskets (*Heskett*) kultūru definē kā savstarpēji saistītu vērtību un uzvedības normu kopumu, kas ir piederīgs kādai sabiedrībai. Tam bieži vien ir tendence saglabāties uz ilgu laiku. Šī nepārtrauktība ir dažādu sociālo spēku rezultāts. Kultūra nereti ir ļoti smalka un pat neredzama. Caur kultūru cilvēki apgūst grupā pastāvošās normas un vērtības. Tie, kas šīs vērtības pieņem, tiek atalgoti, savukārt tie, kas nepieņem – atraidīti. (*Kotter & Heskett, 1992; Heskett, 2012*) Šīs kultūras definīcijas atspoguļo kultūras nozīmību, nosakot ne tikai konkrētā cilvēku grupā pastāvošās vērtības, bet arī indivīdu iespējas integrēties šajā grupā, jo galvenais priekšnosacījums, lai grupas dalībnieks veiksmīgi darbotos, tam ir jāpieņem organizācijā pastāvošās vērtības.

Vispopulārākā ir E. Šeina organizācijas kultūras definīcija. E. Šeins ir sniedzis plašāko un izvērstāko organizācijas kultūras definīciju, kas ir dažādu autoru apvienotas atziņas: “Organizācijas locekļu izveidoto un attīstīto pamatpieņēmumu kopums, kas iemācīts un apgūts, risinot ārējās adaptācijas un iekšējās integrācijas problēmas, kas nostiprinājies un sevi apliecinājis praksē un tāpēc tiek uzskatīts par pareizu. Šie pamatpieņēmumi tiek nodoti jaunajiem organizācijas locekļiem kā pareizas uztveres, domāšanas, jūtu veids ārējās adaptācijas un iekšējās integrācijas problēmu risināšanai.” (Schein, 1990).

Arī Latvijas un Krievijas pētnieku viedokļi būtiski neatšķiras no E. Šeina organizācijas kultūras teorijas un definīcijas. (Reņģe, 2007; Gorbaceviča, 2011; Стеклова, 2007; Макеева, 2002)

Nav ideālu organizācijas kultūru, un tās ir vairāk abstrakcijas un ideālu tipi (Heskett, 2012).

Autors savā rakstā pamatā balstās uz E. Šeina un J. Hesketa organizācijas kultūras definīciju un organizācijas kultūras modeļa teorētiskām pamatatziņām.

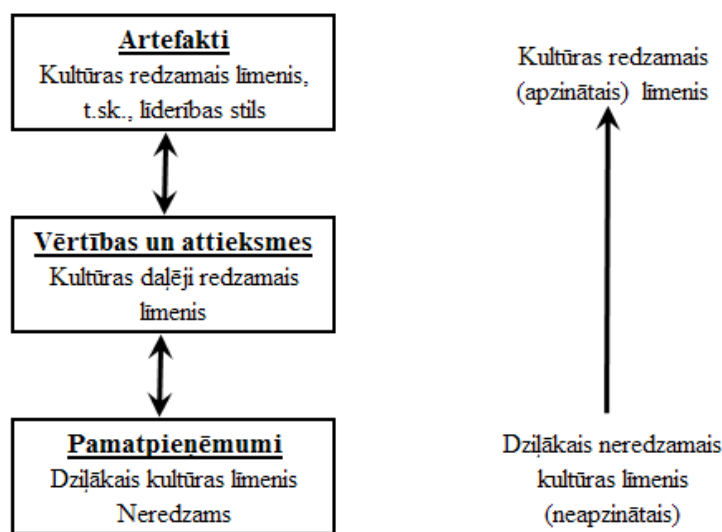
Organizācijas kultūru nevar traktēt kā viendabīgu fenomenu, jo tā sastāv no subkultūrām un kontrkultūrām. (Schein, 2009)

Faktiski E. Šeins runā par divām organizācijas kultūras subkultūrām:

- 1) darbinieku subkultūra;
- 2) vadības subkultūra. (Schein, 2009)

Subkultūrām veltīta uzmanība ļauj pareizi klasificēt dažādas pretrunas, kas var traucēt organizācijas darbībai. Tajā pašā laikā subkultūra nebūt nav šķērslis organizācijas darbības efektivitātei, tā var kļūt par resursu organizācijas attīstībai. Subkultūras nereti ir radošumu un inovācijas veicinošs faktors.

E. Šeina organizācijas kultūras modelis arī mūsdienās ir populārākais un pazīstamākais no kultūras modeļiem, kā arī viens no tiem, kas kalpo kā augsts abstrakcijas līmenis un nav sarežģīts. Tas sastāv no trim līmeņiem: artefaktiem, vērtībām, un pamatpieņēmumiem. Šajā modelī pastāv zināma hierarhija starp šiem trijiem līmeņiem (skat. 2. attēlu).

2. attēls. E. Šeina organizācijas kultūras modelis

Avots: attēls autora veidots, pamatojoties uz Schein, 1985; Dubkēviču, 2009

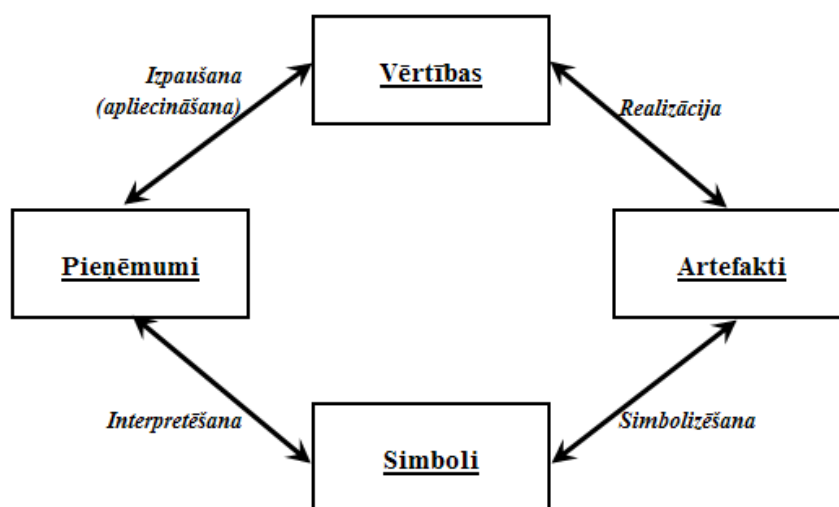
E. Šeina teorijā organizācijas kultūras dziļāko un neredzamāko līmeni veido pamatpieņēmumi. Pamatpieņēmumi ir neapzināti, pašsaprotami uzskati, domu un jūtu uztveres īpatnības.

Vērtības, kas veido otro līmeni, E. Šeina teorijā izriet no organizācijas pamatpieņēmumiem. Otrais līmenis sastāv no organizācijas pamatvērtībām, kuras nosaka organizācijas vēsture, nozare un joma, darbinieki, kā arī līderi. Šo vērtību pamatā ir tas, ko organizācijas darbinieki uzskata par svarīgu un kā, viņuprāt, “lietas” būtu jādara.

Vērtību definīcijas kopumā raksturo kā idejas vai objektus, kam tiek piešķirta īpaša nozīme sabiedrības, organizācijas vai personības līmenī. Tie ir kā ideāli, kas orientē darbību. Vērtībām sabiedrībā var būt arī sociāla loma, amats, piederība pie konkrētā privilēģētā sociālā slāņa, organizācijas. (Dubkēvičs, 2009).

Organizācijas kultūras redzamais līmenis ir artefakti: stāsti, joki, simboli, līderības stils, valoda, t.sk., žargons un citas lietas, kas raksturo kultūru.

Atsevišķi pētnieki pēc E. Šeina organizācijas kultūras modeļa izstrādes 1985. gadā ir piedāvājuši savus organizācijas kultūru modeļus, tā, piemēram, M. Hatča (*Hatch*) 1993. gadā E. Šeina modelim pievieno ceturto elementu, kuru nosauc par "simboliem" (skat. 3. attēlu). Viņa arī definē procesus, kas saistītu katru organizācijas kultūras modeli būvējošo elementu ar citiem, kas nodrošina nedaudz labāku izpratni par savstarpējo atkarību šajā modelī, jo E. Šeina modelis atstāj nepilnības attiecībā uz vērtējumu par organizācijas kultūras tādām sastāvdaļām kā simboli un procesi. (*Hatch*, 1993) Tomēr jāatzīmē, ka M. Hatčas piedāvātais modelis būtiski neatšķiras no E. Šeina organizācijas kultūras modeļa.

3. attēls. M. Hatčas organizācijas kultūras modelis

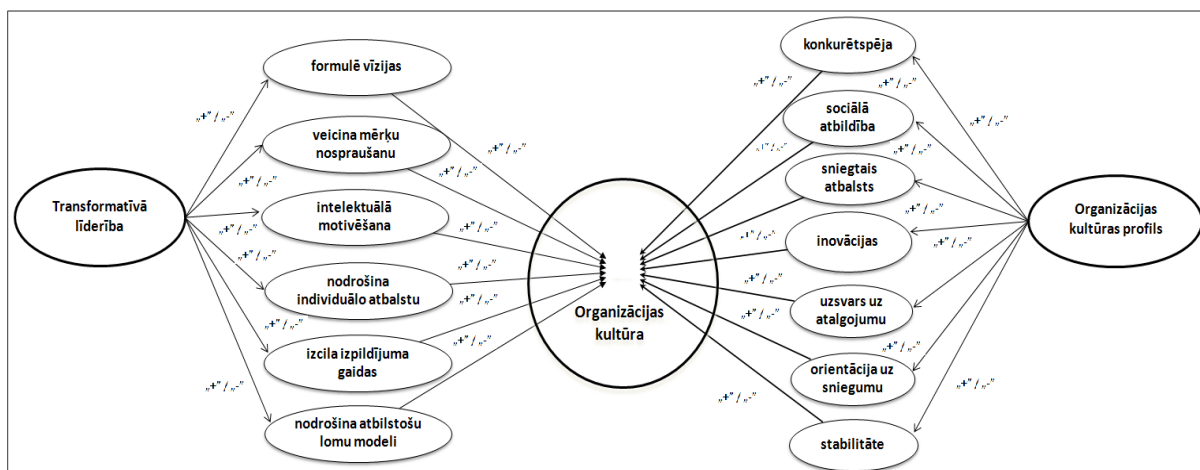
Avots: Hatch, 1993

Tomēr jautājums par jauniem organizācijas kultūras modeļiem ir jāuzskata par atklātu un diskusiju vērtu. Mūsdienās jautājumā par organizācijas kultūru ir aktualizējušās diskusijas, jo atsevišķi pētnieki uzskata, ka esošie organizācijas kultūras modeļi nepietiekami izskaidro organizācijas būtību, ka dominējošās vadības un organizāciju kultūru teorijas nespēj pilnībā attēlot organizāciju dinamiku vai izmaiņas un to sarežģītību, vienlaikus uzsverot nepieciešamību apsvērt laika un pārmaiņu nozīmi organizāciju kultūras modeļos, līdz ar to izraisot jautājumu: kur ir jaunas organizācijas kultūras teorijas? (*Ployhart, Vandenberg, 2010; Smith, Lewis, 2011*)

Izvērtējot dažādu autoru viedokļus, jāsecina, ka kopumā organizācijas kultūra tiek definēta kā kopīgu vērtību un pieņēmumu kopums, sistēma, arī domāšanas sistēma, kas raksturo organizāciju un tās biedrus – G. Hofstede (*Hofstede, 1991*), K. Kamerons (*Cameron, 2005*), R. Kvinns (*Quinn, 2005*), Dž. Heskets (*Heskett, 2012*).

Raksta autors balstoties uz tēmas teorētisko analīzi piedāvā konkrētu transformatīvās līderības un organizācija kultūras mijiedarbības teorētisko konceptu, ko iespējams izmantot empīriskos pētījumos.

Sakarību starp transformatīvo līderību un organizācijas kultūru atspoguļo autora veidots 4. attēls, bāzējoties uz F. Podsakova, Makenzī, Fettera, Mūrmana, Oreili un Kaldvola teorijām.

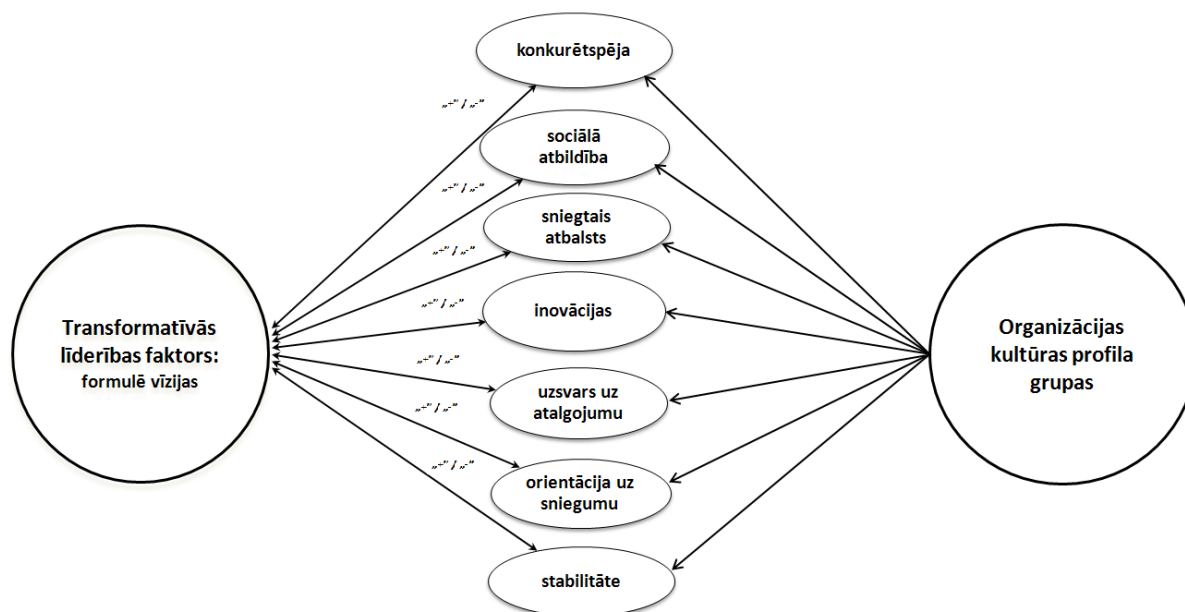
4. attēls. Par savstarpējo attiecību modeli starp transformatīvo līderību un organizācijas kultūru organizācijā

Avots: attēls autora veidots, pamatojoties uz Podsakoff, MacKenzie, Moorman, Fetter, 1990

Šis teorētiskais koncepts veido raksta pētniecisko pamatu, un tas balstās uz transformatīvās līderības un organizācijas kultūras savstarpējo mijiedarbību. Stipra, radoša, adaptīva un pozitīva organizācijas kultūra tiek sasaistīta ar transformatīvo līderību. Vispārējais koncepts atspoguļots 4. attēlā, bet neatspoguļo autora teorētiski pētniecisko koncepciju pilnībā. Teorētiskās koncepcijas pilnīgāku izpratni papildina 5. attēls.

Attēlā zīmes “+” vai “-” liecina par savstarpējo attiecību modeli iesaistīto attiecīgo mainīgo lielumu pozitīvo vai negatīvo savstarpējo korelāciju.

Pilnīgākai mijiedarbības analīzei starp transformatīvo līderību un organizācijas kultūru ir nepieciešams pētīt arī korelāciju starp transformatīvās līderības pazīmēm un organizācijas profila grupām (skat. 5. attēlu). 5. attēlā ir parādīts piemērs, kas atspoguļo korelatīvo aprēķinu vizuālā piemērā, taču pilnīgai ainai ir nepieciešama visu transformatīvās līderības pazīmju un organizācijas kultūras profila grupu savstarpējā korelācija.

5. attēls. Piemērs: transformatīvās līderības pazīmes un organizācijas kultūras profila grupas savstarpējā korelācija

Avots: attēls autora veidots, pamatojoties uz Podsakoff, MacKenzie, Moorman, Fetter, 1990; O'Reilly, Caldwell, 1991

5. attēlā ir atspoguļota transformatīvās līderības viena faktora – vīzijas formulēšanas savtarpējās attiecības ar organizācijas kultūras profila grupām (savstarpējā korelācija). Organizācijas kultūras profila grupas tiek pētītas ar sekojošiem faktoriem: konkurētspēja, sociālā atbildība, sniegtais atbalsts, inovācijas, uzsvars uz atalgojumu, orientācija uz sniegumu, stabilitāte. 5.attēlā atspoguļotais koncepts ir attiecināms uz visiem transformatīvās līderības faktoriem un organizācijas kultūras profila grupām.

3. Līderības un organizācijas kultūras pētnieciskā metodika un instrumenti

Empīriskā pētniecībā par līderību un organizācijas kultūru tiek izmantota R. Kvinna un K. Kamerona pētnieciskā metodika un no tās izrietošais “Organizācijas kultūras novērtēšanas aptaujas anketas (*The Organizational Culture Assessment Instrument – OCAI*) instruments.” OCAI mērķis ir novērtēt sešas organizācijas kultūras dimensijas un dot priekšstatu par to, kā darbojas jūsu organizācija, dot priekšstatu par vērtībām, kas to raksturo. Šīs metodikas pozitīvais aspekts ir tas, ka aptaujas anketa dod iespēju novērtēt pašreizējo organizācijas kultūras modeli un līderību un vēlamo organizācijas kultūras modeli un līderību. Atpazīstamību un pielietojamību ieguvušais K. Kamerona un R. Kvinna izstrādātais kultūras diagnostikas instruments – anketa OCAI tiek pielietota Latvijā organizācijas kultūras un līderības pētījumos. Aptaujas anketa ļauj izvērtēt organizācijas kultūras sešas dimensijas, t.sk. līderību.

Mazāk pazīstama Latvijā, bet pašlaik visbiežāk pasaulē (t.sk. Eiropas valstīs, ASV, Ķīnā) organizācijas kultūras diagnostikai pieņemts izmantot kvantitatīvās pētniecības metožu instrumentu: “Organizācijas kultūras profils” (*Organizational Culture Profile – OCP*) metodiku. Ar tās palīdzību var noteikt organizācijas un atsevišķu personības vērtību savstarpējo piemērotību (*organization-person fit*). Šo pētniecisko metodiku un instrumentu lieto arī, lai noteiktu kultūras saistību ar radošumu un inovācijām. OCP profila anketas pamatversiju ar 54 izteikumiem izstrādāja 1991. gadā (*O'Reilly, Caldwell, 1991*). OCP profils ļaus secināt par līderību un organizācijas kultūras saikni.

Anketa ir salīdzinoši vienkārši lietojama, saskaņā ar kuru vērtību mērījumi tiek veikti R. Likerta piecu punktu skalas ietvaros un satur apgalvojumus, kur “1” nozīmē – neraksturīgi, “2” nozīmē – nedaudz neraksturīgi, “3” nozīmē – daļēji raksturīgi, “4” nozīmē – raksturīgi, un “5” nozīmē – izteikti raksturīgi.

Līderībai atbilstošais F. Podsakova pētniecības instruments – “Transformatīvās līderības modeļa anketa” (*The Transformational Leadership Scale – TLS*). Transformatīvās līderības skala ir pierādījusi sevi citos pētījumos un ir atzīta kā akceptējama saistībā ar tās konsekvenci un datu ticamību. Transformatīvās novērtēšanas anketās jāsniedz izteikumu novērtējums R. Likerta septiņu punktu skalā, kur “1” nozīmē – pilnībā nepiekrītu, bet “7” nozīmē – pilnībā piekrītu. (*Podsakoff et. al., 1990*)

Rakstā ir ieteikums pētniecības instrumentus izmantot praktiskajā daļā, bet šajā rakstā tiek izmantota monogrāfijas metode. Šis ir teorētisks raksts, kurš vienlaicīgi piedāvā konkrēto pētniecisko metodiku, lai pētītu organizācijas kultūru un līderību, un attiecīgi visas pētnieciskās metodes un instrumentus var izmantot praktiski.

Kopumā ir metodoloģijas riski, jo, izmantojot OCP, var nenovērtēt kādu faktoru, kas nav ietverts novērtēšanas anketā.

Secinājumi un diskutablie jautājumi

Mūsdienās populārākā ir transformatīvās līderības teorija, un to raksturo sešas galvenās pazīmes: vīzijas formulēšana, mērķu nosprašana, intelektuālā motivēšana, individuālā atbalsta nodrošināšana, izcila izpildījuma gaidas un atbilstoša lom modeļa nodrošināšana.

Vadības zinātnē organizācijas kultūras kodolu veido noteikta vērtību sistēma.

Transformatīvās līderības un organizācijas kultūras profila metodikas tiek uzskatītas par efektīvākajām līderības un organizācijas kultūras profila mijiedarbības pētniecībā.

Rakstā piedāvāto transformatīvās līderības un organizācijas kultūras mijiedarbības teorētisko modeli ir iespējams izmantot empīriskajā pētniecībā, tomēr diskutabls ir jautājums, cik lielā mērā šis modelis ir efektīvs.

Teorētiskā modeļa pamatošanai ir nepieciešama empīriskā pētniecība.

Teorētiskā modeļa empīriskajā pētniecībā nepieciešams pielietot matemātiskās statistikas metodes, t.sk. lai veiktu korelatīvos aprēķinus.

Mūsdienās aktualizēts ir jautājums par jaunām organizācijas kultūras teorijām un modeļiem, kas vairāk atspoguļo organizācijas kultūras sarežģītību un dinamiku. Šis viedoklis ir diskutabls no vadības zinātnes un raksta autora viedokļa.

References

- Bass, B. M., Avolio, B. J. (1994). Transformational leadership and organizational culture. *International Journal of Public Administration*, Vol.17, pp. 541–554
- Borkowski, S., Rosak-Szyrocka, J. (2011). *Usage the Toyota's optimum in the innovative analysis of directing. Human potential management in a company. Management styles. Leadership. Dnipropetrovsk*, pp. 84–101. ISBN 978-966-1507-58-5
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Prentice Hall
- Cameron, S. K., Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and Changing Organizational Culture Based on Values Framework*. San Francisco: Jossey-Bass Inc., Publishers, p. 242. ISBN 978-0-7879-8283-6
- Collins, J. (2001). *Level 5 Leaderships: The Triumph of Humility and Fierce resolve. Collection of Articles: Best of HBR on Leadership: Stealth leadership*. January, pp. 15–28
- Clawson, J. G. (2010). *Level Three Leadership. Getting Below the Surface*. Fourth Edition. New Jersey: Pearson Education, Upper Saddle River
- Drucker, P. F. (2008). *Management Revised Edition*. New York: Harper Collins Publishers
- Dubkēvičs, L. (2011). *Līderība vadišanā*. Rīga: Raka, 15–49. lpp. ISBN 978-9984-46-167-0
- Dubkēvičs, L. (2009). *Organizācijas kultūra*. Rīga: Jumava, 19–174. lpp. ISBN 978-9984-38-702-4
- Dubkēvičs, L., Barbars, A., (2011). *Role of organizational Culture and Leadership in Company s Efficiency*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing, p.18. ISBN: 978-3-8465-3363-5
- Gorbaceviča, L., Organizācija kultūru salīdzinošā analīze. [Tiešsaiste] Daugavpils, 2011. Pieejams: http://dukonference.lv/raksti_pdf/gorbacevicha+.pdf [skatīts 26.12.2011.]
- Hatch, M. J. (1993). The dynamics of organizational culture. *Academy of Management Review*, 18, pp. 657–693
- Heskett, J. L. (2012). *The Culture Cycle: How to Shape the Unseen Force that Transform Performance*. New Jersey: FT Press Upper Saddle River
- Jaruzelski, B., Loehr, J., Holman, R. (2011). *The Global Innovation 1000: Why Culture Is Key* [Tiešsaiste] strategy+business is published by the global management consulting firm Booz & Company. Pieejams: <http://www.strategy-business.com/article/11404?pg=all> [skatīts 15.01.2016.]
- McLean, Laird D. (2005). Organizational Culture's Influence on Creativity and Innovation: A Review of the Literature and Implications for Human Resource Development. *Advances in Developing Human Resources*, May, Vol. 7, No. 2. pp. 226–246. DOI: 10.1177/1523422305274528
- Kotter, J. P., Heskett, J. L. (1992). *Corporate Culture and Performance*. New York: The Free Press, p. 3. ISBN 0-02-918467-3
- Ozoliņa-Ozola, I. Psiholoģiskais klimats darba kolektīvā. *Biznesa psiholoģija*, Nr. 23, 2010. 32.–34. lpp.
- O'Reilly C. A., Chatman J., Caldwell D. F. (1991). People and organizational culture: a profile comparison approach to assessing person-organization fit. *The Academy of Management Journal*, Vol. 34, No. 3, pp. 487–516
- Ployhart R. E., Vandenberg R. J. (2010). Longitudinal research: The theory, design, and analysis of change. *Journal of Management*, No. 36, pp. 94–120
- Reņģe, V. (2007). *Mūsdienu organizāciju psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 152.–155. lpp. ISBN 978-9984-37-914-2
- Schein, E. H. (2009). *The Corporate Culture Survival Guide*. San Francisco: John Wiley and Sons, Inc., p. 27. ISBN 978-0-470-29371-3
- Schein, Edgar H. (2004). *Organizational culture and leadership*. San Francisco: John Wiley and Sons, Inc., pp. 25–28. ISBN 978-0-7879-7597-5
- Schein, E. H. (1990). Organizational culture. In *American Psychologist*, No. 45(2), pp. 109–119
- Schein, E. H. (1985). *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco : CA : Josey- Bass, p. 34. ISBN 1557-1211
- Smith W. K., Lewis M. W. (2011). Toward a theory of paradox: A dynamic equilibrium model of organizing. *Academy of Management Review*, No. 36, pp. 381–403.
- Tidd, J., Bessaut, J. (2009). *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*. John Wiley and Sons, LTD, p. 638. ISBN 978-0470-99810-6
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H., Fetter, R. (1990). The Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *Leadership Quarterly*, Vol. 1, Issue 2, Summer, pp. 107–142, ISSN: 1048-9843
- Макеева, В. Г. (2002). *Культура предпринимательства*. Высшее образование. Москва: ИНФРА-М, с. 38–49. ISBN 5-16-000836-5
- Стеклова О. Е. (2007). *Организационная культура: учебное пособие*. Ульяновск: УЛГТУ, 127 с. ISBN 978-5-9795-0171-0

SOCIĀLO MEDIJU NOZĪME LATVIJAS VALSTS PĀRVALDES KOMUNIKĀCIJĀ

THE IMPORTANCE OF SOCIAL MEDIA IN COMMUNICATION OF LATVIAN PUBLIC ADMINISTRATION

Līga Mirlina, Mg. sc. soc.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

This study focuses on the importance and the place of social media use in Latvian public administration communication. Nowadays social media is one of the forms of creating communication between state institutions and society in Latvia. The formation of relations between public administration institutions and society is defined in different policy planning documents of Latvian government. The tendencies of transformation of Latvian public administration communication from public information to interaction with public have been highlighted using qualitative research methods – content analysis, comparative analysis, narrative analysis. The role and the ways of communication in public administration has changed. It is possible to highlight two important changes – firstly, the goal of public communications is not just the increase of public awareness, but also interaction and involvement of public in state administration communication, and secondly, development of information technology and public communication habits have expanded and facilitated the use of varied methods and forms of communication in public administration. In order to understand the importance of social media as new tool in communication of public administration processes, the author has studied tendencies and challenges in state administration communication transformation in Latvia. Different Latvian government policy planning documents increase the role of communication in public administration, but communication which is implemented by Latvian state institutions are unable to overcome public distancing and lack of interest in public administration.

Atslēgas vārdi: e-pārvalde, e-rīki valsts pārvaldes komunikācijā, sociālie mediji

Ievads

Mūsdienu demokrātisko valstu prakse liecina, ka, lai nodrošinātu valsts attīstību atbilstoši iedzīvotāju vajadzībām un gaidām, valsts pārvaldes darbībā ir nepieciešams iesaistīt iedzīvotājus lēmumu pieņemšanā, radīt iespējas viedokļu izteikšanai un uzklaušīšanai, nodrošināt informācijas atklātību un pieejamību. Demokrātiskas sabiedrības stūrakmens ir ikviena iedzīvotāja tiesības vienlīdzīgi piedalīties svarīgu jautājumu ietekmēšanā un sabiedrības attīstības virzienu noteikšanā. Tas nav iespējams bez diskusijas un viedokļu apmaiņas, kuru vācu filozofs Jurgens Hābermass dēvē par publiskajām, racionāli kritiskajām debatēm ar mērķi brīvi, balstoties uz sabiedrības kopīgo interešu pamata, sasniegt racionālu vienošanos starp publiski konkurējošiem viedokļiem. (Habermass, 1989) Tādējādi valsts pārvaldes darbība nav iedomājama bez mijiedarbības un dialoga ar sabiedrību, pie tam, daudzi pētnieki atzīmē, ka mūsdienu informācijas tehnoloģiju un integrētās komunikācijas laikmetā bieži vien valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanā un sabiedrības atbalsta gūšanā izšķiroša loma valsts pārvaldes spējai veidot komunikāciju ar sabiedrību.

Arī mūsdienu Latvijas valsts pārvaldes darbībā kopš valsts neatkarības atjaunošanas ir saskatāmas tendences attīstīt divvirzienu komunikācijas starp valdību un sabiedrību, lai nodrošinātu sabiedrības informēšanu un izpratnes veidošanu par valsts pārvaldes pieņemtajiem lēmumiem, kā arī, lai veicinātu sabiedrības līdzdalību valsts pārvaldes lēmumu sagatavošanas un pieņemšanas procesā. Būtiski izaicinājumi valsts pārvaldes komunikācijas veidošanā ir notikuši pēdējos gados līdz ar informācijas

tehnoloģiju attīstību un sabiedrības komunikācijas paradumu izmaiņām, kas licis valsts pārvaldei meklēt gan jaunas komunikācijas formas, gan pielāgot tās saturu sabiedrības interesēm.

Šī raksta mērķis ir analizēt sociālo mediju nozīmi Latvijas valsts pārvaldes komunikācijā, balstoties uz digitālās komunikācijas un valsts pārvaldes komunikācijas pētnieku nostādnēm par valsts pārvaldes komunikācijas transformāciju un analizējot Latvijas valdības pieņemtus normatīvos dokumentus, kas noteikuši komunikācijas veidus starp valsts pārvaldi un sabiedrību. Raksta uzdevums, analizējot jaunas pieejas Latvijas valsts pārvaldes komunikācijas veidošanā, ir pētīt dažādus sociālo mediju izmantošanas paņēmienus un problēmas, balstoties uz salīdzinošo un naratīvo analīzi. Šī raksta ietvaros ir izmantots O. Kazākas piedāvātais sociālo mediju jēdziena skaidrojums, kas sociālos medijus definē “kā interneta resursus, kas balstās uz lietotāju ģenerēto saturu, kā arī nodrošina iespēju organizēt lietotāju savstarpējo saskarsmi un komunikāciju” (Kazaka, 2014, 34), analizē ietverot tādus sociālos medijus kā sociālos tīklus (piemēram, *Draugiem.lv*, *Facebook.com*), mikroemuārus (*Twitter*) un satura dalīšanās kopienas (*YouTube*, *Flickr*), ko savā komunikācijā izmanto Latvijas valsts pārvaldes institūcijas. Rakstā ir iecerēts vērtēt izaicinājumus un iespējas valsts pārvaldes komunikācijas veidošanā, izmantojot sociālajos medijos, lai veicinātu sabiedrības informētību un ieinteresētību valsts pārvaldē un lai pārvarētu sabiedrības distancēšanos no valsts un zemu uzticēšanos valsts pārvaldes institūcijām Latvijā. Tādējādi arī sociālo mediju pielietošanas nozīme valsts pārvaldes komunikācijā būtu vērsta uz Valsts pārvaldes politikas pamatnostādnēs noteiktā mērķa sasniegšanu – valsts pārvaldes un sabiedrības sadarbību, efektīvu informācijas apmaiņu un viedokļu saskaņošanu, inovāciju ieviešanu valsts pārvaldes darbā. Raksta ietvaros ir meklētas atbildes uz šādiem jautājumiem: kā Latvijas valsts pārvaldē tiek izmantoti sociālie mediji un kāda nozīme ir to pielietošanai valsts pārvaldes komunikācijas mērķu sasniegšanā.

1. Sociālo mediju iespējas valsts pārvaldes komunikācijā

Publiskajās diskusijās un viedokļu apmaiņā ir svarīgi ievērot vairākus principus: līdzdalība, argumentu pamatotība un pamatošana, cieņa pret citiem viedokļiem, konsensa meklēšana un patiesums. Tomēr, neraugoties uz ES un tās dalībvalstīs, tostarp arī Latvijā, ieviestajiem komunikācijas pasākumiem, vairāki politikas pētnieki norāda uz problēmām, ar kurām saskaras mūsdienu valsts pārvaldes. Individīda tiesību paplašināšanās novedusi pie konfliktiem, kurās saduras atšķirīgas dažādu indivīdu un sociālo grupu intereses. Vienlaikus jāatzīmē, ka atsevišķam indivīdam ir grūti ietekmēt politisko lēmumu pieņemšanas procesu, tādējādi tiek veidotas sociālās grupās, kuras aizstāv savas intereses, un daļa no tām kļūst spēcīgākas, izraisot jaunus sociālos konfliktus. (*Taylor*, 1989, 167) Latvijas sabiedrībā ir izplatīts priekšstats par demokrātijas īstenošanu kā asimetrisku komunikācijas procesu, kurā sabiedrībai ir lielas iespējas paust savu viedokli, taču tai neseko atbilstoša atgriezeniskā saite no politiskās elites puses. (Nikišins u.c., 2014, 253)

Kā uzsver komunikācijas pētnieki, ja izpildvarai vai likumdošanas varai neizdodas pievērst uzmanību tās programmai vai tās lēmumiem, tad tā nespēj gūt sabiedrības atbalstu un galu galā cieš neveiksmi. Komunikācijas trūkums un plaša starp ES institūcijām un ierindas pilsoņiem bieži vien tiek minēti kā galvenie iemesli ES valstu iedzīvotāju zemajam atbalstam daudziem ES lēmumiem vai pat to noraidīšanai. Eiropas barometra pētījums norāda, ka vairums ES 27 valstu iedzīvotāji (78%) uzskata, ka nav labi informēti par politiskajiem notikumiem Eiropā, un mazāk nekā viena piektā daļa (18%) sevi uzskata par labi informētiem. (Eiropas barometrs 68)

Lai palielinātu ES dalībvalstu iedzīvotājiem iespējas izsekot lēmumu pieņemšanai un iesaistīties to gatavošanā, EK ir izstrādājusi dokumentu “Partnerība komunikācijai par Eiropu”, ierosinot vairākus pasākumus iedzīvotāju informēšanai un komunikācijas veidošanai starp ES institūcijām, nacionālo valstu valdībām un iedzīvotājiem. Šie pasākumi ir apkopoti Baltajā grāmatā par Eiropas komunikācijas politiku, tostarp ieviešot arī interaktīvas komunikācijas pasākumus, piemēram, *EUTube*, Eiropas komisāru emuāri. Tas norāda, ka arī ES augstākā līmeņa pārvaldes institūciju komunikācijā ar sabiedrību tiek izmantota jaunrade, meklējot radošus paņēmienus komunikācijas darbā. Šis ir viens no piemēriem, kas liecina par valsts pārvaldes komunikācijas formu un tās satura transformāciju informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstības ietekmē, vienlaikus pielāgojoties arī sabiedrības komunikācijas paradumu izmaiņām.

EK ieviestie pasākumi komunikācijas jomā pakāpeniski ir veicinājuši arī atklātāku komunikāciju un plašāka dialoga veidošanu ar sabiedrību, kā arī aktīvāku iesaistīšanu sabiedrībai svarīgu notikumu apspriešanā, vienlaikus palielinot arī iedzīvotāju uzticēšanās līmeni. Eiroparometra dati liecina, ka Latvijas iedzīvotāju vidū kopš 2010. gada pieaugusi uzticēšanās ES institūcijām: puse Latvijas sabiedrības uzticas ES. Lai gan jāatzīmē, ka kopējā vērtējumā par ES joprojām dominē neitrāls viedoklis: apmēram pusei Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ES saglabājas neitrāla, pozitīvs priekšstats par ES ir 28% Latvijas iedzīvotāju, kas ir zemāks rādītājs nekā Eiropā kopumā (38%). (Eiroparometrs 74)

Komunikācijas veidošanā starp ES institūcijām un tās iedzīvotājiem nozīmīga loma ir arī dalībvalstu valdībām, valsts pārvaldes institūcijām un nevalstiskajām organizācijām, kuras EK ir mudinājusi iesaistīties un kļūt par ES komunikācijas procesa partneriem. Tādējādi, ņemot vērā to, ka liela daļa politisko lēmumu, kuri skar visu ES valstu pilsoņus, tiek pieņemti Eiropas līmenī, saskaņojot dalībvalstu intereses, valdību komunikācijai ar saviem iedzīvotājiem ir jābūt vērstai arī uz to, lai ES lēmumu sagatavošanas un pieņemšanas procesus padarītu saprotamus, pārskatāmus un pieejamus savu valstu pilsoņiem. Arī EK jaunās iniciatīvas "Eiropa 2020: stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei" ieviešanā, kas paredz izveidot Eiropā sociālā tirgus ekonomiku 21. gadsimtam, iesaistoties gan ES institūcijām, gan tās dalībvalstīm, īstenojot savas nacionālās reformu programmas, nozīmīga loma ir gan sabiedrības informēšanai par izvirzītajām prioritātēm un plānotajiem pasākumiem, gan dialoga veidošanai ar dažādām sociālām grupām, meklējot optimālākos risinājumus mērķu sasniegšanai, gan arī sabiedrības iesaistīšanās un līdzatbildības veicināšanai par ES ekonomisko izaugsmi un dalībvalstu attīstību.

Tāpat valsts pārvaldei ir potenciāls uzlabot komunikācijas rezultātus, izmantojot tiešsaistes sadarbību un dalīšanos ar informāciju. Daudzi pētnieki atzīst, ka valsts pārvaldes komunikācijas izaicinājums slēpjas valsts pārvaldes inertumā: ievēlētajiem politiskajiem līderiem un valsts pārvaldes administratīvajam līmenim, kas to atbalsta, jāpārvar kulturālās barjeras, kas stāv ceļā daudz atvērtākai, brīvas formas stila sadarbībai. (*Drapeau, 2009*) Mūsdienās sociālie mediji ir veids, kā cilvēki sazinās un sadarbojas, piedāvājot arvien jaunākus un ātrākus veidus, lai veidotu sabiedrības zināšanu krājumu un veicinātu informācijas apriti, kas attīstās tiešsaistē. Amerikāņu informācijas tehnoloģiju pētnieks Endijs Blūmentāls uzsver, ka sociālie mediji ir spēcīgs fenomens, kas var likt organizācijām pielāgoties un pieņemt jaunus darbības principus. (*Blumenthal, 2009*)

Jāatzīmē, ka 21. gadsimtā valsts pārvalde saskaras ar aizvien pieaugošāku spiedienu darīt vairāk ar mazākiem resursiem. Pie tam, informācijas un komunikācijas tehnoloģijas laikmetā pieaug valsts pārvaldes iespējas veidot ciešāku mijiedarbību ar sabiedrību, līdz ar to palielinot savas darbības efektivitāti un nodrošinot lēmumu pieņemšanu atbilstoši sabiedrības vajadzībām un gaidām. Tomēr tas ir arī liels izaicinājums, jo pieaug gan mijiedarbības intensitāte, gan tās temps, kas prasa valsts pārvaldei elastīgu spēju pielāgoties strauji mainīgajai sabiedriskajai videi un būtiski uzlabot savas spējas sniegt pakalpojumus un pieņemt lēmumus atbilstoši sabiedrības gaidām. Būtībā informācijas un komunikācijas tehnoloģijām turpinot palielināt savu ietekmi ikdienas dzīvē un sabiedrībai aizvien vairāk uztverot to kā normu, valsts pārvaldē visos līmeņos mainās gan vadības principi, gan apkalpošanas kultūra, gan mijiedarbības veids ar ieinteresētajām pusēm. (*Blumenthal, 2009*) Sociālo mediju izmantošana valsts pārvaldē piemīt trīs galvenās funkcijas: pirmkārt, iespēja sazināties un nodot ziņas tieši iedzīvotājiem, otrkārt, veicināt mijiedarbību ar iedzīvotāju, un atgriezenisko saiti sociālos jautājumos, treškārt, sniegt vadības un valsts pārvaldes institūciju paziņojumus. Jauno komunikācijas tehnoloģiju izmantošana valsts pārvaldes komunikācijas īstenošanā prasa fundamentāli jaunu sadarbības kultūru, rezultātā veicinot labāku pakalpojumu sniegšanu caur visām valsts pārvaldes operatīvajām un politikas veidošanas funkcijām un nodrošinot mazāku līdzekļu patēriņu. Tiešsaistes sadarbības valsts pārvalde ir dinamiska un atsaucīga. Tas nozīmē to, ka valsts pārvaldes informācija ir daudz pieejamāka un tiek izmantots moderno zināšanu tīklu spēks. Vienlaikus lielāka atvērtība un informācijas caurspīdīgums mazinās pārvaldes slogu, racionalizējot politisko lēmumu pieņemšanas procesu. (*Macmillan et. al., 2008*) Nav šaubu, ka informācijas tehnoloģijas turpinās attīstīties un kļūs daudz vērtīgākas valsts pārvaldei un tās galvenajām ieinteresētajām pusēm.

Jāatzīmē, ka valsts pārvaldei, saskaroties ar izaicinājumiem, ieviešot sociālos medijos komunikācijas īstenošanā, argumentu par labu šo informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošanai ir vairāk nekā negatīvo aspektu. Šīs tehnoloģijas var padarīt mijiedarbību ar sabiedrību par vienkāršu un spēcīgu procesu, padarīt pētījumus ātrākus, identificēt ietekmētājus noderīgās mikroniēsās, nodrošināt mehānismus

cīņai ar negatīvu publicitāti un izmērīt sabiedrisko viedokli, lai palīdzētu paziņot sabiedrisko politiku, kā arī nodrošināt ātru un vieglu informācijas izplatīšanu. (Drapeau, 2009) Tādējādi šobrīd ir pēdējais laiks, lai komunikācijas speciālisti valsts pārvaldes iestādēs sāktu ne tikai aktīvi apzināt, bet arī izmantot tos komunikācijas rīkus, kas ir viegli pieejami, salīdzinoši lētāki un izdevīgāki, kā, piemēram, sociālos tīklus, kuriem ir potenciāls, lai ievērojami palielinātu pilsoņu līdzdalības darbības lauku un sasniedzamību. (Lange, 2008) Te jāatzīmē, ka valsts pārvaldes uzdevums ir kalpot sabiedrībai, tieši tāpēc valsts pārvaldei ir jābūt tur, kur ir sabiedrība – ja sabiedrība veido un aktīvi piedalās sociālajos tīklos interneta vidē, tad valsts pārvaldei arī ir jābūt tur, lai nepalaistu garām vērtīgu informāciju, spētu sekot līdzi vispārējam noskaņojumam un tendencēm. Latvijā šī mijiedarbības ar sabiedrību forma pakāpeniski attīstās, veidojot iestāžu profilus sociālajā tīklā *draugiem.lv*, mikrobloģu vietnē *twitter.com*, kā arī izmantojot *www.youtube.com* kanāla iespējas.

Dažādu mūsdienu informācijas tehnoloģiju iespēju izmantošana un attīstīšana komunikācijas jomā ir ietverta Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam "Latvija 2030", paredzot e-pārvaldības un sabiedrisko inovāciju attīstību. Tā, piemēram, masveida jaunrades portāla izveidošana, kurā iedzīvotāji var iesniegt savas idejas, novērtēt, komentēt un papildināt citu iesniegtās idejas. Savukārt e-pārvaldības ieviešana, strukturāli reformējot līdzšinējo valsts pārvaldi un līdz ar to veidojot to efektīvāku, atvieglotu pilsoņu iespēju piedalīties referendumos un parakstu vākšanā gan vietējā, gan nacionālā līmenī. Tātad Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam "Latvija 2030" ir paredzēts valsts pārvaldes komunikācijas jomā arvien vairāk izmantot dažādas e-iespējas, piemēram, iesniegt peticijas, izmantojot e-tehnoloģijas, attīstīt e-diskusiju, komentāru un reitingu iespējas. (Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam "Latvija 2030")

Tādējādi komunikācijas tehnoloģiju attīstība ienes valsts pārvaldē gan jaunas politiskās līdzdalības, gan jaunas komunikācijas formas, sociālajiem tīkliem un citiem jaunajiem medijiem topot par publisko, racionāli kritisko debašu vietu ar lielām interaktivitātes iespējām, kas spēj nodrošināt valsts pārvaldes komunikācijā atgriezenisko saiti ar sabiedrību. Vienlaikus, protams, minami arī šo komunikācijas formu trūkumi, piemēram, interneta forumos un komentāros bieži vien ir pārstāvēts ļoti nelielas sabiedrības daļas viedoklis, sastopams zems komunikācijas ētikas sliekšnis un konstruktīvu priekšlikumu trūkums.

2. Risinājumi sociālo mediju izmantošanai Latvijas valsts pārvaldes komunikācijā

Analizējot līdzšinējo valsts pārvaldes komunikācijas praksi Latvijā, kā būtisks trūkums ir minēta valsts pārvaldes nespēja attīstīt divvirzienu komunikāciju ar sabiedrību, jo vairums valsts institūciju sniedz apjomīgu un sarežģīta rakstura informāciju, kā arī izmanto samērā vienveidīgus komunikācijas kanālus, kas ierobežo mērķauditorijas iespējas saņemt informāciju. Tādējādi, ņemot vērā arī tendences sabiedrības dzīvesveida un komunikācijas paradumu izmaiņas, mūsdienu informācijas un tehnoloģiju sniegtās iespējas, Latvijas valsts pārvaldes komunikācijas mērķi ir noteikti "Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam", akcentējot nepieciešamību modernizēt valsts pārvaldes komunikāciju un par galveno vadmotīvu izvēloties vienkāršu, jēgpilnu un ikvienam iedzīvotājam saprotamu saziņu. (Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam)

Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam liela loma ir atvēlētā komunikācijas dažādošanai, izmantojot infografikas, videoierakstus (piemēram, izveidojot virtuālus video), audioierakstus, attēlus un citu viegli uztveramu informāciju, kas sarežģītus un apjomīgus jautājumus skaidro vienkāršā veidā. Turklāt saziņa ar cilvēkiem jānodrošina ne tikai tradicionālajos komunikācijas kanālos (iestādes mājaslapa, mediji), bet arī sociālajos medijos, kuru nozīme aizvien turpina pieaugt. Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam paredzēts, ka arī valsts pārvaldes komunikācijā jāintegrē digitālās platformas, piemēram, mobilās lapas, aplikācijas, skārienjūtīgu ekrānu izvietošana informācijas centros u.c. Šiem risinājumiem turpmākos gadus būs jāpievērš īpaša uzmanība, jo sabiedrības informācijas meklēšanas un lietošanas paradumi mainās. Cilvēki informāciju patērē, atrodoties nemitīgā kustībā, un valsts pārvaldes darbam būs jāpielāgo savs darbs jaunai pieejai. Tādējādi ir vērojama dažādu jaunu komunikācijas metožu attīstība Latvijas valsts pārvaldē: gan iestāžu

mājas lapu pilnveidošana, gan sociālo mediju izmantošana, gan jaunu interaktīvu komunikācijas formu pielietošana.

Kā viens no būtiskākajiem jauninājumiem ir paredzama arvien plašāka sociālo mediju izmantošana Latvijas valsts pārvaldes komunikācijā. Valsts kancelejā ir tikušas izstrādātas vadlīnijas sociālo platformu izmantošanai valsts pārvaldes iestāžu darbā. Vienlaikus jāmin, ka jau kopš 2009. gada Valsts kanceleja un arī citas iestādes ir attīstījušas jaunus kanālus komunikācijai ar iedzīvotājiem. Tā, piemēram, Valsts kanceleja ir izveidojusi ziņu kontu mikroblogošanas portālā *Twitter.com*, kuram šobrīd ir vairāk nekā 11 tūkstoši sekotāju un vairāk nekā deviņi tūkstoši ierakstu. Ir atrodamas arī Valsts kancelejas kanāls *YouTube* kontā, kura skatījuma skaits ir bijis 195 584 un kuram ir 244 abonenti. Samērā populārs ir arī Valsts kancelejas uzturētais profils Latvijā izveidotā sociālajā tīklā draugiem.lv, kuram ir 6813 sekotāju. Vēl ir minams profils foto albumu interneta servisā *Flickr.com*, kuram ir 146 sekotāji, un *Instagram* ar 246 sekotājiem. Papildus tam pastāv arī Ministru kabineta sēžu vadības sistēma ePortfelis, nodrošinot iespēju saņemt Valsts sekretāru sanāksmes, MK komitejas un sēžu materiālus, kā arī MK mājaslapā ir pieejama iespēja parakstīties uz jaunumu saņemšanu par konkrētu jomu tiesību aktu projektiem. ePortfeļa pakalpojumam ir virs 1000 lietotāju, tai skaitā NVO pārstāvji, savukārt jaunumu saņemšanu izmanto ap 1400 lietotāju. (Dreimane, 2011) Valsts pārvalde komunikācijā ar sabiedrību ir centusies attīstīt arī citas mūsdienīgas komunikācijas formas, piemēram, Valsts kancelejas izveidotā mobilā aplikācija "Futbols" Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) rīkotajā mobilo lietotņu konkursā "World Summit Award Mobile (WSA Mobile)" ir ierindota starp 40 labākajām pasaulē un novērtēta kā TOP5 mobilā aplikācija pasaulē kategorijā "m-Valdība un līdzdalība". (Valsts kanceleja, 2014) Plašu rezonansi un popularitāti ieguvis arī valdības uzturētais profils "If you like Latvia, Latvia likes you" sociālajā tīklā *Facebook.com* ar 96 320 sekotājiem.

Tādējādi var secināt, ka Latvijas valsts pārvalde komunikācijas veidošanā ar sabiedrību izmanto daudzveidīgas sociālo mediju iespējas, tomēr tai nav izdevies mazināt barjeras, kas saistītas ar sabiedrības neieinteresētību un zemo uzticēšanos valsts pārvaldei. Lai gan vienlaikus jāatzīst, ka kopējā Latvijas iedzīvotāju aktivitāte jauno publisko diskusiju formu izmantošanā kopumā ir vērtējama kā augsta. Interneta forumi un komentāri, sociālie tīkli, emuāri un mikroblogi ir biežāk sastopamās jaunās publisko diskusiju formas, kurās ne tikai iespējams informēt sabiedrību un veidot tās viedokli par būtiskiem jautājumiem, bet arī veicināt iedzīvotāju sadarbību kopēju sociālu problēmu risināšanā. Tātad valsts pārvaldei ir potenciāls uzrunāt sabiedrību, tieši pielietojot dažādus sociālos medijus, un veicināt mijiedarbību ar sabiedrību.

Tiešsaistes, uz sadarbību balstītā, valsts pārvaldē, izmantojot sociālos mediju un citas jaunās komunikācijas metodes, mainās komunikācijas veids, kādā tā mijiedarbojas ar sabiedrību un dalās ar informāciju. Sociālo mediju izmantošana ir neatņemama, lai attīstītu jaunas, uz sadarbību balstītas, valsts pārvaldes iespējas. Lai gan sociālie mediji līdz šim lielākoties ir tikuši pielietoti nevalstiskām un vairāk sociālām vai uz patērētāju koncentrētām aktivitātēm, piemēram, tiešsaistes tīklošana, situācija sāk mainīties. Komercuzņēmumi aizvien vairāk izmanto sociālos medijus, lai vairāk iepazītu savus klientus, izveidotu zīmola apzināšanos un dalītos ar zināšanām. Šobrīd Latvijas valsts pārvalde sektors cenšas atpalikt no vispārējās iedzīvotāju un biznesa kopienas dažādu komunikācijas tehnoloģiju izmantošanā, veidojot komunikāciju ar sabiedrību. Pētot sociālo mediju pielietojumu Latvijas valsts pārvaldes komunikācijā, jāsecina, ka tiem ir atvēlēta liela nozīme komunikācijas veidošanā ar sabiedrību un tiek izmantotas dažādas iespējas, gan veidojot valsts institūciju profilus sociālajos medijos, gan attīstot interaktīvus dažādus risinājumus komunikācijā ar sabiedrību, tomēr iedzīvotāju intereses un iesaiste šajās komunikācijas aktivitātēs nav plaša, tādējādi tikai daļēji izdodas sasniegt Latvijas valsts pārvaldei izvirzītos komunikācijas mērķus, kuri saistīti ar mijiedarbības veidošanu ar sabiedrību.

Secinājumi

Attīstoties informācijas un komunikācijas tehnoloģijām, mainoties sabiedrības komunikācijas paradumiem, Latvijas valsts pārvaldes komunikācijas būtiskākais izaicinājums ir spēja atrast un pielietot jaunus sadarbības un komunikācijas veidus, kas veicinātu sabiedrības ieinteresētību valsts izaugsmē un sabiedrības labklājībā, kā arī mazinātu sabiedrības distancēšanos un neuzticēšanos valsts pārvaldei.

Tātad arī valsts pārvaldes komunikācijā ar sabiedrību arvien izšķirošāka nozīme būs dažādo sociālo mediju iespēju prasmīgai pielietošanai, gan izvēloties atbilstošus kanālus, gan veidojot to saturu.

Vairāki Latvijas valdības pieņemtie politikas plānošanas dokumenti norāda, ka valsts pārvaldes komunikācijas mērķi ir vērsti uz mijiedarbības veidošanu ar sabiedrību, lai nodrošinātu sabiedrības informēšanu un izpratnes veidošanu par valsts pārvaldes pieņemtajiem lēmumiem, kā arī lai veicinātu sabiedrības līdzdalību valsts pārvaldes lēmumu sagatavošanas un pieņemšanas procesā. Ir atzīts, ka valsts pārvaldes komunikācijai ir nozīmīga loma, jo tā veicina sadarbību starp valsts pārvaldi, nevalstiskajām organizācijām, sociālajiem partneriem un privātajiem uzņēmējiem, līdz ar to palielinās publiskā, privātā un nevalstiskā sektora līdzdalība valsts un sabiedrības jautājumu risināšanā.

Latvijas valsts pārvaldes komunikācijas prakses analīze liecina, ka Latvijas valsts pārvaldes institūcijas ir dažādojušas pielietotos komunikācijas kanālus, pilnveidojošas komunikācijas saturu atbilstoši gan mērķgrupām, gan izmantotajiem kanāliem, arvien lielāku uzmanību veltot sociālo mediju integrēšanai komunikācijā. Tādējādi var secināt, ka Latvijas valsts pārvaldes institūcijas lielā mērā ievieš Latvijas valdības pieņemtajos politikas plānošanas dokumentos noteiktos pasākumus komunikācijas uzlabošanai ar sabiedrību. Tomēr vienlaikus jāatzīmē, ka valsts pārvaldes komunikācijai neizdodas pārvarēt barjeras, kas saistītas ar sabiedrības zemo uzticēšanos valsts pārvaldei un vēlmi distancēties no valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanas, jo samērā neliels iedzīvotāju skaits iesaistās dažādās valsts pārvaldes komunikācijas iniciatīvās, piemēram, vērojams zems sekotāju skaits dažādu valsts iestāžu profiliem sociālos medijos un līdzdalība sociālajos medijos piedāvātajās aktivitātēs. Tātad kopumā Latvijas valsts pārvaldes komunikācijā pietiekami labi izdodas sasniegt mērķus, kas saistīti ar inovāciju ieviešanu valsts pārvaldes darbā, jo sociālo mediju pielietojums valsts pārvaldes komunikācijā ir gana plašs un daudzveidīgs. Savukārt grūtības ir saskatāmas tādu mērķu sasniegšanā, kuri ir vērsti uz mijiedarbības veidošanu ar sabiedrību, piemēram, valsts pārvaldes un sabiedrības sadarbība, efektīva informācijas apmaiņa un viedokļu saskaņošana. Tādējādi turpmākie valsts pārvaldes komunikācijas izpētes jautājumi būtu saistāmi ar to, kādā veidā būtu pilnveidojams sociālo mediju pielietojums distances mazināšanā starp valsts pārvaldi un sabiedrību, iedzīvotāju ieinteresētības veicināšanā, lai palielinātu savstarpējo sadarbību, informācijas apmaiņu un viedokļu saskaņošanu.

Noslēgumā jāmin, ka Latvijas valsts pārvaldē tiek izmantotas daudzas iespējas, ko piedāvā sociālie mediji kā nozīmīgs sabiedrības komunikācijas instruments. Valsts pārvaldes komunikācijā, pirmkārt, samērā aktīvi tiek pielietotas jaunākās informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, t.sk. sociālie mediji, otrkārt, ir ņemtas vērā arī sabiedrības komunikācijas paradumu izmaiņas. Tomēr ar sociālo mediju pielietošanu valsts pārvaldes komunikācijā, lai arī tā ir vērsta uz mijiedarbības un interaktivitātes palielināšanu, nav izdevies mazināt valsts pārvaldes komunikācijas asimetriju attiecībās ar sabiedrību – joprojām vairāk vērojama informācijas izplatīšanas tendence, nevis sadarbība starp valsts pārvaldi un sabiedrību, viedokļu saskaņošana un efektīva informācijas apmaiņa. Tādējādi turpmākie izaicinājumi valsts pārvaldes komunikācijas attīstībā ir saistīti ar valsts pārvaldes spēju ieinteresēt un piesaistīt cilvēkus profiliem sociālajos medijos, piedāvājot saturiski pilnvērtīgu informāciju, un motivēt cilvēkus uzņemties līdzatbildību par valsts attīstību un izaugsmi laikā, kad vērojama sabiedrības distancēšanās no valsts un zema uzticēšanās valsts pārvaldes institūcijām. Valsts pārvaldes komunikācijas attīstība būtu saistāma arī ar pastiprinātu sadarbību un saskaņošanu starp un ar ministrijām, paplašinātu valsts pārvaldes piedāvājumu interneta lietotājiem. Attīstot jaunas komunikācijas un publisko diskusiju formas un pilnveidojot tās saturu, valsts pārvaldes komunikācija var palielināt ne tikai iedzīvotāju informētības līmeni, bet arī mainīt attieksmi un izturēšanos, mazinot sabiedrības distancēšanos no valsts pārvaldes un palielinot katra indivīda līdzatbildību par vispārējā sabiedrības labuma sasniegšanu.

References

- Blumenthal, A. (2009). Why Social Media Matters for Government. Pieejams: http://www.nextgov.com/nextgov/ng_20090415_9417.php [skatīts 28.01.2016.]
- Drapeau, M. (2009). Government 2.0: How Social Media Could Transform Gov PR. Pieejams: <http://www.pbs.org/mediashift/2009/01/government-20-how-social-media-could-transform-gov-pr> [skatīts 28.01.2016.]
- Dreimane E. (2011). E-rīki sabiedrības informēšanai par Ministru kabinetā izskatāmajiem jautājumiem. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/sabiedribas-lidzdaliba/sabiedribas-lidzdaliba/> [skatīts 28.01.2016.]
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformations of the Public Sphere*. Cambridge: Polity Press, 301 p.

- Kazaka, O. (2014). Sociālo mediju lietošana korporatīvajā komunikācijā Latvijā (2009– 2011). Pieejams: http://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/Kazaka_Olga_promocijas_darbs_FIN.pdf [skatīts 28.01.2016.]
- Lange, A., Mitchell, S., Stewart-Weeks, M., et. al. (2008). The Connected Republic and the Power of Social Networks. Pieejams: <http://www.openforum.com.au/files/The%20Connected%20Republic%20and%20the%20Power%20of%20Social%20Networking%20July%202008.pdf> [skatīts 28.01.2016.]
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam "Latvija 2030" (2010). Pieejams: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_lv.pdf [skatīts 29.01.2016.]
- Macmillan, P., Medd, A., Hughes, P. Change your world or the world will change you. The future of collaborative government and Web 2.0. Pieejams: http://www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/ca_govt_web20_mar08_EN.pdf [skatīts no 29.01.2016.]
- Taylor, C. Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate. *Liberalism and Moral Life*. Rosenblum, N. (ed.). Cambridge: Harvard University Press, pp. 159–182
- Eiroparometrs 68. Sabiedriskā doma Eiropas Savienībā. Rudens 2007. (2008). Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_lv_nat.pdf [skatīts 21.01.2016.]
- Eiroparometrs 74. Sabiedriskā doma Eiropas Savienībā. Rudens 2010. (2011). Pieejams: http://ec.europa.eu/latvija/news/press_releases/2011_02_21_2_lv.htm [skatīts 23.01.2016.]
- Eiropa 2020: Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. (2010). Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf [skatīts no 28.01.2016.]
- Ņikišins, J., Rozenvalds, J., Zepa, B. (2014). Politiskā kultūra un demokrātija. *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits, 2005–2014*. Rozenvalds, J. (zin. red.). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 237.–255. lpp.
- Latvijas nacionālās reformu programmas "ES 2020" stratēģijas īstenošanai projekts (2010). Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40196584&mode=mk&date=2010-11-16> [skatīts 26.01.2016.]
- Valsts kancelejas mobilā aplikācija "Futbols" iekļūst "World Summit Award Mobile" finālā (2014). Pieejams: <http://m.lvportals.lv/visi/preses-relizes?id=264208?show=comen> [skatīts 31.01.2016.]
- Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (2014.) Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=271384> [skatīts 31.01.2016.]

PUBLISKĀS PĀRVALDES REFORMAS PĒCKRĪZES PERIODĀ

PUBLIC ADMINISTRATION REFORMS IN THE POST CRISIS PERIOD

Jānis Načisčionis, Dr. iur., profesors,

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Una Skrastiņa, Dr. iur.,

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The efficiency of public administration (state administration) is one of the indicators of a country's development and competitiveness. The legal framework significantly affects business environment – it can either encourage entrepreneurship or force businesses to seek other markets, or even cease their activities. The aim of this study is to analyse the current situation in public administration, searching for the best possible legal solution for the development of public administration. The following objectives were set to achieve this goal: to evaluate the necessity of public administration reform, to analyse the role of State Chancellery in both control and implementation of reforms, to evaluate necessity of legislation quality assessment service and its possible place in public administration and to make proposals to address the issues found. The descriptive, historical and comparative research method is used in this research to enable us to obtain research results with the analytical method. The theme is topical for both theoretical and practical aspects because competitive companies can exist only in a country with high quality legislation and advanced system of legislative framework. The authors conclude that it is necessary to strengthen the impact of State Chancellery in the process of control of the legislation and in implementation of the government's mandate. One of the possible public administration reform trends is the creation of an independent and scientifically analytical legislation quality assessment service where the main criterion for staff selection should be a good academic background, doctoral degree as a minimum, previous experience in work with legal drafts and political neutrality.

Atslēgas vārdi: publiskā pārvalde, valsts kanceleja, tiesību aktu kvalitāte

Ievads

Publiskās pārvaldes (valsts pārvaldes) efektivitāte ir viens no valsts attīstības un konkurētspējas paaugstināšanas rādītājiem. Arī normatīvais regulējums būtiski ietekmē uzņēmējdarbības vidi, tas spēj gan veicināt uzņēmējdarbību, gan spiest uzņēmējus meklēt citu tirgu gan vietējā, gan starptautiskajā mērogā. Sabiedrībā arvien pieaug prasības pēc publiskās pārvaldes darbības augstākas kvalitātes, lai to panāktu, ik pa laikam ir nepieciešamas lielākas vai mazākas reformas. Tomēr, lai arī sabiedrībai vajadzētu iegūt no nepārtrauktās reformēšanas, Latvija šajā ziņā daudz lepoties nevar. Kārtējā Valdības deklarācijā izvirzītie mērķi – “vairot ikvienas ģimenes un iedzīvotāja labklājību un piederību Latvijai. Tā sasniegšanu panāksim ar strauju, bet ilgtspējīgu ekonomikas izaugsmi” – tā arī palika tikai deklaratīvi saukļi. (Deklarācija par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību, 2014) Kā liecina personāla atlases uzņēmuma *CV-Onlain* veiktā aptauja Baltijas valstīs, gandrīz katrs ceturtais jeb 23% Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju 2015. gadā plānoja doties strādāt uz ārzemēm. (BNS, 2015) Tātad aizbrauc no savas valsts, izvēloties izdzīvošanai citu, labklājības ziņā konkurētspējīgāku valsti. Pētījuma mērķis ir analizēt esošo situāciju valsts pārvaldē, meklējot labāku iespējamo tiesisko risinājumu valsts pārvaldes attīstībā. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tiek noteikti šādi uzdevumi: izvērtēt publiskās pārvaldes reformas nepieciešamību, valsts kancelejas lomu kontrolē un reformu īstenošanā, kā arī tiesību aktu kvalitātes izvērtēšanas dienesta nepieciešamību un tā vietu publiskajā pārvaldē, un izteikt priekšlikumus pētāmās problēmas risināšanai. No zinātniskās pētniecības metodēm tiks izmantota deskriptīvā (aprakstošā), vēsturiskā un salīdzinošās metodes, kas dos iespēju iegūt pētišanas rezultātus ar analītisko metodi. Tēma ir aktuāla gan teorētiskā, gan praktiskā aspektā, jo konkurētspējīgi

uzņēmumi var būt tikai tādā valstī, kurā ir augsta likumdošanas kvalitāte un ne mazāk attīstīta spēkā esošo tiesību aktu sistēma.

1. Publiskās pārvaldes reformas attīstība

Valsts pārvaldes reformas aizsākās jau 1990. gadā, un esošais plānošanas periods (2014.–2020. gads) ir jau ceturtais nozīmīgākais plānošanas periods valsts pārvaldes politikas attīstībā. Tai pašā laikā, sākoties valsts ekonomiskajai krīzei, vienlaikus tika pavērts ceļš arī strukturālajām reformām valsts pārvaldē. Līdz ar to valsts pārvalde kopš 2001. gada piedzīvojuši reformu – attīstības – strukturālo reformu ceļu. Ievērojot minēto, šajā plānošanas periodā saglabāta virkne iepriekšējā plānošanas perioda pamatelementu un rīcības virzienu valsts pārvaldes attīstības politikai, vienlaikus fokusējoties uz galvenajiem principiem valsts pārvaldes attīstībā – efektivitāte, tiesiskums, samērojamība, pieejamība, elastība un sadarbība. 2003. gada 1. janvārī stājās spēkā *Valsts pārvaldes iekārtas likums*, kura mērķis ir nodrošināt demokrātisku, tiesisku, efektīvu, atklātu un sabiedrībai pieejamu valsts pārvaldi. (Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2003, 2) Nākamā plānošanas perioda viena no būtiskākajām prioritātēm valsts pārvaldei ir Latvijas pievienošanās Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijai (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, turpmāk – OECD), kas veicinās valsts pārvaldes kvalitātes attīstību un labāku publisko pakalpojumu sniegšanu mūsu valsts iedzīvotājiem, šajā procesā izmantojot citu ekonomiski attīstītāko valstu pieredzi. Līdz ar to, lai gan plānošanas perioda laikā ieviesta virkne jaunu iniciatīvu, veiktas reformas valsts pārvaldes institucionālajā kārtībā, kā arī cilvēkresursu politikā, Ministru kabineta rīkojumā Nr. 827 “Par Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādņem 2014.–2020. gadam” (turpmāk – pamatnostādnes) ir ietverts ievērojams skaits ar valsts pārvaldi un tās darbības efektivitāti saistītu jautājumu. Tādējādi pamatnostādnes izstrādātas, balstoties uz ieviesto reformu izvērtējumu un pastāvošo problēmu analīzi. Plānošanas perioda ietvaros ir mainījušās par valsts pārvaldes politiku atbildīgās institūcijas. 2011. gada 1. decembrī tika izveidota Ministru prezidenta tiešā pakļautībā esoša valsts attīstības plānošanas un koordinācijas vadošā (augstākā) tiešās pārvaldes iestāde – Pārresoru koordinācijas centrs (turpmāk – PKC). PKC veic nozaru politiku pārresorisko uzraudzību, izstrādā vidēja termiņa un ilgtermiņa plānošanas dokumentus un uzrauga to īstenošanu, kā arī koordinē deklarācijas par Ministru kabineta (turpmāk – MK) iecerēto darbību un Valdības rīcības plāna izpildi. Par pamatnostādņu īstenošanu ir atbildīgas gan augstākās tiešās valsts pārvaldes iestādes, gan to padotības iestādes un pašvaldības. Vispārējo pamatnostādņu uzraudzību veic Valsts kanceleja, un Valsts kanceleja ir kopumā atbildīga par pamatnostādņu īstenošanu (Ministru kabineta rīkojums Nr. 827, 2014, Ievads). Savukārt PKC ir Ministru prezidenta tiešā pakļautībā esoša valsts attīstības plānošanas un koordinācijas vadošā (augstākā) iestāde, kuras darbības mērķis ir nodrošināt nacionālā līmeņa attīstības plānošanas dokumentu savstarpējo saskaņotību un atbilstību normatīvo aktu prasībām. PKC uzdevums ir nodrošināt koordinētu attīstības plānošanu valstī, izstrādāt ilgtermiņa plānošanas dokumentus, nodrošinot to sasaisti ar valsts un Eiropas Savienības (turpmāk – ES) finansējumu, un rūpēties par šo prioritāšu ievērošanu visā lēmumu pieņemšanas procesā valstī. (Pārresoru koordinācijas centrs. Par PKC, 2016) Attiecībā uz PKC, kuru Valsts kancelejas vadītājs bija rosinājis likvidēt, tagad ir jaunas vēsmas (nostādnes), ka, runājot premjerministra Māra Kučinska (ZZS) vārdiem, viņš ir aicinājis Valsts kancelejas direktoru Mārtiņu Krieviņu piebremzēt ar rosinājumu likvidēt PKC. M. Kučinskis bija ticis ar Krieviņu un izteicis lūgumu piebremzēt ar šādu aicinājumu. Viņš norādīja, ka Valsts kanceleja un PKC ir tiešā premjera pakļautībā un būs nepieciešamas nākamās valdības uzdevumu pildīšanā, koordinējot ministriju un citu valsts pārvaldes iestāžu darbu. Kučinskis atzīmēja, ka nav nepieciešams šobrīd pārvilkt svītru pāri PKC un veidot kaut ko jaunu. (BNS, 2016)

Pamatnostādņēs ir norādīti ne vien nākotnes plāni, bet arī esošās problēmas. Diemžēl trūkst vienota un efektīva risinājuma un instrumentu, kā veiksmīgi īstenot valsts pārvaldes reformas, kā arī nepieciešams turpināt darbu pie valsts pārvaldes institucionālās sistēmas un pakalpojumu kvalitātes uzlabošanas. Turpināms darbs pie administratīvā sloga samazināšanas iedzīvotājiem un komersantiem, valsts pārvaldes institūciju darba organizācijas pilnveidošanas. Samazinoties iedzīvotāju skaitam, turpināmas iniciatīvas profesionālas valsts pārvaldes attīstībā, vienlaikus nodrošinot efektīvus risinājumus valsts pārvaldē nodarbināto kompetences un kapacitātes paaugstināšanā, kā arī atalgojuma sistēmas pilnveidošanā. Galvenās problēmas attīstības plānošanas sistēmā saistītas ar plānošanas sistēmas īstenošanu praksē,

veicot politikas plānošanas dokumentu izstrādi, īstenošanu un novērtēšanu, kā arī veicot starpnozaru politikas plānošanu. Atsevišķi risināmi jautājumi par valsts un privātā sektora sadarbības uzlabošanu un valsts pārvaldes pieredzes apmaiņas nodrošināšanu. (Ministru kabineta rīkojums Nr. 827, 2014)

Lai arī valsts konkurētspēja lielā mērā ir atkarīga no uzņēmumu veiksmīgas darbības, viņu veiksmē tomēr ir atkarīga no valstiska mēroga pasākumiem – efektīva likumdošanas procesa un sakārtotas, kvalitatīvas tiesību aktu sistēmas. Mūsu valstī nepārtraukti tiek pieņemti jauni vai grozīti esošie normatīvie akti publiskās pārvaldes darbības uzlabošanai, tā tiek cerēts atrast veiksmīgāko risinājumu, bet jāņem vērā, ka tas saistīts ar lielu finanšu un cilvēkresursu patēriņu. Šis jaunrades ierobežošanai pozitīvi vērtējams ir pamatnostādņēs administratīvā sloga samazināšanai norādītais, ka MK ir apstiprināts informatīvais ziņojums "Priekšlikumi ārējo normatīvo aktu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai", tādējādi izstrādāti priekšlikumi tiesiskā regulējuma pārmērīgas jaunrades mazināšanai skaitā un apjomā, kā arī radot priekšnoteikumus pārāk detalizēta un sīkumaina tiesiskā regulējuma novēršanai. Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietnieces tiesību politikas jautājumos Lailas Medinas informatīvajā ziņojumā "Priekšlikumi ārējo normatīvo aktu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai" apkopotu dati gan par normatīvo aktu un grozījumu īpatsvaru tajos kopskaitu, gan statistikas dati, gan normatīvā akta projekta sagatavošanas minimālās izmaksas. Piemēram, 2013. gadā, MK noteikumi tika grozīti 1103 reizes, kas ir lielākais skaits kopš 1995. gada. Savukārt normatīvā akta sagatavošanas minimālās izmaksas ir 3335,62 EUR. (Medina, 2014)

Interesantu viedokli par normatīvo aktu grozījumiem izsaka Dr. iur. Jānis Pleps, secinot, ka ar normatīvo aktu grozījumiem nevar atrisināt visu. Tomēr, ja runājam par iespējām konstitucionālas tiesības ietekmēt ar normatīvo regulējumu, tad ir jāņem vērā, ka šeit ir ļoti liela politiskā ietekme un vismaz četri regulatīvie mehānismi: normatīvais regulējums; tradīcijas; politiskā griba, kāda ir partijām, spēlēt pēc šiem noteikumiem vai tos mainīt; cilvēka personības un savstarpējās attiecības. Šie aspekti nav nodalāmi. Var būt veiksmīgs normatīvais regulējums, taču dzīvē tas nestrādā. (Pleps, 2013) Autori piekrīt J. Plepa viedoklim, tomēr uzskata, ka noteicošā ietekme uz normatīvo regulējumu ir veiksmīgam varas veidošanas modelim. Katrā valstī varas veidošanas modeļi mēdz būt dažādi un tie tiek mainīti atbilstoši katras valsts attīstībai, tomēr vienota viedokļa, kā būtu jāveido šis modelis Latvijā, pagaidām nav, lai gan ir skaidrs, ka esošais atkal izrādīties neefektīvs. Runājot uzņēmēju valodā, nepieciešams jauns "Biznesa plāns". Mūsu valsts "Biznesa plāna" izstrādes vadošā iestāde ir PKC.

Galvenais vidēja termiņa attīstības plānošanas dokuments Latvijā ir "Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam" (turpmāk – NAP2020). Tas ir Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam (turpmāk – Latvija2030) rīcības plāns, kam ir jākalpo par valsts attīstības ceļa karti vidējam termiņam. NAP2020, no vienas puses, ir valsts "biznesa plāns", kas parāda valsts izaugsmes modeli – kur tiks ieguldīts, lai nodrošinātu ekonomikas pašpietiekamību, produktivitātes pieaugumu un valsts konkurētspēju? Kā tiks nodrošināta sinerģija starp investīciju mērķiem un līdzsvarota attīstība? Kā pelnīs valsts un kā to izdarīt iedzīvotājiem? Tāpat NAP2020 var tikt skatīts arī kā "sabiedriskais līgums" – ko valsts apņemas paveikt/sasniegt līdz 2020. gadam un ko tā sagaida no sabiedrības. Valsts parāda kopīgo redzējumu par vidēja termiņa attīstību, lai nodrošinātu ilgtermiņa prognozējamību nozaru, biznesa un katra indivīda lēmumu pieņemšanā. (Pārresoru koordinācijas centrs, Par NAP2020, 2016) NAP2020 ir hierarhiski augstākais nacionāla līmeņa vidēja termiņa plānošanas dokuments, tas ir cieši saistīts ar Latvija2030 un "Nacionālo reformu programmu stratēģijas "ES2020" īstenošanai". NAP2020 Ievadā noteikts, ka "Latvija 2020. gadā būs latviska un pašapzinīga, droša un iedzīvotājiem draudzīga, zaļa un sakopta, pārtikusi, efektīva un konkurētspējīga valsts, kurā dzīvo čakli, izglītoti, radoši, veseli un laimīgi cilvēki. Tiesiskuma un efektīvas likumu piemērošanas nodrošināšana ikvienā darbības jomā ir svarīgākais princips. NAP2020 noteikti vairāki rīcības virzieni, piemēram, rīcības virziens "Izcila uzņēmējdarbības vide", kur cita starpā norādīts, ka Izcila uzņēmējdarbības vide nozīmē sakārtotu tiesisko bāzi, prognozējamu valsts atbalsta un uzraudzības sistēmas darbību, uz uzņēmēju vajadzībām orientētus valsts pārvaldes pakalpojumus, kā arī skaidrus un konkurētspējīgus pamatnosacījumus uzņēmējdarbības uzsākšanai un attīstībai.

Nozīmīga loma valsts konkurētspējas attīstībā mūsu valstī ir Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera (turpmāk – LTRK). **LTRK ir brīvprātīga, politiski neitrāla biedrība**, kurā apvienojušies visu Latvijas reģionu un tautsaimniecības nozaru mikro, mazie, vidējie un lielie uzņēmumi. Pēc biedru skaita LTRK ir lielākā uzņēmēju nevalstiskā organizācija, kura apvieno 1367 uzņēmumus, 47 nozaru asociācijas,

deviņus pilsētu uzņēmēju klubus un 11 citas uzņēmēju apvienības. LTRK biedru – uzņēmumu – apgrozījums 2013. gadā pārsniedza 13,5 miljardus eiro! LTRK pārstāv uzņēmēju intereses valsts un pašvaldību institūcijās, kā arī sniedz pakalpojumus, lai Latvijā būtu izcili uzņēmumi izcilā uzņēmējdarbības vidē. LTRK darbojas trīs jomās: uzņēmējdarbības vide; uzņēmumu konkurētspēja; eksports. (Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera. Par LTRK, 2016) Šajā sakarā LTRK prezidents Aigars Rostovskis norāda, ka, lai valsts pārvaldes reformas un atsevišķu institūciju reorganizācija būtu efektīva pēc būtības un ilgtermiņā sniegtu pozitīvu ieguldījumu, ir nepieciešama visas valsts pārvaldes reforma, un tai par pamatu var kalpot LTRK pamatnostādnes. (Rostovskis, 2015) Piemēram, pamatnostādnēs “LTRK pamatnostādnes efektīvas publiskas pārvaldes politikā” norādītais virsmērķis ir: efektīva un caurspīdīga publiskā pārvalde, kas rūpējas par labvēlīgu uzņēmējdarbības vidi, nodrošinot samērīgu tiešo nodokļu un nodevu slogu, konkurētspējīgus resursus Latvijas tautsaimniecības attīstībai un aizsargā tās intereses. (Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera, 2016)

2013. gada 6. februārī pieņemts MK rīkojums Nr. 48 “Par Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepciju”. Atbildīgā institūcija koncepcijas izpildes koordinācijas jomā ir Valsts kanceleja. Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepcijas ievadā norādīts, ka pēdējo gadu laikā ir notikušas būtiskas pārmaiņas, kuru mērķis ir efektīvas valsts pārvaldes nodrošināšana. Līdztekus valsts pārvaldes funkciju optimizācijai un institucionālās sistēmas pilnveidošanai tika veikti pasākumi arī attiecībā uz valsts pārvaldē nodarbinātajiem – samazināts valsts pārvaldē nodarbināto skaits un to darba samaksa, atceltas gandrīz visas sociālās garantijas, ierobežoti izdevumi mācībām, līdz ar to samazinot arī karjeras izaugsmes iespējas valsts pārvaldē. Lai sasniegtu koncepcijā izvirzīto mērķi, nepieciešams stiprināt cilvēkresursu vadības funkciju valsts pārvaldē un pilnveidot institucionālās pārvaldības modeli. (Ministru kabineta rīkojums Nr. 48, 2013)

Šajā sakarā vērā ņemamas Satversmes tiesas paustās atziņas. Piemēram, no Satversmes 1. pantā ietvertā demokrātiskas republikas jēdziena (Latvijas Republikas Satversme, 1922, 1) visām valsts institūcijām izriet pienākums savā darbībā, it sevišķi izdodot tiesību aktus, ievērot likumību, varas dalīšanu un veikt savstarpēju uzraudzību, ievērojot publiskās varas pakļautību likumam, t.i., likuma virsvadību un citus tiesiskas valsts principus, arī samērīguma un tiesiskās paļāvības principus. Demokrātiskas un tiesiskas valsts principi balstās uz to, ka sabiedrībā pastāv līdzsvars starp pamatvērtībām un tiesību realizāciju. Valdības pieņemtajiem lēmumiem jārada ticība, ka tie tiek pieņemti, ievērojot taisnīguma principu, lai tādejādi samazinātu interešu konflikta iespējamību. (Latvijas Republikas Satversmes tiesa, Lieta Nr. 04-07(99), 2000, 3) Būtiska tiesiskas valsts principa sastāvdaļa ir tiesiskā stabilitāte. (Latvijas Republikas Satversmes tiesa Lieta Nr. 2001-10-01, 2002, 8) Satversmes tiesa ir secinājusi, ka, mainot tiesisko regulējumu, valsts iestādēm savā darbībā jābūt konsekventām attiecībā uz to izdotajiem normatīvajiem aktiem un jāievēro tiesiskā paļāvība, kas personām varētu rasties saskaņā ar konkrētu tiesību normu. Tiesiskās paļāvības princips cita starpā prasa aizsargāt paļāvību, kas personai radusies uz noteiktu tās tiesību saglabāšanu vai īstenošanu, un ietver valsts pienākumu pildīt saistības, ko tā uzņēmusies pret personām. Pretējā gadījumā tiktu mazināta personu uzticība valstij un tiesībām. Taču, lai nodrošinātu valsts spēju reaģēt uz mainīgajiem dzīves apstākļiem, šis princips neizslēdz valsts iespēju grozīt pastāvošo tiesisko regulējumu. Tiesiskās paļāvības princips arī prasa, lai valsts, mainot normatīvo regulējumu, ievērotu saprātīgu līdzsvaru starp personas paļāvību un tām sabiedrības interesēm, kuru nodrošināšanas labad regulējums tiek mainīts. (Latvijas Republikas Satversmes tiesa, Lieta Nr. 2013-13-01, 2014, 7.2.) Tiesiskās paļāvības principa darbībā nozīme ir arī tam, vai personas paļaušanās uz tiesību normu ir likumīga, pamatota un saprātīga, kā arī vai tiesiskais regulējums pēc savas būtības ir pietiekami noteikts un nemainīgs, lai tam varētu uzticēties. (Latvijas Republikas Satversmes tiesa, Lieta Nr. 2001-12-01, 2002, 3.2.) Tiesiskās paļāvības princips noteic arī to, ka indivīda reiz iegūtās tiesības nevar pastāvēt neierobežoti ilgi. Proti, šis princips nedod pamatu ticēt, ka reiz noteiktā tiesiskā situācija nekad nemainīsies. Būtiski ir tas, ka tiesiskās paļāvības princips nodrošina indivīdam tiesisko aizsardzību tikai likumdevēja noteiktajā pārejas periodā. Tiesiskās paļāvības princips negarantē indivīdam pastāvīgu *status quo*. Secināms, ka tiesiskās paļāvības princips aizsargā personas reiz iegūtās tiesības, t.i., personas var paļauties uz to, ka tiesības, kas iegūtas saskaņā ar spēkā esošu tiesību aktu noteiktajā laika periodā, tiks saglabātas un reāli īstenotas. (Latvijas Republikas Satversmes tiesa, Lieta Nr. 2004-03-01, 2004, 9.3.) Likumdevējam, ievērojot Satversmes 1. pantā nostiprinātos tiesiskas valsts pamatprincipus, ir pienākums periodiski apsvērt, vai tiesiskais regulējums

joprojām ir efektīvs un vai tas kādā veidā nebūtu pilnveidojams. (Latvijas Republikas Satversmes tiesa, Lieta Nr. 2013-05-01, 2014, 21)

Tā kā pamatnostādnes paredz noteikt Valsts kanceleju par atbildīgo institūciju pamatnostādņu īstenošanā, līdz ar to tieši Valsts kancelejai ir noteicošā loma izvērtēt, vai tiesiskais regulējums joprojām ir efektīvs un vai tas nebūtu pilnveidojams.

Valsts kanceleja ir tiešās pārvaldes iestāde, kuras darbības mērķis ir radīt priekšnoteikumus Ministru prezidenta, Ministru prezidenta biedra un MK darbībai, lai nodrošinātu lēmumu pieņemšanu saskaņā ar LR Satversmi un citiem likumiem, kā arī MK lēmumu īstenošanu un pēctecību. Valsts kanceleja veic *Valsts pārvaldes iekārtas likumā* noteiktās funkcijas, to skaitā saskaņā ar normatīvajos aktos noteikto kārtību koordinē un kontrolē likumos un Saeimas lēmumos MK doto uzdevumu izpildi, MK, Ministru prezidenta un Ministru prezidenta biedra doto uzdevumu izpildi, kā arī Valsts sekretāru sanāksmēs doto uzdevumu izpildi. (Ministru kabineta noteikumi Nr. 263, 2003, 1; 4.10)

Uzklausot Valsts kancelejas direktora Mārtiņa Krieviņa, kas ir bijušais OECD vecākais padomnieks stratēģijas, reformu un politikas veidošanas jautājumos, arī PKC bijušais vadītājs, informāciju par reformām iestādē, bijusī Ministru prezidente Laimdota Straujuma uzsvēra, ka viņa darbs ir paraugs citām valsts pārvaldes iestādēm. "Tas, ko dara Krieviņa kungs, ir paraugs citām valsts pārvaldes iestādēm. Valsts kancelejai ir jābūt kā paraugam," teica valdības vadītāja. Viņasprāt, Valsts kancelejas pašreizējā vadība ir progresīva un atbalstoša. Viņa arī uzteica Krieviņa darbību, trīs pirmo darba mēnešu laikā pašam veicot Valsts kancelejas auditu un izvērtējot, kas iestādē notiek, kā arī bezkaislīgi apskatot, kas iestādē ir lieks. Jau ziņots, ka pēc iekšējā audita veikšanas Krieviņš piedāvā veikt reformas Valsts kancelejā, par 7% samazinot iestādē nodarbināto skaitu, kā arī pārņemot trīs PKC funkcijas, bet ilgtermiņā centru vispār likvidēt. Tāpat izmaiņas sagaidāmas atsevišķu departamentu darbībā. (LETA, 2016)

Attiecībā uz reformām M. Krieviņš intervijā laikrakstam Latvijas Avīze norāda, ka "kolēģi OECD parasti joko, ka valsts pārvalde ir ceļš, kas nekad nebeidzas. Ja vērtējam ārvalstu pieredzi, jāatzīst – valsts pārvaldes reformas tomēr ir cikliskas. Ik pa brīdim aktualizējas jautājums, ka tām ir jāklūst efektīvākām, bet pēc tam iestājas atslābums, jo šķiet, ka nu gan kaut kas ir sasniegts. Latvijas valsts pārvaldē atslābums iestājas pēc krīzes gadiem. Tagad valsts pārvaldei jāsaprot, ka ir pienācis kārtējais brīdis, lai pilnveidotos. Jāsaprot, ka nav nepieciešama revolūcija, ka ir jāiet evolucionārs ceļš un jāizvērtē, ko mēs spējam izdarīt vēl labāk. Mums ir jāsaprot, ko mēs īsti gribam, un jāmēģina atrast zelta vidusceļš". Kā turpmāk intervijā norāda M. Krieviņš, no ministrijām nenormāli liels jautājumu skaits MK tiek virzīts steidzamības kārtā, tas nozīmē, ka jautājumi nav izdiskutēti un izanalizēti. Vienā valdības sēdē steidzamības kārtā labo vai pieņem noteikumus, kurus pēc nedēļas vai divām tie paši MK noteikumi jau tiek atkal grozīti. Par to valsts pārvaldi pamatoti kritizē arī sociālie partneri. Un šeit mēs atkal nonākam pie jautājuma par valsts pārvaldē nodarbināto atalgojumu, reputāciju un augsto kadru mainību. Kamēr tas netiks atrisināts, šis apburtais loks turpināsies – pārvaldē netiks nodrošināta institucionālās atmiņas saglabāšana, pieredzes uzkrāšana un tās normāla nodošana kolēģiem, kā arī profesionālu cilvēku piesaiste. (Libeka, 2016, 6–7)

2. Tiesību aktu kvalitātes izvērtēšanas dienests un tā vieta publiskajā pārvaldē

Jau vairākus gadus Latvijā uzplauksnī diskusijas par zinātniska, analītiska dienesta nepieciešamību Saeimā. Tā mērķis būtu sniegt atbalstu likumdevējam lēmumu pieņemšanas procesā, prognozējot Saeimas izskatīšanai iesniegto likumprojektu pieņemšanas sekas, kā arī analizējot jau spēkā esošo likumu darbību. Zināmā apjomā un savā atbildības sfērā pašlaik analogas darbības veic vairākas institūcijas, tai skaitā ministrijas – par sevis gatavotajiem likumprojektiem (anotācijas), valsts sekretāru sanāksme un MK, PKC, Nacionālā trīspusējā sadarbības padome, Fiskālās disciplīnas padome, Saeimas Juridiskais birojs (likumprojektu juridiska analīze) utt. Savukārt dažas citas institūcijas, kas kādreiz tikušas radītas līdzīgiem mērķiem, ir likvidētas (piemēram, Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija, kuru zināmā mērā varētu aizstāt jaundibinātā Valsts prezidenta Tiesiskās vides pilnveides komisija). Tomēr Latvijas parlamentam trūkst sava, neatkarīga padomdevēja, kas spētu neitrāli un vispusīgi izvērtēt izpildvaras un dažādu sabiedrības grupu lobistu virzītās likumdošanas iniciatīvas. 2013. gadā Saeimā notika starptautiska konference "Parlamenta lēmumu ietekmes *ex post* analīze", kurā tika apspriesta

nepieciešamība uzlabot likumdošanas kvalitāti Latvijā, secinot, ka labas likumdošanas obligāts nosacījums noteikti ir rūpīga likumdošanas procesa ietekmes un seku izvērtēšana. Saeimas analītiskā dienesta nepieciešamību šobrīd aktualizējis publiskotais Zolitūdes traģēdijas parlamentārās izmeklēšanas komisijas ziņojuma projekts, kurā nepārdomāti likumdošanas procesi (Būvniecības uzraudzības biroja likvidācija) sasaistīti ar lielveikala *Maxima* sabrukšanu. Ziņojumā arī iekļauts priekšlikums izveidot Saeimas analītisko dienestu. 2015. gada 20. oktobra "Jurista Vārda" numura tēmas ietvaros apkopoti viedokļi par analītiskā dienesta nepieciešamību Saeimā: Dr. iur. h. c. Egila Levita vēstule Zolitūdes traģēdijas komisijai, ārvalstu parlamentu pieredzes apskats, kā arī atbildes uz "Jurista Vārda" jautājumiem, ko snieguši Saeimas deputāti Dr. iur. Inese Lībiņa-Egnere un Dr. iur. Ringolds Balodis, zvērinātu advokātu biroja *Borenus* konsultants Edgars Pastars. (Jurista vārds, 10.10.2015., Nr. 41 (893) Vai Saeimai nepieciešams likumdošanas analīzes dienests, 12)

Dr. iur. h. c. Egila Levita viedoklis par komisijas galaziņojuma projektu, būs tikai par vienu specifisku galaziņojuma projekta punktu – par tā 6.7. punktu: "6.7. Komisijas ieskatā Saeimas kancelejas ietvaros beidzot būtu jāizveido institūcija, kuras pienākums būtu apkopot informāciju un veikt analīzi, kas būtu paredzēta likumdevēja darba kvalitātes uzlabošanai. Šī analīze sevī ietvertu pirmslikumdošanas (*ex ante*) un pēclikumdošanas (*ex post*) novērtēšanas sistēmu (*izcēlums mūsu – J. N. un U. S.*). Tas uzlabotu likumprojektu izstrādātāju darba kvalitāti, gan palielinātu likumdevēju atbildību par pieņemto tiesību normu efektivitāti." Komisijas priekšlikums Saeimas kancelejas ietvaros izveidot īpašu institūciju, kuras uzdevums būtu apkopot informāciju un veikt analīzi, kas būtu paredzēta likumdevēja darba kvalitātes uzlabošanai, ir skatāms plašākā, proti, "labas likumdošanas" jeb leģisprudences, kontekstā. "Laba likumdošana" (*good legislation*, arī *better regulation*) jeb leģisprudence ir samērā jauna valsts tiesību zinātnes apakšnozare, kura pēta likumdošanas kvalitāti un sniedz priekšlikumus tās uzlabošanai. Pamatā tā ir juridiska zinātne, taču metodoloģiski izmanto arī politoloģisko, kā arī socioloģisko, sociālpsiholoģisko un ekonomisko pieeju. No vienas puses, šāds dienests stiprinās Saeimu valsts varas dalīšanas sistēmā, padarot to neatkarīgāku no valdības ekspertu viedokļiem. Līdz ar to tas veicinās Saeimas spēju īstenot savu valdības uzraudzības funkciju. No otras puses, tas padarīs Saeimu mazāk ietekmējamu – jo dažādiem (gan leģitīmiem, gan neleģitīmiem) lobijiem būs grūtāk iespaidot tās lēmumus, ja tās rīcībā būs savs lietpratīgs un neatkarīgs zinātniskais dienests. E. Levita secinājums: "Kā izriet no galaziņojuma projekta, viens no *Maxima* traģēdijas attālinātiem cēloņiem ir arī nepietiekami kvalitatīva likumdošana (resp., kļūdainas izmaiņas likumdošanā). Šī traģēdija pēc būtības ir nepārdomātu likumdošanas izmaiņu radīta riska realizācija. Iespējams, ka Saeimas zinātniskā dienesta īstenošana likumdošanas kvalitātes kontrole šādu kļūdu būtu novērsusi, ja šāds dienests būtu pastāvējis. Jebkurā gadījumā uzskatu, ka arī Saeimai ir pienācis pēdējais laiks veidot savu zinātnisko jeb analītisko dienestu, kāds pastāv pie gandrīz visu citu ES dalībvalstu parlamentiem. Šāda dienesta izveidošanas iniciācija varētu būt šīs parlamentārās izmeklēšanas komisijas paliekošais devums Latvijas likumdošanas kvalitatīvai tālākattīstībai." (Levits, 2015, 11–12).

Tagad iepazīsimies ar Dr. iur. Ineses Lībiņas-Egneres 12. Saeimas priekšsēdētājas biedres, viedokli rakstā "Vērtēt, cik efektīvi likums pēc pieņemšanas darbojas praksē, ir ne mazāk būtiski par pirmslikumdošanas analīzi". Vai Latvijā nepieciešams dienests, kas izvērtē likumdošanas iniciatīvu ietekmi un efektivitāti pirms un pēc to pieņemšanas? Savās atbildēs viņa vairāk pievērsās tieši pēclikumdošanas (*ex post*) novērtēšanas sistēmas nepieciešamībai un iepazīstināja ar diskusijām, kas par šo jautājumu ir norisinājušās LR Saeimā. Šobrīd likumu izstrādātāji daudz lielāku uzmanību pievērš tiesību aktu ietekmes sākotnējai izvērtēšanai, kas pat ir regulēts atsevišķā MK 2009. gada 15. decembra instrukcijā Nr. 19 "Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība". Tiesību akta projekta sākotnējās (*ex ante*) ietekmes izvērtēšanas mērķis ir apzināt sekas un ietekmi, ko radīs projekts. Izvērtējot projekta sākotnējo ietekmi, vērtē projekta izstrādes mērķi un nepieciešamību, efektivitāti mērķa sasniegšanā, ietekmi uz makroekonomisko vidi, ietekmi uz uzņēmējdarbības vidi, ietekmi uz administratīvajām procedūrām un to izmaksām, sociālo ietekmi, ietekmi uz vidi, fiskālo ietekmi uz valsts budžetu un pašvaldību budžetiem, ietekmi uz spēkā esošo tiesību normu sistēmu un LR starptautiskajām saistībām un vēl citus apstākļus. Saeimas kārtības rullis nosaka, ka MK likumprojektam pievieno anotāciju, savukārt, ja likumprojektu iesniedz Valsts prezidents, Saeimas komisija vai ne mazāk kā pieci deputāti, atbildīgā komisija Prezidija noteiktajā kārtībā aizpilda likumprojekta anotāciju, ietverot tajā iesniedzēja atbildes uz jautājumiem: kādēļ likums ir vajadzīgs, kāda var būt likuma ietekme uz sabiedrības un

tautsaimniecības attīstību, kāda var būt likuma ietekme uz valsts budžetu un pašvaldību budžetiem, kāda var būt likuma ietekme uz spēkā esošo tiesību normu sistēmu, kādām Latvijas starptautiskajām saistībām atbilst likumprojekts, kādas konsultācijas notikušas, sagatavojot likumprojektu, kā tiks nodrošināta likuma izpilde. Līdz ar to mums ir zināmas iestrādes pirmslikumdošanas analizē, taču ne mazāk būtiski ir pēc likuma pieņemšanas vērtēt, cik efektīvi tas darbojas praksē, un vai tas, kas tika secināts, veicot sākotnējās ietekmes izvērtēšanu, ir izpildījies. Tautas ievēlētiem pārstāvjiem, realizējot savas pilnvaras, būtu jābūt iespējai saņemt objektīvu, savlaicīgu un uz faktiem balstītu informāciju, kas veicinātu efektīvu lēmumu pieņemšanu. Piekrītot, ka Saeimā likumprojektu atbilstību LR Satversmei, Latvijai saistošajiem starptautiskajiem līgumiem, likumiem un Latvijas tiesību sistēmai vērtē Saeimas Juridiskais birojs, vēlreiz jāuzsver, ka tas ir tikai viens no aspektiem, kas būtu jāvērtē gan pirms likuma pieņemšanas, gan pēc kāda laika, vērtējot jau spēkā esoša likuma efektivitāti. Juridiskais birojs nevar sniegt izvērtējumu, piemēram, par likumprojekta ietekmi uz tautsaimniecību. Ikdienas darbā parlamentā esmu saskārusies ar to, ka parlamentā trūkst šī pētnieciskā resursa, kas palīdzētu pieņemt izvērtākus un efektīvākus lēmumus. (Lībiņa-Egnere, 2015, 16–18)

Interesantu viedokli par Saeimas kvalitātes dienestu ir izteicis Mg. iur. Edgars Pastars, zvērinātu advokātu biroja *Borenius* konsultants savā rakstā “Likumdošanas process nedrīkst būt nejaušību, veiksmju un kļūdu kamols, kas veļas tikai atbilstoši intuīcijai”. Vai Latvijā nepieciešams dienests, kas izvērtē likumdošanas iniciatīvu ietekmi un efektivitāti pirms un pēc to pieņemšanas? Viņš ir pārliecināts, ka Saeimai būtu jābūt arī savai pētnieciskajai kapacitātei, lai spētu dot arī citu vērtējumu, nevis tikai to, ko iesniedz ieinteresētās puses. Likumdošanas iniciatīvu *ex post* analīze ir nepieciešama tādēļ, lai savlaicīgi noķertu kļūdas, zaudējumus, nelogiskas situācijas vai pieķertu likumdošanas iniciatorus aplamos solījumos, jo viņi paši tik ātri neatzīsies un situāciju labos tikai tad, kad tas būs pašiem droši (lasi: visi būs aizmirsuši). Likumdošanas iniciatīvu ietekmes pētījumu obligāti nav apjomīgi un dārgi. Tos var veikt pēc dažādām metodēm, ņemot vērā atvēlēto laika grafiku un tēmu. Pietiktu identificēt svarīgākās tēmas, datu analīzes vai citas metodes, noskaidrot aktuālo situāciju un par to informēt Saeimas deputātus. Ja runājam par *ex post* novērtēšanu, Saeima kā likuma pieņēmējs uzzinātu laikus par to, kā šim likumam sokas. Salīdzinoši var teikt, ka vecāki taču mēdz pārinteresēties par bērnu arī pēc viņa pilngadības. Politikiem ir tiesības ignorēt ekspertu viedokļus lēmumu pieņemšanā, jo tauta tomēr ievēl politikus, nevis ekspertus, taču politikiem ir jārada sistēma, kas viņiem ļautu uzzināt pietiekami daudz, lai novērtētu, kurā klausīties un kuru ignorēt. (Pastars, 2015, 20)

Pārdomas raisa Dr. iur. Ringolda Baloža, kas ir 12. Saeimas deputāts, Latvijas Universitātes profesors, raksts “Saeima nedrīkst būt formāls procedurālās demokrātijas posms, kas apstiprina ierēdņu produkciju”. R. Balodis raksta, ka šāds dienests ir nepieciešams un piemērus tam var atrast atliku likām. Viennozīmīgi ir jāuzlabo likumdevēja darba kvalitāte. Runa nav tikai par juridiskās tehnikas pilnveidošanu, bet arī par analītisko aspektu, lai Saeima nebūtu tikai formāls procedurālās demokrātijas posms, kura pienākums ir apstiprināt ierēdņu produkciju. Valstīs, kurās ir divpalātu parlaments, augšpalātas būtiska funkcija ir novērst kļūdas, kas iezagušās apakšpalātas likumprojektā. Mums ir vienpalātas parlaments un ar vājām pilnvarām apveltīts prezidents, tādēļ parlamenta vienīgajai palātai ir jābūt ne tikai likumu apstiprinātājai, bet arī likumu un to darbības analizētājai. Sprotams, ka neviens cilvēks nav spējīgs būt eksperts visās jomās un deputāti nav izņēmums, katrs no deputātiem ir speciālists vien savā arodā. Diemžēl deputātiem ikdienā nākas paļauties tikai uz Ministru kabineta sniegto analīzi, jo citas nemaz nav. Tātad parlaments, kam no teorijas viedokļa būtu jākontrolē valdība, pats “iet pilnīgā valdības pavadā”. Saeima nekritiski un absolūti “par pilnu monētu” pieņem jebko, ko valdība liek tai priekšā. Aptuveni 95% likumdošanas iniciatīvu nāk tieši no valdības! Tas nav ne slikti, ne labi, bet parlamentam ir jāspēj būt valdības brāķa “filtram”. Šāds likumdošanas analīzes dienests kopā ar Saeimas Juridisko biroju un Saeimas Prezidiju veidotu parlamenta smadzenes. Pareiza pieeja būtu likumdošanas analīzes dienesta izveidošana un Saeimas svarīgāko lēmumu balstīšana uz šāda dienesta atzinumiem. Teiksim, šobrīd valdības sliktās komunikācijas dēļ sabiedrībā ir bailes un neziņa par bēgļiem, kas Latvijā ieradīsies visai drīz. Šādam dienestam varētu uzdot sniegt atzinumu par bēgļu integrācijas pieredzi citās valstīs, jo pašlaik Saeima šajos jautājumos var balstīties vienīgi uz Iekšlietu ministrijas vērtējumu, kas automātiski ir arī premjeres viedoklis, jo kā Iekšlietu ministrs, tā premjere ir vienas partijas biedri. Pastāv risks, ka vēlme “labi izskatīties” Eiropas priekšā prevalē pār Latvijas interesēm, un tieši šāds Saeimas analītiskā dienesta atzinums varētu kļūst par šaubas šajā jautājumā. (Balodis, 2015, 18–19)

Žurnāla "Jurista vārds" aptaujāto viedokļi par to, kam būtu jāstrādā šādā birojā, ir dažādi, tomēr pamatprasības ir kopīgas – laba akadēmiskā izglītība, vismaz doktora grāds, pieredze un politiskā neitralitāte. Jautājumā par to, pie kādas institūcijas (kā padotībā) šādam birojam būtu jādarbojas, vienota viedokļa nav, piemēram, E. Levits secina, ka Saeimai ir pienācis pēdējais laiks veidot savu zinātnisko jeb analītisko dienestu, R. Balodis uzskata, ka tas ir Saeimas Prezidijs, I. Lībiņa-Egnere uzskata, ka tā varētu būt atsevišķa Saeimas struktūrvienība, savukārt E. Pastars uzskata, ka valsts līmenī nebūs viens tāds birojs, un galvenie analītiskie resursi koncentrējami, piemēram, Valsts kancelejā.

Savulaik grāmatas "Administratīvās tiesības" autors Dr. iur., profesors J. Načisčionis rakstīja, ja ir zināms daudzums tiesību aktu, proti, spēkā esošās administratīvo tiesību normas, tad administratīvo tiesību teorētisko pētījumu jomā mums nav pietiekamas iestrādes. Te būtu darba lauks gan juristiem teorētiķiem, gan juristiem praktiķiem. Būtu vēlams, lai šāds darbs tiktu koordinēts, jo sevišķi tagad, kad joprojām aktuāls ir mūsu valsts un ES tiesību aktu saskaņošanas darbs (saskaņošana nebeidzās ar datumu, kad ņēmām dalību ES). To varētu veikt zinātniski pētnieciska struktūra, kurā būtu apvienoti darbam nepieciešamie resursi. Tas dotu iespēju metodoloģiski pareizi izpētīt to sabiedrisko attiecību kopumu, kas ietilpst administratīvo tiesību regulēšanas priekšmetā. Tas dotu arī iespējas korekti prognozēt administratīvi tiesiskās regulēšanas galvenos virzienus valsts pārvaldē. Un ne mazāk svarīgi tas būtu teorētiskās domas attīstībai. Ar to mēs saprotam ļoti nepieciešamo darbu zinātnisko pētījumu veikšanai par administratīvajām tiesībām kā patstāvīgu tiesību nozari, par šīs tiesību nozares atsevišķiem posmiem: administratīvo tiesību subjektu un tā tiesībsubjektivitāti, atsedzot tiesību subjekta – privātpersonas – statusu atsevišķi no tiesību subjekta – privāto tiesību juridiskās personas, analizējot tās tiesībsubjektivitāti, it īpaši akcentējot to administratīvo tiesību subjektu, kuri ir valsts pārvaldes subjekti, kompetenci.

Šāda mācība varētu būt zinātne, kas kļūtu par teorētisko bāzi administratīvo tiesību sistēmai, kuras ietvaros varētu attīstīties zinātne par valsts pārvaldi, tās pilnveidošanas teorētiskajiem aspektiem. Ir vispārāts viedoklis, ka administratīvo tiesību sistēma sastāv no šeit pieminētās teorētiskās bāzes, no administratīvo tiesību avotu sistēmas un informācijas par šo tiesību avotu realizāciju. (Načisčionis, 2009, 34)

Autoruprāt, iepriekš teiktais ir attiecināms uz ikvienu tiesību nozari. Reālajā dzīvē esošā informācija par tiesību aktu izpildi (daļēju izpildi, neizpildi) sniedz datus par stāvokli, kas izveidojas tā vai cita tiesību akta realizācijas procesā. Iegūtie dati ir rūpīgi analizējami un no tiem var izdarīt teorētiskus secinājumus par stāvokli tajā vai citā tautsaimniecības nozarē vai kādā aktuālā jautājumā. Teorētiskie secinājumi var būt pamatā politikas nostādnes veidošanai. Uz tās bāzes var veidot koncepciju, kura akcepta gadījumā var būt par pamatu tiesību akta projektam (likumprojektam, noteikumu projektam, saistošo noteikumu projektam). Ja tiesību akta projekts noteiktajā kārtībā tiek pieņemts un kļūst par tiesību aktu, tad sākas tā izpilde. Dati par jaunā (iespējams, grozītā iepriekšējā) realizāciju atkal ir izpētes objekts. Kāds kvalitātes ziņā būs tiesību akta projekts, ir atkarīgs no autonoma (Saeimas izveidota Publisko tiesību subjekta) tiesību akta projekta kvalitātes izvērtēšanas dienesta.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Nepieciešama Valsts kancelejas ietekmes stiprināšana tiesību aktu un Valdības doto uzdevumu izpildes kontrolē.
2. Publiskās pārvaldes reformas ir pastāvīgi pildāms uzdevums, izpildvaras iestādēm iekšēji pilnveidojoties, neatkarīgi no valdības deklarācijām un ES noteiktā tiesiskā regulējuma.
3. Viens no publiskās pārvaldes reformas virzieniem ir neatkarīga tiesību aktu zinātniski analītiska kvalitātes izvērtēšanas dienesta izveidošana, kurā galvenais atlases kritērijs būtu laba akadēmiskā izglītība, vismaz doktora grāds, pieredze un politiskā neitralitāte.

References

Literatūra

- Načisčionis, J. (2009). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 470 lpp.
- Balodis, R. (2015). Saeima nedrīkst būt formāls procedurālās demokrātijas posms, kas apstiprina ierēdņu produkciju. *Jurista Vārds*, 20.10.2015., Nr. 41 (893), 18.–19. lpp.
- Levits, E. (2015). Laba likumdošana un parlamenta zinātniskais dienests. *Jurista Vārds*, Nr. 41 (893), 11.–12. lpp.
- Libeka, M. (2016). Mazāk kafijas dzērāju, vairāk kvalitatīvu pakalpojumu. *Latvijas Avīze*, Nr.18 (5453), 6.–7. lpp.
- Lībiņa-Egnere, I. (2015). Vērtēt, cik efektīvi likums pēc pieņemšanas darbojas praksē, ir ne mazāk būtiski par pirmslikumdošanas analīzi. *Jurista Vārds*, Nr. 41 (893), 16.–18. lpp.
- Pastars, E. (2015). Likumdošanas process nedrīkst būt nejaušību, veiksmju un kļūdu kamols, kas veļas tikai atbilstoši intuīcijai. *Jurista Vārds*, 20.10.2015., Nr. 41 (893), 20. lpp.
- Vai Saeimai nepieciešams likumdošanas analīzes dienests (2015). *Jurista Vārds*, Nr. 41 (893), 12. lpp.

Interneta avoti

- BNS (2015. gada 27. maijs). Teju ceturtdaļa strādājošo šogad plāno pamest Latviju darba dēļ. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/561652-teju_ceturtdala_stradajoso_sogad_plano_pamest_latviju_darba_del [skatīts 18.01.2016.]
- BNS (2016. gada 22. janvāris). Aicina piebremzēt ar Pārresoru koordinācijas centra likvidēšanu. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/592966-aicina_piebremzet_ar_parresoru_koordinacijas_centra_likvidesanu [skatīts 22.01.2016.]
- Medina, L. (2014. gada 26. augusts). Informatīvais ziņojums "Priekšlikumi ārējo normatīvo aktu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai". Pieejams: <http://www.slideshare.net/Tieslietas/t-mprezentacija-260814vp7> [skatīts 26.01.2016.]
- Pleps, J. (2013. gada 22. maijs). "Racionāls parlaments". Biznesa augstskola Turība. Diskusija "Stiprāka un atbildīgāka izpildvara". Pieejams: http://www.veritweet.com/event/5526/Stipraka_izpildvara.Diskusija.Turiba.22.05.2013 [skatīts 25.05.2013.]
- Rostovskis, A. (2015. gada 11. augusts). Rostovskis: Visa valsts pārvalde prasa reformas. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/viedokli/rostovskis-visa-valsts-parvalde-prasa-reformas-14107790> [skatīts 22.01.2016.]
- Deklarācija par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību (2014), 2014. gada novembris. Iegūts 27.01.2016. no http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/05_deklaracija.pdf
- Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera. Par LTRK. Iegūts 20.01.2016. no http://www.chamber.lv/lv/par_ltrk
- Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera. LTRK pamatnostādnes efektīvas publiskās pārvaldes politikā. Pieejams: http://www.chamber.lv/public/uploads/editor/Daniels/politika/10_LTRK_pn_publica-parvalde.pdf [skatīts 26.01.2016.]
- LETA. Straujuma atbalsta Krieviņa lēmumus attiecībā uz reformām Valsts kancelejā, 05.01.2016. Pieejams: <http://valmiera.pilseta24.lv/zina?slug=straujuma-atbalsta-krievina-lemumus-attieciba-uz-reformam-valsts-kanceleja-5ae4a298ee/1538662> [skatīts 27.01.2016.]
- Pārresoru koordinācijas centrs. Par NAP2020. Pārresoru koordinācijas centra mājas lapa. Pieejams: <http://www.pkc.gov.lv/nap2020/par-nap2020>;
http://www.pkc.gov.lv/images/NAP2020%20dokumenti/20121220_NAP2020_apstiprinats_Saeima.pdf . [skatīts 18.01.2016.]
- Pārresoru koordinācijas centrs (2016). Par PKC. Pārresoru koordinācijas centra mājas lapa. Pieejams: <http://www.pkc.gov.lv/par-pkc/par-pkc> [skatīts 28.01.2016.]

Tiesību akti

- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. Publicēta: *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1993., Nr. 43. Pēdējie grozījumi 19.06.2014.
- Valsts pārvaldes iekārtas likums. Pieņemts 06.06.2002. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 21.06.2002., Nr. 94. Pēdējie grozījumi 22.10.2015.
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 263. Valsts kancelejas nolikums. Pieņemti 20.05.2003. Publicēti: *Latvijas Vēstnesis*, 23.05.2003. Nr. 77.
- Ministru kabineta rīkojums Nr. 48. Par Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepciju. Pieņemts 06.02.2013. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 08.02.2013., Nr. 28.
- Ministru kabineta rīkojums Nr. 827. Par Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādņēm 2014.–2020. gadam. Pieņemts: 30.12.2014. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 07.01.2015., Nr. 3.

Judikatūra

- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 24.03.2000. spriedums lietā Nr. 04-07(99). Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 24.03.2000., Nr. 113/114.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 05.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-10-01. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 06.03.2002., Nr. 36.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 19.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-12-01. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 20.03.2002., Nr. 44.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 25.10.2004. spriedums lietā Nr.2004-03-01. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 26.10.2004., Nr. 169.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 12.02.2014. spriedums lietā Nr. 2013-05-01. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 14.02.2014., Nr. 33.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 19.03.2014. spriedums lietā Nr. 2013-13-01. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 21.03.2014., Nr. 58.

LEGAL REGULATION OF FIRST DEMAND GUARANTEE IN THE LITHUANIAN LAW: PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

Giedrius Nemeikšis,
Turība University, Latvia

Abstract

A convenient business environment is one of the success factors for business as well as for competitiveness of a country. Especially, when international business tries to step into the national market and in the inverse situation, it is necessary that the national legal system be effective and rational enough so it can provide the same standards of business regulation as in international commerce practice. Since, there is a great number of analyses of the first demand guarantees in international legal doctrine and the international commerce practice provides some soft law documents that harmonise the practice of this legal instrument, in the Lithuanian law scientists barely pay any attention to it. So, this all leads to the necessity to review and reevaluate legal regulation of the guarantee institute in the Lithuanian law comparing it with the international standards, especially considering the fact that there is no such personal security instrument in the Latvian law by employing the logical, teleological, comparative, system analysis, linguistic, synthesising and legal documents analysis methods. The results of this paper analysis show that laconic legal regulation of the guarantee institute is not sufficient for proper running of this personal security instrument in the Lithuanian law, because it deals with some serious problems in the differentiation of separate kinds of the guarantee instruments. Moreover, it requires some essential changes in the legal regulation of main features of guarantee, i.e. the abstract principle, the non-assignment principle and the solvet et repete principle on which the analysis of this article is based.

Key words: first demand guarantee, URDG rules, UNCITRAL Convention, personal security, abstract obligation

Introduction

A suitable legal regulation of economic environment of Lithuania has a great influence on its competitiveness and development processes, because business and other economic subjects can work properly only in an environment where a base of constant, appropriate and clear legal regulation exists. Furthermore, in the context of international business where business from other countries is trying to make first steps in the Lithuanian market, or Lithuanian business in the inverse situation, it is very important that the Lithuanian law provide common standards of business regulation as they are in other more advanced EU countries and international commerce practice. Since, cooperation of Lithuania with other EU members or neighbour countries deals with some essential disturbances, it is important to review and reevaluate the legal regulation of the guarantee institute in the Lithuanian law comparing to international standards. Moreover, the worldwide economic crisis has influenced commerce relationship by bringing some kind of non-security and the lack of definiteness in it. In such circumstances when there is a constant threatening of the second wave of the worldwide economic crisis and creditor's trust in relation with the debtor falls down apparently, the need for the guarantee is rising (especially the need for first demand guarantees) because of its convenience in context of effective security of business's interests and prevention of risk of potential damages.

It is necessary to note that in international commerce practice, there are two main international documents for proper working of this finance instrument, i.e. the UN has issued the United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit while the International Chamber of Commerce has issued Uniform Rules for Demand Guarantees No. 758. Furthermore, in legal doctrine there are many scientific studies on this commerce instrument and its practical issues made by G. Affaki (2010), R. Bertrams (2004), R. Goode (2000), M. Kurkela (2008) et. al. Meanwhile in the Lithuanian law, the

situation is worse comparing with the situation in international practice, i.e. scientists and legislators have not drawn attention to this legal institute of civil law since the new Civil Code entered into force. Legal doctrine analyses only common type questions related with the guarantee institute. Also, there is a lack of case law on this question and even in present situation Cassation court still has to harmonize quite different legal practices formed by other courts and it has to re-explain the main features of the first demand guarantee. Moreover, the separate aspects of this financial instrument revealed in case law cannot be combined into one complete picture of the guarantee instrument. Finally, legal provisions of Civil Code are quite laconic and insufficient comparing with international commerce practice regulation. Therefore, this situation leads only to stagnation of legal regulation and inappropriate working of guarantee instrument in the Lithuanian law. As a consequence of that it requires all-rounded and detailed analysis of this civil law institute in order to evaluate its possible deviations from international standards. Since in the Latvian law there is no such personal security instrument regulated by law as it is in the Lithuanian law, so the results of this research are relevant to the Latvian law too.

The object of the research is legal regulation of main features of the first demand guarantee.

The purpose of the research is to reveal the main features of the first demand guarantee referring to international commerce practice and legal doctrine and to evaluate Lithuanian legal regulation in this aspect.

The tasks of the research:

- to analyse the concept and peculiarities of the guarantee institute.
- to reveal the main features of the first demand guarantee.
- to evaluate legal regulation of main features of the first demand guarantee in the Lithuanian law and to draft solutions to problems identified.

The methods of the research: The research was carried out by employing logical, teleological, comparative legal methods, system analysis, linguistic, synthesising methods and the analysis of legal documents.

Abbreviations: CC of the RL – the Civil Code of the Republic of Lithuania; SCL – the Supreme Court of Lithuania, URDG rules – ICC Uniform Rules for Demand Guarantees; UNCITRAL Convention – United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit.

1. The concept and peculiarities of first demand guarantee

In International documents of international commerce practice that regulate only legal relationship of the first demand guarantee (URDG rules and UNCITRAL convention) and the legal doctrine there is a strict separation between two main kinds of guarantee instruments, i.e. the simple guarantee (also known as conditional or accessory guarantee) and the independent guarantee, i.e. the first demand guarantee (also known as the bank guarantee as it is in CC of the RL).

This classification of the kinds of guarantee is based essentially on the independence of guarantor's obligations under guarantee from the main debtor's obligations under contract and even from the internal relationship between the debtor and the credit. Therefore, in the case of the first demand guarantee if the guarantor receives a written demand from the creditor to pay under guarantee, he has to pay but referring to only concrete terms set in the guarantee text and without detailed analysis of possible debtor's failure to fulfil his obligations under the main contract, i.e. he has to pay without a thorough investigation of internal relationship between the debtor and the credit of the main contract. (Juodka, 2006, 167) Meanwhile in the case of simple (conditional) guarantee guarantor's obligation to pay under guarantee more or less depends on the terms of the main contract, the amount of fulfilment of debtor's obligation and other conditions that are related with debtor's obligations under the main contract.

The Lithuanian legislator referred to this classification of guarantee kinds and set the legal regulation of the guarantee institute according to international commerce practice in the new CL of LR that entered into force in 2000. This legal act provides a special legal regulation for bank guarantees. Meanwhile it is necessary to note that the earlier case law of SCL didn't relate special legal provisions of bank guarantee with the first demand guarantee as the instrument of international commerce practice and said that it is a "financial guarantee that is well known and used in the EU and international commerce practice, but this instrument is new and it is not set in Article 6.70 of CC of the RL that provides a list of possible

security means of obligation fulfilment (e.g. SCL, 3K-3-99/2004, 3K-3-346/2005 etc.). However, the latter case law accepted classification of guarantee institute according to international commerce practice (e.g. SCL, 3K-3-537/2012 etc.).

It is necessary to note that the first demand guarantee and the bank guarantee are actually the same instrument and banks are trying to provide the latter because of convenience of this instrument. This commerce practice was set together with the first steps of formation of the first demand guarantee because creditors used to accept less risk and they required to provide a guarantee from banks as more trustful and reputable institutions. (Bertrams, 2004, 235)

However, it necessary to draw attention to Paragraph 1 of Article 6.92 of CC of the RL that sets the definition of the bank guarantee and provides that this kind of guarantee can be issued by banks as well as by other credit institutions. According to Article 2 of the Law on financial institutions of the RL, a credit institution is defined as an enterprise that has a license to accept deposits of non-professional participants in the market and loan them to others. So, this kind of guarantee can be issued by credit unions too. Moreover, SCL noted that a guarantee provided by an insurer shall not be defined as a bank guarantee, but if the insurer agrees to accept the same obligations and responsibilities under bank guarantee, an insurance company cannot refuse to pay under bank guarantee referring to creditor's first demand. (SCL, 3K-3-99/2004, 3K-3-172/2007) Therefore, according to the case law, the first demand guarantee can be issued even by insurance company as other abovementioned subjects. Referring to these arguments, a special legal regulation of bank guarantees in CC of the RL that is adequate to instrument of the first demand guarantee in the international commerce law is inaccurate and misleading, because the freedom of contract principle lets a bank issue a guarantee to subjects other than banks and even banks may not want to provide exactly the first demand guarantee. Therefore, it is necessary to make some changes in the legal regulation by setting the same classification of the guarantee instrument as in international commerce practice and the legal doctrine, i.e. special provisions of Articles 6.93–6.97 of CC of the RL shall be renamed as a special legal regulation for the first demand guarantee. Therefore, it would make legal practice less chaotic and clearer.

Moreover, in international commerce practice and especially in the USA banking practice there is another personal security means, i.e. the standby letter of credit that is very similar to the first demand guarantee. The origins of this financial instrument are related to some changes in the USA legal regulation, i.e. some provisions of The National Banking Acts of 1864 used to provide a strict prohibition to national banks to provide an independent guarantee. Therefore, in order to maintain their commerce activity in this financial field banks have modified the letter of credit (it used to have quite a different proposal than now) and have adapted it to new demands of market and commerce practice. (Ellinger, 2010) However, there are some basic differences developed by commerce practice that do not let define these financial instruments as solid alternatives to each other:

- 1) Essential differences between these financial instruments are related with the payment function, i.e. the standby letter of credit is more like technical type settlement because it is used by the creditor in order to get his money as a payment for work carried out under the main contract. (Kurkela, 2008, 58) It is necessary to note that the creditor will receive this payment under the standby letter of credit if the debtor fulfils his obligations under the main contract. Meanwhile in the case of the first demand guarantee, there is quite an accurate security function of this financial instrument, because the guarantor shall pay under guarantee only when the debtor will not fulfil his obligation under the main contract.
- 2) Also, the standby letter of credit is oriented to secure only a fulfilment of the payment obligation while in the case of the first demand guarantee there are monetary and especially non-monetary type obligations secured by this financial instruments, i.e. constructing works, goods supplement etc. (Ellinger, 2010, 58)

Therefore, the legal doctrine and international commerce practice implicitly provide the first demand guarantee as a separate kind of guarantee instrument that works under specific mechanism and all these aspects lead to a unique financial instrument development and existence in commerce practice while in the Lithuanian law there is a lack of consistency in regulation of this legal institute of Civil law and it requires some essential changes.

2. The main features of the first demand guarantee

2.1. The Abstract principle

The abstract nature of guarantee instrument is important not only for the delimitation of guarantee institute from other instruments for contractual obligations security similar to guarantee, e.g. the surety legal relationship, but also for the differentiation of two main kinds of guarantee, i.e. the guarantee and first demand guarantee. The abstract principle of the guarantee instrument is set *expressis verbis* in Article 2(b) of URDG rules that provide that “guarantees by their nature are separate transactions from the contract(s) or tender conditions on which they may be based, and Guarantors are in no way concerned with or bound by such contract(s), or tender conditions, despite the inclusion of a reference to them in the Guarantee”. Moreover, this provision suggests that a duty of the guarantor is to pay the sum stated therein on the presentation of a written demand for the payment and other documents specified in the Guarantee which appear on the surface to be in accordance with the terms of guarantee. Meanwhile, in the commentary of URDG rules the abstract principle of guarantee is defined as the independence of guarantor’s duty under guarantee from the internal relationship between the creditor and the debtor as well as its independence from the relationship between the guarantor and the debtor, i.e. from some kind of instructions or allegations based on which the guarantor provides guarantee. (Bertrams, 2010, 210)

Also, the same abstract principle of guarantee is set in Article 3 of UNICITRAL convention. Although Paragraph A provides essentially the same definition of the abstract principle as it is in Article 2(b) of URDG, Paragraph b expands a little on the content of this principle by adding some more aspects of this feature of the guarantee instrument, i.e. “subject to any term or condition not appearing in the undertaking, or to any future, uncertain act or event except the presentation of documents or another such act or event within a guarantor sphere of operations”. Therefore, the regulation of UNICITRAL convention is trying to isolate guarantor’s duties under guarantee from all kinds of external factors that may have any possible negative influence on guarantor’s status and may increase their performance risk.

In the legal doctrine the meaning of the abstract principle is based on a more practical view by saying that the guarantor has no economically based interest (or it is very small) to intervene in the internal contractual relationship between the debtor and the creditor in which the guarantor performs only as an issuer of unilateral security of debtor’s obligations under the main contract, so in some cases the guarantor may not even know about the content of the main contract secured by him. (Affaki & Goode, 2011, 58) On the one hand guarantor’s position becomes less determined in aspect of necessity to fulfil his obligations under guarantee after the issue of the first demand guarantee, but on the other hand, usually the guarantor secures his obligation to pay under guarantee after receiving creditor’s demand by reserving a particular sum of money that is in his disposition, especially this is in commerce banking practice. Therefore, it is necessary that a demand to pay under guarantee matches with all conditions set in the guarantee text in order to take all necessary measures under guarantee and pay the required sum.

The abstract principle of guarantee shows in some important aspects in commerce and legal practice. The first demand guarantee only depends on the conditions set in the guarantee text. Also, according to this abstract principle, any arguments related directly with the main contract secured by guarantee (e.g. expiry of main contract, disputes between the debtor and the creditor, *force majeure* etc.) or related with the internal relationship between the debtor and the guarantor (e.g. taxes’ debt for proving such services etc.) shall have no influence on such legal relationship of the first demand guarantee. (Enonchong, 2011, 267)

Another important aspect of the abstract principle is a performance order set in the guarantee text which the creditor shall follow in order to get the payment under guarantee e.g. a necessity for the creditor to provide a demand in written form with other specific documents etc. It should be noted that this performance order does not make the first demand guarantee less abstract and it depends on the main contract, because this performance order is just a formal procedure but it is very important for proper working of specific payment mechanism of the first demand guarantee based on principle *solvet et repete*. (Bertrams, 2004, 168)

In the Lithuanian law the abstract principle is provided in Paragraph 2 of Article 6.90 of CC of the RL, i.e. 'a guarantee is an independent obligation even in the cases when the principal obligation is indicated in the guarantee'. It should be mentioned that this principle is set in the common type norm of CC of the RL that regulates generic questions of the guarantee institute. As a consequence, this legal regulation makes law subjects wrongly think that the abstract principle may work without restrictions in every guarantee's type, which is not appropriate for this legal institute.

Moreover, we can also find some problems related with the abstract principle application in the case law of SCL. In the Ruling issued on the 29th of November 2012 in civil case No. 3K-3-537/2012 SCL noticed that the basics for qualifying a concrete instrument as a simple (conditional) guarantee or the first demand guarantee is an abstract principle of guarantor obligation. According to Court this principle works without restrictions only in the first demand guarantee while in the simple guarantee it absolutely does not work, i.e. in the simple guarantee guarantor's obligation depends on factors originating from the main creditor-debtor contract.

Nonetheless, SCL position in the question of application of the abstract principle in the case of simple guarantee is quite too strict. Going back to basics of relation between surety and guarantee legal institutes already mentioned, the abstract principle is the most important criterion for the delimitation these legal institutes (Affaki & Goode, 2011, 59). Therefore, it would be much more appropriate to claim that the abstract principle of guarantee cannot be applied in full scope in the case of the simple guarantee but the possibility to apply it in this legal relationship should not be eliminated. Referring to these conclusions, it is necessary to set a legal provision of Paragraph 2 of Article 6.90 of CC of the RL that provides the abstract principle of guarantee in the group of special legal provisions that regulate the bank guarantee instrument as a pure legal provision providing some characteristics to the first demand guarantee. This would make the legal regulation clearer and would prevent the interests of subjects of simple guarantee related with false possibility to use of abstract principle in case of this kind of guarantees.

Therefore, the abstract principle of the first demand guarantee is a necessary requirement for the formation and proper working of guarantee in practice, especially in the case of the first demand guarantee. Despite this, it is necessary to evaluate other features of guarantee that are important for proper working of the first demand guarantee too.

2.2. The *Solvete et repete* principle

Another principle that is related purely with the first demand guarantee defines a specific working mechanism of this financial instrument. In legal doctrine there is a widely accepted "pay first, argue later", definition meanwhile other authors identify this principle by Latin definition of *solvete et repete* (*respect your obligation first, then you can ask for reimbursement*). It is necessary to note that this principle is objectivized only in legal doctrine, because in soft law documents (URDG rules and UNCITRAL convention) it can be identified only by using the systematic analysis of separate provisions of these documents.

The *solvete et repete* principle is based on mandatory priority of guarantor's obligation to pay a particular sum to creditors under guarantee against debtor's possibilities to argue this in order to stop guarantor's payment procedure or even against the same guarantor's possibilities to refuse to pay under guarantee (McNeel, 1999). Therefore, the first demand guarantee is held as an essential ground to distribute a risk of failure to fulfil obligations under the main contract between the debtor and the creditor. In other words, according to this principle the guarantor is isolated from all disputes and other negative influence of the internal relationship between the debtor and the creditor as a consequence a question of validity of creditor's demand is left for a future moment after the guarantor fulfils his obligation under guarantee. (Svarca, 2010, 58)

In the Lithuanian law the *solvete et repete* principle is not set *expresis verbis* in legal regulation, but in the author's opinion, the indirect recognition of this principle in law may be based on a legal provision of Paragraph 1 of Article 6.93 of CC of the RL that defines a concept of bank guarantee: "under a contract of a bank guarantee, the bank or any other credit institution (guarantor) binds itself in writing to pay to the debtor's creditor upon his demand a sum of money fixed in the guarantee". Also, this legal principle may be disclosed indirectly in other common type legal provisions of the guarantee institute that provide

the abstract principle of this instrument, i.e. Paragraph 2 of Article 6.90 of CC of the RL which sets that “a guarantee is an independent obligation even in the cases when the principal obligation is indicated in the guarantee”.

Moreover, the Lithuanian case law recognizes this principle too and it is applied by courts quite frequently but case law also has not named it and objectivized it as in international commerce practice. SCL has interpreted the content of the *solvet et repete* principle and in one of its cases the court has noted that “guarantor with first demand guarantee ensures the security of potential risk of creditor’s interests under main secured contract, on the other hand creditor tries to ensure quite fast compensation of his potential loss in case of failure under main secured contract, so guarantor must pay under guarantee according to conditions set in guarantee and in reasonable term”. (SLC, 3K-3-99/2004)

It is necessary to note that not all legal provisions of CC of the RL correspond with the abovementioned principle. This statement is based on Paragraph 5 of Article 6.92 of CC of the RL which provides *expressis verbis* that “when it becomes known to the guarantor that the principal obligation secured by the guarantee has been performed fully, or has been terminated on other grounds, or has been acknowledged null and void, he must immediately notify of this the creditor and the debtor. In the event where after such notification the guarantor receives a repeated demand of the creditor to perform the obligation, he shall be obliged to satisfy thereof only upon the presentation by the creditor proof that the obligation has not been terminated and continues to be valid”. Since this legal provision is set together with other common type legal provisions of guarantee institute, it shall be applied in the case of a special kind of guarantee, i.e. the bank guarantee too. As a consequence, this legal provision makes a serious doubt if it does not stop the *solvet et repete* principle from its proper application in commerce practice together with an appropriate run of the first demand guarantee in the Lithuanian civil law.

According to Paragraph 5 of Article 6.92 of CC of the RL, there is a duty set to the creditor to give evidence to the guarantor under bank guarantee that his obligation is still valid and not fulfilled by the debtor. This is a good example of unreasonable enforcement of the guarantor to analyse the internal relationship between the creditor and the debtor, to investigate creditor’s evidences in order to make a reasonable decision to pay under guarantee or not. However, case law tries to solve this problem and sets a rule that this legal provision shall be interpreted in a more narrow way and be applied only in the case of fraud, i.e. SCL noted that Article 19 of UNICITRAL convention provides the basics to refuse to pay under first demand guarantee in the case of suspicion of creditor’s dishonesty and invalidity of his demand under first demand guarantee and sets requirements that these circumstances would be quite clear, non-dubious or even confirmed by the decision of court or arbiter. (SCL, 3K-3-346/2005) Therefore, the legal provision of Paragraph 5 of Article 6.92 of CC of the RL shall be interpreted and be applied in a very narrow way, i.e. its application shall be bound only with the fraud exaptation by letting exaptation guarantor to defence against an unreasonable demand under first demand guarantee when this demand to pay under guarantee is apparently fraudulent because of submitting a false document or in other cases where exaptation creditor has apparently no such right.

This exception of common type rule “pay first, argue later” that is related with creditor’s unfair acts when exaptation debtor tries to argue with creditor’s unreasonable demand to pay under guarantee, makes operation of exaptation guarantee instrument in practice much more difficult and there are many problems in this case. However, the position of international banking practice is quite strict on this question and it is based on a more formal view, i.e. it requires from banks to act severely under principle *solvet et repete* if creditor’s demand and all necessary documents provided by him match precisely with the requirements set in the guarantee text (Enonchong, 2007). This position of international banking practice is based on thinking that the guarantor shall be liable for unreasonable payment under first demand guarantee only when he has not been attentive enough and quite careless in case of creditor’s false demand or abuse of his rights under guarantee. International commerce practice shows that there are very few cases when guarantors know about the fact of creator’s fraud and refuse to act according to rule “pay first, argue later” accepting all possible risk that may arise from this risky decision. (Enonchong, 2007)

It is necessary to be mentioned that this strict position of international banking practice is accepted and followed by the Lithuanian cassation court. In one of its civil cases, the court stated that “guarantor’s

defence measures based on arguments that the creditor did not fulfil his obligations under the main contract or in contrary, the debtor fulfilled acceptably his obligations under the main contract secured by the first demand guarantee, are not available as they contradict with the nature of this legal relationship". (SCL, 3K-3-99/2004) According to the cassation court, defence measures like this one can be acceptable only in case of guarantor's regression to the debtor after his payment under first demand guarantee. This position of SCL without consideration of fraud exception is strict unreasonably but it is very important for the formation of public and lawyers' view of the most important fundamental working principle of the first demand guarantee.

2.3. The non-assignment principle

The non-assignment characteristics of guarantee is another necessary feature of legal regulation of first demand guarantee. Article 4 of URDG rules provides *expressis verbis* that debtor's right to make a demand under a guarantee is not assignable unless expressly stated in the Guarantee or in an amendment. Also, the same legal provision is set in Article 9 of UNCITRAL Convention. Meanwhile in the Lithuanian law, Article 6.95 of CC of the RL provides that "creditor cannot assign his right of claim the guarantee secured by the bank if this guarantee does not stipulate otherwise". Therefore, the non-assignment principle of guarantee is set in legal provisions of dispositive type and it means that this principle is not absolute, i.e. since the abovementioned normative provisions provide a presumption of this principle application in legal practice, it is not necessary for the operation of the guarantee instrument.

It is necessary to note that both Article 4 of URDG rules and Paragraph 10 of Article 10 of UNCITRAL Convention provide directly some limits for the non-assignment principle of guarantee by setting that this prohibition shall not be applied unreasonably wide and it shall not include creditor's right to assign his receivable finances under first demand guarantee. According to the Soft law of international commerce practice, the term "assignment" shall be considered and used in two different ways, i.e. assignment of exclusive rights under guarantee and assignment of receivable finances under guarantee. (Affaki, 2001, 65)

Moreover, a prohibition of assignment of demand right under guarantee is restricted by the freedom of contract principle, because it is necessary to get guarantor's acceptance for this assignment. This guarantor's acceptance can be provided during the issue procedure of guarantee by setting text a common type provision in the guarantee that guarantee can be assigned without restrictions or this guarantor's acceptance can be provided after the issue of guarantee but in this case it is necessary to formalize it as some kind of written alteration of guarantee that is an integral part of the previous guarantee text. (Svarca, 2010, 87) Such a strict position regarding a necessary guarantor's acceptance is based on the possible increasing risk of a new assignee, because a new assignee may be less solvent and less trustworthy than the previous one. (Kurkela, 2008, 122)

Actually, there is quite an interesting situation modelled by specialists of international banking practice and they say that a partial assignment of the demand right under guarantee can be established, with creditor's acceptance, of course. In this case each assignee of such rights under guarantee perform absolutely independently from each other, but in a particular scope of the assigned part of their rights under guarantee, so none of them can influence each other in order to get their part of payment under guarantee.

Another kind of the abovementioned rights regarding the non-assignment principle of guarantee is a right to receivable finances under guarantee. According to the Explanatory note on the UNCITRAL Convention, the main feature of this kind of rights is that the assignee has only a part or all the rights under guarantee assigned to him from the earlier creditor but nothing more. Moreover, this is the main difference from other group of rights to demand to pay under guarantee, because in the case of the latter there is a transference of party in the legal relationship while after the assignment of a right to receivable finances under guarantee, all parties in the guarantee legal relationship left the same. (Svarca, 2010, 98)

It shall be noted that there is no link between this kind of right assignment under guarantee and the guarantor, i.e. the guarantor receives suitable creditor's demand to pay under guarantee, he pays a suitable sum and from this moment the guarantor has no more interests on this question. Therefore, in the practical view there is no need to know for the guarantor to whom he must pay under guarantee, who is going to be the "final consumer of his payment", i.e. to creditors or other person named by the creditor. (Svarca, 2010, 56) As a consequence, this creditor's right is not and shall not be restricted by

mandatory guarantor's acceptance, because after assignment of this kind of rights under guarantee there is no changes in the relationship between the guarantor and the creditor, i.e. a scope of obligations under guarantee as well as a party of this legal relationship that has a right to provide a demand to pay under guarantee left the same in this case. (Bertrams, 2004, 166)

However, there is a lack of detailed regulation of right to receivable finances under guarantee assignment in URDG rules that provide only a common type provision in Article 4, according to which this kind of right assignment is not included in a scope of the abovementioned prohibition. Meanwhile, UNCITRAL Convention provides much more detailed regulation on this question. Paragraph 2 of Article 10 of this Convention provides that if the guarantor or another person obliged to effect the payment has received a notice originating from the creditor of the creditor's irrevocable assignment, the payment to the assignee discharges the obligor to the extent of its payment.

Meanwhile, in the Lithuanian law there is no detailed differentiation of assignments of rights under guarantee as it is in international commerce practice. Article 6.95 of CC of the RL provides a laconic and common type rule for establishment of this principle in the civil law, but this prohibition does not include *expressive verbis* the abovementioned exception of the assignment of a right to receivable finances under guarantee. Therefore, this legal regulation in the Lithuanian law is quite inaccurate on the one hand and it has the potential to extend unreasonably a scope of application of prohibition by not allowing the creditor to assign a right to his receivable finances under guarantee on the other hand.

Moreover, it is necessary to draw attention to the fact that the non-assignment principle of the guarantee instrument is set only in special legal provisions of CC of the RL which regulate working mechanism of the bank guarantee instrument. As a consequence, this legal regulation means literally that the application of this principle in the case of other kinds of guarantee is restricted and allowed only in the bank guarantee, but this principle should be a common feature for all kinds of guarantees. This legal regulation of CC of the RL contradicts obviously with fundamental working principles of guarantee and especially to the abovementioned international commerce practice. Therefore, this problem shall be solved by the case law or the Lithuanian legislator by replacing the non-assignment principle of guarantee from special provision for bank guarantee to the common type legal provisions in Articles 6.90–6.92 of CC of the RL and by setting a detailed differentiation of assignments of rights under guarantee as international commerce practice.

Conclusions

1. The first demand guarantee has been established in the Lithuanian law with the new Civil Code but the existing legal regulation requires some essential changes because there is a lack of clearness and it deals with some serious problems in the differentiation of separate kinds of guarantee instruments comparing with international commerce practice.
2. The abstract principle of the first demand guarantee in international commerce practice tends to be described in a broad manner, i.e. as an absolute independence of guarantor's obligation from the secured agreement between the creditor and the debtor as well as a certain independence from the relation between the guarantor and the creditor, and overall from the unforeseen external factors. Meanwhile, the Lithuanian regulation of this principle is complicated because it is still unclear in the case of simple guarantee, i.e. the case law eliminates unreasonably the application of this principle in the conditional guarantee. Moreover, it is necessary to make some changes and legal provision of Paragraph 2 of Article 6.90 of CC of the RL shall be set as a pure rule for the first demand guarantee.
3. A specific payment mechanism of the first demand guarantee based on the *solvet et repete* principle is a pure feature only of this kind of guarantee. This principle is objectivized only in legal doctrine while in the Soft law of international commerce practice it can be identified only by using systematic analysis of their provisions. The same situation is present in the Lithuanian law, but legal regulation provides some legal provisions like Paragraph 5 of Article 6.92 of CC of the RL that may contradict with proper operation of this financial instrument, so it shall be interpreted and used in a very narrow way with carefulness.

4. The non-assignment principle of the guarantee instrument is restricted by the freedom of the contract principle as well as the differentiation of separate kinds of assignment rights under guarantee. Meanwhile in the Lithuanian law, on the one hand, the present legal regulation does not prevent this prohibition from the broader application in practice by setting laconic legal provisions without separation of assignment rights to receivable finance under guarantee, while on the other hand, it makes unreasonably the application of this principles very narrow by setting this principle only to bank guarantees.

References

Lithuanian legal acts

The Civil Code of the Republic of Lithuania of 18th July 2000, Law No. VIII-1864 (Last amended on April 12, 2011, No XI-1312). *Valstybės žinios*, No. 74-2262, 2000.

The Law on financial institutions of the Republic of Lithuania of 10th September 2002, Law No. IX-1068 (Last amended on 22 December 2011 – No XI-1872), *Valstybės žinios*, No. 91-3891, 2002.

Legal doctrine

Affaki G., Goode R. (2011). *Guide to ICC Uniform Rules for Demand Guarantees URDG 758*. ICC Publishing S.A.

Affaki G. (2001). *ICC Uniform Rules for Demand Guarantees. A User's Handbook to the URDG*. ICC Publication No. 631.

Bertrams R. (2004). *Bank guarantees in International Trade: the law and practice of independent (first demand) guarantees and standby letters of credit in civil law and common law jurisdictions*. The Hague: Kluwer Law International.

Ellinger P., Neo D. (2010). *The Law and Practice of Documentary Letters of Credit*. Hart Publishing.

Enonchong N. (2007). The problem of abusive calls on demand guarantees. *Lloyd's Maritime and Commercial Law Quarterly* No. 1–128.

Enonchong N. (2011). *The Independence Principle of Letters of Credit and Demand Guarantees*. OUP Oxford.

Explanatory note by the UNCITRAL secretariat on the United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit. Secretariat of the United Nations Commission on International Trade Law. Retrieved from:

<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/payments/guarantees/guarantees.pdf> [09.09.2015].

Goode R. (2000). *Guide to the ICC Uniform Rules for Demand Guarantee*. ICC Publishing SA, Paris.

Juodka R. (2006). *Teisinės kredito rizikos mažinimo priemonės: monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kurkela M. (2008). *Letters of credit and bank guarantees under international trade law*. New York: Oxford University Press.

McNeel G. (1999). Pay now, argue later. *Lloyd's Maritime and Commercial Law Quarterly*, Nr. 1–160.

Svarca I. (2010). *First Demand Bank Guarantees: First Demand Bank Guarantees for the Security of International Contractual Obligations*. VDM Verlag Dr. Müller.

International soft law

ICC Uniform Rules for Demand Guarantees Including Model Forms. *International Chamber of Commerce. Publication* Nr. 758, 2010.

United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit [interaktyvus]. New York: UNICTRAL publishing, 199. Retrieved from: <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/payments/guarantees/guarantees.pdf> [09.09.2015].

Case Law

The Supreme Court of Lithuania, Civil cases division, 4th February 2004 decision in civil case *UAB "NCC Statyba" v. UAB DK "Lindra"*, No. 3K-3-99/2004.

The Supreme Court of Lithuania, Civil cases division, 27th June 2005 decision in civil case *UAB "NCC Statyba" v. UAB "PZU Lietuva"*, No. 3K-3-346/2005.

The Supreme Court of Lithuania, Civil cases division, 20th April 2007 decision in civil case *VšĮ "Centrinė projektų valdymo agentūra" v. UADB "Industrijos garantas"*, No. 3K-3-172/2007.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje *BUAB "Ikoda" v. UAB "GLC Logistikos centras"* (bylos Nr. 3K-3-537/2012).

The Supreme Court of Lithuania, Civil cases division, 29th November 2012 decision in civil case *BUAB "Ikoda" v. UAB "GLC Logistikos centras"*, No. 3K-3-537/2012.

CREATIVITY IN TOURISM FOR BUSINESS COMPETITIVENESS

Kamila Perederenko,
Turība University, Latvia

Abstract

Competition in tourism industry has considerably increased in recent years. Producers are seeking innovations and competitive advantage creation. Nowadays, creativity development in tourism has become a part of competitive strategies around the world. Creative strategy in tourism means new products and services, new collaboration and partnership as well as new management approaches and practices. Although, it has been widely researched and described in theory, it is difficult to implement it in practice. Latvia is one of the tourism destinations where the lack of creativity is still demonstrated. This paper analyses how important creativity and its development are for competitiveness in tourism business. Empirical part of the paper is focused on the tourism managers in Latvia and their view on creativity in tourism and its management. Managers of five tourism microenterprises were interviewed in the frame of this study. Two main determinants were identified and analyzed in the research: qualified staff and their availability on the local market and organizational support and supervision of employees' creativity. The main findings of the study reveal the lack of creative specialists. The analysis also determines that application of appropriate management settings could foster employees' creativity.

Key words: creativity, innovation, competitiveness, tourism business, management

Introduction

Competition is one of the most important forces affecting business. It is a challenge for an organization but also a "source of innovation" (Drucker, 1985). Nowadays it is very easy to enter the market and start a new company. Both producers and customers are becoming more educated, sophisticated and creative. It means more challenges and more substantial changes. Tourism is an industry which has experienced many changes and transformations during the last decades. Tourism companies face the challenge of constantly changing their offer of services, rethinking their daily operations and procedures, improving their current organizational structure and business model, and finding new ways to communicate and interact with customers and other stakeholders in the market.

Creativity has become a very topical and strategic tool for business research and development since Florida discussed it in "The rise of creative class" (2002). It has been viewed as an important process in creating innovation for effective development of enterprises. It has been commonly recognized that the creativity process can add value to products and services of companies because it helps to create new look to products that will stand out from those of competitors. It results in a firm's competitive advantage in terms of differentiation and efficiency. The ultimate benefit of creativity is obtained when creative thinking is combined with business strategy and an operating model. It can also generate competitive advantage for companies in the long run. It stimulates organizations to create innovation in products/services. (Wattanasupachoke, 2012)

Application of creativity in tourism has been widely researched by Richards (2000, 2006, 2011, 2014). He discussed that creativity impacts tourism in a number of ways, being used to develop new tourism products and experiences, to revitalize existing products, provide higher value to cultural and creative assets, enhance the tourism experience through creative techniques and provide tourist destinations with a unique atmosphere.

There is still a lack of creativity and innovation demonstrated in Latvian Tourism industry. A large amount of small companies offering similar products faces the industry with challenges. And an important issue is how to apply creativity for competitiveness in practice. *The research problem* is a lack of the management practice on creativity in Latvian tourism companies. *The paper* will be focused on the managers from

tourism microenterprises in Latvia and their experiences about creativity. *The purpose of the research* is to determine practical approaches and coordinates in which organizational creativity may be enhanced for gaining competitiveness in tourism industry.

1. Factors fostering creativity in organizations

Creativity in organizations is a more collective than individual phenomenon. Studies of organizational creativity include studies about complex environment, structure and relationships of contextual factors (Sawyer, 2006, 281). Research on how to manage creativity in organizations have mostly been related to fostering motivation and work environment as well as on how to supervise these processes (Amabile, 1997, 39–56; Amabile et al., 2005, 367–403; Amabile & Fisher, 2009, 481–497; Oldham & Cumming, 1996, 607–634; Woodman, Sawyer & Griffin, 1993, 293–321). Amabile (1997, 54) states that organizational leaders and managers must begin to think of human motivation at work as a complex system where it is possible to achieve synergy between persons and their work environments, and between the different types of motivation. These authors also stressed such important aspects as right communication between work group and supervisor and also strong orientation towards new ideas and innovation. This idea about goal orientation supported by Park et. al. (2015, 899–908) found that HRM practices as a formal system and the CEO's orientation as an informal factor plays a key role in enhancing organizational creativity.

With regard to how creativity can effectively be managed, different managerial practices and models have been discussed in the literature (Amabile, 1997, 39–56; Styhre & Sundgren, 2005, 163–236; Tan 1998, 23–31). Amabile (1997, 48), for example, proposes challenge, freedom, resources, work-group features, supervisory encouragement, and organizational support as a means to foster creativity. Styhre and Sundgren (2005, 164–168) discuss practices that are related to technology, intuition, and leadership. Tan (1998, 24–27) proposes a total systems approach to managing creativity in organizations and identifies three major types of interventions, namely with regard to culture, organization and design, and training development. Later, Seider (2011, 417–428) introduced the model for creativity-intensive process management, explained the participants of this process, their roles, stages of the process and appropriate strategies. The participants described are knowledge management system, assets management system, group communication system, workflow related system and artist system. A different view on the same process is given by Haapasalo and Kees (2001, 110–116). They studied creativity management from knowledge management perspective and the connection between knowledge owners and knowledge seeker.

Summarising, the creative leader and the creative collective are the main players in the creativity management system. A leader could use a number of tools described above for fostering creativity in the organization. A creative team is formed of creative individuals combined together around the leader.

Originally, everyone is able to work and solve problems creatively. Nevertheless, it is the leader's responsibility to create an atmosphere where employees could release such abilities on a continuous basis. However, creativity is not a phenomenon of individuals working alone, but a social system in which actors interact and affect each other. (Uzzi & Spiro, 2005, 448) Relations between actors facilitate the flow of information and knowledge, which has a great significance as far as stimulation of creativity is concerned. (Bauer et. al., 2002, 156)

For this research the author retrieved the internal factors directly influencing innovations in tourism (Figure 1) provided by Bascavusoglu-Moreau, Kopera and Wszendybyl-Skulska (2013, 7).

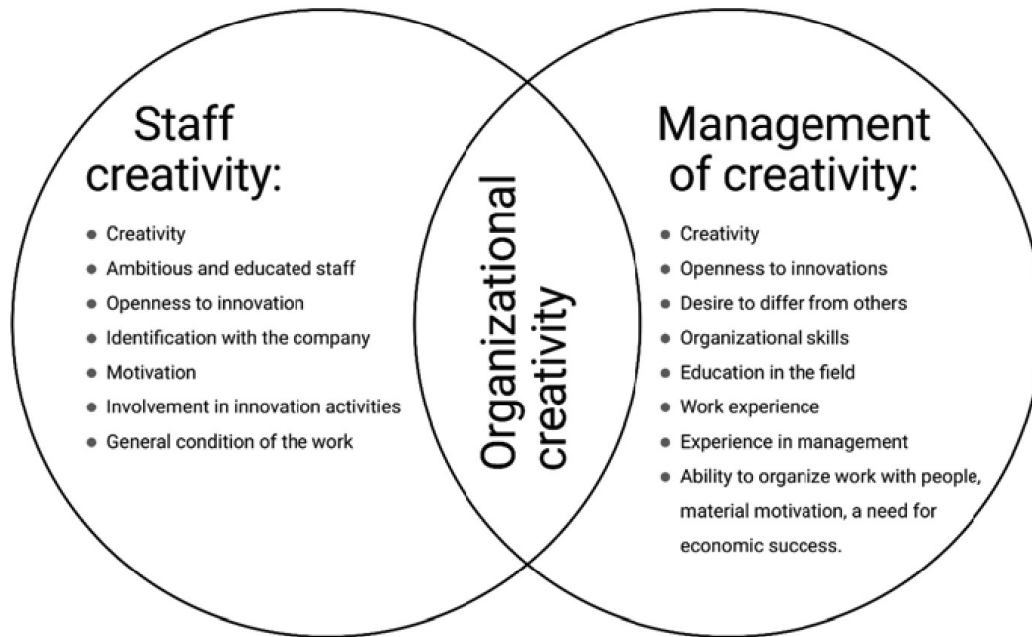

Fig. 1. Developed by the author based on Bascavusoglu-Moreau, Kopera and Wszendybyl-Skulska (2013, 7)

The factors are divided into two groups: qualified staff and their availability on the local market and organizational support and supervision of employees' creativity. The interviews conducted for this research are based on these determinants.

2. Tourism microenterprises in Latvia

After choosing the factors for the research it is essential to determine what type of tourism companies will be focused on. Microenterprise is a small business unit that usually employs up to ten employees. This form of business is very popular in Latvia. Especially, in tourism industry. According to the Central Bureau of Statistics of Latvia (CBS, 2015) there were 1630 enterprises with 0–9 employees in the field of tourism in 2014. It is 16% higher than the same indicator for the year 2013. The number of microenterprises was 89.5% of the total amount of enterprises in the industry in 2013. Moreover, microenterprises gain a half of total industry turnover and employ a third of the total amount of employees. Thus, microenterprises form a significant part of Latvian tourism business.

At the same time a microenterprise often is based on small capital. They could not spend such investments on staff training, research and innovative activities as larger companies. There is a high competition among these companies. Some of them close down without starting to gain any profit. In order to survive and compete among hundreds of similar companies competitive advantage creation becomes a crucial factor. Creativity is an essential tool to find appropriate and novel solutions to meet customer needs. It helps to concentrate on the right segment, to choose useful marketing strategy, determine what makes that company or their product unique.

Despite the fact that these companies have an evident shortage of resources in comparison with larger ones, they have a special organizational climate. They have a possibility to share ideas between each other, discuss problems in-full attendance, and express themselves in a free manner.

3. Research Methodology

Considering all the arguments discussed above, the author has chosen such small companies for her research. In order to analyse organizational creativity as a tool for business competitiveness, qualitative research was conducted, with the *aim* of identifying the experiences for the management of organizational

creativity. *Qualitative methods* have been chosen because of non-standardised data and their conceptualization requirement for the research. (Saunders et. al., 2009, 482) The *instrument* used in the research is in-depth interview, applied among representatives of five tourism companies. *Handpicked sampling strategy* was applied for the interviewee selection because “the selection of such cases allows researchers to study intrinsically interesting cases” (O’Leary, 2004, 110). The main reason for this choice was the versatile opinion purposing. The companies selected differ by direction they operate, years of running on the market and the level of innovativeness of activities from completely innovative start up to up-to-ten years experienced traditional company.

Five managers from the microenterprises engaged in Latvian tourism industry were interviewed during December of 2015. These companies are located in Riga and don’t employ more than 10 employees. All of them operate in completely different directions of tourism business such as apartment hotel, travel apps, travel agency and two of them are engaged in event tourism. Interviews were unstructured, informal and face-to-face which are also labelled as informant interviews. (Saunders et. al., 2009, 321) Interviewees were open for communication and for detailed discussion. Notes were taken during the interviews. The interview guide comprises 10 items, grouped in three themes: 1) creativity and competitiveness, 2) qualified personnel, 3) management. The aim of the research instrument is to provide the means to accomplish the following objectives:

- Reveal the main characteristics of organizational creativity;
- Investigate how creativity is important for operating in tourism business;
- Describe factors influencing creativity in organizations;
- Analyse how creativity could be fostered through management processes;
- Identify the results of management practices applied.

Content analysis revealed several research themes relevant for identifying the managers’ experiences about creativity by coding and systematic comparisons. (Krippendorff, 1980, 83) After transcribing the interviews’ content the data collected were structured in order to obtain a general view on the problem as well as particular reflection of each respondent.

4. Results and Discussions

Interviewees estimated creativity more as an ability “to generate new ideas”, “to find easily solutions in complex situations”, “to think originally”. Regarding importance of creativity in her/his work all interviewees were of the same opinion. Of course, if one starts business creatively and in a unique way one doesn’t need creativity in everyday work. You could “operate without additional creativity for 2–3 years” but later you will come up that there are a lot of competitors on the market and your sales are not as good as they were before. And then you need “to find new solutions, new services your competitors don’t have”. They are not always some substantial changes but small creative ideas that make your customer relationship “heart-warming”. For example, “Santa’s greetings for Christmas”, “some free snacks” or special services for clients with small children.

Assessment of employee’s creativity received an absolutely high rating. Just one of the interviewees was sceptical about it. She stressed that the main reason is the lack of motivation. She expressed an idea that there are two main types of motivation. The first one is when “an employee is afraid to lose the job”. And the second is when “an employee feels himself as a part of the family and cares about its future”. This idea coincides with the findings of Amabile’s research (1997) about positive and negative climate in organizations. However, sometimes employees don’t have much time to think about anything extra because they need to concentrate only on their usual work. Sometimes they are afraid of changes or “there is a need to hold on to the old and safe practices”.

Another important factor mentioned is reward. When “employee’s earnings directly depend on the selling it makes him more motivated” to generate useful ideas. The strong factor of microenterprises is intercommunity. They usually start to work on the project together without formal hierarchy. One of the interviewees argued that “an employee usually appreciates the efforts he spends more than the rewards he receives”. Human resource management (HRM) practices are regarded as the most typical way to foster organizational creativity. In particular, performance evaluation and reward systems have

traditionally been effective tools used to restructure individuals' cognitive payoff function, which is when employees calculate their gains and losses in contributing to their organization. (Park et. al., 2015, 900–901)

Openness for creativity, innovations and changes appeared several times in the discussions which correlate with the factors mentioned in Figure 1. It is important not only for employees but for the management as well. Usually a newcomer is more active and interested in process optimization and new idea generation. If such activities are not supported by the management after some time he/she becomes disappointed and passive. Thus, this factor directly depends on the manager and his/her openness for innovations.

All the interviewees were very critical to the importance of higher education. Some of them expressed the idea that “education kills creativity”. “Sometimes I think that I know too much for being creative” explains one interviewee. Experience of employee is much more appreciated by interviewees than education. They hold on an opinion that “real education starts after the graduation”, which makes the researcher think of the education quality. Also according to the research, solving creative problems collectively in organizations relies on connecting past experiences to the problems of the current situations.

There is a need of updated pedagogical practices and the development of tools to assess innovation-related skills in order to develop students' creativity, critical thinking, entrepreneurship and communication skills. (OECD, 2015, 13) The interviewees acknowledged that “you have to like what you are doing” to generate ideas and benefit for the company. Specific knowledge was also seen as important in implementing ideas: “those who decide further development of ideas should be experts in your field”. The research revealed that creative specialists are on a high demand on the labour market. There is a lack of them and they ask such high salaries as the annual turnover of the company. It also could be explained by the low level of creativity encouraged in the education.

In the interviews, the most important environmental factors affecting creativity were leadership and the organizational atmosphere or culture. These were considered in every interview. This coincides with the ideas of Styhre and Sundgren (2005, 164–168) which stressed leadership as one of the central resources of the management of creativity. The interviewees defined the common creative atmosphere as the common ideation between employees with diverse expertise, sparring and further development of ideas together. This indicates the wish and need to do things collectively. Styhre and Sundgren (*ibid*) made a special division between “creativity” and “organizational creativity” which they described as a variety of activities in which new ideas and new ways of solving problems emerge through “a collaborative effort by promoting dialogues that involve multiple domains of scientific knowledge” to produce value for the organization's mission and market (*ibid*). In almost every interview, the importance of informal meetings, coffee breaks, and corridor discussions in generating new ideas and changing the best practices was acknowledged.

All interviewees acknowledged that managers have an essential role in facilitating creativity. Manager's own creative example, encouragement of the employee's self-expression, compliments for good ideas have been mentioned as tools for creativity stimulation. However, the managers have an important role in generating an atmosphere that encourages creativity in the company. Informal meetings, playing games and even attending creative workshops have been applied in the companies for the atmosphere creation. This means that managers, in addition to managing creative individuals, should also focus their attention on interactions that turn individuals into creative collectives. And again the research supports the idea of collective not individual creativity.

Conclusions

1. Due to the high competition in tourism industry organizational creativity is an important condition for maintaining the position in the market. Its constant application for offers renewal is needed to doing better than competitors. Moreover it does not depend on how creative and innovative business you operate. If you are competing on the market by focusing on your unique strength you could build your position around this strength and set the right price.

2. Creativity is not just an ability but a set of abilities. A creative employee is competent, experienced, an expert in his/her field, open to new and useful ideas and identifies himself/herself within the organization.
3. There is a problem of availability of creative specialists on the labour market. This problem is directly connected to education. Creative-thinking as a problem-solving skill should be more encouraged in tourism higher education.
4. Organizational creativity is a specific combination of creative individuals under the creative support from the manager. It means combination of individual and collective creativity. Collaboration in such an organization should be built up for the enhancement of individual's creativity from one side and a systematic search for ideation, optimization and innovations from the other side.
5. Manager and appropriate management style play an important, even the main, role in creativity encouragement processes. As organizational creativity is a collective phenomenon the manager should direct, inspire and motivate the staff towards creativity and innovation. Informal meetings, discussions and different collective activities help to create an atmosphere favourable for idea generation where it becomes easier to develop and communicate a shared vision and get people excited about the change. Also the manager should orient an employee regarding what organization aims to achieve and where his/her particular contribution is needed.
6. Microenterprises have favourable conditions for creativity development. A small number of employees allows stronger communication between management and individuals and ensures clear understanding of contribution of each participant. Differentiation of tasks among employees could stimulate employee's motivation which could expand employee's creative performance.

References

- Amabile, T. M. (1997). Motivating Creativity in Organizations: On Doing What You Love and Loving What You Do. *California Management Review*, 40(1), pp. 39–58.
- Amabile, T. M., Barsade, S. G., Mueller, J. S., & Staw, B. M. (2005). Affect and Creativity at Work. *Administrative Science Quarterly*, 50, pp. 67–403
- Amabile, T. M., Fisher, C. M. (2009). Stimulate creativity by fueling passion. In E. Locke (Ed.) *Handbook of Principles of Organizational Behavior* (2nd Edition). Sussex, U.K.: John Wiley & Sons, pp. 481–497.
- Bascavusoglu-Moreau, E., Kopera, S., & Wszendybyl-Skulska, E. (2013). The role of creativity in development of innovation in tourism. *Journal of Entrepreneurship Management and Innovation*, 9(1), pp. 5–15.
- Bauer, H. H., Grether, M., & Leach, M. (2002). Building customer relations over the Internet. *Industrial Marketing Management*, 31, pp. 155–163.
- CSB. (2015). *Central Statistical Bureau webpage*. Online, available at <http://www.csb.gov.lv/en> (accessed on 29 January, 2016).
- Drucker, P. (1985). *Innovation and entrepreneurship: Practices and principles*. New York: Harper & Row, p. 268.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books, p. 404.
- Haapasalo, H., & Kess, P. (2001). In search of Organizational Creativity: The role of knowledge management. *Creativity and innovation management*, 10(2), pp. 110–118.
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: an introduction to its methodology*. Beverley Hill, CA: Sage Publications, pp. 69–112.
- OECD. (2015). *OECD Innovation Strategy 2015 and Agenda for Policy Action*. Online, available at <https://www.oecd.org/sti/OECD-Innovation-Strategy-2015-CMIN2015-7.pdf> (accessed on 29 January 2016)
- O'Leary, Z. (2004). *The essential guide to doing research*. London, CA: Sage Publications, p. 226.
- Oldham, G. R., & Cummings, A. (1996). Employee Creativity: Personal and Contextual Factors at Work. *The Academy of Management Journal*, 39(3), pp. 607–634.
- Park, J., Shin S. Y., Lee, S., & No, S. R. (2015). Human resource management practices and organizational creativity: The role of chief executive officer's learning goal orientation. *Social behaviour and personality*, 43(6), pp. 899–908.
- Richards, G., Raymond, C. (2000). Creative tourism. *ATLAS News*, 23(8), pp. 16–20.
- Richards, G., Wilson, J. (2006). Developing creativity in tourist experiences: A solution to the serial reproduction of culture? *Tourism Management*, 27, pp. 1408–1413.
- Richards, G. (2011). Creativity and tourism: The state of art. *Annals of Tourism Research*, 38(4), pp. 1225–1253.
- Richards, G. (2014). *Tourism and the Creative industries*. Online, available at https://www.academia.edu/7768353/Tourism_and_the_Creative_Industries (accessed on 15 February 2015).

- Saunders, M., Lewis, P., Thornhill, A. (2009). *Research methods for business students, 5th edition*. Edinburgh: Pearson Education, p. 616.
- Sawyer, K. (2006). *Explaining Creativity: The Science of Human Innovation*. Oxford University Press, p. 368.
- Seidel, S. (2011). Toward a theory of managing creative-intensive processes: a creative industries study. *E-business management*, 9, pp. 407–446
- Styhre, A., Sundgren, M. (2005). *Managing Creativity in Organizations. Critique and Practices*. Palgrave Macmillan UK, p. 245.
- Tan, G. (1998). Managing Creativity in Organizations: a Total System Approach. *Creativity and Innovation Management*, 7(1), pp. 23–31.
- Uzzi, B., Spiro, J. (2005). Collaboration and Creativity: The Small World Problem. *American Journal of Sociology*, 111(2), pp. 1–58.
- Wattanasupachoke, T. (2012). Design thinking, innovativeness and performance: An empirical examination. *International Journal of Management*, 4(1), pp. 1–14.
- Woodman, R. W., Sawyer, J. E., Griffin, R. W. (1993). Toward a theory of organizational creativity. *The Academy of Management Review*, 18(2), pp. 293–321.

SANKCIJAS IETEKME UZ NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU IDEĀLĀS KOPĪBAS KVALIFIKĀCIJU

IMPACT OF SANCTIONS ON CONCEPTUAL AGGREGATION OF CRIMINAL OFFENCES

Ainārs Persidskis, Mg. iur.,

Biznesa augstskolas Turība studiju programmas "Juridiskā zinātne" doktorants, Latvija

Abstract

The topic of the paper is "Impact of sanctions on conceptual aggregation of criminal offences". The aim of the article is to identify the impact of sanctions on conceptual aggregation of criminal offences. Comparative, analytical, logical, inductive and deductive research methods have been applied in the article. The paper analyses the how sanctions impact the qualification of the criminal offence, qualifying the criminal offence as a conceptual aggregation in one case but as separate criminal offences in other cases determining that in cases of concurrence of the criminal law norms the correct qualification of the criminal offence stems exclusively and solely from the perception of harmful consequences under the law – severity of the sanctions.

A complex offence has been used for analysis and as an obvious example. The complex offence was constituted to exclude the conceptual aggregation of criminal offences with the aim of reducing the number of cases of conceptual aggregation of criminal offences and facilitate the qualification of offences. However the complex offence continues to constitute a conceptual aggregation of criminal offences and due to its newly formed construction hindered the qualification of the offence.

Atslēgas vārdi: noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, krimināltiesisko normu konkurence, atsevišķs (vienots) noziedzīgs nodarījums, salikts noziedzīgs nodarījums

Ievads

Šī raksta aktualitāte ir saistīta ar to, ka kriminālprocesā iesaistītām personām mēdz atšķirties viedokļi par atsevišķiem noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas gadījumiem, kad jāizšķiras par to, vai personas nodarījums kvalificējams pēc vienas *Krimināllikuma* normas, kā krimināltiesisko normu konkurences gadījums, vai pēc vairākām *Krimināllikuma* normām, kā noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījums. Atšķirīgie viedokļi noved pie atšķirīgas kvalifikācijas, kas konstatējama ne tikai pirmstiesas kriminālprocesā, bet arī tiesu spriedumos, uz ko norāda arī profesors U. Krastiņš – noziedzīgu nodarījumu daudzējādība un krimināltiesisko normu konkurence ir stingri norobežojami krimināltiesību institūti, un šo institūtu nepareiza izpratne bieži vien ir pamatā kļūdainai noziedzīga nodarījuma kvalifikācijai. Sankcijas ietekme uz noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikāciju atbilst principam, ka smagākās sekas nedrīkst aptvert ar vieglākajām. Ignorējot sankcijas ietekmi uz noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikāciju, tiek pārkāpts dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips, jo, kā tas ir noteikts *Kriminālprocesa likuma* 25. pantā, personu par vienu un to pašu nodarījumu var tiesāt vai sodīt tikai vienu reizi.

Raksta mērķis ir identificēt sankcijas ietekmi uz noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikāciju.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, ir nepieciešams izpildīt sekojošus uzdevumus:

- veikt ieskatu noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības tiesiskajā regulējumā;
- identificēt noziedzīgu nodarījumu sankcijas veidus;
- salīdzināt *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas, 125., 126. un 130. panta sankcijas;
- izpētīt tiesu praksi nodarījumos, kuri veido krimināltiesisko normu konkurenci vai noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību saistībā ar huligānismu, ja tas saistīts ar miesas bojājumu nodarīšanu cietušajam;

- izdarīt secinājumus par sankcijas ietekmi uz noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikāciju un piedāvāt konstatēto problēmu iespējamus risinājumus.

Rakstā ir pielietota salīdzinošā, analītiskā, loģiskā, induktīvā un deduktīvā pētniecības metode.

1. Ieskats noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības tiesiskajā regulējumā

Krimināllikuma 26. panta pirmajā daļā ir definēts noziedzīgu nodarījumu kopības jēdziens, kurā noteikts, ka noziedzīgu nodarījumu kopību veido vienas personas izdarīts viens nodarījums vai vairāki nodarījumi, kas atbilst divu vai vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, ja šī persona nav notiesāta ne par vienu no šiem noziedzīgajiem nodarījumiem un nav arī iestājies kriminālatbildības noilgums. Noziedzīgu nodarījumu kopības jēdziens drīzāk maldina, nekā ievieš skaidrību, jo kopības jēdziena pazīmes ir vispārinātas un jēdziena satura noskaidrošana ir atstāta likuma piemērotāju ziņā. Noziedzīgu nodarījumu kopības jēdzienā nav nosaukti to veidi, kas, pēc autora domām, ir viena no būtiskākajām jēdziena nepilnībām.

Profesors U. Krastiņš norāda, ka noziedzīgu nodarījumu kopībai ir divi veidi – ideālā un reālā kopība, kuri savstarpēji atšķiras. Tāpēc, pēc šī raksta autora domām, ir nepieciešams grozīt *Krimināllikuma* 26. panta pirmo daļu un izteikt to sekojošā redakcijā: “Noziedzīgu nodarījumu kopību veido noziedzīgu nodarījumu ideālā un reālā kopība”. Proti, ir nepieciešams *Krimināllikumā* nosaukt, kādi kopības veidi veido noziedzīgu nodarījumu kopību, un tikai pēc tam, kā tas izdarīts *Krimināllikuma* 26. panta otrajā un trešajā daļā, definēt kopības veidu jēdzienus.

Ir jānorāda uz vēl vienu noziedzīgu nodarījumu kopības jēdziena nepilnību, kas ir cieši saistīta ar noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības jēdziena izpratni. Respektīvi, *Krimināllikuma* 24. panta pirmajā daļā ir definēts noziedzīgu nodarījumu daudzējādības jēdziens, kurā skaidrots vārda “nodarījums” saturs, tāpat vārda “nodarījums” saturs skaidrots *Krimināllikuma* 23. panta pirmajā daļā, kurā definēts atsevišķa (vienota) noziedzīga nodarījuma jēdziens, savukārt vārda “nodarījums” saturs nav skaidrots noziedzīgu nodarījumu kopības, ideālās un reālās kopības jēdzienos, kas, pēc raksta autora domām, ir nepareizi, jo kā norāda profesors V. Malkovs, “nodarījums” krimināltiesību pamatos tiek lietots, lai apzīmētu noziedzīgu nodarījumu kopumā, tomēr *Krimināllikumā* “nodarījums” apzīmē ko citu.

Piemēram, Noziedzīgu nodarījumu daudzējādības jēdzienā noteikts, ka noziedzīgu nodarījumu daudzējādība ir tad, kad viena persona izdara (vai pieļauj) divus vai vairākus patstāvīgus nodarījumus (darbība vai bezdarbība), kas atbilst vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, vai tad, kad persona izdara (vai pieļauj) vienu nodarījumu (darbība vai bezdarbība), kas atbilst vismaz divu dažādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm.

No noziedzīgu nodarījumu daudzējādības jēdziena un atsevišķa (vienota) noziedzīga nodarījuma jēdziena izriet, ka nodarījumam ir divas formas, kas izpaužas darbībā vai bezdarbībā, uz ko pamatoti norāda arī vairāku monogrāfiju, mācību līdzekļu un zinātnisko publikāciju autore T. Lesņivska-Kostareva. Nav izprotams likumdevēja nodoms atsevišķos *Krimināllikuma* pantos atklāt “nodarījuma” saturu, bet citos pantos šī vārda satura atklāšanu atstāt likuma piemērotāju ziņā. Piemēram, noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības jēdzienā ir noteikts, ka personas izdarīts nodarījums, kas atbilst vairāku dažādu savstarpēji saistītu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, veido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību. Ietverot “nodarījuma” saturu noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības jēdzienā, izriet, ka noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību veido personas izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas atbilst vairāku dažādu savstarpēji saistītu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm.

Viens no variantiem ir termina “nodarījums” saturu atklāt arī noziedzīgu nodarījumu kopības, ideālās un reālās kopības tiesiskajā regulējumā, aiz termina “nodarījums” iekavās ietvert tā saturu – nodarījums (darbība vai bezdarbība). Otrs variants ir papildināt *Krimināllikumu* vai likumu *Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību* ar pantu, kurā noteikt *Krimināllikumā* lietotos terminus, kā tas izdarīts, piemēram, Administratīvā procesa likuma pirmajā pantā. Jo, kā pamatoti ir norādījis Ģenerālprokuratūras Krimināltiesiskā departamenta Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas nodaļas prokurors M. Leja, *Krimināllikumā* tiek lietoti termini ar dažādu abstrakcijas pakāpi, un jo vispārīgāki ir šie termini, jo komplicētāks kļūst tiesību normas interpretācijas process. Piemēram, J. Neimanis norāda, ka jebkurā

tiesību normā tiek ietverts zināms saturs, kurš tās piemērotājam ir jāatklāj. Tiesību norma nav teksts bez satura un jēgas, bet gan likumdevēja griba, kurā ietverts konkrēts saturs un jēga, kurš tās piemērotājiem konkrētā dzīves situācijā ir jāatklāj vienveidīgi, līdz ar to, *Krimināllikumā* lietoto terminu izpratnei un noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības jēdziena interpretācijai ir jābūt vienveidīgai un tā nedrīkst atšķirties.

No pašreizējā noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības jēdziena redakcijas izriet sekojošas ideālās kopības pazīmes:

- nodarījums atbilst vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm;
- nodarījums atbilst dažādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm;
- nodarījums atbilst savstarpēji saistītu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm.

Šī raksta autors vairākās savās publikācijās ir norādījis uz noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības teorētiskajām un praktiskajām problēmām. *Krimināllikumā* ir izstrādātas un definētas pretrunīgas noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības pazīmes, līdz ar to *Krimināllikuma* normu piemērotāji noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību izprot atšķirīgi, kas izraisa nevienveidīgu noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikāciju.

Noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība jāsaprot kā personas izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas atbilst vairākiem vienlaicīgi izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuru objektīvās puses faktiski kādā tās daļā sakrīt. Savukārt noziedzīgu nodarījumu objektīvā puse ir fiziskas personas uzvedības ārējā izpausme, kas var radīt vai jau ir radījusi kaitīgas izmaiņas ar *Krimināllikumu* aizsargātam noziedzīga nodarījuma objektam.

2. Sankcija un tās veidi

Profesore V. Liholaja norāda: "Sankcija ir tā krimināltiesību normas daļa, kurā likumdevējs, ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpi, nosaka par to soda veidu un mēru." *Krimināllikuma* 46. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka sodu nosaka tādā apmērā, kādu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu paredz *Krimināllikuma* sevišķās daļas attiecīgā panta sankcija, ievērojot *Krimināllikuma* vispārīgās daļas noteikumus. *Krimināllikuma* sevišķās daļas panta sankcija sastāv no soda veida un mēra. Krimināltiesībās sodus iedala pamatsodos un papildsodos. *Krimināllikuma* 36. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, kā pamatsodu var piespriest brīvības atņemšanu, piespiedu darbu vai naudas sodu. Bez pamatsoda notiesātajam kā papildsodus var piespriest mantas konfiskāciju, izraidīšanu no Latvijas Republikas, piespiedu darbu, naudas sodu, tiesību ierobežošanu un probācijas uzraudzību. Kā norāda profesore V. Liholaja, sankcijas iedala četros veidos, un iedalījums attiecas tikai uz pamatsodiem. Profesore V. Liholaja uzskaita šādus sankcijas veidus: absolūti noteikta sankcija, relatīvi noteikta sankcija, alternatīva sankcija un norādes sankcija. Visi iepriekš uzskaitītie sankcijas veidi ietekmē noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikāciju, jo sankcijas ietekme izriet nevis no sankcijas veida, bet gan no sankcijas spējām aptvert ar nodarījumu radītās kaitīgās sekas.

3. Sankcijas ietekme uz nodarījuma kvalifikāciju

Krimināllikuma 231. panta pirmajā daļā ir noteikta kriminālatbildība par rupju sabiedriskās kārtības traucēšanu, kas izpaužas acīmredzamā necieņā pret sabiedrību vai bezkaunībā, ignorējot vispārpieņemtās uzvedības normas un traucējot cilvēku mieru, iestāžu vai uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību), vai organizāciju darbu (huligānisms), kas ir šī panta pamatsastāvs. Savukārt *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā ir noteikts šī panta kvalificēts sastāvs, proti, *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā ir noteikta kriminālatbildība par huligānismu, ja to izdarījusi personu grupa vai ja tas saistīts ar miesas bojājumu nodarīšanu cietušajam vai ar mantas bojāšanu vai iznīcināšanu, vai ar pretošanos varas pārstāvim vai personai, kura vērsas pret sabiedriskās kārtības pārkāpšanu, vai, ja tas izdarīts, lietojot ieročus, kā arī citus miesas bojājumu nodarīšanai izmantojamus priekšmetus, un, kā pamatoti norāda profesore V. Liholaja, *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā paredzētās kvalificējošās pazīmes personai var inkriminēt tikai tad, ja ir konstatēts arī šī paša panta pirmajā daļā noteiktais pamatsastāvs. Viena no problēmām noteikt nodarījumam pareizu kvalifikāciju saistīta ar gadījumiem, kad noziedzīga nodarījuma sastāvā nav skaidri atklāts tā saturs, proti, sekas, kuras ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu ir iespējams aptvert. *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā viena no kvalificējošām pazīmēm ir huligānisms, ja tas saistīts ar

miesas bojājumu nodarīšanu cietušajam, bet nav norādīta miesas bojājumu smaguma pakāpe, kuru noziedzīgais nodarījums aptver, tāpēc pareiza nodarījuma kvalifikācija gulstas uz normas piemērotāja pleciem.

Krimināllikuma vairākos pantos ir noteikta kriminālatbildība par miesas bojājuma nodarīšanu cietušajam, piemēram, *Krimināllikuma* 125. pantā ir noteikta atbildība par tīšu smagu miesas bojājumu, *Krimināllikuma* 126. pantā par tīšu vidēja smaguma miesas bojājumu, *Krimināllikuma* 130. pantā par tīšu vieglu miesas bojājumu vai *Krimināllikuma* 131. pantā par smaga vai vidēja smaguma miesas bojājuma nodarīšanu aiz neuzmanības. Ņemot vērā, ka *Krimināllikumā* ir noteikta virkne pantu, kuru pamatsastāvā ir noteikta atbildība par konkrēta smaguma miesas bojājuma nodarīšanu, nepieciešams noteikt miesas bojājumu smaguma pakāpi, kuru aptver *Krimināllikuma* 231. panta otrā daļa, veidojot krimināltiesisko normu konkurenci, un neaptver, veidojot noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību.

Profesors U. Krastiņš norāda, ka krimināltiesisko normu konkurence nav iespējama un veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, ja šaurāka satura normas sankcija ir bargāka salīdzinājumā ar plašāka satura normas sankciju, tas izriet no taisnīguma principa, ka smagākās sekas nedrīkst aptvert ar vieglākajām. Sankcija ir viens no veidiem, kā nošķirt krimināltiesisko normu konkurenci no noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības. Krimināltiesisko normu konkurence nav iespējama, un veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, ja šaurāka satura normas sankcija ir vienāda vai bargāka par plašāka satura normas sankciju. Tāpēc gadījumos, kad nodarījums atbilst plašāka satura normai un šaurāka satura normai, jāizvērtē sankcijas ietekme uz noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikāciju. Turpmāk pievērsīsimies sankcijas ietekmes izpētei, analizējot tiesu praksi, likuma normas un izteiktos viedokļus.

Tā, piemēram, tiesa pamatoti ir kvalificējusi personas A nodarījumu kā atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu, ievērojot krimināltiesisko normu konkurenci un noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kvalifikācijas nosacījumus.

Tiesa konstatēja, ka persona A, būdams alkohola reibumā, atrodoties publiskā vietā – pagalmā pie mājas, huligānisku motīvu vadīts, piegāja klāt personai B, kura tajā brīdī stāvēja un mierīgi sarunājās savā starpā ar citām personām, un piedāvāja šīm personām nopirkt tukšu iepirkumu maisiņu. Kad personai A tika aizrādīts, lai viņš netraucē sarunāties un iet projām, kā arī pateikts, ka neviens tukšu iepirkuma maisiņu nepirks, tad persona A, ignorējot vispārpieņemtās uzvedības normas, pārējo klātesošo personu klātbūtnē, vairākas reizes centās tukšo iepirkuma maisiņu uzvilkt galvā personai B. Pēc kā persona B novilka maisiņu no savas galvas un ielika to personai A rokās. Tūlīt pēc tam persona A, paužot atklātu, cinisku sabiedrisko interešu nonievāšanu, tīši bez iemesla ar dūri vienu reizi iesita personai B pa seju. Personas A huligāniskās darbības novēroja arī personas B mazgadīgā meita, kura šo huligānisko darbību laikā sēdēja automašīnā, kas atradās novietota tieši blakus incidenta vietai, un līdz ar ko rupji tika traucēts arī mazgadīgās meitas miers, jo viņa pa automašīnas logu redzēja, kā tiek pazemots un fiziski iespaidots viņas tēvs. Ar savām darbībām persona A rupji traucēja sabiedrisko mieru klātesošām personām, ignorējot vispārpieņemtās uzvedības normas, kā arī nodarīja personai B miesas bojājumus, kas pēc sava rakstura pieskaitāmi viegliem miesas bojājumiem. Ventspils tiesa atzina personu A par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kas paredzēts *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā.

Analizējot spriedumu, personas A nodarījumā ir saskatāmas *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas un *Krimināllikuma* 130. panta otrās daļas noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmes. *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas sankcijā ir noteikts, ka par šī nozieguma izdarīšanu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās. Savukārt *Krimināllikuma* 130. panta otrās daļas dispozīcijā ir noteikta kriminālatbildība par viegla miesas bojājuma tīšu nodarīšanu, un šī panta sankcijā ir noteikts, ka par šī nozieguma izdarīšanu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.

Krimināllikuma 231. panta otrā daļa ir plašāka satura norma, salīdzinot to ar *Krimināllikuma* 130. panta otro daļu, jo *Krimināllikuma* 231. panta otrā daļa aptver ne vien viegla miesas bojājuma tīšu nodarīšanu, bet arī huligāniskās darbības. *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas noziedzīga nodarījuma sastāvs pilnībā aptver *Krimināllikuma* 130. panta otrās daļas noziedzīga nodarījuma sastāvu, kas norāda uz to, ka pastāv krimināltiesisko normu konkurenci gadījums, kad viens noziedzīgs nodarījums atbilst vairākiem noziedzīga nodarījuma sastāviem, no kuriem jāpiemēro tā noziedzīga nodarījuma sastāvs, kurš vispilnīgāk atbilst personas izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam.

Lai tiktu ievērots taisnīguma princips, ka smagākās sekas nedrīkst aptvert ar vieglākajām un pilnībā izslēgtu noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību, ir nepieciešams salīdzināt konkurējošo normu sankcijas. Salīdzinot abu normu sankcijas, ir redzams, ka plašāka satura normas sankcija nosaka brīvības atņemšanas soda maksimālo robežu uz laiku līdz pieciem gadiem, kas ir bargāka salīdzinājumā ar šaurāka satura normas sankciju, kurā noteikta brīvības atņemšanas soda maksimālā robeža uz laiku līdz vienam gadam. Plašāka satura norma ar savu sankciju aptver šaurāka satura normas sankciju, tāpēc personas A nodarījuma kvalifikācija nepieciešama tikai pēc plašāka satura normas – *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas, kā to pareizi ir kvalificējusi Ventspils tiesa.

Savukārt nepareizu kvalifikāciju ir noteikusi Saldus rajona tiesa, kura personas E nodarījumu kvalificēja kā noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību pēc *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas un *Krimināllikuma* 126. panta pirmās daļas.

No sprieduma izriet, ka 2011. gada 6. augustā persona E, būdams alkoholisko dzērienu iespaidā, sabiedriskā vietā pie bāra, ignorējot citu bāra apmeklētāju klātbūtni, huligānisku motīvu vadīts, būdams agresīvi noskaņots, sākotnēji vārdiski aizskāra bāra apmeklētājus, pēc kā bez iemesla iesita personai K pa seju, kā rezultātā cietušajam tika nodarīti vidēji smagi miesas bojājumi. Tiesa atzina, ka personas E darbības pareizi kvalificētas pēc *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas un *Krimināllikuma* 126. panta pirmās daļas.

Analizējot spriedumu, personas E nodarījumā ir saskatāmas *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas un *Krimināllikuma* 126. panta pirmās daļas noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmes. Lai personas E darbības kvalificētu pareizi, ir jāievēro nosacījumi par *Krimināllikuma* spēku laikā. *Krimināllikuma* 5. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka nodarījuma (darbības vai bezdarbības) noziedzīgumu un sodāmību nosaka likums, kas bijis spēkā šā nodarījuma izdarīšanas laikā. Tāpēc, kvalificējot personas E nodarījumu, ir jāpiemēro tā *Krimināllikuma* redakcija, kura bija spēkā no 2011. gada 13. jūlija līdz 2011. gada 30. septembrim.

Krimināllikuma redakcijā, kas bija spēkā 2011. gada 6. augustā, *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas dispozīcijā bija noteikta kriminālatbildība par huligānismu, ja tas izdarīts personu grupā vai ja tas saistīts ar miesas bojājumu nodarīšanu cietušajam vai ar mantas bojāšanu vai iznīcināšanu, vai ar pretošanos varas pārstāvim vai personai, kura vērsas pret sabiedriskās kārtības pārkāpšanu, vai ja tas izdarīts, lietojot ieročus, kā arī citus miesas bojājumu nodarīšanai izmantojamus priekšmetus. Šī panta sankcijā bija noteikts, ka par šī nozieguma izdarīšanu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz septiņiem gadiem un policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem. *Krimināllikuma* 126. panta pirmās daļas dispozīcijā bija noteikta kriminālatbildība par tāda miesas bojājuma tīšu nodarīšanu, kas nav bīstams dzīvībai un nav izraisījis *Krimināllikuma* 125. pantā paredzētās sekas, bet izraisījis ilgstošu veselības traucējumu vai vispārējo darbību ievērojamu paliekošu zaudēšanu mazāk nekā vienas trešdaļas apmērā (vidēja smaguma miesas bojājums). Šī panta sankcijā bija noteikts, ka par šī nozieguma izdarīšanu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar arestu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz simt minimālajām mēnešalgām.

Krimināllikuma 231. panta otrā daļa bija plašāka satura norma, salīdzinot to ar *Krimināllikuma* 126. panta pirmo daļu, jo *Krimināllikuma* 231. panta otrā daļa aptvēra ne vien miesas bojājuma tīšu nodarīšanu, bet arī huligāniskās darbības. *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas noziedzīga nodarījuma sastāvs pilnībā aptvēra *Krimināllikuma* 126. panta pirmās daļas noziedzīga nodarījuma sastāvu, kas norāda uz to, ka pastāvēja krimināltiesisko normu konkurences gadījums, kad viens noziedzīgs nodarījums atbilst vairākiem noziedzīga nodarījuma sastāviem, no kuriem bija jāpiemēro tā noziedzīga nodarījuma sastāvs, kurš vispilnīgāk atbilst personas izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam.

Salīdzinot abu konkurējošo normu sankcijas, ir redzams, ka plašāka satura normai sankcijā bija noteikta brīvības atņemšanas soda maksimālā robeža uz laiku līdz septiņiem gadiem, kas bija bargāka salīdzinājumā ar šaurāka satura normas sankciju, kurā bija noteikta brīvības atņemšanas soda maksimālā robeža uz laiku līdz pieciem gadiem. Plašāka satura normas sankcija aptvēra šaurāka satura normas sankciju, tāpēc personas E nodarījums bija jākvalificē tikai pēc plašāka satura normas – *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas. Profesors U. Krastiņš norāda, ka katra tiesas kļūda ietekmē tiesas autoritāti sabiedrības acīs un aizskar konkrētu cilvēku svarīgas intereses – tiesības uz likumam atbilstošu taisnīgu tiesu. Personas E nodarījuma nepareiza kvalifikācija aizskāra šīs personas tiesības uz likumīgu un taisnīgu sodu.

Izpētot *Krimināllikuma* aktuālo redakciju (2015. gada 3. decembra redakcija), var izdarīt secinājumu, ka noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību veido *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā un *Krimināllikuma*

126. panta otrajā daļā vienlaicīgi izdarīti noziedzīgi nodarījumi, savukārt *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā un *Krimināllikuma* 126. panta pirmajā daļā vienlaicīgi izdarīti noziedzīgi nodarījumi veido krimināltiesisko normu konkurenci, un noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība nav iespējama.

Krimināllikuma 126. panta pirmās daļas dispozīcijā ir noteikta kriminālatbildība par tāda miesas bojājuma tīšu nodarīšanu, kas nav bīstams dzīvībai un nav izraisījis *Krimināllikuma* 125. pantā paredzētās sekas, bet izraisījis ilgstošu veselības traucējumu vai vispārējo darbspēju ievērojamu paliekošu zaudēšanu mazāk nekā vienas trešdaļas apmērā (vidēja smaguma miesas bojājums). Šī panta pirmās daļas sankcijā ir noteikts, ka par šī nozieguma izdarīšanu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.

Krimināllikuma 126. panta otrās daļas dispozīcijā ir noteiktas nodarījuma kvalificējošās pazīmes un noteikts sankcijas smagums.

Iepriekš minētais secinājums izriet, salīdzinot *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas, *Krimināllikuma* 126. panta pirmās un otrās daļas sankcijās noteikto brīvības atņemšanas soda maksimālo robežu.

1. tabula

Brīvības atņemšanas soda maksimālās robežas

<i>Krimināllikuma</i> 231. panta otrās daļas sankcija	<i>Krimināllikuma</i> 126. panta pirmās daļas sankcija	<i>Krimināllikuma</i> 126. panta otrās daļas sankcija
līdz pieciem gadiem	līdz trim gadiem	līdz pieciem gadiem

Salīdzinot sankcijas, ir redzams, ka *Krimināllikuma* 231. panta otrajai daļai, kas ir plašāka satura norma, sankcija nosaka brīvības atņemšanas maksimālo robežu līdz pieciem gadiem, un tā ir bargāka salīdzinājumā ar *Krimināllikuma* 126. panta pirmās daļas sankciju, kura nosaka brīvības atņemšanas soda maksimālo robežu līdz trim gadiem. Plašāka satura normas sankcija aptver šaurāka satura normas sankciju, tāpēc nodarījums ir jākvalificē tikai pēc plašāka satura normas – *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas.

Pretēja situācija veidojas, salīdzinot *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas sankciju ar *Krimināllikuma* 126. panta otrās daļas sankciju. Salīdzinot sankcijas ir redzams, ka *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas sankcijā ir noteikta brīvības atņemšanas soda maksimālā robeža līdz pieciem gadiem un tā ir vienāda ar *Krimināllikuma* 126. panta otrās daļas sankciju, kurā arī ir noteikta brīvības atņemšanas soda maksimālā robeža līdz pieciem gadiem. Gadījumos, kad plašāka satura normas sankcija ir vienāda ar šaurāka satura normas sankciju, nodarījums ir jākvalificē pēc abām normām – *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas un *Krimināllikuma* 126. panta otrās daļas, kā noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, aptverot nodarījuma visas kaitīgās sekas.

Profesors U. Krastiņš norāda, ka krimināltiesībās ar kaitīgām sekām saprot tāda kaitējuma nodarīšanu ar *Krimināllikumu* aizsargātām personas interesēm, kuras radušās vainīgās personas prettiesiskas darbības vai bezdarbības rezultātā. Kvalificējot nodarījumu, jāievēro samērīguma princips attiecībā uz sodu, proti, soda smagumam ir jābūt samērīgam ar nodarītā kaitējuma smagumu. Ar soda palīdzību likumdevējs nodrošina ne tikai likumu izpildi, bet arī krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu. Šāda nodarījuma kvalifikācija pamatojama ar to, ka plašāka satura normai ir jāsatursmagākas sekas (sodam ir jābūt smagākam) salīdzinājumā ar šaurāka satura normu, jo šaurāka satura norma satur tikai daļu no plašāka satura normas.

Krimināllikuma 231. panta otrā daļa aizsargā divus dažādus noziedzīga nodarījuma objektus. *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas galvenais tiešais objekts ir sabiedriskā kārtība un sabiedriskais miers, bet šī noziedzīgā nodarījuma papildus tiešais objekts ir nodarītais kaitējums personas veselībai. *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas papildus tiešais objekts seku smaguma ziņā ir vienāds ar *Krimināllikuma* 126. panta otrās daļas objektu, jo abas normas apdraud vienu un to pašu objektu – personas veselību, vēl jo vairāk, abi noziegumi ir vērsti pret vienu un to pašu cietušo un nodarot vienus un tos pašus miesas bojājumus.

Tā kā *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas un *Krimināllikuma* 126. panta otrās daļas sankcijās brīvības atņemšanas soda maksimālās robežas noteiktas vienādas (līdz pieciem gadiem) un ja starp šīm normām

mākslīgi tiek veidota krimināltiesisko normu konkurence, un kvalifikācija par nodarījumu tiek noteikta tikai pēc *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas, tad *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas sankcija vairs nespēj aptvert šīs normas galveno tiešo objektu (sabiedrisko kārtību un sabiedrisko mieru), kas noved pie tā, ka nodarījumu izdarījusī persona netiek sodīta par rupju sabiedriskās kārtības un sabiedriskā miera traucēšanu, kas ir šī panta daļas galvenais tiešais objekts.

Nodarījuma kvalificēšana tikai pēc *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas ir pretēji soda mērķim un vissvarīgākais – pretēji taisnīguma principam. *Krimināllikuma* 35. panta otrās daļas trešajā punktā ir noteikts, ka soda mērķis ir sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgu nodarījumu. Tas nozīmē, ka vainīgajai personai ir jāsaņem sods par visu *Krimināllikuma* 231. panta otrajā daļā paredzēto noziedzīgu nodarījumu, aptverot visas šī noziedzīgā nodarījuma kaitīgās sekas, nevis tikai par daļu no šī noziedzīgā nodarījuma. Tāpat ir jāievēro taisnīguma princips, respektīvi, *Krimināllikuma* 231. panta otrā daļa, kura sastāv no vairākiem objektiem, no kuriem viens objekts pilnībā sakrīt ar *Krimināllikuma* 126. panta otrās daļas objektu, seku smaguma ziņā nedrīkst būt vienāda ar *Krimināllikuma* 126. panta otro daļu, jo *Krimināllikuma* 126. panta otrās daļas saturs ir tikai daļa no *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas satura, tāpēc nodarījumu izdarījušai personai sods ir jāsaņem par katru izdarīto noziedzīgu nodarījumu.

Savukārt, runājot par huligānismu, kas saistīts ar tīšu smagu miesas bojājumu, jānorāda, ka vienlaicīgi izdarīts personas nodarījums, kas atbilst *Krimināllikuma* 231. panta otrajai daļai un *Krimināllikuma* 125. pantam, veido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību.

Krimināllikuma 125. panta pirmās daļas dispozīcijā ir noteikta kriminālatbildība par tāda miesas bojājuma tīšu nodarīšanu, kas bīstams dzīvībai vai bijis par iemeslu redzes, dzirdes vai kāda cita orgāna vai orgānu funkciju zaudēšanai, psihiskam vai citādam veselības traucējumam, ja tas saistīts ar vispārējo darbību paliekošu zaudējumu ne mazāk kā vienas trešdaļas apmērā vai izraisījis grūtniecības pārtraukšanu, vai izpaudies nelabojamā sejas izķējumā (smags miesas bojājums). *Krimināllikuma* 125. panta otrās un trešās daļas dispozīcijās ir noteiktas nodarījuma kvalificējošās pazīmes. Apkopojot normu sankcijās noteikto, var izdalīt sekojošas brīvības atņemšanas soda maksimālās robežas.

2. tabula

Brīvības atņemšanas soda maksimālās robežas

<i>Krimināllikuma</i> 231. panta otrās daļas sankcija līdz pieciem gadiem	<i>Krimināllikuma</i> 125. panta pirmās daļas sankcija līdz septiņiem gadiem	<i>Krimināllikuma</i> 125. panta otrās daļas sankcija līdz desmit gadiem	<i>Krimināllikuma</i> 125. panta trešās daļas sankcija līdz piecpadsmit gadiem

Salīdzinot sankcijas, ir redzams, ka *Krimināllikuma* 231. panta otrajai daļai, kas ir plašāka satura norma, sankcija nosaka brīvības atņemšanas soda maksimālo robežu līdz pieciem gadiem, un tā ir mīkstāka salīdzinājumā ar *Krimināllikuma* 125. panta pirmās, otrās un trešās daļas sankcijām. Plašāka satura normas sankcija neaptver šaurāka satura normas sankciju, tāpēc nodarījums ir jākvalificē pēc plašākās un šaurākās normas, kā noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, pēc *Krimināllikuma* 231. panta otrās daļas un *Krimināllikuma* 125. panta pirmās, otrās vai trešās daļas.

Krimināllikuma 231. panta otrā daļa ir noziedzīgs nodarījums ar saliktu sastāvu, un jānorāda, ka šādi sastāvu veidi *Krimināllikumā* ir sastopami bieži. Iemesli saliktu noziedzīgu nodarījumu sastāvu izveidei un ietveršanai *Krimināllikumā* ir pamatojama ar to, ka vairākiem noziedzīgu nodarījumu sastāviem bija tipiski apvienoties, radot tiesu praksē izplatītas situācijas, kad personas nodarījums sastāv no vairāku noziedzīgu nodarījumu kombinācijām. Atsevišķos gadījumos šādus noziedzīgus nodarījumus ir lietderīgi apvienot vienā noziedzīgā nodarījumā un nodarījumam noteikt atsevišķa salikta noziedzīga nodarījuma sastāvu. Tomēr ir gadījumi, kad, apvienojot vairākus noziedzīgus nodarījumus vienā noziedzīga nodarījuma sastāvā, rodas jautājums par atsevišķa salikta noziedzīga nodarījuma sastāva pareiziem kvalifikācijas nosacījumiem, kā tas tika iepriekš aplūkots.

Profesors U. Krastiņš norāda, ka viens no uzdevumiem, izstrādājot *Krimināllikumu*, bija padarīt to vieglāk uztveramu un atvieglot atsevišķu *Krimināllikuma* normu piemērošanu praksē. Savukārt, lai novērstu dubultu nodarījuma kvalifikāciju un atvieglotu soda noteikšanu, *Krimināllikumā* tiek izmantota arī salikta noziedzīga nodarījuma sastāva uzbūve, kad noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību veidojošu

noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmes tiek apvienotas vienā noziedzīga nodarījuma sastāvā, attiecīgi pastiprinot sankciju par šādu vienotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Ir nepieciešams pārskatīt sankcijas saliktiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuri izveidoti no noziedzīgiem nodarījumiem, kuriem bija tipiski apvienoties, kuri, pirms apvienošanas saliktā noziedzīga nodarījuma sastāvā, veidoja noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību, un lemt jautājumu par sankciju sabalansēšanu.

Krimināllikumam, tāpat kā visiem citiem likumiem, ir jākalpo, lai nodrošinātu un aizsargātu valsts un sabiedrības intereses. Savukārt, ja *Krimināllikums* šo funkciju neveic, tas ir jāgroza vai jāpapildina. Pēc raksta autora domām, grozījumi *Krimināllikumā*, saistībā ar sankciju sabalansēšanu ir neizbēgami, jo sankcijai ir liela ietekme uz nodarījuma taisnīgu kvalifikāciju. Noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība nav nosakāma kā nemainīgs veidojums, un nodarījuma kvalifikācija var mainīties atkarībā no *Krimināllikuma* aktuālās redakcijas – atsevišķos gadījumos, samazinot vai palielinot noziedzīgiem nodarījumiem *Krimināllikuma* normas sankcijā brīvības atņemšanas soda maksimālo robežu, iespējams izveidot jaunu vai izslēgt jau esošu noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījumu.

Secinājumi

1. *Krimināllikumā* pastāv tādi gadījumi, kad vienkāršam sastāvam, ar kuru tiek apdraudēts viens objekts, sankcija ir noteikta smagāka nekā tā ir noteikta saliktam sastāvam, ar kuru tiek apdraudēti divi objekti, kur viens no apdraudētajiem objektiem ir vienkārša sastāva apdraudētais objekts, kas ir pretrunā ar atsevišķa salikta noziedzīga nodarījuma sastāva izveides nosacījumiem. Pareizi būtu, ja saliktam sastāvam, kurš ietver vienkārša sastāva objektu, sankcija tiktu noteikta smagāka nekā tā ir noteikta vienkāršam sastāvam.
2. Saliktu noziedzīgu nodarījumu uzdevums ir samazināt noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījumu skaitu un atvieglot nodarījuma kvalifikāciju, tomēr pastāv gadījumi, kad izveidotie saliktie noziedzīgie nodarījumi turpina veidot noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījumus un jaunizveidotās konstrukcijas dēļ sarežģī nodarījuma kvalifikāciju.
3. Sankcija ir viens no veidiem, kā nošķirt krimināltiesisko normu konkurenci no noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības. Krimināltiesisko normu konkurence nav iespējama un veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, ja šaurāka satura normas sankcija ir vienāda vai smagāka par plašāka satura normas sankciju, šāds secinājums izriet no taisnīguma principa, ka smagākās sekas nedrīkst aptvert ar vieglākajām.
4. Noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība nav nosakāma kā nemainīgs veidojums, un nodarījuma kvalifikācija var mainīties atkarībā no *Krimināllikuma* aktuālās redakcijas, izdarot grozījumus *Krimināllikuma* normas sankcijā, iespējams izveidot jaunu vai izslēgt jau esošu noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījumu.
5. Ir nepieciešams pārskatīt sankcijas saliktiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuri izveidoti no noziedzīgiem nodarījumiem, kuriem bija tipiski apvienoties, kuri pirms apvienošanas saliktā noziedzīga nodarījuma sastāvā veidoja noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību, un lemt jautājumu par sankciju sabalansēšanu.
6. Ir nepieciešams papildināt *Krimināllikumu* vai likumu *Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību* ar pantu, kurā noteikt likumā lietotos terminus, kā tas izdarīts, piemēram, *Administratīvā procesa likuma* pirmajā pantā, jo *Krimināllikumā* tiek lietoti termini ar dažādas abstrakcijas pakāpi un saturu, un, jo vispārīgāki ir šie termini, jo komplicētāks kļūst tiesību normas interpretācijas un nodarījumu kvalifikācijas process.
7. Likumdevējs, nosakot normu sankcijās brīvības atņemšanas soda maksimālās robežas, norāda uz šo normu kaitīgo seku aptveršanas robežām.

References

- Administratīvā procesa likums. Pieņemts 25.10.2001. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 14.11.2001., Nr. 164 (2551). Pēdējie grozījumi 01.01.2014., 1. pants.
- Krastiņš U. Krimināltiesisko normu konkurence. *Jurista Vārds*, 08.04.1999., Nr. 13 (120). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/23440-par-tiesibu-normu-konkurenci/>
- Krastiņš U. Kāda ir AT plēnuma loma un tiesu prakse lietās par svešas mantas nolaupīšanu. *Jurista Vārds*, 24.09.2002., Nr. 19 (252). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/66674-kada-ir-at-plenuma-loma-un-tiesu-prakse-lietas-par-svesas-mantas-nolaupisanu/>
- Krastiņš U. Normu konkurence un noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. *Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums*: LU Akadēmiskais apgāds. 2015, 179. lpp.
- Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu daudzējādības kvalifikācijas problēmas. *Jurista Vārds*, 20.11.2007., Nr. 47 (500). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/166503-noziedzigu-nodarijumu-daudzejadibas-kvalifikacijas-problemas/>
- Krastiņš U. Par dažiem ierosinājumiem revidēt jauno Krimināllikumu. *Jurista Vārds*, 17.11.1999., Nr. 40 (147). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/15714-par-daziem-ierosinajumiem-revidet-jauno-kriminallikumu/>
- Krastiņš U. Par dažiem Krimināllikuma 117. panta piemērošanas aspektiem. Administratīvā un kriminālā justīcija, 2000, Nr. 4. Pieejams: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas, risinājumi. 1998–2008. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 249. lpp.
- Krastiņš U. Par vienu strīdīgu Krimināllikuma pantu. *Jurista Vārds*, 05.12.2000., Nr. 38 (191). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/13307-par-vienu-stridigu-kriminallikuma-pantu/>
- Krastiņš U. Prettiesiska nodarījuma kaitīgo seku divējādā nozīme. *Jurista Vārds*, 25.08.2015., Nr. 33 (885). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/267120-prettiesiska-nodarijuma-kaitigo-seku-divejada-nozime/>
- Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. (2008). *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 30.–31. lpp.
- Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. (2009). *Krimināltiesības. Sevišķā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 536. lpp.
- Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. Pieejams: <http://www.lpbiedriba.lv/publikacijas3/6/>
- Liholaja V. (2007). *Komentāri par Latvijas tiesu praksi Krimināllietās*. 2. grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 140. lpp.
- Latvijas Republikas Ventspils tiesas 2015. gada 22. aprīļa sprieduma lietā Nr. 11151088214
- Latvijas Republikas Saldus rajona tiesas 2011. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. 11360028511
- Neimanis J. (2004). *Ievads tiesībās*. Rīga, aut. izdevums, 141.lpp.
- Persidskis A. Noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības jēdziens. *Jurista Vārds*, 22.09.2015., Nr. 37 (889), 20.–26. lpp.
- Persidskis A. Soda noteikšana par noziedzīgu nodarījumu kopību. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 2015, Nr.2 (71), 34.–42. lpp.
- Puriņa V. Samērīguma princips kriminālsoda piemērošanā. *Jurista Vārds*, 03.09.2013., Nr. 36 (787). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/259485-sameriguma-princips-kriminal soda-piemerosana/>
- Pinne D. Taisnīgums un tā atjaunošanas iespējas krimināltiesiskajās attiecībās. *Jurista Vārds*, 16.07.2013., Nr. 29 (780). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/258243-taisnigums-un-ta-atjaunosanas-iespejas-kriminaltiesiskajas-attiecibas/>
- Гулиева Н. Б. Составные преступления в российском уголовном праве. Автореферат. Камерево, 2006, с. 8–9. Citēts pēc:
- Намкова Д. Noziedzīga nodarījuma kvalificēta un salikta sastāva konstrukcijas problēmas. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. *Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums*: LU Akadēmiskais apgāds. 2015, 159. lpp.
- Малков В. П. (1974). *Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания*. Редактор Р.Г. Буктанов. Казань: Издательство Казанского университета, с. 158–159.
- Лесниевски-Костарева Т. А. (2000). *Уголовное право. Словарь-справочник*. Москва: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, с. 50.

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VĒRTĪBAS

THE VALUES OF LATVIAN PEOPLE

Andris Pētersons, Dr. Sc. Soc.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The population of Latvia has been decreasing since the country joined the European Union. According to the data of the Central Statistical Office there were 1 986 100 inhabitants in Latvia. Out of them 61.6% were Latvians, 25.8% Russians, 3.4% Belarusians, 2.3% Ukrainians, 2.1% Poles, 1.2% Lithuanians, 0.3% Roma, and 3.3% people of other nationality. People of different nationalities have been a part of the Latvian society and have co-existed over the centuries. However in the current situation, when the flow of immigrants can imperil the existing status quo, it is necessary to define the values of different nationalities of Latvia to integrate the new comers, and recognise which values could be stimulated or endangered by them. The research methods are focus group discussion and survey conducted among the people of different nationalities in Latvia.

Atslēgas vārdi: vērtības

Ievads

Vērtības ir personas noturīga pārliecība par noteiktu rīcību vai eksistences gala stāvokli, kuram persona dod priekšroku personīgā vai sociālā mērogā. (Rokeach, 1973) Vērtības var tikt definētas arī kā kritēriji rīcības izvēlei un notikumu vērtēšanai. (Schwartz, 1992) Ikdienā par savām personiskajām un sabiedrības vērtībām domājam maz, jo tās šķiet pierastas, pašsaprotamas un nemainīgas. Tomēr, kā teica senie romieši, *tempora mutantur et nos mutamur et illis* jeb laiki mainās, un mēs tiem līdzī. Tas notiek neuzkrītoši, līdz pienāk situācija, kad mēs pēkšņi saprotam, ka dzīvojam pilnīgi jaunā pasaulē, ka jaunas sajūtas, notikumi vai cilvēki ir mainījuši savu nozīmīgumu mūsu dzīvē. Situācijas, kad tiek pārskatītas līdzšinējās vērtības, ir raksturīgas gan personas, gan visas sabiedrības dzīvei. Amerikāņu filozofs un psihologs Džons Djuijs (John Dewey) atzina, ka pieredze, vecums, ekonomiskā situācija, krīzes situācijas ietekmē vērtību maiņu visās personai nozīmīgās jomās. (Dewey, 1929) “Okupācijas gadi Latvijā, pārmaiņas saimnieciskajā dzīvē, kad tika sagrauta iepriekšējā vērtību sistēma un veidota cita, kurā nebija vietas privātajam īpašumam, kristīgajai morālei, nācijas brīvībai, izraisīja asu pretestību. Arī šobrīd citu kultūru klātbūtne ir tieši saistīta ar tādu vērtību kā drošība. Ja vēlamies, lai iebraucēji pieņem mūsu vērtības, mums pašiem jātiek skaidrībā, ko viņiem piedāvāt.” (Zemītis, 2015).

Diskusija

Latvijas iedzīvotāju vērtības kā sabiedrībā dominējošus abstraktus mērķus, sākot ar vērtību grupu “Identitāte”, Swedbankas uzdevumā ir pētījis Ivars Austers. (Austers, 2015) Identitātes problēmām un vērtībām veltīta monogrāfija “Latvijas iedzīvotāju identitātes un vienlīdzības vērtības” (Tabūns u.c., 2014). Latvijā valdošo patērētājsabiedrības vērtību ietekmi uz sabiedrības daļu – jauniešiem, savā promocijas darbā ir pētījusi Spodra Austruma, šo ietekmi saistot ar indivīda personiskajām vajadzībām, sabiedrības kultūras un valsts kultūrpolitiku. (Austruma, 2012) Latvijas iedzīvotāju vērtības kā attīstības pamats ir nosauktas dokumentā “Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam” (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam; Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija, 2007). Tās ir deklarētas tādos valstiski nozīmīgos dokumentos kā Latvijas Republikas Satversmes preambula (LR Satversme, preambula, 2014) un Latvijas Republikas Kultūras ministrijas “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012–2018 gadam”, saskaņā ar kurām

Latvijas iedzīvotāji tiek mudināti integrēties jeb iekļauties sabiedrībā, neraugoties uz viņu nacionālo piederību un pašidentifikāciju. Pēdējā dokumentā noteikts, ka kopīgās Latvijas iedzīvotāju vērtības ir latviešu valoda un latviskā kultūrtelpa, uzticība Rietumu demokrātiskajām vērtībām: indivīda brīvība un atbildība, tiesiskums, cilvēka cieņa, cilvēktiesības, iecietība pret atšķirīgo, pilsoniskā līdzdalība, ticība no apgaismības laikmeta mantotajām idejām par progresu un cilvēka spējām uzlabot pasauli. (Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes (2012–2018), 2011, 7) Savukārt Latvijas Republikas Satversmes preambulā noteikts, ka Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, latviešu valoda, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības. Uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats. Ikviens rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu. (LR Satversme, preambula, 2014) Pieņemot, ka valsts pamatlukums atspoguļo mūsu valsts lielākās daļas iedzīvotāju pamatvērtības, loģisks ir jautājums, vai sabiedrības vērtības ir taisnības mēraukla? Šādu jautājumu uzdod filozofs Igors Šuvajevs tāda paša nosaukuma rakstā, tikai bez jautājuma zīmes. (Šuvajevs, 2014) Šuvajevs uzskata, ka atbilde jeb risinājums galvenokārt attiecas uz ētiku, bet ir daudz plašāks un ir lielā mērā saistīts ar Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*) izstrādātajiem, tomēr nav tām pakļauts. Patiesi, jēdziens vērtības nes līdz ar ekonomikas kontekstu, jo ētikas pētnieki 19. gadsimtā to aizguva no ekonomikas, lai apzīmētu sociālo vai morālo kapitālu. Savu artavu jēdziena paplašināšanā deva arī kultūru pētnieks Gerts Hofstede (*Geert Hofstede*), definējot vērtības kā kultūras pamatu, kultūras dziļākās izpausmes, bez kurām būtu grūti orientēties un izdzīvot, kas ikvienai kultūrai ir atšķirīgas. (Hofstede, 2011,5) Kanta uzskatus par cilvēka vērtībām pētījis arī filozofs Jesaja Berlins: “Ja visas vērtības, kā uzskatīja Kants, kļūst par tādām tikai cilvēku brīvas rīcības rezultātā un tikai tādā gadījumā ir saucamas par vērtībām, tad augstākas vērtības par indivīdu vispār nav” (Berlins, 2014, iii). Ja cilvēki uzlūkojami par autonomām būtnēm – par vērtību radītājiem, par galamērķi, kuriem pats būtiskākais ir tieši tas apstāklis, ka viņi rīkojas pēc brīvas gribas, tad ļaunākais būtu manipulēt ar viņu izvēli, vadīt viņus uz turieni, kur viņi nevēlas. Tomēr, kā raksta viens no moderno sabiedrisko attiecību pamatlicējiem Eduards Berneiss (*Edward Bernays*), ir neredzami vadītāji, kuri kontrolē miljonus. (Bernays, 1928, 35) Šī kontrole ir daudzveidīga, bet vienlaicīgi ierobežota, jo, pārfrāzējot Kantu, jāsaprot, ka neviens cits no ārpuses nevar piespiest cilvēku būt laimīgam. Turpretim iekšējs vērtību piepildījums to spēj. Ņemot vērā, ka laiki un cilvēki mainās, ka no zemākām lietām attīstības ceļā var izcelties augstākais, aktuāls ir metafiziskā pasaules uzskata noliedzēja Frīdriha Ničes (*Friedrich Nietzsche*) pirms krietni vairāk nekā simts gadiem paustais uzskats, ka tā ir cilvēka brīva griba radīt jaunas vērtības un piešķirt jaunu nozīmi vecajām vērtībām. (Nietzsche, 2005) Ničes sekotājs mūsdienās, morāles filozofs no Skotijas Alesdairs Makintairs (*Alasdair C. MacIntyre*) uzskata, ka, radot vērtības, personas labumam jāsakrīt ar sabiedrības labumu, jo labums nepieder nevienam. (MacIntyre, 2007) Turpinot Makintaira ideju par labumu sakrītību no personiskā un sabiedrības skatpunkta, apskatīsim četrus biomedicīnas principus, kurus formulējuši amerikāņu filozofi Toms Bičems (*Tom L. Beauchamp*) un Džeimss Čaidress (*James F. Childress*), un kuri šobrīd tiek lietoti ētisku lēmumu pieņemšanai gan medicīnā, gan citās nozarēs. Pirmkārt, tiek respektētas personas tiesības saņemt informāciju un patstāvīgi pieņemt lēmumu. Otrkārt, ieguvumiem jābūt sabalansētiem ar riskiem un izmaksām, jārikojas tā, lai palīdzētu. Treškārt, jācenšas nekaitēt, nodarītais kaitējums nedrīkst būt lielāks par ieguvumu. Ceturtkārt, taisnīgi jāsadala ieguvumi, riski un izmaksas, pret cilvēkiem jāizturas vienādā veidā. Tas ļauj sasniegt morālo ekselenci. (Beauchamp & Childress, 2001, 49) Lai veidotu personisko un kolektīvo vērtību sistēmu, kas būtu pamatā īpašai kultūrai jeb dzīvesveidam un apstākļiem, Latvijas iedzīvotāji, nedalot labumu personīgajā un citu labumā, varētu brīvprātīgi ievērot šos principus dažādās situācijās. Tas ir nozīmīgi, jo, kaut arī Latvija ir nacionāla valsts, proti, mūsu valsts valoda ir latviešu valoda, kas ir kopēja visu iedzīvotāju saziņas un demokrātiskās līdzdalības valoda, līdzās latviešu kultūrai, dzīvesveidam un sociālajai atmiņai pastāv arī mazākumtautību valodas un kultūras. Par latvieti tiek definēts cilvēks, kurš pēc vismaz viena nacionāli kulturāla kritērija (valoda, kultūra, izcelšanās) un subjektīvās izjūtas identificē sevi kā latviešu nācijai piederīgu. (Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes (2012–2018), 2011, 5) Mazākumtautību pārstāvji ir Latvijas pilsoņi, kuri valodas un kultūras ziņā atšķiras no latviešu valsts nācijas, ir ilgi tradicionāli dzīvojuši Latvijā, ir piederīgi Latvijas valstij un sabiedrībai, bet vienlaikus vēlas saglabāt un attīstīt savu valodu un kultūru. (turpat)

Satversmes preambulā ir nosauktas četras vissvarīgākās Latvijas sabiedrības šā brīža pamatvērtības – brīvība, godīgums, taisnīgums un solidaritāte. Ir norāde uz ģimeni kā sabiedrības pamatvienību un darbu kā centrālu dzīves sastāvdaļu, kas būtu jārespektē. (Satversme, preambula, 2014) Viens no Satversmes preambulas teksta autoriem Egils Levits intervijā žurnālam “Jurista Vārds” atzīst, ka pamatvērtības, kas šeit minētas, nav obligāti tās, kas mūsu sabiedrību patiešām socioloģiski raksturotu. Piemēram, ievērojot ēnu ekonomikas lielo nozīmi un korupcijas izplatību Latvijā, būtu grūti teikt, ka godīgums ir tā vērtība, kas mūsu sabiedrībai ir īpaši raksturīga. (Levits, 2013) To pašu var teikt par pārējām nosauktajām vērtībām. Levits iesaka šīs pamatvērtības izprast normatīvā kontekstā – preambulā tiek uzrādīts, kādas pamatvērtības ir tās, kuras būtu absolūti nepieciešamas, lai mūsu sabiedrība un valsts funkcionētu, un kurām vajadzētu būt ikviena cilvēka, sabiedrības un valsts rīcības vadlīnijai. (Levits, 2013) Šāda pieeja saskan ar neokantiešu uzskatu, ka vērtības ir jābūtība, kas atrodas pāri jebkādai esamībai, un nav svarīgi, vai kāds tās novērtē.

Runājot par vērtību vadlīnijām praksē, ir svarīgi apjaust Eiropas valstu virzību. *European Values Study*, kas notiek reizi deviņos gados, atspoguļo Eiropas iedzīvotāju vērtības. Jautājumu loks aptver ģimeni, darbu, reliģiju, politiku un sabiedrību. Pētījumam ir bijuši četri viļņi, nesēnākais 2008. gadā, kurā piedalījās 46 valstis, arī Latvija. Īsi par tendencēm: vērtības, kuras orientētas uz autonomiju, privātumu, paša piepildījumu un personīgo laimi, ir kļuvušas nozīmīgākas nekā kolektīvās vērtības. Lai gan ģimene ieņem pirmo vietu vērtību vidū, dzīve bez bērna tiek uzskatīta par pieļaujamu, tāpat kā kopdzīve bez laulības reģistrācijas. Darbs saglabā otro vietu pēc nozīmīguma aiz ģimenes. Darbu augstāk vērtē nabadzīgākajās valstīs, bet zemāk – bagātākajās: Islandē, Lielbritānijā, Zviedrijā un Nīderlandē. Iespējams, ka laiks mainīt uzskatu par protestantu darba ētiku, bet jāņem vērā, ka respondentu atbildes ietekmēja vispasaules ekonomiskā krīze. Visvairāk citiem uzticas Norvēģijas, Dānijas, Islandes un Nīderlandes iedzīvotāji, bet vismazāk Eiropas austrumvalstu iedzīvotāji. Eiropieši vispār pauž atbalstu demokrātijai, bet, jo tālāk uz austrumiem, jo cilvēki ir mazāk atbalstoši demokrātijai. Lielākā daļa eiropiešu uzskata sevi par reliģioziem, kaut arvien mazāk piedalās dievkalpojumos. Pieaug negatīvā attieksme pret imigrantiem Maltā, Ungārijā, Gruzijā, Kiprā un Lielbritānijā. (*European Values Study*, 2016) Nesēnāks ir Eiroparometra pētījums par vērtībām 27 Eiropas valstīs, veikts 2012. gadā. Kā vērtība, kura visvairāk raksturo Eiropas Savienību (ES), tiek nosaukta miers – to apliecina 39% respondentu. 2010. gadā līdzīgā aptaujā tā atbildēja 35% respondentu. Nākamā vērtība, raksturīga ES, ir demokrātija, attiecīgi 38% un 37%, seko cilvēktiesības, likuma vara, cieņa pret citām kultūrām, solidaritāte, cieņa pret cilvēka dzīvību, individuālā brīvība, vienlīdzība, tolerance, pašrealizācija un reliģija. Jautāti par vērtībām, kuras viņus dara laimīgus, eiropieši pirmajā pieciniekā nosauc veselību, mīlestību, darbu, naudu, draudzību, mieru, brīvību. (*Standard Eurobarometer 77, Values of Europeans, Spring, 2012*) Uz šī fona, kad aktuālas ir sabiedrības integrācijas problēmas (Liepiņš, 2015), kad bažas izraisa bēgļu pieplūdums un integrācija Latvijā (Ejubo, 2015), ir svarīgi noskaidrot, kādas vērtības šobrīd ir nozīmīgas Latvijas iedzīvotājiem un kādas vērtības varētu stiprināt vai apdraudēt imigrantu pieplūdums?

Empīriskā pētījuma metodes un rezultāti

Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka 2015. gadā Latvijā bija 1 986 100 iedzīvotāju. 61,6% no tiem bija latvieši, 25,8% – krievi, 3,4% – baltkrievi, 2,3% – ukraiņi, 2,1% – poļi, 1,2% – lietuvieši, 0,3% – čigāni, 3,3% – citas tautības. (Centrālā statistikas pārvalde, 2015) Lai noskaidrotu, kādas vērtības šobrīd ir nozīmīgas Latvijas iedzīvotājiem (LR pilsoņiem un pastāvīgajiem iedzīvotājiem) kā noteiktu tautību pārstāvjiem, un kādas vērtības pēc Latvijas iedzīvotāju domām varētu stiprināt vai apdraudēt imigrantu pieplūdums, raksta autors ar Biznesa augstskolas *Turība* profesoru Gunti Zemīti un Biznesa augstskolas *Turība* Komunikācijas fakultātes studentiem veica empīrisko pētījumu, izmantojot divas datu ieguves metodes: fokusgrupas diskusiju un aptauju (anketēšanu). Fokusgrupas diskusijas mērķis bija noskaidrot dažādu tautību iedzīvotāju vērtības saskaņā ar Rokiča vērtību definīciju (vēlamā rīcība vai eksistences gala stāvoklis) un apgalvojumus, kurus iekļaut aptaujā. Aptaujas mērķis bija noskaidrot Latvijas iedzīvotāju prioritārās vērtības un to iespējamo maiņu. Fokusgrupas diskusijas dalībnieku atlases faktors bija pastāvīgā iedzīvotāja statuss vai LR pilsonība un tautība – piederība noteiktai vēsturiskai cilvēku kopībai, kuru raksturo valoda, kultūras tradīcijas, paražas un psiholoģiskās īpatnības. Fokusgrupas diskusija latviešu

valodā notika Biznesa augstskolas *Turība* telpās un ilga divas stundas. Seši dažāda dzimuma un vecuma dalībnieki (18 gadi, 27 gadi, 38 gadi, 42 gadi, 53 gadi, 60 gadi) pārstāvēja dažādas tautības: latvietis, krievs, lietuvietis, baltkrievs, polis, ukraiņis. Fokusgrupas diskusijas dalībnieki komentēja piecus apgalvojumus no publikācijām plašsaziņas līdzekļos 2015. gadā par vērtībām. Analizējot fokusgrupas diskusijas dalībnieku tekstus, tika atlasīti 13 atslēgas vārdi, kuri apzīmēja personas vai sabiedrības rīcību vai vēlamo eksistences gala stāvokli. Tie bija: ģimene, darbs, pārticība, demokrātija, veselība, reliģija, drošība, godīgums, likuma vara, vienādas tiesības, brīvība, darba tikums, konkurētspēja. Darbs tika nošķirts no darba tikuma, ar pirmo saprotot iespēju iegūt līdzekļus, bet ar otro – attieksmi pret darbu. Analizējot to, kā šie jēdzieni parādās fokusa grupas dalībnieku diskusijā, tika izvirzīti arī 16 apgalvojumi, piemēram, es nenosodu tos, kuru pārliecība atšķiras no mana priekšstata par vēlamo; mans uzvedības veids nav vienīgais pareizais, kas šajā rakstā nav apskatīti.

Pētījuma otrajā posmā – 2015. gada oktobrī un novembrī proporcionāli visā Latvijas teritorijā tika aptaujāts 1001 Latvijas iedzīvotājs (tikai LR pilsoņi vai pastāvīgie iedzīvotāji) vecumā no 18 gadiem, kad ir sasniegta pilngadība, līdz 74 gadiem, kad beidzas sociāli aktīvais dzīves posms. Respondentiem klātienē intervijās tika lūgts atbildēt uz jautājumiem vai apstiprināt apgalvojumus. Anketa bija kombinēta: viena daļa tika veidota izmantojot Likerta skalas principu, jo bija svarīgi mērīt respondentu attieksmi, otra daļa tika veidota, pēc selektīvā principa (respondentiem tika piedāvātas vairākas gatavas atbildes uz ikvienu anketas jautājumu), jo bija svarīgi respondentiem atvieglot anketas aizpildīšanu. Anketa tika izstrādāta, ņemot vērā atziņas no teorijas un fokusgrupas diskusijas rezultātus. 577 no respondentiem bija sievietes, bet 424 – vīrieši. Respondenti tika sadalīti vecuma grupās saskaņā ar periodiem, kad iespējamās vislielākās vērtību izmaiņas kognitīvā procesa rezultātā. Proti, vai izglītība ir iegūta pirms vai pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. 18–24 gadi – šobrīd ir studiju laiks vai tikko uzsāktas darba gaitas, neatceras padomju okupāciju, 25–34 gadi – ģimenes nodibināšanas laiks, vāji atceras padomju okupāciju, 35–44 gadi – briedums, izglītību pabeiguši pēc padomju okupācijas, 45–54 gadi – padomju okupācijas laikā izglītību ieguvušie, 55–74 gadi – seniori. Anketēšanā iegūtos datus iespējams pētīt dažādos salīdzinājumos, piemēram, vērtības atkarībā no dzīvesvietas, atkarībā no izglītības, atkarībā no ienākumiem vai nodarbošanās. Ņemot vērā raksta tematiku un ierobežoto apjomu, Latvijas iedzīvotāju prioritārās vērtības un to izmaiņas (apdraudējums vai stiprināšana) tika analizēti tautību un vecuma griezumā.

1. tabula

Respondentu sadalījums pēc vecuma

18–24 gadi	25–34 gadi	35–44 gadi	45–54 gadi	55–74 gadi
266	201	188	188	158

Respondentu sadalījums pa vecuma grupām ir vienmērīgs, izņemot skaitlisko pārsvaru vecuma grupā no 18–24 gadiem.

2. tabula

Respondentu sadalījums pēc tautības

Tautība	Baltkrievi	Cita tautība	Čigāni	Krievi	Latvieši	Lietuvieši	Poļi	Ukraiņi
LR pastāvīgie iedzīvotāji	3	14	4	54	6	7	3	6
LR pilsoņi	15	18	7	216	618	13	9	8

Respondenti ir aptaujāti proporcionāli iedzīvotāju nacionālajam sadalījumam Latvijā. Respondenti, kuri iekļauti dalījumā "Cita tautība", bija – deviņi ebreji, septiņi igauņi, seši vācieši, četri tadžiki, trīs zviedri, divi indieši, viens ķīniešis. Visi respondenti piekrita nosaukt savu tautību.

3. tabula

Respondentu sadalījums pēc dzīvesvietas

Kurzeme	Latgale	Pierīga	Rīga	Vidzeme	Zemgale
228	160	96	222	139	156

Respondenti aptaujāti proporcionāli iedzīvotāju sadalījumam pēc dzīvesvietas ar nelielu pārsvaru Kurzemē.

Latvijas iedzīvotāju vērtības, sakārtotas prioritāti (dažādas vecuma grupas)

Vērtība	18-24	25-34	35-44	45-54	55-74
Ģimene	1	1	1	1	1
Veselība	2	2	2	2	2
Darbs	5	4	3	3	3
Drošība	3	3	4	4	4
Brīvība	4	5	5	5	6
Pārticība	7	6	7	6	5
Godīgums	6	7	6	7	7
Nacionālā identitāte	8	8	8	8	8
Vienādas tiesības	9	9	9	9	10
Likuma vara	10	10	11	11	12
Reliģija	13	11	10	10	9
Darba tikums	11	12	12	12	11
Konkurētspēja	12	13	13	13	13

Šajā un turpmākajās tabulās skaitļi apzīmē vietu, kuru noteiktās tautības vai vecuma grupas respondenti ir devuši noteiktajai vērtībai. Latvijas iedzīvotāji visās vecuma grupās kā augstāko vērtību nosaukuši ģimeni, otrajā vietā ir veselība, trešajā – darbs. Jāatzīmē, ka gados jaunu cilvēku vidū darbs ir zemāka vērtība nekā drošība un brīvība. Ļoti zemā vietā visās vecuma grupās, tikai astotajā, ir nacionālā identitāte. Visām vecuma grupām augstākā vietā ir personīgās, nevis kolektīvās vērtības.

Latvijas iedzīvotāju vērtības, sakārtotas prioritāri (dažādu tautību)

Vērtība	Baltkrievi	Cita tautība	Čigāni	Krievi	Latvieši	Lietuvieši	Poļi	Ukraini
Ģimene	1	1	1	1	1	1	1	1
Veselība	2	2	5	2	2	2	2	2
Darbs	3	4	3	3	4	3	4	3
Drošība	4	3	4	4	3	5	3	4
Brīvība	5	7	8	5	5	4	6	6
Pārticība	6	9	6	6	7	6	7	7
Godīgums	7	6	11	7	6	9	5	5
Nacionālā identitāte	7	5	2	8	8	7	9	9
Vienādas tiesības	9	8	7	10	9	8	10	8
Likuma vara	10	12	9	11	10	11	12	11
Reliģija	8	10	10	9	12	10	10	10
Darba tikums	11	11	12	12	11	12	8	12
Konkurētspēja	12	13	13	13	13	13	11	13

Visu tautību respondenti ģimeni ir novērtējuši visaugstāk. Nākamajā vietā ir veselība, ar izņēmumu čigānu tautības respondentu vidū, kuri otrajā vietā liek nacionālo identitāti. Citām tautībām nacionālā identitāte ir daudz zemāk, vidēji tikai astotajā vietā. Poļi, latvieši un citas tautības respondenti drošību vērtē augstāk nekā baltkrievi, čigāni, krievi, lietuvieši un ukraiņi. Čigānu tautības respondentiem salīdzinoši zemā vietā ir veselība un godīgums. Redzams, ka augsti tiek vērtētas personīgās vērtības, bet zemāk ir kolektīvās vērtības. Latvijas iedzīvotāju vērtību pirmais trijnieks saglabājas nemainīgs neatkarīgi no respondentu vecuma un tautības.

6. tabula

Vērtības, kuras imigranti palīdz stiprināt, sakārtotas prioritāri (dažādas vecuma grupas)

Vērtība	18-24	25-34	35-44	45-54	55-74
Darbs	3	1	1	2	2
Ģimene	6	6	3	3	1
Nacionālā identitāte	8	3	2	1	3
Likuma vara	2	4	5	4	4
Vienādas tiesības	4	2	4	5	5
Drošība	5	8	6	9	6
Brīvība	1	7	9	11	7
Pārticība	7	5	7	7	4
Reliģija	9	9	8	6	9
Veselība	10	12	11	12	8
Darba tikums	12	11	10	12	8
Konkurētspēja	11	13	13	8	11
Godīgums	13	10	10	13	10

Respondenti uzskata, ka imigranti varētu stiprināt tādas vērtības kā darbs, ģimene un nacionālā identitāte, par ko visvairāk pārliecināti respondenti vecuma grupā no 45–54 gadiem. Jaunu cilvēku vērtējums krasi atšķiras, pirmajā vietā liekot brīvību, likuma varu un darbu kā vērtības, kuras varētu stiprināt imigranti. Nacionālā identitāte kā vērtība, kuru palīdz stiprināt imigranti, ir zemā, tikai 8. vietā jauniešiem no 18–24 gadiem.

7. tabula

Vērtības, kuras imigranti palīdz stiprināt, sakārtotas prioritāti (dažādu tautību)

Vērtība	Baltkrievi	Cita tautība	Čigāni	Krievi	Latvieši	Lietuvieši	Poļi	Ukraiņi
Darbs	4	3	1	1	3	3	7	1
Ģimene	3	6	3	2	4	2	2	7
Nacionālā identitāte	5	1	6	3	6	1	1	3
Likuma vara	11	8	4	5	1	4	3	12
Vienādas tiesības	6	9	6	8	2	7	9	2
Drošība	2	11	7	7	7	8	5	8
Brīvība	1	2	2	10	5	6	8	6
Pārticība	7	5	10	4	8	11	6	10
Reliģija	10	4	11	6	9	5	4	4
Veselība	9	7	5	9	11	12	7	11
Darba tikums	8	11	8	12	12	10	10	7
Konkurētspēja	12	7	3	13	10	9	9	5
Godīgums	12	10	9	11	13	6	11	9

Novērtējot, kuras vērtības imigranti palīdz stiprināt, pirmajā vietā čigāni, krievi un ukraiņi liek darbu, atšķirībā no latviešiem, kuri pirmajā vietā liek likuma varu, un baltkrieviem, kuri pirmajā vietā liek brīvību, un lietuviešiem un poļiem, un citu tautību pārstāvjiem, kuri pirmajā vietā liek nacionālo identitāti. Pārsteidzošas ir baltkrievu tautības respondentu atbildes, kuri pirmajās vietās ir likuši brīvību un drošību kā vērtības, kuras palīdz stiprināt imigranti. Nacionālā identitāte ir augstu vērtību skalā, izņemot baltkrievu, čigānu un latviešu tautības respondentus. Jāsecina, ka dažādu tautību respondenti vidējās atbildes gan uz šo, gan citiem jautājumiem ir līdzīgas.

Vērtības, kuras imigranti apdraud, sakārtotas prioritāri (dažādas vecuma grupas)

Vērtība	18-24	25-34	35-44	45-54	55-74
Drošība	1	1	1	1	2
Nacionālā identitāte	2	2	2	2	1
Ģimene	3	3	4	4	3
Darbs	4	4	3	3	4
Brīvība	5	5	6	7	8
Veselība	6	6	5	6	7
Pārticība	9	8	8	5	6
Reliģija	7	7	7	8	5
Vienādas tiesības	8	9	9	9	9
Godīgums	10	10	10	10	11
Likuma vara	11	11	11	11	10
Darba tikums	12	12	12	12	12
Konkurētspēja	13	13	13	13	13

Gandrīz visu vecumu respondenti vienādi atbildējuši, ka imigranti apdraud drošību, nacionālo identitāti un ģimeni ar izņēmumu vecuma grupās no 35–54 gadiem, kuri uzskata, ka darbs ir vairāk apdraudēts nekā ģimene. Tas skaidrojams ar to, ka šajā vecumā darba zaudējums var tikt uzskatīts par lielu apdraudējumu, jo ir jāapgādā ģimene. Atšķirībā no vērtību novērtējuma atkarībā no tautības, augstākā vietā ir pakāpusies tāda vērtība kā drošība.

Vērtības, kuras imigranti apdraud, sakārtotas prioritāri (dažādu tautību)

Vērtība	Baltkrievi	Cita tautība	Čigāni	Krievi	Latvieši	Lietuvieši	Poļi	Ukraiņi
Drošība	3	1	4	1	1	1	2	2
Nacionālā identitāte	1	1	3	2	2	2	1	1
Ģimene	2	6	1	3	3	3	9	10
Darbs	9	3	2	4	4	4	8	4
Brīvība	4	2	6	8	5	7	3	8
Veselība	6	4	7	5	8	6	7	9
Pārticība	5	10	5	6	6	11	4	5
Reliģija	7	9	11	7	7	10	11	3
Vienādas tiesības	8	4	12	9	9	5	5	6
Godīgums	10	7	8	10	10	8	10	7
Likuma vara	11	5	13	11	11	9	6	12
Darba tikums	12	8	10	12	12	13	13	13
Konkurētspēja	13	11	9	13	13	12	12	11

Mazās tautības (citas) un krievi, latvieši, lietuvieši uzskata, ka imigranti visvairāk apdraud tādu vērtību kā drošība, otrajā vietā ir nacionālā identitāte, trešajā – ģimene, kuras apdraudējumu zemāk vērtē ukraiņi, poļi un citas tautības. Vērtību, kuras imigranti apdraud, pirmais trijnieks nemainās atkarībā no respondentu vecuma vai tautības. Latvijas iedzīvotāju pirmā trijnieka vērtības, uzskati par to stiprināšanu vai apdraudējumu, pamatā ir līdzīgi.

Secinājumi

1. Latvijas iedzīvotāju vērtības atspoguļo respondentu personisko pieredzi un sociālo vidi Latvijā, ar kuru respondenti identificējas.
2. Latvijas iedzīvotāju vērtību topa augšgalā nosauktās vērtības – ģimene, veselība un darbs – izsaka lielas sabiedrības daļas nepieciešamību pēc emocionālās un praktiskās drošības.

3. Gan Eiropas, gan Latvijas iedzīvotāji augstāk novērtē vērtības – ģimene, veselība, darbs, – kuras orientētas uz sevi, uz autonomiju, privātumu, paša papildījumu un personīgo laimi, nekā kolektīvās vērtības.
4. Eiropas iedzīvotāji pirmajā pieciniekā nosauc tādas vērtības kā veselība, mīlestība, darbs, nauda, draudzība.
5. Latvijas iedzīvotāji pirmajā pieciniekā nosauc tādas vērtības kā ģimene, veselība, darbs, drošība, brīvība.
6. Latvijas iedzīvotāju vērtības dažādu tautību iedzīvotāju vidū ir līdzīgākas nekā Latvijas iedzīvotāju vērtības dažādu vecuma grupu vidū.
7. Satversmes preambulā un citos sabiedriski nozīmīgos dokumentos nosauktās vērtības ir vāji pārstāvētas sabiedrībā.
8. Nacionālā identitāte, par kuras apdraudējumu tiek plaši diskutēts masu medijos, Latvijas iedzīvotāju vērtību sistēmā ir tikai astotajā vietā.
9. Nacionālā identitāte Latvijas iedzīvotāju uztverē ir viena no vērtībām, kuru imigranti var primāri apdraudēt un vienlaicīgi arī stiprināt.
10. Latvijas iedzīvotāju lielākā daļa neatkarīgi no tautības un vecuma uzskata, ka drošība, nacionālā identitāte un ģimene ir vērtības, kuras imigranti apdraud visvairāk.
11. Latvijas iedzīvotāju lielākā daļa neatkarīgi no tautības un vecuma uzskata, ka darbs, ģimene un nacionālā identitāte ir vērtības, kuras imigranti palīdz stiprināt visvairāk.

References

- Austers, I. Swedbank ziņas. Pieejams: <https://www.swedbank.lv/zinas/14.05.2015/> [skatīts 28.01.2015.]
- Austruma, S. (2012). Jauniešu vērtības patērētājsabiedrībā Latvijā, promocijas darba kopsavilkums, 86 lpp.
- Avotiņš, V. Diskusija: Latvija pēc 50 gadiem būs islāma valsts. *NRA*. 13.10. 2015. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/152712-diskusija-latvija-pec-50-gadiem-bus-islama-valsts.htm> [skatīts 28.01.2016.]
- Beauchamp T. L., Childress, J. F. (2001). *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford University Press, p. 454.
- Berlins, J. (2014). *Četras esejas par brīvību*. Sorosa fonds – Latvija. 167 lpp.
- Bernays, E. (1928). *On Propaganda*. Horace Liveright, p. 159.
- de Bruijne, A. (2015). Values in our Society – with social, Historical and Antropological Aspects. *European Journal of Theology*, October 124:2, pp. 132–145.
- Centrālās statistikas pārvalde. 2015. gada sākumā Latvijā par 15,4 tūkstošiem iedzīvotāju mazāk. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/2015-gada-sakuma-latvija-par-154-tukstosiem-iedzivotaju-mazak-41755.html> [skatīts 15.10.2015.]
- Ejubo, I. Bēgļu integrācija – problēma vai iespēja. *Ir*, 23.09.2015. Pieejams: <http://www.ir.lv:889/2015/9/23/beglu-integracija-problema-vai-iespeja> [skatīts 28.01.2016.]
- Dewey, J. (2008). *Experience and Nature*. McCutchen Press, p. 480.
- European Values Study. Surveys. Pieejams: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/page/integrated-values-surveys-1981-2008.html> [skatīts 15.11.2015.]
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. Online readings in psychology and culture. Pieejams: <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/> [skatīts 12.01.2016.]
- Kozlovskis par bēgļu skaitu: Esam apņēmušies izvērtēt, nevis atvest 531 personu. (2015). Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/kozlovskis-par-beglu-skaitu-esam-apnemusies-izvertet-nevis-atvest-531-personu.a156486/> [skatīts 15.10.2015.]
- Latvijas ilgtspējas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Pamatziņojums. (2007). Pieejams: file:///C:/Users/andrisp/Downloads/LIAS_pamatziņojums.pdf [skatīts 15.10.2015.]
- Levits, E. (2013). Izvērstas Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājums un komentārs. *Jurista Vārds*, Nr. 39.
- Liepiņš, A. (2015). Rīga: mazā Parīze ar tādām pašām integrācijas problēmām. *Latvijas Avīze*, 19.02.2015. <http://www.la.lv/riga-maza-parize-integracija/> [skatīts 28.01.2016.]
- LR Satversme. Rīga, 1922, *Latvijas Vēstnesis*, 43, 01.07.1993. Grozījumi 19.04.2014.
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue*. University of Notre Dame Press, 312 p.

Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes (2012– 2018) (2011). Pieejams: [file:///C:/Users/andrisp/Downloads/KMPam_071011_integ%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/andrisp/Downloads/KMPam_071011_integ%20(1).pdf) [skatīts 10.10.2015.]

Nietzsche, F. (2012). *Thus Spoke Zarathustra*. Barnes and Noble, p. 352.

Niklass, M., Ņikišins, J., Rajevska O., Tabuns, A. (2014). *Latvijas iedzīvotāju identitātes un vienlīdzības vērtības*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 2014, 162 lpp.

Noonan, J. (2012). *Materialist Ethics and Life-value*. Montreal: McGill-Queen's Press – MQUP, p. 237.

Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, p. 438.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, pp. 1–65.

Standard Eurobarometer 77. (2012). http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_value_en.pdf [skatīts 19.10.2015.]

Šuvajevs, I. Sabiedrības vērtības kā taisnības mēraukla. Punctum, 18.09.2014. Pieejams:

<http://www.punctummagazine.lv/2014/09/18/sabiedribas-vertibas-ka-taisnibas-meraukla/> [skatīts 28.01.2016.]

Zemītis, G. (2015). Cik atvērta ir Latvijas sabiedrība? *Ir.lv*, 30.10.2015. <http://www.irlv.lv/2015/10/30/cik-atverta-ir-latvijas-sabiedriba> [skatīts 28.01.2016.]

THE EFFECT OF GUANXI ORGANIZATIONAL CULTURE ON WORLD'S COMPETITIVE PERSONAL COMPUTER PRODUCER

Chutinon Putthiwanit, PhD Student in Management Science
Faculty of Business Administration, Turiba University, Latvia

Abstract

Taiwan is considered as one of the strong economic Asian countries and its global business model started from small and medium enterprises (SME). Taiwan also was among the top-ten innovative countries in the world according to The Global Competitiveness Report 2013–2014. In 2009, the only follower of world's biggest computer producer "Dell" is Taiwan's Acer. However, four years later, Acer slipped down to the fourth place in the world as computer retailer and loss profit for \$446 million in the third quarter of the same year. Is Taiwan's Acer facing downturn? If so, what can be the problem that catches Acer to be in the middle? This research investigates this issue by using case study research and finds out that Guanxi organizational culture emerged in Acer affects both Acer's business competitiveness and workplace innovation negatively and it is of jeopardy to handle undesirable Guanxi organizational culture to be a desirable one in a long run. As a result, this research recommends Acer to strengthen its culture to increase or at least maintain its business competitiveness and workplace innovation by cultivating positive culture in upcoming employees and decentralize the absolute power of leader. Finally, future researchers should study the relationship between business competitiveness and workplace innovation in multinational enterprises (MNEs), since business competitiveness can generate workplace innovation in MNEs.

Key words: Guanxi organizational culture, multinational enterprise, business competitiveness, innovation, workplace innovation

Introduction

Acer, a Taiwanese multinational enterprise (MNE) bounded to the Guanxi organizational culture, was founded in 1976 by Stan Shih (Amine et. al., 2005, 133; Mathews, 2006, 12). Acer offers innovative products that support daily life such as personal computers, mobile phones, tablets (PR Newswire, 2014), and even yachts (Chao, 2009). In the past, due to determined price leadership strategy (Amine et. al., 2005, 129), Taiwanese products were considered as poor image products, but Stan Shih destroyed this image by putting Acer through consumer's mind (Amine et. al., 2005, 133; Chao, 2009). Amine et. al. (2005, 139) reported on the strategies of Acer as follows: 1) Acer encourages making partnerships with local enterprises and avoids competing with them, in order to reach international markets; and 2) Acer tries to promote creativity and workplace innovation in its operations. This seems to be a successful step for Acer in its embryonic stage, but will this last in the long run?

From Acer's strategies aforementioned, it is noticeable that Acer concentrates much on making a relationship (Guanxi) with other MNEs instead of competing with them. This is common for Asian core value – encouraging a world of harmony. Nevertheless, Acer performs aggressively sometimes. For example, after the merger of the Netherlands' Packard Bell and USA's Gateway (Anonymous, 2009), Acer accessed to European and American markets by buying these MNEs (Nystedt, 2008; Shah, 2013). It also emphasizes on distributing its products *vis-à-vis* business-to-business channels in Germany, Italy, and the Netherlands (Amine et. al., 2005, 143). On the other hand, Ibeh et. al. (2004, 35) reported that, when Acer conducts business in UK, all transactions in UK will be furthered to Acer's main office in Taiwan (Acer's UK offices merely act as coordinators).

Later on in 2009, the only follower of world's biggest computer producer "Dell" was Taiwan's Acer (Chao, 2009). However, four years later, Acer slipped off to the fourth place in the world as computer retailer (Kan, 2013a) and loss profit for \$446 million in the third quarter of the same year (Whitney, 2013). Is Taiwan's Acer facing a downturn? If so, what can be the problem that catches Acer to be in the

middle? The author tries to investigate this issue and found out that there are some research studies how Guanxi, as an organizational culture, influences multinational enterprises such as Amine et. al. (2005), Hawes (2008), and Wilson and Brennan (2009). But there is still a gap in determining how this Guanxi impacts (negatively or positively) on business competitiveness and workplace innovation in MNEs, especially in consumer-electric industry that highly concentrates on personal computers like Acer. As a result, this research aims to fulfil this discrepancy.

1. Literature Reviews

National culture differentiates individuals from one country to another country (Hofstede et. al., 2002, xviii). It is communicable, comprehensive, and reinforceable through each society's common expectations, language, and even symbols (Abe & Fitzgerald, 1995, 10). The ways to survive, as suggested by Jimenéz-Jimenéz et. al. (2014, 48), are culturally adopting changes in organization, generating effective managerial processes, and providing brand-new and state-of-the art products in MNE. As Chinese perceive themselves as the population of the center of the world (Hofstede et. al., 2010, xiii), foreign MNEs, who wish to invest in Chinese-speaking countries, must therefore translate their enterprise names into Chinese to attract Chinese consumers. Another cultural example is Chinese managers tend to be obedient toward their CEOs to avoid errors, while Western managers tend to take action more initiatively (Li, 2008, 36). Consequently, these evidences imply some applications for Taiwan.

Taiwan is considered as one of the strong economic Asian countries (Amine et. al., 2005, 129) and its global business model started from small and medium enterprises (SME) (Hsieh, 2005, 6–7). Taiwan also was among the top-ten innovative countries in the world according to The Global Competitiveness Report 2013–2014 (table 1). In fact, the essence of being innovative is being successful in marketplace – regardless of novelty or originality (Drucker, 2002, viii). Notwithstanding the customers' unpredictability (Girotra & Netessine, 2011, 103), when Asian MNEs can establish workplace innovation in all spectrums of their businesses, the demand of customers will increase (Schumpeter, 2008, 232). Since Taiwan is influenced much by Chinese culture, there is no wonder why Acer is tied with Guanxi organizational culture. What is then Guanxi? Guanxi is a complicated Chinese culture concerned with building relationships with other people to get future preferable/positive returns/outcomes (Li, 2008: 34–37). Wilson and Brennan (2009, 652) mention that there is no definite meaning of Guanxi, but the closest meaning in English is "Personal Connections". For these Chinese-tied MNEs, Guanxi is not bribery, but the way to maintain a good relationship. Managers give red envelopes with money inside (Hong Bao) to subordinates during Chinese New Year as one way to express both generosity and care. Guanxi lies not only in Chinese speaking countries but also in those enterprises that have ethnic Chinese in non-Chinese speaking countries (such as Malaysia, Singapore, Thailand, and others). Therefore, MNE managers should understand Guanxi since the concept will influence the business operations. (Li, 2008, 36)

Table 1

Innovation Ranking (Adapted from Schwab, 2013, 22)

Country	World Ranking
Finland	1
Switzerland	2
Israel	3
Germany	4
Japan	5
Sweden	6
USA	7
Taiwan	8
Singapore	9
Netherlands	10

How does Guanxi organizational culture affect business competitiveness and workplace innovation? To be more specific, business competitiveness, as Porter et. al. (2004, xviii) used the term, namely, as a measure for their Business Competitive Index (BCI), refers to the microeconomic perspective of an enterprise's quality of business conduct and the ways that an enterprise competes with others. Thus, an enterprise that can create a strong culture will generate strong competitive advantage (Hanson, 2008, 29) and thus enjoy growth and gain profit (Hamel & Prahalad, 1993, 75). For innovation, Schumpeter (2008, 158) mentions that an enterprise needs to put so much budget to speed up innovation to meet industrial demand. However, Schumpeter (2008, 232) stresses that if innovation is in the embryonic stage of business, depending only on new customers (without maintaining the old customers), and relying too much on unprofitable business, all innovations thus will begin to produce at loss due to increase in costs. Figure 1 shows innovative cycle proposed by Åbeltiņa (2008, 11).

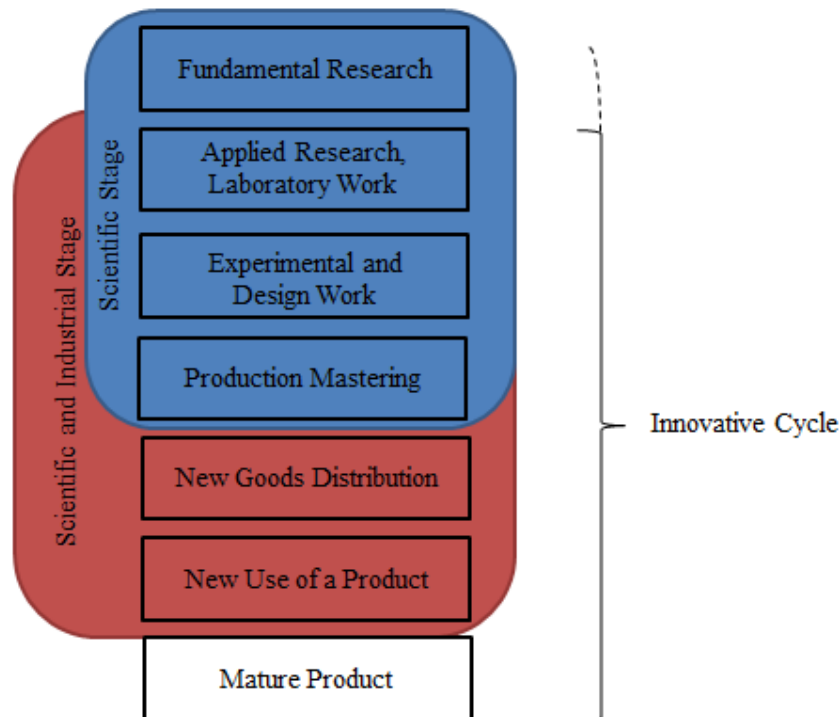

Fig. 1. **Innovative Cycle** (Åbeltiņa, 2008, 11)

The innovative cycle above supports assumptions by Schumpeterian theory, since all innovative products will finally reach their maturity stage. In addition for workplace innovation, Acer invests in Device Business Group (DBG) department, which includes all innovation in personal computers and tablets. (Forbes, 2015) Therefore, here are the propositions for this research:

- *Proposition 1:* Guanxi organizational culture emerged in Acer affects Acer's business competitiveness positively.
- *Proposition 2:* Guanxi organizational culture emerged in Acer affects Acer's workplace innovation positively.

2. Research Method and Results

A case study, as mentioned by Miles and Huberman (1994, 26), can refer to a community, nation, organization, person (people), role, or even a small group of entity. As a result, this research employs a case study research method since MNEs are considered as organizations. In reality, the essence of understanding Guanxi organizational culture is beneficial for MNEs. For example, Wilson and Brennan (2009, 653) claim that MNEs in UK try to be familiar with the concept of Guanxi. Other examples are France's Peugeot and Germany's Volkswagen, both of whom applied various business and management strategies to penetrate the Chinese market (Li, 2008, 35). However, due to its short-term oriented

organizational culture, aggressive car distribution of Peugeot, without caring for its Chinese partner, brought Peugeot to disaster (Sun et. al., 2010, 1170). Therefore, it is worthwhile to understand whether the learning process of Asian MNE (Acer) during its transition into foreign markets differs from the aforementioned examples or not. Table 2 shows the notable events of Acer by year (from 1976 to 2014) and figure 2 shows Acer and its products according to innovative cycle.

Table 2

Notable Events of Acer by Year (Author's Contribution)

Year	Event	Outcome of Event
1976-1988	Acer emerged in 1976 (Forbes, 2015; PR Newswire, 2014) with headquarter in Taipei, Taiwan (Forbes, 2015)	Positive
1989-1993	In 1989, Stan Shih was chosen by <i>Fortune Magazine</i> as one of the top 25 people who needed to be recognized when conducting business in Asia (Amine et. al., 2005, 133)	Positive
1994	Acer globally launched its dual <u>Intel® Pentium® Personal Computer</u> for the first time (Acer Group, 2010, 14)	Positive
1995-2000	Stan Shih was chosen top manager of the year 1995 by <i>Business Week</i> (Amine et. al., 2005, 133)	Positive
2001	Acer proposed a state-of-the art corporate identity to reflect Acer's determination to be a key driver and to promote the customer experience via technology (Acer Group, 2010, 14)	Positive
2002	Acer globally launched <u>TravelMate C100</u> (a convertible tablet personal computer) (Acer Group, 2010, 14)	Positive
2003	Stan Shih won the Ministry of Economic Affairs (MOEA)'s Outstanding Contribution to Brand Building in Taiwan Award (Acer Inc., 2015)	Positive
2004	Stan Shih stepped down as Chairman (Acer Group, 2010, 14)	Negative
2005	Acer ranked fourth as a global notebook and personal computer retailer (Acer Group, 2010, 15)	Positive
2006	Acer ranked third as a global notebook retailer and ranked fourth as a global desktop retailer (Acer Group, 2010, 15)	Positive
2007	Acer partnered with the London Summer Olympics 2012 (Acer Group, 2010, 15)	Positive
2008	Acer ranked third as a global personal computer retailer, ranked second as a global notebook retailer (Acer Group, 2010, 15), and reached \$16.65 billion in its global revenue (Anonymous, 2009)	Positive
2009-2012	In 2009, Acer became world's second biggest computer manufacturer (Chao, 2009)	Positive
2013	Acer's global revenue reached \$12.02 billion (PR Newswire, 2014) but dropped to world's fourth place biggest computer retailer due to high competition from smartphones and tablets (Kan, 2013a). Stan Shih had to come back to help Acer recover (Whitney, 2013)	Negative
2014	Acer signed an agreement (MOU) with MediaTek (an industrial leader in wireless connectivity and connection chip systems) for <u>Cloud Solution Technology</u> (PR Newswire, 2014). However, it faced negative profit in this year (Forbes, 2015)	Negative

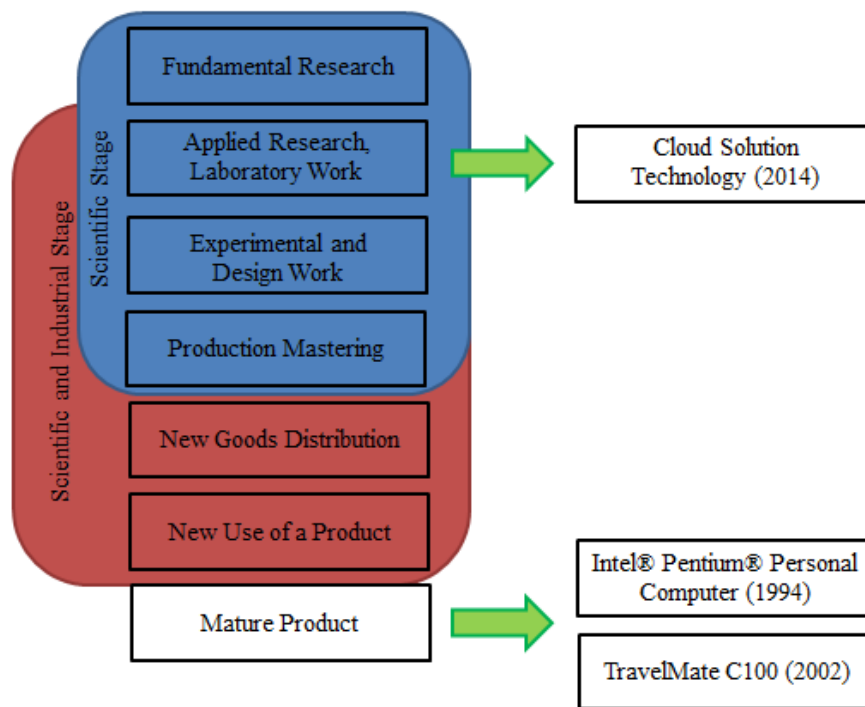

Fig. 2. Acer's Products in Innovative Cycle (Adapted from Åbeltiņa, 2008, 11)

Acer's learning process during its transition into foreigner markets is not that much different from other Western MNEs. Regardless of the fact that Acer succeeded in the beginning of its history, it seems that Acer has stumbled in recent years according to the information from the table. In addition, according to Nystedt (2008), the main competitors of Acer are Taiwan's Asus and China's Lenovo (figure 3). In fact, due to its Guanxi organizational culture, managers seem to have absolute power (Li, 2008, 36) and Chinese culture itself does not support entrepreneurship (Guttman, 2015). Therefore, employees are not allowed to criticize their bosses, and skill improvement in the organization stalls (Hawes, 2008, 52). Acer even had to recall ex-CEO Stan Shih to come back as Acer's new president due to poor performance in recent years of Acer (Kan, 2013a). Another article of Kan (2013b) also supported that Acer needs to emphasize more on its R&D. Consequently, managers that lack up-to-date information will certainly fail to fulfill their obligations (Hoover and Giarratani, 1984, 109). This evidence supports Proposition 1, and we conclude that a Guanxi organizational culture negatively affects business competitiveness in Acer. Due to this Guanxi-organizational-culture-driven absolute-power boss, Hanson (2008, 31) reported that manipulating employees is a way to slow workplace innovation process in an enterprise. This evidence supports Proposition 2 and we thus conclude that a Guanxi organizational culture negatively affects the workplace innovation in Acer. These results are surprising and antagonizing the propositions aforementioned since Guanxi organizational culture seems to be beneficial for MNEs, but not in the long run. In brief, figure 3 extrapolates the coordination of Acer and its competitors; while table 3 below summarizes the propositions of current research.

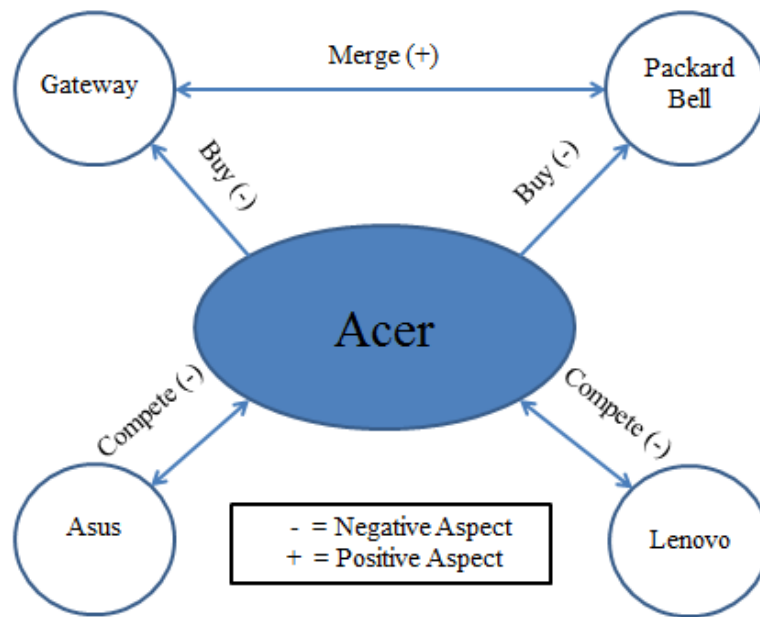

Fig. 3. Coordination of Acer and Its Competitors (Author’s Contribution)

Table 3

Summary of Proposition’s (Author’s Contribution)

Propositions	Results
Proposition 1. Guanxi organizational culture emerged in Acer affects Acer’s business competitiveness positively	Negatively Supports (-)
Proposition 2. Guanxi organizational culture emerged in Acer affects Acer’s workplace innovation positively	Negatively Supports (-)

Research Conclusion

It takes time to create trust and reach the same objective when cultural differences emerge (Xiao & Boyd, 2010, 549–550). Therefore, the easiest way to quickly create trust with Chinese MNEs, as reported by Wilson and Brennan (2009, 658), is to hire Chinese staff. It is of jeopardy to handle undesirable Guanxi organizational culture to be a desirable one in a long run. Nevertheless, it is recommendable for Acer to strengthen its culture to increase or at least maintain its business competitiveness and workplace innovation. The best way is to cultivate positive culture in upcoming employees and decentralize the absolute power of leader to heighten innovation in workplace. Furthermore, business competitiveness and workplace innovation are similar in some aspects since they deal with how to produce at lower cost to gain higher profit. This will be beneficial for Acer if it can increase business competitiveness and workplace innovation efficiently. According to research method in this study, by using case study research, in which cases emerged in specific settings and certain societies (Miles & Huberman, 1994, 27), this research offers a clearer picture of the way Guanxi organizational cultures manipulate and influence workplace innovation and business competitiveness in Acer. It also gives some insights why Acer is now caught in the middle. Future researchers should study the relationship between business competitiveness and workplace innovation in MNEs, since business competitiveness can generate workplace innovation in MNEs. (Jiménez-Jiménez et. al., 2014, 47)

References

- Abe, E., Fitzgerald, R. (1995). Japanese Economic Success: Timing, Culture, and Organisational Capability. *Business History*, 37(2), pp. 1–31.
- Ābeltiņa, A. (2008). *Inovācija – XXI Gadsimta Fenomens*. 1st edition. Rīga: Biznesa Augstskola Turība.
- Acer Group (2010). *Acer Incorporated 2010 Annual Report*. Retrieved from http://www.acer-group.com/public/Investor_Relations/pdf/2010AnnualReport_E.pdf, date: 04.19.2015.
- Acer Inc. (2015). *Management*. Retrieved from http://www.acer-group.com/public/The_Group/management.htm, date: 04.19.2015.
- Amine, L. S., Chao, M. C.H., Arnold, M. J. (2005). Executive Insights: Exploring the Practical Effects of Country of Origin, Animosity, and Price-quality Issues: Two Case Studies of Taiwan and Acer in China. *Journal of International Marketing*, 13(2), pp. 114–150.
- Anonymous. (2009). Acer Joins Open Patent Alliance to Advance Mobile 4G WiMAX Innovation; Addition of First Global PC OEM to Boost Global WiMAX Wireless Internet Broadband Adoption. *M2PressWIRE*.
- Brown, C., Linden, G. (2009). *Chips and Change: How Crisis Reshapes the Semiconductor Industry*. 1st edition. Massachusetts: MIT Press.
- Chao, S. (2009). *Taiwan Courts Luxury Consumers: New Business Model Brings Island to Forefront of High-tech Innovation*. Retrieved from <http://www.aljazeera.com/news/asia-pacific/2009/08/2009826817573313.html>, date: 04.30.2015.
- Drucker, P. E. (2002). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. 1st e-book edition. New York: HarperCollins.
- Forbes (2015). *Acer on the Forbes Global 2000 list*. Retrieved from <http://www.forbes.com/companies/acer/>, date: 12.14.2015.
- Girotra, K., Netessine, S. (2011). How to Build Risk into Your Business Model. *Harvard Business Review*, May 2011, pp. 100–105.
- Guttman, A. (2015). *10 Top Cities around the World to Launch Your Startup*. Retrieved from <http://www.forbes.com/sites/amyguttman/2015/11/29/top-10-cities-in-the-world-to-launch-your-startup-some-may-surprise-you/#20bf37953de0>, date: 29.02.2015.
- Hamel, G., Prahalad, C. K. (1993). Strategy as Stretch and Leverage. *Harvard Business Review*, 71(2), pp. 75–84.
- Hanson, R. (2008). Max Headroom. *People Management*, 14(4), pp. 28–32.
- Hawes, C. (2008). Representing Corporate Culture in China: Official, Academic, and Corporate Perspectives. *China Journal*, 59(January), pp. 33–62.
- Hofstede, G. J., Pederson, P. B., Hofstede, G. (2002). *Exploring Culture: Exercises, Stories, and Synthetic Cultures*. 1st edition. Massachusetts: Intercultural Press.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. 3rd edition. New York: McGraw-Hill.
- Hoover, E. M., Giarratani, F. (1984). *An Introduction to Regional Economics*. 3rd edition. New York: Alfred A. Knopf.
- Hsieh, M. F. (2005). The East Asian miracle revisited: The Taiwan-South Korea comparison based on a case study of the bicycle industry (Doctoral dissertation). Retrieved from <http://digitool.library.mcgill.ca/R/21VXQITN24I7RGGT2RMAUULDN638ACUYLTBF8PNEMC9IK86J3Y-02275?func=results-full>, date 09.19.2015.
- Ibeh, K., Young, S., Lin, H. C. (2004). Information Technology and Electronics Firms from Taiwan Province of China in the United Kingdom: Emerging Trends and Implications. *Transnational Corporations*, 13(3), pp. 20–52.
- Jimenéz-Jimenéz, D., Martínez-Costa, M., Sanz-Valle, R. (2014). Innovation, Organisational Learning Orientation, and Reverse Knowledge Transfer in Multinational Companies. *Electronic Journal of Knowledge Management*, 12(1), pp. 47–55.
- Kan, M. (2013a). Acer's president and replacement CEO abruptly resigns as founder takes helms. Retrieved from <http://www.pcworld.com/article/2065880/acers-next-ceo-abruptly-resigns-as-founder-shih-takes-helm.html>, date 10.19.2015.
- Kan, M. (2013b). Do-or-die time for Acer as it hunts for winning strategy. Retrieved from <http://www.pcworld.com/article/2062020/doordie-time-for-acer-as-it-hunts-for-winning-strategy.html>, date 10.19.2015.
- Li, M. (2008). When in China.... *Communication World*, 25(6), pp. 34–37.
- Makino, S., Roehl, T. (2010). Learning from Japan: A Commentary. *Academy of Management Perspectives*, 24(4), pp. 38–45.
- Mathews, J. A. (2006). Dragon Multinationals: New Players in 21st Century Globalization. *Asia Pacific Journal of Management*, 24(4), pp. 38–45.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. 2nd edition. California: Sage Publications.
- Nystedt, D. (2008). *Acer Buys 75 Percent of Packard Bell*. Retrieved from <http://www.pcworld.com/article/142049/article.html>, date: 04.07.2015.
- Porter, M. E., Schwab, K., Sala-i-Martin, X., Lopez-Claros, A. (2004). *The Global Competitiveness Report 2003–2004*. 1st edition. New York: Oxford University Press.
- PR Newswire. (2014). Acer Announces MOU with MediaTek for Cloud and Wearable Technologies. *PR Newswire US*.
- Schumpeter, J. A. (2008). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle: With an Introduction by John E. Elliot*. 14th edition. New Jersey: Transaction.
- Schwab, K. (2013). *The Global Competitiveness Report 2013–2014: Full Data Edition*. 1st edition. Geneva: SRO-Kundig.

- Shah, A. (2009). *Acer Sheds eMachines, Turns to Gateway and Packard Bell for Post-PC Era*. Retrieved from <http://www.pcworld.com/article/2026208/acer-sheds-emachines-turns-to-gateway-and-packard-bell-for-post-pc-era.html> , date: 04.07.2015.
- Sun, P., Mellahi, K., Thun, E. (2010). The Dynamic Value of MNE Political Embeddedness: The Case of the Chinese Automobile Industry. *Journal of International Business Studies*, 41(7), pp. 1161–1182.
- U.S. Patent and Trademark Office. (2013). *Calendar Year Patent Statistics (January 1 to December 31): General Patent Statistics Reports Available For Viewing*. Retrieved from http://www.uspto.gov/web/offices/ac/ido/oeip/taf/reports_stco.htm , date: 02.15.2015.
- Wilson, J., Brennan, R. (2009). Doing Business in China: Is the Importance of Guanxi Diminishing? *European Business Review*, 15(1), pp. 29–40.
- Whitney, L. (2013). *Acer's financial woes force exit of CEO, president*. Retrieved from <http://www.cnet.com/news/acers-financial-woes-force-exit-of-ceo-president/> , date: 12.14.2015.
- Xiao, H., Boyd, D. (2010). Learning from Cross-cultural Problems in International Projects: A Chinese Case. *Engineering, Construction, and Architectural Management*, 17(6), pp. 549–562.

DARBINIEKU VĒRTĪBU IZPĒTES NOZĪME UZŅĒMUMA PERSONĀLA VADĪŠANĀ

THE IMPORTANCE OF THE EMPLOYEE VALUE RESEARCH IN PERSONNEL MANAGEMENT

Dace Salīņa,

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The actuality of management is well – grounded in values in the modern enterprise. The reasonable actualities are based on the studies by researchers of Latvia and abroad about the well – grounded management in values, employee values in the enterprise and its consistency with the defined values of the enterprise, the guidelines of European personnel managers' association and studies on value – oriented enterprise and its culture.

The goal of the present study is to analyse the importance of value study in personnel management taking in account the principles of well – grounded management in values in order to carry out the management guidelines of value – oriented personnel in the enterprise.

The theoretical substantiation of the present study - the importance of value in the enterprise, the study on well – grounded management in values to provide long term management in the enterprise, the evaluation of well – grounded personnel in values.

The article presents the results of an empirical value study carried out in one of the information technology enterprises in Latvia. The results of sixty-nine (69) respondents have been collected and analysed and respondents have been compared in five departments. The units of the analysis are: value categories (vital, emotional, ideological, material values) and the assessment of absolute and relative sub – value, the importance of value.

The main conclusions and notions have been summarised: the principles of well – grounded management in values, the importance and value structure of employees and departments in the enterprise; the value importance in the processes of personnel management.

Key words: well – grounded management in values, the value importance in the personnel management, the value importance

Ievads

Mūsdienu pētījumos ir uzsvērtā organizācijas stratēģijas un ilgtspējīgas attīstības saistība ar vērtībām organizācijā kopumā, ar personāla vērtīborientāciju un vērtīborientētu personāla vadīšanu. (Sydänmaanlakka, 2003; Kalniņa, 2011; Kočanova, 2012; Barret, 2013; Congress European Association for People Management, 2013; Beck, 2014) Jau 2001. gadā Šveices personāla vadības speciālisti diskutēja par ilgtspējīgas cilvēkresursu vadības modeli, organizācijas un darbinieka individuālās ilgtspējas saistību. Tika secināts, ka vērtības ir būtiskas individuālo attieksmju un organizācijas kultūras kontekstā; vērtības ir saistītas ar darbinieku individuālo darbaspēju, atbildību un darba – dzīves līdzsvaru. Vērtības tiek atzītas par būtiskiem iekšējās profesionālās motivācijas elementiem profesionālās attīstības mērķu izvirzīšanā. Tādēļ cilvēkresursu vadības mērķi ietver arī veselību, darbaspēju, dzīves kvalitāti. Tiek identificēti ilgtspējīgas cilvēkresursu vadības instrumenti, t.sk. personāla attīstība, kas fokusēta uz darbinieku integrāciju darba procesā, un tādā kontekstā par svarīgu instrumentu uzskata vērtību un veselības vadību. (Zaugg, et. al., 2001)

Izstrādājot vērtībās pamatotu vadību, vērtīborientētas personāla vadības principus, nepieciešams ņemt vērā, ka vērtību iekļaušanu uzņēmuma cilvēkresursu vadības procesā ietekmē uzņēmuma īpašnieks un valde, kam piemīt dominējoša loma un iespējas stimulēt, vai, gluži pretēji, kavēt vērtīborientētu attīstību. Tādēļ aktuāli ir pētīt gan vadītāju, gan darbinieku vērtību sistēmu.

Pētāmā jautājuma aktualitāti pamato stratēģiskās cilvēkresursu vadīšanas modeļu izpētes rezultāti vērtību radīšanas aspektā. Tie parāda, ka šādi modeļi neietver vērtību radīšanas perspektīvu un nepieciešams kvalitatīvi jauns personāla stratēģiskās vadības modelis, kurš nodrošinātu šo vajadzību apmierināšanu. (Kalniņa, 2011) Vērtību izpētes uzņēmumā aktualitāti pamato arī pieeja, ka stratēģiskās vadīšanas sistēma veidojama tāda, kura ietver ekonomiskās, sociālās un sadarbības stratēģijas integrāciju, dodot iespēju stratēģiskajā vadīšanā ņemt vērā atšķirīgas ārējo un iekšējo ieinteresēto pušu vajadzības un tā veidot priekšnoteikumus ilgtspējīgai attīstībai. (Kočanova, 2012)

Par iepriekš raksturoto vērtību izpētes aktualitātes aspektu apkopojumu var uzskatīt Eiropas personāla vadības asociācijas pausto viedokli, ka vērtīborientācija ir saistīta ar nodarbināto individuālo harmoniju un tai pakārtoti – ar harmoniju uzņēmumā. Tādēļ vadītājiem ir tiesības, pienākumi un atbildība veicināt harmoniju darbavietā katram nodarbinātajam, ietverot personāla harmonijas jautājumu attīstības procesu modelēšanā. Tiek uzsvērta nepieciešamība veidot emocionālo sadarbību starp vadītāju un nodarbināto, kā vienu no uzņēmuma attīstības pamatnoteikumiem. (*Congress European Association for People Management*, 2013) Izpratne par personāla vērtībām ir aktuāla arī tādēļ, ka mūsdienu organizācijā darba vieta vairs nav nozīmīgākā cilvēka dzīves vērtība. Vadītājiem nepieciešams veidot attiecības ar darbiniekiem, kuriem paralēli profesionālajai pilnveidei un karjeras attīstībai ir arī citas vērtības: ģimene un hobiji, kuriem tie velta noteiktu laiku. Darbinieku vairāk interesē viņa personības attīstība, nekā organizācijas attīstība, viņš vairs obligāti nesaista sevi ar vienu darbavietu visa mūža garumā, līdz ar to būtiski mainās darbinieka vajadzības un darba attiecību veids, kādu viņš sagaida. (Kalniņa, 2011) Tādēļ svarīgi ir pētīt darbinieku prioritāšu sistēmu, kuras pamatā ir vajadzības un ar tām saistītās vērtības.

Pētījuma **mērķis ir** izanalizēt vērtību izpētes nozīmi personāla vadīšanā, ievērojot vērtībās pamatotas vadīšanas principus, lai izstrādātu vērtīborientētas personāla vadīšanas vadlīnijas uzņēmumā.

Metodes

Vērtības šajā pētījumā ir definētas kā idejas vai objekti (principi vai standarti), kuriem tiek piešķirta īpaša nozīme uzņēmumā (McEwan, 2001), ņemot vērā, ka vērtību līmenī fakti, koncepcijas, likumi un normas tiek saistīti ar cilvēka personīgo attieksmi pret parādībām. Vērtību izpēte tiek saistīta ar tādiem konceptuāliem jēdzieniem kā: darbinieku personīgās vērtības un to saistība ar uzņēmuma darbības rezultātiem, ilgtspējīgu attīstību (Zaugg, et. al., 2001; Sydänmaanlakka, 2003; McGuire, et. al., 2006; Kaldschmidt, 2011); vērtībās pamatota vadība (Treadwell, et. al., 2006; Харскуй, 2010; Choi & Gray, 2011); vērtīborientēta vadība (menedžments) (Beck, 2014).

Empīriskā pētījuma metodoloģijas pamatā ir Krievijas pētnieka H. Harska vērtību vadības koncepcija (*ценностное управление*) (Харскуй, 2010).

Atbilstoši Harska koncepcijai katras organizācijas darbinieka rīcības pamatā ir vērtības, jo katrs darbinieks katrā situācijā, pieņemot lēmumus, pamatojas uz organizācijas vērtībām vai uz to, ko par tādām uzskata. Vērtību vadība ir:

- 1) personāla rīcības prognozējamība;
- 2) organizācijas darbības saskaņotība – konflikti organizācijā rodas, ja nav vienotas darbību virzības;
- 3) prioritāšu noteikšana, kas veicina mērķu īstenojumu – biznesa mērķu un prioritāšu saistība. Tātad – vērtību vadībā īsteno mērķtiecīgu menedžmentu, pamatojoties uz kopējām, saskaņotām, darbinieku pieņemtām vērtību prioritātēm. Vērtību prioritātes ir tās, kas nosaka organizācijas unikalitāti, tādēļ, pārņemot citu organizāciju pieredzi, tās rūpīgi izvērtējam.

Vērtību daudzveidību Harskis klasificē četrās kategorijās: ideoloģiskās, materiālās, emocionālās, vitālās (skat. 1. tab.).

1. tabula

Vērtību kategorijas (Харскуй, 2010)

Ārējās	Iekšējās	Redzamās	Neredzamās
ideoloģiskās	emocionālās	materiālās	ideoloģiskās
materiālās	vitālās	vitālās	emocionālās

Jāatzīmē, ka ideoloģiskās vērtības ietver visas ārējās un neredzamās vērtības: idejas, koncepcijas, teorijas, pārliecības – t.i., tās, kuras nevar “aptaustīt” un kuras konkrētajam cilvēkam nepieder. Harska koncepcijā jēdziena “ideoloģiskās” pamatā ir jēdziens “ideja” – tāpat tās ir vērtības, kuras ir ārpus konkrēta cilvēka.

Empīriskā pētījuma rezultātu skaidrojumam nozīmīga ir Harska izveidotā “vērtību saistības” pieeja: ar tās palīdzību ir iespējams paaugstināt vai pazemināt vērtību svarīgumu konkrētā cilvēka vai grupas vērtību sistēmā. Vadītājiem, deleģējot darba uzdevumus darbiniekiem, nepieciešams izprast, vai izvirzītais mērķis, uzdevums ir darbiniekam svarīga vērtība – vērtību svarīguma līmenim nevajadzētu būt zemākam kā pievilcīgo vērtību līmenim. (Харскуй, 2010)

Pamatojoties uz vērtību kategorijām un to svarīgumu, ir izveidota organizāciju tipoloģija (Харскуй, 2010): **ideoloģiskā organizācija** – dominē ideoloģiskās vērtības; tās devīze ir: mums ir noteikumi, un tie ir svarīgāki par naudu. **Materiālā organizācija** – dominē materiālās vērtības, taču tas nenozīmē pilnīgu ieciklēšanos tikai uz peļņu un naudu. Materiālās organizācijās nenoliedz citu prioritāšu svarīgumu. Galvenokārt tas nozīmē, ka šādā organizācijā dominē pragmatisms lēmumu pieņemšanā, kas mūsdienās tiek saistīts ar sociāli atbildīga biznesa ideju. **Emocionālā organizācija** – dominē emocionālās vērtības; tās devīze ir: attiecības svarīgākas par naudu. Šādās organizācijās korporatīvās kultūras elements ir dažādas emocionālās izpausmes, kas var veicināt cīņu par vadītāja emocionālas attieksmes iegūvi; var ierobežot organizācijas konkurētspēju. **Vitālā organizācija** – dominē vitālās vērtības; darbības princips: vadītājs zina, kas ir aktuāli, svarīgi un pareizi. Organizācijas darbība ir virzīta uz izdzīvošanu: ja nav zaudējumu – tad tas jau ir labi. Organizācijā dominē ģimenes tipa kultūra, galvenais – nezaudēt iegūto un turpināt strādāt. Reorganizācija, jauninājumi tiek uztverti kā biedējoši, tādēļ šādu organizāciju konkurētspēja ir ierobežota.

Atbilstoši vērtību vadības koncepcijai (Харскуй, 2010) tās autors ir izveidojis personības vērtību hierarhijas noteikšanas aptauju, kura tika izmantota empīriskajā pētījumā. Pētījuma dalībnieki no aptaujā ietvertā vērtību saraksta, kurā vērtības klasificētas četrās kategorijās, izvēlējās 10 sev nozīmīgākās un tās savstarpēji salīdzināja, tā nosakot katras vērtības svarīgumu. Aptauja notika 2014. gada augustā vienā no Latvijas informācijas tehnoloģiju uzņēmumiem (turpmāk tekstā – IT uzņēmums) elektroniskā veidā, aptaujā piedalījās 69 darbinieki, no tiem pieci vadītāji; pieci administrācijas darbinieki; 14 tirdzniecības departamenta darbinieki; 24 tehniskā departamenta darbinieki; 21 programmēšanas departamenta darbinieki. Datu apstrādē tika noteikts vērtību kategoriju skaits, relatīvie rādītāji un svarīguma rādītāji katras pētījuma dalībnieku grupas ietvaros un uzņēmumā kopumā, kā arī katrā grupā un uzņēmumā kopumā apakšvērtību skaits, relatīvie rādītāji un svarīguma rādītāji. Pēc pētījuma datu apstrādes personāla vadītāja iepazīstināja ar rezultātiem vadītājus, vadītāji – attiecīgi sava departamenta darbiniekus. Tika izveidota darba grupa, kura, pamatojoties uz vērtību prioritātēm, izstrādāja veselības vadīšanas programmu IT uzņēmumā.

Vērtībās pamatotas vadības principi

Vērtībās pamatotas vadības (*value based management*) nozīmi galvenokārt saista ar uzņēmuma ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanu. Tādā vadības pieejā cilvēkkapitāls ir viena no galvenajām vērtībām uzņēmumā (Choi & Gray, 2011). Kā galvenās vērtībās pamatotas vadīšanas dimensijas tiek definētas: atvērtība, integratīvāte, atbildība, ilgtspēja. (Sydänmaanlakka, 2003)

Vērtību kontekstā izdala t.s. trīs “E” (angļu): *effectiveness* (efektivitāte), *efficiency* (produktivitāte), *ethicality* (ētiskums), norādot, ka tikai tehniska pieeja nav efektīva praktisku problēmu risināšanā, jo cilvēki subjektīvi uztver realitāti, viņiem ir viedokļi, vajadzības, vērtības. Teorijā par sociālās sistēmas veidošanu bieži vien ignorē uzņēmējdarbības ētisko dimensiju, tādus jēdzienus kā garīgs uzņēmējs, vadītājs. (Gasparski, et. al., 2011, 23–37) Mūsdienās arvien vairāk uzsver: vērtības, sevišķi ētiskās vērtības, ir sekmīga biznesa, uzņēmuma nosacījums, vērtības ir pamatā mijiedarbībai biznesā. Personas vērtības saistībā ar atbildīgu lēmumu pieņemšanu definē kā personas integritāti. (Gasparski, et. al., 2011, 11–23) Personas integritāte veicina individuālo harmoniju un tai pakārtoti – harmoniju uzņēmumā. (Congress European Association for People Management, 2013)

Vērtību pētījumi cilvēkresursu vadības jomā ir pierādījuši, ka vadītāju lēmumu pieņemšanu ietekmē viņu personīgās vērtības (McGuire, et. al., 2006): lēmumu pieņemšanas scenāriju analīze parādīja, ka

spēju atraisīšanas vērtības bija saistītas ar pozitīvu lēmumu pieņemšanu veselības aizsardzības, darba drošības jomā, savukārt miera un harmonijas vērtības bija saistītas ar taisnīgiem lēmumiem un godīgumu darba vietā. Vadītāju vērtības ir viņu līderības kvalitāšu pamats (Sydänmaanlakka, 2003); vadītāju personīgās vērtības ietekmē organizācijas ilgspēju. (Kaldschmidt, 2011) Sevišķi svarīgas ir vidējā līmeņa vadītāju vērtības, jo viņi ir galvenie vērtību vadīšanā organizācijā kā sistēmā. (Sydänmaanlakka, 2003)

Organizācijas sociālās atbildības aspektā vērtībās pamatota vadība ir saistīta ar vērtību orientācijas nozīmības izvērtējumu, izdalot tādas svarīgus rādītājus kā: organizācijas funkcionālā kultūra; darbinieku iesaistīšana; grupas vērtības; kvalitāte; humānas attiecības. (Strautmanis, 2007) Par efektīvu uzskata uzņēmumu, kurš sasniedz savu mērķi, apmierinot ieinteresēto pušu gaidas un vajadzības, izdevīgu resursu un iespēju saskaņu, ātru adaptāciju mainīgajā vidē un uzticēšanās, radošuma, kopīgu vērtību un savstarpējas uzticības kultūras radīšanu. (Daft, 2003)

Darbinieku individuālās vērtības ir determinējoši faktori personāla politikā un stratēģijā, kas nodrošina lielāku saskaņotību lēmumu pieņemšanā organizācijā un harmoniskāku darba vidi. (Begley & Boyd, 2000; Bontis & Fitz-enz, 2002) Tādēļ svarīgi ir pētīt individuālo vērtību ietekmi divās ar cilvēkresursu vadīšanu saistīto lēmumu jomās: taisnīgums darba attiecībās un veselības aizsardzība un drošība. (McGuire, et. al., 2006) Pētnieki secināja (Treadwell, et. al., 2006), ka vērtībās pamatotā līderībā (*value based leadership*) tiek ņemtas vērā individuālās un organizācijas pamatvērtības (*core value*), to saistība, kas pozitīvi ietekmē darbinieku iesaistīšanos un paaugstina lojalitāti. Iepriekš minētie autori uzsver, ka lojalitātei ir vairāki dziļuma līmeņi, un vērtības veicina piesaisti emocionālā līmenī; savukārt garīgā (*spiritual*) līmeņa nosacījums ir taisnīgumā pamatotas vīzijas un vērtībās pamatotas līderības apvienošana, lai veicinātu augstāku darbinieku lojalitātes un iesaistīšanās līmeni.

Ir pierādīts arī, ka vērtībās pamatota vadība (*value based management*) paaugstina veiktspēju (Kong, 2013). Eiropas Vērtībās pamatotas vadības standartā uzsver (*European Standard*, BS EN 12973:2000, *Value Management*) vērtību vairošanas, uzlabošanas nozīmi organizācijas veiktspējā, konkurētspējā, jo vērtībās pamatots vadības stils veicina darbinieku pozitīvu attīstību. Vērtību menedžmentā (*value management*), ko definē kā starpdisciplināru pieeju komandas vadīšanā kopējās veiktspējas nodrošinājumam, uzsver vērtību vairošanu; cilvēku motivēšanu; inovāciju sinerģijas veicināšanu (Kong, 2013).

Lai īstenotu vērtībās pamatotu vadību, svarīgi ir darbavietā radīt visaptverošu labklājību (Sydänmaanlakka, 2003), kas veicina ilgspējīgu personāla produktivitāti. Tādēļ nepieciešams darba organizācijā ievērot visaptverošās labklājības elementus: sociālo, fizisko, mentālo un garīgo labklājību, kas ietver arī vērtības. Visaptverošā labklājība nosaka profesionālo stāvokli darba vietā: mērķus, kompetences, atgriezenisko saiti, attīstību, vērtībās pamatotu vadību, t.sk. veselības (fiziskās, emocionālās, mentālās) vadību. Pētnieki uzsver darba vides ekoloģijas nozīmi un definē to kā labklājības faktoru, savukārt – vērtības kā psiholoģiskās un garīgās labklājības elementu. (Vorone, 2012)

Labklājības kontekstā pēta veselības uzvedību (arī darba vidē), veselības dzīvesstilu un tā komponentes. Līdzās ekonomiskās, kultūras un personības komponentei izdala arī orientācijas (attieksmes) komponenti, kas ietver vērtības. Plašā nozīmē veselības uzvedību definē kā tās darbības, kuras indivīdi, indivīdu grupas vai organizācijas veic, lai uzlabotu savu dzīves kvalitāti. Veselīgu dzīvesstilu (*health lifestyle*) veido konkrētā indivīda izvēlēto veselības darbību kopums, kas apvieno dažādus iespējamās veselības uzvedības veidus. (Sīlis, 2011)

Vērtību vadības koncepcijā (Харскуў, 2010) ir uzsvērtas pieejas: darbu kā spēcīgu pozitīvu emociju avots – nozīme. Organizācija var nodot personālam enerģiju ar emocijām: piemēram, svarīgs ir lepnums par organizāciju, jo šī emocija ir spēka avots. Organizācijas, kura nodod personālam enerģiju ar emocijām, pazīmes ir: darbiniekus interesē organizācijas pagātne, tagadne, nākotne; darbinieki pozitīvi raksturo organizāciju. Lietderīga organizācijas attīstībai ir situācija, kad darbinieku emociju avots ir organizācijas darbība, jo tad personāla mainības gadījumā mazāks ir enerģijas zuduma risks. Enerģiju organizācijas nodod darbiniekiem arī ar idejām, kuras darbinieki uztver kā jēgpilnas.

Īstenojot vērtību vadību, vadītājiem nepieciešams analizēt, izvērtēt un vadīt organizācijas un tās struktūrvienību vērtību sistēmu. Ja tas netiek darīts, tad veidojas nejaušas, nekontrolējamas darba situācijas. Galvenie vērtību vadības principi ir: vērtību atbilstība biznesa mērķiem; vērtību saskaņotības uzskatāmība; konceptuāla vienprātība personāla vadīšanā; vērtību iedzīvināšana visos vadīšanas līmeņos un vērtību pilnveide. Praksē ir novēroti vairāki vērtību vadības ieviešanas posmi (Харскуў, 2010):

- subjektīvs uzskats – tā ir labāk: katrs darbinieks rīkojas, pamatojoties uz savu individuālo vērtību sistēmu, dzīves un darba pieredzi. Organizācijā sasniegumi ir iespējami, ja visi darbinieki ir līdzīgi domājošie un viņiem ir līdzīgas vērtību sistēmas;
- vienošanās un aizliegumi: vadītāji, analizējot darbinieku un vadošos amatos esošo personu uzvedību, ievieš minimālu skaitu noteikumu;
- rakstiski formulētas un publiskotas korporatīvās vērtības, kuru nepieciešamību nosaka organizācijas attīstība. Šajā posmā svarīgs ir augstākā līmeņa vadītāju saskaņots un mērķtiecīgs vadīšanas process, ievērojot nosacījumu: noteikumi attiecas vienādā mērā uz visiem;
- pieņemtas korporatīvās vērtības: lielākā darbinieku daļa galvenokārt savā rīcībā pamatojas uz jau pārbaudītām korporatīvajām vērtībām, normām;
- korporatīvo vērtību kults: organizācijā valdošās korporatīvās vērtības ir pats galvenais nosacījums lēmumu pieņemšanā. Šajā posmā darbinieki aktīvi iesaistās darbā, kritiski izvērtē katru vērtību neievērošanas gadījumu; jauna darbinieka adaptācija sākas ar korporatīvo vērtību pieņemšanu, iesaistīšanos organizācijā valdošajā psiholoģiskajā noskaņojumā; katrs cenšas pilnvērtīgi izmantot savas personības un profesionālās kvalitātes.

Lietiškie pētījumi pierāda, ka vērtības veicina iespēju organizācijām būt sociāli ilgtspējīgām, taču šīs iespējas būtiski nosaka vadītāju kā lēmumu pieņēmēju vērtības. Ilgtspējas nodrošināšanā svarīga ir vērtību saskaņotība un pārveidojošā funkcija; vērtību radītā attieksme; harmoniska saistība: kolektīvās kultūras vērtības (t.sk. organizācijas) un individuālo vērtību prioritātes. (Kaldschmidt, 2011)

Lai aizvestu personālu turp, kur tas vēlas nokļūt, tad darbs jāsāk tajā vietā, kur personāls atrodas patlaban (Barret, 2013). Uzskatāmi vajadzību ievērošanas nepieciešamība skatāma 1. attēlā.

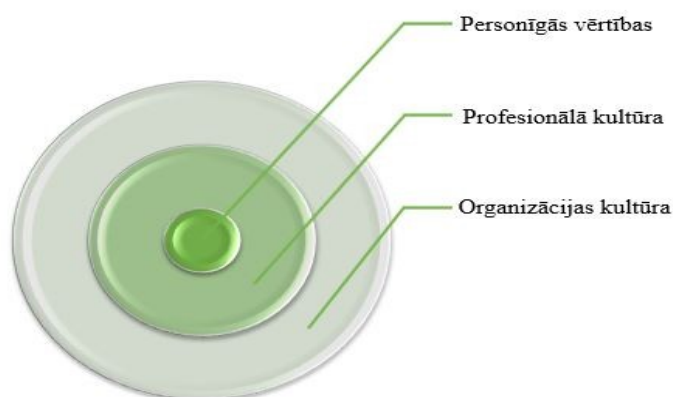
1. att. Darbinieku vajadzības organizācijā (Treadwell & Ackroyd O'Reily, 2006)

Tādēļ organizācijās izstrādā stratēģiskās personāla vadības modeļus. Piemēram, vērtību radīšanas modelis, kurš nodrošina to, ka personāla vadības sistēma ir orientēta uz attīstību un ietver "organizācijas, kas mācās" principus, un personāla vadības stratēģiskā vīzija parāda uzņēmuma attieksmi pret darbiniekiem kā pret vienu no centrālajām uzņēmuma vērtībām. Tas nozīmē, ka personāla vadīšanu saskaņā ar personāla vadības stratēģisko vīziju virza augstākā līmeņa vadītāji, un uzņēmuma stratēģija tiek veidota, balstoties uz uzņēmuma darbinieku stiprajām pusēm un pilnveidojot vājās puses, bet ņemot vērā ārējās vides faktoru ietekmi. Šajā modelī par nozīmīgām tiek atzītas katra uzņēmuma dalībnieka intereses un attiecības ir balstītas uz savstarpējo uzticēšanos. Lai to nodrošinātu, uzņēmumā ir nepieciešama spēcīga kultūra un vērtības, un vidējā līmeņa vadītāji nodrošina uzņēmuma personāla vadīšanu atbilstoši stratēģijas vīzijai.

Lai organizācijā ieviestu vērtīborientētu vadību, nepieciešams izstrādāt ieviešanas plānu, un kā sākotnējie soļi tiek noteikti: biznesa mērķi; īpašnieku un augstākā līmeņa gatavība vērtīborientētas vadības ieviešanu

sākt ar sevi. Svarīgi ir definēt organizācijas prioritātes: kuras prioritātes ir vadlīnijas nepieciešamo rezultātu sasniegšanai. Nepieciešams veikt mērķu kaskadēšanu – lielo organizācijas mērķi sadalīt mazākos mērķos, un šos mazākos mērķus kaskādes veidā virzīt leju organizācijas struktūrām, – t.i., deleģēt struktūrvienībām, vienlaikus nosakot struktūrvienību un atsevišķu darba grupu prioritātes. Tāpat nepieciešams izziņāt darbinieku individuālās prioritātes. Mērķtiecību un secīgumu vērtībās pamatotā vadībā nodrošina: kontrole un prioritāšu precizēšana (Харский, 2010); darbinieku uzticēšanās uzņēmuma mērķiem un vērtībām – spēcīga organizācijas kultūra un saskaņotība starp personāla vadības politiku un praksi. (Kalniņa, 2011)

Vērtīborientēta vadība (menedžments) ir saistīta ar personāla konkurētspējas attīstību (Beck, 2014), taču par diskutējamu šādā vadībā tiek atzīta procesu kontrole. Tātad vērtīborientētā personāla vadībā nepieciešams ievērot darbinieku personīgās vērtības (skat. 2. att.).

2. att. Darbinieku personīgās vērtības kā organizācijas kultūras būtisks nosacījums

Tātad, veidojot vērtīborientētas personāla vadības stratēģiju, nepieciešams analizēt darbinieku personīgās vērtības, to, kā tās izpaužas profesionālajā kultūrā (profesionālu, amata kategoriju grupās) un kopumā organizācijas kultūrā. Tādēļ katrā organizācijā nepieciešams formulēt organizācijas vērtības.

Rezultāti

Apkopojot vērtību pētījumā iegūtos rezultātus (skat. 2. un 3. tab.), tika iegūts prioritāšu sadalījums, kuru var izmantot vērtīborientētas personāla vadības vadlīniju izstrādei.

2. tabula

Vērtību kategoriju izvēļu biežuma relatīvie rādītāji (%) un svarīguma rādītāji IT uzņēmumā

Vērtību kategorijas/ struktūrvienība	Ideoloģiskās		Materiālās		Emocionālās		Vitālās	
	%	sv	%	sv	%	sv	%	sv
Vadītāji	20	7,00	22	7,64	24	7,00	34	12,35
Tirdzniecības departaments (N=14)	19	9,58	28	7,72	24	11,38	29	12,15
Tehniskais departaments (N=24)	23	5,65	26	5,94	23	7,33	28	11,75
Programmēšanas departaments (N=21)	24	7,72	21	7,84	28	8,12	27	11,02
Administrācija (N=5)	10	3,60	32	7,50	24	6,50	34	10,76
Kopā uzņēmumā (N=69)	21	7,08	25	7,08	25	8,37	29	11,59

sv – vērtību svarīguma rādītājs

Rezultāti parāda, ka IT uzņēmumā atbilstoši darbinieku izvēlēto vērtību kategoriju skaitam dominē vitālās vērtības; materiālās un emocionālās vērtības ir līdzsvarotas, salīdzinoši retāk ir izvēlētas ideoloģiskās vērtības. Kopumā var novērot, ka vērtību kategoriju izvēļu biežums ir salīdzinoši līdzsvarots, jo, kā iepriekš minēts, materiālajām un emocionālajām vērtībām ir vienāds izvēļu biežums; ideoloģisko vērtību (izvēlētas visretāk) izvēļu biežuma starpība ar materiālajām un emocionālajām ir četras vienības, ar vitālajām – astoņas vienības. Savukārt vērtību svarīguma rādītāji liecina, ka vienlīdz svarīgas uzņēmumā ir ideoloģiskās un materiālās vērtības; tad – emocionālās, un vissvarīgākās ir vitālās vērtības. Salīdzinot vērtību kategoriju izvēļu svarīgumu pētījuma dalībnieku grupās, var novērot, ka vitālās vērtības ir vissvarīgākās arī visās grupās, sevišķi – vadītāju un tirdzniecības departamenta darbinieku grupās, savukārt zemākais vitālo vērtību svarīguma rādītājs ir administrācijas grupā. Emocionālās vērtības svarīgākas ir tirdzniecības departamenta darbinieku un programmēšanas departamenta grupās; zemākais emocionālo vērtību svarīguma rādītājs ir administrācijas un vadītāju grupās. Materiālās vērtības svarīgākas ir programmēšanas departamenta un tirdzniecības departamenta darbinieku grupās, lai gan arī administrācijas un vadītāju grupās, salīdzinot ar divām iepriekš minētām grupām, rezultāti nav izteikti atšķirīgi. Salīdzinoši retāk materiālo vērtību svarīgumu ir norādījuši tehniskā departamenta darbinieki. Ideoloģiskās vērtības salīdzinoši ar citām darbinieku grupām vissvarīgākās ir tirdzniecības departamenta darbiniekiem, svarīgas tās ir arī programmēšanas departamenta un vadītāju grupās; mazāk svarīgas – tehniskā departamenta darbiniekiem, un ideoloģiskās vērtības tikpat kā nav svarīgas administrācijas darbinieku grupā.

Tātad – vērtību saskaņotība, kas nosaka vērtīborientētas personāla vadības vadlīnijas IT uzņēmumā, ir vērojama vitālo vērtību kategorijā un emocionālo vērtību kategorijā. Var atzīmēt, ka arī materiālo un ideoloģisko vērtību kategorijā, taču daļēju disonansi materiālo un ideoloģisko vērtību saskaņotībā rada administrācijas un tehnisko darbinieku grupas darbinieku izvēles, ideoloģisko vērtību kategorijā sevišķi – administrācijas darbinieku izvēles.

Lai varētu izstrādāt vērtīborientētas personāla vadības vadlīnijas, pamatojoties uz vērtību prioritātēm, tika izvērtēti arī katras vērtību kategorijas atsevišķo vērtību izvēļu biežuma rādītāji (skat. 3. tab.).

Rezultāti parāda (skat. 3. tab.), ka vitālo vērtību kategorijā, kura ir vissvarīgākā IT uzņēmumā, visbiežāk ir izvēlētas tādas vērtības kā ģimene, veselība, dzīves kvalitāte. Ģimene visbiežāk ir izvēlēta kā nozīmīga vērtība vadītāju, tehnisko darbinieku, programmēšanas darbinieku grupās. Savukārt veselība – tehnisko darbinieku, administrācijas darbinieku grupās. Savukārt dzīves kvalitāte – tirdzniecības departamenta darbinieku grupās. Tātad, izstrādājot vērtīborientētas personāla vadības vadlīnijas, nepieciešams ievērot darbinieku grupu vērtību izvēļu specifiku.

Uzņēmumā kopumā darbinieki neizvēlējās tādas vērtības kā: diēta (vitālo vērtību kategorija); kaifs, nirvāna, saskaņošana (emocionālo vērtību kategorija); vienaldzība (ideoloģisko vērtību kategorija); akcijas, brends, biznesa shēma (materiālo vērtību kategorija).

Izvēlēto vērtību biežuma relatīvie rādītāji (%) IT uzņēmumā

Vērtību kategorijas/ strukturvienība	Ideoloģiskās		Materiālās		Emocionālās		Vitālās	
	vērtības	%	vērtības	%	vērtības	%	vērtības	%
Vadītāji (N=5)	uzticība taisnīgums	13,04 13,04	darbs	21,74	mīlestība apmierinātība miers	13,04 13,04 13,04	ģimene	21,74
	ticība	8,70	nauda	13,04	draudzība	8,70	bērni	17,39
	jaunā izzināšana	4,35	īpašums	8,70	prieks	4,35	veselība dzīves kvalitāte	13,04 13,04
Tirdzniecības departaments (N=14)	uzticība jaunā izzināšana taisnīgums	8,22 8,22 8,22	nauda darbs	10,96 10,96	miers	9,59	dzīves kvalitāte	13,70
	ideja patiesība	4,11 4,11	dzīvesvieta	9,59	adrenalīns	8,22	ģimene	12,33
	pienākums pret dzimteni ticība	1,37 1,37	karjera īpašums	6,85 6,85	prieks mīlestība draudzība	6,85	dzīves veids	8,22
Tehniskais departaments (N=24)	taisnīgums	5,42	darbs	6,67	mīlestība	7,08	veselība ģimene	7,92 7,92
	uzticība	5,00	nauda	5,42	prieks draudzība	3,75 3,75	bērni	3,33
	patiesība	3,75	personīgā dzīvesvieta	5,00	miers	3,33	sports dzīves kvalitāte	2,50 2,50
Programmēšanas departaments (N=21)	taisnīgums	4,76	darbs nauda	5,24 5,24	miers	6,67	ģimene	7,14
	patiesība	3,81	karjera	3,33	mīlestība apmierinātība	4,76 4,76	veselība	4,76
	uzticība	3,33	dzīvesvieta īpašums	2,86 2,86	prieks draudzība	3,81 3,81	dzīves kvalitāte	4,29
Administrācija (N=5)	taisnīgums	6,00	nauda	10,00	mīlestība miers	8,00 8,00	veselība	10,00
	uzticība	4,00	darbs dzīvesvieta	8,00 8,00	prieks	4,00	ģimene bērni	6,00 6,00
			karjera īpašums automašīna	2,00 2,00 2,00	apmierinātība draudzība	2,00 2,00	dzīves kvalitāte	4,00
Kopā uzņēmumā (N=69)	taisnīgums	14,58	darbs	18,33	mīlestība	16,25	ģimene	21,25
	uzticība	12,50	nauda	16,67	miers	15,00	veselība	17,50
	patiesība	8,75	dzīvesvieta	12,08	draudzība prieks	10,42 10,42	dzīves kvalitāte	12,50

Diskusija

Iegūtie rezultāti ir diskutējami, tos salīdzinot ar Harska izveidoto koncepciju par organizāciju veidiem atbilstoši dominējošām vērtībām: ideoloģiskā, materiālā, emocionālā, vitālā organizācijā. Rezultāti parāda, ka IT uzņēmums ir vitālā organizācija ar salīdzinoši pietiekami izteiktām arī pārējo organizācijas

veidu iezīmēm, kas kopumā ir pietiekami labvēlīgs nosacījums uzņēmuma ilgtspējīgai attīstībai. Raksta autore, pamatojoties uz darba pieredzi IT uzņēmumā un atziņu par vērtību svarīguma subjektivitāti (McEwan, 2001; *Харцкуў*, 2010), uzskata, ka diskutabls ir Harska koncepcijas skaidrojums par vitālo organizāciju, attiecinot to uz pētīto IT uzņēmumu. Iegūtie rezultāti daļēji atbilst Harska koncepcijai: atbilstoši uzņēmuma darbības rezultātiem nevar attiecināt vitālās organizācijas skaidrojuma Harska koncepcijā aspektu: organizācijas darbība ir virzīta uz izdzīvošanu. Taču vienlaikus vitālās organizācijas skaidrojums Harska koncepcijā norāda uz vērā ņemamiem aspektiem turpmākai personālas vadības procesu pilnveidei uzņēmumā. Uz IT uzņēmuma darbību var attiecināt Harska norādītos vitālās organizācijas darbības principus: galvenokārt vadītājs zina, kas ir svarīgi un pareizi; galvenais – nezaudēt iegūto un turpināt strādāt. Šīs atziņas un iegūtie rezultāti parāda nepieciešamību pilnveidot darbinieku iniciatīvas atraisīšanu, pamatojoties uz tādām ideoloģiskām vērtībām kā: taisnīgums un uzticība; materiālām – darbs, nauda; emocionālo vērtību – prieks, kā arī nepieciešamību darbiniekiem atklāt tos aspektus, kā viņu iniciatīva var vairot tādu vitālo vērtību kā dzīves kvalitāte. Jauninājumi IT uzņēmumā netiek uztverti noraidoši, taču saistībā ar iepriekš minēto var uzsvērt, ka attieksme pret jauninājumiem ir piesardzīga. Tādēļ nepieciešams atrast veidus, kā parādīt, ka arī jauninājumi uzlabo dzīves kvalitāti.

Pētījuma rezultātā IT uzņēmumā tika izveidota darba grupa, kura izstrādāja veselības vadīšanas programmu, pamatojoties uz pētījumu atziņām par visaptverošo labklājību uzņēmumā (*Sydänmaanlakka*, 2003); veselības uzvedību un veselības dzīves stilu (Silis, 2011); vitālo vērtību kategorijā izdalītajām prioritātēm: veselība un dzīves kvalitāte. Ģimene kā nozīmīga vērtība tika ņemta vērā, izstrādājot pasākumu kopu darbiniekiem kopā ar ģimenēm un izvirzot uzdevumu: izanalizēt darba un ārpusdarba līdzsvara harmoniju uzņēmumā. Tā kā svarīgs vērtīborientētas personāla vadības nosacījums ir definētas un rakstiski formulētas uzņēmuma vērtības (*Beck*, 2014; *Харцкуў*, 2010), tad viens no aktuālākajiem uzdevumiem IT uzņēmumā vērtīborientētas personāla vadības jomā ir rakstiski formulētu uzņēmuma vērtību izstrāde.

Secinājumi

1. Vērtības uzņēmumā definē kā principus vai standartus, kuriem tiek piešķirta īpaša nozīme. Uzņēmuma vērtību definējuma pamatā ir uzņēmuma stratēģiskie mērķi ilgtspējīgas attīstības nodrošinājumam un darbinieku personīgās vērtības kā darbinieku attieksmes un uzvedības pamats. Vērtības pamatota vadība veicina vērtīborientēta uzņēmuma izveidi, kur viena no būtiskām pazīmēm ir darbinieku individuālā harmonija un tai pakārtoti – harmonija uzņēmumā, kā arī darba vietā radīt visaptverošu labklājību, tā veicinot ilgtspējīgu personāla produktivitāti. Galvenie vadības principi ir: vērtību atbilstība biznesa mērķiem; vērtību saskaņotības uzskatāmība; konceptuāla vienprātība personāla vadīšanā; vērtību iedzīvināšana visos vadīšanas līmeņos un vērtību pilnveide.
2. Pētītajā IT uzņēmumā, izanalizējot darbinieku vērtību aptaujas rezultātus, tika atklāta uzņēmuma darbinieku un struktūrvienību vērtību kategoriju sistēma un svarīgums. Atbilstoši vērtību izvēlu biežuma un svarīguma rezultātiem IT uzņēmums definējams kā vitālā organizācija ar salīdzinoši izteiktām arī emocionālās, materiālās un ideoloģiskās organizācijas iezīmēm, kas liecina par labvēlīgām uzņēmuma ilgtspējīgas attīstības iespējām, ja vērtīborientētā personāla vadībā tiks veicināta visu departamentu, nodaļu un vadītāju vērtību saskaņotība, īstenojot jau izstrādāto veselības vadīšanas programmu darbinieku labklājības uzņēmumā nodrošināšanai; tiks definētas un formulētas rakstiski uzņēmuma vērtības un tās saistītas ar uzņēmuma un personāla vadības stratēģiju; tiks veicināta darbinieku iniciatīva jauninājumu ieviešanai.
3. Vērtības pamatotā vadīšanā uzņēmuma ilgtspējīgas attīstības stratēģijas virziens un ikdienas prakse ir vērtīborientēta personāla vadība, kuras galvenās vadlīnijas ir uzņēmuma vadītāju (un īpašnieku), darbinieku un klientu vērtību sinerģija, kas nodrošina jēgpilnu darbu un atbilstoši tam produktivitāti. Empīriskā pētījuma rezultāti IT uzņēmumā parāda vadītāju un darbinieku vērtību svarīguma saskaņotības tendenci tādās vērtību kategorijās kā: vitālās un materiālās vērtības, kas būtībā nodrošina uzņēmuma dzīvotspēju; vadītāju ideoloģisko vērtību svarīgums izteiktāk ir saskaņots ar tirdzniecības un programmēšanas departamenta darbinieku vērtību svarīgumu, kas nodrošina iespējamu produktīvāku sadarbību stratēģisko jautājumu risinājumā. Atklātās vadītāju un darbinieku vērtību saskaņotības

tendences norāda uz nepieciešamību detalizētāk izvērtēt vadītāju un darbinieku vērtību saskaņotības lietderību uzņēmuma mērķu īstenošanai,

4. Vērtībās pamatotā vadībā, kas ir vērtīborientētas personāla vadības pamats, nepieciešams ievērot vadīšanas dimensijas: atvērtība, integrativitāte, atbildība, ilgtspēja. Svarīgi ieguvumi tādā personāla vadības pieejā ir personāla rīcības prognozējamība; uzņēmuma darbības saskaņotība; prioritāšu noteikšana, kas veicina mērķu īstenojumu – biznesa mērķu un prioritāšu saistību. Empīriskā pētījuma rezultāti IT uzņēmumā parāda iepriekš nosaukto dimensiju īstenojuma iespējas: atvērtību iespējams ievērot, jo uzņēmumā svarīgas ir tādas vērtības kā jaunā izzināšana, taisnīgums, uzticība, patiesība; integrativitāti iespējams ievērot, jo nav izteikti lielas atšķirības starp vērtību kategoriju (ideoloģiskās, materiālās, emocionālās, vitālās) svarīguma novērtējumu uzņēmumā kopumā.

Priekšlikumi

1. IT uzņēmumā personāla vadītājam sadarbībā ar augstākā līmeņa vadītājiem un departamentu vadītājiem izstrādāt ietvaru uzņēmuma vērtību definēšanas, formulēšanas un ieviešanas procesam.
2. IT uzņēmuma personāla vadītājam sadarbībā ar augstākā līmeņa vadību organizēt vidējā līmeņa vadītāju mācības par vērtībās pamatotu vadību, vērtīborientētu personāla vadību, tās principiem un ieviešanu.
3. IT uzņēmuma personāla vadītājam organizēt darbinieku vērtību svarīguma un subjektīvās labklājības (fiziskās, emocionālās, mentālās, garīgās) saistības izpēti, lai izstrādātu vērtīborientētas personāla vadības darbinieku garīgās labklājības veicināšanai uzņēmumā metodes.
4. Uzņēmumā izstrādāt vērtīborientētas personāla vadības vadlīnijas un tajās pamatotas aktivitātes, ņemot vērā preventīvo aspektu: darbinieku personīgo vērtību sistēmas, prioritāšu izpēti; uzņēmuma stratēģisko mērķu saskaņotības ar darbinieku vērtībām analīzi; uzņēmuma vērtību definēšana un rakstiska formulēšana. Iesaistīt šajā procesā ne tikai vadītājus, bet arī darbiniekus.

References

- Barret, R. (2013). *Building a Values-Driven Organization*. New York, NY: Routledge.
- Beck, V. (2014). The effects of the implementation of value-based management. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 7(2), pp. 153–165.
- Begley, T. M., Boyd, D. P. (2000). Articulating Corporate Values Through Human Resource Policies. *Business Horizons*, 43(4), pp. 8–15.
- Bontis, N., Fitz-Enz, J. (2002). Intellectual Capital ROI: A causal map of human capital antecedents and consequents. *Journal of Intellectual Capital*, 3(3), pp. 223–247.
- Choi, D.Y., Gray, E.R. (2011). *Values-Centered Entrepreneurs and Their Companies*. New York, NY: Routledge.
- Congress European Association for People Management, 2013. Retrieved from <http://www.cipd.co.uk/NR/rdonlyres/B2080A21-138C-46E1-B84F-04198FC063EE/0/6210EAPMConferenceprogrammeFINAL.pdf>
- Daft, R. L. (2003). *Management*. Mason, Ohio: Thomson Learning, South-Western.
- European Standard, BS EN 12973:2000, Value Management, 2000. Retrieved from <http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=00000000030012919>
- Gasparski, W., Kwiatkowski, S., Ryan, L. V. (2011). *Entrepreneurship: Values and Responsibility*. New Brunswick: Transaction Publisher.
- Kaldschmidt, S. (2011). *The Values of Sustainability The Values of Sustainability: The Influence of Leaders' Personal Values on Sustainability Strategies*. Dissertation. St. Gallen: School of Management, Economics, Law, Social Sciences and International Affairs. Retrieved from [http://www1.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifier/3906/\\$FILE/dis3906.pdf](http://www1.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifier/3906/$FILE/dis3906.pdf)
- Kalniņa, L. (2011). *Elastdrošu attiecību vadīšanas sistēma uzņēmumā un tās ieviešanas metodoloģija*. Promocijas darbs. Rīga: LU. Iegūts no https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4656/19922-Laura_Kalnina_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kočanova, R. (2012). *Organizāciju ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanas stratēģiskās vadīšanas sistēma*. Promocijas darbs. Rīga: LU. Iegūts no https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4860/34914-Raja_Kocanova_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kong, J. (2013). *When Value managements meets Conservation Management: A Possible Progress for Conservation Practice in Hong Kong?* Pokfulam, Hong Kong: University of Hong Kong. Retrieved from <http://hub.hku.hk/bitstream/10722/192794/1/FullText.pdf?accept=1>
- McEwan, T. (2001). *Managing values and beliefs in organisations*. Harlow, UK: Pearson Education.

- McGuire, D., Garavan, T.N., Saha, S., O'Donnell, D. (2006). The impact of individual values on human resource decision-making by line managers. *International Journal of Manpower*, 27(3), pp. 251 – 273.
- Sīlis, V. (2011). *Latvijas iedzīvotāju veselības uzvedība un dzīves kvalitāte*. Promocijas darbs. Rīga: RSU.
- Sydänmaanlakka, P. (2003). *Intelligent Leadership and Leader Competencies. Developing a leadership framework for intelligent organizations*. Dissertation. Helsinki: Helsinki University of Technology. Retrieved from <http://lib.tkk.fi/Diss/2003/isbn9512263602/isbn9512263602.pdf>
- Treadwell, P., Ackroyd, P., O'Reily, A. (2006). *Value based leadership and management*. Cardiff, Wales, UK: University Of Wales Institute. Retrieved from <http://www.oecd.org/site/imhe2006bis/37245010.pdf>
- Vorone, S. (2012). *Mūsdienų studējošo psihosociālās labklājības saturs*. Promocijas darbs. Daugavpils: DU. Iegūts no <https://www.yumpu.com/lv/document/view/19277497/musdienu-studejoso-psihosocialas-labklajibas-saturs-daugavpils->
- Zaugg, R. J., Blum, A., Thom, N. (2001). *Sustainability in Human Resource Management*. Berne: Institute for Organization and Human Resource Management, IOP-Press. Retrieved from <https://empiricon.ch/assets/Publikationen/Personalmanagement/03.5-EN-sustainability-in-hrm-200106.pdf>
- Харский, К. (2010). *Ценностное управление для бизнеса*. Retrieved from http://www.harsky.ru/files/VM_final-05-05-2010.pdf

BRĪVA KONKURENCE PUBLISKAJOS IEPIRKUMOS

FREE COMPETITION IN PUBLIC PROCUREMENT

Una Skrastiņa, Dr. iur.
Biznesa augstskola Turība, Latvija
Džeina Gaile, Mag. iur.
Latvijas Universitāte, Latvija

Anotation

One of the aims of Public Procurement Law is to ensure free competition of suppliers. It is not just a declarative slogan, because the target of law helps to understand how to correctly apply the law – it should be interpreted in the light of its aim. Free competition must be ensured throughout the procurement process and both contracting authorities and suppliers should be aware of the substance of this principle, as well as the nuances that cannot be found outside the area of public procurement. However, the role of free competition in public procurement is an insufficiently studied issue in Latvia. The factors that could contribute to free competition or hinder it have not been fully understood in practice. For example, suppliers have the right to submit a joint bid in a procurement, but in some cases it can lead to rejection of the tender – before deciding to merge, suppliers should also take account of the Competition Law restrictions that apply to the merger to avoid a breach of free competition which could be followed by sanctions. The understanding of the realization of this aim by contracting authorities is also often questionable as evidenced by the numerous complaints to the Procurement Monitoring Office, and several unsuccessful and unrealized large-scale procurements in our country. Contracting authorities lack deep understanding of how to ensure free competition and how this principle could be implemented in practice. The aim of this study is to identify and analyse what is the framework of free competition principle in public procurement, as well as how this principle should be applied, what are the most often violations of it and what are the possible solutions to these problems.

Atslēgas vārdi: publiskais iepirkums, konkurence, nepamatoti lēts piedāvājums

Ievads

Brīva konkurence ir viens no galvenajiem brīvā tirgus ekonomikas elementiem. Tā veicina ekonomisko darbību un piedāvā patērētājiem plašāku kvalitatīvu produktu un pakalpojumu klāstu par konkurētspējīgākām cenām. (Konkurence: b.g.) Brīvā tirgus iespējas izmanto arī vietējie uzņēmēji, kas veic komercdarbību gan Latvijas Republikā (turpmāk – LR), gan ārpus tās. Konkurences aspektā būtiska nozīme ir publiskajiem iepirkumiem, jo katru gadu Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalstīs kopumā publiskā iepirkuma mērķiem tērē vidēji 19% no iekšzemes kopprodukta (turpmāk – IKP), Latvijā publiskais iepirkums veido 17% no IKP (Ministru kabineta rīkojums Nr. 83, 2015). Kā norādīts Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK (turpmāk – Direktīva 2014/24/ES), kura dalībvalstīm ir jāpārņem līdz 2016. gada 18. aprīlim, publisko līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanai, ko īsteno dalībvalstu iestādes vai ko īsteno to vārdā, ir jāatbilst Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) principiem un jo īpaši brīvas preču aprites principam, brīvībai veikt uzņēmējdarbību un pakalpojumu sniegšanas brīvībai, kā arī no tiem izrietošajiem principiem, proti, vienlīdzīgai attieksmei, nediskriminācijai, savstarpējai atzīšanai, proporcionalitātei un pārredzamībai (Direktīva 2014/24/EK, 2014: preambulas 1. apsvērumš). Minētais atspoguļots arī Direktīvas 2014/24/EK norādītajos principos, kur cita starpā norādīts, ka iepirkumu neizstrādā ar nolūku to izslēgt no šīs direktīvas darbības jomas vai mākslīgi sašaurināt konkurenci; konkurenci uzskata par mākslīgi sašaurinātu, ja iepirkums ir izstrādāts ar nolūku radīt nepamatoti izdevīgākus vai mazāk izdevīgus apstākļus noteiktiem ekonomikas dalībniekiem. (Direktīva

2014/24/EK, 2014, 18) PhD A. Sančess-Graels norādījis, ka viņa ieskatā šim principam ir gan tiešs, gan netiešs efekts un tas uzliek dalībvalstīm pienākumu jebkuru vietējo normatīvo aktu tulkot konkurences principa gaismā (*Sanchez-Graells*, 2016). No minētā var secināt, ka konkurence ir viens no būtiskākajiem publisko iepirkumu un iepirkumu direktīvu mērķiem, ko apstiprina arī Eiropas Savienības tiesa (turpmāk – EST), norādot, ka galvenais direktīvas mērķis ir atvērt publiskos līgumus konkurencei. (EST, C-285/99 un C-286/99, 2001, 35)

Vienlaikus konkurences jēdziens publisko iepirkumu kontekstā nav skaidri definēts, bet tā skaidrojumu var meklēt, piemēram, konkurences tiesību jomā. Tā *Konkurences likumā* (turpmāk – KL) norādīts, ka konkurence ir pastāvoša vai potenciāla ekonomiskā (saimnieciskā) sāncensība starp diviem vai vairākiem tirgus dalībniekiem konkrētajā tirgū (KL, 2001, 1.6.). Kontekstā ar iepriekš norādīto var teikt, ka publiskajos iepirkumos nodrošināma godīga un pārskatāma sāncensība starp vismaz diviem tirgus dalībniekiem, bet pasūtītāju interesēs ir nodrošināt pēc iespējas lielāku dalībnieku skaitu, lai pastāvētu spēcīgāks konkurences spiediens un tā rezultātā tiktu iegūts labāks piedāvājums. Atbilstoši vairāku autoru empīriskiem pētījumiem, ir uzskatāms, ka lielāka konkurence (t.i., lielāks piegādātāju skaits) publiskajā iepirkumā noved pie zemākām cenām. Piemēram, ir konstatēts, ka ir nepieciešami seši līdz astoņi piegādātāji, lai nodrošinātu lielāko konkurenci, savukārt lielāks skaits to vairs neietekmē. (*Grega & Nemec*, 2015, 544)

Mehānismi, kā konkurenci nodrošināt, ir dažādi, un savā ziņā viss publisko iepirkumu regulējums veidots tikai tādēļ, lai īstenotu konkurenci. Pasūtītājam ir jāievēro *Publisko iepirkumu likuma* (turpmāk – PIL) prasības un mērķi visā iepirkuma laikā, un tas attiecīgi var jebkurā solī pieļaut kļūdu vai pārkāpt regulējumu, ierobežojot konkurenci. Vienlaikus pastāv situācijas, kad konkurences pastāvēšanu var ietekmēt paši pretendenti ar savām darbībām, mērķtiecīgi vai aiz nezināšanas to deformējot. Tādēļ arī gadījumā, ja pasūtītājs šādu rīcību neievēro un slēdz līgumu ar pretendentu, kurš ir pārkāpis konkurences tiesības, varētu tikt uzskatīts, ka konkurence tiek mākslīgi sašaurināta. Ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā tuvāk apskatīsim tikai dažus mehānismus, kas ir ciešāk saistīti ar konkurences tiesību jomu un kurus ietekmē paši pretendenti – atklāta un slēpta pretendenta apvienošanās, kā arī nepamatoti lēta piedāvājuma iesniegšana. Minētajos gadījumos paši pretendenti spēj deformēt konkurenci, kas īstermiņā var dot ekonomisku ieguvumu pārkāpuma dalībniekiem, bet ilgtermiņā rada zaudējumus gan pasūtītājiem (tātad valstij kopumā), gan arī pašiem uzņēmējiem, kropļojot tirgu. Katram piegādātājam, kurš piedalās iepirkumos, jāapzinās, kāda ir tā ietekme uz šiem procesiem, kā arī pasūtītājiem jāvēlas un jāspēj izvērtēt šos aspektus, un nepieciešamības gadījumā jāpieaicina konkurenci uzraugošās iestādes. Savukārt to pasūtītājs spēj tikai tad, ja māk noteikt, vai pastāv pazīmes, kuras liecina par konkurences tiesību pārkāpšanu. Tiek uzskatīts, ka skaidrības trūkums par normu piemērošanu palielina iespēju, ka normas netiks ievērotas; arī empīriskie dati liecina, ka pasūtītāja zināšanas par normu piemērošanu ir pozitīvi un statistiski nozīmīgi saistītas ar publisko iepirkumu regulējuma ievērošanu, tādēļ pasūtītāja darbinieku apmācība ir efektīvs līdzeklis, kā palielināt prakses atbilstību publisko iepirkumu regulējumam. (*Gelderman et. al.*, 2006, 705, 711)

Pētījuma veikšanai tiks izmantotas šādas zinātniskās pētniecības metodes: deskriptīvā (aprakstošā) metode, ar kuras palīdzību tiks noskaidrots administratīvo tiesību institūts, piemēram, kas ir nepamatoti lēta cena, šī institūta mērķis, un analītiskā metode, kas palīdzēs vispirms noskaidrot un pēc tam vērtēt tiesisko jēdzienu, tiesisko principu un normu saturu.

Raksta rezultātā tā lasītāji var gūt priekšstatu par ciešo saistību starp publiskajiem iepirkumiem un konkurenci, kā arī ieskatu dažos no veidiem, kā paši piegādātāji spēj negatīvi ietekmēt konkurenci un deformēt tirgu, ar to saistītajām problēmām un iespējamajiem risinājumiem.

1. Piegādātāju apvienības publiskajos iepirkumos

Atbilstoši PIL piegādātājs ir fiziskā vai juridiskā persona, šādu personu apvienība jebkurā to kombinācijā, kas attiecīgi piedāvā tirgū veikt būvdarbus, piegādāt preces vai sniegt pakalpojumus. (PIL, 2004, 1.11.) Arī Direktīvā 2014/24/ES saglabāts līdzīgs formulējums – “ekonomikas dalībnieks” ir jebkura fiziska vai juridiska persona vai publiskā sektora subjekts, vai šādu personu un/vai subjektu grupa, tostarp jebkāda uzņēmumu pagaidu apvienība, kas tirgū piedāvā būvdarbu izpildi un/vai būves realizāciju,

produktu piegādi vai pakalpojumu sniegšanu (Direktīva 2014/24/ES, 2014, 2.1.10.). Tātad atbilstoši publisko iepirkumu regulējumam piegādātāji var iesniegt piedāvājumu arī kā piegādātāju apvienība. Konkrētāk šo jautājumu nacionālā mērogā regulē PIL, kurā noteikti vispārīgi nosacījumi attiecībā uz piegādātāju, cita starpā paredzot, ka piegādātāju apvienības var iesniegt piedāvājumus un pasūtītājs nav tiesīgs izvirzīt prasību šīm apvienībām organizēties noteiktā juridiskā statusā, lai tās kā pretendents iesniegtu piedāvājumu vai kā kandidāts – pieteikumu par piedalīšanos iepirkuma procedūrā; tomēr pasūtītājs var prasīt, lai apvienība, attiecībā uz kuru pieņemts lēmums slēgt līgumu, izveidojas atbilstoši noteiktam juridiskam statusam, ja tas nepieciešams līguma noteikumu sekmīgai izpildei. (PIL, 2004, 11.) Lai arī darba tapšanas laikā Direktīva 2014/24/ES vēl nebija pārņemta, esošais PIL regulējums attiecībā uz piegādātāju apvienību būtībā neatšķiras no Direktīvā 2014/24/ES esošā, līdz ar to tajā ietvertie pamatprincipi paliks aktuāli arī pēc šīs Direktīvas pārņemšanas, savukārt precīzāks regulējums atkarīgs no jaunajā PIL ietvertajiem formulējumiem.

Tātad publiskajos iepirkumos piegādātājiem ir tiesības apvienoties jebkurā kombinācijā, lai iesniegtu kopīgu piedāvājumu. Attiecībā uz piegādātāju apvienībām PIL detalizētāk nenosaka to, kādā veidā piegādātāju apvienība ir jāveido. Līdz ar to arī piegādātāji, iesniedzot kopīgu piedāvājumu, un pasūtītāji, tādu izvērtējot, bieži aprobežojās tikai ar PIL noteikto, bet neievēro *Konkurences likumā* (turpmāk – KL) ietvertos apvienošanās ierobežojumus, radot brīvas konkurences pārkāpumu. Piegādātājiem ne vienmēr ir pareiza izpratne par to, kad un kādos gadījumos drīkst vai nedrīkst apvienoties un kā to pareizi izdarīt. Šī iemesla dēļ tiek iesniegti neatbilstoši piedāvājumi, kas tiek noraidīti, vai Konkurences padome (turpmāk – KP) uzliek naudas sodu par šādu rīcību, vai arī, nezinot kā pareizi rīkoties, uzņēmēji nolemj nepiedalīties iepirkumā, lai gan tāda iespēja būtu. Savukārt pasūtītājiem trūkst izpratnes, pēc kādām pazīmēm un kā konstatēt, ka apvienošanās ir neatbilstoša tiesību aktu prasībām, līdz ar to tiek akceptēti piedāvājumi, kuri, lai gan ir atbilstoši PIL, bet, iespējams, neatbilst KL. Šī problēma noved ne vien pie negodīgas konkurences, bet budžeta līdzekļu neefektīvas izmantošanas riska, tātad pie PIL noteiktā galvenā mērķa, kā to norāda Latvijas Republikas Augstākā tiesa (turpmāk – AT), – ietaupīt publiskā budžeta līdzekļu (AT, SKA-58/2013, 2013, 7) pārkāpšanu. Tādēļ tālāk apskatīsim, kāda apvienošanās nav atļauta.

Saskaņā ar KL ir aizliegtas un kopš noslēgšanas brīža spēkā neesošas tirgus dalībnieku vienošanās, kuru mērķis vai sekas citu starpā ir konkurences kavēšana, ierobežošana vai deformēšana Latvijas teritorijā, to skaitā vienošanās par cenu vai tarifu noteikšanu; ražošanas vai realizācijas apjomu, tirgu, tehniskās attīstības vai investīciju ierobežošanu vai kontroli; tirgus sadali, ņemot vērā teritoriju, pircējus, piegādātājus vai citus nosacījumus; piedalīšanos vai nepiedalīšanos konkursos vai izsolēs vai par šīs darbības (bezdarbības) noteikumiem, izņemot gadījumus, kad konkurenti publiski darījuši zināmu kopīgu piedāvājumu un šā piedāvājuma mērķis nav kavēt, ierobežot vai deformēt konkurenci; darbībām (bezdarbību), kuru dēļ cits tirgus dalībnieks ir spiests atstāt kādu konkrēto tirgu vai tiek apgrūtināta potenciālā tirgus dalībnieka iekļūšana konkrētajā tirgū. (KL, 2001, 11.) Tātad arī publiska piegādātāju apvienība nedrīkst kavēt, ierobežot vai deformēt konkurenci. Arī AT norāda, ka personām ir tiesības vienoties par kopīgas komercdarbības veikšanu, tostarp vienoties par kopīgu dalību publiskajos iepirkumos pilnsabiedrības formā, paredzot līgumā konkurences ierobežojumu starp vienošanās dalībniekiem attiecībā uz konkrētās komercdarbības jomu. Tomēr ne *Komerclikums*, ne PIL neizslēdz un neierobežo konkurences tiesību normu piemērošanu. Ja pilnsabiedrība publiskajos iepirkumos piedalās tādējādi, ka pilnsabiedrības biedri būtībā sadala tirgu pēc pircēja, nevis patiesi kopdarbojas pasūtījumu izpildē, tas var būt pamats konstatēt aizliegto vienošanos KL 11. panta pirmās daļas izpratnē. Ir būtiski katrā konkrētajā gadījumā izvērtēt vienošanās ekonomisko pamatojumu, ņemot vērā ne tikai apstākļus, kurus var secināt no formālās vienošanās dokumentācijas, bet arī faktisko vienošanās izpildi, jo arī tā var norādīt uz vienošanās patieso mērķi. Aizliegtas vienošanās identificēšanai ir pietiekami konstatēt mērķi ar vienošanos ierobežot konkurenci. (AT, SKA-333/2014, 2014, 8, 9, 14) Minētais attiecas uz AT spriedumu lietā, kurā vairāki uzņēmumi noslēdza pilnsabiedrības līgumu ar norādi, ka mērķis ir kopā piedalīties dažādos infrastruktūras attīstības projektos, veicot kopīgu komercdarbību, taču no to reālās darbības tiesa secināja, ka pilnsabiedrības biedriem nebija nepieciešamības iesniegt kopējus piedāvājumus, tāpēc vienošanās par kopīgu darbību bija formāla.

Tātad pirmais priekšnosacījums publiskas piegādātāju apvienības izveidošanai ir tās dalībnieku mērķis piedalīties iepirkumā, nevis sadalīt tirgu vai kā citādi deformēt konkurenci. Tālāk tās dalībniekiem būtu

jāvienojas par to, kādā veidā tie vēlas noformēt šo piegādātāju apvienību, kas attiecas gan uz to savstarpējo sadarbību, gan darbībām attiecībā pret citām personām. Līdz ar to, lai piegādātāju apvienība varētu piedalīties publiskajā iepirkumā, tās dalībniekiem savā starpā jāvienojas par būtiskiem līguma nosacījumiem, jo lielākie riski pastāv tieši piedāvājuma sagatavošanas posmā. Praksē rakstveidā noslēgtie līgumi vai vienošanās, kas tiek iesniegti publiskajos iepirkumos par piegādātāju apvienību, reti ietver visus nepieciešamos nosacījumus, lai izvairītos no nākotnē iespējamiem pārpratumiem, tādēļ piegādātājiem būtu rūpīgāk jāizvērtē šādos līgumos ietveramie nosacījumi. Jau pirms piedāvājuma sagatavošanas rakstveidā būtu jānoslēdz līgums, kurā ir atrunāts līguma slēgšanas nepieciešamības pamatojums. Tāpat piegādātājiem jāvienojas par to, kādā formā tie vēlas apvienoties, piemēram, vai tiks slēgts sabiedrības līgums *Civillikuma* 2241. pantā noteiktajā kārtībā (piegādātāju apvienībai šādā gadījumā nav juridiskas personas statusa (Torgāns, 2000, 545), vai arī tiks izveidota kāda no komercsabiedrības formām (piemēram, pilnsabiedrība). Piegādātājiem arī ir jāiegūst informācija par to, kādas ir pasūtītāja prasības pēc rezultātu paziņošanas paredzētā līguma izpildei, piemēram, vai tas vēlas, lai piegādātāji apvienojas noteiktā juridiskā formā, kam jābūt norādītam nolikumā. Būtiski ir arī nepieciešamības gadījumā savlaicīgi vērsties pie pasūtītāja, lai noskaidrotu tā prasības tieši konkrētajā gadījumā, ja par kādu no prasībām ir radušās šaubas. Autores vērs uzmanību uz vienu no jaunākajiem EST spriedumiem, kurā tiek apskatīts AT uzdotais jautājums saistībā ar balstīšanos uz citu piegādātāju spējam un apvienošanos. Spriedumā norādīts, ka Direktīvas 2004/18/EK 47. panta 2. punkts un 48. panta 3. punkts ir jāinterpretē tādējādi, ka tie nepieļauj, ka līgumslēdzēja iestāde specifikācijās par publiskā iepirkuma procedūru var noteikt pienākumu pretendētājam, kurš balstās uz citu subjektu iespējām, pirms publiskā iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanas noslēgt ar šiem subjektiem sabiedrības līgumu vai izveidot ar tiem pilnsabiedrību. (EST, 2016, C-234/14, secinājumi) Tā kā spriedums ir nesens, autores vēl nevar prognozēt, kā izvērsīsies tā piemērošanas prakse.

Autores uzskata, ka līgumā vajadzētu atrunāt to, kāds ir līguma slēgšanas mērķis, kurš piegādātājs veiks kurus darbus un kādā veidā, kāda būs informācijas apmaiņas kārtība, kādas būs piedāvātās cenas vai to noteikšanas principi, kā arī, kuras personas būs tiesīgas pārstāvēt piegādātāju apvienību, un kāds būs to atbildības sadalījums līguma izpildes gaitā, un, ja izvirzīti nosacījumi par piedāvājuma vai līguma nodrošinājumu vai atbildības apdrošināšanu, kā tie tiks izpildīti. Tāpat līgumā skaidri jādefinē piedāvājuma iesniegšanas, līguma slēgšanas un realizēšanas process un konfidencialitāte, kā arī nosacījumi par to, vai šī vienošanās attiecas tikai uz vienu konkrētu iepirkumu vai arī dalību citos noteikta veida iepirkumos. Tāpat piegādātājam ir jāņem vērā nosacījumi, kādi ir iespējami pasūtītāja rīcības apstrīdēšanai Iepirkumu uzraudzības birojā (turpmāk – IUB), attiecībā uz ko AT norādījusi, ka PIL 83. panta pirmās daļas jēdzienā “persona” iekļautas kā atsevišķas privātpersonas, tā arī personu apvienības ar vai bez juridiskas personas tiesībām. Ja tā ir personu apvienība bez juridiskas personas tiesībām, tās rīcības spēja noteicama pēc *Civillikuma* noteikumiem par sabiedrības līgumu. Atsevišķs personu apvienības biedrs personu apvienības vārdā var rīkoties un iesniegt pieteikumu tikai tad, ja ir attiecīga vienošanās par sabiedrības lietu vešanu vai pārstāvību. (AT, SKA-834/2009, tēzes) Autoru ieskatā, tikai tad, ja piegādātāji ir rūpīgi izpētījuši visas prasības, kas attiecas uz to darbību kā piegādātāju apvienībai, ir vienojušies par galvenajiem piegādātāju apvienības nosacījumiem un to, kādā veidā tie sniegs piedāvājumu un, iespējams, pildīs līgumu, tie spēs kvalitatīvi izpildīt šīs prasības un veiksmīgi nokļūt līdz līguma izpildei.

2. Aizliegta vienošanās publiskajos iepirkumos

Atšķirībā no situācijas, kad piegādātāji atklātā veidā apvienojas piegādātāju apvienībā, publiskajos iepirkumos pastāv arī gadījumi, kad pretendenti iesniedz atsevišķus piedāvājumus, lai gan tie savā starpā ir saskaņoti un faktiski iesniegti vienojoties. Šādi slepeni tie var vienoties par dažādiem nosacījumiem, balstoties uz kuriem tie piedalās iepirkumā, piemēram, sadalot tirgu un tādējādi faktiski iznīcinot sāncensību savā starpā, līdz ar to patiesa konkurence vairs nepastāv. Publisko iepirkumu regulējumā šādas situācijas nav atrunātas, tomēr jāņem vērā citos normatīvajos aktos noteiktais, jo jebkurā gadījumā iepirkumi ir veicami atbilstoši likuma PIL mērķiem, tajā skaitā vienlīdzīgas attieksmes un konkurences nodrošināšanai.

Gan patērētāju, gan uzņēmumu interesēs ES ir noteikumi, kas aizliedz kartelus, kuri fiksē cenas vai sadala tirgu starp konkurentiem. ES tiecas novērst to, ka uzņēmumi ļaunprātīgi izmanto to dominējošo stāvokli tirgū, piemēram, nosakot negodīgas cenas vai ierobežojot ražošanu. Ar Padomes Regulu (EK)

Nr. 1/2003 (2002. gada 16. decembris) par to konkurences noteikumu īstenošanu, kas noteikti Līguma 81. un 82. pantā (turpmāk – Regula 1/2013) ir ieviesti ES konkurences noteikumi, kas iekļauti LESD 101. pantā (attiecas uz darbībām, kas ierobežo konkurenci) un 102. pantā (dominējoša stāvokļa ļaunprātīga izmantošana), agrāk Eiropas Kopienas dibināšanas līguma (turpmāk – EK līguma) 81. un 82. pants. Regula ievieša noteikumus, kas mainīja ES konkurences politikas īstenošanas aspektus. (ES konkurences noteikumu ieviešana, 2015) Kā atzinusi Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organization for Economic Co-operation and Development*, turpmāk – OECD), manipulācijas ar piedāvājumiem (jeb aizliegta pretendentu vienošanās) notiek tad, kad uzņēmumi, kas citos apstākļos konkurētu, slepeni vienojas paaugstināt cenu vai pazemināt preču vai pakalpojumu kvalitāti precēm pasūtītājiem, kas vēlas iegādāties produktus vai pakalpojumus no konkursa kārtībā izraudzītā piegādātāja. Konkurētspējīgā procesā zemākas cenas vai labāku kvalitāti un pakalpojumus var iegūt tikai tad, ja uzņēmumi patiesi konkurē (izvirza noteikumus godīgi un neatkarīgi). Manipulācijas ar piedāvājumiem var būt īpaši kaitīgas, ja tās ietekmē publiskos iepirkumus. Šādās savvērestībās pircējiem un nodokļu maksātājiem tiek atņemti līdzekļi, tās samazina sabiedrības uzticību konkurētspējīgam procesam un grauj konkurences tirgus priekšrocības. (OECD, 2009, 1) Arī ES saskata aizliegtas vienošanās problēmu, un Eiropas Komisija ir izdevusi "Informatīvu paziņojumu par krāpšanas pazīmēm attiecībā uz ERAF, ESF un Kohēzijas fondiem". Šī paziņojuma 1. pielikumā "Krāpšana līgumtiesību piešķiršanas un publisko iepirkumu jomā" uzskaitītas sešpadsmit bieži sastopamas un atkārtotas krāpšanas shēmas (draudu signāli) un to attiecīgās pazīmes līgumtiesību piešķiršanas un publisko iepirkumu jomā. Piemēram, shēma "Aizliegtas vienošanās par cenu piedāvājumu", shēma "Nelīdzsvaroti cenu piedāvājumi", "Manipulācijas ar cenu piedāvājumiem" u.c. Piemēram, sadaļā "Aizliegta vienošanās par cenu piedāvājumu" shēmas apraksts ir šāds: līgumuzņēmēji kādā ģeogrāfiskā zonā vai reģionā vai rūpniecības nozarē var slepeni vienoties, lai nepieļautu konkurenci un paaugstinātu cenas, izmantojot aizliegtas vienošanās shēmas par cenu piedāvājumu. Papildu piedāvājumi, ko sauc arī par "ēnu" piedāvājumiem, ir paredzēti vienīgi, lai radītu īstas solišanas iespādu, nevis nodrošinātu, ka pircējs pieņem piedāvājumu. (Eiropas Komisijas Reģionālās politikas ģenerāldirektorāts, 2009, 11) Kā norāda ES Vispārējā tiesa, vienlīdzīgas attieksmes princips būtībā virzīts uz efektīvas konkurences izveidošanos starp uzņēmumiem, kas piedalās publiskā iepirkuma procedūrā. Tas paredz, ka visiem pretendentiem ir vienādas iespējas, izstrādājot savu piedāvājumu noteikumus, un tādējādi nozīmē, ka visu konkurentu piedāvājumiem ir jābūt pakļautiem vienādiem nosacījumiem. Tādējādi līgumslēdzējai iestādei katrā publiskā iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūras posmā ir jāievēro vienlīdzīgas attieksmes pret pretendentiem princips un pretendentiem ir jāatrodas vienlīdzīgā stāvoklī gan brīdī, kad tie sagatavo savus piedāvājumus, gan brīdī, kad tos izvērtē līgumslēdzēja iestāde. (ES Vispārējā tiesa, T-402/06, 2013, 66)

Kā norādīts Konkurences padomes informatīvajā materiālā iepirkuma rīkotājiem "Kā atpazīt karteļa vienošanos starp iepirkuma pretendentiem. Aizliegtas vienošanās pazīmes", tad par saskaņotu rīcību uzņēmēju starpā varētu liecināt: divi vai vairāki piedāvājumi iesniegti vienā laikā, tos iesniedz viena persona, piedāvājumos norādīta viena un tā pati kontaktpersona, piedāvājumi ir vienādi noformēti, kā arī satur vienādas kļūdas. Attiecībā uz piedāvājumu skaitu pasūtītāja aizdomām vajadzētu rasties, ja piedāvājumu skaits būtiski atšķiras no pasūtītāja iepriekš veiktiem līdzīga satura iepirkumiem vai veiktās tirgus izpētes. Aizdomām par saskaņotu rīcību vajadzētu rasties, ja piedāvātās cenas vai citi faktori ir neparasti augsti vai pārmērīgi zemi, vai arī cenu pozīcijas atšķiras vienādi proporcionāli. Tāpat būtu jāvērs uzmanība uz rotācijas pazīmēm iesniegtajos piedāvājumos vai arī, ja piedāvājumos ir nelogiska cenu struktūra. (Konkurences padome, b.g.)

Autores secina, ka pasūtītājam jau sākotnēji jāapzinās un jāizvērtē iespējamie riski, kas var rasties, gan pretendentiem iesniedzot kopīgus piedāvājumus, gan manipulējot ar piedāvājumiem, jo tikai tad piedāvājumu nosacījumus, atlases kritērijus, izvēles algoritmus un metodoloģiju varēs sagatavot tā, lai no šiem riskiem izvairītos. Jāvērš uzmanība, ka paši pasūtītāji ar ierobežojošām prasībām var veicināt karteļu rašanos. Tā, piemēram, ir konstatēts, ka potenciālais piegādātāju skaits un to saskaņota darbība ir savā starpā saistīti – jo lielāks piegādātāju skaits, jo grūtāk un dārgāk ir panākt vienošanos un izveidot karteli. (*Gregga, Nemeč, 2015, 545.*) Tādēļ paša pasūtītāja interesēs ir noteikt tikai objektīvi pamatotas un nepieciešamas prasības, kuras veicina pēc iespējas lielāku dalībnieku skaitu iepirkumā.

3. Cenas noteikšana: Nepamatoti lēts piedāvājums

Piedaloties iepirkumā, katrs piegādātājs pats izvēlas to, kādas cenas piedāvājumā norādīt, ņemot vērā savus darbības principus, iespējamus izdevumus, vēlamo peļņu un citus apsvērumus. Kā jau iepriekš norādīts, lai nodrošinātu konkurenci, piegādātājam šie lēmumi jāpieņem neatkarīgi no citiem, līdz ar to ieinteresētās personas par citu piedāvātajām cenām uzzina tikai piedāvājuma atvēršanas brīdī, kad pretendents, ja tā piedāvājums ir atbilstošs un cena ir vislētākā (viszemākās cenas kritērija gadījumā) vai piedāvājums visizdevīgākais (saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma gadījumā), varētu pieņemt, ka iegūs līguma slēgšanas tiesības. Tomēr publisko iepirkumu regulējumā ir mehānisms, atbilstoši kuram pasūtītājam jāpārlicinās arī par to, ka piedāvājums nav nepamatoti lēts. Tādēļ piegādātājiem ir nepieciešams zināt gan par šādu iespēju un tās sekām, gan par to, kā šādā situācijā rīkoties. Tāpat to nepieciešams zināt pasūtītājam, jo pastāv gan likumā, gan judikatūrā nostiprināti principi un noteikumi, kāda tā rīcība ir nepieciešama un pieļaujama.

Piegādātāja iemesli piedāvāt cenu, kas ir ievērojami lēta, var izrietēt, piemēram, no tā vēlmes iekarot tirgu, "izspiest" no tā savus konkurentus (dempinga cena), ja tas ir paredzējis līgumu pildīt par piedāvāto cenu, vai uzvarēt iepirkumā un piespiest pasūtītāju paaugstināt līguma cenu, ja tas ir paredzējis līgumu pildīt par lielāku cenu. Jebkurā no gadījumiem šāds piedāvājums rada lielu konkurences deformēšanas risku, tā kā piegādātāji, kuri piedāvā cenas, kas ir samērīgas ar izmaksām, un ierēķina patiesos riskus, nespēj konkurēt ar šādiem piedāvājumiem. Tie arī pasūtītājam rada līguma neizpildes risku – līgums var netikt izpildīts gan tādēļ, ka piegādātājs beidz savu darbību dēļ pārmērīgiem zaudējumiem, gan tādēļ, ka nespēj izpildīt līgumu par piedāvāto cenu un pasūtītājs nevēlas vai nevar (nav finanšu līdzekļi vai situācija neatbilst PIL 67.¹ panta nosacījumiem par pieļaujamiem līguma grozījumiem) paaugstināt līguma izmaksas. Tādēļ sākotnēji apskatīsim regulējuma mērķi, tālāk tā piemērošanas aspektus un problēmas.

Par nepamatoti lēta piedāvājuma institūtu Direktīvā 2014/24/ES norādīts, ka būvdarbu, piegāžu vai pakalpojumu piedāvājumi, kas šķiet nepamatoti lēti, iespējams, balstās uz tehniski, ekonomiski vai juridiski kļūdainiem pieņēmumiem vai praksi; ja pretendents nevar sniegt pietiekamu paskaidrojumu, līgumslēdzējai iestādei vajadzētu būt tiesībām noraidīt piedāvājumu; noraidīšanai vajadzētu būt obligātai gadījumos, kad līgumslēdzēja iestāde ir konstatējusi, ka nepamatoti zemā piedāvātā cena vai izmaksas izriet no neatbilstības obligātajiem Savienības tiesību aktiem vai ar tiem saderīgajiem valsts tiesību aktiem sociālo un darba tiesību jomā vai vides tiesību jomā vai no neatbilstības starptautiskajiem darba tiesību noteikumiem. (Direktīva 2014/24/ES, 2014, preambulas 103. apsvērtums) A. Sanchez-Graels, apkopojot savu un citu iepirkumu jomas speciālistu domas, norādījis: "Šķiet, ka pamatojums pasūtītājiem piešķirtajām tiesībām noraidīt nepamatoti lētus piedāvājumus ir tāds, ka tos nevajadzētu spiest slēgt līgumu apstākļos, kad pastāv saprātīgs līguma neizpildes, finanšu nestabilitātes vai līdzsvara trūkuma risks vai risks, ka, izpildot līgumu saskaņā ar piedāvājuma noteikumiem, izpildītājs pārkāps spēkā esošo normatīvo regulējumu (it īpaši attiecībā uz darba un risku novēršanas likumdošanu); tā kā šāda veida līguma slēgšana visdrīzāk neapmierinās pasūtītāju vajadzības un/vai spiedīs uzņemties riskus, kurus tie nav vēlējušies uzņemties." (*Sanchez-Graells*, 2013, 3). Secināms, ka šī tiesību institūta galvenais mērķis nav cenu regulēšana konkurences tiesību izpratnē. Arī AT norāda, ka vispirms secināms, ka publiskā iepirkuma procedūras mērķis ir nodrošināt citstarp brīvu konkurenci pretendentu vidū, kā arī pasūtītājam iegūt izdevīgāko piedāvājumu, lai tiktu efektīvi izmantoti līdzekļi. Savukārt PIL 48. pants (tāpat kā tam pamatā esošais direktīvas 2004/18/EK 55. pants) būtībā paredz automātiski neatteikties no tādiem piedāvājumiem, kuri pirmajā mirklī var šķist nenopietni, jo tajos ir pārāk zema piedāvātā cena. Pasūtītājam pirms šāda lēmuma pieņemšanas ir jānoskaidro, kā piedāvātā cena tiek pamatota. Minētais atbilst publiskā iepirkuma jēgai un mērķim, proti, gan brīvai pretendentu konkurencei, gan pasūtītāja interesēm uz izdevīgāko (tostarp lētāko) piedāvājumu. Vienlaikus norādāms, ka nepamatoti lētu piedāvājumu izvērtējuma procedūras un izslēgšanas no konkursa mērķis nav tirgus cenu regulēšana. Tāds neizriet no šā likuma un publiskajam iepirkumam nepiemīt. Vienlaikus AT arī norāda, ka nepamatoti lētu piedāvājumu pārbaudes procedūra ir obligāti vajadzīga, lai publiskā iepirkuma līguma slēgšanā panāktu reālu konkurenci. (AT, SKA-374/2013, 2013, 7–8) Savukārt mag. iur. D. Pāvila nepamatoti lēta piedāvājuma un konkurences tiesību kontekstā norāda, ka esošie nepamatoti lētus piedāvājumus regulējošie ES publisko iepirkumu tiesību noteikumi var tikt izmantoti, lai ierobežotu efektīvu konkurenci publisko iepirkumu tirgos, jo ir vieta patvaļai, ko rada definīcijas un nepamatoti

lētu piedāvājumu identificēšanas testu trūkums, kā arī pasūtītāja rīcības brīvība noraidīt vai pieņemt šķietami nepamatoti lētus piedāvājumus, tāpat vairums potenciālo iemeslu, lai noraidītu piedāvājumu kā nepamatoti lētu, nav piemēroti, lai kalpotu kā mērķis vai līdzeklis konkurences ierobežošanai publisko iepirkumu tirgos, kā arī pasūtītāji parasti nespēj nošķirt konkurētspējīgus piedāvājumus no dominējošo uzņēmumu plēsonīgajiem piedāvājumiem, nedz arī konstatēt nelikumīga valsts atbalsta gadījumus vai pārāk lētus piedāvājumus, kuri panākti, neievērojot ES vai nacionālo likumdošanu sociālo, darba vai starptautisko darba tiesību jomā. (Pāvila, 2015, 15) Līdz ar to secināms, ka nepamatoti lēta piedāvājuma institūts konkurences tiesību aspektā nav viennozīmīgs un AT norāde par nepamatoti lēta piedāvājuma būtiskumu reālas konkurences panākšanā ir apšaubāma. Tomēr piegādātājam, pat ja tā piedāvājums iepirkumā netiks skatīts tieši saistībā ar tā "plēsonīgo cenu", ir jāapzinās, ka tā īpaši lēta cena var tikt rūpīgi pētīta un tam jāspēj to objektīvi pamatot, savukārt pasūtītājam savās interesēs ir jāpievērš uzmanība un jāizvērtē tas, vai kāds no piedāvājumiem nešķiet nepamatoti lēts, kā arī jāievēro noteiktā procedūra šāda iepirkuma pārbaudei, ja ir vēlme šādu piedāvājumu noraidīt kā nepamatoti lētu.

Sākotnēji nepieciešams apskatīt, kad piedāvājums varētu šķist nepamatoti lēts un būtu vajadzība to papildus pētīt. Atbilstoši PIL, ja piedāvājums konkrētam publiskam būvdarbu, piegādes vai pakalpojumu līgumam ir nepamatoti lēts, pasūtītājs pirms šā piedāvājuma iespējamās noraidīšanas rakstveidā pieprasa detalizētu paskaidrojumu par būtiskajiem piedāvājuma nosacījumiem. (PIL, 2004, 48.1.) EST ir norādījusi, ka Kopienas tiesības principā neaizliedz izmantot matemātiskos kritērijus, piemēram, piedāvātās cenas atšķirība, salīdzinot ar visu iesniegto piedāvājumu vidējo cenu, bet ir jāievēro tālākā *inter partes* procedūra piedāvājuma pārbaudei. (EST, C-285/99 un C-286/99, 2001, 73) Arī AT ieskatā piedāvātās cenas ievērojama atšķirība no citu pretendentu piedāvātajām cenām ir pietiekams pamats šaubām par to, vai piedāvātā cena ir pamatota un vai līdz ar to pretendents spēs par šo cenu īstenot iepirkuma līgumu. (AT, SKA-574/2013, 2013, 6) Kā norādīts EST ģenerālvokāta secinājumos, nesamērīgi lēta piedāvājuma jēdzienam ir nenoteikta juridiska jēdziena iezīmes, kas, *a priori* būdams neskaidrs, tomēr ir nosakāms katrā konkrētā gadījumā, ievērojot konkrētā gadījuma un līguma priekšmeta īpatnības (Kolomers, 2007, 38, 53), tātad izvērtējams katrā individuālā gadījumā, uz ko norāda arī AT. (AT, SKA-78/2014, 2010, 10) Tāpat citā lietā AT norāda, ka likums vairāk neregulē ne formu, kādā jāveic cenas pamatotības pārbaude, ne sīkākus kritērijus, kas var būt pamatā cenas atzīšanai par nepamatoti lētu; novērtējums un piedāvājuma paturēšana salīdzināmo lokā lielā mērā ir tieši pasūtītāja kompetence un izšķiršanās, vienlaikus paturot prātā gan iepirkuma mērķi efektīvi izmantot līdzekļus, izvēloties izdevīgāko piedāvājumu, gan tam pretnostatīto nepieciešamību maksimāli samazināt savu risku. (AT, SKA-374/2013, 2013, 9) Līdz ar to atbildība par to, vai konkrēti apstākļi ir pietiekami, lai rastos aizdomas par to, ka piedāvājums ir nepamatoti lēts, gulstas uz iepirkuma komisiju (ar atrunu par PIL 48. panta 1.¹ daļu). Protams, citi piegādātāji ir tiesīgi iesniegt savus iebildumus IUB pēc rezultātu paziņošanas, bet šādā gadījumā tiem ir jāreķinās ar AT norādīto, ka tiesai nav kompetences iejaukties pasūtītāja novērtējuma brīvībā, bet tai ir jāpārbauda vienīgi tas, vai pasūtītāja rīcība, neveicot cenas pamatojuma pārbaudi, nav acīmredzami kļūdaina (AT, SKA-179/2014, 2014, 7), kā arī nepieciešamību pamatot savas aizdomas. Kā norāda IUB Juridiskā departamenta direktores vietniece M. Oga, iesniedzot apstrīdēšanas iesniegumu IUB nepamatoti lēta piedāvājuma sakarā, nebūs pietiekami norādīt tikai to, ka uzvarētāja cena uzskatāma par nepamatoti lētu, jo tā ir zemāka par pārējo pretendentu piedāvātajām cenām, tā kā PIL 83.¹pantā paredzētas IUB tiesības faktu un argumentu trūkuma dēļ iesniegumu atstāt bez izskatīšanas, līdz ar to piegādātājam, kurš cenu uzskata par neatbilstošu, jāgādā pierādījumi, lai minēto pamatotu. (Oga, 2015, 24) Nepieciešams vērst uzmanību arī uz AT norādi, ka gadījumā, ja pasūtītājam piedāvājums nešķiet nepamatoti lēts, 48. panta noteikumi nav piemērojami. Minētā tiesību norma nav paredzēta kā procedūra, lai testētu, vai iesniegtais piedāvājums ir nepamatoti lēts. Pretējā gadījumā pasūtītājam vajadzētu testēt visus pretendentu piedāvājumus, prasot sniegt paskaidrojumus par piedāvājumu būtiskajiem nosacījumiem. (AT, SKA-78/2014, 2010, 6, 9) Secināms, ka nepamatoti lēta piedāvājuma konstatēšanas apstākļi ir neskaidri un atkarīgi no iepirkuma komisijas subjektīviem apsvērumiem un pieredzes katrā konkrētā gadījumā.

Atsevišķi apskatāms PIL 48. panta 1.¹ daļas regulējums, atbilstoši kuram par vienu no nepamatoti lēta piedāvājuma pazīmēm padarīta pretendenta darbinieku algu atbilstība vidējam līmenim profesiju grupā valstī. Autoru ieskatā šis regulējums ir neveiksmīgs, jo rada lielu administratīvo slogu un ir tikai attālināti saistīts ar nepamatoti lēta piedāvājuma regulējuma mērķi. Tā mērķis ir cits – izslēgt no

iepirkuma piegādātājus, kas maksā “aploksņu algas”. Ievērojot nepamatoti lēta piedāvājuma regulējumu, piemērošanas procedūru, kā arī pierādīšanas aspektus (pasūtītājam jābūt objektīvai pārliecībai par konkrētā līguma izpildes nespēju), kas ir tieši saistīti ar līguma priekšmetu, šo normu nav iespējams izmantot tās mērķa sasniegšanai, un autoru ieskatā publisko iepirkumu regulējums jāattīsta, veicinot iepirkumu efektivitāti un administratīvā sloga samazināšanu, tādēļ PIL mērķis nav un nevar būt nodokļu nemaksātāju apkarošana.

Kā jau iepriekš norādīts, ja iepirkuma komisijai ir radušās šaubas par nepamatoti lētu piedāvājumu, tai pirms pretendenta noraidīšanas ir pienākums pieprasīt no pretendenta detalizētu skaidrojumu, kuram jāietver 48. panta otrajā daļā minētās pazīmes. Kā norādījusi EST, Direktīvas 2004/18 55. panta 1. punkta otrajā daļā ietvertais saraksts nav izsmelošs, tas tomēr nav tikai orientējošs un tādējādi neļauj līgumslēdzējam iestādēm brīvi noteikt, kādi ir atbilstošie elementi, kas ir jāņem vērā, pirms tiek noraidīts piedāvājums, kas šķiet nepamatoti lēts. (EST, C-292/07, 2009, 159) Līdz ar to pasūtītājam, pieprasot informāciju, vēstulē jāietver viss PIL 48. panta otrajā daļā norādītais saraksts attiecībā uz to, ko pretendents var skaidrot. Kā uzsvērusi EST, līgumslēdzējai iestādei skaidri ir jāformulē lūgums, kas ir adresēts attiecīgajiem kandidātiem, lai tie varētu pilnībā un pienācīgi pamatot savu piedāvājumu nopietno raksturu. (EST, C-599/10, 31) Pēc skaidrojuma saņemšanas pasūtītājam tas jāizvērtē, tai skaitā jākonsultējas ar pretendentu. Kā norādījusi AT, konsultēšanās par visiem minētajiem faktoriem, par kuriem pasūtītājs lūdzis skaidrojumu, ir obligāta šķietami nepamatoti lēta piedāvājuma pārbaudes procedūras sastāvdaļa. Tās nepiemērošanu nevar pamatot vai attaisnot ar to, ka pretendenta iesniegtais skaidrojums neatbilst pasūtītāja redzējumam par to, kādam tam būtu jābūt vai ir pārlietu nekonkrēts. Turklāt šīs neskaidrības par paskaidrojuma detalizācijas pakāpi būtu iespējams novērst tieši konsultāciju ceļā, noskaidrojot, vai patiešām par pieteicējas piedāvāto cenu pasūtījumu nebūtu iespējams īstenot. (AT, SKA-574/2013, 2013, 10) Minēto ir būtiski ievērot gan pasūtītājam, gan pretendentam, lai tas varētu aizstāvēt savas tiesības. AT, interpretējot PIL 48. pantu, ņemot vērā arī EST atzīto, ir norādījusi, ka, tikai balstoties uz objektīviem faktiem un no tiem izrietošiem racionāliem apsvērumiem, kas pirmšķietami pamato, ka par piedāvāto cenu līgumu nav iespējams izpildīt, pasūtītājs var atzīt piedāvājumu par nepamatoti lētu. Jeb, citiem vārdiem sakot, piedāvājumu minētā iemesla dēļ var noraidīt tikai tajā gadījumā, ja pretendents nav varējis norādīt objektīvus pierādījumus, kas ļauj piedāvāt tik lētu cenu. (AT, SKA-182/2012, 2012, 7) Līdz ar to noraidīšanas pamatojums var būt tikai objektīvi, pamatoti argumenti, un pasūtītājam jābūt lielai pārliecībai, ka piedāvājums ir nepamatoti lēts, lai to noraidītu, kā arī rūpīgi jāievēro pārbaudes procedūra. Autores iesaka pasūtītājiem katrā konkrētā gadījumā iepazīties ar aktuālo AT un IUB praksi, lai varētu pieņemt pamatotu lēmumu, tā kā par nepamatoti lētu piedāvājumu izvērtēšanu ir pieejama plaša judikatūra.

Specifisks ir regulējums attiecībā uz valsts atbalstu – atbilstoši PIL pretendenta paskaidrojums var īpaši attiekties uz pretendenta iespējām saņemt komercdarbības atbalstu un, ja pasūtītājs konstatē, ka piedāvājums ir nepamatoti lēts tāpēc, ka pretendents saņēmis valsts atbalstu, piedāvājumu pēc konsultācijām ar pretendentu var noraidīt, tikai pamatojoties uz to, ka pretendents nevar pasūtītāja noteiktā saprātīgā termiņā pierādīt, ka saņemtais komercdarbības atbalsts ir likumīgs. Ja pasūtītājs noraida piedāvājumu šā iemesla dēļ, tas informē Eiropas Komisiju un IUB par piedāvājuma noraidīšanu un noraidīšanas iemeslu. (PIL, 2004, 48.2., 48.4.) Uz to, ka pieeja attiecībā uz valsts atbalstu ir samērā formālā publisko iepirkumu kontekstā, norāda A. Sanchez-Graels, norādot, ka ir apšaubāmas pasūtītāja tiesības analizēt, vai valsts atbalsts tiek lietots likumīgi. (*Sanchez-Graells*, 2013, 5, 6) Autorēm sākotnēji šķiet, ka jautājums par valsts palīdzību varētu aktualizēties tikai retos gadījumos, jo publisko iepirkumu regulējums atsevišķi no nepamatoti lēta piedāvājuma institūta šo jautājumu neregulē, tātad sākotnēji ir jākonstatē, ka piedāvātā cena šķiet nepamatoti lēta, tikai pēc tam var pievērsties tā iemesliem.

Secināms, ka piedāvājumu var noraidīt, ja vienlaikus par nepamatoti lētu cenu liecina noteikti fakti (ir konstatējamas kādas no pazīmēm), pretendents paskaidrojumos nav norādījis objektīvus argumentus un pierādījumus, kas ļauj piedāvāt tik lētu cenu, līdz ar to pasūtītājam ir radusies uz objektīviem faktiem balstīta pārliecība, ka pretendents piedāvājumu nevarēs izpildīt, un ir ievērota PIL 48. pantā noteiktā kārtība *inter partes* procedūrai.

Secinājumi

1. Brīva konkurence ir būtisks mērķis ES iekšējā tirgus nodrošināšanai un ES kopējās konkurētspējas uzlabošanai, tādēļ tā sasniegšanai ir piemērojami dažādi mehānismi, piemēram, konkurences tiesības, publisko iepirkumu regulējums, valsts atbalsts.
2. Lai pilnvērtīgi piemērotu publisko iepirkumu regulējumu, pasūtītājiem jābūt informētiem par konkurences aspektiem, kas nav atrunāti publiskos iepirkumos regulējošajos normatīvajos aktos. Tādēļ pasūtītājiem ir jānodrošina to darbinieku informētība un augsts kvalifikācijas līmenis, jo ar konkurences tiesībām saistītu jautājumu risināšana prasa papildu kvalifikāciju.
3. Vienlaikus nevar apgalvot, ka visi brīvu konkurenci aizsargājošie mehānismi ir savstarpēji savienojami un viennozīmīgi piemērojami, piemēram, nepamatoti lēta piedāvājuma jēdziena saturs konkurences tiesību un publisko iepirkumu aspektā atšķiras, tāpat arī valsts atbalsta noteikumi nav piemērojami plašāk kā publisko iepirkumu regulējumā noteiktajā apjomā, pat ja šāda piemērošana varētu tikt uzskatīta par formālu.
4. Piegādātāji, kuri, piedaloties publiskajos iepirkumos, deformē konkurenci, negatīvi ietekmē gan konkurenci šaurā, gan plašā aspektā, radot ekonomiskus zaudējumus valstij, tādējādi negatīvi ietekmējot arī paši savu darbību.
5. PIL 48. panta 1.¹ daļas regulējums ir izslēdzams no šī normatīvā akta, jo normas mērķis nesakrīt ar nepamatoti lēta piedāvājuma regulējuma mērķi un iepirkuma procesā tam praktiski nav nekādi ieguvumi, toties tas rada ievērojamu administratīvo slogu visiem iepirkuma dalībniekiem.

References

Literatūra

- Eiropas Komisijas Reģionālās politikas ģenerāldirektorāts (2009. gada 18. februāris). Informatīvs paziņojums par krāpšanas pazīmēm attiecībā uz ERAF, ESF un Kohēzijas fondiem, COCOF 09/0003/00-EN. Pieejams: http://www.esfondi.lv/upload/00-vadlinijas/EK_Inform.zin_krapsana_ERAFFESFKF.pdf [skatīts 19.01.2016.]
- ES konkurences noteikumu ieviešana: LESD 101. un 102. panta piemērošana. Kopsavilkums. (Pēdējo reizi atjaunots 31.07.2015.). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=URISERV%3A126092> [skatīts 22.01.2016.]
- Grega, M, Nemeč, J. (2015). Factors Influencing Final Price of Public Procurement: Evidence from Slovakia. 16th ANNUAL CONFERENCE ON FINANCE AND ACCOUNTING, ACFA PRAGUE 2015. *Procedia Economics and Finance*, 25: 543–551. Pieejams: <http://www.sciencedirect.com/resursi.rtu.lv/science/article/pii/S2212567115007686> [skatīts 31.01.2016.]
- Gelderman, C. J., Ghijsen, P. W. Th., Brugman, M. J. (2006). Public procurement and EU tendering directives – Explaining non-compliance. *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 19, Iss. 7, pp. 702–714.
- Kolomers R. D. (27.11.2007.). Secinājumi EST lietā C-147/06 un C-148/06.
- Konkurence (b.g.). Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/competition.html?locale=lv&root_default=SUM_1_CODED%3D08%2CSUM_2_CODED%3D0802 [skatīts 31.01.2016.]
- Konkurences padome (b.g.). Kā atpazīt karteļa vienošanos starp iepirkuma pretendentiem. Pieejams: <http://www.kp.gov.lv/documents/40d1b1674c6c14a51bdd052ea42da321b818f6d> [skatīts 31.01.2016.]
- OECD (2009). Vadlīnijas attiecībā uz to, kā apkarot manipulācijas ar piedāvājumiem publiskos iepirkumos. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/1/38/48520541.pdf> [skatīts 20.01.2016.]
- Oga, M. (2015). Vai Augstākā tiesa sniegusi visas atbildes nepamatoti lēta piedāvājuma kontekstā. *Jurista Vārds*, 25: 22.–25. lpp.
- Pāvila, D. (2015). Nepamatoti lēts piedāvājums kā konkurenci ierobežojošs līdzeklis. *Jurista Vārds*, 37: 10.–15. lpp.
- Sanchez-Graells, A. (2016. gada 28. janvāris). Some thoughts on the principle of competition's direct and indirect effects in public procurement from 18 April 2016. Pieejams: <http://howtocrackanut.blogspot.com/2016/01/some-thoughts-on-principle-of.html> [skatīts 30.01.2016.]
- Sanchez-Graells, A. (2013). Rejection of Abnormally Low and Non-Compliant Tenders in EU Public Procurement: A Comparative View on Selected Jurisdictions. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2248590 [skatīts 10.01.2015.]
- Torgāns, K. (2000). *Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Rīga: Mans īpašums, 687 lpp.

Tiesību akti

- Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīva 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru. Publicēts: *Oficiālais Vēstnesis*, L 134, 30.04.2004., 114.–240. lpp.
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK. *Oficiālais Vēstnesis*, L 94, 28.03.2014., 65.–242. lpp.

Konkurences likums. Pieņemts 04.10.2001. *Latvijas Vēstnesis*, 23.10.2001., Nr. 151. Pēdējie grozījumi 21.05.2015.

Publisko iepirkumu likums. Pieņemts 06.04.2006. *Latvijas Vēstnesis*, 25.04.2006., Nr. 65. Pēdējie grozījumi 03.12.2015.

MK rīkojums Nr. 83 Par zaļā iepirkuma veicināšanas plānu 2015.–2017. gadam. Pieņemts 18.02.2015. *Latvijas Vēstnesis*, 19.02.2015., Nr. 35.

Tiesu prakse

EST 27.11.2001. spriedums lietās C-285/99 un C-286/99.

EST 23.04.2009. spriedums lietā C-292/07.

EST 29.03.2012. spriedums lietā C-599/10.

EST 16.09.2013. spriedums lietā T-402/06.

EST 14.01.2016. spriedums lietā C-234/14.

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 23.11.2009. lietā Nr. SKA-834/2009.

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 18.06.2012. sprieduma lietā Nr. SKA-182/2012 7. punkts.

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 11.01.2013. spriedums lietā Nr. SKA-58/2013.

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 16.09.2013. spriedums lietā Nr. SKA-574/2013.

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 19.12.2013. spriedums lietā Nr. SKA-374/2013.

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 16.04.2014. spriedums lietā Nr. SKA-179/2014.

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 23.04.2014. spriedums lietā Nr. SKA-78/2014.

LR AT Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 20. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-333/2014.

PATSTĀVĪGO STUDIJU VEICINĀŠANAS IESPĒJAS OTRĀS SVEŠVALODAS APGUVES PROCESĀ

OPPORTUNITIES OF FOSTERING INDEPENDENT STUDIES IN SECOND FOREIGN LANGUAGE STUDIES

Sandra Smilga, Mag. philol., MBA,
Biznesa augstskolas Turība Valodu katedras lektore, Latvija

Abstract

Language competences in the European labour market are as self-evident nowadays as skills of using information and communication technologies. They are especially significant in the tourism sector where knowledge of several foreign languages at different levels of competences are required depending upon you position in the enterprise. Medium and top level managers are often required to know a second and third foreign language at the B1–B2 level in accordance with the “Common European Framework of Reference for Languages” (GER, 2012).

The majority of Tourism faculty students start learning a second foreign language as a beginner. The number of contact hours offered is not sufficient enough to achieve the results and regular independent studies are required. In order to foster independent studies learners are offered various modern language learning methods including open learning aids such as online tasks designed for learning professional language especially in the hospitality industry.

Turība University in cooperation with educators from five other higher education institutions abroad have during the period 2014–2016 designed materials under project “Key Skills for European Union Hotel Staff”. A survey was conducted within the project to ascertain the opinion of educators from project participant institutions on which language learning methods are mostly used for language learning and building competence and which kind of tasks must be designed for the project. Educators mainly underlined the importance of communicative competences which also defined the tasks of the project- to design learning materials with a wide range of guest questions and responses and guest requirements in typical situations of work with foreign tourists.

Atslēgas vārdi: patstāvīgās studijas, starptautiski valodu projekti, tiešsaistes uzdevumi, svešvalodu apguves metodes

Ievads

Svešvalodu zināšanas ir viena no prasībām, kas nepieciešama kvalificētam darbiniekam. Labas angļu valodas zināšanas ir tikpat pašsaprotama prasība kā prasmes lietot mūsdienīgas informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Taču Eiropas Savienības darba tirgū mūsdienās nepietiek vienīgi ar angļu valodas zināšanām. Eiropas Padomes dokumentos lasām atziņas, ka valodu un kultūru daudzveidība ir būtiska Eiropas identitātes sastāvdaļa. Eiropai tā ir kopīgs mantojums, bagātība, izaicinājums un triumfs. Daudzvalodība ir ļoti nozīmīga gan sociālajā un ekonomikas, gan kultūras un izglītības politikas aspektā. (EP lēmums par Eiropas stratēģiju attiecībā uz daudzvalodību, 2008)

ES politika daudzvalodības jomā balstās uz atziņām, ka:

- valodu daudzveidība Eiropā ir pievienotā vērtība ekonomikas un kultūras attiecību attīstībai starp ES valstīm un pārējo pasauli;
- daudzvalodība ir nozīmīga kreativitātes attīstībā, jo tā palīdz dziļāk izprast citu tautu domāšanas veidu, pasaules uzskatus, izteiksmes veidus un formas;
- nepieciešams nemitīgi un regulāri atjaunot valodu zināšanas gan formālās, gan neformālās izglītības kontekstā. (*Sprachenpolitik*, 2014)

Kādas valodas visbiežāk prasa darba tirgū? Saskaņā ar pētījumiem Eiropas darba tirgū visbiežāk prasa:

- attiecīgās valsts valodu;
- angļu valodu;
- mazāk izplatīto Eiropas valstu valodas (saistībā ar darbu, profesijas specifiku);
- japāņu, ķīniešu, krievu u.c. valodas. (*Schneider, 2014*)

Biznesa augstskolā *Turība* svešvalodu izglītībai Starptautiskā tūrisma fakultātē pievērsta liela uzmanība. Studentiem kā otro svešvalodu līdzās angļu valodai piedāvā apgūt franču, krievu, spāņu un vācu valodas. Raksta mērķis ir noskaidrot, kādi mācību līdzekļi piemērotāki studentu patstāvīgajām studijām, apstākļos, kad ir mainījusies mācīšanās vide. Līdz ar to raksta autore meklēs atbildi uz jautājumu, vai augstskolas Starptautiskajos Valodu projektos izstrādātie tiešsaistes mācību materiāli atbilst mūsdienu mācīšanās videi un apstākļiem un ir iekļaujami patstāvīgajās studijās.

1. Aktuālās valodu apguves metodes

Pamattendences moderno valodu apguvē Eiropā un Latvijā rāda, ka kontaktstundu skaits, kas atvēlēts otrās un trešās valodas apguvei ir pārāk mazs, īpaši, ja valodu sāk apgūt bez priekšzināšanām. Valodu apguvē raksturīga intensivitāte, jāapgūst ātri, īsā laikā, bet darba devēju prasības bieži ir augstas kvalitātes zināšanas.

No absolventiem tiek gaidītas:

- profesionālās terminoloģijas zināšanas noteiktās nozarēs;
- tiek prasīta augsta precizitāte;
- valodu kompetences tiek prasītas tuvu dzimtās valodas līmenim. (*Sprachenpolitik, 2014*)

Ko šādā situācijā darīt? EK dokumentos norādīts, ka, pirmkārt, augstskolām jāpārstrukturē izglītības programmas. (*Modernisation of Higher Education in Europe, 2014*)

Izglītības programmas Biznesa augstskolā *Turība* ir izveidotas saskaņā ar "Eiropas kopīgajām pamatnostādnēm valodu apguvei". (Eiropas Padome, 2001)

Otrkārt, jāievieš un jāpielieto inovatīvas, elastīgas mācību metodes. (*Modernisation of Higher Education in Europe, 2014*)

Kā labāk un ātrāk apgūt svešvalodu? Kādas metodes ir vispiemērotākās mūsdienās?

Atbilde uz šiem jautājumiem ir viena – pēc iespējas vairāk jārunā izvēlētajā svešvalodā, respektīvi, tā ir jāpielieto. Viena no ieteicamajām metodēm ir ceļot un attiecīgajā valstī apgūt valodu, iepazīstot arī tautu, zemi un tās kultūru, un tradīcijas. (Semināra materiāli, *Deutschlehrertag, 2015*) Taču šo metodi diemžēl ne vienmēr un ne visi var atļauties.

Literatūrā aprakstītas dažādas mūsdienīgas valodu mācīšanas metodes. Piemēram, Veras Birkenbīlas (*Vera Birkenbihl*) metode, kuras galvenā koncepcija ir, ka cilvēkam jārod prieks, mācoties valodu. V. Birkenbīla iesaka iesācēju līmenī izmantot attēlus, izvairīties no gariem teikumiem. Šī metode balstās uz diviem soļiem – saprast (aktīvi klausīties) un runāt (pasīvi klausīties, tas ir, darbs ar tekstu, un runāt – praktiski pielietot, piemēram, ceļojot). (*Birkenbihl, 2016*) Citi valodu pasniedzēji iesaka izmantot karikatūras, jokus, humorpilnus sižetus, lai valodu apguve kļūtu aizraujošāka, lai izglītojamie rastu motivāciju apgūt valodu un tā neliktos smaga un mokoša. (*Müller, 2013*)

Valodu izglītības pētnieki un pasniedzēji iesaka mācīt valodu ar rotaļu, spēļu, tajā skaitā arī ar tiešsaistes spēļu, palīdzību. Spēles, arī digitālās, ja tās tiek izmantotas šād un tad, protams, var dažādot mācību procesu, padarīt to aizraujošāku, taču spēļu pielietošanai ir zināmas robežas, un Konstantīns Mitgušs savā rakstā liek aizdomāties, vai viss, ko māca spēles, ir noderīgs, izmantojams ikdienā un arī valodu nodarbībās. (*Mitgutsch, 2015*)

Valodu mācību procesā tiek izmantotas filmas, televīzijas raidījumi, video filmas. Piemēram, vācu valodas apguvē ļoti populāra ir Deutsche Welle videosižetu sērija par jaunietales Džodžo (*Jojo*) piedzīvojumiem. (*Jojo sucht das Glück, n.d.*)

Žurnāla "*Fremdsprache Deutsch*" 2015. gada 53. izdevums pilnībā veltīts rakstu sērijai par digitālo līdzekļu izmantošanas iespējām vācu valodas apguvē.

Andrea Pfaile (*Andera Pfeil*) norāda, ka kopš viedtālrunis, planšetes un citas mobilās ierīces, ar kuru palīdzību var ātri piekļūt internetā ievietotajai informācijai, ir kļuvušas par mūsu ikdienu, ir mainījusies mācīšanās vide, un tāpēc jāmaina arī mācību vidi. (*Pfeil, 2015*) Rebecka Bethere (*Rebecca Böttcher*) atzīmē neformālās mācīšanās nozīmi, piebilstot, ka tā nebūt nav sākusies ar digitālo mācību laikmetu, taču digitālo mobilo ierīču pieejamība gandrīz ikvienam mūsdienās rada iespēju mācīties jebkur. (*Böttcher, 2015*)

Savukārt Diana Faika (*Diana Feick*) raksta par iespēju izmantot valodu mācību stundās aplikācijas mobilajos telefonos. Daudzi skolotāji joprojām uzskata, ka mobilie telefoni stundās ir traucējoši un novērš uzmanību, bet ir iespējams tos izmantot mācību nolūkos, piemēram, izglītojamie var ar mobilo telefonu palīdzību meklēt vārdu internetā vārdnīcās. (*Feick, 2015*)

Elena Bondarenko (*Elena Bondarenko*) uzsver, ka mūsdienās vajadzētu nevis ignorēt realitāti un digitālās iespējas, bet gan veidot interaktīvu valodu nodarbību. Gētes institūtā šajā nolūkā ir izstrādāts jauns produkts DigU (digitālā nodarbība), kas ietver materiālus internetā (*Digital unterrichten, 2015*), kuri palīdz veidot digitālu mācību stundu. (*Bondarenko, 2015*)

Valodu mācīšanās tiešsaistē ir mūsdienīga un pieprasīta metode, taču joprojām vēl ir maz bezmaksas kursu, pārsvarā mācīšanās ir fragmentāra, bieži vien tikai kursu reklāma, lai piesaistītu interesi, testi, lai noteiktu savu valodas zināšanu līmeni, vai tikai kādi noteikti vārdu, piemēram, dzīvnieku nosaukumi.

Mūdienu tehniskās iespējas ļauj dažādēt uzdevumus. Piemēram, autore Biznesa augstskolas *Turība* studentiem deva uzdevumu izveidot video sižetus par tēmām:

- Kā pagatavot kādu nacionālo ēdienu;
- Saruna restorānā;
- Pastāstīt ceļu tūristam.

Autore no studentiem saņēma interesantus sižetus, kurus var izmantot arī kā mācību līdzekļus, veidojot ar tiem saistītus uzdevumus. Studenti labprāt veido uzdevumus paši programmā *Hot Potatoes*, iecienītas ir krustvārdu mīklas, kas ļauj nostiprināt leksiku.

Treškārt, EK dokumentos norādīts, ka jāizmanto un īpaši jāatbalsta pašizglītība. (*Modernisation of Higher Education in Europe, 2014*)

Beidzot formālās izglītības gaitas, cilvēkam jābūt spējīgam turpināt mācības patstāvīgi. Tātad šim nolūkam visērtāk mūsdienās būtu izmantot ne vien mācību grāmatas, bet arī interneta vietnes, resursus, kas pieejami brīvi visiem interesentiem.

BAT valodu mācību programmās ir ietvertas patstāvīgās studijas. Tās izpaužas gan mājas lasīšanā, gan dažādos kreativitātes uzdevumos. Taču studenti itin bieži jautā, vai pasniedzējs varētu ieteikt kādu vietni internetā, kur vēl papildus "pamācīties".

Rodas jautājums, kādus mācību līdzekļus vēl papildus izvēlēties, lai veicinātu studentu patstāvīgās studijas. Pētījumā "*Education and Training Monitor 2015*" teikts, ka atvērtie mācību līdzekļi ir viens no risinājumiem, kā atbalstīt pašizglītību. Atvērtie mācību līdzekļi piedāvā sekojošas priekšrocības:

- piedāvā bezprecedenta iespējas padarīt mācības efektīvākas un iekļaujošākas;
- pieejamas plašam cilvēku lokam;
- ļauj skolotājam fokusēties uz būtisko (rutīnas darbs paliek pašu izglītojamo ziņā);
- IT ļauj ieviest mācību procesā vairāk kreativitātes. (*Education and Training Monitor, 2015*)

Tā kā internetā atrodamie bezmaksas mācību materiāli bieži vien ir fragmentāri (kā izņēmumu gan varētu minēt Huber (*Hueber*) izdevniecības mācību grāmatu sēriju "*Schritte international*", kur izdevniecības mājas lapā (www.hueber.de) (*Schritte international, 2015*) ir tiešsaistes uzdevumi katrai mācību stundai) un ietver tēmas, kas netbilst studiju specifikai, tad viens no risinājumiem ir pasniedzējiem pašiem veidot atbilstošus uzdevumus un mācību materiālus.

Biznesa augstskola *Turība* regulāri iesaistās dažādos starptautiskos Valodu projektos un veido dažādus valodu mācību materiālus, kas ir atbilstoši augstskolas profilam. Piemēram, 2010. gadā tika pabeigts *Leonardo da Vinci* projekts "Jauno Eiropas Savienības dalībvalstu (Slovākija, Igaunija, Latvija) ienākošā tūrisma kultūras un ekonomiskie aspekti", projekta numurs 2008-1-SK1-LEO05-00228, kura gala produkts bija mācību materiāls vācu valodā tūrisma nozarē strādājošajiem. Mācību materiāls ir noderīgs gan studentiem, gan arī praktizējošiem darbiniekiem, tas ietver uzdevumus, tekstus un dialogus trīs valodu

līmeņos A2, B1 un B2. Uzsvārs ir likts tieši uz profesionālo leksiku un praktiski izmantojamiem dialogiem, paredzēts tieši kā pašmācības līdzeklis, lai atkārtotu vai arī turpinātu apgūt vācu valodu atbilstoši savam līmenim. (Starptautisks projekts “*Tourneu*”, 2010)

2014. gadā tika pabeigts starptautisks projekts “Valodu mācīšanās – bezdarba riska novēršanas līdzeklis” (*Language learning opportunities – ways out of unemployment risks*, projekta numurs 2012-1-DE2GRU06-11344 4). Šajā projektā ir izveidoti mācību uzdevumi interneta vidē sešās valodās: angļu, franču, krievu, latviešu, spāņu un vācu. Visu šo valodu apmācība tiek piedāvāta arī Biznesa augstskolas *Turība* studentiem. Latviešu valodu apgūst Erasmus apmaiņas programmas un pilna laika ārvalstu studenti. Projekta uzdevumos uzsvārs tika likts uz tēmām, kas ietvertas augstskolas valodu programmās, kā arī uz profesionālo terminoloģiju. Piemēram, krievu valodā izvēlēta tūrisma jomā svarīga tēma “Ēdieni, ēdināšanas pakalpojumi un ēdināšanas iestādes”. Izmantojot projekta tiešsaistes uzdevumus, studenti var patstāvīgi nostiprināt nodarbībās izņemto vielu, apgūt nepieciešamo vārdu krājumu un sagatavoties pārbaudes darbam par šo tēmu. Turklāt projekta uzdevumos ir arī sadaļa, kas iepazīstina ar attiecīgās valsts kultūru, paradumiem. Šeit doti teksti un papilduzdevumi, kuriem nepietiek laika nodarbībās, taču tie ir ļoti nozīmīgi. Līdz ar to studentiem ir dota iespēja apgūt šo tēmu patstāvīgi. (*Language learning opportunities – ways out of unemployment risks*, 2014)

2. Pētījuma mērķis un metodes

Laika posmā no 2014. līdz 2016. gadam Biznesa augstskola *Turība* kopā ar piecu valstu augstskolu pasniedzējiem izstrādā projektu “Galvenās valodu prasmes Eiropas Savienības viesnīcu darbiniekiem” (*Key Skills for European Union Hotel Staff*). Šajā projektā iesaistījušās Horvātija, Lielbritānija, Latvija, Slovēnija, Itālija un Rumānija. Projekta numurs 2014-1-HR01-KA2014-007224.

Projekta mērķis ir izveidot mācību materiālus, kas projekta mājas lapā būs pieejami kā tiešsaistes uzdevumi un vārdnīcas, kas nodrošinās viesnīcas personālu, praktikantus un studentus ar daudzveidīgu atbilžu klāstu uz iespējamajiem viesu jautājumiem un viesu prasībām 12 valodās viesnīcas reģistratūrā, restorānā, kafejnīcā un bārā, kā arī kalnu slēpošanas kūrortos, pludmales atpūtas zonā un orientējoties pilsētas vidē. Projekta materiālos ir digitālas kartes, kas padara uzdevumus interesantākus, ir izveidotas aplikācijas, kuras ar viedtālruni palīdzību varēs izmantot, lai mācītos valodu jebkurā vietā, ne tikai klasē. Projektā izstrādātie mācību materiāli noderīgi un vērtīgi ikvienam, kas strādā tūrisma sfērā un kontaktējas ar ārzemju viesiem. Projekts nodrošinās valodu pasniedzējus un studentus ar idejām 12 valodās (angļu, itāļu, horvātu, latviešu, slovēņu, rumāņu, ungāru, vācu franču, krievu, spāņu, grieķu), ar materiāliem, lai veidotu prezentācijas un vairotu starptautisko sadarbību. (*Key Skills for European Union Hotel Staff*, 2016)

Tā kā projektos izstrādātie uzdevumi ietver studiju kursā apgūstamo profesionālo terminoloģiju, tad raksta autore uzskata, ka tie būtu jāiekļauj patstāvīgajās studijās ne vien kā ieteicamie, bet kā obligātie uzdevumi.

Projekta ietvaros 2014. gadā tika veikta aptauja ar mērķi noskaidrot projekta dalībvalstu augstskolu pasniedzēju un studentu viedokli, kuras no mācību metodēm studentu valodu prasmju un kompetenču veidošanā visbiežāk tiek lietotas un kāda veida uzdevumus nepieciešams izstrādāt projektā. Kopumā tika aptaujāti 85 dažādu valodu (horvātu, angļu, vācu, franču, spāņu, grieķu, ungāru, itāļu, latviešu, krievu, rumāņu, slovēņu) pasniedzēji no 5 valstīm (Latvijas, Horvātijas, Itālijas, Rumānijas, Slovēnijas). Anketēšanas rezultātā iegūtie dati apstrādāti un analizēti ar datu apstrādes programmas SPSS palīdzību. Tekstā un tabulās redzami skaitļi ir doti procentos no aptaujāto pasniedzēju skaita.

3. Iegūtie rezultāti un to analīze

Aptaujas anketa ir daļēji strukturēta, kopumā tajā iekļauti 14 slēgtie un divi atvērtie jautājumi. Pēc satura anketa ir:

1. Jautājumi par respondentu:

- kādu valodu pasniedz – visvairāk respondentu pasniedz angļu (42,4%) un vācu (21,2%) valodas;

- cik liela ir darba pieredze – 5,9% respondentu darba pieredze ir mazāka par pieciem gadiem, 14,1% vairāk par 25 gadiem, visvairāk ir tādu, kam darba pieredze ir no 10–19 gadiem;
- izglītība, zinātniskais grāds – 50,6% maģistra grāds, 40% bakalaura grāds, 9,4% doktora grāds;
- kāda veida kvalifikācijas celšanai dod priekšroku – atbildi snieguši tikai 25,9% respondentu, kuri ir apmeklējuši skolotāju tālākizglītības kursus;
- kādu specialitāšu studentiem pasniedz svešvalodu – tūrisma menedžments 55,3%, viesnīcu menedžments – 57,6%, restorānu menedžments – 51,8%, ceļojumu organizācija – 31,8%, pasākumu organizatori – 12,9%;
- studentu vecums – visvairāk skolēnu un studentu ir vecumā no 15–19 gadiem (80%), no 20–25 gadiem – 40%, vairāk par 25 gadiem – 35,3%.

2. Jautājumi par respondenta uzskatiem, kas saistīti ar svešvalodu apguves metodiku, izglītības filosofiju, par to, kuras svešvalodu prasmes atbilstoši mūsdienu darba tirgus prasībām visvairāk nepieciešams attīstīt.

Anketā respondentiem uzdoti jautājumi par mācību metodēm un svešvalodu prasmju attīstību gan augstiem – B2 un C1 līmeņiem, kas vairāk attiecināmi uz pirmo svešvalodu valodu – angļu valodu, gan zemākiem A2 un B1 līmeņiem. Publikācijas autori no visiem anketā iekļautajiem jautājumiem interesēja pasniedzēju atbildes attiecībā uz A2 līmenī izmantotajām valodu mācību metodēm, jo ikdienas darbā saskarsme ir ar studentiem, kuri otro svešvalodu apgūst A1 un A2 līmenī.

Pasniedzējiem tika uzdots jautājums, cik, pēc Jūsu domām, nepieciešamas A2 līmeņa studentiem ir sekojošās valodu prasmes? Iegūtie rezultāti redzami 1. tabulā.

1. tabula

Nepieciešamās valodu prasmes

Svešvalodu prasmes	Lasīšana (%)	Rakstīšana (%)	Klausīšanās (%)	Dialogs (%)	Monologs (%)	Komunikācijas prasmes (%)
Nav vajadzīgas		1,2			9,4	
50/50	2,4	3,5	1,2		18,8	2,4
Vajadzīgas	58,8	52,9	41,2	30,6	35,3	18,8
Ļoti vajadzīgas	38,8	42,4	57,6	68,2	29,4	77,6

Tātad 77,6 procenti no aptaujātajiem 85 pasniedzējiem uzskata, ka ļoti vajadzīgas ir komunikācijas prasmes, kas, protams, ietver prasmi runāt dialogā (68,2%) un klausīšanās prasmi (57,6%).

Anketā tika iekļauts jautājums, kuru no prasmēm pēc Jūsu domām ir noderīgi attīstīt A2 līmeņa studentiem, tātad, kam visvairāk pievērst uzmanību nodarbībās, kāda veida uzdevumus un metodes pielietot.

Saņemtās atbildes apkopotas no 2. līdz 4. tabulai.

2. tabula

Lasīšanas un klausīšanās prasmes

Svešvalodu prasmes	Lasīšana (%)		Klausīšanās (%)	
	īsi teksti	gari teksti	monologs	dialogs
Nav datu	1,2	2,4	2,4	
Absolūti noderīgi		8,2	1,2	
Nenoderīgi	11,8	23,5	14,1	2,4
50/50	54,1	42,4	38,8	8,2
Noderīgi	32,9	21,2	35,3	42,4
Ļoti noderīgi	11,8	2,4	8,2	47,1

Kā redzams 2. tabulā, pasniedzēji uzskata, ka gan īsu, gan garāku tekstu lasīšana ir noderīga, jo, lai arī jācenšas studentiem attīstīt visas prasmes vienlaikus, prasme saprast tekstu, izlasīt informāciju ir viena no pirmām, kura veidojas mācību procesā.

Ceļā uz runāšanu svarīga ir prasme klausīties, tā ir īpaši apkalpojošā sfērā strādājošajiem ļoti vajadzīga prasme. 47,1 % no aptaujātajiem to atzīst par ļoti noderīgu.

3. tabula

Rakstīšanas prasmes

Svešvalodu prasme	Rakstīšana (%)					
	Esejas, ziņojumi, referāti	Vēstules, faksi	E-pasti	Darījumu korespondence	Veidlapu aizpildīšana	Kopsavilkumi, atskaites
Nav datu	2,4	2,4	2,4	2,4	1,2	1,2
Absolūti noderīgi	1,2	1,2	1,2	2,4	2,4	2,4
Nenoderīgi	9,4	8,2	4,7	15,3	9,4	1,2
50/50	40,0	30,6	23,5	37,6	18,8	40,0
Noderīgi	35,3	40,0	44,7	25,9	44,7	40,0
Ļoti noderīgi	11,8	17,6	23,5	16,5	23,5	15,3

Autores pieredze liecina, ka rakstīšanas prasme ir viena no zināmā mērā novārtā atstātām prasmēm, jo ierobežoto kontaktstundu skaita dēļ bieži vien tieši šīs prasmes pilnvērtīgai attīstīšanai īpaši augstskolā, ja studenti sāk mācīties svešvalodu kā otro valodu bez priekšzināšanām, pasniedzējiem pietrūkst laika. Bieži nākas dzirdēt studentus sakām, ka “runāt viņi mazliet protot (īpaši tas attiecas uz krievu valodu), bet rakstīt neprotot nemaz”. Arī Latvijas skolās, ja jaunieši ir mācījušies otro svešvalodu tikai no 10. klases, tas ir, trīs gadus, rakstītprasme ir maz attīstīta. Jautājums ir, cik lielā mērā tā nepieciešama profesionālajā darbībā, ja runājam par tūrisma un viesmīlības jomu? No 3. tabulā apkopotajiem aptaujas datiem redzams, ka tomēr pasniedzēji arī A2 līmenī par noderīgu uzskata gan veidlapu aizpildīšanas prasmi (44,7%), gan elektronisko vēstuļu (44,7%), faksu rakstīšanas prasmi (40,0%), gan arī prasmi veidot kopsavilkumus (40,0%) par izlasītajiem tekstiem. Tātad uzsvērtas rakstīšanas pamatprasmes, kuras svarīgas tieši profesionālajā darbībā.

4. tabula

Runāšanas un citas prasmes

Svešvalodu prasme	Runāšana (%)			Veidot prezentācijas, prezentēt (%)	Gadījumu izpēte (case studies)(%)
	dialogos	diskutēt pāros	diskutēt grupās		
Nav datu			1,2		
Absolūti noderīgi	1,2	1,2	1,2	1,2	7,1
Nenoderīgi				3,5	4,7
Noderīgi	9,4	12,9	27,1	45,9	25,9
50/50	43,5	38,8	30,6	23,5	43,5
Ļoti noderīgi	45,9	47,1	40,0	25,9	18,8

Kā redzams 4. tabulā, viennozīmīgi vairums pasniedzēju attīstīt prasmi runāt dialogā, diskutēt uzskata par ļoti noderīgu un nozīmīgu. Autore ir pārsteigta par 1,2% respondentu, kuri uzskata, ka runāšanas prasme ir “absolūti noderīga”. Jādomā, ka procenti, kas veido šīs atbildes, ir pārpratums.

Protams, arī prezentācijas un dažādu situāciju izspēle veido prasmi runāt, izteikt uzskatus un viedokļus par konkrētu tēmu. Šo prasmju attīstīšanu par noderīgām atzīst 45,9 % respondentu.

Interesanti bija noskaidrot, cik lielā mērā respondenti pievērš uzmanību tieši to prasmju attīstībai, kuras atzīst par ļoti vajadzīgām un noderīgām valodu apguvē. Tāpēc tika uzdots jautājums, cik bieži pasniedzēji savās nodarbībās pielieto metodes, kas attīsta un nostiprina attiecīgās valodu prasmes?

5. tabula

Pielietotās metodes prasmju attīstīšanai. Lasīšana un klausīšanās

Svešvalodu prasme	Lasīšana (%)		Klausīšanās (%)	
	īsi teksti	gari teksti	monologs	dialogs
Nav datu		3,5	1,2	
Ļoti reti		14,1	3,5	1,2
Reti	1,2	28,2	16,5	
Dažreiz	20,0	35,3	42,4	17,6
Bieži	52,9	16,5	28,2	45,9
Ļoti bieži	25,9	2,4	8,2	35,3

Kā redzams 5. tabulā apkopotajos datos, lasīšanas un klausīšanās prasmju attīstīšanai tiek pievērsta liela uzmanība, attiecīgi – 52,9% (īsu tekstu lasīšana) un 45,9% (dialogu klausīšanās) respondentu atbildējuši, ka šādus uzdevumus studentiem dod bieži.

6. tabula

Pielietotās metodes prasmju attīstīšanai. Rakstīšanas prasmes

Svešvalodu prasme	Rakstīšana (%)					
	Esejas, ziņojumi, referāti	Vēstules, faksi	E-pasti	Darījumu korespondence	Veidlapu aizpildīšana	Kopsavilkumi, atskaites
Nav datu	2,4	3,5	3,5	2,4	2,4	2,4
Ļoti reti	3,5	4,7	5,9	10,6	7,1	5,9
Reti	9,4	12,9	16,5	22,4	21,2	12,9
Dažreiz	38,8	37,6	30,6	35,3	30,6	45,9
Bieži	35,3	29,4	29,4	20,0	25,9	29,4
Ļoti bieži	10,6	11,8	14,1	9,4	12,9	3,5

Rakstīšanai, kā jau minēts, tiek atvēlēts mazāk uzmanības, taču iespēju robežās šī prasme tiek attīstīta. Biznesa augstskolas *Turība* otrās svešvalodas programmās ir konkrēti norādīts, kādas rakstīšanas prasmes jāapgūst – veidlapu aizpildīšana, vēstuļu rakstīšana, tai skaitā, elektroniskās vēstules un faksi, kopsavilkumi un referāti.

7. tabula

Pielietotās metodes prasmju attīstīšanai. Runāšanas un citas prasmes

Svešvalodu prasme	Runāšana (%)			Veidot prezentācijas, prezentēt (%)	Gadījumu izpēte (case studies) (%)
	dialogos	diskutēt pāros	diskutēt grupās		
Nav datu	1,2	2,4	1,2		2,4
Ļoti reti			1,2		8,2
Reti	4,7	3,5	7,1	5,9	22,4
Dažreiz	18,8	18,8	14,1	32,9	23,5
Bieži	40,0	36,5	43,5	43,5	32,9
Ļoti bieži	35,3	38,8	32,9	17,6	10,6

7. tabulā apkopotie dati rāda, cik daudz laika tiek atvēlēts runāšanas prasmju attīstīšanai – vairāk nekā 40% respondentu atzīst, ka bieži un ļoti bieži izmanto nodarbībās dialogus, diskusijas, prezentācijas un situāciju simulācijas.

Kopumā aptauja rāda, ka pasniedzēji cenšas sadalīt vienmērīgi uzmanību visu četru svešvalodu prasmju veidošanai un attīstīšanai, kaut arī komunikācijas prasmju attīstīšanai tiek dota priekšroka.

Balstoties uz aptaujas rezultātiem, projektā tiek veidoti uzdevumi, kas studentiem palīdzēs attīstīt visas svešvalodas pilnvērtīgai apguvei nepieciešamās prasmes, īpaši komunikācijas prasmes, kā arī apgūt profesionālo terminoloģiju, kas saistīta ar tūrisma un viesmīlības sfēru. Projekta materiālus pasniedzēji varēs izmantot gan nodarbību veidošanā, gan iekļaut tos patstāvīgajās studijās.

Secinājumi

1. Tā kā kontaktstundu skaits nav pietiekams, lai iesācēji apgūtu otro svešvalodu darba tirgū pieprasītajā augstajā (B2) līmenī, lielāku nozīmi jāpiešķir pastāvīgajām studijām.
2. Tendences valodu izglītībā norāda uz to, ka mainoties mācīšanās videi, nepieciešams mainīt mācību vidi, tas ir, vairāk izmantot digitālās ierīces un tiešsaistes uzdevumus valodu apgūvē, tajā skaitā patstāvīgajās studijās.
3. Lai veicinātu patstāvīgās studijas un ieinteresētu studentus papildu darbam kontaktstundās apgūt svešvalodu patstāvīgi, augstskolu pasniedzējiem jāpiedāvā studentiem augstskolas profilam un specifikai atbilstošus tiešsaistes uzdevumus.
4. Projekta ietvaros veiktā vajadzību aptauja ļauj secināt, ka projektā iekļaujami uzdevumi visu svešvalodu prasmju attīstīšanai, īpašu uzsvaru liekot uz komunikatīvo prasmju attīstību.
5. Projektu uzdevumos ir mērķtiecīgi ietverta nepieciešamā profesionālā terminoloģija, kuras apguve topošajiem tūrisma un viesmīlības nozares speciālistiem nepieciešama, lai konkurētu darba tirgū, tāpēc šie uzdevumi ir jāiekļauj patstāvīgajās studijās ne tikai kā ieteicamie, bet kā obligāti izpildāmie uzdevumi.

Informācija

Projekta nosaukums: *Erasmus+* projekts “*Key Skills for European Union Hotel Staff*”

Projekta numurs: 2014-1-HR01-KA2014-007224

Projekta norises termiņš: no 2014.gada 1. septembra līdz 2016. gada 31. augustam

Projekta pieteicējs: *Tourism and Catering School Dubrovnik* (Horvātija)

Projekta partneri: *Tourism and Catering School Dubrovnik* (Horvātija), *Primrose Publishing* (Lielbritānija), Biznesa augstskola *Turība* (Latvija), *Ekonomska šola Murska Sobota* (Slovēnija), *IPSSA Nino Bergese* (Itālija), *Universitatea Sapientia din Cluj-Napoca* (Rumānija).

Projekta mērķis: izstrādāt materiālus, kas nodrošinās viesnīcas personālu, praktikantus un studentus ar plašu atbilžu klāstu uz viesu jautājumiem un viesu prasībām 12 valodās – viesnīcas reģistratūrā, restorānā, kafejnīcā un bārā, kā arī citās viesnīcas telpās. Projekts turklāt nodrošinās viesnīcu vadību ar idejām un materiāliem 12 valodās (EN, IT, HR, LV, SL, RO, HU, GE, FR, RU, ES, GR), dodot iespēju sniegt informāciju viesu grupām, veidot prezentācijas, veicinās uzlabojumus viesnīcas darbībā, palīdzēs darbinieku atlases procesā, vairo starptautisko sadarbību un ļaus efektīvāk pārvaldīt viesnīcu un tās darbiniekus. Tāpat šis projekts sniegs arī vērtīgu ieskatu kultūras atšķirībās dažādās Eiropas valstīs, kā arī valstīs ārpus Eiropas, no kurām pārsvarā nāk ārvalstu viesi, ar padziļinātiem norādījumiem par to, ko būtu vēlams darīt un teikt, kā arī tieši pretēji – ko labāk nedarīt un neteikt dažādās valstīs un dažādos kontekstos, kā arī kontaktējoties ar ārzemniekiem. Projekta pirmajā gadā izstrādāti mācību materiāli profesionālās valodas apguvei viesmīlības industrijā (A2/B1 līmenis) 12 dažādās valodās. Projekta otrajā gadā tiks izstrādāti padziļināti moduļi angļu valodas apguvei tūrisma programmu studentiem (B2/C1 līmenis).

References

Birkenbihl, V. (2016). Sprachen lernen. Pieejams: birkenbihl-sprachen.com [skatīts 12.01.2016.]

Bondarenko, E. (2015). DigU-Digital unterrichten. *Fremdsprache Deutsch*, Nr. 53, S. 35.–40.

Böttcher, R. (2015). Lernen mit digitalen Medien in informellen Situationen und die Verbindung zu formale organisierten Lernprozessen. *Fremdsprache Deutsch*, Nr. 53, S. 9.–14.

Digital unterrichten (2015). Pieejams: <http://digu.goethe.de/> [skatīts 13.02.2016.]

Education and Training Monitor (2015). Pieejams: http://ec.europa.eu/education/library/publications/monitor15_en.pdf [skatīts 15.01.2016.]

Eiropas kopīgās pamatnostādnes (EKP) valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, vērtēšana (2001). Eiropas Padome.

EP lēmums par Eiropas stratēģiju attiecībā uz daudzvalodību (2008). Pieejams: http://ec.europa.eu/languages/policy/strategic-framework/index_en.htm [skatīts 14.02.2016.]

- Feick, D. (2015). Mehr als nur Apps – Mobiles Lernen im DaF – Unterricht. *Fremdsprache Deutsch*, Nr. 53, S. 14.–20.
- Jojo sucht das Glück. Eine Telenovela für Deutschlerner. Pieejams: www.dw.de/jojo [skatīts 13.02.2016.]
- Key Skills for European Union Hotel Staff (2016). Projekta materiāli. Pieejams: www.languagehotel4.eu [skatīts 13.02.2016.]
- Language learning oportunities – ways out of unemployment risks (2014). Pieejams: <http://llo.turiba.lv> [skatīts 28.12.2015.]
- Mitgutsch, K. (2015). Serious Games und weniger ernsthafte digitale Spiele und ihr didaktischer Einsatz. *Fremdsprache Deutsch*, Nr. 53, S. 20.–25.
- Modernisation of Higher Education in Europe (2014). Pieejams: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/165EN.pdf [skatīts 7.12.2015.]
- Müller, F. (2013). Karikaturen im deutschsprachigen Unterricht. *Fremdsprache Deutsch*, Nr. 49, S. 47.–53.
- Pfeil, A. (2015). Digitale und analoge Lernwelten im Deutsch als Fremdsprache – Unterricht. *Fremdsprache Deutsch*, Nr. 53, S. 3.–9.
- Schneider, I. (2014). Die begehrtesten Fremdsprachen bei Arbeitgebern – wer Japanisch spricht – ist klar im Vorteil!
Pieejams: <https://www.adzuna.de/blog/2014/12/12/die-begehrtesten-fremdsprachen-bei-arbeitgebern-wer-japanisch-spricht-ist-klar-im-vorteil/> [skatīts 14.02.2016]
- Schritte international (2015). Pieejams: www.hueber.de [skatīts 28.01.2016.]
- Semināra materiāli. Gētes Institūta un Vācu akadēmiskā apmaiņas dienesta (DAAD) rīkotais seminārs “Deutschlehrertag”, 4.12.2015.
- Sprachenpolitik (2014). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:320:0001:01:DE:HTML> [skatīts 12.09.2015.]
- Starptautisks projekts “Tourneu” (2010). Pieejams: www.tourneu.eu [skatīts 8.01.2016.]

EDUCATIONAL TOURISM: OPPORTUNITIES OF LATVIA AS A DESTINATION FOR ACADEMIC MOBILITY

Natalija Sotikova, MBA,
Marina Gunare, Dr. sc. pol.,
Diana Zagulova, Dr. med.,
Baltic International Academy, Latvia

Abstract

Academic mobility is an active process in recent years and it is interesting for both the participants of the educational process and business structures. Development of educational tourism in Latvia requires investigating the factors of the decision-making in choosing Latvia as a destination for study. The goal of the research is to estimate the significance of factors of academic mobility place and to study the attitudes towards Latvia as a destination for education. The research took place in a group of summer school students from different countries. In-depth interviews, focus groups and continuous classroom questionnaires were used to collect the data. The studied factors have almost equal significance in the choice of the summer school. The lowest significance is given to the language of instruction, the university prestige, proximity to the permanent place of residence, financial costs and climate. In general, the choice of the summer school is equally affected by educational and tourist factors. As a result students have formed a positive attitude to Latvia, the desire to visit it again and to recommend Latvia as a tourist destination. Latvia has good potential for educational tourism, in particular as a destination for academic mobility. Moreover, academic mobility may contribute to the formation of the image of Latvia as a destination for not only educational tourism.

Key words: academic mobility, factors of attractiveness, tourist destination, educational tourism, summer school

Introduction

Academic mobility of students, teachers and administrative staff of universities within the framework of the Bologna process has special importance. According to the OECD the number of students who travel to other countries for educational purposes is increasing. (OECD, 2015)

The academic activity of students is interesting for several parts, such as the participants of the educational process, business structures, government agencies.

The representatives of the educational process have twofold interest in the academic mobility of students. On the one hand it is improvement of the quality of education for the account of the European Union education facilities, access to the resources of leading scientific schools, providing students with the knowledge in all aspects of European culture, and on the other hand, it is the economic benefit.

The interest of businesses and government agencies also lies in several areas. First of all, they receive highly-qualified specialists in various fields. Secondly, foreign students arriving in the country also affect the budget revenues, economy, social life and development of the country. (Michael, et. al, 2004) Training of international students creates substantial income for the national economy due to the students' accommodation, catering, trips, purchasing activities. (Vickers & Bekhradnia, 2007)

In total, according to OECD and Eurostat data, there were 3505 foreign students in Latvia, and 1876 and 3915 in Estonia and Lithuania respectively (Total inbound, 2015). The share of foreign students in Latvia is one of the lowest in Europe and does not exceed 1.2% (Associācija, L. U., 2012). The greatest number of foreign students arriving in Latvia were from the following countries:

- Germany..... 567
- Russian Federation . 387
- Lithuania..... 213

- Uzbekistan 190
- Ukraine 188
- Sweden 165
- Norway 132
- Kazakhstan..... 116
- Turkey..... 114
- Georgia..... 111
- Belarus..... 107
- Azerbaijan 97
- Spain 97
- India..... 94
- Estonia..... 70 (Global Flow of Tertiary-Level Students, 2016)

Considering the fact that the training of foreigners is a profitable business, the competition of countries-exporters in this market will inevitably grow.

It is required to have information which factors and in what way can affect the international students' choice of the place for participation in international mobility programmes. This information is important for gaining deeper understanding of this procedure. The following reasons can cause the displacements for training: language improvement, personal growth, immersion in another culture, meeting people, feeling of adventure, improving career prospects, higher level of higher education abroad, the expected earnings, etc. (Beine, et. al., 2014; Van Mol & Timmerman, 2014) Moreover, Van Mol & Timmerman demonstrated that students from different countries have different personal motivations to participate in mobility programmes. It seems that the most important attention should be paid to the examination of attitudes of students from those countries from which the flow of students to Latvia is the greatest.

The investigation of factors influencing the choice of the place of study is undoubtedly important. The investigation results presented by various researchers distinguish such factors as the distance to the permanent place of residence, language of instruction, the costs of education and living, population, rank of higher school, quality of education in host country, recommendation, safe environment, comfortable climate and others variables of attractiveness.

Considering the available data, it can be assumed that Latvia could be attractive for students interested in various educational programmes. However, despite the urgency of this issue, it has not been studied sufficiently. This paper is devoted to investigation of this issue. This paper presents a research of determinants of the students' mobility; the research considers the opinions of students who came to summer school "Marketing communications in tourism" to the Baltic International Academy from Kazakhstan, Russia, Belarus and Georgia in July 2015.

The goal of this study was evaluating the significance of factors of choosing the place for academic mobility and examining the attitudes to Latvia as a destination for educational tourism.

Methods

In-depth interviews, focus groups and continuous classroom questionnaires were used to collect the data. The research was done in group of students of summer school who arrived from different countries.

In the study data were gathered from 92 students of summer school, 64 of them are female (69.6%) and 28 are male (30.4%). The students came from such countries as Kazakhstan, Russia, Belarus and Georgia. Most of the students 68 (73.9%) study "Marketing" at their universities, 17 (18.5%) students study "Finance" and 7 (7.6%) of people study different courses.

"The theory of attractive quality" by Noriaki Kanou was employed for the development of the questionnaire. (Kanou et al., 1993) Kanou method has proven itself as a way to study the parameters by the importance values which they are capable of forming. (Löfgren, & Witell, 2005)

The preferences of people to a particular characteristic of the product are illustrated by the answers in the questionnaire; the questions have either positive or negative wording. The question design allows

avoiding the problems of respondents' subjectivity, as people tend to answer not what they really think, but what they think to be "right".

Example of the question wording in the questionnaire:

What are your feelings if the investigated factor appears in the service?

- I like it this way
- It expect it this way
- I am neutral
- I can live with it this way
- I don't like it this way

What you are your feelings if there is no investigated factor in the service?

- I like it this way
- It expect it this way
- I am neutral
- I can live with it this way
- I don't like it this way

Then, each pair of questions is assessed with Kanou evaluation table (Tab. 1) (Witell, et. al, 2013).

Table 1

Kanou evaluation table

Customer Requirements		Dysfunctional				
		Like	Expect	Neutral	Accept	Dislike
Functional	Like	Q	A	A	A	O
	Expect	R	I	I	I	M
	Neutral	R	I	I	I	M
	Accept	R	I	I	I	M
	Dislike	R	R	R	R	Q

Notes: A – attractive; O – one-dimensional; M – must-be; I – indifferent; R – reverse; Q –questionable.

The table presented above contains abbreviations which should be expanded as follows: (A) stands for attractive quality, (O) for one dimensional quality, (M) for must-be quality, (I) for indifferent quality and (R) for reverse quality. Sceptical answers were grouped in category (Q) "questionable" since it is not quite clear if the respondent has understood the question in the necessary way. Kanou et al. (1984) used these five categories to systematize the relationships between the degrees of satisfaction of quality attributes which customers have achieved.

The presence of quality attributes categorized as "attractive" creates satisfaction, though the lack of this property/attribute does not mean occurrence of dissatisfaction; it does not always lead to the development of unsatisfied customers. The achievement of "one-dimensional" attribute leads to customers' satisfaction, while failure to achieve that attribute leads to their dissatisfaction.

The occurrence of characteristics that products or services must have (must-be quality) does not lead to the appearance of satisfied customers; nonetheless, customers become unsatisfied if products do not have the expected properties. Consequently, this attribute is a requirement that products or services must have.

The attribute designated as "Indifferent" does not contribute to satisfied or unsatisfied customers formation; its achievement is not so important to consumer. "Reverse quality" attributes achievement leads to dissatisfaction, while non-obtaining of this attribute leads to satisfaction among customers. (Högström, et. al, 2010)

The Likert scale with the following answer options is also used: strongly disagree, disagree, agree, strongly agree. (Li, 2013)

Frequencies of different responses are compared with employment of Pearson's chi-square test. As a nominal level of significance, $\alpha=0.05$ was accepted. The Bonferroni correction of level of significance α was applied to counteract the problem of multiple comparisons.

Results

To study the possibilities of Latvia as a destination for the academic mobility it is necessary first of all to evaluate the significance of selected factors when choosing a place of short-term training.

The stereotypes about Latvia, its climate and the environment, the quality of education and services, the country image and reputation, lack of knowledge about Riga and universities offering summer school options – these factors can be communication barriers for choosing Latvia (Riga) as a place for educational tourism. They can lead to a decrease in the confidence necessary for the decision in favour of the proposals of universities in Latvia.

It is obvious there is no actual possibility to affect a lot of significant and sustainable external factors, such as the stereotypes or the country's image, within the marketing work on the specific educational project. Nevertheless, if we find out all the factors that create the impact field for the formation of choice of the potential customer and his decision-making, it is possible to predict their influence and minimize the undesirable effect and even bring the choice to a positive result.

To select the factors which may be significant in choosing destinations for academic mobility in-depth interviews and focus groups were used; the participants of these groups were foreign students, who arrived at the BIA through the program of academic mobility as well as some the data of other researchers (Beine, et. al, 2014; Michael, et. al, 2004; Mazzarol & Soutar, 2002; Abubakar, et. al, 2014) (Tab. 1, 2).

Table 1

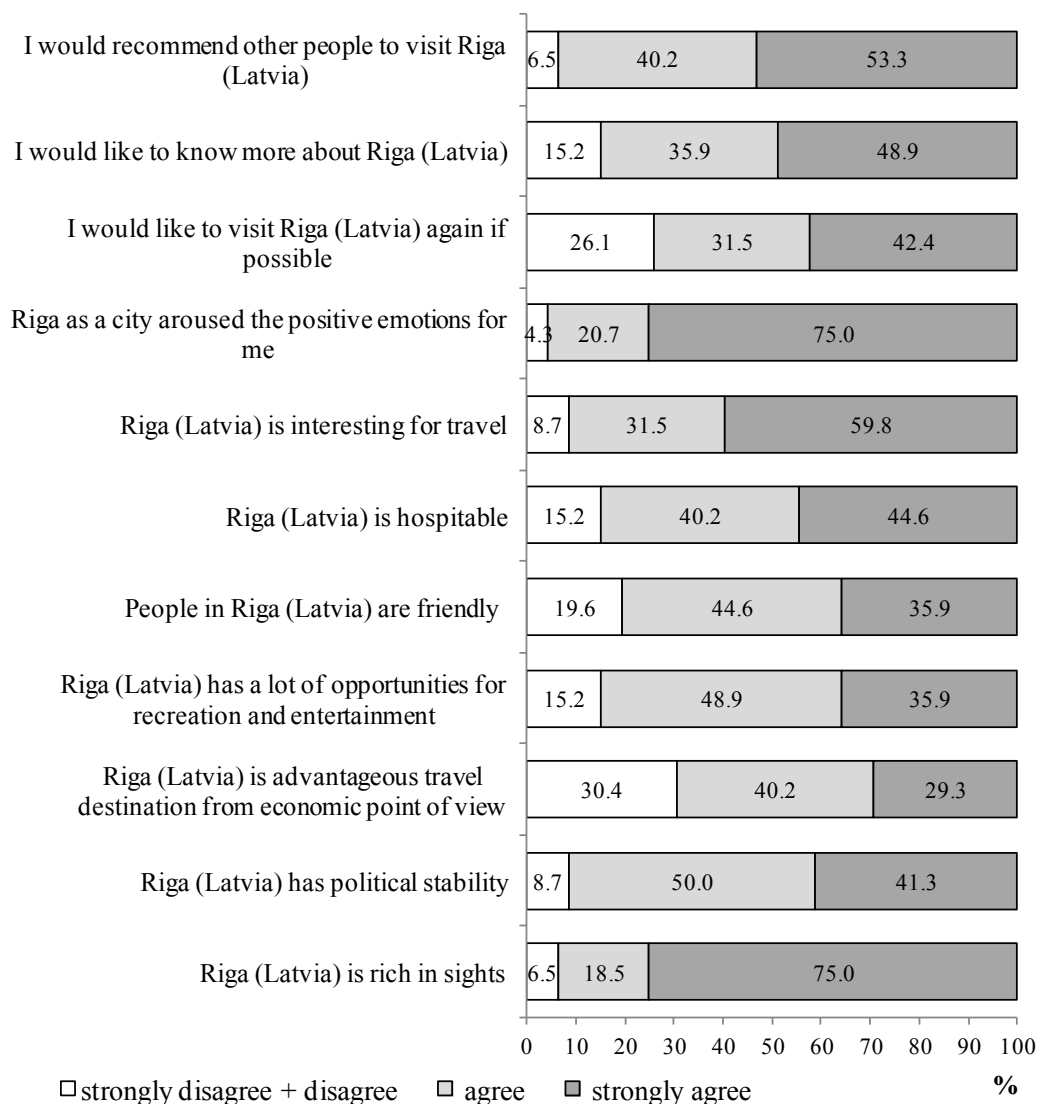
General evaluation of the attitudes to the factor of choice of the University for Short-term training

	attractive	indifferent	must-be	one dimensional	questionable	reverse	Total
	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)
The possibility of mastering a foreign language	34.0 (31)	10.0 (9)	12.0 (11)	38.0 (35)	6.0 (6)	0.0 (0)	100 (92)
The possibility to obtain professional knowledge	11.8 (11)	3.9 (4)	27.5 (25)	56.9 (52)	0.0 (0)	0.0 (0)	100 (92)
Possibility to choose courses for study	28.8 (27)	5.8 (5)	13.5 (12)	48.1 (44)	3.8 (4)	0.0 (0)	100 (92)
The presence of two-way communication during lectures	19.2 (18)	5.8 (5)	21.2 (19)	50 (46)	1.9 (2)	1.9 (2)	100 (92)
Occurrence of interactive elements during lectures	9.6 (9)	13.5 (12)	13.5 (12)	57.7 (53)	1.9 (2)	3.8 (4)	100 (92)
The possibility of applying the acquired knowledge into practice	9.6 (9)	9.6 (9)	21.2 (19)	57.7 (53)	1.9 (2)	0.0 (0)	100 (92)
The availability of interesting student life	7.7 (7)	21.2 (19)	13.5 (12)	57.7 (53)	0.0 (0)	0.0 (0)	100 (92)

The investigation of the respondents' attitudes to the factors of choice of the university as a place of temporary study revealed that the majority of respondents rate them as "one dimensional" (Tab. 1). More than 19% suppose the opportunity of mastering the foreign language and choosing the subjects, as well as the presence of two-way communication during lectures as an "attractive" factor.

Quite unexpected results were obtained that only 27.5% (25) of respondents suppose the opportunity to receive professional knowledge during short-term training as a “must-be” (Tab. 1). Moreover, 21.2% (19) of respondents consider that “the presence of two-way communication during lectures” and “the ability to apply the obtained knowledge in practice” are “must-be” factors.

Therefore to determine the feasibility of Latvia as a destination for academic mobility, the attitudes to Latvia as a country and as a tourist destination were examined. After finishing the course of the summer school the majority of respondents had positive opinion about Latvia (Fig. 1). Statistically significant ($p < 0.03$) the number of positive responses was greater than all the negative statements, except two. The number of respondents who chose different answers to the statements: “If possible, I would like to visit Riga (Latvia) again”, and “It is beneficial from economic point of view to travel to Riga (Latvia)” was not significantly different.

Note: The answers “strongly disagree” and “disagree” were summarized as the number of these answers was much smaller than the positive ones.

Fig. 1. Opinions of foreign students about Riga (Latvia) after finishing the programme of the summer school

The study of respondents' attitudes to the factors of choice of destination for academic mobility showed that the majority of respondents evaluate them as “one dimensional” (Tab. 2). As follows from the data obtained, more than 17% of respondents assessed as “attractive” (a pleasant surprise) factors such items as “occurrence of attractions”, “interesting culture”, “opportunities for recreation and entertainment”

and “the opportunity to visit the neighbouring countries”. At the same time 24.2% of respondents attributed the factor “close to a permanent place of residence” to the “must-be” factors.

In general, the factor “climate” is a very important one for choosing the place of a tourist destination; nevertheless, 25.2% (60) of respondents classified climate as an insignificant factor (Tab. 2).

Table 2

General evaluation of the attitudes to the factor of choice of the country for short-term training

	attractive	indifferent	must-be	one dimensional	questionable	reverse	Total
	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)	% (f)
Availability of international messages	18.8 (17)	13.0 (12)	7.2 (7)	60.9 (56)	0 (0)	0 (0)	100 (92)
Availability of attractions	20.6 (19)	4.4 (4)	7.4 (7)	66.2 (61)	1.5 (1)	0 (0)	100 (92)
Interesting culture	20.9 (19)	9.0 (8)	7.5 (7)	61.2 (56)	1.5 (1)	0 (0)	100 (92)
Recreational facilities	17.9 (16)	4.5 (4)	10.4 (10)	65.7 (60)	1.5 (1)	0 (0)	100 (92)
Price level	6.1 (6)	3.0 (3)	12.1 (11)	77.3 (71)	1.5 (1)	0 (0)	100 (92)
Proximity to a permanent place of residence	10.6 (10)	24.2 (22)	6.1 (6)	51.5 (47)	3 (3)	4.5 (4)	100 (92)
The opportunity to visit nearby countries	19.7 (18)	1.5 (1)	3.0 (3)	75.8 (70)	0 (0)	0 (0)	100 (92)

Note: hereinafter f – the number of respondents

The results obtained demonstrated that Riga (Latvia) has a potential which can facilitate the development of educational tourism. There are several factors supporting this conclusion. The price level is significant for 77.3% of students choosing the destination; simultaneously 69.5% of respondents described Riga as a place allowing economical travel. Another important factor is possibility to visit neighbouring countries. It is important for 75.8% of respondents, and Riga is the place allowing implementation of this wish since Latvia is an important international transport hub in the region of the Baltic Sea letting through the substantial traffic flows between Scandinavia and Eastern Europe, Finland and Central Europe. While the respondents specified the criteria for choosing the place of destination, they gave practically the same level of importance to attractions, interesting culture, and opportunities for recreation and entertainment. The survey revealed that the majority of respondents agree that there are many opportunities for recreation and entertainment in Riga (Latvia) and Riga is rich in tourist attractions. In addition, more than 90% of respondents believe that Latvia is interesting for travellers, and they would like to recommend Riga as a destination.

Discussion

International mobility appeared in the 1980s. At that time it was not a programme available for all students. Only the most brilliant students could participate in it. (Wachter, 2003) Today this process has a global dimension and millions of students participate in it. Student mobility is seen as a process necessary for improving the education level and also a means of solving the economic and social issues. (European Commission/EACEA/Eurydice, 2013) Today it is possible to speak about the countries which are real leaders in attracting foreign students. On the other hand, there are countries which are not so interesting for foreign students, they arrive there in small numbers; as a result it is possible to speak about underdeveloped educational tourism and underdeveloped export of educational services. Unfortunately, Latvia belongs to such countries. (Perkins & Neumayer, 2014; Higher educations (USI), 2012) Educational tourism can play a big role in the economic and social development of the country. (Ghimire, 2013; Ekanayake & Long, 2012) Therefore, the study of the possibilities of development of Latvia in this direction is very important. In particular, it is important to determine how Latvia can meet the needs of foreign consumers of educational services. One of the efficient methods for solving such problems is

Kanou method. This method is used for developing the organization strategy and for solving the tasks of ensuring the customer satisfaction. It allows determining and allocating all customers' prioritized requirements. This method can also be used in the field of tourism and hospitality. (Gregory & Parsa, 2013)

The research under consideration showed that the majority of respondents suppose almost all the factors studied to be "one-dimensional" factors. In other words, a higher level of implementation of these functions will cause greater customers' satisfaction and will increase the competitiveness of a specific offer in the field of educational tourism in general. (Abubakar, et. al, 2014)

The research results demonstrate that only small number of respondents perceive the tourist factors as "must-be", in other words, they will not consume the offered product in case there are no these properties in the product. At the same time, there were such educational factors which were supposed as "must-be" by more than 20% of respondents.

There are factors which are very important for attracting foreign students. They are classified by consumers as "attractive" and the consumers are satisfied in case of occurrence of these factors (Löfgren & Witell, 2005). Such factors appear among both tourist and educational factors. However, the investigated factors were classified as "attractive" ones by less than 34% of the students. It means that other tourist and educational factors must be identified; it is important for forming more attractive product with properties which are capable of making the consumer happier and more satisfied.

The success of attracting foreign tourists and students in particular depends on their perception of the host country, on the generated image of the country as a whole. (Van Mol & Timmerman, 2014) The results showed that students have a positive image of Latvia and its inhabitants; it concerns all aspects of life. It is true even for students who arrived from the countries where the negative image of Latvia has been formed. (Ebik, 2006; Muižnieks, 2008) This fact contributes to the positive forecast of the possibility of developing Latvia as a destination for educational tourism in general and academic mobility in particular.

Comparison of consumers' wishes and their attitudes to the tourism potential of Latvia leads to the conclusion that in this regard there is an opportunity for Latvia to compete in the export market of educational services.

The alleged obstacle for attracting students for short-term training – the climate – turned to be insignificant. Apparently, despite the importance of the tourist factors in choosing the destinations for educational tourism, climate cannot have a decisive role in attracting foreign students.

Competition in the global educational market affects primarily the issues of tuition fees. (Michael, Armstrong & King, 2004; Perkins & Neumayer, 2014) 83.3% (77) students of summer school (Riga, July 2015) specified that high price level in the country of training will be an obstacle to select it as a place of study. Only 5.1% (5) of the respondents were indifferent to the price level in the country of study. Taking into consideration the relatively low level of prices on educational and tourist services in Latvia, Latvia can be quite attractive to most consumers by price criteria.

Conclusions

According to the results obtained it is possible to conclude that the choice of location for short-term learning is equally affected by both educational and tourist factors; this fact is evidenced by other authors. The integrated product should be offered for developing Latvia as a destination for educational tourism. The promotion of this integrated product should equally focus on tourism and educational aspects.

Overall, the study showed that Latvia has a competitive potential and can be very attractive as a destination for academic mobility and educational tourism.

Acknowledgments

The authors are grateful to the governing body of the Baltic International Academy, as well as to Yelena Popova, MBA, Baltic International Academy, and to Yekaterina Voznyuk, Dr. OEC, Baltic International Academy, for their great support and assistance in the research

References

- Abubakar, A. M., Shneikat, B. H. T., Oday, A. (2014). Motivational factors for educational tourism: A case study in Northern Cyprus. *Tourism Management Perspectives*, 11, pp. 58–62.
- Associācija, L. U. (2012). Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā. Kopsavilkums.
- Beine M., Noel R., Ragot L., Determinants of the international mobility of students, *Economics of Education Review* (2014), <http://dx.doi.org/10.1016/j.econedurev> .2014.03.03.
- Ebik A. The image of Latvia just terrible! *Vesti Segodna*, February 28, 2006. <http://rus.delfi.lv/archive/imidzh-latvii-prosto-uzhasen.d?id=13753102> 10.12.2015
- Ekanayake, E. M., Long, A. E. (2012). Tourism development and economic growth in developing countries. *The International Journal of Business and Finance Research*, 6(1), pp. 61–63.
- European Commission/EACEA/Eurydice, (2013). *Education and Training in Europe 2020: Responses from the EU Member States. Eurydice Report*. Brussels: Eurydice.
- Global Flow of Tertiary-Level Students *UNESCO ISI*. (2016, February 03). Retrieved from <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-student-flow-viz.aspx#sthash.BGSFMN4S.dpuf>
- Ghimire, K. B. (2013). *The native tourist: Mass tourism within developing countries*. Routledge.
- Gregory, A. M., Parsa, H. G. (2013). Kano's model: an integrative review of theory and applications to the field of hospitality and tourism. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 22(1), pp. 25–46.
- Högström, C., Rosner, M., Gustafsson, A. (2010). How to create attractive and unique customer experiences: An application of Kano's theory of attractive quality to recreational tourism. *Marketing Intelligence & Planning*, 28(4), pp. 385–402.
- Kanou N., Seraku N., Takahashi F., Tsjui S. (1984). Attractive quality and must-be quality. *The Journal of Japanese Society for Quality Control*, 14 (2), pp. 39–48. (Translation and interpretation of the Center for Quality of Management Journal. Cambridge, Massachusetts, USA, 1993. Vol. 2, No. 4. p. 36.
- Li, Q. (2013). A novel Likert scale based on fuzzy sets theory. *Expert Systems with Applications*, 40(5), pp. 1609–1618.
- Löfgren, M., Witell, L. (2005). Kano's theory of attractive quality and packaging. *Quality management journal*, 12(3), pp. 7–20.
- Muiznieks, N., Rostoks, T., Petrenko, D. (2008). Manufacturing enemy images. Russian media portrayal of Latvia.
- Mazzarol, T., Soutar, G. N. (2002). "Push-pull" factors influencing international student destination choice. *International Journal of Educational Management*, 16(2), pp. 82–90.
- Michael, I., Armstrong, A., King, B. (2004). The travel behaviour of international students: The relationship between studying abroad and their choice of tourist destinations. *Journal of Vacation Marketing*, 10(1), pp. 57–66.
- OECD (2015). *Education at a Glance 2015: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris.
- Perkins, R., Neumayer, E. (2014). Geographies of educational mobilities: exploring the uneven flows of international students. *The Geographical Journal*, 180(3), pp. 246–259.
- Total inbound internationally mobile student, *UNESCO Institute for Statistics*. (2015, December). Retrieved from http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=EDULIT_DS
- Van Mol, C., Timmerman, C. (2014). Should I Stay or Should I Go? An Analysis of the Determinants of Intra-European Student Mobility. *Population, Space and Place*, 20(5), pp. 465–479.
- Vickers, P., Bekhradnia, B. (2007). *The economic costs and benefits of international students*. Oxford: Higher Education Policy Institute.
- Wachter, B. (2003). Internalisation at home in context. *Journal of Studies in International Education*, 7 (1), pp. 5–11.
- Witell, L., Löfgren, M., Dahlgaard, J.J. (2013). *Theory of attractive quality and the Kano methodology – the past, the present, and the future*, *Total Quality Management & Business Excellence*, 24:11-12, pp. 1241–1252.

KREDITORU INSTITŪTA ĪPATNĪBAS PĀRROBEŽU MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ

THE CREDITORS' INSTITUTE IN CROSS-BORDER INSOLVENCY

Daiga Sproģe, LL.M,

Biznesa augstskola Turība, Juridiskās zinātnes doktorante, Latvija

Abstract

The title of the research paper is "The Creditors' Institute in Cross-border Insolvency". The economic activities of business are of an ever increasing cross border nature. Cross border activities are when companies carry out economic operations in more than one European Union country. Under such circumstances there may be creditors in other countries and not just in the country where insolvency proceedings have been initiated. As a result there may be a situation where for example creditors of an insolvency proceeding who are in other countries are less protected with regards to their interests compared to the local creditors.

The aim of the paper is to provide an insight on cross-border insolvency proceedings, creditors' institute, its specifics and possible deficiencies in cross-border insolvency proceedings.

The tasks set are to review and analyse the existing legal regulations on insolvency proceedings at the national as well as international level, to ascertain the problems concerning regulating the creditors' institute in cross-border insolvency proceedings, as well as identify whether general trends of strengthening and enhancing the creditors' institute exist in solving cross-border insolvency cases.

The tasks have been carried out by selecting and applying the appropriate scientific research methods. The following research methods have been applied: analytical method, comparative method, sociological method and descriptive method.

Taking into account the research it could be concluded that by connecting the insolvency registers of all the European Union member countries starting from 26th June 2019 the procedures for determining the jurisdiction for initiation of insolvency proceedings will be improved and preconditions will be created for resolving problematic issues related to expiry deadlines for submission of creditors' claims.

Key words: Law, creditor, cross-border insolvency proceedings

Atslēgas vārdi: tiesības, kreditors, pārrobežu maksātnespējas process

Ievads

Komersanti arvien vairāk veic pārrobežu darbības, un tāpēc tos arvien vairāk regulē Kopienas tiesību akti. Šādu uzņēmumu maksātnespēja ietekmē arī iekšējā tirgus darbību, un ir vajadzīgs Kopienas akts, kas prasa saskaņot pasākumus, kurus veic attiecībā uz maksātnespējīga parādnieka aktīviem. Eiropas Savienības ietvaros kopš 2002. gada 31. maija, kad sāka piemērot 2000. gada 29. maija Padomes Regulu (EK) Nr. 1346/2000 par maksātnespējas procedūrām, turpmāk tekstā – Regula I (Regula Nr. 1346/2000, 2002), ir nodrošināts pārrobežu maksātnespējas procesu regulējums.

Minētā Regula I bija pirmais Eiropas Padomes normatīvais akts, kas šādā mērogā noteica pārrobežu maksātnespējas procesu regulējumu. Savukārt Latvijas Republikai šī Regula I ir saistoša kopš brīža, kad Latvijas Republika kļuva par vienu no Eiropas Savienības dalībvalstīm, proti, kopš 2004. gada 1. maija.

Jāatzīst, ka līdz Regulas I pieņemšanas brīdim bija vairāki mēģinājumi šos jautājumus centralizēti noregulēt, piemēram, 1995. gada 23. novembrī tika izstrādāta Maksātnespējas procedūru konvencija, par kuru bija daudz diskusiju, tomēr dalībvalstīs, līdz galam nevienojoties par savu interešu regulējumu, tā arī neratificēja minēto konvenciju. (Omar, 2008, 102)

Regulas I mērķis ir nodrošināt pārrobežu maksātnespējas procesa efektivitāti un aptvert visus parādnieka aktīvus (Regula Nr. 1346/2000, 2002, 12), tādējādi kopumā uzlabojot komercdarbības vidi.

Tomēr, kaut arī kopumā tika uzskatīts, ka Regula I veiksmīgi darbojas, atvieglojot pārrobežu maksātnespējas procedūras Eiropas Savienībā, Eiropas Komisija, izvērtējot pārrobežu maksātnespējas procesa regulējumu un tā piemērošanu no praktiskā viedokļa, atklāja vairākas problēmas Regulas I piemērošanā praksē. Kā rezultātā, Eiropas Komisija ir rosinājusi novērst atklātās nepilnības, paplašinot Regulas I darbības jomu, pārskatot maksātnespējas procedūru definīciju, precizējot noteikumus par procesu piekritību, kā arī nodrošinot dalībvalstu maksātnespējas reģistru savienojamību un uzlabojot procesā iesaistīto pušu sadarbību. (Eiropas Komisijas priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai, ar ko groza Regulu Nr. 1346/2000)

Regulas I nepilnības tika konstatētas praksē atkarībā no katras dalībvalsts nacionālā normatīvo aktu regulējuma. Latvijā šādu pārrobežu maksātnespējas procesu ir salīdzinoši maz, tomēr regulāri šādos procesos iesaistītajām personām rodas neskaidrības par Regulas I pareizu piemērošanu un attiecīgi veicamām darbībām šo procesu ietvaros.

Ņemot vērā Eiropas Komisijas iniciatīvu, ir izstrādāta jauna maksātnespējas regula – Eiropas Parlamenta un Padomes (ES) 2015. gada 20. maija Regula Nr.2015/848 par maksātnespējas procedūrām, turpmāk tekstā – Regula II (Regula Nr. 2015/848). Ir paredzēts, ka Regula II būtiski pilnveidos pārrobežu maksātnespējas procesu norisi, tajā skaitā kreditoru tiesību aizsardzību pēc parādnieka maksātnespējas pasludināšanas.

Nav mazsvarīgi, ka Regula II attieksies tikai uz tām maksātnespējas procedūrām, kas tiks uzsāktas pēc 2017. gada 26. jūnija, jo tieši ar šo datumu Regula II tiks piemērota attiecībā uz pārrobežu maksātnespējas procedūrām. Pastāv gan vairāki izņēmumi, kas paredz, ka, piemēram, Regulas I 86. pants ir piemērojams jau no 2016. gada 26. jūnija, proti, dalībvalstīm Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkla civillietās un komercietās ietvaros regulāri būs jāiesniedz savu valsts maksātnespējas tiesību aktu un procedūru īss aprakstu, lai informācija būtu publiski pieejama, savukārt Regulas II 24. panta pirmā daļa ir piemērojama no 2018. gada 26. jūnija un tas nozīmē, ka dalībvalstīm, kurās līdz šim nebija izveidots maksātnespējas reģistrs, ne vēlāk kā līdz 2018. gada 26. jūnijam jāizveido un jāuztur savā teritorijā vienu vai vairākus reģistrus, kuros tiek publicēta informācija saistībā ar maksātnespējas procedūrām. (Regula Nr. 2015/848, 2015, 92)

Raksta mērķis ir sniegt priekšstatu par pārrobežu maksātnespējas procesu, kreditoru institūtu, tā īpatnībām un iespējamām nepilnībām pārrobežu maksātnespējas procesā, kā arī veicināt maksātnespējas tiesību regulējuma attīstību pārrobežu maksātnespējas procesā.

Raksta uzdevumi ir aplūkot un analizēt spēkā esošo pārrobežu maksātnespējas procesa tiesisko regulējumu, konstatēt kreditoru institūta regulējuma problemātiku gan nacionālajā, gan starptautiskajā līmenī, kā arī noskaidrot, vai pastāv vispārējās tendences nostiprināt un pilnveidot kreditoru institūta regulējumu pārrobežu maksātnespējas gadījumā risināšanai.

Rakstā izvirzīto uzdevumu sasniegšana ir balstīta uz zinātnisko pētniecības metožu atbilstošu atlasi un piemērošanu. Pētījuma ietvaros ir izmantotas šādas pamata zinātniskās pētniecības metodes: analītiskā metode, salīdzinošā metode, socioloģiskā metode un aprakstošā metode.

Raksts sastāv no kopsavilkuma, ievada, divām nodaļām un četrām apakšnodaļām, secinājumiem un literatūras saraksta. Pirmajā nodaļā tiek sniegts priekšstats par pārrobežu maksātnespējas procedūrām un to niansēm, apakšnodaļās sīkāk iztirzājot galvenās un sekundārās procedūras atšķirības un sekas. Otrajā nodaļā tiek analizēts kreditoru institūts pārrobežu maksātnespējas procesā, apakšnodaļās izvērtējot kreditoru prasījumu iesniegšanas kārtību un ar to saistītos problēmjautājumus, tiesiskā regulējuma pilnveidošanas iespējas, kā arī analizēta Eiropas Savienības vienotā Maksātnespējas reģistra izveidošana un tā nozīme pārrobežu maksātnespējas procesu pilnveidošanas procesā.

1. Pārrobežu maksātnespējas procesa jēdziens

Latvijā ar maksātnespējas procesu būtu jāsaprot tiesiska rakstura pasākumu kopums, lai atjaunotu maksātnespējas subjekta maksātspēju un aizsargātu kreditoru kopuma intereses. Latvijā spēkā esošā

Maksātnespējas likuma 1. pantā ir noteikts, ka *Maksātnespējas likuma* mērķis ir veicināt finansiālās grūtībās nonākuša parādnieka saistību izpildi un, ja iespējams, maksātnespējas atjaunošanu, piemērojot likumā noteiktos principus un tiesiskos risinājumus. (*Maksātnespējas likums*, 2010, 1)

Savukārt ar Regulu I un Regulu II ir noteikts Eiropas regulējums pārrobežu maksātnespējas procedūrām. Minētās Regulas ir piemērojamas gadījumos, kad parādniekam ir aktīvi vai kreditori vairāk nekā vienā dalībvalstī, neatkarīgi no tā, vai viņš ir fiziska vai juridiska persona.

Regulā I ir noteikts, kurai tiesai ir piekritība maksātnespējas procedūru sākšanai. Galvenās procedūras jāsāk dalībvalstī, kurā ir parādnieka galveno interešu centrs, un šo procedūru darbība tiek atzīta visā Eiropas Savienībā. Sekundāro procedūru var sākt tajā dalībvalstī, kurā atrodas parādnieka uzņēmums; šo procedūru darbība attiecas tikai uz minētajā dalībvalstī esošajiem aktīviem. (Regula Nr. 1346/2000, 2002, 3)

Gan Regula I, gan Regula II attiecas uz visām Eiropas Savienības dalībvalstīm, izņemot Dāniju, kura nepiedalās tiesu iestāžu sadarbībā saskaņā ar Līgumu par Eiropas Savienības darbību. Regulā I ir noteikts, ka galvenā maksātnespējas procedūra tiek uzsākta dalībvalstī, kurā ir parādnieka galveno interešu centrs. Galveno interešu centrs ir vieta, kur parādnieks regulāri pārvalda savas intereses un tādēļ ir pieejams trešajām personām (prezumpcija, ka tā ir parādnieka juridiskā adrese, ja nav pierādīts pretējais). Fiziskajām personām galvenais interešu centrs parasti ir to pastāvīgā dzīvesvieta. Galvenās maksātnespējas procedūras mērķis ir aptvert visus parādnieka aktīvus, neskatoties uz to, kurā dalībvalstī tie atrodas. (Regula Nr. 1346/2000, 2002, 12; Saleniece un Upenieks, 2007, 6)

Kā redzams, tad parādnieka galvenā interešu centra noteikšanai ir liela loma, nosakot starptautisko piekritību pārrobežu maksātnespējas procesa ietvaros. Jāatzīst, ka Latvijā galvenā interešu centra definīcija attiecībā uz fiziskajām personām ir sastopama *Civillikuma* 7. pantā, kur noteikts, ka dzīves vieta (domicils) ir tā vieta, kur persona ir labprātīgi apmetusies ar tieši vai klusējot izteiktu nodomu tur pastāvīgi dzīvot vai darboties. Vienai personai var būt arī vairākas dzīves vietas. (*Civillikums*, 1937, 7) Minētā tiesību norma neapšaubāmi ir vispārēja, tādējādi piemērojama tiktāl, kamēr speciālajā normatīvajā aktā nav noteikts savādāk.

Ar jaunu maksātnespējas Regulu II tiek atrisināts viens no lielākajiem līdz šim problēmjaudājumiem attiecībā uz galvenā interešu centra noteikšanu parādniekam. Regulas II 3. panta 1. punktā ir noteikts, ka sabiedrības vai juridiskas personas gadījumā galvenais interešu centrs ir šī komersanta juridiskā adrese, ja nav pierādījumu par pretējo. Minēto prezumpciju piemēro tikai tad, ja juridiskā adrese nav pārcelta uz citu dalībvalsti trīs mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru. Turpat attiecībā uz fiziskajām personām ir noteikts, ka gadījumā, ja fiziskā persona veic komercdarbību vai profesionālo darbību, galvenais interešu centrs ir šīs fiziskās personas komercdarbības vai profesionālās darbības vieta, ja nav pierādījumu par pretējo. Minēto prezumpciju piemēro tikai tad, ja fiziskās personas galvenā darījumdarbības vieta nav pārcelta uz citu dalībvalsti trīs mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru. Jebkuras citas fiziskās personas (kā patērētāja) gadījumā par galveno interešu centru uzskata minētās fiziskās personas pastāvīgo dzīvesvietu, ja nav pierādījumu par pretējo. Šo prezumpciju piemēro tikai tad, ja pastāvīgā dzīvesvieta nav pārcelta uz citu dalībvalsti sešu mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru. (Regula Nr. 2015/848, 2015, 3)

Pēc galvenās maksātnespējas procedūras sākšanas Regula I neierobežo tiesības pieprasīt sekundāro maksātnespējas procedūru kādā citā dalībvalstī, kurā atrodas parādnieka uzņēmums. Savukārt uzņēmums Regulas I izpratnē ir visas darbību vietas, kur parādnieks veic pastāvīgu saimniecisku darbību ar personālu un precēm. (Regula Nr. 1346/2000, 2002, 2; Saleniece un Upenieks, 2007, 7) Līdzīga situācija ir saglabājusies Regulā II, kur preambulas 24. punktā ir noteikts, ka gadījumos, kad galvenā maksātnespējas procedūra attiecībā uz juridisku personu vai sabiedrību ir sākta dalībvalstī, kurā nav to juridiskā adrese, vajadzētu būt iespējai sākt sekundāro maksātnespējas procedūru juridiskās adreses dalībvalstī ar noteikumu, ka parādnieks šajā valstī veic saimniecisko darbību, izmantojot personālu un aktīvus, saskaņā ar Eiropas Savienības Tiesas judikatūru. (Regula Nr. 2015/848, 2015)

Galvenās maksātnespējas procedūras un sekundārās maksātnespējas procedūras tiek vadītas nošķirti, un parasti tās veic divi dažādi administratori. Viņi var efektīvi realizēt visus parādnieka aktīvus, ja visas procedūras tiek koordinētas. Galvenais nosacījums ir dažādo likvidatoru ciešā sadarbība, it īpaši pietiekama informācijas apjoma apmaiņas ziņā.

1.1. Galvenā maksātnespējas procedūra

Galvenās maksātnespējas procedūras ietvaros piemērojamas procedūras sākšanas valsts normatīvie akti. Dažus tiesību jautājumus papildus maksātnespējas procedūras sākšanas valsts normatīvajiem aktiem reglamentē Regula I (līdzīgi arī Regula II), piemēram, pienākumu individuāli informēt citu dalībvalstu kreditorus par galvenās maksātnespējas procedūras sākšanu, vai arī kreditoru, kuru dzīvesvieta vai juridiskā adrese atrodas Eiropas Savienībā, tiesības iesniegt prasījumus galvenajā maksātnespējas procedūrā un sekundārajā maksātnespējas procedūrā.

Galvenajai maksātnespējas procedūrai ir šādas sekas:

- aktīvi, kas atrodas ārpus galvenās maksātnespējas procedūras sākšanas valsts teritorijas, izņemot sekundārās maksātnespējas procedūras aktīvus, tiek iekļauti šajā procedūrā no tās sākšanas brīža;
- galvenajā maksātnespējas procedūrā tiek iekļauti visi kreditori, izņemot sekundārās maksātnespējas procedūras kreditorus;
- vienā dalībvalstī sāktai maksātnespējas procedūrai ir vienādas sekas visās dalībvalstīs. Procedūru seku atzīšana citās dalībvalstīs ir automātiska, un tai nav nepieciešama *eksekvatūra* (sprieduma atzīšanas vai izpildes pasludināšana) un iepriekšējā publicēšana;
- galvenās maksātnespējas procedūras likvidatoram ir tiesības darboties citās Eiropas Savienības dalībvalstīs;
- aizliegums individuāli realizēt citās Eiropas Savienības dalībvalstīs esošus parādnieka aktīvus;
- kreditoram ir tiesisks pienākums atdot likvidatoram prasības apmierinājumu no aktīviem, ko tas saņēmis no parādnieka pēc maksātnespējas procedūras sākšanas, veicot individuālās darbības. (Regula Nr. 1346/2000, 2002, 4; Saleniece un Upenieks, 2007, 8)

Pastāv virkne gadījumu, kad galvenās maksātnespējas procedūras ietvaros attiecībā uz parādu saistību izpildi būtu jāpiemēro citi, nevis procedūras sākšanas valsts normatīvie akti, piemēram, ieskaita tiesības, kuras reglamentē citi, nevis maksātnespējas procedūras sākšanas valsts normatīvie akti, ir risināmas līdzīgi kā lietu tiesības; galvenās maksātnespējas procedūras pieļaujamās sekas attiecībā pret parādnieka tiesībām uz nekustamo īpašumu nosaka tās valsts normatīvie akti, kurā šie aktīvi ir reģistrēti; galvenās maksātnespējas procedūras neietekmē kreditoru vai trešo personu lietu tiesības attiecībā uz aktīviem, kas pieder parādniekam un atrodas citas Eiropas Savienības dalībvalsts teritorijā maksātnespējas procedūras sākšanas laikā. (Tiesiskā sadarbība civillietās Eiropas Savienībā, 2013, 31)

Ja tās valsts normatīvie akti, kurā atrodas nodrošinājums, pieļauj šo tiesību aizskaršanu, tad administratoram (vai arī kreditoram) ir tiesības lūgt sekundārās maksātnespējas procedūras uzsākšanu, lai varētu šīs tiesības izmantot. Jāatzīst, ka šāda veida aspekti diemžēl bieži rada neskaidrības, kā tieši administratoram būtu jārikojas gadījumā, ja parādnieka manta atrodas citā dalībvalstī.

1.2. Sekundārā maksātnespējas procedūra

Lai aizsargātu kreditoru intereses, Regula ļauj sākt sekundāro maksātnespējas procedūru citā dalībvalstī, nepārbaudot parādnieka maksātnespēju šajā citā valstī, kas notiktu līdztekus galvenajai maksātnespējas procedūrai. Parasti sekundārajā maksātnespējas procedūrā tiek piemēroti uz galveno maksātnespējas procedūras attiecināmie nosacījumi, ja Regulā nav noteikts savādāk. Sekundārai procedūrai piemēro tās dalībvalsts tiesību aktus, kuras teritorijā sāk sekundāro procedūru. (Regula Nr. 346/2000, 2002)

Sekundārā maksātnespējas procedūra tiek apturēta pilnībā vai daļēji ar mērķi aizsargāt galvenās maksātnespējas procedūras kreditoru intereses, apturot sekundārās maksātnespējas procedūras aktīvu pārdošanu, lai tos realizētu savādāk vai arī vēlāk. Sekundārās maksātnespējas procedūras apturēšanu var pieprasīt galvenās maksātnespējas procedūras administrators ar nosacījumu, ka viņš var izpildīt iespējamu tiesas lūgumu veikt piemērotus pasākumus, lai nodrošinātu sekundārās maksātnespējas procedūras kreditoru intereses. (Regula Nr. 1346/2000, 2002; Saleniece un Upenieks, 2007, 8)

Tiesa izbeidz sekundārās maksātnespējas procedūras apturēšanu, ja apturējums vairs nav pamatots, jo īpaši, ņemot vērā galvenās vai sekundārās maksātnespējas procedūras kreditoru intereses, šādos gadījumos:

- pēc pašiniciatīvas;
- ja to pieprasa galvenās maksātnespējas procedūras likvidators;
- ja to pieprasa sekundārās maksātnespējas procedūras likvidators;

- ja to pieprasa kreditors. (Regula Nr. 1346/2000, 2002, 33)

Attiecībā uz aktīvu pārpalikumu sekundārajā maksātnespējas procedūrā parasti šīs procedūras likvidatoram pēc saņemto kreditoru prasījumu segšanas pārpalikušie aktīvi nekavējoties ir jāatdod galvenās maksātnespējas procedūras administratoram. Tomēr, līdzsvarojot kreditoru līdztiesību, ieņēmumu sadalē jābūt koordinētai. Šajā gadījumā katrs kreditors var paturēt to, ko maksātnespējas procedūras laikā saņēmis, taču šis kreditors ir tiesīgs piedalīties visu parādnieka līdzekļu sadalē citās maksātnespējas procedūrās, ja citi kreditori ar līdzīgu statusu ir saņēmuši proporcionālu savu prasību apmierinājumu. (Wessels, 2012, 490)

Sekundārā procedūra pārrobežu maksātnespējas procesos joprojām izsauc daudz jautājumu un neskaidrību, tādējādi radot diskusijas par šāda veida procedūras nozīmi un lomu. No Regulas I 3. panta 3. punkta izriet, ka sekundārās maksātnespējas procedūras var būt tikai likvidācijas procedūras. No minētā izriet, ka sekundārās procedūras mērķis ir realizēt parādnieka aktīvus. Savukārt profesors Bobs Vesels (*Bob Wessels*) uzskata, ka tiesai nevajadzētu atvērt sekundāro maksātnespējas procedūru ar mērķi reorganizēt parādnieka aktīvus vai komercdarbību, vai finansiālo situāciju. (Wessels, 2004)

Pieņemot jaunu Regulu II, ir paredzēts, ka sekundārās maksātnespējas procedūras var arī kavēt maksātnespējīgā parādnieka mantas efektīvu pārvaldi. Tāpēc šajā Regulā II ir izklāstītas divas konkrētas situācijas, kad tiesa, kurā iesniegta prasība sākt sekundāro maksātnespējas procedūru, pēc pieprasījuma, ko izteic maksātnespējas procesa administrators galvenajā maksātnespējas procedūrā, ir tiesīga ar savu lēmumu atlikt vai atteikt šādas procedūras sākšanu.

Pirmkārt, maksātnespējas procesa administratoram galvenajā maksātnespējas procedūrā ar šo Regulu II tiek dota iespēja sniegt vietējiem kreditoriem garantiju, ka attieksme pret tiem būs tāda pati kā gadījumā, ja tiktu sākta sekundārā maksātnespējas procedūra. Minētā garantija atbilst vairākiem nosacījumiem, piemēram, tā tiek apstiprināta ar vietējo kreditoru balsu vairākumu. Ja ir sniegta šāda garantija, tiesa, kurā iesniegts pieteikums sākt sekundāro maksātnespējas procedūru, ir tiesīga šādu pieteikumu noraidīt, ja tā ir pārliecinājusies, ka šī garantija pienācīgi aizsargā vietējo kreditoru intereses. Izvērtējot šīs intereses, tiesai būtu jāņem vērā tas, ka garantija ir apstiprināta ar vietējo kreditoru balsu vairākumu. (Regula Nr. 2015/848, 2015, 42)

Otrkārt, tiek paredzēta iespēja, ka tiesa uz laiku aptur sekundāro maksātnespējas procedūru sākšanu, ja galvenajā maksātnespējas procedūrā ir noteikta individuālas izpildes procedūras pagaidu apturēšana, lai saglabātu šādas galvenās maksātnespējas procedūras apturēšanas efektivitāti. Tiesa ir tiesīga noteikt pagaidu apturēšanu, ja tā ir pārliecināta, ka ir veikti atbilstoši pasākumi, lai aizsargātu vietējo kreditoru vispārējās intereses. Tādā gadījumā par sarunām būtu jāinformē visi kreditori, kurus varētu ietekmēt sarunu par pārstrukturēšanas plānu iznākums, un tiem būtu jāļauj tajās piedalīties. Lai nodrošinātu vietējo interešu efektīvu aizsardzību, maksātnespējas procesa administratoram galvenajā maksātnespējas procedūrā nedrīkst ļaunprātīgi realizēt vai pārvietot tajā dalībvalstī esošos aktīvus, kurā atrodas komercdarbības vieta, jo īpaši ar mērķi novērst iespēju, ka šīs intereses tiks efektīvi apmierinātas, ja vēlāk tiks sāktas sekundārās maksātnespējas procedūras. (Regula Nr. 2015/848, 2015, 46)

Minētie Regulas II nosacījumi ir vērtējami ļoti pozitīvi, jo šādā veidā tiek nodrošināta maksātnespējīgā parādnieka mantas efektīva pārvaldīšana.

2. Kreditoru institūts pārrobežu maksātnespējas procesā

Maksātnespējas procesā parasti kreditori iedalās divās grupās – nenodrošinātie kreditori un nodrošinātie kreditori. Latvijas Republikas *Maksātnespējas likuma* 7. pantā ir noteikts, ka nodrošinātais kreditors ir kreditors, kura prasījuma tiesības pret parādnieku vai trešo personu ir nodrošinātas ar komercķīlu, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku uz parādnieka mantu. Nodrošinātais kreditors prasījuma nenodrošinātās daļas apmērā uzskatāms par nenodrošināto kreditoru, izņemot gadījumu, kad nodrošinājums ir par trešās personas saistību. Nodrošinātais kreditors ir tiesīgs jebkurā procesa stadijā pilnībā vai daļēji atteikties no prasījuma tiesību nodrošinājuma, izdarot attiecīgus grozījumus publiskajos reģistros. Savukārt minētā likuma 8. pantā ir noteikts, ka nenodrošinātais kreditors ir kreditors, kura prasījuma tiesības nav nodrošinātas ar iepriekš minētajiem nodrošinājuma līdzekļiem. (Maksātnespējas likums, 2010)

Izvērtējot kreditoru divu grupu atšķirības, ir skaidrs, ka nodrošinātie kreditori tiek uzskatīti par privilēģētiem kreditoriem, jo sava nodrošinājuma realizēšanas gadījumā minētā kreditora prasījums tiek apmierināts primāri. Ja pēc nodrošinātās mantas realizēšanas konkrētajā maksātnespējas procesā paliek pāri naudas līdzekļi, tie tiek novirzīti pārējiem nenodrošinātajiem kreditoriem.

Atšķirībā no Regulas I Regulas II 2. pants ir papildināts ar kreditoru definīcijām, proti, ir iestrādāti 11. un 12. punkts, kur 11. punktā noteikts, ka "vietējais kreditors" ir kreditors, kura prasījumi pret parādnieku radās uzņēmējdarbības vietas uzturēšanas dēļ vai saistībā ar to, kas atrodas dalībvalstī, kas nav dalībvalsts, kurā atrodas parādnieka galveno interešu centrs, savukārt 12. punktā ir noteikts, ka "ārvalstu kreditors" ir kreditors, kura pastāvīgā dzīvesvieta, domicils vai juridiskā adrese ir kādā dalībvalstī, kas nav procedūras sākšanas valsts, tostarp dalībvalstu nodokļu iestādes un sociālā nodrošinājuma iestādes. (Regula Nr. 2015/848, 2015)

Gan nacionālajā, gan pārrobežu maksātnespējas procesā kreditoriem ir tiesības iesniegt kreditora prasījumu, ievērojot normatīvā regulējuma prasības. Latvijas Republikas normatīvais regulējums paredz virkni prasību, sagatavojot un iesniedzot kreditora prasījumu maksātnespējas procesa administratoram, piemēram, *Maksātnespējas likuma* 74. panta pirmajā daļā ir noteikts kreditora prasījuma iesniegšanas termiņš, proti, kreditoru prasījumi pret parādnieku iesniedzami administratoram mēneša laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet minētā panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka kreditori savā iesniegumā norāda prasījuma pamatojumu, prasījuma veidu, prasījuma apmēru, atsevišķi minot galvenā prasījuma apmēru un blakusprasījumu apmēru, prasījuma rašanās laiku, informāciju, vai kreditors ir atzīstams par ieinteresēto personu šā likuma 72. panta izpratnē, informāciju, vai kreditors atzīstams par tādu kreditoru, kura prasījuma tiesības ir atkarīgas no nosacījuma iestāšanās, kā arī prasījuma apmēru un datumu (ja tāds ir zināms), līdz kuram nosacījumam jāiestājas, kreditora rekvizītus. (Maksātnespējas likums, 2010)

Paredzot nacionālajā regulējumā prasības kreditora prasījuma noformēšanai, tiek nodrošināta rūpīga kreditoru prasījuma izvērtēšana no administratora puses. Būtībā, jo vairāk kreditors iesniedz administratoram informāciju attiecībā uz kreditora prasījuma tiesībām, jo kvalitatīvāku lēmumu administrators pieņems, apmierinot vai noraidot kreditora prasījumu.

2.1. Kreditoru prasījumu iesniegšanas kārtība pārrobežu maksātnespējas procesā

Gan Regulā, gan Regulā I ir īpaši atrunāta kreditoru darbība atkarībā no parādnieka interešu centra. Piemēram, Regulas I preambulas 28. punktā ir noteikts, ka, pārliecinoties, vai trešās personas var noskaidrot parādnieka galveno interešu centru, īpaša uzmanība būtu jāvelta kreditoriem un viņu priekšstatam par to, kur parādnieks pārvalda savas intereses. Tas var nozīmēt, ka galvenā interešu centra pārvietošanas gadījumā kreditori būtu laikus jāinformē par jauno atrašanās vietu, no kuras parādnieks veic savu darbību, piemēram, pievēršot uzmanību tam, ka parādnieks komerciālajā sarakstē norāda jaunu adresi vai publisko jauno atrašanās vietu citos atbilstošos veidos. Savukārt Regulas I preambulas 63. punktā ir atrunātas kreditoru darbības uzreiz pēc maksātnespējas procesa uzsākšanas, proti, ir noteikts, ka katram kreditoram, kura pastāvīgā dzīvesvieta, domicils vai juridiskā adrese ir Kopienā, jābūt tiesībām iesniegt prasījumus katrā maksātnespējas procedūrā, ko izskata Kopienā attiecībā uz parādnieka aktīviem. Tas attiecas arī uz nodokļu iestādēm un sociālā nodrošinājuma iestādēm. Tomēr, lai nodrošinātu vienlīdzīgu attieksmi pret kreditoriem, ir jākoordinē līdzekļu sadalīšana. Katram kreditoram jāspēj paturēt maksātnespējas procedūru laikā saņemto, taču jābūt tiesīgam piedalīties kopējo aktīvu sadalīšanā citās procedūrās tikai tad, ja kreditoriem ar līdzīgu stāvokli ir apmierināta tāda pati prasījumu daļa. (Regula Nr. 2015/848, 2015)

Spēkā esošajā Regulā I ir paredzēts, ka tiklīdz kādā dalībvalstī ir sākta maksātnespējas procedūra, šīs valsts tiesa, kurai ir piekritība, vai tās ieceltais administrators nekavējoties informē zināmos kreditorus, kuru pastāvīgā dzīvesvieta, domicils vai juridiskā adrese ir citās dalībvalstīs (Regula Nr. 1346/2000, 2002). Tā kā Regulā I nav atrunāts konkrēts kreditora prasījuma termiņš, tas nozīmē, ka būtu jāskatās attiecīgās dalībvalsts normatīvajā regulējumā. Tātad, kā jau tika norādīts iepriekš, saskaņā ar Latvijas Republikā spēkā esošo *Maksātnespējas likumu* kreditori ir tiesīgi iesniegt savus prasījumus administratoram viena mēneša laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu.

Pašlaik, pasludinot maksātnespējas procesu, tiesa spriedumā norāda maksātnespējas procedūras veidu atbilstoši Regulai I. Gadījumā, ja tiesa, pasludinot parādnieka maksātnespējas procesu, konstatē pārrobežu maksātnespējas procesa pazīmes, un tai ir zināma informācija par parādnieka kreditoriem no ārvalstīm, tiesai nav nekādu šķēršļu informēt par pasludināto spriedumu ārvalsts kreditorus atbilstoši Regulas prasībām. (Civilprocesa likums, 1999, 363) Tomēr, kas notiek, ja parādnieka pasludināšanas brīdī tiesai nav iespējams konstatēt pārrobežu maksātnespējas procesa pazīmes? Šajā gadījumā tiesas spriedumā neparādās informācija par parādnieka pārrobežu maksātnespējas pazīmēm, un attiecīgi administrators sākotnēji nav informēts par iespējamo parādnieka pārrobežu maksātnespēju. Turklāt administratora rīcībā var nenonākt parādnieka dokumenti pilnā apjomā. Kā rezultātā nedz tiesai, nedz administratoram nav iespējas iegūt informāciju par parādnieka kreditoriem no citām dalībvalstīm, lai likumā noteiktajā kārtībā informēt minētos kreditorus par parādnieka maksātnespējas procesu.

Šajā gadījumā rodas jautājums, vai ārvalsts kreditors ir spējīgs nodrošināt savu interešu aizsardzību, ja viņa rīcībā nonāk informācija par sava debitora maksātnespējas pasludināšanu tad, kad ir iestājies kreditoru prasījumu iesniegšanas noilgums. Jāatzīst, ka Regula I šādu risinājumu nesniedz, tādējādi pieļaujot situāciju, ka ārvalsts kreditors uzzina par sava debitora maksātnespējas procesu tajā laikā, kad kreditoru prasījumu iesniegt administratoram vairs nav iespējams. No minētā izriet, ka kreditors pie šādiem apstākļiem diemžēl zaudē savu kreditora prasījumu.

Jaunā Regula II ir nākusi ar ievērojamām izmaiņām šajā aspektā, nosakot konkrētu termiņu kreditora prasījuma iesniegšanai un paredzot 55. panta 6. punktā, ka prasījumus iesniedz termiņā, kas paredzēts tās valsts tiesiskajā regulējumā, kurā sāktas procedūras. Attiecībā uz ārvalstu kreditoru šis termiņš nav mazāks par 30 dienām pēc maksātnespējas procedūras sākšanas, par ko tiek veikts ieraksts procedūras sākšanas valsts maksātnespējas reģistrā. (Regula Nr. 2015/848, 2015, 55)

Autores redzējumā šāds jauninājums ir lietderīgs tiem kreditoriem, kuriem parādnieks atrodas tādā dalībvalstī, kur ir paredzēts kreditora prasījuma iesniegšanas termiņš īsāks par 30 dienām. Tomēr minētais jauninājums nekādā veidā neatrisina problēmjautājumu, ja parādnieka maksātnespējas pasludināšanas brīdī tiesas rīcībā nebija informācijas par ārvalsts kreditoriem vai ja administratora rīcībā šāda informācija ir nonākusi pēc termiņa, kad kreditors bija tiesīgs iesniegt savu prasījumu. Šajā gadījumā joprojām tiek pieļauta situācija, ka kreditors, kas regulāri nesazinās ar parādnieku, var zaudēt savu kreditora statusu.

Autores redzējumā Latvijas Republikas *Maksātnespējas likumā* un Regulā II būtu lietderīgi iestrādāt grozījumus, kas paredzētu kreditoram iespēju iesniegt savu kreditora prasījumu ilgākā laika posmā, ņemot vērā tieši apstākļus, kad uz komersanta pasludināšanas brīdi nav informācijas par ārvalsts kreditoriem vai šāda informācija nonāk parādnieka administratora rīcībā maksātnespējas procesa laikā. Autore piedāvā *Maksātnespējas likuma* 73. pantā un Regulas II 55. panta sestajā daļā paredzēt, ka tiklīdz parādnieka maksātnespējas procesā administratora rīcībā nonāk informācija par ārvalsts kreditoru, administrators nekavējoties nosūta Regulā II paredzēto paziņojumu ar aicinājumu iesniegt savu kreditora prasījumu. Saņemot administratora paziņojumu, kreditoram būtu jāparedz termiņš iesniegt savu kreditora prasījumu, piemēram, viena mēneša laikā no administratora paziņojuma saņemšanas dienas.

2.2. Kā ES Maksātnespējas reģistra izveide ietekmē kreditoru institūtu

Pašlaik nav obligāti publicēt vai reģistrēt lēmumus dalībvalstīs, kur procedūras ir sāktas, vai dalībvalstīs, kurās atrodas uzņēmums. Tāpat nav arī vienota Eiropas Savienības (ES) maksātnespējas reģistra, kas ļautu meklēt informāciju vairākos valstu reģistros. Tomēr laba pārrobežu maksātnespējas procedūru darbība lielā mērā ir saistīta ar to, ka attiecīgi lēmumi saistībā ar maksātnespējas procedūrām ir publiski pieejami, nodrošinot to publicēšanu. Tiesnešiem ir jābūt informētiem par to, vai procedūras jau ir sāktas citā dalībvalstī; kreditoriem vai potenciālajiem kreditoriem ir jāzina, ka ir sāktas procedūras. (Eiropas Komisijas priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai, ar ko groza Regulu Nr. 1346/2000)

Turpinot vērtēt iespējas pilnveidot normatīvo regulējumu attiecībā uz obligātu maksātnespējas reģistru ieviešanu katrā dalībvalstī, jaunajā Regulā II, proti, tās 24. panta pirmajā daļā ir paredzēts, ka no 2018. gada 26. jūnija visām dalībvalstīm obligātā kārtā ir pienākums izveidot un attiecīgi uzturēt savā teritorijā vienu vai vairākus reģistrus, kuros tiek publicēta informācija saistībā ar maksātnespējas procedūrām

("maksātnespējas reģistri"). Minēto informāciju publicē pēc iespējas drīz pēc šādu procedūru sākšanas. (Regula Nr. 2015/848, 2015, 24)

Viens no būtiskākajiem Eiropas Komisijas jauninājumiem ir apvienot visu dalībvalstu maksātnespējas reģistrus. Regulas II 25. pantā ir noteikts, ka Komisija ar īstenošanas aktiem izveido decentralizētu sistēmu maksātnespējas reģistru savstarpējai savienojamībai. Minētā sistēma sastāv no maksātnespējas reģistriem un Eiropas e-tiesiskuma portāla, kas ir centrāls elektroniskās piekļuves punkts sistēmas informācijai. Sistēma nodrošina meklēšanas pakalpojumu visās Savienības iestāžu oficiālajās valodās, lai padarītu pieejamu obligāto informāciju un jebkurus citus maksātnespējas reģistros ievietotos dokumentus vai obligāto informāciju, kuru dalībvalstis ir izvēlējušās darīt pieejamu ar Eiropas e-tiesiskuma portāla palīdzību. (Regula Nr. 2015/848, 2015, 25)

Apvienojot visus dalībvalstu maksātnespējas reģistrus, tiks uzlabota piekritības noteikšanas kārtība maksātnespējas procedūru sākšanai. Saskaņā ar minēto tiesai pirms maksātnespējas procedūras sākšanas *ex officio* ir jāpārbauda tās piekritība un savā lēmumā jānorāda pamatojums, uz ko balstās piekritība minētajai tiesai (Eiropas Komisijas priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai, ar ko groza Regulu Nr. 1346/2000).

Visiem ārvalstu kreditoriem ar Regulas II ieviešanu tiek piešķirtas tiesības apstrīdēt lēmumu par procedūras sākšanu un nodrošināts, ka kreditori ir informēti par minēto lēmumu, lai tiem būtu iespēja efektīvi īstenot savas tiesības. Tādējādi, ieviešot šo jauninājumu, būtu jāsamazinās gadījumu skaits, kad tiek izvēlēta labvēlīgākās tiesas piekritība, ļaunprātīgi un fiktīvi pārvietojot galveno interešu centru.

Valstu reģistru savstarpēja savienojamība nodrošinās, ka tiesai, kura saņems un izskatīs maksātnespējas pieteikumu, būs iespēja precīzi noteikt, vai citā dalībvalstī jau ir sāktas maksātnespējas procedūras attiecībā uz to pašu parādnieku; tas ļaus arī kreditoriem uzzināt, vai attiecībā uz to pašu parādnieku ir sāktas maksātnespējas procedūras, un attiecīgi kādas pilnvaras ir administratoram, ja tāds ir iecelts (Eiropas Komisijas priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai, ar ko groza Regulu Nr.1346/2000).

Ieviešot vienotu ES Maksātnespējas reģistru, pēc būtības vajadzētu atrisināt raksta 2.1. apakšnodaļā konstatēto problēmjautājumu, jo, nodrošinot katrai personai pieeju pie minētās datu bāzes, kurā tiks norādīta informācija par to, ka parādniekam ir pasludināts maksātnespējas process citā dalībvalstī, šis kreditors nekavējoties varētu īstenot savas kreditora tiesības un noteiktajos termiņos iesniegt attiecīgajā maksātnespējas procesā savu kreditora prasījumu.

Pie esošajiem apstākļiem rodas šaubas par administratoram uzliktā pienākuma lietderīgumu informēt maksātnespējas procesā zināmos ārvalsts kreditorus par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, nosūtot aicinājumu iesniegt kreditora prasījumu. Ja šāda informācija būs pieejama ES Maksātnespējas reģistrā jebkurai personai, tad, iespējams, ar to būtu pietiekami, lai nodrošinātu katram kreditoram tiesības īstenot savas intereses parādnieka maksātnespējas procesa ietvaros.

Tomēr, Regulā II nav paredzēts, ka katra persona ir tiesīga saņemt nepieciešamo informāciju sev saprotamā valodā bez maksas, līdz ar to, ieejot ES Maksātnespējas reģistrā, kreditors, kurš nepārvalda parādnieka valsts valodu, var nesaprast tajā izdarīto ierakstu. Protams, šādu informāciju ir iespējams pārtulkot sev saprotamā valodā, bet tas viennozīmīgi radīs papildu izdevumus kreditoram, kas nav šī jauninājuma mērķis. Tajā pašā laikā būtu jāsaprot, ka gadījumā, ja kreditors konstatē vienotā ES Maksātnespējas reģistrā ierakstu par kādu no saviem debitoriem, tas neapšaubāmi norāda uz faktu, ka šim debitoram ir pasludināts maksātnespējas process vai, piemēram, Latvijas regulējuma ietvaros, ir apstiprināts tiesiskās aizsardzības process, par kuru parādniekam bija pienākums informēt katru savu kreditoru, saskaņojot tiesiskās aizsardzības procesa plānu.

Secinājumi

1. Ņemot vērā Eiropas Komisijas priekšlikumu, 2015. gada 20. maijā ir pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 2015/848 par maksātnespējas procedūrām ar mērķi novērst pārrobežu maksātnespējas procesu tiesiskā regulējuma līdzšinējās nepilnības un sekmētu pārrobežu maksātnespējas procedūru efektīvāku pārvaldību.

2. Gadījumā, ja parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas brīdī tiesas rīcībā nav informācijas par ārvalsts kreditoriem, un administratora rīcībā informācija par kreditoriem no citām dalībvalstīm nonāk pēc tam, kad ir iestājies kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņa noilgums, minētie kreditori zaudē savas tiesības pieteikt kreditora prasījumu administratoram, tādējādi zaudējot savu kreditora statusu.
3. Neskatoties uz to, ka jaunajā Eiropas Padomes 2015. gada 20. maija Regulā (ES) Nr. 2015/848 par maksātnespējas procedūrām ir iestrādāts termiņš kreditoru prasījumu iesniegšanai, kas ir ne mazāks par 30 dienām pēc maksātnespējas procedūras sākšanas, tas pagaidām neatrisina nepilnību, ka kreditors var zaudēt savu kreditora statusu tikai tādēļ, ka administratora rīcībā informācija par šādu kreditoru citā dalībvalstī ir nonākusi pēc kreditora prasījuma iesniegšanas termiņa beigām.
4. Lai novērstu nepilnību saistībā ar ārvalsts kreditora prasījuma iesniegšanas termiņa nokavējumu, ir nepieciešams izstrādāt grozījumus Latvijas Republikas *Maksātnespējas likumā* un Regulā II, kas paredzētu kreditoram iespēju iesniegt savu kreditora prasījumu ilgākā laika posmā, ņemot vērā apstākļus, ka uz parādnieka pasludināšanas brīdi nedz tiesai, nedz administratoram nav informācijas par ārvalsts kreditoriem citā dalībvalstī vai šādā informācija nonāk parādnieka administratora rīcībā maksātnespējas procesa laikā pēc kreditora prasījuma iesniegšanas termiņa beigām. Autore piedāvā *Maksātnespējas likuma* 73. pantā un Regulas II 55. panta sestajā daļā paredzēt, ka, tiklīdz parādnieka maksātnespējas procesā administratora rīcībā nonāk informācija par ārvalsts kreditoru, administrators nekavējoties nosūta Regulā II paredzēto paziņojumu ar aicinājumu iesniegt savu kreditora prasījumu. Saņemot administratora paziņojumu, kreditoram būtu jāparedz termiņš iesniegt savu kreditora prasījumu, piemēram, viens mēnesis no administratora paziņojuma saņemšanas dienas.
5. Ņemot vērā šo pētījumu, tiek secināts, ka, savienojot visu dalībvalstu maksātnespējas reģistrus, sākot ar 2019. gada 26. jūniju, tiks uzlabota piekritības noteikšanas kārtība maksātnespējas procedūru sākšanai, kā arī radīti priekšnosacījumi, lai atrisinātu problēmjautājumu saistībā ar kreditora prasījuma iesniegšanas termiņa noilgumu.

References

Grāmatas

Omar, P. (2008). (ed.) *International Insolvency Law. Themes and Perspectives*. Ashgate, (e-book). Pieejams: <https://books.google.lv/books?id=Au56BgAAQBAJ&pg=PT5&lpg=PT5&dq=International+Insolvency+Law.+Themes+and+Perspectives.+Ashgate.&source=bl&ots=Qelds78Ibx&sig=UFOHW6BBct8JQxHeCOF6BHzf7eM&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjIkpVAKivLAhWFLSwKHdHzAz0Q6AEILzAD#v=onepage&q=International%20Insolvency%20Law.%20Themes%20and%20Perspectives.%20Ashgate%2C&f=false> [skatīts 21.02.2015.]

Saleniece D., Upenieks G. (2007). *Buklets Pārrobežu maksātnespējas process*. Tieslietu ministrija, 16. lpp.

Tiesiskā sadarbība civillietās Eiropas Savienībā. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem, Eiropas Komisijas Tieslietu ģenerāldirektorāts, 2013. Pieejams: <https://e-justice.europa.eu/fileDownload.do?id=65168dda-a83c-4f2c-9586-644c5033460a> [skatīts 15.02.2016.]

Wessels, B. (2012). *International Insolvency Law*. Kluwer Legal Publishers, the Netherlands, p. 1022.

Wessels, B (2004). *European Union Regulation On Insolvency Proceedings: An Introductory. Analysis*; in: Wessels. *Current Topics of International Insolvency Law*. Kluwer BV, Deventer, pp. 28.

Normatīvie akti

Latvijas Republikas Civillikums, pieņemts 28.01.1937., publicēts: *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1937. Pēdējie grozījumi 19.11.2015.

Civilprocesa likums, pieņemts 14.10.1998., publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 03.11.1998., *Ziņotājs*, 23, 03.12.1998. Pēdējie grozījumi 15.02.2016.

Eiropas Padomes 2000. gada 29. maija regula (EK) Nr. 1346/2000 par maksātnespējas procedūrām. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2000R1346:20110708> [skatīts 21.02.2016.]

Eiropas Padomes 2015. gada 20. maija regula (EK) Nr. 2015/848 par maksātnespējas procedūrām. Pieejams <http://eurlex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32015R0848> [skatīts 21.02.2016.]

Maksātnespējas likums, stājās spēkā 01.11.2010., publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 124 (4316), 06.08.2010. Pēdējie grozījumi 01.03.2015.

Eiropas Komisijas Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai, ar ko groza Padomes Regulu (EK) Nr. 1346/2000 par maksātnespējas procedūrām, datēts 12.12.2012. Pieejams: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/juri/dv/com_com\(2012\)0744_com_com\(2012\)0744_lv.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/juri/dv/com_com(2012)0744_com_com(2012)0744_lv.pdf) [skatīts 15.02.2016.]

Tiesiskā sadarbība civillietās Eiropas Savienībā. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem, Eiropas Komisijas Tieslietu ģenerāldirektorāts, 2013. Pieejams: <https://e-justice.europa.eu/fileDownload.do?id=65168dda-a83c-4f2c-9586-644c5033460a> [skatīts 15.02.2016.]

PIESPIEDU DALĪTĀ ĪPAŠUMA REGULĒJOŠO TIESĪBU NORMU NEPIECIEŠAMĪBA

CHALLENGES OF FORCED SHARED OWNERSHIP OF PROPERTY

Dace Vārna, doktorante, Mg. iur.

Biznesa augstskola Turība, Tiesību zinātņu fakultāte, Latvija

Abstract

The research objective is the regulation of forced shared ownership of property in Latvia and the related regularities, given the historical aspects for emergence of shared ownership and the conclusions made by the State Land Service, disclosed in its statement “Shared ownership of property and forced rent in apartment buildings in Latvia”. The research subject is identification of problems arising from the termination of shared ownership of property by looking at a variety of possible solutions and the historical development of shared ownership of property in Latvia and other EU countries. The aim of the research is to develop proposals for the existing legal framework and to develop direction for the draft law. Scientific and special legal investigation methods will be used in research. Research will be based on different documents, informative statements, research, opinions, legal analysis and modeling of situations. The author has concluded that due to a lack of a precise and uniform definition of concepts “shared ownership of property” and “forced shared ownership of property” problems are created for the development of draft law and term usage, thus a definition for those terms will be offered. The problems do not lie in shared ownership of property as such, but in the lack of legal framework and historically detected deficiencies in the legal framework. In the author’s opinion, the attempts of the new law to improve the current legislation will solve only a part of the problems. The correct conceptual approach to legal provisions of shared ownership of property will lead to prevention of problems during interpretations and will make it possible to move in the direction of whole ownership of property in the context of Article 968 of the Civil law.

Atslēgas vārdi: piespiedu dalītais īpašums, daudzdzīvokļu māja, zeme kā darījumu objekts

Ievads

Tēmas aktualitāte saistīta ar piespiedu dalītā īpašuma problēmjautājumiem, kas vairāk kā 20 gadu piespiedu zemes nomas regulējumā ir izkristalizējis būtiskākās problēmas šajā jomā. Latvijā pastāvošās piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības ir radušās zemes reformas un valsts un pašvaldību īpašumu privatizācijas gaitā kā izņēmums no vispārēja zemes un ēkas vienotības principa. Izpētot dalītā īpašuma spēkā esošo tiesisko regulējumu un Tieslietu ministrijas sagatavoto un Saeimā iesniegto likumprojektu “Piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību privatizētajās daudzdzīvokļu mājās izbeigšanas likums”, secināms, ka ir pamatoti mēģināts rast atrisinājumu tā sauktajiem piespiedu dalītajiem īpašumiem, kur zeme pieder vienam īpašniekam, bet uz zemes uzceltie privatizētie daudzstāvu dzīvojamo nami dzīvokļu īpašniekiem, kuriem pēc likuma piespiedu kārtā jāmaksā zemes īpašniekam zemes nomas maksa. Dalītā īpašuma izbeigšanas mērķis ir radīt lielāku sociālu taisnīgumu mājokļu jautājumā, izveidojot tiesisko mehānismu, kas piedāvā iespēju izbeigt piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības, samērojot privatizēto daudzdzīvokļu māju dzīvokļu īpašnieku un zemes īpašnieka intereses. Tomēr viennozīmīgi problēmas nav meklējamas dalītā īpašumā kā tādā, bet šīs jomas normatīvā regulējuma trūkumā un vēsturiski konstatētajās normatīvo aktu nepilnībās. Ar jauno likumprojektu centieni pilnveidot normatīvo aktu regulējumu autores ieskatā varētu atrisināt daļu no problēmām.

Pētījuma objekts ir piespiedu dalītā īpašuma šobrīd spēkā esošais regulējums un likumdevēja regulējuma centieni Latvijā salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm un ar to saistītas likumsakarības un piespiedu dalītā īpašuma problēmjautājumu noteikšana, apskatot risinājumu iespējas, ņemot vērā VZD

informatīvā pārskata “Dalītais īpašums un piespiedu noma daudzdzīvokļu mājās Latvijā” secinājumus, dalītā īpašuma rašanās vēsturiskos aspektus.

Pētījuma mērķis ir izpētīt Tieslietu ministrijas sagatavoto likumprojektu “Piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību privatizētajās daudzdzīvokļu mājās izbeigšanas likums” kontekstā ar aktuāliem dalītā īpašuma problēmjaudājumiem un vēsturisko aspektu.

Pētījuma uzdevums ir izprast dalītā īpašuma regulējumu Latvijā un ar to saistītas likumsakarības un izstrādāt priekšlikumus esošā tiesiskā regulējuma un likumprojekta pilnveidošanas virzienam.

Izstrādē tiek izmantotas vispārzinātniskās, kā arī speciālās juridiskās izziņas metodes. Pētījuma bāze ir dažādu dokumentu, atziņu, viedokļu, normatīvo aktu analīze un situāciju modelēšana. Galvenokārt tika izmantotas analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un salīdzinošā metode, kā arī vēsturiskā metode. Interpretējot tiesību normas, lai noteiktu to jēgu, piemērošanas īpatnības un noformulētu priekšlikumus normatīvā regulējuma uzlabošanai, izmantotas tiesību normu analīzes metodes – gramatiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā un vēsturiskā metode.

Pētījuma priekšmets ir dalītā īpašuma izbeigšanas problēmjaudājumu noteikšana, apskatot dažādas risinājumu iespējas.

Autore apzinās, ka bez apskatītiem problēmjaudājumiem dalītā īpašuma regulējumā ir virkne citu būtisku jautājumu. Tāpat rakstā netiks padziļināti apskatīti jautājumi saistībā ar piespiedu nomas attiecībām, jo autore uzskata, ka problēmjaudājumi saistībā ar piespiedu nomu, it īpaši Latvijā, ir tik apjomīgi, ka tie ir atsevišķa pētījuma vērti.

1. Vēsturiskais atskats uz dalīto īpašumu

1.1. Laika periods līdz pirmās brīvvalsts laikam

Pēdējo gadu juridiskajā literatūrā ir pausti viedokļi par īpašuma horizontālā dalījuma ekonomisko un vēsturisko pamatojumu, norādot, ka 19. gs. modernajos īpašuma regulējumos kodifikācijās ietvēra principu par horizontālo nedalāmību (līdzīgi kā mūsu *Civillikuma* 968. panta vienotā īpašuma prezumpciju) kā ideoloģisku protestu pret feodālo iekārtu. Feodālajā sistēmā visa zeme piederēja karalim vai dižciltīgajiem un tika dota nomas veidā lietošanā (feods) zemākas kārtas personai, kura savukārt nodrošināja personīgu kalpošanu vai zemes augļus. Feodālā sistēma joprojām formāli pastāv Anglijā (kur visa zeme joprojām pilnībā tiek uzskatīta par karaļnama īpašumu), savukārt Skotijā to atcēla samērā nesen – ar 2004. gadā pieņemto likumu.

Lielā Franču revolūcija bija vēsturisks pagrieziena punkts ceļā uz atteikšanos no feodālajām zemes īpašuma tiesībām, kas nesa sev līdzīgu jaunu īpašuma tiesību regulējuma ēru Francijā un pārējā Eiropā. Dalītās tiesības uz zemi, kas raksturīgas feodālai iekārtai, varēja labi darboties uz lauksaimniecību balstītā ekonomikā. Taču šāda iekārta no ekonomikas viedokļa nevar pastāvēt pilsētnieciskā vidē. Ar to ekonomikas analītiķi skaidro absolūto īpašuma tiesību uz zemi nepieciešamību gan romiešu tiesību laikā, gan jaunajos laikos.

Arī Latvijas juridiskajā literatūrā pirmskara autoru darbos atrodama atziņa par atteikšanos no būtībā feodālā īpašumu tiesību institūta – dalītā īpašuma. To spilgti raksturo šāds citāts: “Nav mums muižnieku, kuru rokās apvienotas lielas platības, nav šķiru, nav vienas šķiras atkarības no otras. Zemes kungi ir tie, kas to apsaimnieko. Tamdēļ, izdodot jauno *Civillikumu*, paredzēts līdz ar to dalīto īpašumu atcelt.” (Davids, 1937).

Par dalīta īpašuma izplatību liecināja, piemēram, tas, ka Rīgas administratīvajās robežās bija tikai nedaudz īpašumu ar pilnām īpašuma tiesībām. Attiecībā uz lielāko daļu īpašumu Rīgas pilsētai bija virsīpašuma tiesības. Pilsētām kā virsīpašniekiem bija pirmpirkuma tiesības gadījumos, kad apakšīpašnieki savas tiesības pārdeva. (Davids, 1937)

Jau pirms *Civillikuma* pieņemšanas Latvijā pastāvēja trīs dažādi dalītā īpašuma veidi, proti, gruntsnoma (obroks), dzimtsnoma un cinšs. Atbilstoši Vietējo likumu kopojuma 943. pantam dalīto īpašumu nodibināja vai nu uz likuma, vai arī privāta rīkojuma pamata. Kaut arī dalītā īpašuma un pašreiz spēkā esošo piespiedu nomas attiecību rašanās cēloņi ir atšķirīgi, tas nemaina dalītā īpašuma jēgu:

viršīpašnieks patur tiesību uz lietas būtību. Šī tiesība uz lietas būtību izpaužas tā, ka viršīpašnieks, tiklīdz izbeidzas lietotāja tiesība, var šo nekustamo īpašumu iegūt no jauna savā pilnīgā īpašumā, izņemot tikai to gadījumu, kad nekustamais īpašums noteikts īpašumtiesīgam lietotājam uz mūžīgiem laikiem. (V. Dāvida runa radiofonā)

Likuma par Civillikuma spēkā stāšanās laiku un pārejas noteikumiem 37. pantā bija īpaši noteikts, ka viršīpašniekam nav tiesību patvaļīgi paaugstināt obroka, cinša un nomas maksas limitus virs likumā noteiktajiem. Pie tam paredzēts, ka šādas viršīpašnieku attiecības pastāv arī pēc *Civillikuma* spēkā stāšanās, līdz dalītā īpašuma pilnīgai likvidācijai. (Likums par Civillikuma spēkā stāšanās laiku un pārejas noteikumiem. Valdības Vēstnesis, 1937. gada 21. septembris, Nr. 213)

Vienlaikus ar *Civillikuma* pieņemšanu aizsākās mēģinājumi atteikties no dalītā īpašuma institūta. Šis aspekts saistībā ar *Civillikuma* spēkā stāšanos tika īpaši uzsvērts, norādot, ka "viens no svarīgākajiem jauninājumiem lietu tiesību daļā jaunajā *Civillikumā* tomēr ir tā sauktā "dalītā īpašuma" atmešana" (V. Dāvida runa radiofonā). Šim nolūkam 1938. gada 15. decembrī tika pieņemts likums *Par dalītā īpašuma tiesību atcelšanu*, kurš vēsturisko apstākļu dēļ netika īstenots. (Likums par dalītā īpašuma tiesību atcelšanu. Valdības Vēstnesis, 1938. gada 16. decembris, Nr. 286) Līdz ar to secināms, ka dalītā īpašuma institūts Latvijā pastāvēja arī deviņpadsmitā gadsimta beigās un divdesmitā gadsimta sākumā. Šo tiesību institūtu tiesisko attiecību dalībnieki bija ne vien privātpersonas, bet arī valsts un pašvaldības.

Latvijas Republikas 1938. gada likuma *Par dalīta īpašuma tiesību atcelšanu* 1. pantā tika noteikts, ka dalīta piespiedu īpašumu tiesības uz nekustamiem īpašumiem tiek atceltas un likvidētas šai likumā paredzētā kārtībā, bet jau saskaņā ar likuma 2. pantu īpašumtiesīgiem lietotājiem uz līgumu objektiem tiek piešķirtas pilnas īpašuma tiesības. Uz vēlmi sekmēt dalīta nekustamā īpašuma atsevišķus elementu apvienošanu vienā īpašumā attiecināms arī Latvijas pirmskara laika Tieslietu ministrijas skaidrojums, ka: "Zeme zem ēkām ar pagalmiem nav atsevišķi novērtējama un apliekama ar nodokļiem". Savukārt Latvijas pirmskara laika Tieslietu ministrijas 1937. gada izdevumā "Nodokļu likme" atrodams skaidrojums, ka zeme zem ēkām ar pagalmiem nav atsevišķi no mājas (dzīvokļiem) novērtējama un apliekama ar nodokļiem. Citētais autors skaidro, ka "viens no svarīgākajiem jauninājumiem Lietu tiesību daļā jaunajā *Civillikumā* tomēr ir tā sauktā dalītā īpašuma atmešana. Jau pats nosaukums rāda, ka šo mums darišana nevis ar pilnu īpašumu, bet gan kādu īpašuma daļu vai īpašumu aprobežotā veidā" (Davids, 1937).

1.2. Laika periods no otrās brīvvalsts dibināšanas

1991.–1995. gadu zemes reformas rezultātā radās piespiedu dalītais īpašums, ... kas vērtējams kā juridiska anomālija, kas veidota piespiedu kārtā uz likuma pamata, pretēji šo attiecību dalībnieku gribai, ko raksturo fakts, ka īpašuma tiesību atjaunošana sākās 1991. gadā, bet piespiedu nomas institūts tika ieviests tikai 1995. gadā. (LVU juridiskās Fakultātes prof., Dr. jur. Jāņa Rozenfelda paustais viedoklis). (Rūda, 2008)

Igaunijas likumdevēji izvēlējās citu risinājumu, piešķirot bijušajiem īpašniekiem zemi citā vietā, uz kuras nav citām personām piederošas būves. Savukārt prettiesiski atsavināto (nacionalizēto) zemi, uz kurām atrodas citām personām piederošas būves, valsts saglabāja savā īpašumā, ļaujot būvju īpašniekiem to lietot un izpirkt. (Rūda, 2008)

Vācijas likumdevējs piespiedu dalīto īpašumu tika izveidojis bijušās Vācijas demokrātiskās un Federatīvās Republikas pārejas perioda risinājumam, paredzot, ka šis pārejas periods var tikt samazināts, uzliekot par pienākumu zemes gabalu pārdot ēkas īpašniekam termiņā, kas nebūtu ilgāks par 12 gadiem, pie kam ēkas īpašniekam iegādājoties zem tās esošo zemes gabalu, jāmaksā tikai puse no tās tirgus vērtības un cenas, vēl varot tai tikt samazinātai, ja par vēlmi iegādāties zemes gabalu, ēkas īpašnieks pieteikumā savlaicīgi brīdina zemes īpašnieku. Un tiklīdz šādā veidā zemes gabals un ēka savienojas vienā īpašumā, tikai ēkas vai tikai zemes gabala apgrūtināšana vai atsavināšana atsevišķi nav pieļaujama. (Rūda, 2008)

Jāsecina, ka Latvijas likumdevējs nav izdarījis visu jau sākotnēji piespiedu dalīta īpašuma saliedēšanai, gan izstrādājot it kā leģitīmu normu, kas vērsta uz bijušo zemju īpašnieku 20. gs. 40.–90. gados

aizskarto tiesību atjaunošanu, taču atšķirībā no iepriekš minētās Vācijas un Igaunijas pieredzes nenosaka likuma *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību* 14. pantā ietvertās normas darbības laika reglamentējumu, kas šā brīža spēkā esošā likuma darbības ietvaros pastāv jau 20 gadus.

Viedokli nepieciešamībai piespiedu dalīta nekustamā īpašumu elementu saliedēšanai vienā īpašumā tika paudis arī bijušais Latvijas Republikas tieslietu ministrs E. Levits 1994. gada 24. februāra Saeimas plenārsēdē, gatavojot grozījumus likumā *Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās* un proti: "...likumdošanas aktu projektā jāieestrādā un jāņem vērā, ka okupācijas periodā izveidojusies objektīva situācija, ka zemei un apbūvei daudzos gadījumos ir dažādi īpašnieki, gan saimnieciski, gan arī juridiski, un šī situācija ir nevēlama un tādēļ jāveicina šo īpašumu apvienošana."

Viedokli par *Civillikuma* Spēkā stāšanās likuma 14. pantā ietvertās izņēmuma normas, piespiedu dalīta īpašuma, pastāvēšanai kā izņēmumu ierobežotam laika posmam, *Civillikuma* 968. panta komentāros tika izteikuši arī Andris Grūtups un Erlens Kalniņš, un, proti, ka: "Lai sekmētu būvju kā patstāvīgu īpašuma priekšmetu un zemes gabala, uz kuras šīs būves atrodas, apvienošanu vienā nekustamā lietā (nekustamā īpašumā), likumā šādu būvju un zemes gabalu īpašniekiem ir paredzēta likumiska pirmpirkuma tiesība (skat. likuma 14. panta 2. d.)."

Civillikuma 968. pantam 07.07.1992. ar likumu *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību* 14. pantu tika radīts izņēmums. LU profesors J. Rozenfelds Satversmes tiesā 27.01.2011. sprieduma lietā Nr. 2010-22-01, norādīja, ka "968. panta risinājums, pirmkārt, spilgti atšķiras no citās postkomunisma valstīs sastopamā, jo gandrīz it visur, ieskaitot arī Krievijas Federāciju, "ēkas un zemes" problēma risināta, pielietojot labi pazīstamo un pietiekami detalizēti izstrādāto mantojamās nomas (*emphyteusis, vectigal*) vai arī apbūves tiesību (*superficius*) institūtu." Tātad ēku īpašnieku tiesības rīkoties ar ēku ir diezgan ierobežotas, proti, likumos nav paredzētas ēku īpašnieka tiesības pārbūvēt un paplašināt uz zemes esošās ēkas bez zemes īpašnieka piekrišanas. Katrai būvniecībai, tai skaitā rekonstrukcijai, ir nepieciešama būvatļauja, savukārt būvatļaujas saņemšanai nepieciešama zemes īpašnieka piekrišana vai rakstisks nomas līgums, kurā pielīgtas apbūves tiesības. Nomas līguma noslēgšanu var panākt tiesas ceļā, taču tiesa noteiks tikai nomas maksu un – nepieciešamības gadījumā – nomātās zemes platību. Apbūves tiesības piespiedu kārtā tiesas ceļā panākt nevar.

2. Jēdzienu "dalītais īpašums", "piespiedu dalītais īpašums", "piespiedu noma" izpratne

Jaunā likumprojekta tiesiskā regulējuma mērķis ir nodrošināt iespēju izbeigt piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības daudzdzīvokļu mājas dzīvokļu īpašnieku un zemes īpašnieka starpā, dzīvokļu īpašnieku kopībai izmantojot izpirkuma tiesību uz zemes īpašniekam piederošo zemi.

Dalītā īpašuma tiesiskās attiecības, kad ēka (būve), kas uzcelta uz zemes, ir uzskatāma par pastāvīgu īpašumu un pieder citai personai, nevis zemes īpašniekam, ir izņēmums no *Civillikumā* 968. panta nostiprinātā zemes un ēkas vienotības principa. Šo attiecību tiesiskais pamats izriet no likuma *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību* (turpmāk – Spēkā stāšanās likums) 14. panta pirmās daļas.

Ir būtiski nošķirt divus dalītā īpašuma tiesisko attiecību gadījumus – piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības un brīvprātīgās dalītā īpašuma tiesiskās attiecības.

Piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības ir regulētas *Spēkā stāšanās likuma* 14. panta pirmās daļas 1.–4. punktā un Latvijā ir izveidojušās zemes reformas un valsts un pašvaldību īpašumu privatizācijas gaitā, kad īpašuma tiesības uz agrāk piederējušo zemi tās vēsturiskajās robežās atjaunoja tās bijušajiem īpašniekiem vai to mantiniekiem, taču uz šīs zemes pirms Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas bija uzceltas citai personai piederošas ēkas (būves). Šādā gadījumā uz likuma pamata zemes un ēkas (būves) īpašnieka starpā pastāv piespiedu nomas attiecības, kurās zemes īpašniekam ir tiesības saņemt no ēkas (būves) īpašnieka zemes nomas maksu par ēkai (būvei) nepieciešamās zemes lietošanu. Brīvprātīgās dalītā īpašuma tiesiskās attiecības regulē *Spēkā stāšanās likuma* 14. panta pirmās daļas

5. punkts un tās atšķirībā no piespiedu dalītā īpašuma tiesiskajām attiecībām ir veidojušās brīvprātīgā kārtā, zemes īpašniekam noslēdzot nomas līgumu ar citu personu par tiesībām uz zemes būvēt ēku (būvi) kā patstāvīgu nekustamo īpašumu. Saeima 2015. gada 5. martā pieņēma likumu *Grozījumi Civillikumā*, kas paredz no 2017. gada 1. janvāra ieviest Latvijas tiesību sistēmā apbūves tiesību institūtu, kas aizstās šobrīd pastāvošās brīvprātīgā dalītā īpašuma tiesiskās attiecības.

Pētot piespiedu dalīto īpašumu problemātiku, autore secināja, ka abiem tik plaši likumprojektā lietotajiem jēdzieniem: “dalītais īpašums” un “piespiedu dalītais īpašums” nav izstrādāta definīcija, kas rada zināmas problēmas likumprojekta un terminu lietojuma izpratnē.

1991.–1995. zemes reformas rezultātā radās piespiedu dalītais īpašums, kas tika veidots piespiedu kārtā uz likuma pamata pretēji šo attiecību dalībnieku gribai, ko raksturo fakts, ka ēkas un zemes īpašnieki nomas tiesiskās attiecības nodibina nevis labprātīgi vienojoties, bet gan izpildot likumā noteiktu pienākumu.

Likuma *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību* 14. panta pirmās daļas 1.–4. punktā minētajos gadījumos ēkas (būves) īpašnieks lieto citai personai piederošu zemesgabala daļu, pamatojoties uz likumu, nevis līgumu. Savukārt likuma *Par valsts un pašvaldību dzīvojamu māju privatizāciju* 54. panta pirmā daļa noteic, ka zemesgabala īpašniekam ir pienākums noslēgt zemes nomas līgumu ar privatizētā objekta īpašnieku.

Satversmes tiesa jau norādījusi, ka šīs tiesiskās attiecības ir noteiktas sabiedrības interesēs un to mērķis ir nodrošināt ēku īpašnieka piekļuvi savam nekustamajam īpašumam. Likumdevējs, paredzot zemesgabala īpašniekam pienākumu noslēgt zemes nomas līgumu ar ēkas īpašnieku, ir nodrošinājis ēkas īpašnieka tiesības netraucēti valdīt un lietot viņam piederošo ēku (skat. Satversmes tiesas 2009. gada 13. februāra sprieduma lietā Nr. 2008-34-01 12., 19. un 24. punktu). Tiesiskā realitāte kopš apstrīdētās normas ietveršanas *Civillikumā* ir ievērojami mainījusies. Būtiski mainījies ir gan valsts ekonomisko, gan sociālo, gan politisko, gan arī tiesisko attiecību konteksts.

Pašlaik dzīvokļu īpašnieki par zemes nomu maksā 6% no zemes kadastrālās vērtības gadā, ja vien puses nav vienojušās par citādu nomas maksu. No 2015. gada 1. janvāra dzīvokļu īpašniekiem vairs nav jāmaksā zemes īpašniekam kompensācija par nekustamā īpašuma nodokli – 1,5% no zemes kadastrālās vērtības. Piespiedu noma – 6% no zemes kadastrālās vērtības situācijā, kad galvaspilsētā zemes kadastrālā vērtība ir būtiski pieaugusi, radījusi nepieciešamību steidzamai dalītā īpašuma problēmas risināšanai. Ņemot vērā iepriekšminēto, būtu jāturpina pilnveidot normatīvo aktu regulējumu, lai virzītos uz vienota nekustamā īpašuma pastāvēšanu *Civillikuma* 968. panta kontekstā.

Normatīvā akta pilnveidošanai būtiski precīzi definēt pamatjēdzienus. Autore piedāvā izteikt jēdzienus sekojošās definīcijās.

Dalītais īpašums – (horizontālās) īpašuma attiecības, kad zeme un ēka ir divi atsevišķi īpašuma objekti.

Piespiedu dalītais īpašums – vēsturiski izveidojušās īpašuma attiecības, kad zeme un ēka ir divi atsevišķi īpašuma objekti, kuru dalītais raksturs radies no īpašnieku gribas neatkarīgu apstākļu dēļ (zemes reformas laikā uz zemi zem privatizācijai nodotas ēkas atjaunojot īpašuma tiesības bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem). Dalītā īpašuma piespiedu raksturs izpaužas kā īpašumtiesību aprobežojums.

Piespiedu zemes noma – nomas tiesiskās attiecībās, kas nodibinātas nevis labprātīgi vienojoties, bet gan izpildot likumā noteiktu pienākumu. Piespiedu zemes noma šobrīd kalpo gan kā dalītā īpašuma pagaidu risinājums, gan kā apgrūtinājums.

3. Spēkā esošais regulējums piespiedu dalītā īpašuma tiesiskajās attiecībās

Vienota nekustamā īpašuma izveidošana pēc šobrīd spēkā esošā regulējuma ir tiesiski iespējama, taču praktiski grūti realizējama. *Dzīvokļa īpašuma likuma* 17. panta piektajā daļā noteikts, lai dzīvokļu īpašnieku kopība pieņemtu lēmumu par kopīpašumā esošās daļas palielināšanu vai samazināšanu, nepieciešams, lai “par” nobalso **visi** dzīvokļu īpašnieki. Daudzdzīvokļu mājas dzīvokļu īpašnieku kopībā

parasti ietilpst liels skaits dzīvokļu īpašnieku, līdz ar to vienbalsību jautājumā par zemes zem daudzdzīvokļu mājas izpirkšanu ir panākt ļoti grūti. Pusēm, izpērkot zemi, ir jāvienojas arī par administratīvajām izmaksām – zemes uzmērīšana, īpašuma tiesību nostiprināšana zemesgrāmatā.

Spēkā esošais tiesiskais regulējums neliedz pusēm šobrīd izbeigt piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības arī “pretējā virzienā”, zemes īpašniekam nopērkot daudzdzīvokļu dzīvojamo māju. Šajā gadījumā var būt divas pieejas. Pirmkārt zemes īpašnieks daudzdzīvokļu māju var izpirkt pa vienam dzīvokļa īpašumam vai dzīvoklim. Otrkārt, zemes īpašnieks var izpirkt daudzdzīvokļu māju kā lietu kopību (visus daudzdzīvokļu dzīvojamā mājā esošos), bet šādā gadījumā visiem dzīvokļu īpašniekiem ir jāpiekrīt daudzdzīvokļu mājas un sava dzīvokļa atsavināšanai. Pirmajā gadījumā piespiedu dalītais īpašums netiek izbeigts, kamēr zemes īpašnieks nenopērk visus dzīvokļa īpašumus, tomēr dzīvokļa īpašnieks būs atbrīvojies no piespiedu nomas un piespiedu dalītā īpašuma tiesiskajām attiecībām.

Autoresprāt, jau šobrīd, negaidot jaunā likumprojekta virzību, nolūkā, lai sekmētu zemes izpirkšanas darījumus zem daudzdzīvokļu mājām, būtu nepieciešams grozīt *Dzīvokļa īpašuma likuma* 17. panta piekto daļu, nosakot, ka par kopīpašumā esošās daļas pārgrozišanu (palielināšanu, samazināšanu), t.sk. zemes izpirkumu, nepieciešams, lai “par” nobalso vairāk kā 50% dzīvokļu īpašnieki.

5. Pirmpirkuma tiesību regulējums piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanā

Viedokli par *Civillikuma Spēkā stāšanās likuma* 14. pantā ietvertās izņēmuma normas, piespiedu dalīta īpašuma pastāvēšanai kā izņēmumu ierobežotam laika posmam, *Civillikuma* 968. panta komentāros izteikuši Andris Grūtups un Erlens Kalniņš, un, proti, ka: “Lai sekmētu būvju kā patstāvīgu īpašuma priekšmetu un zemes gabala, uz kuras šīs būves atrodas, apvienošanu vienā nekustamā lietā (nekustamā īpašumā), likumā šādu būvju un zemes gabalu īpašniekiem ir paredzēta likumiska pirmpirkuma tiesība.”

Lai nodrošinātu pirmpirkuma tiesības privatizēto dzīvokļu īpašniekiem, likuma *Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju* 54. panta trešā daļā ir iekļauts nosacījums, ka, ja zemes gabala īpašnieks pārdod zemes gabalu, uz kura atrodas privatizācijas objekts, pirmpirkuma tiesības uz to ir privatizētā objekta īpašniekam (īpašniekiem). Šī likuma izpratnē privatizētais objekts ir katrs konkrētais dzīvokļa īpašums, kas nozīmē – ja tiek pārdota zeme zem šāda dzīvokļa īpašuma, dzīvokļa īpašniekam ir pirmpirkuma tiesības uz zemi.

Taču saskaņā ar *Dzīvokļa īpašuma likuma* 17. panta piekto daļu, lai pieņemtu lēmumu par kopīpašumā esošās daļas pārgrozišanu (palielināšanu, samazināšanu), nepieciešams, lai “par” nobalso visi dzīvokļu īpašnieki. Tādējādi, kaut arī šobrīd pastāvošais tiesiskais regulējums pieļauj pirmpirkuma tiesību izmantošanu, lai dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašnieki varētu izmantot pirmpirkuma tiesības tajos gadījumos, kad zeme zem daudzdzīvokļu mājas tiek atsavināta trešajām personām, ir nepieciešama visu dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašnieku piekrišana. Minēto nosacījumu praktiski ir grūti izpildīt, jo daudzdzīvokļu mājas dzīvokļu īpašnieku kopībā parasti ietilpst liels skaits dzīvokļu īpašnieku, līdz ar to vienbalsīgi jautājumā par zemes zem daudzdzīvokļu mājas izpirkšanu ir panākt grūti. Tas šobrīd apgrūtina dzīvokļu īpašnieku iespējas iegūt savā īpašumā zemi, kas atrodas zem dzīvojamās mājas, izmantojot pirmpirkuma tiesības.

Tāpēc pirmpirkuma tiesību izmantošanā (dalītā īpašuma izbeigšanā) šobrīd piemēro vispārējo regulējumu, kas noteikts *Civillikuma* 2060.–2063. pantā. Atbilstoši minētajām tiesību normām pēc pirkuma līguma noslēgšanas pārdevējam ir jāpiedāvā pirmpirkuma tiesīgajam izmantot pirmpirkuma tiesību, bet pirmpirkuma tiesīgajam savs lēmums izmantot vai neizmantot savu tiesību ir jāpaziņo pārdevējam divu mēnešu laikā.

6. Kadastrālās vērtības loma kā faktors piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanā

Kā konstatējams no VZD informatīvā pārskata “Dalītais īpašums un piespiedu noma daudzdzīvokļu mājās Latvijā” ar zemi zem dzīvojamām mājām notiek tirgus darījumi. Darījumu skaits būtiski palielinājās 2007. gadā un 2011. gadā. Darījumu skaita palielināšanos 2007. gadā saista ar nekustamā

īpašuma "burbuli", bet 2011. gadā – ar zemes nomas maksas pieaugumu 6 % apmērā, secināts VZD pārskatā. Taču darījumu palielināšanos var saistīt ar kadastrālās vērtības pieaugumu zemei, kas tieši 2011. gadā būtiski (dažos gadījumos pieaugums, salīdzinot ar 2010. gadu konstatēts vairāk kā 400% apmērā). (VZD pārskats, 2015) Galvenā problēma, kas neveicina piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanu darījuma ceļā, autore ieskatā, ir tieši dalīto īpašumu zemes kadastrālās vērtības noteikšanas metodika. Saskaņā ar nekustamo īpašumu novērtējuma metodiku ēkas īpašnieku veiktā zemes izpirkšana tiek uzskatīta par labāko izmantošanas veidu ar augstāko zemes vērtību, kas radījis augstu kadastrālo vērtību.

Kadastrālo vērtēšanu reglamentē *Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums* un Ministru kabineta 2006. gada 18. aprīļa noteikumi Nr. 305 "Kadastrālās vērtēšanas noteikumi" (turpmāk – Kadastrālās vērtēšanas noteikumi). Kadastrālās vērtēšanas procesā neanalizē katru konkrētu īpašumu, bet gan nekustamā īpašuma grupu konkrētā teritorijā, uz kuru attiecina bāzes vērtības. Normatīvie akti neparedz izstrādāt kadastrālo vērtību bāzi katram konkrētam īpašumam. Kadastrālo vērtību bāzes izstrādē izmanto nekustamā īpašuma vērtēšanas standartos noteiktās vērtēšanas metodes. Zemes bāzes vērtību noteikšanai visplašāk pielieto darījumu salīdzināšanas metodi, šādi noteiktā kadastrālā vērtība rada nepareizu priekšstatu abām dalītā īpašuma pusēm – zemes īpašnieki ir ieinteresēti gūt regulārus ienākumus nomas maksas veidā, savukārt dzīvokļu īpašniekiem zemes iegāde ir dārga.

Taču būtībā novērtējuma metodikai būtu jāsaturs cēloņsakarība par abpusēju dalītā īpašuma apgrūtinājumu (zeme pēc būtības ir apgrūtināta ar ēku).

Savukārt, par apgrūtinājumiem, kas ņemami vērā kadastrālās vērtības aprēķinā, šobrīd pēc normatīvo aktu regulējuma ir atzīstami Kadastrālās vērtēšanas noteikumu 4. pielikumā minētie apgrūtinājumi. Dzīvojamās mājas nav minētas starp tiem apgrūtinājumiem, kas ietekmē kadastrālās vērtības aprēķinu apgrūtinātai zemei.

Nekustamā īpašuma valsts kadastra likuma 66. panta pirmā daļa noteic, ka kadastrālā vērtēšana ir saskaņā ar normatīvo aktu principiem īstenotu darbību kopums, lai noteiktu kadastra objektu vērtību, kas izmantojama normatīvajos aktos noteiktajām vajadzībām. Atbilstoši panta otrajai daļai kadastrālās vērtēšanas process ietver kadastrālo vērtību bāzes izstrādi un kadastrālās vērtības aprēķinu. Panta trešā daļa noteic, ka kadastrālo vērtēšanu veic Valsts zemes dienests. Kadastrālās vērtēšanas kārtību nosaka Ministru kabinets. Likuma 71. pants noteic, ka kadastrālo vērtību aprēķina, ņemot vērā šādus Kadastra informācijas sistēmā reģistrētos datus: 1) kadastrālo vērtību bāzi; 2) kadastra objektu raksturojošos datus; 3) nekustamā īpašuma lietošanas mērķus; 4) nekustamā īpašuma objekta apgrūtinājumus.

Savukārt atbilstoši Ministru kabineta noteiktajai kārtībai un vietējās pašvaldības teritorijas plānojumā noteiktajai izmantošanai vai likumīgi uzsāktajai izmantošanai nekustamā īpašuma lietošanas mērķi nosaka vietējā pašvaldība, kuras administratīvajā teritorijā atrodas konkrētā zemes vienība un zemes vienības daļa.

No minētajām tiesību normām izriet, ka kadastrālā vērtēšana ir kompleks pasākumu kopums, kura rezultātā, balstoties uz vairākiem raksturlielumiem, tiek noteikta nekustamā īpašuma objekta vērtība.

Secinājums – administratīvs regulējums visdrīzāk būs mazefektīvs, ja netiks radīts motivējošs, reālai tirgus situācijai atbilstošs mehānisms dalītā īpašuma izbeigšanai ar pamatotas kadastrālās vērtības noteikšanu.

7. Dalītā īpašuma problēma – zeme kā darījumu objekts

Dalītā īpašuma pamats Latvijas Republikas 1992. gada 1. septembra likums *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību* (turpmāk – *CL Spēkā stāšanās likums*). Šī likuma 14. pantā norādīti divi atšķirīgi gadījumi, kad ēkas (arī būves un augļu dārzi) ir uzskatāmi par patstāvīgu īpašuma objektu: (1) ēkas, kuras uzceltas pirms *Civillikuma* lietu tiesību daļas spēkā stāšanās dienas (1992. gada 1. septembris) uz zemes, uz kuru īpašuma tiesības atjaunotas citai personai; (2) ēkas, kuras uzceltas uz nomātas zemes, kur nomas

līgums noslēgts uz vismaz desmit gadiem un kurā nomniekam ir paredzētas tiesības celt uz iznomātās zemes ēkas kā patstāvīgus īpašuma objektus.

VZD informatīvais pārskats "Dalītais īpašums un piespiedu noma daudzdzīvokļu mājās Latvijā" parāda, ka uz 2015. gadu īpašuma tiesību atjaunošana, kā zemes iegūšanas veids, reģistrēts tikai 10% gadījumu. Galvenais zemes iegūšanas veids – pirkuma darījums, tam seko dāvinājuma darījums, tad mantošana. (VZD pārskats, 2015)

No tā var konstatēt, ka termins "piespiedu dalītais īpašums" attiecas tikai aptuveni uz 10% zemes īpašnieku zem daudzdzīvokļu dzīvojamām mājām. Pārējie 90% zemes īpašnieki kļuvuši par dalītā īpašuma īpašniekiem pēc brīvas izvēles – apzināti, mērķtiecīgi uzpērkot zemes zem daudzdzīvokļu mājām, un tas nozīmē tikai to, ka nomas maksas saņemšana no dzīvokļu īpašniekiem ir mērķtiecīgs, izdevīgs bizness. Tādējādi termins "piespiedu dalītais īpašums" var attiekties tikai uz dzīvojamās ēkas īpašniekiem, ne zemes īpašniekiem.

Savukārt pie šādiem apstākļiem efektīva būtu tieši atbilstošas kadastrālās vērtības noteikšana zemei, nevis ierobežojumu noteikšana zemes biznesa turētājiem.

8. Par īpašuma tiesību iespējamu ierobežošanu

Kā atzinusi Satversmes tiesa lietā Nr. 2005-12-0103, Satversmes 105. panta ceturtais teikums uzliek valstij par pienākumu radīt taisnīgu līdzsvaru (samērīgumu) starp sabiedrības un konkrētā īpašnieka interesēm ar skaidrā un iepriekš paredzamā procesā noteiktas taisnīgas atlīdzības palīdzību. Likumprojektā piedāvātais tiesiskais mehānisms paredz zemes īpašuma tiesību pāreju dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašniekiem īstenojot izpirkuma tiesību, lai novērstu zemes reformas un privatizācijas gaitā radīto tiesisko attiecību negatīvās sekas un sekotu *Civillikuma* vispārējam principam par zemes un ēkas vienotību. Kā ir norādījusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *James and Others v. the United Kingdom*, piespiedu īpašuma tiesību pāreja no vienas privātpersonas citai privātpersonai var tikt uzskatīta par īstenotu sabiedrības interešu vārdā, ja šī īpašuma tiesību pāreja tiek īstenota sociālu mērķu vārdā.

Likumprojektā ietvertā tiesiskā regulējuma legītimais mērķis šajā gadījumā ir radīt ātru un efektīvu tiesisko mehānismu, ko piespiedu dalītā īpašuma tiesiskajās attiecībās esošie dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašnieki varētu izmantot, lai izbeigtu piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības ar zemes īpašnieku. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka tiesiskais regulējums, kas radīts ar mērķi nodrošināt lielāku sociālo taisnīgumu mājokļu jautājumā, pat ja šāds regulējums iejaucas pastāvošās tiesiskās attiecībās starp privātpersonām un nerada tiešu labumu valstij un sabiedrībai, sasniedz legītimo mērķi.

Satversmes tiesa jau vairākos Satversmes tiesas spriedumos norādīja, ka, lai gan apstrīdēto normu legītimais mērķis ir aizsargāt dzīvokļu īpašniekus no nesamērīgi augstiem mājas uzturēšanas izdevumiem un zemes nomas maksas straujas palielināšanās, tomēr norādīto legītimo mērķi var sasniegt arī ar citiem līdzekļiem, vienlaicīgi mazāk ierobežojot zemes īpašnieku tiesības. Turklāt šobrīd ne visi dzīvokļu īpašnieki ir uzskatāmi par sociāli neaizsargātākiem civiltiesisko attiecību dalībniekiem zemes nomas attiecībās. Valstij ir pienākums rūpēties par sabiedrības interešu ievērošanu tiesiskajās attiecībās. Tomēr valsts nevar šo pienākumu pildīt, nesamērīgi ierobežojot kādas sociālās grupas, piemēram, zemes īpašnieku tiesības.

Īpašuma tiesības var ierobežot, ja ierobežojums ir attaisnojams, proti, jāvērtē:

- vai pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu;
- vai ierobežojumam ir legītimis mērķis;
- vai ierobežojums ir samērīgs ar tā legītimo mērķi (skat. Satversmes tiesas 2002. gada 20. maija spriedumu lietā Nr. 2002-01-03 un 2009. gada 19. novembra sprieduma lietā Nr. 2009-09-03 12. punktu).

Savukārt samērīgumam jāatbilst trīs kritērijiem:

- 1) ierobežojums ir piemērots mērķa sasniegšanai;
- 2) mērķi nav iespējams sasniegt ar citiem, indivīda tiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem;
- 3) labums, ko iegūst no ierobežojuma, ir lielāks par indivīdam nodarīto kaitējumu.

Likumprojekts paredz zemi izpirkt par kadastrālo vērtību, to reizinot ar koeficientu 1.18. Savukārt kadastrālā vērtība kā cenas noteikšanas kritērijs atsavināšanas darījumos var būt apstrīdams Satversmes tiesā. Tirgus vērtība, kā zemes izpirkuma pamatcena, būtu atbilstošāka, piemērojot līdzīgu regulējumu, kāds šobrīd ir nekustamo īpašumu iegādes jomā (sertificēta nekustamā īpašuma vērtējums).

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka sabiedrības interešu vārdā, kuru mērķis ir īstenot sociālas vai ekonomiskas reformas vai kuru mērķis ir nodrošināt lielāku sociālo taisnīgumu, atlīdzība par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu var tikt noteikta mazāka par nekustamā īpašuma tirgus vērtību.

Lai arī likumprojekta anotācijā zemes īpašnieku tiesību ierobežošana attaisnota ar leģitīma mērķa sasniegšanu, tiesību ierobežošana, autoresprāt, nav izvērtēta atbilstoši samērīguma principam, kas var nest riskus iespējamām zemes īpašnieku celtajām konstitucionālām sūdzībām.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Piespiedu dalītā īpašuma jomā konstatējams normatīvā regulējuma trūkums un vēsturiski radušās normatīvo aktu nepilnības. Ar jauno likumprojektu centieni pilnveidot normatīvo aktu regulējumu autores ieskatā varētu atrisināt daļu no problēmām.
2. Vienlaicīgi risinājums ir saskatāms arī kompleksā pieejā esošo normatīvo aktu regulējuma pilnveidošanā, kas skar pirkuma tiesību izmantošanu (nav atbalstāma tālāka dalītā īpašuma pieļaušana attiecībā uz daudzdzīvokļu mājām), dzīvokļu īpašnieku kopības lēmumu pieņemšanas efektivitāti un jautājumos par kadastrālās vērtēšanas pamatprincipiem. Autore piedāvā jaunajā likuma redakcijā un citos dalīto īpašumu regulējošos normatīvos aktos iekļaut priekšlikumus, kuri izriet no veiktās izpētes. Tā autore uzskata, ka, lai sekmētu zemes izpirkšanas darījumus zem daudzdzīvokļu mājām, būtu nepieciešams grozīt *Dzīvokļa īpašuma likuma* 17. panta piekto daļu, nosakot, ka par kopīpašumā esošās daļas pārgrozīšanu (palielināšanu, samazināšanu), t.sk. zemes izpirkumu, nepieciešams, lai “par” nobalso vairāk kā 50% dzīvokļu īpašnieki.
3. VZD informatīvais pārskats “Dalītais īpašums un piespiedu noma daudzdzīvokļu mājās Latvijā” parāda, ka uz 2015. gadu īpašuma tiesību atjaunošana kā zemes iegūšanas veids reģistrēts tikai 10% gadījumu. Tādējādi termins “piespiedu dalītais īpašums” attiecas tikai aptuveni uz 10% zemes īpašnieku. Pārējie 90% zemes īpašnieki kļuvuši par dalītā īpašuma īpašniekiem pēc brīvas izvēles – apzināti, mērķtiecīgi uzpērkot zemes zem daudzdzīvokļu mājām, kas liecina, ka uz likuma pamata balstītas zemes nomas attiecības ar dzīvokļu īpašniekiem ir mērķtiecīgs, izdevīgs business. No tā secināms, ka termins “piespiedu dalītais īpašums” var tikt attiecināts tikai uz dzīvojamās ēkas īpašniekiem, bet ne zemes īpašniekiem.
4. Autore uzskata par lietderīgu smelties pieredzi Vācijas likumdevēja piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanas jautājuma risinājumos bijušās Vācijas demokrātiskās un Federatīvas Republikas pārejas perioda risinājumam, uzliekot par pienākumu zemes gabalu pārdot ēkas īpašniekam termiņā, kas nebūtu ilgāks par 12 gadiem, un tiklīdz šādā veidā zemes gabals un ēka savienojas vienā īpašumā, tikai ēkas vai tikai zemes gabala apgrūtināšana vai atsavināšana atsevišķi vairs nav pieļaujama.
5. Jaunais likumprojekts iezīmē iespējamus finansiālos problēmjautājumus piespiedu dalītā īpašuma izbeigšanas gadījumos, ņemot vērā dzīvokļu īpašnieku iespējas īsā termiņā izpirkt zemi. Tomēr jāatzīst, ka likumprojekts samēro gan dzīvokļa īpašnieka tiesības, gan zemes īpašnieka tiesības, vienlaicīgi paredzot (pieļaujot) dalītā īpašuma regulējuma saglabāšanu un nepieļaujot zemes īpašnieku tālāku maiņu attiecībā uz dzīvojamām mājām.
6. Zemes kadastrālā novērtējuma metodikai dalītajos īpašumos būtu jāsaturs cēloņsakarība par abpusēju dalītā īpašuma apgrūtinājumu (zeme pēc būtības ir apgrūtināta ar ēku). Dzīvojamai mājai dalītajā īpašumā būtu jābūt kā apgrūtinājumam attiecībā pret zemes īpašumu, kas attiecīgi ietekmētu kadastrālās vērtības aprēķinu apgrūtinātai zemei. Šobrīd dzīvojamā māja netiek uzskatīta par apgrūtinājumu dalītā īpašuma situācijā. Secinājums – administratīvs regulējums

visdrīzāk būs maz efektīvs, ja netiks radīts reālai tirgus situācijai atbilstošs mehānisms dalītā īpašuma izbeigšanai ar pamatotiem grozījumiem *Nekustamā īpašuma valsts kadastra likumā* un tiem pakārtotos Ministru kabineta “Kadastrālās vērtēšanas noteikumos”.

7. Likumprojekts paredz zemi izpirkt par kadastrālo vērtību, to reizinot ar koeficientu 1,18. Savukārt kadastrālā vērtība, kā cenas noteikšanas kritērijs atsavināšanas darījumos visdrīzāk būs apstrīdama Satversmes tiesā. Lai arī teorētiski zemes īpašnieku tiesību ierobežošana attaisnota ar leģitīma mērķa sasniegšanu, zemes īpašnieku tiesību ierobežošana nav izvērtēta atbilstoši samērīguma principam, kas visdrīzāk radīs pamatu konstitucionālām sūdzībām.
8. Pareiza konceptuālā pieeja dalītā īpašuma regulējošo tiesību normu veidošanai novērsīs problēmas tiesību normu interpretācijā un ļaus virzīties uz vienota nekustamā īpašuma pastāvēšanu *Civillikuma* 968. panta kontekstā.

References

Latvijas Republikas Satversme, *Latvijas Vēstnesis*, 43, 01.07.1993., *Ziņotājs*, 6, 31.03.1994.

Civillikums. LR likums, *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1937.

Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada [Civillikuma](#) ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību, *Ziņotājs*, 29, 30.07.1992.

Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Andris Grūtups, Erlens Kalniņš. Pieejams:

http://uploadingit.com/file/a1gxa4fosyq846m2/Grutups_Kalnina_CLkomentari_lietu_t.zip

Dzīvokļa īpašuma likums, *Latvijas Vēstnesis*, 183 (4375), 17.11.2010.

Rūda Ģ., Līkops J., Laviņa L. Pētījums par nekustamā īpašuma tiesību regulējumu pēc zemes reformas pabeigšanas – Civillikuma zemes un ēku (būvju) nedalāmības koncepta pilnīgas ieviešanas problēma. tm.gov.lv. Pieejams:

<http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/final-report.re-land-reform-and-divided> property-concept.2008-12-12.lat.janisl.pdf [skatīts 12.02.2015.]

VZD informatīvais pārskats “Dalītais īpašums un piespiedu noma daudzdzīvokļu mājās Latvijā”. Pieejams: vzd.gov.lv, http://www.vzd.gov.lv/files/parskats_15052015_gala.pdf [skatīts 28.12.2015.]

Rozenfelds J. Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: tm.gov.lv,

https://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_documents_petijumi_cl_ceturta_piekta_sesta_un_septita_nodala.doc [skatīts 11.12.2015.]

Švemberga A. Būt vai nebūt dalītam īpašumam Latvijā. *Jurista Vārds*, 03.12.2013., Nr. 49 (800), 23.–28. lpp. Parisi F. Citēts no: The fall and rise of functional property, in *Property Rights Dynamics: A law and economics perspective*, edited by Porrini Donatella and Ramello Giovanni Battista, Routledge: London and New York, 2007, pp. 27–28. Pieejams: juristavards.lv, <http://www.juristavards.lv/doc/262489-but-vai-nebut-dalitam-ipasumam-latvija/> [skatīts 08.11.2015.]

Schmid C. U., Hertel C. (scientific co-ordinators), Wicke H. Real Property Law and Procedure in the European Union General Report, published on 31.5.2005. by European University Institute (EUI) Florence/European Private Law Forum, Deutsches Notarinstitut (DNotI) Würzburg. Pieejams: eui.eu, <http://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/ResearchTeaching/ResearchThemes/EuropeanPrivateLaw/RealPropertyProject/GeneralReport.pdf> [skatīts 08.11.2015]

Dauids V. (1937). *Dalīta īpašuma atcelšana*. Jaunā civillikuma apskats, Rīga, 128 lpp.

Likums par Civillikuma spēkā stāšanās laiku un pārejas noteikumiem. *Valdības Vēstnesis*, 1937. gada 21. septembris, Nr. 213

Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas informatīvais ziņojums “Par tiesiskā regulējuma izstrādes gaitu, kas paredz atteikšanos no dalītā īpašuma”, apstiprināts 2012. gada 12. jūnija Ministru kabineta sēdē. Pieejams: tm.gov.lv, http://www.tm.gov.lv/lv/tiesibu_akti/pol_plan_dok2.html [skatīts 11.12.2015.].

Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-22-01. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv, http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010_22_01.htm [skatīts 22.11.2015.]

Satversmes tiesas 2009. gada 13. februāra sprieduma lietā Nr. 2008-34-01. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010_22_01.htm [skatīts 22.11.2015.]

Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra spriedums lietā *James and Others v. the United Kingdom*, 54. punkts. Pieejams: eur-lex.europa.eu/, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:62002TJ0228> [skatīts 27.12.2015.]

HIGHER EDUCATION INTERNATIONALIZATION PROCESS: COMPARATIVE ANALYSIS OF ANADOLU UNIVERSITY AND TURIBA UNIVERSITY

Iloņa Vilcina, MBA
Ineta Luka, Dr. paed, Prof.
Turiba University, Latvia

Abstract

Nowadays internationalization has become a tool which helps to professionally develop both students and teachers. Technology-based teaching and learning is transforming higher education. Unfortunately one united online platform for students who are on mobility and the prospective ones concerning the information about internships, study courses, ECTS, possibility to take language courses, Erasmus meetings etc. is not available at present. Such an online platform would provide universities with a perfect tool to promote their programs to a targeted international audience. This coincides with the purpose of the study to examine the implementation of measures in internationalization and mobility context, in Anadolu University, in Turkey and Turiba University, in Latvia and on the basis of the research, design "Virtual Collaboration Online Platform" to further mobility processes. The comparative analysis of both universities (comparing the structure of higher education, local and incoming/outgoing exchange students, and their motives) enables eliciting the strengths and weaknesses of each university and use the information obtained for designing a platform suitable for various similar end-users. Primary data have been collected by using questionnaires (483 students), expert interviews. The theoretical analysis, as well as the survey results, interviews and country reports of Latvia and Turkey, provide the foundation for answering the question regarding perspectives of future development and the measures for Turiba University and Anadolu University in internationalization context which will provide opportunities for education and ensure integration of universities in international movement.

Key words: internationalization, mobility, Erasmus, higher education

Introduction

Nowadays, the education area as well as the labor market is not attached to one specific geographical territory. Graduates now need to be competitive in global competence conditions. Internationalization is a tool which helps to professionally develop both the students and the teachers. Internationalization and globalization are on everyone's minds these days and to some extent they have inspired educational renewal in universities. Moreover, the increasing numbers of international students move from their familiar cultural environment to participate in educational programmes abroad.

Over the past three decades, the number of students enrolled in tertiary education outside their country of citizenship, that is students from abroad, has risen significantly, from 0.8 million worldwide in 1975 to 4.5 million in 2012, a more than fivefold increase. The global population of students who move to another country to study continues to rise, reaching almost 5 million in 2014 with an annual increase of 10%. Numerous factors have been driving this general increase, such as the exploding demand for tertiary education worldwide, the perceived value of studying at prestigious post-secondary institutions abroad, specific policies that aim to foster student mobility within a geographic region and government efforts to support students in studying specific fields that are growing rapidly in their country of origin. (Global flow of tertiary-level students, 2014)

Contrary to students in Europe, the opportunities for university students in Turkey to study abroad have been very limited prior to the launch of ERASMUS Student Exchange Programme due to strict visa conditions imposed by other countries on Turkish citizens. The introduction of the programme has

rapidly changed this situation and significant numbers of students have found a chance to go abroad, to learn about universities outside Turkey, and study and live in another country, which is a new situation for students enrolled in the universities in Turkey.

The latest Erasmus statistics released by the European Commission today reveal that in 2012–2013 the three most popular destinations for Erasmus students were Spain, Germany and France. The countries sending the highest number of students as a proportion of their graduate population were Luxembourg, Liechtenstein, Finland, Latvia and Spain. Analysing the mobility growth rates of outbound students in Latvia between 2007–2008 and 2012–2013 the country shows the growth of 81%. (Erasmus Facts, Figures & Trends, 2014) The introduction of the credit points (ECTS) in Latvia at higher education institutions has contributed to the development of mobility of students and academic staff.

An increasing number of European students are enrolled in full degree programs outside their own country and the recognition of credits and degrees is common place (although there is still room for important improvement. The results of Bologna are not restricted to mobility issues only. Various projects and programs focus on innovation of educational system and curriculum design to make European programs more attractive. The main goal is to increase the number of double degrees, and the concept is emulated in various other parts of the world. Overall, over the last 15 years harmonization and integration of higher education in Europe has made a big step forward. Europe continues to be the most desired study destination. On a global scale, the European Higher Education Area (EHEA), joining 50 countries with different political, cultural and academic traditions, accounts for 46% of all student mobility worldwide. (Teekens, 2014; EHEA ministerial conference Yerevan, 2015)

The size of the country, the cost of living, distance, educational background, university quality, language and climate are significant determinants influencing mobility flows. There are several push and pull factors, which affect the enrolment of international students. Push factors operate within the home country initiating the student's decision to study abroad. Pull factors operate within the host country making that country relatively more attractive than other potential destinations. It is a combination of both forces that explains international student mobility, which needs to be improved and made more accessible for everyone, taking into consideration financial insecurity, lack of support for mobility in the home country and linguistic constraints. (Gonzalez, Mesanza, Mariel, 2010, 413–430)

In the present research the core element of Bologna Process: mobility of staff, students and graduates are analyzed. Mobility is a process that creates opportunities for personal growth, developing international cooperation between individuals and institutions, enhancing the quality of higher education and research. In Europe, it is apparent that ERASMUS significantly favoured internationalization processes. The programme created common understandings and drivers for internationalization in most countries, and this was further reinforced by the Bologna Process. Furthermore OECD education policies have a big influence and gives understanding of internationalization processes, research and innovation in education, finance and funding (Education GPS, 2013) etc.

It is necessary to mention challenges that the EHEA faces nowadays. EHEA ministerial conference in Yerevan (2015) states that EHEA is confronted with a continuing economic and social crisis, dramatic levels of unemployment, increasing marginalization of young people, demographic changes, new migration patterns, and conflicts within and between countries, as well as extremism and radicalization. On the other hand, greater mobility of students and staff fosters mutual understanding, while rapid development of knowledge and technology, which impacts societies and economies, plays an increasingly important role in the transformation of higher education and research. The EHEA has a key role to play in addressing these challenges and maximizing these opportunities through European collaboration and exchange, by pursuing common goals and in dialogue with partners around the globe. (EHEA ministerial conference Yerevan, 2015, 1)

These are significant issues nowadays underlying the topicality of the current research. The problem of the research is that not fully used internationalization opportunities restrict the improvement of internationalization processes in universities and prevent from attracting foreign students to studies. The purpose of this comparative research is to examine the implementation of measures in internationalization and

mobility context, in Anadolu University, in Turkey and Turiba University, in Latvia and define opportunities for their implementation.

Methodology

In the current study conducted in Anadolu University, Turkey and Turiba University, Latvia, a mixed method approach using qualitative and quantitative research methods and applying pragmatism paradigm suitable for business related studies (Collis & Hussey, 2009, 55–57) have been applied. Pragmatism has been chosen because rather than being constrained by a single paradigm, pragmatists mix methods from different paradigms, choosing them on the basis of effectiveness for answering the research question. (Collis & Hussey, 2009, 66–67) The survey methodology was chosen to collect primary data from a sample, with a view to analyzing them statistically and generalizing the results to a population. (Collis & Hussey, 2009, 62)

Primary data were collected by using questionnaires, expert interviews. The secondary data were collected from the theoretical literature on internationalization in higher education, globally and in Europe, scientific papers, international education policies, European Higher Education Area (EHEA) documents, OECD data, analysis of education policies and practices. To find out and analyze the best practice of Anadolu University and Turiba University, a comparative evaluation of information and online tools available for both, local and international students, was done.

The survey was conducted between May and November 2015 by applying a questionnaire as a tool comprising multiple choice questions, rating scales and open (essay box) questions as well as face-to-face and Skype interviews. These methods were chosen because they aim to provide an in-depth study of the phenomenon including the behaviour of Erasmus students, prospective Erasmus students, Erasmus Student Network (ESN) organization members, and staff of office of international affairs. The aim of the survey was to explore the opinion of the students who had participated in an Erasmus exchange program as well as prospective Erasmus exchange students both in Turkey and Latvia and discover any changes in their perception. Therefore, the interviews were carried out with certain persons, informants were chosen using handpicked sampling principles (Denscombe, 2003, 15–16), those seen as the instances likely to produce the most valuable data.

Sample

The average number of respondents for each University was calculated using *Raosoft Sample Size Calculator*, with the confidence level of 95% (Raosoft, Sample Size Calculator, 2004). The sample size in Turiba University (329; *calculated from 2'282*), in Anadolu University (380; *calculated from 31'629*). The participants were asked to indicate their country of origin, and 469 students were residing in 29 countries. Incoming exchange/fulltime degree seeking foreign students in Turiba University (60) and Anadolu University (72). Outgoing exchange students (local students) in Turiba University (29) and Anadolu University (60). Students who have never participated in an exchange programme in Turiba University (122) and Anadolu University (140).

For the questionnaire a stratified sample was used (Stratified Sampling Method, 2009), which involves dividing Turiba University and Anadolu University students into various subgroups: Questionnaire for prospective exchange students, questionnaire for students who have been on an exchange programme and taking a random sample within each one. This technique was applied because stratified random sample is used when the researcher wants to highlight a specific subgroup within the population. This technique is useful in the current research as it ensures the inclusion of key informants in the sample (Stratified Sampling Method, 2009). Representation of the subgroups was disproportionate, because with disproportionate stratification, the sampling fraction may vary from one stratum to the other. The variances differ across subgroups – because the number of respondents in each subgroup cannot be forecasted; and disproportionate stratification can provide better precision than proportionate stratification, when sample points are correctly allocated to subgroups (Kalton et. al., 2005).

On the third stage 3 expert interviews were conducted: a representative from Public Relations at ESN Anadolu, a representative from International Cooperation Department of Turiba University and the head of International Cooperation department, Student Council of Turiba University. The interviews took place between 25 August and 11 November 2015.

Context analysis: Anadolu University

Turkey having an Asiatic-Islamic cultural and educational background is a geographical, sociological and cultural bridge between Asia and Europe; between Eastern and Western attitudes, values and life styles. For the last three decades, Turkey has appeared more receptive to Western style of education (Yuksel, 2013, 1). As many countries, Turkey is also in search of improving its educational system and institutions in order to satisfy social, economic and scientific expectations of the society.

Anadolu University, as a “mega university” with its over a million students enrolled every year plays an important role, meeting the intensive demand of Turkish Higher Education system (Cekerol, 2012: 345). There are more than 250 Erasmus partners in Europe and several partnerships with universities in the USA, Canada, Russia and Asia. There are also invaluable dual degree programmes shared with partners from USA and the UK. The University also accepts internationalization as a tool to achieve the better quality of education. That’s why internationalization is an important part of the strategic plan of the university. By means of this plan, the university hosts more than a thousand of international students every academic year.

Exchange programmes are an important catalyst of Turkey’s and Anadolu University’s student movement. International fulltime students account nearly for 1100 international students who have chosen to study in Anadolu University. In the academic year 2014/2015 the international fulltime students made 0.08% of the total number of students in Anadolu University. The trend in inbound student mobility reflects very slow growth, in both, Erasmus students and international fulltime students. Erasmus students accounted for a 17% of all international fulltime students in Anadolu University in 2013/2014, and unfortunately this number is decreasing in terms of the incoming number of Erasmus students, because in 2013/2014 this number decreased by 9% compared with 2012/2013. In 2011/2012 the number of Erasmus students’ compared with the previous year decreased by 7%, although in 2012/2013 this number experienced a slight growth of 2.6% (Anadolu University, 2015; Statistics of Office of International Affairs in Anadolu University, 2015).

The participants in exchange programs from Anadolu University mostly choose to study in Poland, Czech Republic, Germany, Spain and Hungary (refer to Fig. 1).

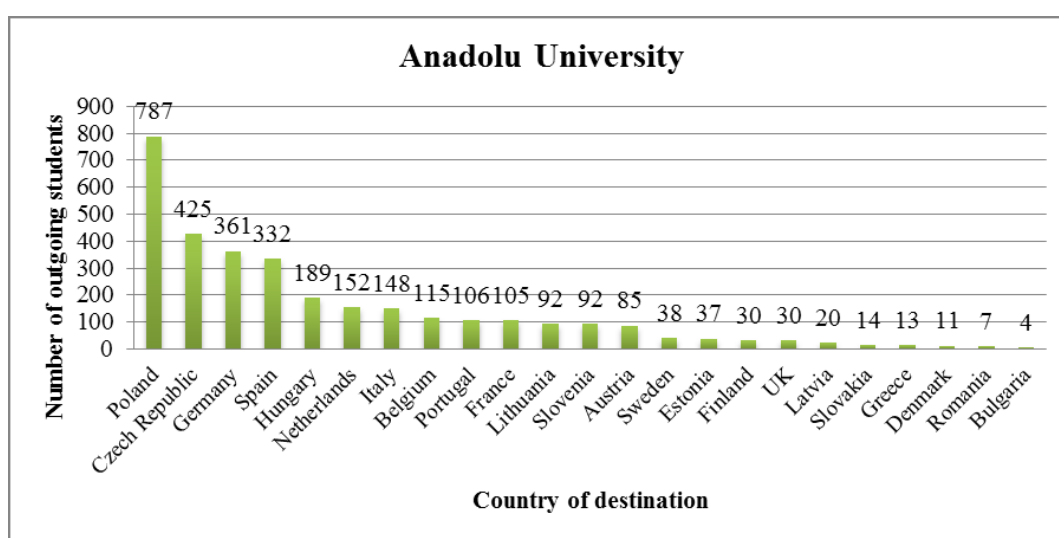

Fig. 1. Country of destination of outgoing students in Anadolu University, Erasmus Exchange in period of 2004–2014 (Anadolu University International Office, 2014)

The main reasons why students tend to study in Poland and Germany, as explained by the European Stability Initiative (2014), are that these countries demand just a few documents.

Unfortunately the lack of foreign language skills in Turkey limits both, the number of Turkish Erasmus students and the number of foreign students coming to Turkey. Another important aspect that makes the Erasmus student exchange scheme attractive is the grant provided by the EU. However, the grant does not cover all the costs incurred and it is another obstacle for studying abroad. Another obstacle to many Turkish Erasmus students in Europe and students from abroad in Turkey is visa requirement.

The numbers of both incoming and outgoing students and teachers involved in exchange programmes have been fluctuating during the decades. Anadolu University has devised policies and action plans to support internationalization, such as language and cultural awareness activities, support for incoming international students, offering courses in other languages. Anadolu University could internationalize curricula in certain fields and thus attract more foreign students.

Context Analysis: Turiba University

Higher education and academic mobility is a national tradition in Latvia. Today Latvia is a member country of the European Union, on its way to welfare and economic growth. Latvia successfully participates in the establishment of a European higher education area. Higher education institutions of Latvia are active members of international cooperation in many different topical study and research fields (State Agency Academic Programme Agency, AIC, Euroguidance Latvia, 2009, 4).

Turiba University raises both, local and global targets and tendencies. The aims set by Turiba University are not concentrated only on gaining profit but it comprises University's key performance indicators to develop and improve the higher education delivery and internationalization processes in Latvia.

The total number of students in Turiba University is not high – an average 4.9% of the total number of students of Latvia. Every year, the total number of students in Latvia is decreasing and unfortunately the number of students in Turiba University also has a trend to decrease.

Turiba University is a member of various international cooperation and exchange programmes, which gives an opportunity for students and lecturers to develop their professional skills. Turiba University is a member of EURASHE (European Association of Institutions in Higher Education) which offers professionally oriented education programmes and is one of the implementers of the Bologna process along with ENQA, ESA and EUA.

Turiba University also offers a wide range of opportunities to obtain knowledge and experience abroad. Three types of cooperation have been implemented: Erasmus programmes, double degree programmes and bilateral exchange programmes. Turiba University has more than 80 partner institutions across Europe under Erasmus programme, where students can study for a period of three months to a year. Turiba University offers double degree programs on bachelor and master level with 11 higher education institutions around the world (Turiba University Study programmes 2014).

A growing segment of the educational tourism market is made up of exchange students undertaking a course in a university abroad, usually for a period of one semester or one year – Erasmus students. There are no tuition fees and in this case exchange agreements are unique. The latest data show a considerable increase of international students in Turiba University (refer to Fig. 2).

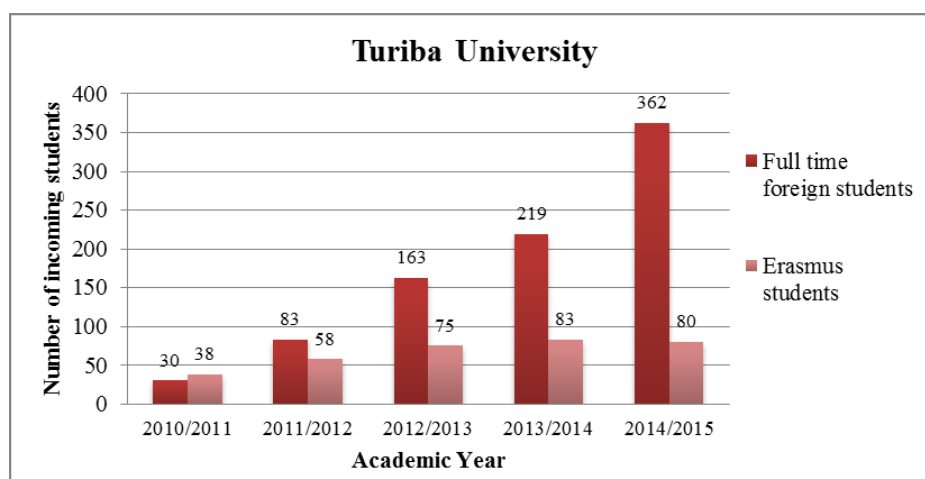

Fig. 2. Number of full time foreign and Erasmus exchange students in Turiba University (Statistics of Turiba University Department of International Cooperation, 2015)

The economic contribution made by international students should not be underestimated; expenditure on accommodation, food, travel and leisure features among the widely cited benefits of the expansion of international education (Brown, Aktas, 2011, 339). Even if the number of foreign students is decreasing, Turiba University has a big potential to increase the number of students, because of its attractive and competitive study programmes, international environment and professional lecturers/professors. Students who are participating in a short term exchange programmes are gaining the confidence to participate in long-term programs and in future there is a possibility that these students will decide to stay for full time studies. In the academic year 2014/2015 Turiba University through Exchange programs hosted students from 17 different countries.

The international environment which foreign students create is a good catalyst for the University students, because it encourages other students to take an advantage of studies abroad. Each year Turiba University is planning to increase mobility of students by 20% in comparison with the previous year, which gives international study experience for a larger number of Turiba University students. The most popular destination countries during the last years (2011–2015) have been France (61 students), Netherlands (41) and Germany (34). The countries that have been less popular among students are Cyprus (8), Norway (6) and Iceland (2) (Statistics of Turiba University Department of International Cooperation, 2015).

Despite relatively low participation rates in both universities, student mobility and international experience needs to be continued to be promoted as a means of increasing knowledge transfer and developing graduates' competencies or skills required by the twenty-first century organizations.

Findings and Discussion

Students from two universities – Anadolu University in Turkey and Turiba University in Latvia were involved in the research forming two groups. The first group, who had never participated in an exchange programme for studies, had a specifically designed questionnaire “*Questionnaire for prospective exchange students*” and the second group – students who had participated in an exchange programme abroad had a questionnaire “*Questionnaire for students who have been on an Exchange programme*”. The universities chosen demonstrate varying success in terms of outgoing and incoming students, their challenges, best practices and obstacles for outgoing mobility.

The first part of the questionnaire included questions obtaining general information about the students. The second part for both groups of participants contained the question about obstacles for studying abroad. The third part of the questionnaire for prospective exchange students included questions on their motivation, emotions, future vision and their opinion concerning the possible impact of studying abroad on their future career, skills as well as information on how they could possibly promote their

own university while studying abroad. For exchange students the third and fourth part included questions about their decisions, the impact of their experience of studying abroad on the career, the problems encountered, the quality of studies abroad and information delivery.

Obstacles for Studying Abroad

Financial issues, leaving friends and family behind, the quality of studies abroad, job in home country etc. are all indicated as significant determinants influencing students' decision to study abroad. Analyzing the answers given by the participants, it is possible to avoid students' ignorance in some fields in the future. First, the participants rated various obstacles from 1 to 5 (1 not important at all; 5 very important to elicit their significance). Next, the obstacles for going abroad were defined: 1) Cost/Financial issues; 2) Leaving my friends and/or family behind; 3) Fear of problems with the recognition of courses; 4) Time constraints (no wish to prolong the studies); 5) Quality of studies; 6) Not enough information; 7) Long and difficult application process (Bureaucracy).

Interesting results were obtained comparing students from Turiba University, who had never participated in an exchange programme (122) and students who had participated in an exchange programme (incoming and outgoing) (89). The main idea was to analyze which obstacles students who had and who hadn't studied abroad were facing, to understand and find an explanation of decision-making processes (refer to Fig. 3).

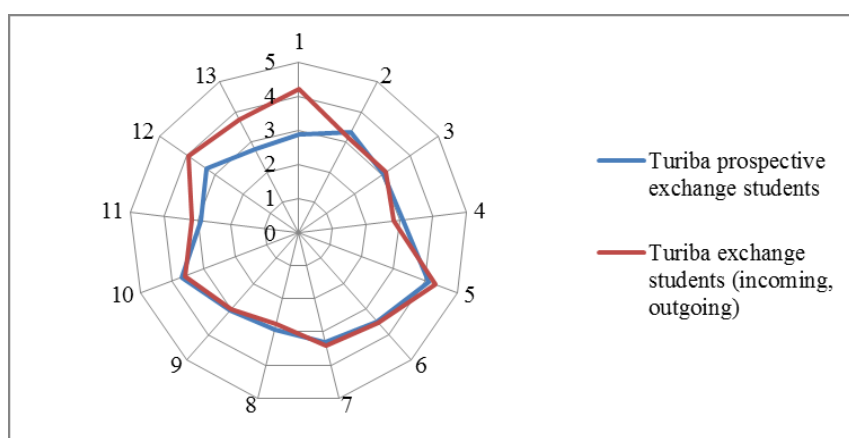

Fig. 3. Obstacles for studying abroad for Turiba University prospective exchange students and Turiba University exchange students (incoming and outgoing)

While analyzing the obstacle “*Cost/Financial issues*” (1) interesting results were discovered. For exchange students (incoming and outgoing) this obstacle was higher in value compared with prospective exchange students. Students, while making decision to study abroad, evaluate their possibilities to cover some of the expenses on their own and last but not the least, the amount of scholarship (fulltime foreign students) and Erasmus grant – plays a significant role in decision making. Since the introduction of Erasmus+ programme, the grants have decreased, but at the same time the Government of Latvia has made a decision to co-finance student and staff mobility. An expert interview also confirmed financial issues as a very significant obstacle “*It depends on how they are taught by their parents, family, concerning the investment in the future. You need to educate yourself. And education is not only sitting in the classroom, the Erasmus system itself is education, social life, too.*” (Interview with Expert 2, 06.11.2015).

The most important factor for both participant groups was the “*Quality of studies*” (5), and while the EU countries are trying to increase the number of students in higher education, there should be increased education quality rather than quantity. The quality of teaching and learning with a focus on curricula delivering competitive, up-to-date knowledge and skills should be a priority for all higher education institutions. Other significant obstacles for prospective exchange students were – “*Leaving my friends*

and/or family behind" (2) and "Family obligations, taking care of relatives, children" (8), which cannot be influenced but students can be encouraged to think of the positive side of going abroad and meeting new friends and making professional connections. As well as 18% of students, who had never participated in an exchange programme rated "Leaving my friends and/or family behind" (2) as an important/very important obstacle. They marked an opportunity to "Make new friends" as a possible benefit/advantage for studying abroad.

For both participant groups of Anadolu University the value of the obstacles never reached higher than 4 (important) and the differences between both groups of participants do not appear so significant (refer to Fig. 4).

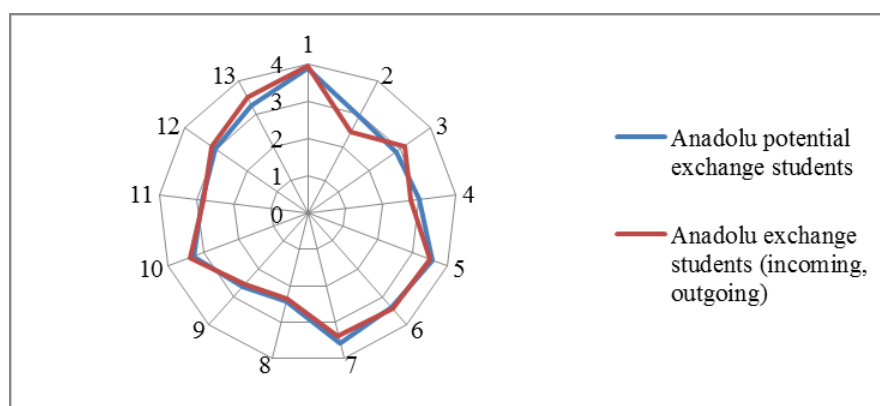

Fig. 4. Obstacles for studying abroad for Anadolu University prospective exchange students and Anadolu University exchange students (incoming and outgoing)

The most important obstacle for both participant groups was the "Cost/Financial issues" (1). For students who have never studied abroad, this obstacle coincides with an answer to the question: "Why have you not studied abroad so far?" where 23% of participants have chosen the answer, that there are "High costs involved", and this interaction of both factors shows that students are not informed about the amount of scholarships and grants. Qualitative data confirm the quantitative ones: the most common obstacle for international students is "Financial issues, and to be more precise – the scholarship amount." (interview with *Expert 1*, 08.11.2015). Contrary, the students, who had studied abroad, have mentioned the possibility of getting a scholarship to the question "The best practices during the mobility", which indicates that although the costs are an important and decisive factor, still the scholarship can cover most of the expenses during the mobility period.

The next challenge for both participant groups was "Long and difficult application process (Bureaucracy)", which can be explained by the Turkish government and destination country/university regulations for going abroad. As previously mentioned, the students from Anadolu University mostly choose to study in Poland, Czech Republic, Germany, Spain and Hungary (refer to Fig. 1) and the main reason is an easy process of application and required documents which was also confirmed in the interview with *Expert 1* "Poland is very popular among students, because of the good cooperation and easy application procedure" (interview with *Expert 1*, 08.11.2015). For the students who have never studied abroad, this is a breaking point and humiliating experience. To obtain a visa or residence permit, Turkish Erasmus students need to collect many documents and pay between 100 to 400 € in fees and other expenses which can be a reason why students think twice before applying.

Another obstacle mentioned by both participant groups was "Not enough information" (6), in terms of information delivery and correspondence. For students who had never participated in an exchange programme, this obstacle was revealed in an answer to a further question "Are the university, faculty or advisors helping students to be properly informed on all aspects of studying abroad?" and 21% of the respondents answered with "No", which means, Anadolu University should organize more intense and qualitative information delivery. *Expert 1* mentioned: "Mostly we print out billboard advertisements. As

well as we work with social networks and post information there." (interview with *Expert 1*, 08.11.2015). But still, this information is far not enough. Concerning incoming students, it can be explained with limited English skills of staff members of Anadolu University as well as with a very slow and late communication process with incoming students, as it was mentioned in the further question among the most frequent challenges faced during the mobility.

After analyzing each university separately, it was important to compare both universities, to further discover the best and worst practices, which should be taken into consideration while offering possible solutions to increase qualitative student mobility in terms of knowledge and qualitative information delivery.

Interesting findings were discovered analyzing the answers of Turiba University and Anadolu University prospective exchange students (refer to Fig. 5).

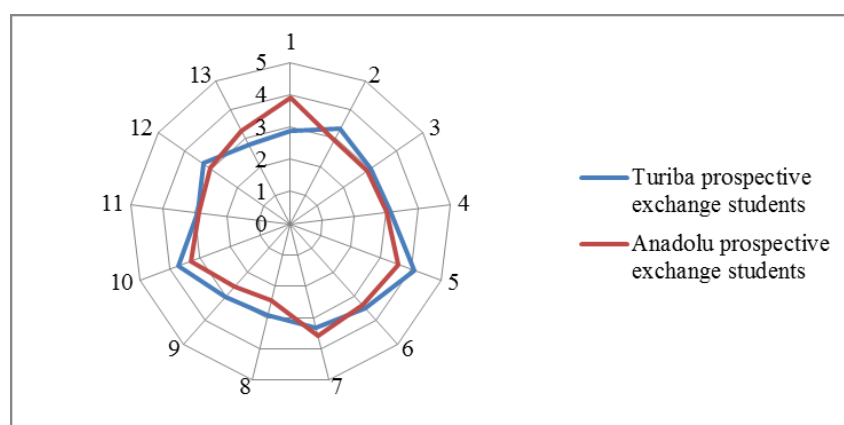

Fig. 5. Obstacles for studying abroad for Turiba University and Anadolu University prospective exchange students

The biggest differences were revealed concerning *"Cost/Financial issues"* (1), *"Long and difficult application process (Bureaucracy)"* (7), where Anadolu participants rated this obstacle with a higher value than Turiba University participants and it can be explained with high costs incurred arranging various documents for getting Visa, Medical insurance etc.

The *"Quality of studies"* (5) was rated with a higher value for Turiba University students, and it can be explained with a high quality of studies offered in Turiba University, as well as 7% of participants in further question *"Why have you not studied abroad so far?"* answered with *"Unsure of the quality of foreign education"*, which can be changed in a positive way by offering to students qualitative and competitive study courses in English, with all information about ECTS, grading system in a host university, information about content of the courses, the value gained, etc.

Another interesting difference between universities was an obstacle *"Safety issues"* (10), where the students of Turiba University rated it higher than the students of Anadolu University. When countries erupt in a violent conflict, are shattered by a powerful earthquake, terrorist act or a deadly disease, studying abroad in those areas becomes much more restricted. For Turkish students European countries are seen as a safe and stable place to do their studies.

Significant findings were discovered when studying similarities and differences between Turiba and Anadolu University exchange students (refer to Fig. 6).

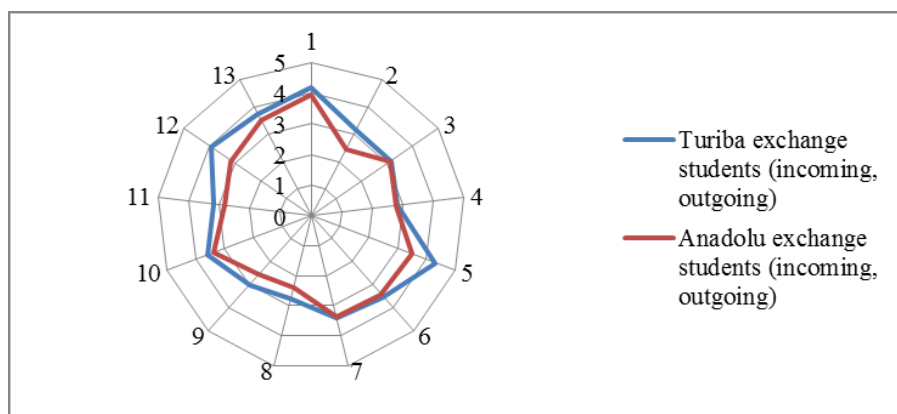

Fig. 6. Obstacles for studying abroad for Turiba University and Anadolu University exchange students

Almost in all sections, exchange students of Turiba University showed that obstacles mentioned play a significant role in decision making for studies abroad. The biggest mismatch was discovered in the obstacle “*Quality of studies*” (5), where 9% of local students who have studied abroad and 23% of incoming fulltime foreign students and Erasmus students to the question “*Why did you decide to study abroad?*” answered with “*Better quality of education abroad*”. This criterion can be reviewed from both sides – on the hand, as an advantage for Turiba University, because students from abroad highly evaluate the quality of studies in Turiba University, but, on the other hand, local students had a chance to compare quality of the studies in Turiba University with the quality of studies abroad and they valued higher the quality of studies abroad. *Expert 3: “We are offering qualitative study courses. We have internships, which foreign students appreciate. Turiba is perfect for students who evaluate more practical study experience than theory. It is easy to combine studies, with work and social activities. Turiba University is flexible.”* (interview with *Expert 3*, 11.11.2015).

“*Health issues*”, “*Family obligations (taking care of relatives, children)*” were also marked higher by the students of Turiba University. The obstacle “*Job in my home country*” (9) also was mentioned as a significant factor for Turiba students and not so important/neutral for Anadolu students. Students of Anadolu University have opportunities to pursue their interests or broaden their horizons through various cultural, social, scientific and artistic activities in 52 student clubs. With the part-time student-employment system enabling students to work in one of the numerous units of the university, students are given an opportunity of applying their theoretical knowledge into practice, in addition to getting a chance of gaining work experience and earning some money. Students are also given financial support to take part in several activities such as academic conferences, symposiums, workshops, and panels (Anadolu University, EUA Institutional Evaluation Programme, 2015, 14–15). From this point of view, the students from Anadolu University are not afraid of losing a job because of studying abroad, as after returning, they can join the previous working place with an ease. Contrary, for Latvian students, this is an important obstacle, because finding a part-time job and combining it with studies is a very big issue. An expert interview provided an interesting example about benefits and possible effects of studying abroad: “*The biggest benefit for them is that they study in another university, but the benefit is that they “step out of the box”. We had ..., in 2009, when here was the deepest crisis, we established cooperation with Korean University. Two girls decided to quit their job here, during the crisis and go to Korea. And they returned; during the crisis they found a new job within 2 weeks.*” (interview with *Expert 2*, 06.11.2015).

It is a very difficult decision to quit a permanent position and study abroad, but an interesting fact was discovered from the answer to a question “*Why did you decide to study abroad?*”, 23% of participants who highly rated an obstacle “*Job in my home country*” (9) answered that study experience abroad will lead to “*Better job opportunities in the future*”.

Decision making

From the literature analysis (Teichler, 2012; Yagci, 2010; Education GPS, 2013; Lancrin, Pfothenauer, 2012; OECD, 2013; European Commission, 2014; Global flow of tertiary-level students, 2014; UNESCO, 2005; UNESCO, 2013) the study experience abroad contributes to student's future employment, developing language skills (learning a new language and improving English), an opportunity to study exclusive study courses and receive better quality of studies (refer to Fig. 7).

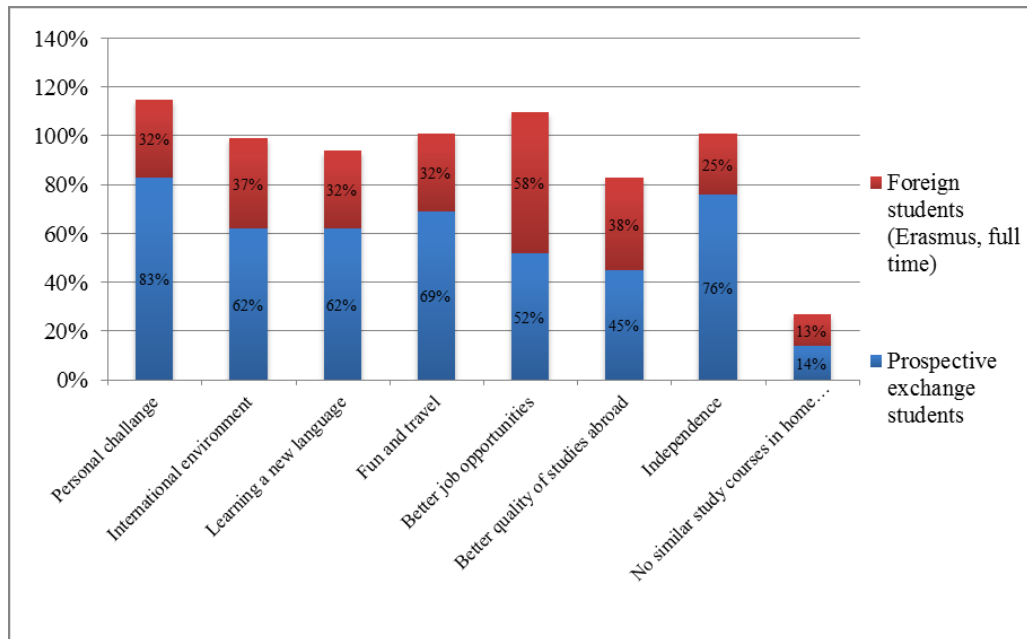

Fig. 7. Motivation why students decide to study abroad, Turiba University

Concerning Turiba University local students who have studied abroad, the most important factors why they have chosen to study abroad are “*Personal challenge*”, “*Independence*”, and “*Fun and travel*”. Contrary to local students, incoming exchange students have different values regarding their decision to study abroad, “*Better job opportunities in the future*”, “*Better quality of education*” and “*International environment*”. *Expert 2*, who works directly with exchange students, added, that “*Every new experience is valuable, if you know how to sell it. If you only add it to your Curriculum Vitae, nobody will be interested in it. Students who have had international study experience are more demanding, and are ready to study, invest in themselves. They want to see that employers give them a chance to grow professionally and they give them an opportunity to express themselves.*” (interview with *Expert 2*, 11.11.2015).

The local students of Anadolu University who have studied abroad and incoming exchange students mention similar reasons why they have decided to study (refer Fig. 8).

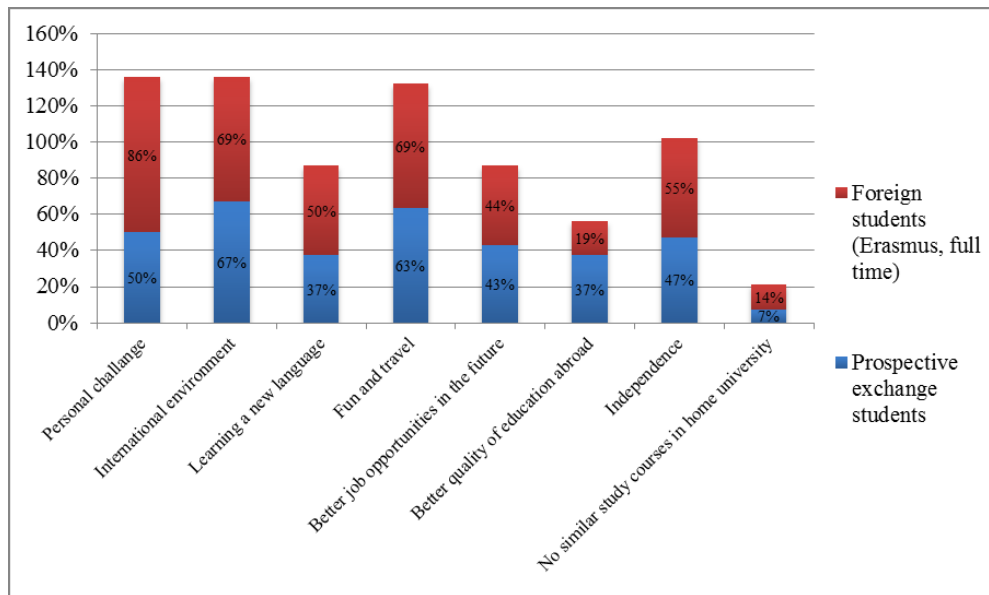

Fig. 8. Motivation why students decide to study abroad, Anadolu University

For Anadolu University exchange students the most important factors were “*Personal challenge*”, “*International environment*” and “*Fun and travel*”. The majority of students do not find studying experience abroad as an opportunity to learn a new language/improve language skills or in perspective have a better job in the future.

Employment

Both participant groups in both universities were asked about study experience abroad and its contribution to finding employment in the future (refer to Fig. 9).

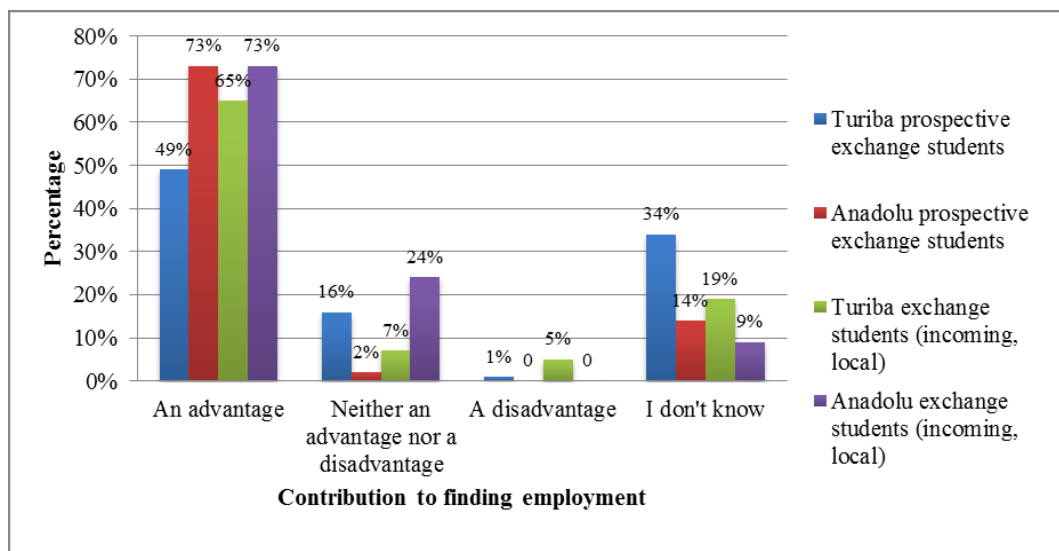

Fig. 9. Contribution of study experience abroad to finding employment in home country, comparative evaluation of Turiba and Anadolu students

From Figure 10, it is evident, that for students, who have participated in an exchange programme, the understanding is much more evident, that there is a possibility in the future to experience benefits of study experience abroad to their career contribution. Interesting, that students of Turiba University have also mentioned, that study experience abroad could be “*A disadvantage*”, and after in-depth analysis, it

was discovered, that these 5% of participants were foreigners, studying in Turiba University through Erasmus programme and fulltime foreign students, and to a question “*What kind of difficulties did you have in finding employment because of your foreign degree/experience?*” the majority answered with “*Employers did not trust my degree*” and “*The employer saw from my Diploma Supplement that some subjects were not covered*”. With the creation of “Virtual Collaboration Online Platform” students and employers would have a possibility to have a direct access to specific study programme (when he/she would have doubts) and read the description, reviews, international degree qualifications, staff qualifications and the possible ignorance and lack of confidence would significantly diminish.

However, regarding the previous question, where exchange students in both universities had been asked about their reasons for studying abroad, the majority of participants did not consider study experience abroad as a direct contribution to their career. This is a reason, why the next question was included in the questionnaire: “*Before your mobility, did you think that participating in an exchange programme would contribute to your career after graduation? If your answer is yes, what did you expect from the programme?*” 54% of Turiba University students and 62% of Anadolu University students gave a positive answer.

The results coincide with the motivation discussed in the previous question, but this particular question encourages participants to think and motivate their answer about possible benefits of study experience abroad when it comes to finding a job. The participants gave possible answers, and as these answers had the same characteristics, they were grouped into five groups (refer to Fig. 10).

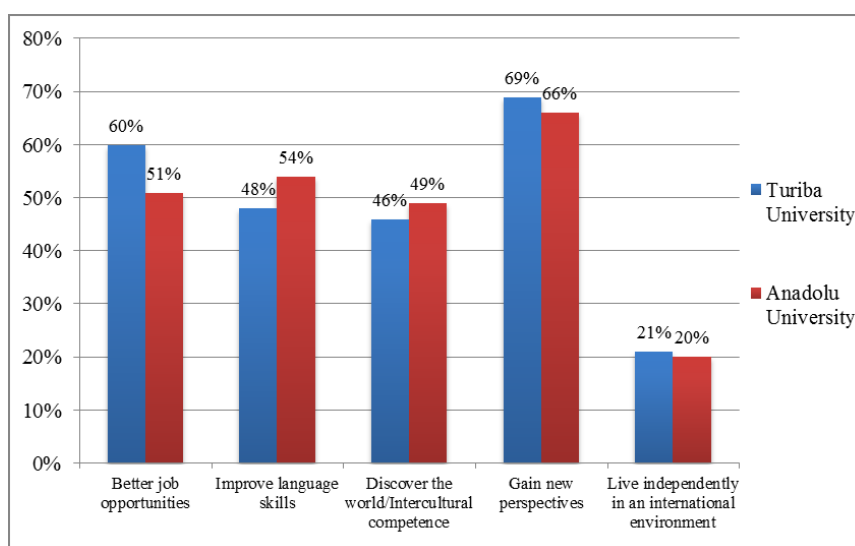

Fig. 10. Expectations from the study experience abroad, comparative evaluation of Turiba and Anadolu University students

The participants, when asked to share their point of view, showed significant results and could demonstrate that study experience abroad has a huge impact on their professional career and personal development. An expert interview confirmed that international study experience doesn't directly contribute to better career opportunities: “*It doesn't really influence it, but it changes a person a lot and opens mind, so this might influence positively the employer. For Turkish people it is important to have some international background, it helps to differ from competitors.*” (interview with Expert 1, 08.11.2015).

Benefits and advantages of participating in an exchange programme

It was important to see the connections and disparities between possible benefits and advantages of studying abroad for students who had never studied abroad and exchange students (refer to Fig. 11).

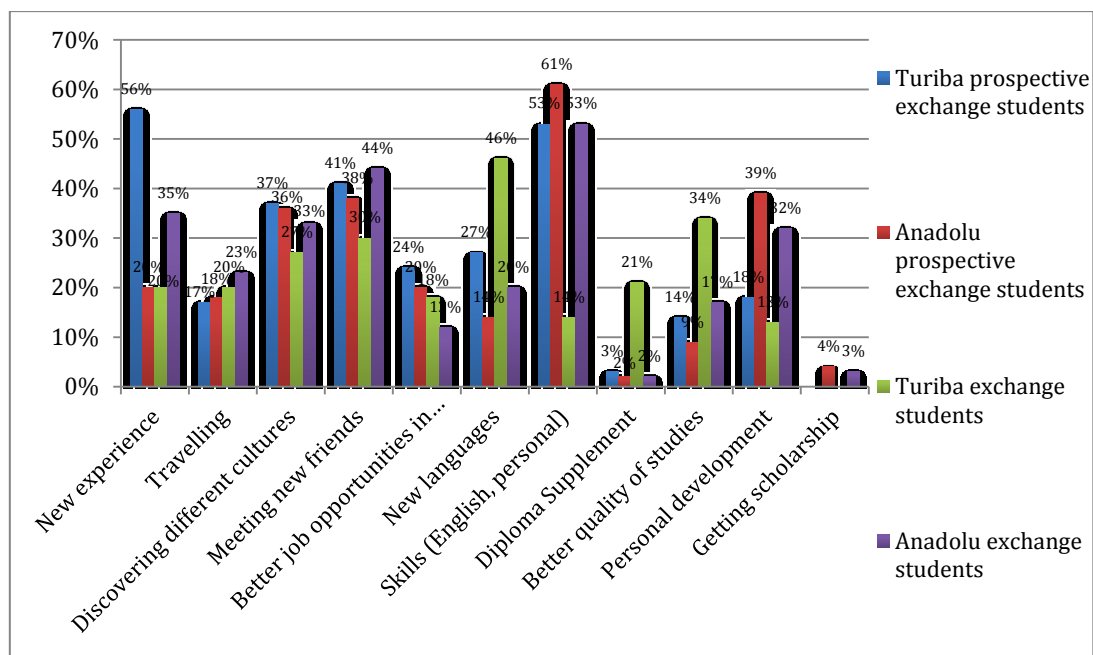

Fig. 11. Possible benefits for studying abroad, comparative evaluation of Turiba University and Anadolu University prospective and exchange students

The results reveal different positions and point of view among the participants. Each student has its own aim and purpose of studying abroad, as well as the students, who have never studied abroad, were asked to visualize the possible benefits and advantages of studying abroad and it was surprising to discover that the majority of students mentioned achievable goals that would contribute to their personal development.

The overarching mission of education is to educate people, help them overcome the fear of unknown, support them, break their prejudice and encourage them to become more socially and internationally active. The findings of the research, analysed above, lead to the necessity of creating a united online platform (“Virtual Collaboration Online Platform”) that would gather all the people involved and deliver qualitative information, and would create a possibility to share their point-of-view – visualize and deliver this information in a more friendly and attractive way.

While the number of students participating in study programmes abroad is increasing, there will still be an overwhelming number of those students who will not take an advantage of these opportunities. The purpose of the “Virtual Collaboration Online Platform” is to eliminate the factors that influence negatively student’s decision making concerning participation. This platform will ensure that all the information regarding study courses, ECTS, internship opportunities and so on will be available in one place. The decision to study abroad can depend on the country selected. The online platform would create virtual collaboration environment for students to exchange their experience, an opportunity to contact with the staff of international office in the destination country and ask questions, leave comments – this would possibly be an indicator of the quality of each university, their professionalism and, what is more, – their desire and willingness to help students and make them feel secure and welcomed in the university they have chosen to study.

The new “Virtual Collaboration Online Platform” operates observing the principle of related info graphic and looks like a cobweb, where information interacts mutually and attracts a user to discover it. The information interacts within each other and overlaps. It is an innovative way of demonstrating standard information. The system has an opportunity to attract and build highly valuable partner cooperation that will help university be competitive and innovate beyond the current leading university businesses.

Traditional university web pages have standard advantages in delivering online information. Technology provides the basis for communication and collaboration, but sometimes it can come across

a great idea. Compiling all the information takes its advantage of an educating society, making environment friendly and perceptible. Apart from the above-mentioned benefits the creation of “Virtual Collaboration Online Platform” can lead to, there are two more advantages that can be gained and facilitate various future objectives:

- 1) The ECTS label is awarded to higher education institutions who demonstrate excellence in applying the principles of the European Credit Transfer and Accumulation System. In Latvia, there is only one higher education institution that has been awarded ECTS label. For Turkey this number is relatively very small, only 31 higher education institutions are ECTS label holders. Both, Turiba University and Anadolu University are not the ECTS label holders. This label promotes mobility, employability and competitiveness as well as it is a significant element for international cooperation of higher education institutions. ECTS label is a matter of prestige and can spread a good message to incoming students. The main quality criterion for gaining ECTS label is providing a course catalogue in English, with clear evidence of the correct use of ECTS. The “Virtual Collaboration Online Platform” encompasses information about the university, information for prospective exchange students, current exchange students, as well as fulltime degree seeking international students. The information interacts within each other and overlaps. It is an innovative way of demonstrating standard information. The course catalogue is available from each main menu which leads to awareness of every target audience and the information about courses / ECTS / language of instruction is not hidden, even if the specific course is not topical for the particular target audience. Introduction and application of this online platform would lead to the ECTS label reward.
- 2) Higher education in Turkey and Latvia is a competitive export product that needs to be promoted. Anadolu University and Turiba University cannot sell all their study programmes, but still in both universities there are various programmes offered in English. The main criterion is raising the quality of the curriculum, so the student doesn't want to leave the university. Attracting foreign students requires thorough preparatory phase and investments, such as development of study programmes, participation in exhibitions abroad, and delivering qualitative and up-to-date information. Foreign student contribution to the growth of host country's economy is increasing every year. Foreign students play an important role in the development of economic and labor markets, as well as the education systems and tourism, so both public and private higher education institutions are obliged to stimulate the export sector of the economy with long term support and incentives for foreign students after graduation from the universities in Turkey and Latvia – apply in practice their knowledge acquired. This can be supported and promoted by using one of the features of “Virtual Collaboration Online Platform”. One of the five main menus is called “Internships”. Its submenus are delivering information on the internships available not only in AIESEC, university organized internships abroad but also those available through Erasmus Internship Programme (www.erasmuintern.org). This is a fast growing online platform developed in order to enhance students' international opportunities on the European labor market. At the moment enterprises of Latvia offer only 13 internship places, in Turkey this number is crucial, only 27, in comparison with the United Kingdom (304), France (148) and Spain (442). The ESN is offering services to more than 180'000 students per year, and it is a good perspective for universities in Latvia and Turkey to promote this opportunity among Latvian and Turkish employers to cooperate, with a potential for Turiba and Anadolu universities to become more employer friendly and recognized because of competitive and professional graduates.

Certainly, higher education institutions, that commit to real innovation, changing their DNA from the inside out, will gain rewards, in terms of more qualified, competitive, sophisticated and self-confident graduates. The key is to build an international base and become forward-looking. The adoption of “Virtual Collaboration Online Platform” will lead to the unique identity of the university and ability to connect and interact with students regardless of their motives and expectations and find a way to affect and exceed their expectations.

The purpose of the “Virtual Collaboration Online Platform” has a deeper meaning than just delivering qualitative information and serving as a marketing tool; it would contribute to the student understanding that the importance of education is to foster intercultural dialogue, respect and understanding which is as vital now as it was before. Mobility and international student movement is fighting for its core value, unity in diversity, to facilitate opportunities for integration through mobility.

Conclusions

The process of internationalization has resulted in significant changes in higher education influencing its quality through mobility of students, academic staff, and programmes and institutions. Many higher education institutions are committed to increase the quality of their courses to remain competitive, attract and retain the best students and provide high-quality educational experiences.

The research findings indicate that internationalization is an important part of Anadolu University strategic plan and has taken on a leading role in the global arena since its foundation. Exchange programmes are an important catalyst of Turkey’s and Anadolu University’s student movement. However, the trend in inbound student mobility reflects a very slow growth and the reasons can be related to foreign language deficit and lack of attractive courses. Unfortunately, the lack of foreign language skills in Turkey limits both, the number of Turkish Erasmus students and the number of foreign students going to Turkey.

Turiba University is a member of various international cooperation and exchange programmes, which gives an opportunity for students and lecturers to develop professional skills. Turiba University remains to be popular among exchange students, fulltime degree seeking foreign students and Erasmus students. As the University is expanding its international cooperation and becoming a member of various international organizations, it has opportunities to attract more students to choose it as a host university.

From the survey it is evident that the cost/financial issue is the main obstacle to study abroad for students of both universities. The quality of the studies is also a significant obstacle and criterion of making decision for studying abroad for Turiba University respondents. For Turkish students (incoming, outgoing, local) the second important criterion has been the long and difficult application process (bureaucracy). The criterion “Not enough information”, which has also been selected as an important obstacle for studying abroad for both universities has played a significant role in the research, because information delivery is very fragmented and outdated.

The study experience abroad should contribute to student’s future employment, developing language skills, an opportunity to study exclusive study courses and receive better quality of studies, while students from Turiba University see study experience abroad as a fun and travel, personal challenge and independence, students from other countries studying in Turiba University perceive it as an opportunity to have better job opportunities in the future and better quality of education. The students of Anadolu University who participated in the survey consider their study experience abroad as personal challenge, international environment and fun and travel. The majority of students do not consider study experience abroad as an opportunity to have an impact to better job opportunities in the future. After an in-depth analysis, the students, who have participated in an exchange programme, have much more evident understanding concerning a possibility in the future to experience benefits of the study experience abroad to their career contribution.

The research findings demonstrate the need for creating of a united online platform (“Virtual Collaboration Online Platform”) that would gather all the people together and deliver qualitative information, and would create a possibility to share their point-of-view – visualize and deliver this information in a more friendly and attractive way.

The “Virtual Collaboration Online Platform” is a long-term project with an added value. This tool serves not only to help educating students, but also raising international attention and reputation. Simply creating and launching this tool will not lead to immediate fame and student flow, first of all there is a need to educate the staff on not only how to use the platform, but most important – speak about it,

educate students and encourage them to use it. To promote the platform internationally a variety of marketing tools have to be applied – QR codes, social media, handouts, Google Adwords, promotion during international education exhibitions, and introducing it to partner institutions.

References

- Anadolu University International Office (2014). Outgoing Students Statistics. Retrieved 01.11.2015. from <http://uib.anadolu.edu.tr/giden-ogrenci-istatistikleri>
- Anadolu University, EUA Institutional Evaluation Programme (2015). *Anadolu University institutional self-evaluation report*, 59 p.
- Brown, L., & Aktas, G. (2011). Fear of the unknown: a pre-departure qualitative study of Turkish international students. *British Journal of Guidance & Counselling*, Vol. 39, No. 4, pp. 339–355, ERIC Number: EJ935642
- Cekerol, K. (2012). The Demand for the Higher Education in Turkey and Open Education. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, Volume 11, Issue 3, pp. 344–356.
- Collis, J., & Hussey, R. (2009). *Business Research: A Practical Guide for Undergraduate and Postgraduate Students*. New York: Palgrave Macmillan, 358 p.
- Denscombe, M. (2003). *The good research guide. Second Edition*. Open University Press, 319 p.
- Education GPS (2013). Retrieved 20.02.2015. from <http://gpseducation.oecd.org/revieweducationpolicies/#!node=&filter=all>
- EHEA ministerial conference Yerevan (2015). Yerevan Communiqué. Retrieved 29.10.2015. from http://www.ehea.info/Uploads/SubmittedFiles/5_2015/112705.pdf
- European Commission (2014). *Effects of mobility on the skills and employability of students and the internationalization of higher education institutions*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 227 p.
- European Commission (2014). *Erasmus Facts, Figures & Trends*. Retrieved 10.09.2015. from http://ec.europa.eu/education/library/statistics/ay-12-13/facts-figures_en.pdf
- European Stability Initiative (2014). *Turkish Students, Isolation and the Erasmus Challenge*. Berlin, Brussels, Istanbul, ESI Background Paper, 26 p.
- Global flow of tertiary-level students. (2014). Retrieved 02.02.2015. from <http://www.uis.unesco.org/EDUCATION/Pages/international-student-flow-viz.aspx>
- Gonzalez, C.R., Mesanza, R.B., & Mariel P. (2011). The determinants of international student mobility flows: an empirical study on the Erasmus programme. *Higher Education*, Vol. 62, Issue 4, pp. 413–430. doi: 10.1007/s10734-010-9396-5
- Kalton, G., Brick, J.M., & Le, T. (2005). Household Sample Surveys in Developing and Transition Countries. Chapter VI, Estimating components of design effects for use in sample design. *Department of Economic and Social Affairs Statistics Division, Series F* No. 96, pp. 95–121.
- Lancrin, S.V., Pfothenauer, S. (2012). *Guidelines for quality provision in cross-border higher education: where do we stand? OECD Education Working Papers, No. 70*, OECD Publishing, 67 p. doi: 10.1787/5k9fd0kz0j6b-en
- OECD (2013). *World Migration in Figures*. A joint contribution by UN-DESA and the OECD to the United Nations High-Level Dialogue on Migration and Development, 3–4 October 2013, 6 p.
- Raosoft, Sample Size Calculator (2004). Retrieved 03.09.2015. from <http://www.raosoft.com/samplesize.html>
- State Agency Academic Programme Agency, Academic Information Centre, Euroguidance Latvia (2009). *Higher Education in Latvia. Study programmes in Latvia offered in foreign languages, 3rd edition*. Retrieved 26.10.2015. from http://viaa.gov.lv/files/news/1299/higher_education_in_latvia_2009.pdf
- Statistics of Anadolu University Office of International Affairs, 2015.
- Statistics of Turiba University Department of International Cooperation, 2015.
- Teekens, H. (2014). Imbalances in mobility and higher education development. Retrieved 12.02.2015. from http://www.nafsa.org/Explore_International_Education/Trends/TI/Europe_The_Great_Divide/
- Teichler, U., (2012). International Student Mobility in Europe in the context of the Bologna Process. *Journal of International Education and Leadership*, Volume 2, Issue 1, 13 p.
- Turiba University Study programmes 2014 (2014). Turiba University website. Retrieved 05.08.2015. from <http://www.turiba.lv/en/studijas/study-programmes/184/>
- UNESCO (2005). *Guidelines for Quality Provision in Cross-border Higher Education*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 23 p.
- UNESCO (2013). *The International Mobility of Students in Asia and the Pacific*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 89 p.
- Yagci, Y. (2010). A different View of the Bologna Process: the case of Turkey. *European Journal of Education*, Vol. 45, No. 4, pp. 587–600. doi: 10.1111/j.1465-3435.2010.01456.x.
- Yuksel, I. (2013). Graduate Students' Perception of Standards and Accreditation in Higher Education in Turkey: A Qualitative Analysis. *The Qualitative Report*, Volume 18, Article 75, p. 1–14. ERIC Number: EJ1043523.

LIKUMDOŠANAS PILNVEIDOŠANAS PROCESI UZŅĒMĒJDARBĪBAS JOMĀ

ENHANCING LEGISLATION IN BUSINESS

Kristaps Zariņš, Mg. iur.,

Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes doktorants, Latvija

Abstract

The paper will have a view of what is good legislation, jurisprudence: Office of the Parliamentary Counsel (Great Britain); Wissenschaftlicher Dienst des Bundestages (Germany); Better regulation (EC Internal System). What is the award of German good legislation (Preis für gute Gesetzgebung). P.170 of the Swiss Federal Constitution (18.05.1999) in conjunction with the mentioned topics and commercial law. The Swiss Federal Audit Office (Controle federal des finances) performs the general law assessment. By comparing them to the most efficient regulation, as considered by the researchers, the State Control of Canton of Geneva published their assessments on the Internet. Further in the progress of work the Research Department of the Lithuanian Parliament will be compared to the specificity of work of the Department of Judicial Information of the Supreme Court of Estonia. The institution of legislative Initiative of the President of Latvia, thus, for instance, 'Commission for the Development of Legal Environment', task group 'for improvement of public administration', as well as 'Constitutional Law Commission', which each individually in their time introduced some significant creative legislative initiatives, thereby improving the common environment of predictability of legislation will also be highlighted. Business development and the acceleration of growth promotion study will also deal with other national research and practice in this sector. Industry and related legislation, such as the Civil Procedure targeted regulation and the main features of the efficiency criteria, the researchers in other countries will also be reviewed. In parallel, the latest spotlight assessment on good law-making by European Commission will also be provided. The insight of various platforms and discourse monitoring and further cooperation among different institutions and industries in the field of political, legal and economic planning, which, in turn, is the most direct way to respond to the business environment in the individual countries of the European Union, its total interdepartmental coordination process and the development of the overall efficiency of development institutes will also be provided.

Atslēgas vārdi: Tiesību efektivitāte, likumdošana, prognozējamība, tiesiskā vide, laba likumdošana, legisprudence, *ex ante*, *ex post*, normu analīze, likumdošanas paredzamība, likumdošanas iniciatīva, normas ekspertīze, normas struktūra, normu kvalitāte, uzņēmējdarbība

Metodes

Aprakstot un pētot minēto tēmu un tās dažādās ietekmes uz sabiedrisko dzīvi kopumā, pārsvarā tiek pielietotas un īstenotas metodes, kas ietver salīdzinošo diskursu, dažādu tematisko rakursu izpētē. Būtisku vietu ieņem atšķirīgu tiesību normu un vairāku autoru atziņu un slēdzienu salīdzināšana. Tādēļ jāizceļ un jāatzīmē vēsturiskās metodes pielietošana tās tiešākajā nozīmē. Ne mazāk nozīmīga ir likumdevēja gribas noskaidrošana, kas caurvijas ar interpretāciju metožu pielietošanu gan darbā kopumā, gan atsevišķās tā daļās. Caur sistēmas metodes pielietošanu un aplūkošanu tiek meklēta dažādu atšķirīgu tiesību normu korelācijas meklēšana un kopsakarības atrašana. Autors izmanto analītisko atziņu metodi, kas atvieglo dažādu avotu un tajos iekļauto atziņu apkopošanu un galveno likumsakarību definēšanu.

Ievads

Pētījuma problēma izceļas ar to, ka daudzkārt ir novērojama normu faktiskās darbības nepiemērotība konkrētām dzīves situācijām. Tās nerod atbalstu vai izpratni (pielietojamību) sociālo procesu norisēs, kā rezultātā veidojas mazefektīvi vai pat neefektīvi tiesību regulējumi un risinājumi, kas it sevišķi skar uzņēmējdarbības vidi.

Aktualitāte saskatāma gan tajā, ka minētā tēma tiek aktualizēta jaunākajos jurisprudences pētījumos, gan politiskā konjunktūrā kopumā. Kā arī tajā, ka likumdošanas prognozējamības kontekstā normu, šķiet, sevišķi aktuāli vērtēt caur labas likumdošanas prizmu.

Pētījuma mērķis tiecas uz efektīvas likumdošanas nepieciešamības izcelšanu, starp visiem citiem normu analīzes un izstrādes veidiem. Pētījuma rezultātā veidosies pamattēzes, kas raksturo atbilstošā zinātniskā kapacitātē minēto problemātiku.

Izpētes metodes reducējas uz pamatotu un deduktīvu pieeju caur tiesību aksioloģijas vērtību skalu, pievēršot uzmanību arī vēsturiskai un doktrinālai tiesību attīstībai.

Izklāsts

“Tīri empīriskā mācība par tiesībām ir – galva (līdzīgi koka galvai Fēdra fabulā), kas var būt skaista, bet, ak vai, tai nav smadzeņu” (*Jakubanecs*, 2003). Likumdošanas prognozēšana, ietekme, sekas un jau spēkā esošas normas analīze ir tie galvenie aspekti, uz ko jāvērs uzmanība tiesību normu efektivitātes aprakstā un to galveno iezīmju noteikšanā. Savukārt no likumdošanas prognozējamības viedokļa šie galvenie aspekti būtu normu loģisks un izprotams kopums, kas sevī ietvertu neitrālu ekspertu skatījumu un lobisma iezīmju noteikšanu. Tas savukārt atstātu labvēlīgu ietekmi uz dažādu uzņēmējdarbības jomu normatīvo regulējuma kvalitāti un vispārēju un tiešu pārskatāmību nozarē kopumā.

Šajā rakstā tiek vērsta uzmanība uz to, ka galvenās un aktuālās pēdējo tiesību efektivitātes apskatu iezīmes jau rodamas 2013. gadā Saeimā noritējušā konferencē “Parlamenta lēmumu ietekmes *ex post* analīze” (Konference, Parlamenta lēmumu ietekmes *ex post* analīze, 2015). Tātad normu efektivitātes analīze sevī ietver pirms likumdošanas (*ex ante*) un pēc likumdošanas (*ex post*) novērtēšanas sistēmu. Uzmanību der arī akcentēt uz to, ka tiesību normu efektivitāte tiek vērtēta caur un ar socioloģiskiem paņēmieniem, kas nepēta tiesības kā spēkā esošu normu struktūru (*law in the books*), bet gan reālas tiesības, kuras tiek piemērotas dzīvē (*law in action*). (Osipova, 2003) Laba likumdošana, leģisprudence (*good legislation arī better regulationi*), kas tiek visaptveroši skatīta, piemēram, caur šādām dažādu valstu institūcijām: *Office of the Parliamentary Counsel* (Lielbritānija); *Wissenschaftlicher Dienst des Bundestages* (Vācija); *Better regulation* (Eiropas Komisijas internā sistēma). Vēl der minēt, ka Vācijā ir institūcija, kuras uzdevums ir veicināt labu likumdošanu: *Wissenschaftlicher Dienst des Bundestages*, papildus tika nodibināta īpaša normu kontroles padome: *Normenkontrollrat*. (DGGEV, 2015)

Vācijā pat ir labas likumdošanas balva (*Preis für gute Gesetzgebung*) (Sulmane, 2013), ko piešķir gan par labiem likumiem, gan par teorētiskām to izstrādēm. Likumdošanas kvalitāte ir valsts attīstības jautājums, jo sabiedrība kļūst arvien kompleksāka, pieaug nepieciešamība pēc likumdošanas, kas regulē šo kompleksitāti un saprotamību uzņēmējdarbības vidē.

Ir uzdodams jautājums, vai būtu efektīva un adekvāta populistiska prasība pēc «vienkāršotas» likumdošanas? Bet vairāk šāds uzstādījums būtu jāattiecina uz “saprotamu” un “īstenojamu” likumdošanu. Tādu likumdošanu, kuru tās strukturālajā līmenī varētu aptvert gan ar normām, gan tiesībām.

Pēc pēdējiem, jaunākajiem juristu atziniem likumdošanas apjoms nav atkarīgs no valsts lieluma vai iedzīvotāju skaita, bet no sabiedrības attīstības, izglītības pakāpes jeb kompleksitātes. (Sulmane, 2013)

Ir atrodams, ka, piemēram, tāda disciplīna kā tiesību socioloģija, kas ir zinātne par tiesību nozīmi un ietekmi sabiedrisko attiecību regulēšanā, nozīmē (Osipova, 2010), ka tiesību normu efektivitātes novērtēšana ir viens no šīs zinātnes disciplīnas priekšnoteikumiem.

Jāizceļ Šveices Federālās Konstitūcijas (18.05.1999.) 170. p.: "Federālais parlaments nodrošina Konfederācijas izvēlēto regulēšanas līdzekļu efektivitātes izvērtēšanu." Tādējādi tika izveidots federālais audita birojs (*Controle federal des finances*), kas veic vispārēju likumu novērtējumu. (*Switzerland, 2014*)

Ne visur likumdošanas novērtēšanas process norit vienādi. Par visefektīvāko tiek uzskatīts Ženēvas kantona Valsts kontrole, kas internetā publicē savus novērtējumus. (Šulmane, 2013) Tajā tiek runāts par likumu politikas izvērtēšanu, arī auditu. Ir dažādi uzskati par to, kas vairāk ir attīstīts *ex ante* vai *ex post*, bet, piemēram, Lietuvā it sevišķi velta uzmanību uz pirms likumdošanas analīzi, to saistot ar birokrātiju. (*Davidfriedman, 2015*) Lietuvā Parlamenta pētniecības departaments ir neatkarīgs un resursiem apgādāts, nodarbina pastāvīgi 30 darbiniekus. (*Dokpaieska, 2015*)

Turpretim Igaunijā, interesanti ir tas, ka tiesu sistēma arī zināmā mērā veic šo efektivitātes analīzi, ka tā ir viena no vienkāršākām Eiropā, proti, Augstākā tiesa pilda vispārējas augstākās tiesas funkcijas un konstitucionālās tiesas funkcijas. (*Dokpaieska, 2015*) No tā uzņēmējdarbības jomā jānācās, lai pēc iespējas vienkāršāk, ātrāk un efektīvāk rastu šādu īpašu un jūtīgu komerciesību jautājumu ātrāku risinājumu panākšanu.

Konkrētāk, Igaunijas AT Tiesiskās informācijas departaments (Šulmane, 2014) veic pētījumus par to, kā konkrēta norma ietekmē juridisko vidi un it sevišķi šīs vides saprotamību. Normu izpratne un saprotamība ir viens no stūrakmeņiem normālas un saprotamas uzņēmējdarbības veidošanā.

Latvijā ar aktīvu normu politisko konsultāciju publiski redzami nodarbojas prezidenta konsultanti. Patlaban ir izveidota "Tiesiskās vides pilnveides komisija" (Šulmane, 2014), prezidents A. Bērziņš izveidoja ekspertu darba grupu "valsts pārvaldes uzlabošanai" (*Prezident, 2015*) dr. sc. pol. D. Bāra vadībā, bet V. Zatlērs nodibināja "Konstitucionālo tiesību komisiju" dr. iur. h. c. E. Levita vadībā. (LSM, 2015) R. Vējonis turpina socioloģisko populismu un nenoteiktību izsakoties: "Tiesiskās vides sakārtotība un pilnīgums ietekmē ikvienu Latvijas iedzīvotāju, tāpēc ir jāizmanto katra iespēja kopīgi strādāt, veidojot drošu Latviju." (Saeima, 2015). Jaunizveidotās komisijas galvenie uzdevumi ir sekojoši. Pirmkārt, risināt jautājumus, kā rīkoties valsts apdraudējuma gadījumā. Kas jādara valsts prezidentam, bruņotiem spēkiem, Ministru kabinetam, likumdevējam. Satversmes 42.–44. p. (Likumi, 2015) to nerisina.

Piemērs. Par šāda regulējuma aktuālu nepieciešamību signalizē tas, ka kopš 18.05.1940., kad Valsts kanceleja izdeva, tādējādi pati, patstāvīgi, normu tālāk veidojot, radīja regulējumu kā šādā ārkārtas situācijā rīkoties, izdodot rīkojumu: "Par ārkārtējām pilnvarām Latvijas sūtnim Lielbritānijā Kārlim Zariņam" (Valsts kanceleja, 1940), satversmes vai likumdošanas jomā, kā atzīst minētā komisija, nekas būtisks līdz šim nav ticis darīts.

Otrkārt, pamatota likumu atgriešana Saeimā otrreizējai caurskatīšanai, kas radītu savu pienesumu kopējai un sākotnējai likumdošanas prognozējamībai to sociālo vajadzību kontekstā.

Pašreizējā "Tiesiskās vides pilnveides komisija" jau nepilnu divu mēnešu laikā pēc tās dibināšanas nāca klajā ar vērienīgiem grozījumiem normatīvajos aktos (02.11.2015). Proti, *Nacionālā drošības likumā, Nacionālo bruņoto spēku likumā, Ministru kabineta iekārtas likumā* (LSM, 2015). Kā to skaidroja valsts prezidenta konstitucionālo tiesību padomnieks Dr. iur. J. Pleps "..ka tie ir nepieciešamie precizējumi, lai uzlabotu valsts institūciju rīcību valsts apdraudējuma gadījumā" (*President, 2015*). No teiktā par nožēlu ir jāsecina, ka galvenie un aktuālie jautājumi Latvijas iekšpolitikas un tiesību tālāk veidošanas rakursā nav uzņēmējdarbības interesējošie jautājumi.

Likumdošanas efektivitāti un tās prognozējamību var arī apskatīt to starptautiskā griezumā, kas sniegtu ieskatu uz to, kā šāda veida normatīvās prognozējamības aktivitātes attiecas uz starptelpas sociālo disciplīnu. Tas ir pieejams starptautiskais tīkls likumu varas veicināšanai *International Network to Promote the Rule of Law* (INPROL) (*Impro, 2015*). Zīmīgi, ka kontinentālā Eiropā likumdošanas aktualitātes un efektivitātes veicināšanas process ir bijis vienmēr aktuāls, toties anglo-sakšu tiesību sistēmā tā nebūt nav. Tur tiek pretstatītas vispārējās tiesības "*common law*" pret objektīvām (taisnīguma) tiesībām "*courts of equity*" (*Mattila, 2002*). Tādēļ šajās dažādajās tiesību sistēmās ir rodams atšķirīgs un tikai katrai sistēmai atsevišķi īpašs regulējums.

Caur tiesību efektivitātes prizmu, apskatot un pateicoties *Stare decisis* "Saistošajam precedentam" (*Hathaway, 2000*) faktiskajam regulējam tiek dota priekšroka pār tiesisko. Tādējādi likuma prognozējamība ir pavājināta, jo rodas dažādi blakus saistoši procesi, kas ietekmē likumdošanas konjunktūru kopumā.

Tas nozīmē, ka tiesību normas neprevālē pār tiesu praksi un personu konkrētajām vajadzībām. Likumi, kuri radīti *ad hoc* veidā, regulējums ir gadījumam nevis regulāri. Bet it sevišķi anglo-sakšu sistēmā tiek cienīta normas vajadzība, normas politika, normas īstenība pretēji "pareizībai" vai pretēji "tā rakstīts" burtiskajai izteiksmei. (JV, 2015) Pilns jēdziens saprotams caur *Stare decisis et quieta movere* – "ievēro iepriekš teikto un no jau izlemtā neveido jauno" (JV, 2015). Tādējādi ir atrodams, ka *state decisi* sniedz tiesību efektivitātes uzlabošanā būtisku pienesumu ar paredzamību, godīgumu, taisnīgumu un lietderību. Tie faktiski bieži vien ir galvenie uzņēmējdarbības vides sakārtošanas jautājumi un mērķi.

Savukārt valstīs, kurās ir divpalātu parlaments, augšpalātas būtiska funkcija ir novērst kļūdas, kas iezagušās apakšpalātas likumprojektā. Aptuveni 95% likumdošanas iniciatīvu nāk tieši no valdības. (JV, 2015) Starp valdību un likumdevēju ir saskatāma dažāda pieceja likumdošanas tapšanā un tās aktivizēšanā, kas rada sava veida robu efektīvas normas tapšanā. Lai veicinātu šādu efektivitāti, rodas vajadzība pēc likumdošanas procesu un būtības padziļinātas analīzes. Savukārt bez socioloģiskās analīzes likumdošanas process kļūs par "nejausību, veiksmju un kļūdu kamolu" (JV, 2015), kas noved pie precedentu tiesību īpašas lomas komercietesību apskatā kopumā.

Tiesību efektivitātes socioloģisku likumdošanas analīzi varētu raksturot kā: esošas situācijas novērtēšana, iepriekš pieņemtu tiesību aktu pētīšana, problēmu identificēšana, alternatīvu meklēšana, analīzes veikšana, kas aptvertu plašu sociālo slāni. Tas arī norādītu uz to, ka savlaicīgi tiktu identificētas kļūdas, zaudējumi, nelogiskas situācijas, populistiski solījumi un grozīti nepraktiski lēmumi. Jo parasti politiķi savu kļūdu neatzīst un, ja atzīst, tad labos tikai tad, kad pašiem būs vajadzīgi un droši. Toties politiķiem ir tiesības ignorēt ekspertu viedokļus lēmumu pieņemšanā, jo tauta tomēr ievēl politiķus, nevis ekspertus. (MK, 2009)

Arī tiesību efektivitāte ir aplūkojama caur normatīvu ietvaru. (*Wklawbusiness*, 2015) Satversmes tiesa lietā Nr. 2013-05-01 atgādināja, ka likumdevējam, ievērojot Satversmes 1. p., ir pienākums periodiski apsvērt, vai tiesiskais regulējums joprojām ir efektīvs un vai tas kādā veidā nebūtu pilnveidojams. Arī Satversmes tiesa lietās Nr. 2005-08-01 un Nr. 2007-22-01 runā par likumdošanas efektivitāti, saprotamību un izpildāmību. Tādējādi likumdošanas efektivitātes un uztveramības kritēriju aspektā būtu ievērojami sekojoši faktori: mērķi, nepieciešamība, efektivitāte, ietekme uz tautsaimniecību, makroekonomika un uzņēmējdarbība, administratīvās procedūras, izmaksas, sociālā ietekme, vide, fiskālā ietekme (valsts, pašvaldības), ietekme uz esošo tiesību normu sistēmu un starptautiskā arēna utt.

Pētot minēto tēmu, ir jāaplūko blakus esošās tiesību nozares, kuras nenoliedzami atstāj iespaidu uz pētāmo tēmu un to radītiem procesiem kopumā. Eiropas Komisijas projekta "Pierādījumu dimensija civilprocesā" (JV, 2016) ietvaros 2015. gadā veikti pētījumi, kas skar arī komercietesību disciplīnu. No kā ir secināts, ka vēl joprojām pastāv juridiskās prezumpcijas sistēma, kas ir acīmredzami pārņemta no romiešu tiesībām, tomēr īpaši raksturota Latvijas *Civillikumā*. Tāpat *Civillikumam* raksturīga zināma formāla attieksme. Pētījumā konspektīvā tabulas formā atainota civilprocesa darbības secība, kā arī pierādījumu attiecināmības un izmantošanas nosacījumi pārrobežu lietās. (JV, 2016) Minētais skar gan iekšējo civilprocesuālo regulējumu, izskatot dažādas komercietesību lietas tiesās, gan raksturo galvenās īpatnības, lemjot komercietesību jautājumus starptautiskā griezumā. Nepadziļināta un virspusīga attieksme, kas arī pētījumā nosaukta kā "formāla" attieksme, raksturo īpašos uzņēmējdarbības pilnveidošanas procesu trūkumus.

Savukārt Igaunijas pētījumā apskatīts civilprocesa regulējums, kas ir spēkā kopš apjomīgās reformas 2009. gadā. Pārsvārā, pastāvot sacīkstes principam civilprocesā, kas arī raksturīgs komercdarbības sfērā, analizēts, kā darbojas pierādīšanas sniegšanas brīvība, pusēm pašām lemjot, vai un kādus pierādījumus iesniegt tiesā. Igaunijā nepastāv daudz ierobežojumu pierādījumu attiecināmībai un nav striktu noteikumu pierādījumu noteikšanai. Galvenais noteikums, ka tiesai objektīvi un vispusīgi ir jāizvērtē pierādījumi, nedodot kādam pierādījumu veidam īpašu priekšroku. (*Txcourts*, 2016) Tātad Igaunijā komercdarbībai tik tuvais brīvības un sacīkstes princips ir nostādīts un ieviests pietiekami skaidrā, saprotamā un uztveramā veidā, lai to bez liekas aizķeršanās īstenotu un piemērotu reālajās no komercietesībām izrietošās attiecībās. Vienlīdzības noteikums, neuzsverot kādas lietas kategorijas pārākumu, rada drošu un paļāvīgu tiesisko plānošanas vidi, veicot uzņēmējdarbību gan konkrēti Igaunijas teritorijā, gan arī tās pārrobežu attiecībās, tai skaitā arī ar Latvijas uzņēmumiem.

Eiropas Savienības kontekstā Vācijas pieeja civilprocesam un tā principiem: gan tiesību zinātne, gan minētie principi ir tikuši attīstīti, lai veidotu civilprocesu saprotamu un caurspīdīgu, kur paralēles velkamas ar Latvijas *Komerclikuma* galvenajām nostādnēm. Tiesas šos principus samērā plaši izmanto savā argumentācijā. Pušu dispozitivitātes (no vācu val. – *Offizialmaxime*, un tālāk pielietots EK kā *Dimensions of Evidence in Civil Procedure*) (*Wklawbusiness*, 2015) princips pretstatā rīcībai *ex officio* (no vācu val. – *Untersuchungsgrundsatz*, lietots EK *Untersuchungsgrundsatz*, *Dimensions of Evidence in Civil Procedure*) (*Wklawbusiness*, 2015), tad sacīkstes princips (JV, 2016), pretstatā objektīvās izmeklēšanas principam (Neilands, 2013), satur gan tiesu prakses materiālus, gan doktrīnas veidošanas priekšnoteikumus, kas var skart arī komerciesībās risinātos jautājumus. (Neilands, 2013)

Kā to norāda R. Neilands savā darbā “Pārdomāts likumdošanas process kā ilgtspējīgas komercdarbības priekšnosacījums” (OECD vadlīnijas multinacionālajiem uzņēmumiem sadaļa: “Atbildīga uzņēmējdarbība” par to arī šajos materiālos) (*Slideshare*, 2015): “Tiesiskajai videi, tajā skaitā tiesību aktiem un to grozījumiem, ir ievērojama nozīme gan attiecībā uz komercdarbības vidi, gan uz starptautiskajiem reitingiem, kas atspoguļo šīs vides kvalitāti” (Neilands, 2013). Tālāk, attīstot domu par likumdošanas un tiesību platformas efektivitāti, atzīst, ka attiecībā uz uzņēmējdarbības vidi un tās uzlabošanu Latvijai ir būtiski ņemt vērā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) (Neilands, 2013) korporatīvās pārvaldības principus, kas nosaka vadlīnijas gan komersantiem, gan investoriem un akcionāriem (dalībniekiem), gan arī valsts institūcijām. Galvenais un primārais princips būtu sekojošs: “Korporatīvās pārvaldības sistēmai būtu jāveicina pārredzami un efektīvi tirgi, jābūt tiesiskai un skaidri jāformulē pienākumu sadale starp dažādām uzraudzības, regulējošām un izpildu iestādēm.” (PKC, 2015).

Viens no svarīgākajiem komercdarbību ietekmējošajiem faktoriem valstī ir tiesiskā vide:

- 1) spēkā esošie tiesību akti, to izpildes efektivitāte;
- 2) tiesu varas darbības efektivitāte;
- 3) valsts pārvaldes iestāžu darbības efektivitāte; ceturtkārt, sabiedrības un komersantu tiesiskā apziņa. (Neilands, 2015)

Latvijas augstākajos politiskās plānošanas dokumentos ir uzsvērtā uzņēmējdarbības nozīme valsts attīstībā: Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030. gadam: inovatīvas, ecoefektīvas un konkurētspējīgas ekonomikas centrā jābūt uzņēmībai un uzņēmējdarbību atbalstošai videi. (*Europa*, 2015) Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam: mērķis – izcila uzņēmējdarbības vide – prognozējama, saprātīga un atbalstoša jebkuram uzņēmējam (tā tiešais teksts – *Provisional text of the proposed interinstitutional agreement on better regulation*). (*Europa*, 2015)

Labāks likumdošanas process nozīmē, ka ES politiku un tiesību aktus izstrādā tā, ka tie sasniedz savus mērķus ar minimālām izmaksām. Šis process garantē, ka pasākumi tiek sagatavoti, īstenoti un novērtēti atklāti un caurskatāmi, pamatojoties uz labākajiem rīcībā esošajiem datiem un ar ieinteresēto personu līdzdalību. (*Europa*, 2015)

Lai nodrošinātu ES darbības efektivitāti, Komisija novērtē politikas, tiesību normu un citu svarīgu pasākumu paredzamo un faktisko ietekmi katrā to cikla posmā (plānošana, īstenošana, kontrole un pārskatīšana). (*Europa*, 2015)

2015. gada 16. decembrī tika izveidots “Iestāžu nolīgums par labāku likumdošanas procesu” (*Europa*, 2015), paralēli tam tika radīts instruments: REFIT platformas ieinteresēto personu grupas locekļu iecelšanai (*Europa*, 2015), kuras uzdevums ir konsultēt par to, kā vienkāršot ES tiesību aktus un padarīt tos efektīvākus. Tomēr kamēr ES vēl nav sākusi rīkoties, Komisija publicē ceļvedi un sākotnējo ietekmes analīzi, kurā apraksta paredzēto iniciatīvu un novērtē esošās tiesību normas. Savukārt ietekmes novērtējumā (*Europa*, 2015) Komisija analizē sava priekšlikuma iespējamo ietekmi uz ekonomiku, sabiedrību un vidi. (*Europa*, 2015)

Kad ir pagājis pietiekami daudz laika kopš iniciatīvas ieviešanas, tās efektivitāte tiek novērtēta (derīguma pārbaude, kvalitātes kontrole) (*Europa*, 2015) pēc iepriekš definētiem kritērijiem. Normatīvās atbilstības un izpildes programma – programma ļoti labi izstrādātam un efektīvam tiesiskajam regulējumam (arī REFIT) (*Europa*, 2015) norāda jomas, kurās regulatīvās izmaksas var samazināt un jau esošās tiesību normas var vienkāršot, lai politika un tiesību akti varētu sasniegt mērķus efektīvāk. Padziļināti REFIT platformā ir iesaistīti eksperti no uzņēmēju vides, pilsoniskās sabiedrības, sociālo partneru aprindām, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas, Reģionu komitejas un dalībvalstīm. Platforma sekmēs

politikas mērķu īstenojumu, sniedzot ierosinājumus par to, kā vienkāršot ES tiesību aktus un dalībvalstu īstenošanas pasākumus un samazināt nevajadzīgu regulatīvo slogu. (*Europa*, 2015)

Svarīgākās atziņas un diskusijas teorijā, praksē

Tiesību efektivitātes aprakstā ne vienmēr galvenais ir uzsvāru likt tieši uz juridisko kapacitāti, bet gan uz kādas jomas profesionāļu atziņām, piemēram, minētās tēmas ietvaros šāds akcents būtu liekams uz likumdošanas prognozējamību, kas izrietētu gan no kompetentām zinātniskām struktūrām, gan no attiecīgajiem juridiskās kapacitātes valsts pārvaldes orgāniem un to atšķiršanu no komersantu interesējošām jomām.

Ne vienmēr tas efektīvākais ir princips pēc iespējas vairāk kvantitatīvi aprakstīt un izstrādāt kādu konkrētu regulējumu. Vairāk būtu liekams uzsvārs tieši uz kvalitatīvo normas saturu un struktūru. Tāpat normu efektivitātes noteikšana ir piemērojama kā pētnieciska disciplīna visur tur, kur var rasties vai notiek normu pārmērīga jaunrade. Tas nozīmē arī zināmā mērā toleranci pret normu piemērotāju un subsidiāru tās tālākveidošanu.

Kā arī jāizceļ atziņa par to, ka tiesību normu efektivitāte arī ir to paredzamība, kas vērsta uz to, lai nostiprinātu likumdevēja atbildību un paškontroli, kas savukārt tālāk reducētos uz jau praktiskiem tiesību politiskas plānošanas disciplīnu elementiem, it sevišķi uzņēmējdarbības jomā.

Pētījuma rezultāti, secinājums un nobeigums, rezultātā iegūto atziņu izvērtējums

Pētījuma rezultātā tiek secināts, ka jāveicina "ieklausīšanās" viedokļos un jāizstrādā normas "ekspertīze" pirms pašas normas pieņemšanas un spēkā stāšanās. Tādējādi ir iespējams sasniegt maksimāli lietderīgu regulējumu, kuru, tālāk izvērtējot, ir iespējams maksimāli mazināt normu izstrādes procesā pieļautās kļūdas. Šāds lietderīgs regulējums arī kalpotu, kā defektu un normu nepilnību izvērtējošs elements. Lietderīgs regulējums arī nozīmētu normu paredzamību un efektivitāti, kas būtu pamatā tam, ka attiecīgā norma ir stabila un ilglaicīga, kā sekas tam būtu tas, ka mazinātos nepieciešamība pēc normu pārvērtēšanas, labošanas un pārlietu lielās interpretācijas. Tēmas izvērtējums slēpjas arī apstākļi, ka normu interpretācija ir viens no normu efektivitātes indikatoriem un uzņēmējdarbības stūrakmeņiem, kuriem būtu jāsignalizē par visādi citādi neskaidriem vai ne līdz galam izprotamiem noregulējumiem un to praktisko pielietojumu.

Secinājumi un priekšlikumi

Likumdošanas prognozējamības jomā, izvirzot tiesību normu efektivitātes kritērijus un to noteikšanu, kā arī pielietojot tiesību socioloģijas atziņas, var:

- 1) kopumā uzlabot varas dalīšanas sistēmu, nostiprinot efektīvu pieeju katram no demokrātiskas valsts varas pilāriem, proti, gan tiesu, gan izpildu, gan likumdevēja varai, katrā no tiem veicinot gan pirms likumdošanas (*ex ante*), gan pēc (*ex post*) likumdošanas izstrādes gaitu;
- 2) mazināt ierēdniecības un birokrātijas ietekmi, toties stiprināt tiesisko vidi un varas pārvaldes efektivitāti, tādējādi korporatīvās pārvaldes sistēmā būtu jāveicina pārredzama un sakārtota komercdarbības vide;
- 3) caur prognozējamības prizmu atjaunot komersantu uzticību likumdošanas varai, kas būtu vienkāršota, saprotama un īstenojama, un tāpat tai jābūt tiesiskai un skaidri formulētai pienākumu sadalei starp dažādām uzraudzības, regulējošām un izpildu iestādēm.

Ņemot vērā augstāk teikto, tiek izvirzīti sekojoši priekšlikumi:

- 1) arī uz uzņēmējdarbības vides likumdošanas prognozējamību attiecināt saprotamu izvirzīto varas dalīšanas sistēmu (laba likumdošana), bet ar tiesību efektivitātes paņēmieniem pielietot un piemērot aplūkotā saistošā precedenta (*Stare decisis*) institūta nepieciešamību komerciesību regulējumā;

- 2) labas likumdošanas jomā un uzņēmējdarbībā kopumā sevišķi akcentēt negatīvo birokrātijas un ierēdniecības sistēmu, to maksimāli iespēju robežās samazinot, izstrādājot normu pirms likumdošanas ekspertīzi. Tādējādi praksē īstenojot tiesību socioloģijas atziņu par normas darbību un struktūru reālā laikā un praksē nodalot rakstīto normu (*law in the books*) no piemērojamās, darbībā esošās normas (*law in action*);
- 3) caur normu efektivitātes kritēriju noteikšanu radīt paredzamu likumdošanas prognozēšanu, kas būtu saprotama arī kā laba likumdošana, leģisprudence (*good legislation* arī *better regulationi*), tādejādi veidojot pārskatāmu un saprotamu tiesību normu jaunradi.

References

Hathaway O. A. (2000). Path Dependence in the law. The Course and Pattern of Legal Change in a Common Law System. *86 IOWA Law Review* 601, p. 122.

Jakubanec V. (2003). *Tiesību jēdziens un formas*. Rīga, P & Ko.

Mattila H. E. S. (2002). *The development of legal language*. Helsinki, Finnish Lawyer's Publishing, p. 58.

Neilands R. (2013). *Pārdomāts likumdošanas process kā ilgtspējīgas komercdarbības priekšnosacījums*. Reverta

Osipova S. (2010). *Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 17.–18. lpp.

Šulmane D. (2013). *Tiesību normu efektivitātes problemātika un aktualitāte XX un XXI gadsimta tiesību socioloģija*. Promocijas darbs. LU: Rīga

Periodika

D. Šulmane. (2014). Leģistika – no eksotikas līdz nepieciešamībai likumdevēja darbā. *Latvijas Universitātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences, kas veltīts LU Juridiskās fakultātes 95. gadadienai, rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 142. lpp.

Jurista vārds. 29.09.2015. / Nr. 38(890), 14. lpp.

Jurista vārds. 20.10.2015. / Nr. 41(893), 20. lpp.

Jurista vārds. 19.01.2016. / Nr. 3(906), 7. lpp.

Interneta resursi

Constitute. Switzerland's Constitution of 1999 with Amendments through 2014. PDF generated: 28 Sep 2015, 16:25. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014.pdf [skatīts 07.01.2016.]

Coin Flips and Car Crashes: Ex Post vs Ex AntePost versus Ex Ante. Pieejams: http://www.davidfriedman.com/Laws_Order_draft/laws_order_ch_7.htm [skatīts 06.01.2016.]

SEIMAS OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA STATUTE, 17 February 1994 No I-399, Vilnius. (As last amended on 13 October 2015 – No XII-1953). Pieejams: https://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=437320&p_tr2=2 [skatīts 08.01.2016.]

Latvijas Valsts prezidenta kanceleja, 2016. Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?art_id=23462 [skatīts 07.01.2016.]

Latvijas Sabiedriskie mediji. LSM. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/infografiki/arpus-etera/infografika-berzina-prezidenturas-spilgtakie-brizi.a120697/> [skatīts 07.01.2016.]

Juridiskās komisijas darba grupas Valsts prezidenta pilnvaru iespējamai paplašināšanai paplašināšanai un ievēlēšanas kārtības izvērtēšanai 2015. gada 25. augusta sēdes protokols Nr. 2. Pieejams: http://www.saeima.lv/darbagrupa/25082015_VPDG.pdf [skatīts 07.01.2016.]

Latvijas Valsts prezidenta kanceleja, 2016. Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?art_id=23462 [skatīts 06.01.2016.]

Latvijas Republikas tiesību akti. *Latvijas vēstnesis*, 2016. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [skatīts 06.01.2016.]

Historia.lv 2014. Valsts kancelejas rīkojums par ārkārtējām pilnvarām Latvijas sūtnim Lielbritānijā Kārlim Zariņam (18.5.1940.). Pieejams: <http://www.historia.lv/dokumenti/valsts-kancelejas-rikojums-par-arkartejam-pilnvaram-latvijas-sutnim-lielbritanija-karlim> [skatīts 06.01.2016.]

Latvijas Sabiedriskie mediji. LSM. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/saeima-konceptuali-atbalsta-izmainas-nacionalas-drosibas-likumos.a156703/> [skatīts 07.01.2016.]

Latvijas Valsts prezidenta kanceleja, 2016. Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?art_id=23541 [skatīts 07.01.2016.]

The International Network to Promote the Rule of Law (INPROL), 2016. Pieejams: <http://inprol.org/about-inprol> [skatīts 07.01.2016.]

Latvijas Republikas tiesību akti. *Latvijas vēstnesis*, 2016. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=203061> un <http://likumi.lv/doc.php?id=57517> [skatīts 06.01.2016.]

Wolters Kluwer Law & Business, 2016 CCH Incorporated or its affiliates. Pieejams: <http://www.wklawbusiness.com/store/products/dimensions-evidence-european-civil-procedure-prod-9041166629/hardcover-item-1-9041166629> [skatīts 06.01.2016.]

Texas Rules of Civil Procedure. Table of Contents. PART I - GENERAL RULES, Rule 235. Pieejams: <http://www.txcourts.gov/media/1084233/Texas-Rules-of-Civil-Procedure.pdf> [skatīts 07.01.2016.]

- Wolters Kluwer Law & Business, 2016 CCH Incorporated or its affiliates. Pieejams: <http://www.wklawbusiness.com/store/products/dimensions-evidence-european-civil-procedure-prod-9041166629/hardcover-item-1-9041166629> [skatīts 06.01.2016.]
- National Association of Insurance Commissioners, 2014. LOUISVILLE, Ky. (Aug. 18, 2014). Pieejams: http://www.naic.org/Releases/2014_docs/naic_adopts_corporate_governance_models.htm [skatīts 06.01.2016.]. Par to arī: Official Legislative Information. As of November 30, 2016. Pieejams: <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/displaycode?section=ccp&group=02001-03000&file=2009-2015.6> [skatīts 08.01.2016.]
- Neilands R. Pārdomāts likumdošanas process kā ilgtspējīgas komercdarbības priekšnosacījums. Reverta, 2013. Pieejams: http://Rolands_Neilands%20-%20Pārdomāts-likumdošanas-process_29-05-, 7. lpp. [skatīts 07.01.2016.]
- LinkedIn Corporation, 2016. OECD vadlīnijas multinacionāliem uzņēmumiem. Atbildīga uzņēmējdarbība. Latvijas nacionālais konsultants. Pieejams: <http://www.slideshare.net/Ilgtspeja/oecd-vadlnijas-socili-atbildgai-uzmjdarbbai> [skatīts 08.01.2016.]
- Neilands R. Pārdomāts likumdošanas process kā ilgtspējīgas komercdarbības priekšnosacījums. Reverta, 2013. Pieejams: http://Rolands_Neilands%20-%20Pārdomāts-likumdošanas-process_29-05-, 6. lpp. [skatīts 07.01.2016.]
- Neilands R. Pārdomāts likumdošanas process kā ilgtspējīgas komercdarbības priekšnosacījums. Reverta, 2013. Pieejams: http://Rolands_Neilands%20-%20Pārdomāts-likumdošanas-process_29-05-, 8. lpp. [skatīts 07.01.2016.]
- Pārresoru koordinācijas centrs, 2012. Latvija 2030. Pieejams: <http://www.pkc.gov.lv/nap2020/latvija2030> [skatīts 06.01.2016.]
- Neilands R. Pārdomāts likumdošanas process kā ilgtspējīgas komercdarbības priekšnosacījums. Reverta, 2013. Pieejams: http://Rolands_Neilands%20-%20Pārdomāts-likumdošanas-process_29-05-, 4. lpp. [skatīts 07.01.2016.]
- Eiropas Komisija. Labāks regulējums. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/index_lv.htm [skatīts 08.01.2016.]
- Provisional text of the proposed interinstitutional agreement on better regulation. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/better_regulation/documents/20151215_ia_on_better_law_making_en.pdf, 8. lpp. [skatīts 08.01.2016.]
- EUROPEAN COMMISSION Brussels, 16.12.2015. C(2015) 9063 final. Article 1. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/better_regulation/documents/c_2015_9063_en.pdf [skatīts 09.01.2016.]
- Eiropas Komisija. Labāks regulējums. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/index_lv.htm [skatīts 08.01.2016.]
- Eiropas Komisija. Labāks regulējums. 2015. gada 16. decembrī. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/index_lv.htm [skatīts 08.01.2016.]
- Eiropas Komisija. Labāks regulējums. Novērtēšana. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/evaluation/index_lv.htm [skatīts 08.01.2016.]
- Eiropas Komisija. Labāks regulējums. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/refit/index_lv.htm [skatīts 09.01.2016.]
- Eiropas Komisija. Labāks regulējums. Novērtēšana. Pieejams: http://ec.europa.eu/smart-regulation/index_lv.htm [skatīts 08.01.2016.]
- Latvijas Republikas Saeima. Saeimā starptautiskā konferencē diskutē par tiesību normu efektivitātes novērtēšanu. 20.09.2013. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/21285-saeima-starptautiska-konference-diskute-par-tiesibu-normu-efektivitates-novertesanu>. [skatīts 09.01.2016.]
- Deutsche Gesellschaft für Gesetzgebung e.V. Pieejams: <http://www.dggev.de/veranstaltungen/preis-fuer-gute-gesetzgebung> [skatīts 09.01.2016.]
- Latvijas Universitāte. Juridiskā fakultāte. Tiesību normu efektivitātes problemātika un aktualitāte XX un XXI gadsimta tiesību socioloģijā. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5169/29014Dace_Sulmane_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y [skatīts 09.01.2016.]

ATBILDĪBA, KVALITĀTE UN KONKURĒTSPĒJA ĒKU BŪVNICĪBĀ

RESPONSIBILITY, QUALITY AND COMPETITIVENESS IN CIVIL ENGINEERING

Ināra Ziemele,
 Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The theme of paper is "Responsibility, quality and competitiveness in civil engineering". The new Construction Law come into force on 01.10.2014. to define more exactly responsibility of construction specialists and institutions, and the essential and quality requirements for the structure of buildings. The tragedy in 2013 when a Maxima supermarket in Riga collapsed and many people died is notable incident in the history of Latvia. The tragedy brings to light the quality of building, but do not gives answer to who is responsible?

The aim of paper is to summarize the information about responsibility of construction specialists and institutions, quality requirements of buildings and administrative and criminal responsibility.

The methods used in the research paper are: historical research, analysis, comparative analysis, systematic text condensation and theoretical method of research to investigate, analyse and summarize information of publications and normative acts about responsibility in building, quality requirements, indemnification of losses, administrative and criminal responsibility.

Construction specialists should guarantee reliable and qualitative process of building to prevent collapse of buildings and other tragic situations which could be caused as a result of their actions or failure.

The qualitative supervision of the architect is important – the architect should know about every deviation from the building design. It is important to pay attention to work culture, distribution of duties, control, communication and competence of construction specialists to improve the competitiveness in the building industry.

Keywords: building, civil engineering, responsibility, quality

Ievads

No 01.10.2014. spēkā ir jaunais *Būvniecības likums* (Būvniecības likums, 2013), kura viens no mērķiem ir definēt būvniecības speciālistu un būvvaldes atbildību (Būvniecības likums, 2013. Anotācija: 1. sadaļas 2. punkts). Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumos Nr. 500 "Vispārīgie būvnoteikumi" (turpmāk – Vispārīgie būvnoteikumi) noteiktas būvniecības procesā iesaistīto personu tiesības un pienākumi (Būvniecības likums, 2013. Anotācija: 1. sadaļas 4. punkts) un būvspeciālistu atbildība (Vispārīgie būvnoteikumi: 1.6. apakšpunkts). 2015. gada notikumi Paula Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas jaunā korpusa būvniecībā, LNB un VID ēkas būvniecības un ekspluatācijas gaitā, kā arī 2013. gada lielveikala "Maxima" tragēdija parāda, kāda ir būvniecības kvalitāte (Zandere, 09.03.2015.), bet neatbild uz jautājumu, kas ir atbildīgs? Par atbildības jēdzienu ir diskutējis jau Aristotelis, sakot, ka atbildība ir labprātīgas izvēles brīvība rīkoties tā, nevis savādāk, apzinoties, ka izvēle rada sekas. Vienīgi tad, ja rīcība ir brīvprātīga, var runāt par atbildību. Ja darbība neparedz rīcības izvēli, tā neparedz atbildības nešanu. (Clegg, 2014) Atbildība ir nozīmīgs jautājums būvniecībā, bet ne jau likums dod drošību, tā ir gan būvnieku, būvniecību uzraugošo institūciju un pasūtītāju atbildība sabiedrības priekšā, gan ģenerāluzņēmēju atbildība pret apakšuzņēmējiem un otrādi, gan valsts atbildība par būvniecības nozares attīstību, gan ikviena būvuzrauga vai amatnieka atbildība par savu darbu. (Pētersons, 2015) Lielveikala *Maxima* tragēdija aktualizēja jautājumu par valsts atbildību būvniecības jomā un būvniecības procesa uzraudzību. Drošu būvniecību var nodrošināt saprātīgs līdzsvars starp valsts un pašvaldību būvniecības kontroli un katra būvniecības procesa dalībnieka atbildību un kompetenci. Ir jāstiprina

pašvaldību būvvalžu kapacitāte un pilnvaras un līdztekus tam jādomā par būvniecības procesa dalībnieku atbildības un kompetences stiprināšanu. (Parlamentārās izmeklēšanas komisijas (..) galaziņojums: 7.3. punkts, 8.5.1. apakšpunkts)

Darba mērķis ir apkopot informāciju par būvspeciālistu un amatpersonu atbildību būvniecības gaitā, kvalitātes principiem, kā arī normatīvajos aktos noteikto civiltiesisko, administratīvo un kriminālatbildību.

Darbā izmantota vēsturiskā metode, apskatot, kāda bija likumdevēja griba, pieņemot jauno *Būvniecības likumu*, sistēmiskā, vispārteorētiskās pētīšanas, analītiskā un salīdzinošā metode, izpētot, analizējot un apkopojot publikācijas par dabā apskatītajiem jautājumiem un normatīvajos aktos reglamentēto atbildību būvniecībā, kvalitātes principus, nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu, administratīvo un kriminālatbildību.

Izvirzīto mērķu sasniegšanai darbā apskatīti izvirzīto pētāmo jautājumu reglamentējošie un spēkā esošie normatīvie akti, publicētos avotos un interneta resursos pieejamā informācija, kas publicēta līdz 2016. gada 31. janvārim. Darbā veikta izpētītās informācijas apkopošana, analīze un secinājumu izvirzīšana.

1. Atbildība būvniecībā

Būvniecība ir visu veidu būvju projektēšana un būvdarbi (Būvniecības likums, 2013, 1. panta 12. punkts). Būvdarbi ir darbi, kurus veic būvlaukumā, lai radītu vai novietotu iepriekš izgatavotu būvi, pārbūvētu, atjaunotu, restaurētu, iekonservētu, ierīkotu vai nojauktu būvi (Būvniecības likums, 2013: 1. panta 2. punkts). Būvspeciālistiem ir pienākums apdrošināt savu profesionālo atbildību par būvniecības procesā to darbības vai bezdarbības rezultātā nodarīto kaitējumu citu būvniecības dalībnieku un trešo personu dzīvībai, veselībai vai mantai, kā arī videi (Būvniecības likums, 2013, 13. panta desmitā daļa). Būvniecības dalībniekiem ir pienākums *Būvniecības likumā* un *Civillikumā* noteiktajā kārtībā atlīdzināt citiem būvniecības procesa dalībniekiem un trešajām personām tos zaudējumus, kuri nodarīti ar viņu darbību vai bezdarbību. (Būvniecības likums, 2013, 19. panta astotā daļa) Būvspeciālista profesionālās civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līgumā paredz kārtību, kādā atlīdzināmi darbības vai bezdarbības rezultātā radītie zaudējumi. (Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumu Nr. 502 "Noteikumi par būvspeciālistu un būvdarbu veicēju civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu", 2. punkts) Trešās personas mantai nodarītie zaudējumi tiek novērtēti, ievērojot normatīvos aktus par apdrošināšanu. Apdrošināšanas atlīdzības apmērs tiek noteikts, pusēm vienojoties. Būvvalde vai būvatļaujas izdevējs tikai pārbauda būvdarbu veicēja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas esamību (Būvniecības likums, 2013, 20. panta trešā un ceturrtā daļa). Būvniecības procesa dalībniekiem (zemes īpašnieks, būves īpašnieks, būvprojekta izstrādātājs, būvdarbu veicējs, būvuzraugs un būveksperts) ir pienākums būvniecības procesā ievērot normatīvo aktu prasības (Būvniecības likums, 2013, 19. panta pirmā daļa). Būvekspertam ir noteikta atbildība par ekspertīzes atzinuma saturu un tajā ietverto secinājumu pamatotību (Būvniecības likums, 2013, 19. panta septītā daļa). Arī pārējiem būvniecības dalībniekiem ir noteikts atbildības apjoms. Atbildība par būvniecības procesu ir attiecināma gan uz projektēšanu, gan būvdarbu veikšanu. Turpmāk tiks apskatīta pārējo būvniecības dalībnieku atbildība būvniecībā.

1.1. Zemes un būves īpašnieka atbildība

Zemes īpašnieks ir atbildīgs par būvdarbu uzsākšanu vai veikšanu bez būvatļaujas vai pirms tam, kad būvatļaujā, apliecinājuma kartē vai paskaidrojuma rakstā izdarīta atzīme par nepieciešamo nosacījumu izpildi, ja uz zemes gabala atrodas vai tiek būvēta zemes īpašniekam piederoša būve. Zemes īpašnieks ir atbildīgs par normatīvajiem aktiem atbilstoša būvprojekta izstrādātāja, būveksperta, būvdarbu veicēja un būvuzrauga izvēli. Ja uz zemes gabala atrodas vai tiek būvēta citai personai piederoša būve, tad iepriekš minēto atbildību uzņemas būves īpašnieks. (Būvniecības likums, 2013, 19. panta otrā un trešā daļa) Pasūtītājs ir atbildīgs par atbilstoša projektēšanas uzdevuma izstrādi. (Vispārīgie būvnoteikumi: 27. punkts) Zemes īpašnieks ir atbildīgs par būvdarbu uzsākšanu un veikšanu tikai tad, ja uz zemes gabala tiek būvēta tam piederoša būve. Zemes vai būves īpašnieks ir atbildīgs arī par piesaistīto būvniecības speciālistu atbilstību normatīvajos aktos izvirzītajām prasībām un atbilstību iecerēto būvdarbu realizācijai.

1.2. Būvprojekta izstrādātāja atbildība

Būvprojekta izstrādātājs ir atbildīgs par būvprojekta apjoma un satura atbilstību *Būvniecības likuma*, būvnormatīvu un citu normatīvo aktu prasībām, projektētāja un pasūtītāja noslēgto līgumu prasībām un par autoruzraudzību (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta ceturtā daļa, 16. panta otrā daļa). Persona, kas nav tiesīga patstāvīgi izstrādāt būvniecības ieceres realizācijai nepieciešamos dokumentus, tos var izstrādāt būvspeciālista vadībā, kuram ir atbilstoša specialitāte, un šajā gadījumā atbildību uzņemas tas būvspeciālists, kura vadībā tā ir izstrādāta. Ja būvprojekta izstrādātājs neturpina tā izstrādi, jaunais būvprojekta izstrādātājs, ar kuru noslēgts attiecīgs līgums, uzņemas pilnu atbildību par būvprojektu, kā arī par tā atbilstību sākotnējai iecerei (*Vispārīgie būvnoteikumi*, 29. punkts, 35. punkts).

Latvijas Arhitektu savienības prezidente G. Grikmane uzskata, ka *Būvniecības likums* analizē būvprojekta izstrādē iesaistīto pušu kvalifikāciju, bet nerisina pasūtītāju un būvnieku atbildības jautājumu. Šobrīd gan būvnieku, gan pasūtītāju prioritāte ir maksimāli zemākā cena, bet kvalitāte un drošība bieži paliek otrajā plānā. Normatīvie akti pieprasa visu iesaistīto pušu – arhitektu, būvnieku kvalifikāciju apliecināšanu sertifikātu, bet nerisina projektētāju, būvnieku un pasūtītāju atbildības jautājumus. Projektētājs ir atbildīgs par visu, kaut arī bieži vien pat nezina par atkāpēm vai izmaiņām, kuras īstenojis būvnieks pēc pasūtītāja iniciatīvas. (*Ķirsons*, 14.12.2015.) Par būvprojekta atbilstību pasūtītāja un normatīvo aktu prasībām ir atbildīgs tas būvspeciālists, kura vadībā izstrādāta būvniecības ieceres dokumentācija un kurš attiecīgajā brīdī uzņemies atbildību par būvprojektu. Praksē nav pieļaujama situācija, ka projektētājs nezina par izmaiņām un atkāpēm, ja būvniecības laikā tiek veikta kvalitatīva autoruzraudzība. Ir būtiski, ka autoruzraudzība tiek veikta ne tikai formāli, bet arī praksē, piemēram, konstatējot konfliktu starp konstrukciju drošību un estētisko risinājumu, būvkonstrukciju projektētājam jāveic nepieciešamās izmaiņas, lai nodrošinātu konstrukciju nestspēju, bet tajā pašā laikā arhitektam ir būtisks arī būvkonstrukciju estētisks risinājums, jo, to neņemot vērā, veicot izmaiņas, arhitekta sākotnējā iecere un projekts ir atzīstams par neveiksmīgu. Arhitektiem ir jārēķinās ar prasību nodrošināt konstrukciju nestspēju. Šā iemesla dēļ daudzās valstīs arhitekti tiek vainoti visās problēmās, kas rodas ēkās, kuras projektētas sadarbībā ar citiem būvspeciālistiem. Ja ēka sabrūk, tad gan arhitekts, gan būvkonstrukciju projektētājs ir saucami pie atbildības. (*Hurol*, 2013) Latvija nav vienīgā Eiropas Savienības dalībvalsts, kurā diskutē par būvniecības procesa dalībnieku atbildības un kompetences stiprināšanu. Nīderlandē 2011. gadā būvniecības gaitā iebruka *De Grolsh Veste stadium* jumta konstrukcija un 2010. gadā 300 kvadrātmetru platībā nobruka Rotterdamas *B-Tower* ēkas grīdas pārsegums. (*Brady*, 11.2012) Abos gadījumos bija nepietiekams komunikācijas un kontroles mehānisms starp iesaistītajiem būvniecības dalībniekiem. Līdzīgas situācijas ir notikušas arī citās Eiropas Savienības valstīs – Francijas *Charles de Gaulle* lidostas terminālim 2004. gadā iebruka jumts un 2009. gadā Vācijā sabruka Ķelnes pilsētas arhīvs. Secināts, ka būvniecības procesā iesaistītajām personām ir jānodrošina uzticams būvniecības process, lai novērstu līdzīgu situāciju atkārtošanos. (*Dijkshoorn*, 2014) Tādēļ būtiska loma ir kvalitatīvi veiktai autoruzraudzībai.

1.3. Autoruzrauga atbildība

Autoruzraugam ir pienākums izskatīt būvdarbu veicēja iesniegtos risinājumus un informāciju par lietotajām konstrukcijām, iekārtām, materiāliem un sniegt atzinumus par to atbilstību būvprojektam, dot norādījumus būvdarbu vadītājam būvprojektā paredzēto risinājumu īstenošanai, kā arī iesniegt pasūtītājam vai būvvaldei motivētu rakstisku informāciju, ja konstatētas patvaļīgas atkāpes no būvprojekta vai netiek ievērotas normatīvo aktu prasības. Autoruzraugam ir tiesības ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja būvprakses sertifikāta anulēšanu vai apturēšanu, ja netiek pildīti autoruzrauga norādījumi. Autoruzraugs var vienpusēji atkāpties no autoruzraudzības līguma, ja pasūtītājs neievēro būvprojekta izstrādātāja prasību pārtraukt būvdarbus, un var ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju. Autoruzraugs ir atbildīgs par pasūtītājam nodarītajiem zaudējumiem, kas radušies tā bezdarbības vai vainas dēļ. (*Vispārīgie būvnoteikumi*, 113., 114. un 116. punkts) Autoruzraugam ir pienākums nodrošināt būvprojekta atbilstošu realizāciju dabā. Autoruzraugam ir tiesības gan ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja būvprakses sertifikāta anulēšanu vai apturēšanu, gan ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju, ja netiek ievērotas būvprojekta izstrādātāja prasības būvprojekta realizācijas laikā, kā arī ir tiesības pārtraukt būvdarbus, ja konstatētas patvaļīgas atkāpes no būvprojekta vai netiek ievērotas normatīvo aktu prasības.

1.4. Būvuzrauga atbildība

Būvuzraudzības mērķis ir nodrošināt pasūtītāja tiesības un intereses būvdarbu veikšanas procesā, kā arī nepieļaut būvniecības dalībnieku patvaļīgas atkāpes no būvprojekta, būvniecību reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpumus un atkāpes no būvprojektā un darbu veikšanas projektā noteiktajām un citām darbu veikšanas tehnoloģijām. Būvuzraudzība neatbrīvo būvdarbu veicēju no atbildības par būvdarbu kvalitāti, atbilstību būvprojektam un būvniecību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem. (Vispārīgie būvnoteikumi, 117., 119. punkts) Būvuzraugs ir atbildīgs par visa būvdarbu procesa uzraudzību kopumā un ikviena būvuzraudzības plānā noteiktā posma kontroli būvlaukumā termiņos, kādi attiecīgajā plānā paredzēti, kā arī par to, lai būve atbilstu būvprojektam un pasūtītāja, *Būvniecības likuma* un citu normatīvo aktu prasībām. (Būvniecības likums, 2013, 19. panta sestā daļa) Būvuzrauga pienākumu apjoms ir plašs, piemēram, būvuzraugam ir pienākums pirms būvdarbu uzsākšanas izstrādāt būvuzraudzības plānu un vizuāli fiksēt (fotogrāfijā) būvuzraudzības plānā noteikto būvdarbu posmu pabeigšanu, pārbaudīt, vai būvdarbu veicēja rīcībā ir būvdarbu veikšanai nepieciešamā dokumentācija, iepazīties ar pasūtītāja un būvdarbu veicēja, kā arī ar būvdarbu veicēja un atsevišķu būvdarbu veicēju līguma nosacījumiem attiecībā uz būvdarbu apjomu un izpildi, un rakstiski informēt pasūtītāju par visiem atsevišķu būvdarbu veicējiem, pārbaudīt būvdarbu secības un kvalitātes atbilstību būvprojektam, darbu veikšanas projektam, kā arī būvniecību, darba aizsardzību, vides aizsardzību un ugunsdrošību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem, pārbaudīt būvdarbos izmantojamo būvizstrādājumu atbilstību apliecināšos dokumentus, kā arī būvizstrādājumu atbilstību būvprojektam, izdarīt ierakstus būvdarbu žurnālā par objekta pārbaudēs konstatētiem trūkumiem un būvdarbu vadītāja prombūtni un kontrolēt norādījumu izpildi, piedalīties būvkonstrukciju, segto darbu un citu izpildīto būvdarbu pieņemšanā, kontrolēt darbu izpildes kvalitāti un pieņemt tikai tos darbus, kas izpildīti atbilstoši būvprojektam un normatīvajos aktos noteiktajām prasībām. Būvuzraugam ir pienākums ziņot pasūtītājam un atbildīgajām institūcijām par būvdarbu vadītāja prombūtni būvdarbu laikā, būvniecību reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpumiem, kā arī par atkāpēm no būvprojekta, un pienākums izziņot strādājošo evakuāciju no būvlaukuma, ja būvlaukumā konstatētas bīstamas konstrukciju deformācijas, sabrukšanas pazīmes vai tieši ugunsgrēka izcelšanās vai eksplozijas draudi, un paziņot par to pasūtītājam, būvvaldei, kā arī, izsaukt speciālo dienestu pārstāvjus. Būvuzraugs savus rīkojumus un darbības koordinē ar atbildīgo būvdarbu vadītāju. Būvuzraugam jāpiedalās būves pieņemšanā ekspluatācijā, bet viņš/-a var parakstīt apliecinājumu par būves gatavību ekspluatācijai, ja objekts ir realizēts atbilstoši būvprojektam un ir izpildīti dotie norādījumi. (Vispārīgie būvnoteikumi, 125. punkts) Būvuzraugam, salīdzinot ar citiem būvniecības dalībniekiem, ir visplašākā atbildība, sākot no būvdarbu sagatavošanas līdz ēkas pieņemšanai ekspluatācijā. Būvuzraugs ir atbildīgs par būvdarbu atbilstību normatīvo aktu prasībām un būvprojektam. Tomēr arī būvdarbu veicējs ir atbildīgs par būvdarbu kvalitāti arī tad, ja ir veikta būvuzraudzība.

Ja būvuzraugs konstatē patvaļīgas atkāpes no būvprojekta vai netiek ievērotas būvnormatīvos vai darba aizsardzību, vides aizsardzību un ugunsdrošību regulējošajos normatīvajos aktos noteiktās prasības, būvuzraugam ir tiesības pārtraukt būvdarbus uz laiku, kamēr tiek novērsti konstatētie trūkumi, vai iesniegt pasūtītājam, būvvaldei, Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienestam vai Valsts darba inspekcijai motivētu rakstisku pieprasījumu apturēt būvdarbus. Būvuzraugam ir tiesības ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja, kā arī atsevišķo darbu būvdarbu vadītāju būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu. Būvuzraugs var vienpusēji atkāpties no būvuzraudzības līguma vai atteikties no pienākuma pildīšanas un rakstiski informēt par to attiecīgo būvvaldi vai Būvniecības valsts kontroles biroju (turpmāk – Birojs), ja pasūtītājs pieprasa veikt darbības, kas ir pretrunā ar būvniecību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem. Būvuzraugs var informēt pasūtītāju, autoruzraugu un būvvaldi, iesniedzot detalizētus aprēķinus, ja būvuzraugam ir radušās pamatotas šaubas par būvprojektā ietvertajiem tehniskajiem risinājumiem. (Vispārīgie būvnoteikumi, 126. punkts) Būvuzraugam ir tiesības pārtraukt būvdarbus uz laiku, kamēr tiek novērsti konstatētie trūkumi, bet autoruzraugam ir tiesības ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju.

1.5. Būvdarbu veicēja atbildība

Galvenā būvdarbu veicēja pienākums ir organizēt būvdarbus būvlaukumā, nodrošināt veikto darbību stabilitāti un drošību un nodrošināt personu, kurām ir tiesības atrasties būvlaukumā, drošību. Galvenajam būvdarbu veicējam jāorganizē papildu pasākumi, kas nepieciešami sabiedrības drošības garantēšanai, jāiesaista būvniecības procesā tikai atbilstošas kvalifikācijas būvdarbu izpildītāji un jānodrošina, ka būvdarbos tiek izmantoti tikai būvprojektam atbilstoši būvizstrādājumi, kuriem ir atbilstību apliecinājošie dokumenti. Ja objektam nav nepieciešama būvuzraudzība, rakstiski informē pasūtītāju par visiem atsevišķu būvdarbu veicējiem. (Vispārīgie būvnoteikumi, 93. punkts) Būvdarbu veicējs ir atbildīgs par normatīvo aktu prasību ievērošanu būvlaukumā un būvdarbu rezultātā tapušās būves atbilstību būvprojektam, pasūtītāja, *Būvniecības likuma* un citu normatīvo aktu prasībām, kā arī par normatīvo aktu prasībām atbilstošu būvizstrādājumu izvēli un to iestrādes tehnoloģiju. (Būvniecības likums, 2013, 19. panta piektā daļa) Galvenā būvdarbu veicēja atbildība ir organizēt būvdarbus būvlaukumā, iesaistot atbilstošas kvalifikācijas būvdarbu izpildītājus un nodrošinot būvprojektam atbilstošu būvizstrādājumu izmantošanu.

Saskaņā ar Ministru kabineta 02.09.2014. noteikumu Nr. 529 "Ēku būvnoteikumi" (turpmāk – Ēku būvnoteikumi) 110. punktu būvdarbu veicējs, saņemot būvprojektu, pārliecinās par papildu detalizētāku rasējumu nepieciešamību. Ja būvdarbu veicējs nav pieprasījis papildu detalizētāku rasējumu izstrādi, viņš ir atbildīgs par iespējamām sekām. Detalizētākus rasējumus var izstrādāt arī būvdarbu gaitā, un tie saskaņojami ar būvprojekta izstrādātāju un pasūtītāju. (Ēku būvnoteikumi, 2014) Galvenais būvdarbu veicējs ieceļ sertificētu atbildīgo būvdarbu vadītāju, kura vadībā tiek veikti būvdarbi. Atsevišķus būvdarbus uz līguma pamata var veikt atsevišķu būvdarbu veicējs un tā norīkots būvdarbu vadītājs, bet galvenais būvdarbu veicējs nav tiesīgs nodot būvdarbu veicējam visu būvdarbu izpildi kopumā. Būvdarbu vadītājs nodrošina konkrētā darba kvalitāti atbilstoši būvprojektam un būvniecību reglamentējošiem normatīviem aktiem, kā arī būvizstrādājumu izmantošanai noteiktās tehnoloģijas. (Vispārīgie būvnoteikumi, 95. punkts) Būvdarbu kvalitātei ir jāatbilst Latvijas būvnormatīvos un citos normatīvajos aktos noteiktajiem būvdarbu kvalitātes rādītājiem. (Vispārīgie būvnoteikumi, 99. punkts) Katrs ieceltais būvdarbu vadītājs nodrošina veikto darbu kvalitāti, bet galvenais būvdarbu veicējs ir atbildīgs par visu būvdarbu izpildi.

Atbildīgajam būvdarbu vadītājam ir pienākums iesaistīt būvniecības procesā tikai atbilstošas kvalifikācijas būvdarbu izpildītājus, nodrošināt, ka būvdarbos tiek izmantoti tikai būvprojektam atbilstoši būvizstrādājumi, kuriem ir atbilstību apliecinājošie dokumenti, ievērot būvdarbu secību un kvalitātes atbilstību būvprojektam, darbu organizēšanas projektam un darbu veikšanas projektam, kā arī būvniecību, vides aizsardzību, darba aizsardzību un ugunsdrošību reglamentējošos normatīvos aktus un organizēt būvkonstrukciju, segto darbu un citu izpildīto būvdarbu pieņemšanu. Atbildīgais būvdarbu vadītājs veic ierakstus būvdarbu žurnālā par veiktajiem būvdarbiem, iebūvētajiem būvizstrādājumiem un darbu kvalitāti un kontrolē ierakstīto norādījumu izpildi. Atbildīgais būvdarbu vadītājs apliecina būves gatavību ekspluatācijai (Vispārīgie būvnoteikumi, 100. punkts). Arī atbildīgajam būvdarbu vadītājam ir tiesības ierosināt būvspēciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu (Vispārīgie būvnoteikumi, 101. punkts). Būvdarbu veicējs ir atbildīgs par būvdarbu kvalitāti un iebūvētajiem būvizstrādājumiem un apliecina būves gatavību ekspluatācijai.

Vai būvniecības dalībnieki kontrolēs pārējo būvniecības dalībnieku veiktās darbības būvniecības gaitā un ierosinās būvspēciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, tas ir atkarīgs no katra būvniecības dalībnieka un visas būvniecības nozares gara. Diemžēl jānorāda, ka ne tikai Latvijā būvniecības dalībnieki ignorē tiem normatīvajos aktos noteiktos pienākumus un tiesības, bet arī citviet pasaulē. Piemēram, *Murphy C.* (2014) veica pētījumu Jaunzēlandē pēc grozījumiem Licenzēto būvkomersantu shēmā (*Licensed Building Practitioners Scheme*), kas noteica, ka projektētājiem jābūt reģistrētiem un jāparaksta apliecinājums par savu rasējumu atbilstību Būvniecības kodeksam (*Building Code*), konstatējot, ka liela daļa būvniecības dalībnieku neizprata un ignorēja Licenzēto būvkomersantu shēmas noteikumus, kā arī daudzi būvnieki pat nezina, kas ir Būvniecības kodekss. (*Murphy*, 2014) Tomēr saskaņā ar iepriekš apskatītajām normām katram būvniecības dalībniekam ir noteikts atbildības apjoms, par kuru tas ir atbildīgs, kā arī katrs būvniecības dalībnieks ir tiesīgs kontrolēt pārējo būvniecības dalībnieku

veiktās darbības būvniecības gaitā un ierosināt būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, ja tie būvdarbu laikā neveic tiem noteiktos pienākumus.

2. Kvalitātes principi

Būvniecībā ievēro divus kvalitātes principus. Pirmais ir arhitektoniskās kvalitātes princips, saskaņā ar kuru būves projektē, līdzsvarojot būvniecības funkcionālos, estētiskos, sociālos, kultūrvēsturiskos, tehnoloģiskos un ekonomiskos aspektus, kā arī pasūtītāja un sabiedrības intereses, dabas vai pilsētas ainavas individuālo identitāti izceļot un organiski iekļaujot kultūrvidē, tādējādi to bagātinot un veidojot kvalitatīvu dzīves telpu. Otrais ir inženiertehniskās kvalitātes princips, saskaņā ar ko būves inženiertehniskais risinājums ir lietošanai drošs, kā arī ekonomiski un tehnoloģiski efektīvs. (Būvniecības likums, 2013, 4. pants) Visā ekonomiski pamatotajā ekspluatācijas laikā būvei un tās elementiem jāatbilst šādām prasībām: mehāniskā stiprība, stabilitāte, ugunsdrošība, higiēna, nekaitīgums, vides aizsardzība, lietošanas drošība, vides pieejamība, akustika, energoefektivitāte un ilgtspējīga dabas resursu izmantošana. (Būvniecības likums, 2013, 9. panta otrā daļa) Eirokodeksa sistēma nodrošina strukturālo drošību divos veidos. Pirmais veids ir aprēķinu metode, kurā var izstrādāt ticamas un stabilas būvkonstrukcijas. Otrs veids ir kvalitātes vadības norādījumi, kas jāpiemēro būvniecības gaitā. Nīderlandē notikušo ēku sabrukumu izmeklējumi atklāja, ka 80–85% gadījumu strukturālās kļūdas izraisa neatbilstības projektēšanas un būvniecības procesā, ko radījuši cilvēku un organizatoriskie faktori. (Terwel, 2014) Būvniecības industrijas pārstāvji atzīst, ka būvniecības procesā nepieciešami uzlabojumi drošības kultūras, pienākumu sadales, kontroles, komunikācijas un kompetences jomās. (Terwel, 2015) Lai samazinātu neatbilstības projektēšanas un būvniecības procesā, jāņem vērā ne tikai kvalitātes principi un projektēšanas prasības, bet arī jāpievērš uzmanība būvniecības procesā iesaistīto būvspeciālistu un personu darba kultūrai, pienākumu sadalei, kontrolei, komunikācijai un kompetencei.

3. Amatpersonu atbildība

Par ēku būvniecības procesa kontroli un tiesiskumu noteiktā administratīvajā teritorijā ir atbildīga būvvalde, bet *Būvniecības likuma* 6.¹ panta pirmās daļas 1. punktā minētajos gadījumos par būvdarbu kontroli un tiesiskumu ir atbildīgs Birojs. (Ēku būvnoteikumi, 3. punkts) Birojs veic būvdarbu kontroli un pieņemšanu ekspluatācijā jaunu publisku ēku būvniecībai un pārbūvei, kurās paredzēts vienlaikus uzturēties vairāk nekā 100 cilvēkiem, kuru paredzētajai būvniecībai piemērota ietekmes uz vidi novērtējuma procedūra un jaunu vai esošu būvju pārbūvei, kuru ieceres iesniedzējs ir pašvaldība, ja publisku būvdarbu līguma līgumcena ir 1,5 miljoni eiro vai lielāka. (Būvniecības likums, 2013, 6.¹ panta pirmā daļa) Biroja vadītāja P. Druķa viedoklis par būvvalžu un Biroja inspektoru atbildību ir, ka, pirmkārt, atbildība ir darītājam, otrkārt, vērtētājam un, treškārt – kontrolētājam. Šāds princips jā saglabā arī tad, ja tiek konstatētas problēmas. Gadījumos, ja kontrolētājs ir kaut ko palaidis garām koruptīvu darījumu dēļ, ir jābūt ļoti bargam sodam. Ja kaut kas palaists garām liela informācijas apjoma vai citu līdzīgu iemeslu dēļ, nevajadzētu inspektoru īpaši vainot, jo, pirmkārt, atbildība ir darītājam. Cerēt, ka visas neatbilstības diagnosticēs būvvaldes, ir aplami. (Vaivare, 26.03.2015) Tiek pieņemts, ka pati būvniecības industrija ir atbildīga par konstrukciju drošību un būvniecības kontrolei ir tikai jāpārbauda, vai būvniecības industrija ir uzņēmusies šo atbildību. (Helsloot, 2012) Iepriekš secināts, ka katram būvniecības dalībniekam ir noteikts atbildības apjoms, par kuru tas ir atbildīgs, kā arī katrs būvniecības dalībnieks ir tiesīgs kontrolēt pārējo būvniecības dalībnieku veiktās darbības būvniecības gaitā un ierosināt būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu.

Būvvalde vai Birojs var apturēt būvdarbus, ja netiek ievērotas būvniecību regulējošo normatīvo aktu prasības, nav izpildīti vai netiek pildīti būvatļaujas nosacījumi, būvlaukumā netiek ievērotas ugunsdrošības, darba aizsardzības vai vides aizsardzības normatīvo aktu prasības, būvdarbi tiek veikti bez būvdarbu veicēja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas vai tiek konstatēts, ka būvuzraudzības veicējam ir darba tiesiskās attiecības vai citas saistības, kas var radīt interešu konfliktu ar būvkomersantu, kas veic objekta būvdarbus vai piegādes. Būvdarbus var apturēt arī, ja objektā būvdarbu veikšanas laikā netiek nodrošināta autoruzraudzība, ja tā ir nepieciešama, ja atbildīgais būvdarbu vadītājs neveic tam noteiktos pienākumus un ja netiek veikta būvuzraudzība, ja tā nepieciešama,

un netiek ievērots būvuzraudzības plāns. Būvvalde var atcelt būvatļauju, ja netiek ievērotas būvniecību regulējošo normatīvo aktu prasības, kā arī nav izpildīti vai netiek pildīti būvatļaujas nosacījumi, un būvvalde atbilstoši *Būvniecības likuma* 18. panta piektās daļas 1. punktam pieņem lēmumu par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, kā arī, ja izpildot projektēšanas nosacījumus, tiek mainīts ēkas fasādes risinājums, būves apjoms, novietojums vai būves lietošanas veids, kas bija par pamatu būvatļaujas izsniegšanai, un tas neatbilst *Būvniecības likuma* 16. panta 2.² daļas vai 17. panta 2.¹ daļas nosacījumiem, kā arī, ja atklājas, ka būvatļaujā ietvertie nosacījumi faktiski nav izpildīti un būvvalde ir tikusi maldināta, pieņemot personai labvēlīgu lēmumu. (Vispārīgie būvnoteikumi, 131., 132. punkts) Būvvaldes un Biroja kompetencē ir kontrolēt, vai tiek ievērotas būvniecību regulējošo normatīvo aktu prasības un tiek pildīti būvatļaujas nosacījumi. Būvvalde var atcelt būvatļauju, ja būvatļaujā ietvertie nosacījumi faktiski nav izpildīti un būvvalde, pieņemot personai labvēlīgu lēmumu, ir tikusi maldināta.

4. Administratīvā un kriminālatbildība

Par administratīvo pārkāpumu atzīstama tāda prettiesiska, ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarīta vainojama darbība vai bezdarbība, kura apdraud valsts vai sabiedrisko kārtību, īpašumu, pilsoņu tiesības un brīvības vai noteikto pārvaldes kārtību un par kuru paredzēta administratīvā atbildība. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā (turpmāk – LAPK) norādīti pārkāpumi, par kuriem iestājas administratīvā atbildība, ja par šiem pārkāpumiem nav paredzēta kriminālatbildība. (LAPK, 1984, 9. pants) Būvniecības noteikumu pārkāpumi ir noteikti LAPK 152. pantā, piemēram – būvdarbu veikšana bez būvatļaujas vai vienkāršotās renovācijas vai rekonstrukcijas noteikumu pārkāpšana, patvaļīga būvniecība, būves izmantošana pirms tās nodošanas ekspluatācijā, būvniecību un būves ekspluatāciju reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpšana, kuru neievērošana var negatīvi ietekmēt būves konstrukciju nestspēju vai noturību, būvdarbu veikšana bez būvuzņēmēja vai būvētāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas, atbilstības novērtēšanai pakļauto reglamentētās sfēras būvizstrādājumu pielietošana būvniecības procesā bez atbilstības apliecinājumiem. Par iepriekš minētajiem pārkāpumiem uzliek naudas sodu. (LAPK, 1984, 152. pants) Administratīvā atbildība iestājas par pārkāpumiem, ja pēc to rakstura saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem nav paredzēta kriminālatbildība.

Krimināllikumā 25.09.2014. pieņemto grozījumu mērķis paredz, ka personas, kuras turpina veikt būvdarbus pēc to apturēšanas, var saukt pie kriminālatbildības. Sodu saņems tie, kuri klaji pārkāpj būvdarbu apturēšanas lēmumu, zinot, ka darbības, kas tiek veiktas ir pretlikumīgas. (Dzērve, 13.08.2014.) Par būvdarbu veikšanu laikā, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvē vai daudzdzīvokļu ēkā, ja būvdarbi apturēti sakarā ar to veikšanu bez būvatļaujas vai sakarā ar būvdarbu uzsākšanu pirms būvatļaujas nosacījumu izpildes, – soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. Par celtni, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju celtniecības normu vai noteikumu pārkāpšanu, ja tās rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz pieciem gadiem. Par iepriekš minētajām darbībām, ja tās izraisījušas smagas sekas, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz septiņiem gadiem. Savukārt, ja iepriekš minētās darbības izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz desmit gadiem. (Krimināllikums, 1998, 239. pants) Kriminālatbildība paredzēta par būvdarbu turpināšanu, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvēs vai daudzdzīvokļu ēkās, un par celtni, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju būvniecības normu pārkāpšanu, ja rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa un iepriekš minētās darbības izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi.

Secinājumi

Katram būvniecības dalībniekam ir noteikts atbildības apjoms, par kuru tas ir atbildīgs, kā arī katrs būvniecības dalībnieks ir tiesīgs kontrolēt pārējo būvniecības dalībnieku veiktās darbības būvniecības

gaitā un ierosināt būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, ja tie būvdarbu laikā neveic tiem noteiktos pienākumus.

Persona, kas nav tiesīga patstāvīgi izstrādāt būvniecības ieceres realizācijai nepieciešamos dokumentus, tos var izstrādāt tāda būvspeciālista vadībā, kuram ir atbilstoša specialitāte, un šajā gadījumā būvniecības ieceres dokumentus paraksta un par to atbildību uzņemas tas būvspeciālists, kura vadībā tā ir izstrādāta. Gadījumā, ja būvprojekta izstrādātājs neturpina tā izstrādi, jaunais būvprojekta izstrādātājs, ar kuru noslēgts attiecīgs līgums, uzņemas pilnu atbildību par būvprojektu, kā arī par tā atbilstību sākotnējai iecerai.

Arhitektiem un autoruzraugiem ir jārēķinās ar prasību nodrošināt konstrukciju nestspēju. Šā iemesla dēļ arhitekti tiek vainoti visās problēmās, kas rodas ēkās. Ja ēka sabrūk, tad gan arhitekts, gan būvkonstrukciju projektētājs ir saucami pie atbildības. Tādēļ, būtiska loma ir kvalitatīvai autoruzraudzībai, lai arhitekts un būvkonstrukciju projektētājs zinātu par visām atkāpēm vai izmaiņām būvprojektā.

Visplašākais pienākumu apjoms ir būvuzraugam. Būvuzraugam ir tiesības ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja, kā arī atsevišķo darbu būvdarbu vadītāju būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, ja būvdarbos tiek pieļautas profesionālas kļūdas vai normatīvo aktu pārkāpumi. Būvuzraugam ir tiesības pārtraukt būvdarbus uz laiku, kamēr tiek novērsti konstatētie trūkumi, bet tiesības ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju ir autoruzraugam.

Zemes īpašnieks ir atbildīgs par būvdarbu uzsākšanu un veikšanu tikai tad, ja uz zemes gabala tiek būvēta tam piederoša būve. Zemes vai būves īpašnieks ir atbildīgs arī par piesaistīto būvniecības speciālistu atbilstību normatīvajos aktos izvirzītajām prasībām un atbilstību iecerēto būvdarbu realizācijai.

Par pārkāpumiem būvniecībā paredzēta gan administratīvā, gan kriminālatbildība. Administratīvā atbildība iestājas par pārkāpumiem, ja pēc to rakstura saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem nav paredzēta kriminālatbildība. Kriminālatbildība paredzēta par būvdarbu turpināšanu, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvēs vai daudzdzīvokļu ēkās, un par celtņu, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju būvniecības normu pārkāpšanu, ja rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa un iepriekš minētās darbības izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi.

Visām būvniecības procesā iesaistītajām personām ir jānodrošina uzticams un kvalitatīvs būvniecības process, lai novērstu ēku sabrukšanu un citas traģiskas situācijas, kas radušās to darbības vai bezdarbības rezultātā. Lai samazinātu neatbilstības projektēšanas un būvniecības procesā, jāņem vērā ne tikai kvalitātes principi un projektēšanas prasības, bet arī jāpievērš uzmanība būvniecības procesā iesaistīto būvspeciālistu un personu darba kultūrai, pienākumu sadalei, kontrolei, komunikācijai un kompetencei. Ne jau likums dod drošību un kvalitāti, bet gan cilvēki – viņu atbildība un veiktais darbs. Gan būvnieku un pasūtītāju, gan būvniecību uzraugošo institūciju atbildības izpratne un veiktā darba kvalitātes nodrošināšana visos būvniecības posmos ir ceļš uz drošu un kvalitatīvu būvniecību un būvniecības nozares konkurētspējas attīstību.

References

Literatūra

- Brady S. De Grolsh Veste stadium failure. The Structural Engineer. 11.2012.
https://www.engineersaustralia.org.au/sites/default/files/shado/Divisions/Queensland%20Division/Local%20Groups/de_veste.pdf
- Clegg S., Kreiner K. Fixing concrete: inquiries, responsibility, power and innovation. Construction Management and Economics. 14.01.2014. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē [skatīts 25.01.2016.]
- Dijkshoorn G. W., Terwel K. C., Guldenmund F. W. Determining critical factors to avoid failures in the building process. Safety, Reliability and Risk Analysis: Beyond the Horizon – Steenbergen et. al. (Eds). 2014. Taylor & Francis Group, London. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē [skatīts 24.01.2016.]
- Dzērve L. Par būvdarbu aizlieguma ignorēšanu draudēs kriminālatbildība. lsm.lv. 13.08.2014. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/par-buvdarbu-aizlieguma-ignoreshanu-draudes-kriminalatbildiba.a94554/> [skatīts 23.01.2016.]
- Helsloot I., Schmidt A. (2012). Risicoaansprakelijkheid als vervanging van overheidstoezicht in de bouw? Renswoude, Crisislab. 21.06.2012. Pieejams: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2012/09/20/risicoaansprakelijkheid-als-vervanging-van-overheidstoezicht-in-de-bouw> [skatīts 27.01.2016.]

Hurol Y. Ethical Considerations for a Better Collaboration Between Architects and Structural Engineers: Design of Buildings with Reinforced Concrete Frame Systems in Earthquake Zones. Science and engineering ethics. Volume 20, Issue 2, 01.06. 2014. Pages 597-612. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē [skatīts 25.01.2016.]

Ķirsons M. Uzmanības centrā: Arhitekti nevar atbildēt par visiem. Dienas Bizness. 14.12.2015. Pieejams: <http://www.db.lv/ipasums/buve/uzmanibas-centra-arhitekti-nevar-atbildet-par-visiem-442638> [skatīts 23.01.2016.].

Murphy C. Keeping the builder honest: an analysis of recent building code initiatives in New Zealand. Architectural Science Review. 09.09.2014. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē [skatīts 25.01.2016.]

Parlamentārās izmeklēšanas komisijas par Latvijas valsts rīcību, izvērtējot 2013. gada 21. novembrī Zolitūdē notikušās traģēdijas cēloņus, un turpmākajām darbībām, kas veiktas normatīvo aktu un valsts pārvaldes un pašvaldību darbības sakārtošanā, lai nepieļautu līdzīgu traģēdiju atkārtošanos, kā arī par darbībām minētās traģēdijas seku novēršanā galaziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, 10.11.2015., Nr.220 (5538). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2015/220.1> [skatīts 23.01.2016.]

Pētersons A. (2015) Atslēgas vārds – atbildība. Dienas Bizness. Pieejams: http://news.lv/Dienas_Bizness/2015/02/18/atslegas-vards-atbildiba [skatīts 23.01.2016.]

Terwel, K. C., Jansen, S. J. T. Critical factors for structural safety in the design and construction phase. Journal of Performance of Constructed Facilities. Volume 29, Issue 3, 1 June 2015, Article number 4014068. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē [skatīts 27.01.2016.]

Terwel, K. C. (2014). Structural safety: Study into critical factors in the design and construction process. Terwel K. C., Rotterdam, the Netherlands. Pieejams: http://repository.tudelft.nl/assets/uuid:c8a11e06-6ea8-49e7-b18c-273ac4c8a137/Thesis_Terwel_Final_version_May_5_2014_-_DEFINITIEVE_VERSIONIE.pdf [skatīts 27.01.2016.]

Vaivare L. Riskus varam minimalizēt. Dienas Bizness. 26.03.2015. Pieejams: http://news.lv/Dienas_Bizness/2015/03/26/riskus-varam-minimalizet [skatīts 23.01.2016.]

Zandere A. Kārtējā cīņa ar sekām. Diena. 09.03.2015. Pieejams: <http://news.lv/Diena/2015/03/09/karteja-cina-ar-sekam> [skatīts 23.01.2016.]

Tiesību akti

Būvniecības likums (pieņemts 09.07.2013., spēkā no 01.10.2014.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=258572> [skatīts 14.02.2016.]

Būvniecības likums, 2013. Anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/E63607A94234F224C2257950003B5BB2?OpenDocument> [skatīts 31.01.2016.]

Krimināllikums (pieņemts 17.06.1998., spēkā no 01.04.1999.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966> [skatīts 14.02.2016.]

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (pieņemts 07.12.1984., spēkā no 01.07.1985.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=89648> [skatīts 14.02.2016.]

Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumi Nr. 500 "Vispārīgie būvnoteikumi". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=269069> [skatīts 14.02.2016.]

Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumi Nr. 502 "Noteikumi par būvspeciālistu un būvdarbu veicēju civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=268552> [skatīts 14.02.2016.]

Ministru kabineta 02.09.2014. noteikumi Nr. 529 "Ēku būvnoteikumi". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=269164> [skatīts 14.02.2016.]

TĒZES

Aptiekas klientu farmaceitiskās aprūpes laika analīze

Oskars Onževs, Biznesa augstskola Turība

Elita Ardava, Rīgas Stradiņa universitāte

Jana Brodecka, Latvijas universitāte

Juris Ozols, Biznesa augstskola Turība

Inga Sīle, Rīgas Stradiņa universitāte

Darba mērķis ir izpētīt, kā var optimizēt klienta farmaceitiskai aprūpei veltīto laiku. Farmaceutiskās aprūpes ideja aizsākās 20. gadsimta 70. un 80. gados ASV. Farmaceutiskās aprūpes jēdzienu 1989. gadā ieviesa *Charles Hepler* un *Linda Strand*, definējot to kā atbildīgu zāļu terapijas uzraudzību, kuras mērķis ir pacienta dzīves kvalitātes uzlabošana. Autori apgalvoja, ka lielu daļu no zāļu negatīvajiem blakusefektiem varētu novērst, veicot atbilstošu farmaceitisko aprūpi.

Pēc Latvijas Republikas likumdošanas farmaceitiskā aprūpe ir veselības aprūpes sastāvdaļa, ko savas kompetences ietvaros veic farmaceits, sniedzot farmakoterapeitiskās konsultācijas, informāciju par zālēm un to lietošanu. Šajā aprūpē ietilpst arī uzraudzība par aptiekas pastāvīgo apmeklētāju zāļu lietošanu, zāļu un citu veselības aprūpes, profilakses un veicināšanas produktu izplatīšana, zāļu izgatavošana, veselības veicināšanas un slimību profilakses propagandēšana, balstoties uz jaunākajiem zinātnes sasniegumiem un ievērojot apmeklētāju intereses, kā arī apmeklētāju datu aizsardzības nodrošināšana savas kompetences ietvaros.

Saistībā ar farmaceitiskās aprūpes iespējām reālajā darbā parādās virkne jautājumu un problēmu: vai farmaceitiem aptiekās ir iespēja un laiks to nodrošināt, kā tas ietekmē aptiekas finansiālos rādītājus, farmaceitu un īpašnieku ieinteresētība aprūpes nodrošināšanā utt.

Darbā tiek pētīta aptieku darba reālā situācija, pielietojot hronometrēšanas metodi. Tiek hronometrēts farmaceita darbs vairākās principiāli atšķirīgās aptiekās. Tika veikta pilnas dienas hronometrēšana, kā arī katra darbinieka klienta apkalpošanai izmantotā laika individuāla hronometrēšana. Tā tika sadalīta četros dažādos veidos – pirkums bez receptes, parastā recepte, kompensējamā recepte un dermokosmētika.

Katrs pirkums tika sadalīts vēl detalizētāk:

- informācijas vākšana – brīdis, kad klients izstāsta savu problēmu vai farmaceits lasa recepti;
- produktu vākšana – process, kad farmaceits meklē un ņem produktu;
- ievadīšana kasē – ietver sevī produkta svītru koda lasīšanu, receptes datu ievadīšanu datorprogrammā, receptes apdrukāšanu, kā arī bankas servisa terminālā veiktus darbus;
- informācijas sniegšana – farmaceits veic pilnu konsultāciju un atbild uz klienta jautājumiem.

Dati apstrādāti, izmantojot statistiskās metodes, un iegūtie rezultāti dod iespēju atbildēt uz jautājumiem saistībā ar farmaceitu noslogojumu darba procesā un iespēju nodrošināt farmaceitisko aprūpi pie esošās situācijas.

Darba izpildes periods 2012.–2015. gads.

Fizisku personu saimnieciskās darbības veicēju nodokļu aplikšanas attīstība neatkarīgajā Latvijā

Anna Medne, BA Turība KD katedras lektore

Atbilstoši Eiropas Komisijas regulas 800/2008 1. pielikumam, fiziskas personas saimnieciskās darbības veicējas tiek ieskaitītas mikrouzņēmumu grupā, kurā atbilstoši Latvijas statistikas datiem ir 89% no uzņēmumu skaita.

Pirmā informācija par fiziskām personām saimnieciskās darbības veicējām (FPSD) ir minēta likumā *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli*, kas stājās spēkā 1991. gada 1. janvārī. Minēta likuma 24. pants definē, ka ienākuma nodokli par ienākumiem, kas gūti no saimnieciskās darbības, maksā iedzīvotāji, kas gūst ienākumus no amatniecības, uzņēmējdarbības un individuālā darba. Iepriekš minētā likuma 14. pants norāda diferencēto nodokļa likmi no 15% līdz 35%, piedāvājot piecus apliekamā ienākuma līmeņus. Šādi nosacījumi pastāvēja līdz 1994. gadam, kad tika ieviesta pamatlikme 25% no apliekamā ienākuma, un nodokļa papildlikme 10 procentu apmērā jāmaksā no summas, kas aprēķināta kā starpība starp gada (mēneša) apliekamā ienākuma summu un summu, kas vienāda ar 20 gada (mēneša) neapliekamajiem minimumiem.

2000. gadā nodokļa likme, kas jāmaksā FPSD no gada apliekamā ienākuma, ir 25%, bet izslēgta papildlikme 10%.

2009. gadā saimnieciskās darbības veicējiem tiek piemērota 15% likme, līdz ar to likvidējot nodokļu aplikšanas netaisnību un piemērojot arī FPSD likmi, kas ir vienāda ar uzņēmuma ienākumu nodokļa likmi. 2010. gadā tika būtiski palielināta iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme, ko maksā no saimnieciskās darbības ienākuma, līdz 26 procentiem, tas ir palielinājums par 11 procentpunktiem.

Ka būtisku ieguvumu saimnieciskās darbības veicējiem ir jāmin patentmaksas ieviešana noteiktām saimnieciskās darbības jomām ar 2010. gada 1. janvāri, kas ir valsts noteikts vienots fiksēts maksājums (no 43 EUR līdz 100 EUR par mēneša periodu), kas ietver iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas par fiziskās personas saimniecisko darbību.

2015. gadā iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme, ar kuru aplik saimnieciskās darbības ienākumus, tika samazināta uz 23%.

Ar 2010. gada 1. septembri fiziskām personām saimnieciskās darbības veicējām ir iespējas reģistrēties kā mikrouzņēmumu nodokļa maksātājām, kurā ietilpst valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Minētā nodokļa maksātāji piemēro 9% likmi saimnieciskās darbības ieņēmumiem. 2015. gadā FPSD ir iespējas maksāt iedzīvotāju ienākuma nodokli – 23% no saimnieciskās darbības ienākumiem jeb peļņas, kā arī patentmaksu par noteiktiem saimnieciskās darbības veidiem un mikrouzņēmumu nodokli – 9% no ieņēmumiem.